

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
ABU RAYHON BERUNIY NOMIDAGI
URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI
XORIJIY FILOLOGIYA FAKULTETI**

**ZAMONAVIY VA CHOG‘ISHTIRMA TILSHUNOSLIK,
QIYOSIY ADABIYOTSHUNOSLIK,
TARJIMASHUNOSLIK MASALALARI**

**XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMAN
MATERIALLARI**

URGANCH, 2025-YIL 24/25-OKTABR

UO‘K: 81'25(082)

KBK 81.2-7

Z 31

Zamonaviy va chog‘ishtirma tilshunoslik, qiyosiy adabiyotshunoslik, tarjimashunoslik masalalari ilmiy-amaliy anjuman materiallari [Matn] / Mualliflar jamoasi; – Xorazm: Khwarezm publication, 2025. – 536 b.

Ushbu to‘plam zamonaviy va chog‘ishtirma tilshunoslik, qiyosiy adabiyotshunoslik, tarjimashunoslik masalalariga bag‘ishlangan bo‘lib, unda zamonaviy va chog‘ishtirma tilshunoslikning dolzarb masalalari, qiyosiy adabiyotshunoslikning muammolari, badiiy-ilmiy adabiyot va madaniyatlararo muloqotda tarjimaning roli va til ta‘limida lingvodidaktik yondashuvlar kabi dolzarb muammolar yoritilgan va ularga muayyan yechimlar ham topilgan. Mazkur to‘plam chog‘ishtirma tilshunoslik, qiyosiy adabiyotshunoslik va tarjimashunoslik sohasida tadqiqot olib boruvchi ilmiy izlanuvchilarga mo‘ljallangan.

Mas’ul muharrir:

f.f.n., dots. Z.O.Jumaniyozov

Tahririyat a’zolari:

f.f.d. (DSc), prof. A.Jumaniyazov

f.f.n., dots. H.Q.Ro‘zmetov

f.f.f.d., (PhD) dots. J.B.Kushmanov

f.f.f.d., (PhD) dots. G.M.Saparboyeva

f.f.f.d., (PhD) dots. G.Y.Raximova

f.f.f.d., (PhD) dots. D.A.Jumaniyazova

Taqrizchilar:

f.f.d. (DSc), prof. J.Sh.Djumabayeva

f.f.n., dots. J.I.Ermetova

Mazkur to‘plamga kiritilgan materiallarning mazmuni, undagi faktik, stilistik va imloviy xatolar uchun mualliflarning o‘zlari ma’suldirlar.

ZAMONAVIY VA CHOG'ISHTIRMA TILSHUNOSLIKNING **DOLZARB MASALALARI**

NEMIS TILIDAGI FRAZEOLOGIZMLARDA SINONIMLIK **XUSUSIYATLARI**

Imyaminova Sh.

O'zbekiston Milliy universiteti, professor

Annotation: The article discusses phraseological synonyms in the German language. In the process of language development, information about the role of phraseology and the function of phraseological synonyms in the language was studied, opinions were given on this, and conclusions were drawn by analyzing examples.

Keywords: Phraseologisms, phraseology, synonyms, phraseological synonyms, language, semantics.

Hozirgi davrda jamiyatimizdagi barcha o'zgarishlar tillarning rivojlanishiga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Tilda ba'zida normalar va me'yorlar o'zgaradi, tilda yangi konstruksiyalar paydo bo'ladi, so'zlar boshqa ma'nolarga ega bo'ladi. Keng miqyosli til hodisalaridan biri frazeologiya. Frazeologiyani ikki xil tushunish kerak. Birinchidan frazeologiya bu ilm, ikkinchidan ma'lum tildagi barcha frazeologizmlarning jamlamasi deb tushinish kerak. Demak, frazeologiyani bizningcha frazeologizmlar haqidagi fan, ya'ni o'zgaruvchan birikmalarning tarkibiy-semantik modellarini yaratishga ko'ra shakllanmagan murakkab semantikaga ega so'zlarning barqaror birikmalari [4, 6] hisoblanadi. Shu munosabat bilan frazeologizmlar tilning yuqori ma'lumotli birliklari hisoblanadi, shuning uchun ularni hech qanday holatda e'tibordan chetda qoldirib, ortiqcha deb hisoblamaslik kerak. Ular lingvistik universalliklardan birini ifodalaydi, chunki dunyoda frazeologizmlarsiz tillar yo'q va butun til kabi doimiy rivojlanishda. Frazeologik birlik leksik jihatdan bo'linmas, tarkibi va tuzilishiga ko'ra turg'un, yaxlit ma'noga ega bo'lgan, tugallangan nutq birligi shaklida ko'chma ma'noga ega bo'lgan til birligidir [1, 121].

Tarjima jarayonida odamlar o'z ona tili doirasidagi so'z va iboralarning ekvivalentlarini topish zarurati bilan duch keladilar, shu munosabat bilan bu til birligi tildagi muhim xodisa sifatida har qanday

til uchun xos bo'lib, u bilan bog'liq boshqa sohalar – leksikologiya, grammatika kabi fanlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib bundan tashqari tilshunoslikdagi stilistika, fonetika, til tarixi, falsafa, mantiq va mamlakatshunoslik fanlari bilan ham aloqadordir [5, 23-24]. Shunday qilib til rivojlanishdan to'xtamas ekan xamisha tildagi biror xodisaga extiyoj xamisha mavjud bo'ladi. Shulardan biri frazeologik sinonimlardir. Bu bizdan tildagi muhim vositalarni tarjimada ham qo'llashga zamin yaratadi. Shuning uchun, frazeologizmlarning shakllanishi tafakkur ehtiyoji bilan tilning cheklangan leksik resurslari o'rtasidagi ziddiyatni susaytiradi. Frazeologik birliklar leksik sinonimga ega bo'lgan hollarda ular odatda stilistik jihatdan farqlanadi.

Frazeologik sinonimlar leksik tarkibida qisman mos kelishi mumkin. Frazeologik sinonimlarning shakllanishida leksik-frazeologik joziba, ya'ni til birliklari, nutq va til elementlarining ba'zi bir umumiy xususiyatlar asosida o'zaro semantik munosabat amalga oshiriladi, bunda ularning semantik o'zaro ta'siri muhim rol o'ynaydi va yangi munosabatlar yuzaga keladi [2, 44].

Bu jarayon frazeologik variantlar va sinonimlarda kuzatiladi, lekin ularda aloqa qiluvchi elementlarning turli munosabati tufayli o'zini boshqacha ko'rsatadi. Leksik tarkibida bir-biriga mos kelmaydigan frazeologik sinonimlar turli manbalardan kelib chiqqan, ya'ni etimologik jihatdan bog'liq bo'lmagan iboralardir. Ayrim hollarda bu bir so'z atrofida tuzilgan frazeologizmlar uchun ham amal qiladi.

Frazeologik sinonimlarda semantik va stilistik elementlarning o'zaro bog'lanishi ancha murakkab. A.V. Kunin frazeologik sinonimlarning 3 turini ajratadi:

1. Ideografik sinonimlar

Ideografik sinonimlar ma'no jihatdan farqlanadi. Arxisemalar, ya'ni umumiy semalar bir-biriga to'g'ri kelganda, ular bir xil yoki turli xil obrazli differensial semalarda farqlanadi.

2. Stilistik sinonimlar

Stilistik sinonimlar bir xil tushunchani bildiradi, lekin uslubiy mansubligi bilan farqlanadi. Frazeologik belgilar tizimi u yoki bu frazeologizmning stilistik jihatdan mos kelishi bunga yordam beradi.

Frazeologizmlar badiiy, neytral, soʻzlashuv, qoʻpol (vulgar) boʻlishi mumkin. Baʼzan bir frazeologik birlik sinonimiya manbai boʻlib qoladi, agar bir soʻz boshqa uslubga mansub sinonim bilan almashtirilsa, u holda stilistik sinonim boʻlgan ikkita frazeologizm hosil boʻladi.

3. Stilistik-ideografik sinonimlar

Bu turdagi sinonimlarda ham sof semantik, ham stilistik farqlar kuzatiladi.

Frazeologik sinonimlar - bir grammatik sinfga mansub, leksik tarkibida qisman mos keladigan yoki toʻliq mos kelmaydigan, umumiy va differensial semantik tarkibiy qismlarga ega boʻlgan, stilistik jihatdan farq qiluvchi yoki mos keladigan asosiy frazeologizmlardir [6, 121].

Yuqoridagi tasnifga asoslanib, V.A.Kaslandziyaning “Nemis frazeologiyasida sinonimiya” (1990) frazeologik sinonimlar maʼlumotnomasi mazmuni lingvistik tahlil uchun alohida ahamiyatga ega. Nemis tilining 1140 ta frazeologik sinonimlaridan tashkil topgan bu frazeologik maʼlumotnoma 336 ta sinonimik guruhlariga boʻlingan va amaliy ahamiyatga ega [3]. Bu frazeologik sinonimlar maʼlumotnomasida sinonimik guruhning har bir aʼzosining bir – biriga semantik aloqalari, xususiyatlari va qoʻllanish doirasi haqida maʼlumot berilgan.

1. Idiografik sinonimlar:

Masalan, “Willst du im Abteil lieber oben oder unten schlafen? – Das ist mir Jacke wie Hose”. Es ist jedem Jacke wie Hose [3, 78]. Ikki xolatda ham es ist ihm Jacke wie Hose frazeologizmga frazeologik sinonimi “unga bari bir” maʼnosini beradi.

“Ob er sich ärgert oder nicht, das ist mir ganz schnuppe”. Es ist jedem alles schnuppe [3, q.78]. Bu gapdagi „es ist j-m (alles) ganz schnuppe” frazeologizmi ham Es ist jedem Jacke wie Hose frazeologizmiga frazeologik sinonim sifatida qoʻllaniladi.

2. Stilistik sinonimlar:

Masalan, “Frag doch meinen Bruder. Er kennt sich in Finanzdingen hervorragend aus. Er ist mit allen Wassern gewaschen”. Mit allen Wassern gewaschen sein (koʻp narsani biladi) [3, 77]

“Die Burschen sind mit allen Salben geschmiert. Man bekommt sie schwer zu fassen”. Mit allen Salben geschmiert sein (hamma narsaga tayyor) [3, 77].

3. Stilistik-ideografik sinonimlar:

Masalan, “Er hat ja manchmal ganz gute Ideen, wenn er nur sich nicht so aufblasen wollte wie ein Frosch”. Sich aufblasen wie ein Frosch (bekorchilik qilmoq) [3, 81]. “Seit Fritz seine Leutnantsuniform bekommen hat, kennt man ihn überhaupt nicht wieder. Er stolziert einher wie Hahn auf dem Mist”. Einherstolzieren wie der Hahn auf dem Mist (qo‘l qovushtirib o‘tirmoq) [3, 81].

“Einer der berühmtesten Schlager aller Zeiten ist der von Marlene Dietrich: „Ich bin von Kopf bis Fuß auf Liebe eingestellt“. Von Kopf bis Fuß (boshdan oyoq) [3, 88-89]. “Er ist Gentleman vom Scheitel bis zur Sohle”. Vom Scheitel bis zur Sohle (boshdan oyoqqacha) [3, 89].

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash lozimki, nemis tilida frazeologik sinonimlar tilni boyishida muhim rol o‘ynaydi. Maqolada tahlil qilingan frazeologik sinonimlar guruhlarining tilning til boyligi va ekspressivligining xilma-xilligini, nemis madaniyatining o‘ziga xosligini ko‘rsatib beradi. Frazeologiyadagi sinonimiya hodisasi nemis tilida bir xil frazeologizmlardan emas turli frazeologik sinonimlardan foydalanganda vaziyatni turli yo‘llar bilan tasvirlash, tushunish va tarjima jarayonida eng yaxshi lingvistik yechim topish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии / Н.Н. Амосова. Л.: Изд-во ЛГУ, 1963. 386 с.
2. Ашукин Н.С., Ашукина М.Г. Крылатые слова / Н.С. Ашукин, М.Г. Ашукина, Е. Муравьёва. М.: Современник, 1996. 126 с.
3. Касландзия В.А. Синонимия в немецкой фразеологии: Справочник. М.: Высш. шк., 1990. 190 с.
4. Кунин А.В. Английская фразеология / А.В. Кунин. М.: Высшая школа, 1970. 345 с.
5. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка / А.В. Кунин. М.: Высш. шк., 1986. 336 с.

6. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка / А.В. Кунин. М.: Международные отношения, 1972. 197 с.

7. Степанова М.Д., Чернышёва И.И. Лексикология современного немецкого языка / М.Д. Степанова, И.И. Чернышёва. М.: Высшая школа, 1986. 280 с.

SO‘Z VA NOM RUHNING IN‘IKOSIMI?

Jumaniyazov A., Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, f.f.n., professor

Dunyoning eng ajib, eng sirli va sehrli sayohatlaridan biri

“so‘z olam”iga sayohatdir. Negaki so‘z yaralishdan mo‘jiza. (E.Vohidov)

So‘z nima? So‘z qanday yaralgan? Uning qanday ta’rif va tavsiflari bor? Inson hayotida bu sirli mo‘jizaning o‘rni va ahamiyati haqida nimalarni bilamiz?

Nom nima? U qanday yaralgan? So‘zdan nimasi bilan farqlanadi kabi ko‘rinishidan oddiy, ma’no va mazmunidan o‘ta murakkab savollar inson qalbida tug‘iladiki, ular nafaqat tilga qiziquvchilar va uni sevuvchilar (filologlar)ni qiziqtiradi, tahlilga undaydi, balki har bir oqil va qobil insonni o‘ylantiradi, xayolini uzoq-uzoqlarga (odamni va tilni paydo bo‘lish ibtidosi, so‘zlar olamiga) olib ketadi.

Ruh nima? Uning tabiati va mohiyati qanaqa savollariga esa javob berish nafaqat tilshunoslarga, balki faylasuflarga ham murakkab bo‘lib kelmoqda. Ruh nimaligi borasida to‘laqonli va ishontiradigan javoblar hanuzgacha yo‘q.

Kishilik jamiyatida yashash tarzi, hayot jabhasi, kasb sohasi, hunar turi, ijtimoiy munosabat va muloqot turi bilan boshqa maxluqot va mavjudotlardan ajralib turadigan inson zoti borki, u “so‘z” egasi va “nom” lash sohibi ekanligi bilan aziz va mukarramdir. Alloh taolo odamga “ta’limi asmo” (ismlar haqida ta’lim) ni karomat qilish bilan bir qatorda, unga tana hissiy a’zolari va ruh (ong, aqlni)ni inoyat qilgan. Hayot uchun kurashda bu ikki qurolning yoniga uchinchi bir qurol “til”ni dilimizga tutqazganki, u bilan inson ko‘rmagan narsasini ko‘radi,

eshitmagan tovushini eshitadi, yemagan taomini ta'mini biladi, isqamagan gulini hidi-iforini sezadi, tanasi munosabatda bo'lmagan hayotdagi ho'l-quruqni, qattiq-yumshoqni, og'ir-yengilni, issiq-sovuqni, mayin-dag'alni, og'riq-huzurni farqlaydi.

Har bir inson bularning barini o'z shaxsiy tajribasida ko'rib o'tirishiga hojat qolmaydi. Ular haqida darak berilsa bas, idrok to'laqonli kechadi. Bular esa so'z, nom va ruh hamjihatligida insonlararo eng muhim nutqiy muloqot vositasi bo'lgan tilni yaratgan. Mazkur mo'jizaviy masalaga chuqurroq yondashish, uning sehrli tomonlari bilan yaqindan tanishish maqsadida, so'zning mag'zini chaqish, nomning tub ildizini qidirish, ruhning nima ekanligini bilish, tilning mohiyatini anglash kabi masalalarga bafurja to'xtalamiz va tahlilni "so'z" dan boshlaymiz.

So'z ulkan tilsimot. Uning fusunkor kuchi narsa va hodisalarni nomlash asosida ular haqidagi tasavvurlar va obrazlarni yuzaga keltirish qobiliyatida aks etadi. Dunyoning yaralishida, avvalo so'z bo'lgan deyiladi muqaddas kitoblarda. Darvoqe, hazrati Navoiy aytganlar:

So'z kelib avvalu jahon so'ngra,
Ne jahonki, kavn ila makon so'ngra.
Chunki mavjud bo'lsa nukta "kun",
Bo'ldi mavjud toza, yo'qsa kukun.

Ya'ni, avval So'z kelgan, Allohning "Bo'l"(kun!) degan nidosi jaranglagan va mayda zarrachalar olamidan yangi Olam yaralgan. Agar shu ilohiy So'z kelmaganida olam kukunligicha qolgan bo'lardi.

Xoliqi olam odamzodga idrok va So'z aytish ne'matini berib, uni barcha xilqatlaridan ustun yaratdi, jonli va jonsiz olamga hokim qildi. Olamni idrok qilgan inson So'zni idrok qiladi. So'zni idrok qilib olamni to'laqonli anglaydi. So'zning ildiziga yetgan kishi dunyoning tagiga yetgandek bahra topadi. Insoniyat tarixi so'zlar qismatida yashirinib yotadi.

Etimologik jihatdan "so'z"ning, yoxud "so'z" leksemasining o'zi qanaqa ma'no anglatishiga to'xtaladigan bo'lsak, u german tillarida (ingliz, nemis) "quvonch qichqirig'i, xursandchilik ifodasi, tantanavor chiqarilgan tovush" ma'nolariga ega. Demak, bu xalqlar narsa va

hodisalarni atovchi soʻzlar kashf qilishganidan quvonishgan. Uning milliy tilimizda yaralishi va anglatadigan maʼnolari bobida shuni aytish mumkinki, “soʻz” leksemasi oʻzbek tiliga fors tilidan kirib kelgan boʻlib, uning asl tilda “azoblanish, ogʻriq, ninaning sanchilishi” kabi maʼnolari bor. Mazkur maʼnolar(fikr)ni quvvatlash uchun tilimizdagi **soʻzak** (*tanosil aʼzolarning sanchiq ogʻriqli kasali*), **soʻzan** (etikdoʻzlarning ninasi), **soʻzan** (*tikanakli buta oʻsimlik – ushlash uchun tikansiz joyi boʻlmaydigan, ushlaganda esa doimo tikani kiradigan sahro daraxti*)ni keltirish mumkin. Tilimizda yana **soʻzana**, **shoxi soʻzana** kabi til birliklari borki, ulardan igna bilan tikilgan, kashtasi qayilgan, naqshinkor gulchoyshab yoki koʻrpa(cha)lar maʼnosida muloqotda foydalaniladi. Ularni tayyorlash ishlarida barmoqqa igna sanchilish ehtimoli doimo mavjudligi bois, ularning yuqoridagicha nomlanishlari yaratilgan boʻlishi ajab emas. *Soʻzana* soʻzining tasavvurida esa, oʻtkir did bilan toʻqilgan milliy naqshlari sodda bezaklar bilan ziynatlangan choyshablar, yopingʻichlar anglashiladi. Demak, aytish mumkinki, gʻarbda “soʻz” kashf qilinishidan quvonishgan boʻlishsa, sharqda esa (turkiy xalqlar) ixtiyor-beixiyor “soʻz” aytishda ehtiyot boʻlishgan, suhbatdosh qalbini ogʻritishdan, yuragiga nina sanchishdan oʻzlarini tortib ushlashgan, “avval oʻyla, keyin soʻyla (soʻzla)” qabilida ish tutishgan. Alloh Taolo bandalariga karomat qilgan ism (taʼlimi asmo)larga hurmat bilan qarashgan, ularni qalb qoʻrida chevirib aytishgan.

Fors tilining oʻzida esa “soʻz” arab lugʻat tarkibiga monand *kalema*, *voje*, *lugʻat* imlo-talaffuziga ega til birliklari bilan izohlanilgan. U *tarkibi kalema* (soʻz tarkibi), *kalematero yot gereftan* (soʻzlarni oʻrganmoq, yod olmoq), *kalemaro bekor bardan* (soʻzdan foydalanmoq)¹, nutqiy soʻz manosida “*kalom*, *soʻxan*” aytilish va yozilish shaklida *kalome nutqe axtatome* – oxirgi soʻz, *rishtaye kalomro be kase dodan* – kimgadir soʻz bermoq² kabi iboralarda fors tili soʻzlashuv nutqida koʻp qoʻllaniladi. “Soʻz”ning yuqorida nomlangan maʼnodosh (*kalema*, *voje*, *lugʻat*, *kalom*, *soʻxan*) muqobillarining fors

¹ Г.А.Восканян. Русско-персидский словарь. Москва. Русский язык. 1986. – С.640.

² С.Д.Клевцова. Русско-персидский словарь. Анташорате Хонзоде. Ислон нашри.1967. – С.638

tilida qo'llanilish farqlari bor. "Kalema" til birligi, "voje" o'rganilishi kerak bo'lgan yangi (chet) so'z, "lug'at" so'zlik ma'nosida, "kalom" nutq birligi, "so'xan" notiq so'zi kabi qo'shimcha ma'nolar kashf etishgan. Bu til birliklari milliy tilimizda ham "kalomuolloh", "izohli lug'at", "avval salom, keyin kalom", "suxandon" kabi til birliklari sifatida keng qo'llaniladi. "Voje" (ko'plik shakli "vojeho") so'zining esa tilimizda unga mengzash "vajohat" so'zi mavjud bo'lib, "O'zbek tilining izohli lug'ati"da etimologik jihatdan uning arab tiliga tegishli ekanligi qayd qilinib, bu so'z quyidagicha izohlaniladi: 1) Odamning ko'zga tashlanuvchi gavda bichimi, qiyofasi, savlati. 2) Ruhiy holat, kayfiyatning ko'zga tashlanuvchi ifodasi, ko'rinishi; avzo. Nutqda kishi og'zidan chiqqan so'zlarning yaxshi-yomonligi inson ruhiga bog'liq holda uning yuzi (tashqi qiyofasi), "vajohatida aks etishi" tilimizda *vajohatli, vajohati buzuq, vajohati yomon, vajohatini ko'rmoq, vajohatidan qor yog'ilar* edi iboralarining yaratilishiga olib kelgan. Bunday misollar so'zning nafaqat inson ruhiga, balki uning avzoyiga ham yaqqol ta'sir qilishi tabiiy hodisa ekanligi uchun yorqin dalildir.

Arabchada "so'z" *kalima* deb aytiladi, izohli lug'at va qomuslarimizda uning yana *nutq, gap-so'z; so'zlash, gapirish* deb sharhlaniladi. Ruslarda esa "so'z"ning *слово* aytilish, imlo-talaffuzi bo'lib, uning *слава* (shon-shuhrat) til birligi bilan yaqin aloqasi bor, zero, so'z yoki so'zlashish insonga shon-shuhrat keltirganligi isbot talab qilmaydigan hodisadir.

Endi "so'z"ning o'zbek tishunosligida ta'riflanishiga kelsak, u turlicha *asosiy til birligi, til va nutqning eng muhim elementlaridan biri, tilning eng kichik asosiy birligi*³ qabilida sodda ta'riflar bilan yoki *o'z tovush qobig'iga ega bo'lgan, narsa-hodisalar, jarayonlar, shaxslar, belgi va miqdorlarni, xususiyatlarni, harakat va holatni, aloqa va munosabatlarni nomlash uchun xizmat qiladigan, mustaqil lug'aviy ma'noga ega bo'lgan, shuningdek, turli grammatik ma'no va vazifalarda qo'llanadigan eng muhim til birligi; gapning qurilish material*⁴ kabi murakkab sharhlar ravishda izohlaniladi. Izohli

³ Ўзбек тили лексикологияси. 1981. Тошкент. Фан.- Б.6.

⁴ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. О'zbekiston nashriyoti. Тошкент.2020. –Б.608

lugʻatimiz “soʻz” mohiyatidan tashqari yana ayrim – *biror maʼno turiga, uslubga oid shunday birlik (tilda, nutqda ifoda vositasi sifatida); soʻzlashuvda, gapda, nutqda shunday vositalardan foydalanish qobiliyati, sanʼati; maqol, matal, ibora; gap, gap-soʻz, nutq; mish-mish gap, ovoza, igʻvo; oʻgit, pand-nasihat, taʼlim-tarbiya, iltimos yoki buyruq mazmunidagi gap; vaʼda, lafz, azm-qaror* – sharhlar keltiradiki, ularning “soʻz” taʼrifiga bevosita aloqasi yoʻq, ular nisbiy yoki koʻchma maʼnolarga ega. Zero, qobilyat, sanʼat, maqol, matal, ibora, gap, nutq, mish-mish, ovoza, igʻvo, oʻgit, pand-nasixat, taʼlim-tarbiya, iltimos, buyruq, vaʼda, lafzlarning muloqotdagi tabiatan ifodasi “soʻz”lar bilan qayd qilinsa-da, mohiyatan (ularning nima uchun kerakligi, muloqotdagi vazifasi) butunlay boshqa – ular kishilik jamiyatining ijtimoiy turmushida kechayotgan oʻzaro munosabatlar koʻrinishining atalishi(nomi)dir, ularni “soʻz” taʼrifiga umuman aloqasi yoʻq.

Endi dunyo tilshunoslari tomonidan “soʻz” taʼrifi haqida bildirilgan fikr-mulohazalarga toʻxtaladigan boʻlsak, ular “asosiy til birligi”, “til va nutqning eng muhim elementlaridan biri”, “tilning eng kichik asosiy birligi”⁵ kabi umumiy, “soʻz tilning eng asosiy va markaziy birligi”⁶ kabi aksiomatik, “soʻz tilning eng kichik, mustaqil qoʻllanuvchi tovush va maʼnodan iborat boʻlgan til birligi”⁷ kabi konkret, “soʻzdan kuchliroq narsa yoʻq (Menandr)”, “soʻz inson qudratining qoʻmondoni (V.V.Mayakovskiy)”, “soʻz hayotning buyuk quroli (V.G.Korolenko)”, “Soʻzdurki, nishon berur oʻlikka jondin, soʻzdurki, berur jonga xabar jonondin, insonni soʻz ayladi judo hayvondin, bilkim, guhari sharifroq, yoʻq ondin (A.Navoiy)” kabi falsafiy va shoirona taʼriflar berilgan. Qayd qilingan taʼrif va fikr-mulohazalardan koʻrinib turibdiki, barchasida “soʻz”ning muayyan ahamiyatlari taʼkidlanilgan, lekin asl mohiyati (uning narsa va hodisaning nomi ekanligi) aytilmagan.

Endi “nom” ning tabiati va mohiyati haqida toʻxtaladigan boʻlsak, mazkur soʻz sanskritcha “नामः” (nama) soʻzidan olingan boʻlib, uni bizning tilimizga arab tilidan kirib kelgan “اسم” (ism) soʻzining

⁵ Ўзбек тили лексикологияси. Тошкент. Фан.1981. –Б.6.

⁶ Ўзбек тили лексикологияси. Тошкент. Фан.1981. –Б.92.

⁷ Susanna Arakeljan. Lexikologie des Deutschen. Jerewan. 2017.-S.16.

muqobili sifatida tushuniladi. Adabiy tilimizda uning “ot”, shevalarda “od” (Xorazm) kabi variantdoshlik shakllari bor. “Nom” so‘zining grekchada “onoma”, lotinchada “nomen”, nemischada “der Name”, inglizchada “name”, italyancha “nome”, turkmanchada “ady”, qozoqchada “аты”, forschada “نام” (nom) imlo va talaffuzga ega shakllari bor. Eng qizig‘i shu yerdaki, eski hind tilida “nom” so‘zining kelib chiqishi sanskritchadagi “sabda” imlo va talaffuz ko‘rinishidagi ko‘p ma’noli leksik birlikka taqalib, uning “tovush, ovoz, chaqiriq, so‘z, ism, ot”⁸ ma’nolari shrahlaniadi. Ko‘rinib turibdiki, “nom”ning ma’nolari ham “so‘z” ma’nolari (*tovush, ovoz, chaqiriq, so‘z, ism, ot, quvonch hayqirig‘i, shodlik qiyqirig‘i, og‘riq chinqirig‘i*) kabi o‘xshash etimologiyaga ega. Bu esa “so‘z” va “nom” til birliklarining uzviy bog‘liqligi, birini ikkinchisiz ifodalay olmaslik, mohiyatini anglashda ularning hamjihatligini taqozo qiladi. Shunga asosan xulosa qilish mumkinki, muloqot – biror narsa-hodisani aytish yoki shu borada fikr bildirish, ularni nomlash bilan kechadi. Odatda esa muloqot “so‘zlar” vositasi bilan amalga oshadi, deb shu paytgacha tushunib kelingan. Bunda “so‘z” narsa va hodisani nomlash uchun vositachilik qilayotganiga e’tibor berib o‘tirilmaydi. Darvoqe, Alloh Taolo insonga uni yaratgandan so‘ng so‘z yoki til emas, ta’limi asmo (ismlar haqida ta’lim) karomat qilgan, narsalarni nomlashni o‘rgatgan, qalbiga solgan. Kezi kelganda shuni ham aytish mumkinki, har qanday til grammatika(so‘z shaklining o‘zgarishi)sining morfologiya (so‘z qurilishi) qismida, so‘zlar turkumlarga bo‘lib o‘rganiladi. Turkumlar tillarga qarab son jihatdan farqlanadi: o‘zbek tilida 12, nemis tilida 11, fransuz tilida 10, ingliz tilida 15. Farqlanish yordamchi so‘z turkumlariga xos, asosiy so‘z turkumlari esa hammasida 6 (ot, sifat, fe’l, ravish, son, olmosh) ta. Bizning fikrimizcha, yuqorida nomlangan barcha turkumlar nafaqat ot, balki qolganlari ham nomlash xususiyatiga ega, ya’ni ot narsa va hodisani nomlasa, sifat uning belgisini nomlaydi (ish – *yaxshi ish*), fe’l narsa va hodisalarning harakat va holatini nomlasa, ravish holat va harakatning belgisini nomlaydi (ishlamoq – *yaxshi ishlamoq*), son esa narsa va hodisaning miqdorini nomlaydi.

⁸ Klaus Mylius. Sanskrit-Deutsch/Deutsch-Sanskrit. – Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2005. – S.474.

Olmosh soʻz turkumi esa narsa va hodisalar oʻrniga almashib kelib, ularning nomini almashtirish xususiyatiga ega. Qizigʻi shundaki, narsa va hodisa boʻlmasa, ularning nomi (ot soʻz turkumi) ham boʻlmaydi. Narsa va hodisani nomi (oti) boʻlmasa, ularning holat va harakatini bildiruvchi feʼl, belgisini bildiruvchi sifat, harakat va holat belgisini bildiruvchi ravish, narsa va hodisaning adadini bildiruvchi son va barcha narsa va hodisalarni yoxud ularni nomlovchi barcha soʻz turkumlarining oʻrniga almashtirib qoʻllanuvchi nom – olmosh ham boʻlmaydi. Bu mohiyatan inkor qilib boʻlmaydigan mutloq haqiqat, tabiatan esa real voqelikdir.

Grammatikaning morfologiya qismida nomlar ot soʻz turkumi mavzusiga bogʻlanib, ular ot kategoriyalarining biri sifatida oʻrganiladi. Ular bir turdagi predmetlarning birining nomini yoki shu turdagi predmetlarning umumiy nomini bildirishiga koʻra atoqli (kishi, shaxs, tashkilot, geografik, sayyoralar, tarixiy hodisalar, hayvonlarning maxsus nomlari) va turdosh (bir jinsdagi predmetlar) boʻladi. Otlar ifodalagan tushunchaning xarakteriga koʻra konkret (aniq) va abstrakt (mavhum) boʻladi. Otlar birlik (narsaning oʻzi) va koʻplik (narsalar jami, toʻdasi)ni anglatishiga koʻra yakka ot va toʻda otlarga boʻlinadi.⁹ Mazkur darslikda otlar “ot” deb nomlanilgan. Ikkinchi bir darslik¹⁰da esa otlar “nom” deb atalgan. Ular quyidagi sxema bilan aniqroq koʻrsatilgan:

<i>Shaxs nomlari</i>		<i>Hayvonot nomlari</i>		<i>Narsa- buyum nomlari</i>		<i>Oʻsimlik nomlari</i>	
<i>shaxs va kasb</i>	<i>qarindos hlik</i>	<i>uy hayvonl ari</i>	<i>yovvoyi hayvonl ar</i>	<i>qurol - aslah a</i>	<i>kiyik- kech ak</i>	<i>oʻsimlikl ar</i>	<i>meval ar</i>

Yuqoridagi qiyoslardan koʻrinib turibdiki, “ot” va “nom” bir-biriga muqobil va variantdor leksik birliklar sifatida qoʻllanilib,

⁹ Ш.Шоабдурахмонов., М.Аскарова., А.Ҳожиёв., И.Расулов., Х.Дониёров. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Тошкент, Ўқитувчи. 1989.-S.215-216.

¹⁰ Hozirgi oʻzbek adabiy tili. Toshkent, Ilm ziyo, 2015.-B.270.

vazifalari nuqtayi nazaridan ayni tushunilgan. Bu holat dunyoning boshqa tillarida ham kuzatiladi, jumladan, nemis tilida otlar, avvalo, konkret va abstrakt nomlarga bo‘linadi. O‘z navbatida konkret nomlar narsa (Stoffname), tur (Gattungsname), atoqli (Eigename), jamlovchi (Sammelname) nomlar sifatida o‘rganiladi. O‘zbek tilidan farqi shuki, nemis tilida hodisa nomlari (Vorgangsname) degan maxsus atama yo‘q, milliy tilimizda esa “hodisa” predmet (inson ko‘z oldida turgan narsa) bilan parallel (predmet va hodisa) tarzida talqin qilinadi. Nemis tiliga xos xususiyatlarning yana bir e‘tiborli tomoni shundaki, ularda atoqli otlarning 30 ga yaqin turi bor. Jumladan, Schandname (*sharmandalik nomi*), Kosenname (*erkalash nomi*), Schimpfname (*so‘kish orqali ifodalanadigan nom*), Taufname (*cho‘qintirilgan nom*), Rufname (*chaqirilganda aytiladigan nom*), Beiname (*yonma-yon ishlatiluvchi nom*), Deckname (*yashirin nom*), Neckname (*aytib jig‘iga tegiladigan nom*), Schmeichelname (*laganbardorlik nomi*), Eckelname (*ko‘ngilni aynituvchi nom*), Doppelname (*qo‘shaloq nom*), Mädchename (*turmushga chiqishdan oldingi nomi*), Familienname (*nasab nomi*), Personenname (*shaxs nomi*), Ehrenname (*faxriy nom*), Unname (*nomi yo‘q, Otsiz*), Übenname (*taqalgan nom*), Männername (*erkakcha nom*), Frauenname (*ayolcha nom*), Vatername (*otaning nomi*), Vorname (*nom, ism*), Spottname (*masxaralovchi nom*), Schriftstellername (*taxallus – yozuvchi, shoir – nomi*), Künstlername (*taxallus – san’atkor – nomi*), Spitzname (*yarim chin – yarim hazil beriladigan nom*), Zuname (*qo‘shib aytiladigan nom*) kabilar. „Ot“ va „nom“ leksik birliklari milliy tilimizda „ism“ so‘zi bilan o‘rindosh (Männername - *erkakcha nom emas, erkaklar ismi deb*; Vatername - *otaning nomi, otaning ismi*) ravishda, muqobil sifatida qo‘llanishi mumkin. Biroq bu har doim emas, masalan, Ehrenname - *faxriy nom, faxriy ism emas*; Schandname - *sharmandalik nomi, sharmandalik ismi emas*. Insonlar ijobiy yoki salbiy ma’noda atalishlari zarur bo‘lgan hollarda odatda “nom” qo‘shma so‘z yoki birikmaga komponent bo‘lib keladi. Yoxud “badnom, xushnom” lug‘at tarkibimizda bor, “badism, xushism” esa muloqotda deyarli uchramaydi. Bunday holatlar muloqotda “so‘z” emas, “nom” rolining kattaroq ekanligini yana bir karra ta’kidlaydi.

Narsa va hodislarni “nom”lash xususiyati nafaqat ot soʻz turkumlariga xos, balki barcha soʻz turkumlari orqali ham yuzaga kelishi mumkin ekanligini yaqqol koʻrsatuvchi tillardan biri rus tilidir. Rus tilida nom “*имя*” deyiladi, ot soʻz turkumiga – *имя существительное*, sifat soʻz turkumiga – *имя прилагательное*, son soʻz turkumiga – *имя числительное* va olmosh soʻz turkumiga – *местоимение* (nom oʻrniga qoʻllaniladigan) deyiladi. Feʼl soʻz turkumini ham “nom”lash mumkinligini milliy tilimiz isbotlaydi, tilimizda feʼlning bir koʻrinishi (oʻqish, kurash, biluv) ga harakat nomi deyiladi. Demak, shu fikr-mulohazani barcha (asosiy, yordamchi) soʻz turkumlariga nisbatan tadbiq qilish mumkin. Yoxud “ravish” holat yoki harakat belgisining nomi, bogʻlovchi – soʻzlarni sintaktik-semantik jihatdan bogʻlash xususiyatiga ega soʻz turkumining nomi, his-hayajon soʻzlar – tuygʻular nomi sifatida tushunilsa, yuqorida bu mavzu boʻyicha bildirilgan fikr-mulohazaga eʼtirozga oʻrin qolmaydi. Mazkur fikrni davom qildirgan holda taʼkidlash mumkinki, ot soʻz turkumi kategoriyasiga xos boʻlgan kelishiklar tillariga qarab tur (ingliz tili 2, nemis tili 4, rus tili 6, oʻzbek tili 6, eski hind tili 8)li xil boʻlsa-da, bosh kelishikka – nominativ (nomlovchi kelishik) deyiladi. Faqat bizlar uni bosh kelishik deb nomlaymiz, lekin narsa va hodisalarni nomlab kelishini taʼkidlaymiz. Bilamizki, narsa va hodisalarni nomlashda, ular ot (yoki otlashgan) soʻz turkumi orqali ifodalanadi, ularga nom (ot, ism) berishda dunyodagi hech bir xalq va uning tili koʻmakchiga – koʻmachki soʻz turkumiga muhtoj boʻlmagan. Lekin milliy tilimizda bosh kelishikning ham koʻmakchi (tomon, uchun)lari bor, deb oʻrgatiladi. Bunda bosh (nominativ – nomlovchi) kelishikning hech bir turlanish qoʻshimchalariga, koʻmakchi yoki yuklamalarga muhtoj emasligi eʼtiborga olinmaydi, koʻmakchilarning kelishiklarning boshqaruvida belgisiz holatlari (menga tomon, sening uchun) inobatdan tashqarida qoladi.

Shu maʼnoda asosiy soʻz turkumi qilib ot – narsa va hodisalarning nomi olinishi kerak, boshqalar hammasi (qolgan 5 ta asosiy soʻz turkumi va yordamchi soʻz turkumlarning barchasi) yordamchi soʻz turkumlari deb nomlangani maʼqul. Ot soʻz turkumining mutloqligiga

nemis tilini misol qilib olish mumkin, ular ot (va otlashgan) soʻz turkumiga xos barcha narsa va hodisalarning nomini bosh harf bilan yozishadi.

Leksikologik (nom maʼnosi) va stilistik (nomning qoʻllanilish uslubi) jihatdan “nom” (ot, ism) maʼnolari koʻchishi mumkin. “Nom”ning leksik maʼnolari haqida “Oʻzbek tilining izohli lugʻati” quyidagi sharhlarni keltiradi: 1) Shaxs yoki narsa-predmetlarga qoʻyilgan ot; ism. *Keksayib qolgan eshonning xotirasi ancha pasayganidan koʻp vaqt oʻz oʻgʻillarining nomlarini ham xotinidan soʻrab olar edi*. P.Tursun, Oʻqituvchi. 2) biror sohaga, guruhga oidlikni bildiruvchi atama. *Muallim degan nomimiz bor*. Z.Said, N.Safarov, Tarix tilga kirdi. 3) Faoliyatning biror sohasida erishgan yutuq, malaka darajasini koʻrsatish uchun rasmiy yoʻl bilan beriladigan unvon. *Xizmat koʻrsatgan artist degan nom*. 4. Koʻpchilik orasida maʼlum-mashhurlik; dong, dovrugʻ, shuhrat. *Nom chiqargan jamoa xoʻjaligi*. Izohlardan koʻrinib turibdiki, “nom” soʻzining maʼnosi birinchi (ot, ism) holatda bevosita oʻz maʼnosida, keyingi (atama, unvon, dong, dovrugʻ, shuhrat) holatlarda esa bilvosita koʻchma maʼnolarda qoʻllanilayotganligi qayd qilingan. Milliy tilshunosligimizda bunday holatlar odatda soʻz maʼnolarining koʻchishi deb oʻrganilib kelindi. Soʻz maʼnosining koʻchish usuli 4 xil boʻladi: metafora, metonimiya, sinekdoxa, funksional koʻchish.¹¹ Aslida bir soʻzning maʼnosi ikkinchi soʻz maʼnosiga koʻchmaydi, bir narsaning nomi bilan ikkinchi bir narsa nomlanadi. Oʻzbek tilshunosligida bu hodisalar koʻchimlar deb ham ataladi. Bundan tashqari stilistik jihatdan ayrim istiora, ramz, majoz kabi nomlanishlar ham borki, ularga koʻchimning muqobili sifatida qaraladi. Metafora va metonimiya terminlari esa yuqorida nomlangan muqobillarga chet tillardan kirib kelgan variantdoshlar sifatida qaraladi. Xalqaro muloqotda umumtushunarli boʻlishi va ularning aynan stilistika sohasiga oidligini taʼkidlash uchun uslubiy tahlilning (stilistik analiz) terminlari sifatida umumqoʻllaniladi. Bunday turli xil nomlanishlar bejiz emas, nainki ularning har birining maʼnolari bir-biridan farqlanadi, muloqotda aynan bir atama yoki terminning takrorlanishidan qochiladi.

¹¹ А.Содиқов., А.Абдуазизов., М.Ирискулов. Тилшуносликка кириш. – Тошкент, Ўқитувчи. 1981. – Б.101

Hatto, ayrim holatlarda ularning ma'no farqlariga bilar-bilmas munosabatda bo'lish holatlari ham uchraydi. Bizning fikrimizcha, muloqotda "nom" (so'z)larning ma'no ko'chishida xalqaro qabul qilingan metafora va metonimiya terminlariga tayanib ish tutgan ma'qul. Zero, ularga tilimizda muqobil qidirib *ko'chim, istiora, ramz, majoz, timsol* kabi atamalarga murojaat qilinishi narsa va hodisani narsa va hodisadek nomlay olmay qoladi, ularning ismi jismiga monandligi yo'qoladi, bir yoqlamalik (ma'noning bir tomoniga asoslanib muayyan xulosa chiqarish) vujudga keladi. Shu asnoda quyida yuqoridagi atamalarni kelib chiqishi va anglatadigan ma'nolarini tahlil qilishga harakat qilamiz. "Ko'chim" izohli lug'ati(2020-yil)mizda asosan *"badiiy ifodalilikni oshirish uchun ko'chma ma'noda qo'llangan nutq birligi; kinoya, ramz bilan qo'llangan so'z, ibora"*¹² deb sharhlaniladi. Mazkur lug'atning 1981-yilgi nashrida esa qayd qilinmagan. Bu atamaning kelib chiqishiga, bizningcha, ruscha "перенос (ko'chirish)ное слово" asos bo'lgan bo'lishi mumkin. Yoxud "переносить" *ko'chirib olib kelmoq, ko'chirmoq* fe'llaridan "ko'chim" harakat nomi yasalgan. O'zbek tilidagi "ko'chmoq (ko'chirmoq)" fe'llarining quyidagi ma'nolari bor: 1) Yashash joyidan ketmoq, boshqa yashash joyiga o'tmoq; 2) Umuman, o'rni, manzili va sh.k.dan boshqasiga o'tmoq, jilmoq, ketmoq; 3) *ko'chma*. Mavzuni, harakatni, yashash yoki ishlash tarzini o'zgartirmoq, boshqasiga o'tmoq; 4) Yopishgan, birikkan joyidan ajramoq. Nazarimizda mazkur fe'lning ma'nolari har tomonlama izohlanilgan-u, lekin inson biror tomonga ko'chganda yoki narsalarni ko'chirganda hech narsa qoldirmay olib ketishiga ma'nan ishora qilinmagan. Bunga yaqqol misol tariqasida "Falonchilar ko'chib ketishdi" darak gapida yoki "Ko'ch bu yerdan!" undov gaplarida ko'chishga aloqasi bo'lgan odamlarni hech narsalarini qoldirmay ketib qolishi (faqat o'zlari emas) tushuniladi, tasavvur qilinadi. Darhaqiqat, biror odamga "Ket!" deyilsa, o'zi ketishiga, "Ko'ch!" deyilsa, uning o'ziga oid bo'lgan (olib kelgan, yonida bo'lgan, o'ziga aloqador bo'lgan) barcha narsa (kiyimlari, ish qurollari, yordamchi vositalari, transporti)larni, birini ham qoldirmasdan olib

¹² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Тошкент: O'zbekiston nashriyoti, 2020. 2-жилд. -Б.477.

ketishiga ishora qilinadi. “Ko‘chim” atamasining bir yoqliligi shundaki, ko‘chirilgan nomning bir “tulkining shaytonligi, ilonning zahri, chaqishi” sifati inobatga olingan bo‘ladi. Binobarin, “tulki” deganda, inson hayoliga *yovvoyi, yirtqich, mo‘ynali, quyruqi katta va ayyor* hayvon keladi. Nom ko‘chishi esa uning faqat *ayyor* ma’nosiga asosan kechgan bo‘ladi. Ko‘chimning muqobili sifatida qaraladigan istiora atamasi arab tilidan olingan bo‘lib adabiyotda “predmetlar o‘rtasidagi o‘xshashlikka asoslangan ko‘chim”¹³ deb ataladi. Istiora so‘zining arab tilida “qarzga olish, muhlatli bo‘lish” kabi leksik ma’nolari ham borki, bular har qanday “ko‘chim”ni mantiqan vaqtincha (bir narsaning nomi ikkinchi narsaga ko‘chayotgan paytda) va nasiya (biror narsa nomini ma’lum muddat o‘tgandan keyin qaytarish sharti bilan berilishi yoki olinishi)ligi tasavvuri chuqurroq mushohada qilinsa yaqqol sezilib turadi. Chunonchi, biror insonga “tulki” nomi ko‘chiriladigan bo‘lsa, u o‘sha inson bilan muloqot (suhbatdoshning ayyorligi, makri ayon bo‘lgan payt) jarayonidagina aytiladi. Mazkur so‘z bilan atalgan suhbatdosh manguga tulki bo‘lib qolmaydi, vaqtincha inobatda bo‘ladi. Muloqot o‘tgandan keyin esa bu nom odatda “qaytib olinadi”. Zero, suhbatdosh galdagi suhbatlarda har safar tulki deb nomlanilavermaydi. Keyin unga o‘z nomi bilan murojaat qilinadi. Agar mazkur odam keyingi hayoti davomida har galgi suhbatda “tulki” deb nomlanaversa, bu so‘z laqabga aylanadi va atoqli otga qo‘shib (*Safar tulki*) aytiladi. Milliy adabiyotimizda “ko‘chim”ga variantdoshlik qila olishi mumkin bo‘lgan yana bir stilistik vosita borki, unga *majoz* deyiladi. Izohli lug‘atda bu vosita “so‘z yoki iboraning o‘z ma’nosidan boshqa, ko‘chma ma’noda ishlatilishi va shunday ma’noda ishlatilgan so‘z, ibora, metafora, allegoriya”, deb ta’riflanib, izohlarida chet atamalar (metafora, allegoriya) ga ishora qilinadi. Majoz so‘zining arab tilidagi *tasviriy ifoda* ma’nosi e’tiborga olinadigan bo‘linsa, u orqali “ko‘chim” ning umumiy ma’nolari yana bir sema (qo‘shimcha ma’no) *tasvir, tasavvurga* orttiriladi. Zero, har bir nomning o‘z surati bo‘lganidek, nom ko‘chganida ham bu surat tasviri ko‘chadi, ko‘chgan narsa surati

¹³ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Тошкент: O‘zbekiston nashriyoti, 2020. 2-jild. -B.238

tasavvurda bo‘ladi, yoxud biror nomning *majoziy ma’nosi* deganda, o‘sha nom ostidagi narsaning hayoldagi tasviri ko‘z oldiga keltiriladi.

Inson o‘zini va tilini tanimoqchi va anglamoqchi bo‘lsa, u odam ikki narsadan yaralganligini bilishi kerak, biri tana, ikkinchisi esa ruhdir. Tana insonning jasadi, tashqi qobig‘i, zohiridir. Ruh esa insonning ichki mohiyati, botinidir. Tanani ko‘ramiz, eshitamiz, ta’mini bilamiz, hidlimiz, issiq-sovuqligi, qattiq-yumshoqligi, tanadagi og‘riq-rohatni sezamiz. Ruh haqida arzigulik biror narsa bilmaymiz, zero, ruh mohiyati ilohiy, bu olamdan emas, uning asl manbai Dargohi Ilohiydir.¹⁴ G‘azzoliy bobomiz ta’kidlaydiki: “...ruh haqiqati nimadur va oning xos sifatleri nechukdir, bularni bayon qilmoqqa shariyat ruxsat bermaydur. Ushbu vajhdindurki, hazrati Rasuli alayhissalom sharh qilmabdurlar. Chunonchi, Haq taolo aytibdurkim:

Va yas’alanaka, ani-r-ruh, qul ar-ruhu min amri rabbi.

Ya’ni: Ey Muhammad, sendin ruh haqida so‘raydilar, aytgil, ruh parvardigori olam amridandur. (Al-Isro, 85)

Bas, Rasuli Akram sallallohu alayhi vasallam: ruh sirri ilohiy jumlasidin va xojai olam amridindur demakdin ziyoda ruxsat topmabdurlar.

Har nimarsaki, andoza (eni, bo‘yi) va miqdori bilan o‘lchansa, ani olami xalq atarlarkim, xalq asli lug‘atda miqdor va andozali xilqat ma’nosidadur. Dil javhari (ruh)ning miqdori va hajmi yo‘qdir. Ushbu vajhdin yo‘qolish qismatini qabul qilmas. Va agar qismatni qabul qilsa, joiz bo‘lur erdikim, dil (ruh)ning bir qismi haqida ilm bo‘lgay erdi. (Ruhiyat olimlari, ruh san’atkorlari bu olamni ozroq biladi). Bas, dil (ruh)sohibi bir holda ham olim va ham johil bo‘lmog‘i lozim kelurki, bu maholdur. Abadiy yo‘qolmasligi – andoza va miqdorga bo‘ysunmasligi birla ruhni hazrati Haq subhonahu va taolo ofarida qilg‘aydurkim, ofarida so‘zi – xalq qilg‘an, yaratgan ma’nosida kelur.¹⁵ Taniqli o‘zbek tilshunoslaridan biri G‘anijon Zikrillayev aytadiki, “Qur’oni karimda *ruh (ru:hun, ar ru:hu)*ning mohiyati, xususiyati, tuzilishi, ma’nodoshligi

¹⁴ Абу Ҳомид Ғаззолий. Кимёи саодат. Икки дунё саодатига элтувчи билим. Имом Бухорий халқаро маркази. – Самарқанд, 2019. – Б.19.

¹⁵ Абу Ҳомид Ғаззолий. Кимёи саодат. Рух ҳақиқати I. Адолат. – Тошкент, 2005. – Б.33.

va tilga munosabati xususida Alloh taoloning ilmi azaliysi bilan yetarli ma'lumot berilgan.

Ruh so'zi Qur'oni Karimda yigirmata oyatda yigirma bir marta qo'llanilgan. Isro surasining 85-oyati (290-bet)da uning **mohiyati** haqida shunday ma'lumot berilgan. *Sendan ruh haqida so'raydilar. Ruh tangrimning amridir (ar ru:hu min amri rabbi:), sizlarga juda oz ilm ato etilgan deb ayt.* Bundan shu narsa ma'lum bo'ladiki, ruh yaratgan egamizga xos amr, ish ekan. Bizlarga nihoyatda oz ilm ato etilganidan uning asli, mohiyatini tushunishdan ojiz ekanmiz. Alloh taolo undan nimani bildirsa o'shani bilib olar ekanmiz xolos. Alloh taoloning bildirgani shuki, u zot tuproqdan Odam Atoni yaratib, ichiga ruhidan puflagach farishtalariga unga sajda qilinglar deydi (Hijr surasi, 29-oyat, 263-bet; Sod surasi, 72-oyat, 457-bet).¹⁶ Suraning yana bir oyatida Haq taolo shunday deydiki, *“inni xoliqun basharan min tiyn. Fi iza savvaytu va nafaxtu fihi min ruhi.”* Oyatning tavsiri: “Odamni loydan yaratdim. Vaqtiki, rost va muhayyo qildim ul odam jasadini va nafx qildim odam badaniga o'z ruhimdan.” Tushunish mumkinki, Alloh taolo inson tanasiga bir varakayiga dam solib ham ruh ham, jon kirgizdi, tana tirildi va tiklandi, natijada yaratgan zot tomonidan unga hayot deb atalmish (ruhiga abadiy, tanasiga muhlatli) bebaho ne'mat tuhfa etildi.

Haq taoloning qanday narsa ekanligini hech qachon bila olmaganimizdek, insonning aqli ruhning nimaligini ham bilishga ojiz. Yaratganning ilhomi ila “ruh”ni odam nomlashi, sifatlashi va ma'nolarini izohlashi mumkin. Ming afsuski, berilgan barcha nomlar, rang-barang sifatlar va turli xil ma'no izohlari bilan ham insonlar “ruh”ning nima ekanligini anglay olmay kelayapti, bu muqaddas so'zning ma'nosi turlicha izohlanayapti va sharhlanayapti (izoh va sharh esa narsani narsadek nomlay olmaydi, faqat undan qochadi va uzoqlashadi xolos), ajamlar (arab bo'lmagan xalqlar) esa “ruh”ga o'z tillarida muqobil qidirib, bilganlaricha va anglaganlaricha tarjima (muqobil va tarjima asliyat oldida ojiz) qilishgan va qilishayapti. Bu hollarda muqobil yoki tarjima sifatida odatda rezeptor tildagi ma'nodosh, variantdosh ekvivalentlardan foydalaniladi. Tarjimaga

¹⁶ Зикриллаев Ф. Рух ва тил. – Тошкент: Фан, 2018. – Б.33.

bunday munosabat azaldan ma'lum. Jumladan, buyuk bobomiz Abu Homid G'azzoliy "Кимиёи саодат. Рух ҳақиқати" kitobida (Nashrga tayyorlovchilar: Mahkam Mahmud Andijoniy, Abdulloh Umar Toshkandiy) yozadiki, *ruh* "... ma'noyi botindurki, ani nafs derlar, jon atarlar va dil ham derlar".¹⁷ Mazkur kitobining ikkinchi "Кимёи саодат. Икки дунё саодатига элтувчи билим" (tayyorlovchilar: Abdumajid Madraimov, Hindol Madraimov, Askari Madraimov) nashrida *ruh* – ichki mohiyatdirki, uni nafs, ko'ngil (dil) va jon ham deydilar.¹⁸ Keltirilgan iqtiboslar tarjimasi qiyoslanilsa, yaqqol ko'zga tashlanadiki, ikkalasida ham ruhning nima ekanligini aytishga harakat qilingan. Birinchisida "ruh" – *ma'noyi botin (hissiy a'zolar orqali ma'nosi anglashila olinmaydigan narsa yoki hodisa)*, ikkinchisida "ruh" – *ichki mohiyat (narsa va hodisaning ichki ahamiyati)* deb tarjima qilingan. Birinchi tarjimada "ruh" haqida berilmoqchi bo'lgan ma'lumot to'g'riroqday. Ikkinchisida esa deyarli hech narsa aytilmagan, "ichki" – nimaning ichkarisi, ko'rinmay turgan tomoni va "mohiyat" – qanaqa ahamiyat va u nima uchun kerak ekanligi tarjima orqali deyarli anglashilmaydi. Boz ustiga "ruh"ning *nafs (ko'ngil ketgan narsaga shaxsan egalik qilish his-tuyg'usi)*, *jon (tiriklik, kuch-quvvat)*, *dil (yurak, qalb)* ma'no izohlari o'rni (tartibi) o'zgargan va ruhga yana bir yangi muqobil "ko'ngil" (*tana va ruh istagi*) so'zi variantdosh sifatida qayd qilingan. Natijada ruhning nima ekanligi yana bir sharhga oshgan, tushunish murakkablashgan.

Qur'oni Karimning tarjimonlaridan biri, german tillari bo'yicha yirik mutaxassis, taniqli tilshunos G'anijon Zikrillayev "ruh" so'zining yuqoridagi izohlarga qo'shimcha ravishda Qur'oni Karimda 4 xil ma'noda kelganligini ta'kidlaydi, ruh so'zining ma'nosini ushbu muqaddas kitobda asosiy va ikkilamchi ma'nolarga bo'lib tushunilishini muhim deydi: 1) ruh (jon); 2) Jabroil; 3) Qur'on; 4) vahiy. Lekin G'. Zikrillayev ruh(so'zi)ning *jon* (Insonning jismoniy hayotini ta'minlovchi boshlang'ich asos va latif omil. Ilohiy kuch, quvvat¹⁹),

¹⁷ Абу Ҳомид Ғаззолий. Кимиёи саодат. Рух ҳақиқати I. Адолат. – Тошкент, 2005. – Б.31.

¹⁸ Абу Ҳомид Ғаззолий. Кимёи саодат. Икки дунё саодатига элтувчи билим. Имом Бухорий халқаро маркази. – Самарқанд, 2019. – Б.18

¹⁹ Мухторхон Эшон Умархўжа. Диний атамалар ва иборалар. –Тошкент, Ғафур Ғулом, 2016. – Б.64.

Jabrail (Islomda 4 muqarrab farishtalardan biri. Alloh amirlarini paygʻambarlarga yetkazib, vahiy keltiruvchi (xabar beruvchi²⁰), samoviy ofatlarni yer yuzida ijro qiluvchi farishta), *Qurʻon* (Alloh taolo tomonidan Paygʻambarimiz Muhammad s.a.v.ga 23 yil mobaynida sura va oyatlar tarzida elchi farishta - Jabrail alayhissalom vositasi ila ilohiy vahiy sifatida, arab tilida ogʻzaki nozil qilingan kitob²¹), *vahiy* (Alloh taoloning oʻz paygʻambarlariga Jabrail farishta orqali yuborgan buyruq yoki koʻrsatmalari²²) nomlariga muqobil koʻrilishi yoxud variantdosh til birligi sifatida qoʻllanilishi Qurʻoni Karimning tarjimonlari (Shayx Alouddin Mansur, Shayx Abdulaziz Mansur)ning izohlari va sharhlari mahsuli ekanligini aytmagan. Domla Qurʻoni Karimning arabcha matni va uning oʻzbekchaga qilingan tarjima variantlarida “ruh” soʻzini yuqorida nomlanilgan barcha suralarda mavjudligi, qoʻshimcha (jon, Qurʻon, Jabrail, vahiy) maʼnolari esa izoh sifatida qavs ichida berilganligi xos kishilarga oʻz-oʻzidan tushunarli boʻlishi kerak deb oʻylagan boʻlsa ajab emas. Olim davom etadiki, oʻzbek tilida “ruh” soʻzining bosh maʼnosida fors tilidan oʻzlashgan “jon” soʻzi ham ishlatiladi. Bu esa tarjimada (denotat taʼkidi uchun) ularni juft ot sifatida qoʻllash imkonini beradi. Mulohaza jonli misol bilan isbotlaniladi: *summa savva:hu va nafaxa fi:hi mir ru:hihi* - Soʻngra uni rostlab ichiga **ruh-jon** kiritdi (Sajda surasi, 9-oyat, 415-bet).²³ Mazkur tarjima bir tomonlama olganda ravon va muvaffaqiyatli chiqqanday, lekin aslida barcha anglashilmovchiliklarni avvali shu juft ot orqali yuzaga kelayapti. Negaki, juft ot (soʻz)lar qoʻshilib kelib (qoʻshma soʻzlarning bir turi boʻlib) boshqa bir uchinchi maʼnoni (masalan, yosh(u)-qari = barcha) anglatadi. Yuqoridagi misolda esa uchinchi maʼnoga ishora ham yoʻq, faqat “ruh” soʻzi taʼkidlanayapti va “jon” soʻzi orqali izohlanayapti. Endi mazkur juft soʻz kopulativlik nuqtayi nazaridan tahlil qilinsa, har bir komponent oʻz maʼnosi(“ruh” – ruh, “jon” – jon)ga ega boʻladi va kopulativ soʻzlarga xos ravishda uchinchi maʼno (tiriklik, ruh-jon hamdamligi)ni bildiradi. Natijada “ruh” boʻlak, “jon” boʻlak,

²⁰ Мухторхон Эшон Умархўжа. Диний атамалар ва иборалар. –Тошкент, Фафур Фулом, 2016. – Б.61.

²¹ Куръони карим. –Тошкент, Мунир, 2021. – Б.1.

²² Мухторхон Эшон Умархўжа. Диний атамалар ва иборалар. –Тошкент, Фафур Фулом, 2016. – Б.51

²³ Зикриллаев Ғ. Оʻsha asar. – Б.34.

har bir komponent o'z ma'nosida tushuniladi. Alloh taolo barcha tirik mavjudotlarga (o'simliklar, daraxtlar, hayvonlar, hasharotlar, qushlar) "Bo'l (kun)!" deyish bilan "jon" ato qilgan. O'simliklarning "jon"i suvda, hayvonlarning "jon"i qonda, faqat ularda "ruh" yo'q. Odamlarning "jon"i ham qonda, biroq qo'shimcha ravishda Alloh taolo o'zidan puflab "ruh" ham kiritgan.

Olim "ruh"ning behad murakkab tushuncha, ma'no ko'lamini benihoya keng, faoliyati serqirra ekanligini, lekin insonning idroki ummonlarni jo qila olsa, misli kamalak kabi yuksak va so'lmas bo'lsa ham o'zining ilmi va bilimi nuqtayi nazaridan ruh mohiyatini to'la anglashga qodir emasligini qayta-qayta uqtiradi. Hatto "ruh"ning *nafs* ma'nosi borligini ham ta'kidlaydi. Bu fikrni quvvatlash maqsadida Qur'oni Karimni yuqorida keltirib o'tilgan Isro surasining 85-oyatiga ishora qiladi. Bu yerda ham "ruh"ning "nafs" deb tarjima qilinishini tarjimonlar ishi deb tushunish lozim. Arabcha "nafs" so'zi o'zbek tiliga o'zining deyarli barcha ma'nolarida o'zlashgan va uni "ruh" deb tarjima qilish asl mohiyatdan uzoqlashishdir. Izohli lug'atimizdagi sharhlarga e'tibor berilsa esa, fikrlar takrori kuzatiladi, hatto, "ruh" sha'niga dog' tushiruvchi *kibr-havo*, *dimog'* kabi sifatlar ham unga ravo ko'rilgan. Leksikografiyada hech qachon ijobiy so'z (ma'no ko'chmasa) salbiy ma'no olishi qayd qilinmagan.

O'zimizning va chet el izohli lug'atlari va qomuslarini o'rganib, "ruh"ga berilgan nomlar, sifatlar, izohlar va sharhlar sonini oshiraverish mumkin. Baribir, hech bittasi "ruh" nimaligini aytolmaydi, dalilini ko'rsata olmaydi. Xo'sh unda "ruh" nimadir deb savol qilinsa, G'azzoliy bobomiz – "javob uldurkim, "ruh" hech nimaga o'xshamas. Zero, u xayoldagi rang, shakl, hajmlardan holidir. Va anga miqdor va kamiyat (andoza, hisob, adat) yo'qdur. Va qismatni qabul qilmas. Va har nimarsaki, shakli, hajmi, ranggi yo'qdir, miqdori ham bo'lmas. Va aql ham ani tasarruf qila olmas. Binobarin, bu vajhdankim, kim, nima, qanday va qanaqa deb so'ralgan narsalarni faqat ko'rmoq birla bilsa bo'lur. ... ruh qo'lda va oyoqda, va yo boshda, yo yana bir a'zoda degani bo'lmas. Balki badanning hamma a'zosi qismatni qabul qilur. Va ruh qismatni qabul qilmas. Bas, qismatni qabul qilmaydigan nimarsa

qismatni qabul qilmaydigan nimarsada barqaror bo‘lmog‘i mahol. ... Ruh hech bir a‘zoga o‘xshamas va yo‘qolmasdir. Bundan tashqari ... ruhning haqiqatini bilmoqqa, qudrati va aning xosiyatlarini bayon qilmoqqa ruxsat yo‘qdur.²⁴ Mazkur fikrni “ruh” muqobili “ko‘ngil”ga nisbatan ham qo‘llash mumkin. Uning ham shakli, hajmi, miqdori, rangini inson na hissiy a‘zolari va na ongi (aqli) bilan mushohada qilolmaydi. Lekin yuqorida “ruh” so‘ziga ma’nodosh, variantdor deb qo‘llanilgan “jon, dil, nafs” til birliklarini muloqotning muayyan holatlarida, masalan, jonni – *kuch-quvvat (Yomon ob-havo jonni qochiradi)*, dilni – *yurak, qalb (Dil tilga mutanosib bo‘lmog‘i darkor)*, nafsni – *hirs ehtirosi (Badnafs bo‘lma nafsingni tiy)* ma’nolarida tushunish va tasavvur qilish mumkin. Shu ma’noda inson ruhining unsur-uzvlari borki, G‘anijon Zikrillayev ularga *ong, shuur, aql, zakovat, fahm, farosat, tamiz, fikr, tafakkur, tasavvur, tushuncha, idrok, xotira, zehn, his-tuyg‘u* va hokazolarni kiritadi.²⁵ Olimning inson ruhining unsurlari ro‘yxatining “va hokazolar qismini” ikkinchi bir taniqli tilshunos, germanist olim Muxtorxon Umarxo‘jayev quyidagi ilohiy (ruhiy) tuyg‘ular bilan to‘ldiradi: *andisha, burch, vafo, vijdon, iroda, mehr, nomus, or, sabr, umid, uyat, hayol, e’tiqod, ehtiros, hayo, hurmat, xusni-xulq*.²⁶ Bizning fikrimizcha, “ruh”ning yuqorida nomlangan unsurlari ichida hali nomlanib ulgurmagan “xayol” uzvi ham borki, u ruh nimaligini aytmasa-da, o‘zining ayrim ma’no xususiyatlari bilan ruhga monand keladi. Ruhning inson belgilay olmaydigan shakl, rang, hajm, miqdor, adad xususiyatlari ham inson xayoliga xos emas. Bundan tashqari “xayol” uchun go‘yo “ruh” kabi zamon, makon, vaqt to‘siqlari yo‘q. O‘zi bilgan istagan makonga, istagan zamonga xayolan borish mumkin, bunga vaqt ketmaydi. Bu holatlarda ruh tanadan chiqadi.

Maqolaga xulosa qilib shuni aytish mumkinki, so‘z – narsa hodisalarning nomidir. Nom esa inson mushohada qilgan narsalarning so‘z orqali ifodasidir. Yoxud, narsa va hodisalar so‘z va nom orqali

²⁴ Абу Ҳомид Ғаззолий. Кимиёи саодат. Рух ҳақиқати I. Адолат. – Тошкент, 2005. – Б.67-69.

²⁵ Зикриллаев Ғ. О‘sha asar. – Б.34.

²⁶ Мухторхон Эшон Умархўжа. “Қизил китоб”га тушмас туйғулар. Қомусий луғат. – Тошкент: Akademnashr, 2019. – 128 б.

idrok qilinadi. Ular o'rtasidagi farq shundaki, so'z narsa va hodisalar haqida xabar, ma'lumot beradi, nom esa ularni farqlaydi. Ruh orqali ular mushohada qilinadi. Ta'kidlash lozimki, narsa va hodisalarning so'z orqali nomlanishi, so'z orqali ko'rsatilishi, so'z (nom)larning ma'lumot tashish, axborot berish xususiyatlari va narsa va hodisa nomlarining biridan ikkinchisiga ko'chish imkoniyatlarini idrok qilish faqat va faqat ruhga bog'liqligi azaliy xilqat va ilohiy hikmatdir. Lo'nda qilib aytganda, so'z ham, nom ham, til ham, ruh ham ilohdandir.

ЭТНОКУЛЬТУРНАЯ СЕМАНТИКА ЯЗЫКОВЫХ ЗНАКОВ

Жабаева С.С.

Костанайский Региональный Университет имени Ахмет

Байтұрсынұлы, ассоциированный профессор кафедры

иностранной филологии

Annotation: The article is devoted to the problems of culture reflection in the language. The problems of ethno cultural lexical parameters of semantics have become the object of research since the end of the 90th. In the given article the author has made an effort to give a system analysis of the language and culture correlation on the levels of the language system and made a theoretic survey of modern approaches to semiotic representation of language world view. The presented parameters of ethno cultural contents and given examples of Kazakh realia help to reveal the cultural value of the information and specific features of cultural connotations as a form of explication of ethno cultural meaning.

Современный этап развития лингвистики в культурологическом аспекте характеризуется акцентом на антропоцентричность и взаимосвязь языка и культуры. Культура, будучи интегрированной во все формы человеческой деятельности, выступает в языке как его фундаментальный элемент и носитель национальной идентичности. В начале XX века произошел сдвиг в понимании культуры к ее трактовке как системы ценностей и идей, отражающей человеческие отношения и поступки. Эта система

ценностей формирует ядро духовной культуры, что подтверждается наличием ценностно-окрашенных концептов, даже в отношении объектов, не имеющих изначально выраженной ценностной нагрузки, как, например, пустыня или горы в христианской парадигме. Формирование индивидуальной картины мира индивидом происходит не только на основе личного опыта, но и в рамках имплицитно закрепленного в языке опыта предшествующих поколений, зафиксированного в мифах и архетипах. Язык, будучи культурным достоянием, не только номинирует и эксплицирует культурные реалии, но и активно участвует в их формировании, "прорастая" в культуру и эволюционируя (3). О.Г. Прохвачева утверждает, что культура, будучи не абстрактной и единой для всех, а скорее тем, что отличает один народ от другого и воплощает его национальную сущность и уникальность, находит свое отражение в языке. Поэтому, чтобы раскрыть культурные особенности того или иного народа, мы обращаемся к его языку (7). Е.И. Кукушкина отмечает, что семиотическая общность культуры и языка приводит к тому, что они наделены схожими ролями. К таким ролям относятся: коммуникативная (обмен социально значимыми сведениями), кумулятивная (накопление и сохранение информации), адаптивная (обеспечение гармонии с окружающим миром), директивная (влияние и трансформация действительности), регулятивная (упорядочивание человеческого поведения в социуме) и продуктивная (освоение и преобразование реальности)(6).

Каждая национальная культура имеет свою ценность, а национальный язык служит выражением уникальности, отличающей одну культуру от другой. Вступая в общение с другими культурами, она выделяет те аспекты, которые в собственной культуре могли оставаться незамеченными. Как отмечал М.М. Бахтин, мы задаем другой культуре новые вопросы, ищем ответы, которые она может дать, открывая нам новые грани и смыслы (1). Таким образом, для существования как

национальной, культура должна располагать языком, способным передать как опыт своего народа, так и общечеловеческий опыт. Взаимосвязь языка и культуры сложна и многогранна. Язык одновременно является инструментом культуры, её частью (например, литературный язык, язык религии или фольклора) и объектом изучения через призму культурных особенностей. При этом, язык и культура, как самостоятельные знаковые системы, могут изучаться и сравниваться, поскольку во многом схожи по структуре и отражают друг друга. Общие понятия, используемые при анализе языка и культуры, возникают из понимания их как знаковых систем, описываемых с помощью единого логического аппарата. Например, Н.И. Толстой выделяет такие понятия, как система и текст (парадигматика и синтагматика), форма и содержание (означающее и означаемое), системная функция, влияние системы, открытость системы и её уровни, применимые как к языку, так и к культуре (8). Е.С. Бунеева считает, что один из способов изучения языка как явления культуры заключается в выявлении культурно значимых смысловых признаков, которые проявляются в различных аспектах культуры народа, в первую очередь, в языке (2). Язык формирует определенный способ восприятия и понимания мира. Совокупность значений в языке образует систему взглядов, своего рода коллективную философию, которая усваивается всеми носителями языка. Способ концептуализации действительности, присущий языку, частично универсален, а частично специфичен для каждой нации, поэтому носители разных языков могут воспринимать мир немного по-разному, через призму своего языка. Язык служит зеркалом, отражающим уникальный способ, которым люди воспринимают и осмысливают мир. Этот способ восприятия, заложенный в языке, формирует общую систему взглядов, своего рода коллективную философию, которая передается всем, кто говорит на этом языке. Как отмечают исследователи, этот способ осмысления мира, присущий языку, имеет как общие, так и специфические черты для каждой нации. Поэтому носители разных языков могут видеть мир

по-разному, сквозь призму своего языка. Язык, по мнению некоторых ученых, хранит в себе глубокие смыслы и "тайны". Он обладает когнитивной памятью, играя уникальную роль в мышлении и жизни человека. После того, как человек начинает говорить, он уже не может полностью отделить себя от языка. Система значений языка тесно связана с системой знаний, формируя когнитивную интерпретацию. Эта система значений естественным образом связана с культурными знаниями носителей языка, влияя на их понимание мира. Содержание этих знаний является важной частью менталитета народа. Язык, таким образом, воплощает мировоззрение и миропонимание народа, которые формируются в контексте культурных традиций, через стереотипы, символы и образы. Язык не только отражает реальность, но и передает культурные ценности и традиции из поколения в поколение. Каждая культура представляет собой систему смыслов со своей внутренней логикой, которую можно понять, анализируя культурно-исторический процесс. Для этого используются методы философии, которая является основой культурологии. Культурология утверждает, что каждая культура имеет свой уникальный способ видения и познания мира, свою собственную природу, которая отличает ее от других. В.В. Красных предлагает использовать лингвокогнитивный подход, который объединяет лингвистический и когнитивный анализ коммуникации. Этот подход выделяет два основных аспекта коммуникации: общелингвистический аспект, который присутствует в любой коммуникации, независимо от языка и национально-специфический компонент, который определяет особенности национального дискурса. (5) Каждый говорящий имеет свое индивидуальное когнитивное пространство, а также принадлежит к набору коллективных когнитивных пространств, связанных с различными социальными группами. Классификация лексики языка с точки зрения этнокультуры основывается на характере этнокультурной информации. По мнению С.Ивановой и З.Чанышевой, этнокультурная информация – это широкое понятие,

охватывающее не только особенности значения языковых единиц, формирующиеся под влиянием этнических и культурных факторов, но и явления, выходящие за рамки самого языкового значения (4). Это также включает более широкий контекст, независимый от языка, состоящий из системы концептов, идей, знаний и ассоциаций. Этнокультурное содержание может проявляться на разных уровнях: на уровне языкового значения: Это наиболее явное проявление, особенно в названиях реалий (как конкретных, так и абстрактных); на уровне аспекта значения: Здесь проявляется влияние мировоззрения, разного видения одних и тех же явлений, а также уникальные для данной этнической группы названия. Примером могут служить оценочные слова, выражающие межэтнические отношения (например, термины для обозначения афроамериканцев); на уровне этно- и социокультурных смыслов: Это коллективные представления членов общества об определенном явлении, которые служат своего рода "маркером" принадлежности к группе. Эти смыслы формируют фоновые знания, лежащие в основе культурных предположений. Например, английское слово "marginal" в сочетании "marginal man" приобретает культурный смысл "человек, принявший ценности доминирующей культуры, но отвергаемый своим собственным сообществом"; на уровне этно- и социокультурных ассоциаций, символов и образов: Эти элементы не всегда связаны с постоянным смыслом слова, но создают более глубокие и устойчивые зоны значения. Таким образом, лексико-фразеологическая система языка несет в себе значительный пласт этнокультурной информации. На уровне глубинной семантики, локализованной в концептуально-смысловых зонах в пределах отдельных значений соотносимых единиц, могут быть обнаружены черты полного или частичного сходства, а также случаи отсутствия сопоставимого сходства. Общекультурные смыслы могут быть локализованы на глубинном уровне содержания разных категорий единиц, включая так называемые закрытые объединения типа терминов родства. Так, например, одним из наиболее важных

концептов казахской культуры является *Жан* (Душа), которое содержит глубоко сакральный смысл, который должен быть выражен в переводе. В казахском языке существует множество понятий с глубоким семиотическим значением, которые в своей основе отражают множественность человеческой души. Обычно говорят, что существует около семи душ, каждая из которых имеет определенное название, например, “душа-дыхание”, “душа–жизненная сила человека” или “душа-призрак”. Эти “души” различаются по их местоположению в человеческом теле. *Жан* в казахской философии — это орган более глубоких, чистых и нравственно и духовно окрашенных чувств, чем “сердце” - внутренняя духовная область, где не могут существовать неодушевленные предметы. Скрытая природа чувств связана с их более глубокой духовной природой; *жан* живет внутренней жизнью и может думать, знать, чувствовать, видеть, осязать и верить. Его следует беречь, потому что оно священно и нуждается в заботе, но при необходимости им можно пожертвовать. *Жан* - символ бесценности, которому суждено покинуть тело и соединиться с Богом. Подобные религиозные коннотации слова “*жан*” часто встречаются в художественных текстах. Анализируемое понятие “жан” очень важно в казахской культуре; сложное и многогранное, оно отражает философские, культурные и духовные элементы. Эти факторы следует учитывать в процессе перевода. Результаты этого исследования подтверждают идеи лингвистов о необходимости использования когнитивного, философского и культурологического подходов при рассмотрении перевода концептов, связанных с культурой.

Уникально-культурные смыслы присущи либо глубинной семантике языковых реалий, либо уникальным элементам образуемых соотносимыми в двух языках значениями концептуально-смысловых зон, которые обладают неповторимым этнокультурным своеобразием. К культуроспецифичным реалиям относим топонимы: *Жайлау* (*zhailau*) , Сарыарқа (*Saryarka*), Қаратау, Ертіс, Көкше, Ресей, Арал, Бақанас, Байқошқар ; названия

флоры и фауны *сексеуіл, баялыш, архар, арғымақ, құралай*; **наименования и прозвища членов национальных групп, название родов и племен:** *бәйбіше, тоқал, абысын, қума, тобықты, керей, уақ, найман, Ырғызбай, Сыбан*; имена фольклорных и мифологических персонажей: *Қыдыр Ата, Алдар Көсе, құж, албасты, мыстан, Зенгі-баба, диуана, құж, шайтан*; названия бытовых реалий: *қымыз, саба, торсық, қобыз, домбыра, камзол, шолпы, көкпар, асық, тоғыз*; **общественные, исторические реалии, административно-территориальные единицы и населенные пункты, а также должности и ответственные лица:** *атқамінер, бай, аға сұлтан, төре, ояз, ауыл, тайпа, болыс, жұт, Ақтабан шұбырынды*; **реалии афористического уровня, цитаты, крылатые слова, пословицы, поговорки:** «*Бір қарын майды бір құмалақ шірітеді*» — «*Ложка дегтя в бочке меда*», «*Ақ түйенің қарны жарылды*» — «*Наступила благодать, изобилие*», «*Жігіт көркі — ат*» — «*Джигита красит конь*». Уникальные черты менталитета народа, специфика характера любой национальности отчетливо проявляются при сопоставлении где очевидно сходство/различие лексических и семантических систем отражающих признаки национальной языковой картины мира. Менталитет это такая устойчивая цельная картина мира ценностных ориентаций народа, существующая столько, сколько и ее народ-носитель, основанная на его национальных представлениях, обычаях и традициях. Менталитет отражается в языке и речи каждого представителя народа в частности, и сообщества в целом. Таким образом, согласно культурологическому подходу, язык является специфическим средством хранения и передачи информации, а также управления человеческим поведением. Благодаря языку осуществляется специфически человеческая форма передачи социального опыта, культурных норм и традиции, через язык реализуется преемственность различных поколений и исторических эпох.

Список литературы:

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. - М., 1979. -335 с.

2. Бунеева Е.С. Концептологическая модель признака старшинства // Языковая личность: культурные концепты. - Волгоград; Архангельск, 1996. – с.33-41.
3. Зализняк А.А., Левонтина И.Б., Шмелев А.Д. Ключевые идеи русской языковой картины мира. - М.: Языки славянской культуры, 2005. – 345с.
4. Иванова С.В., Чанышева З.З. Лингвокультурология: проблемы, поиски, решения. Монография. - Уфа, РицБашГУ, 2010.-366с.
5. Красных В.В. Этнопсихолгвистика и лингвокультурология. Лекционный курс. – М. 2002.
6. Кукушкина Е.И. Познание, язык, культура.- М., 1984.-264с.
7. Прохвачева О.Г. Образ «приватного» пространства в языковой картине мира (на материале русской и английской фразеологии) // Языковая личность: Культурные концепты. – Волгоград; Архангельск, 1996. – С. 41–48
8. Толстой Н.И. Этно-лингвистика в кругу гуманитарных дисциплин // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста.- М., 1997. –с.312.

O‘ZBEK TILIDA QO‘SHMA SO‘ZLAR ORFOGRAFIYASI

Jumaniyazov A., Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, f.f.n., professor

Polvanova N.M., Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, tayanch doktorant

Annotation: *This article includes personal and critical views on the defenitions and orphography of compound words in uzbek language.*

Umumma’lumki, insoniyat nutq jarayonida til birliklaridan, ayniqsa qo’shma so’zlardan faol foydalanadi, va bu jarayon barcha til birliklarini nutqda qo’llanilishi kabi, ko’pincha beixtiyor kechadi. Ya’ni, odam gapirar ekan, hozir sodda so’z, keyin esa qo’shma so’z qo’llayman deb tafakkuridan o’tkazishni odatda hayoliga ham keltirmaydi. Buning sababi shuki, so’zlovchi muloqot davomida o’z fikrini bildirar ekan, tilimizda va o’z lug‘at boyligida mavjud bo’lgan va ayni paytda vaziyatga mos keluvchi til birliklaridan (qo’shma so’zlardan

ham) intuitiv foydalanadi. Yuqorida ta’kidlaganimizdek, muloqotda qo‘llayotgan so‘zlarning qo‘shma so‘z yoki boshqa til birligi ekanligiga, so‘zlarning yasashiga, ularning o‘zaro ma’no munosabatiga kirishib qay ravishda shakllanishiga katta e’tibor berib o‘tirmaydi. Bu holat so‘z birikmalari va qo‘shma so‘zlardan foydalanish jarayonida ayniqsa seziladi. Qizig‘i shundaki, muloqot sohiblarining nutqida uchraydigan so‘zni, yasama so‘zni farqlash oson kechadi, biroq, (ayniqsa, og‘zaki nutqda) so‘z birikmalari va qo‘shma so‘zlarni o‘zaro ajratib tushunish muayyan murakkabliklarga olib keladi. Narsa va hodisa so‘z birikmalarimi yoki qo‘shma so‘zlar vositasida nomlanilyaptimi, bilib bo‘lmaydi. Buning asosiy sabablaridan biri shuki, nutq sohiblari bu ikkita til birligining leksik va grammatik ma’no farqlanishiga astoydil e’tibor bermasligi, berilayotgan xabarda nazdda tutilgan va ishora qilinayotgan narsa va hodisalarni aniq ifodalash uchun qaysi bir til birligi, so‘z birikmasimi yoki qo‘shma so‘zmi, to‘g‘ri vositachilik qila olishini o‘ylab o‘tirmaydi. Suhbat ishtirokchilarining har biri masalani o‘z mushohadasi nuqtai nazaridan turib tushunadilar va fikr almashish samarasi ham shunga loyiq bo‘ladi. Lekin yozma nutqda til birliklarini bir biridan farqlash uchun, ularni tog‘ri orfografik qoidalar asosida yozish uchun tilshunoslar tomonidan bir qancha shartlar berilgan. Biroq, ushbu shartlar biroz e’tirozli. Shu ma’noda quyida tilshunoslar tomonidan qo‘shma so‘zlarning yozilishi borasida belgilangan qoidalarni aynan keltiramiz va ularga joyida shaxsiy fikr-mulohazalar bildirib o‘tamiz.:

“Qo‘shma so‘zlar yozilishiga ko‘ra ikki xil bo‘ladi:

1. Qo‘shib yoziladigan qo‘shma so‘zlar
2. Ajratib yoziladigan qo‘shma so‘zlar “²⁷

Mazkur bo‘linish xususiyatiga aniqroq razm solgan istagan bir tilga qiziquvchi qo‘shma (qo‘shilganlikni ikki marta ta’kidlovchi so‘z) yohud avvalo *qo‘shmoq*, keyin esa qo‘shilishni ta’kidlovchi *–ma* yuklamasi vositasida yasalganini sezadi. Demak, ikki so‘zning tabiatan ham, mohiyatan ham qo‘shilganligini aniq mushohada qiladi va hosila sifatida qo‘shib yozilgan ikki yoki undan ortiq so‘zni tasavvur qiladi.

²⁷ N.Erkaboyeva “O‘zbek tilida ma’ruzalar to‘plami”, Toshkent: Akademnashr -2015, 66-67-betlar

Uning mushohadasida “qo‘shilganlik”(qo‘shma so‘z)ning ajralganlik(so‘z birikmasi) ham bo‘lish imkoniyati borligining ta’kidlanishi absurd tushuniladi, zero bu sharh oddiy aqlga ham sig‘maydi. Savol tug‘ilaveradi, *o‘zi qo‘shma so‘z bo‘lsa nimaga u ajralgan bo‘lishi kerak?!* Mazkur savolga esa javob tariqasida muayyan shartlar ko‘rsatiladi. Shartlarga mantiqan yondashiladigan bo‘lsa, bizning fikrimizcha ularda ham muayyan qusurlar bor. Quyida so‘zlarning qo‘shib yozilishi borasida tavsiya qilingan shartlarni aynan keltiramiz, mantiqan tahlil qilamiz va ayrim shaxsiy fikr-mulohazalar bildiramiz:

Birinchi shart: “*Xona, noma, poya, bop, xush, ham, kam, umum, rang, mijoz, sifat, talab* kabi so‘zlar yordamida yasalgan qo‘shma ot va qo‘shma sifatlar qo‘shib yoziladi: *qabulxona, tabriknoma, taklifnoma, bedapoya, ommabop, xushxabar, hamsuhbat, orombaxsh, kamquvvat, bug‘doyrang, umumxalq, sovuqmijoz, devsifat, suvtalab.*”²⁸

Mazkur holat shartiga e’tibor berilsa tavsiyada aksioma(mutloq to‘g‘riligi umumtanolingan qonun)lik bor, jumladan *qo‘shma ot - qo‘shib yoziladi*. Darvoqe, o‘zi “qo‘shma ot” bo‘lsa u yana qanday yozilgan bo‘lishi kerak? Shartning ikkinchi e’tirozli tomoni shundaki, qo‘shma so‘zlik belgisi sifatida tavsiya qilinayotgan lekemalarda bosh va ergashlik, ketma-ketlik o‘rni, aniqlanish va aniqlanmishlik xususiyatlari e’tibordan chetda qolgan. Zero, misollar mazkur xususiyatlar bo‘yicha bir-biridan farqlanadi, nisbatan umumiy qoidaga bo‘y sunmaydi. Masalan, *qabulxona* (xona – ergash so‘z, aniqlanmish) xuddi shu “xona” leksemasi bilan *xonabop* qo‘shma so‘zi yasalsa, xona so‘zi bosh so‘zga aylanadi va to‘ldiruvchi vazifasini bajaradi. Shu misollardan xulosa chiqarib “xona” so‘zi bilan birga kelgan barcha til birliklari “qo‘shib yoziladigan qo‘shma so‘z” yasayveradi degan tushuncha beradimi? Buni o‘ylanib ko‘rish kerak. Binobarin, tavsiyada berilgan “*bedapoya*” so‘zi bilan analog misol yasash ancha mushkul. Zero, *poya* bosh so‘z bo‘lib kelgan qo‘shma so‘zlarni tilimizda izlasang ham topish qiyin. Jumladan, bunday so‘zlar izohli lug‘atda qayd qilinmagan. Mazkur shart bo‘yicha navbatdagi fikr-mulohaza shuki,

²⁸ N.Erkaboyeva. “O‘zbek tilida ma’ruzalar to‘plami”, Toshkent: Akademnashr -2015, 66-67-betlar

nahotki til birliklaridan qo'shma so'z yasash uchun yuqoridagi 12 so'zdan boshqa imkoniyat bo'lmasa, nahotki nutqda berilayotgan ma'lumot uchun boshqa so'zlardan qo'shma so'z yasab bo'lmasa?! Shu ma'noda, izohli lug'atimizdagi qo'shma so'z sifatida berilgan til birliklari juda ko'p va rang-barang. Agar qo'shma so'zlar faqat yuqoridagi komponentlar yordamidagina yasalishi shart bo'lsa, buning sababi nimada, ya'ni ularning qo'shma so'z yasay olish imkoniyati nimaga asoslanadi. Shu ma'noda diktant yozayotgan o'quvchilarimiz imloviy xato qilmasligi uchun shu 12 so'zni yodlashlari shartmi yoki qo'shma so'zlar komponentlari ulardan boshqa so'zlardan iborat bo'lsa, ularni birikma sifatida yozish kerakmi? Bu holatlat hamma-hamma o'quvchining(hatto, ayrim o'qituvchilarning ham) yodida muttasil qolavermaydi.

Endi ikkinchi shartga to'xtalamiz va uni ham aynan keltiramiz:

Ikkinchi shart: “*-r(ar)*(inkor shakli *-mas*) qo'shimchasi bilan tugaydigan qo'shma ot va qo'shma sifatlar qo'shib yoziladi: *otboqar*, *o'rinbosar*, *cho'lquvar*, *ishyoqmas*, *qushqo'nmas* kabi.”²⁹

Mazkur shartdan shuni tushunish mumkinki, *-r(ar)*, *-mas* qo'shimchasi bilan tugagan so'zlar qo'shma so'z yasash uchun asos deb olinadi. Lekin, mazkur qo'shimchalar bilan yasalgan so'zlarning – *bosar*, – *boqar*, – *pishar*, – *yoqmas* kabi nutqda alohida qo'llanilish tarzi yo'q. Demak, ulardan alohida so'z(leksema) hali yasalmadi. Ular yuklamalar sifatida fe'llar bilan birga kelishi mumkin, biroq bunda qo'shma fe'l yasalgan bo'ladi. Kundalik hayotdan misol keltiramiz: Otang o'rnin *bosar* bo'lsang, boshqa kasbga *boqar* bo'lma. Binobarin, misol uchun keltirilgan (*bosar*, *boqar*) so'zlar qo'shma so'zlarda ikkinchi komponent (*o'rinbosar*, *otboqar*) bo'lib qo'shilgan holda, *bosar* bo'lmoq, *boqar* bo'lmoq qo'shma fe'llarida esa birinchi komponent sifatida ajratib yozilyapti. Bunday hollarda o'quvchi qayoqqa qarashi kerak, qaysinisini to'g'ri deb bilishi kerak va nima uchun? Tavsiyaga inobat qilinsa mazkur fe'llar ham qo'shib yozilishi shartku! Tahlil yanada chuqurroq qilinsa, mazkur qo'shimchalar affiksoidlashib borayotganligini kuzatish mumkin. Ular fe'llarga qo'shib, shu fe'l

²⁹ N.Erkaboyeva “O'zbek tilida ma'ruzalar to'plami”, Toshkent: Akademnashr -2015, 66-67-betlar

anglatayotgan faoliyat sohibini ko'rsatadi. Masalan: *Boqar* – boquvchi odam, *bosar* - bosuvchi odam, shaxs, *yashnar* – o'sib yashnayotgan bola. *Yashnar* so'zi ism darajasiga chiqdi, alohida so'z bo'lib shakllandi, *boqar* esa so'zlashuv tilida alohida uchraydi, masalan, mollar alohida darajada semirib yoki oriqlab ketishgan bo'lsa, *bularning boqarlari kimlar?* deb so'ralishi muloqotda til normasining to'la buzilishi deb hisoblanmaydi, oshib borsa uslubiy xato sifatida tushunilishi mumkin.

Uchinchi shart: "Takror taqlid so'zlarga qo'shimcha qo'shish bilan yasalgan ot va fe'llar qo'shib yoziladi: *pirpirak, gijgijla, hayhayla*."³⁰

Ushbu qoidada misol sifatida qo'shma so'zlarning aslan "takror so'z" turi va ularga so'z yasovchi va shakl yasovchi *-ak, -la* suffikslari yordamida yasalgan til birliklari berilgan. Tilshunoslikda takror so'zlar ham qo'shma so'zlarning bir turi hisoblanadi va ular qo'shib(pirpir, gijgij, hayhay) yoki defis(tire) orqali(pir-pir, gij-gij, hay-hay) yoziladi. Ular til normasiga kirgan va allaqachon tilimizda kodifikatsiyalangan so'zlardir. Aytmoqchimizki, mazkur leksemalar tilimizda allaqachon shakllanib bo'lgan qo'shma so'zlardir. Qo'shma so'z yasovchi vosita sifatida nomlanilgan *-ak, -la* suffikslari orqali yasama so'zlar yasash mumkin, lekin qo'shma so'z emas. Tilshunoslikning mutloq qoidalaridan biri shuki, suffikslar qo'shma so'zlar yasalishiga turtki bo'lishi mumkin, biroq o'zlari (hozircha) qo'shma so'zlar yasay olganliklari tilda qayd qilinmagan, ular yasama so'zlar belgisidir.

To'rtinchi shart: "Narsani biror narsaga nisbatlash, o'xshatish yo'li bilan bildiruvchi qo'shma otlar va qo'shma sifatlar qo'shib yoziladi: *karnaygul, qo'ziqorin, otquloq, oybolta, devqomat, sheryurak, bodomqovoq, qirg'iyko'z* kabi."³¹

To'rtinchi shart ta'rifida narsani narsaga nisbatlash va o'xshatish orqali qo'shma so'z yasaladi deb, mazkur xususiyatni qo'shma so'zlar yasalishining alohida bir turi deb tavsiflash mantiqan ortiqchadir. Zero, so'zlarning o'zaro morfologik va semantik jihatdan qo'shib yozilishi ostida nafaqat nisbat yoki qiyos yotadi. Ikki yoki undan ortiq so'z

³⁰ N.Erkaboyeva. Ko'rsatilgan manba.

³¹ N.Erkaboyeva "O'zbek tilida ma'ruzalar to'plami", Toshkent: Akademnashr -2015, 66-67-betlar

qo'shiluvi natijasida nafaqat uchinchi bir narsa nomlaniladi yoki kashf qilinadi. Ularning o'zaro birikuvi natijasida bir-birini aniqlash, izohlash ma'nolar mushtaraklashuvi, holatlar tavsifi kabi til hodisalari ro'y beradiki, til qudratli ifoda vositasiga aylanadi. So'zlar orqali ifoda qilingan narsa va hodisalarning mushohadasida kishi tafakkurini obyektiv borliqning nazddagi so'zlar ishtirokida uyg'unlashayotgan o'y-hayollari bilan chulg'ab tashlaydi. Yuqorida to'rtinchi shart bo'yicha nomlanilgan barcha til birliklari azaldan sof qo'shma so'zlardir. Biroq, *karnaygul*da gulning karnayga chog'ishtirilishi, o'simlikning musiqa asbobi bilan solishtirilishi yoki *oybolta* qo'shma so'zida ish quroli bilan osmon jismining o'xshab ketishi tasavvurlari mushohadasida, odamning o'y-hayoli qayerlarga borib qayerlardan kelmaydi, deysiz! Undan tashqari, qo'shma so'zlar mushohadasida mushtaraklashuvning bevosita yoki bilvosita kechishini ham eslatish joiz. Masalan, *oybolta*, *karnaygul* misollarida boltaning shakli oyga o'xshaydi, gulning shakli esa karnaysifat ko'rinadi, munosabat bevosita kechadi. Gul qo'lingizda bor, ko'rinishi esa hayolan karnayga monand. Boltani ushlab turibsiz, yaltiroqlik va shakl jihatidan oyni eslatadi. Mazkur holatlarni *otquloq* va *qo'ziqorin* qo'shma so'zlarida bevosita ko'rib, anglab bo'lmaydi. Zero, na quloq va na ot ixtiyorimizda, balki otning qulog'iga o'xshash o'simlikka ishora qilinadi. Mushohada bilvosita kechadi. *Qo'ziqorin* qo'shma so'zi orqali ham tasavvur va tafakkur hayolan kechadi. Zero, zamburug' bilan uy hayvoni va uning qornini nisbatlash ruhan anglashiladi, hatto ularning qaysi bir tomonlarida monandlik borligini hamma-hamma ham anglayvermaydi.

Beshinchi shart: "Narsani uning rangi, mazasi, o'zidagi biror narsasi va shu kabi belgilari asosida bildiruvchi qo'shma otlar qo'shib yoziladi: *olaqarg'a*, *qizilishton*, *achchiqtosh*, *mingoyoq* kabi."³²

Mazkur shart asosida tavsiflangan misollar ham oddiy, aniqlovchili qo'shma so'zlardir. Qo'shma so'zlar uchun rang, maza yoki boshqa belgilarni asosiy belgi deb tavsiflash yoki tasniflash soddani murakkablashtirishdan boshqa narsa emas. Bosh so'z ergashning, yohud aniqlovchi so'z aniqlanmishning biror xususiyatini (u hadsiz bo'lishi

³² N.Erkaboyeva "O'zbek tilida ma'ruzalar to'plami", Toshkent: Akademnashr -2015, 66-67-betlar

mumkin – nafaqat rang va maza) aniqlab kelsa, shuning o‘zi aniqlovchili qo‘shma so‘zlar deb atalaveradi. Tilshunoslikda bosh yoki aniqlovchi so‘z ergash yoki aniqlanmishga xos bo‘lgan biror xususiyatni to‘ldirib keladimi, izohlab keladimi, hol(at)ini – maqsadi, sababi, miqdori, darajasi, ravishi kabilarni anglatishi umumhayrixoh holda aniqlovchili(attributiv) qo‘shma so‘zlar atamasi ostida o‘rganiladi. Shu nazdda darsliklarda keltirilgan oltinchi shart – “narsaning biror maqsad, ish uchun mo‘ljallanganligini bildiruvchi qo‘shma otlar qo‘shib yoziladi: *kirsovun, qiymataxta, tokqaychi, oshrayhon, molqora, nosqovoq, ko‘zoynak* kabi; yettinchi shart - narsani joyga nisbat berish asosida bildiruvchi qo‘shma otlar qo‘shib yoziladi: *tog‘olcha, cho‘lyalpiz, suvilon, qashqargul* kabi;

Sakkizinchi shart - marosim, afsona kabilarni bildiruvchi qo‘shma otlar qo‘shib yoziladi: *kiryuvdi, kelintushdi, qoryog‘di, urto‘qmoq, ochildasturxon* kabi”³³larni aniqlovchili qo‘shma so‘zlar atamasi ostida o‘rganish mumkin.

To‘qqizinchi shart: “Qaratuvchili birikmalarning bir so‘zga aylanishi bilan yuzaga keluvchi qo‘shma otlar: *mingboshi, so‘zboshi, olmaqoqi* kabi;”³⁴ Mazkur shartda qaratqich-qaralmishli so‘z birikmalari ostida yasalgan so‘zlar inobatga olingan bo‘lishi ehtimoldan xoli emas, zero ulardan mingning boshi, so‘zning boshi, olmaning qoqi kabi birikmalar yasash mumkin yoki mazkur birikmalardan yuqoridagi qo‘shma so‘zlar yasalganini ta’kidlasa har qanday e’tirozga dahlsiz bo‘ladi. Biroq, qaratuvchili birikmalarning *bir so‘zga aylanishi* ta’kidini – *bir qo‘shma so‘zga aylanishi* deb mantiqan to‘g‘irlansa maqsadga muvofiq bo‘ladi.

O‘ninchi shart: “Ikkinchi qismi turdosh ot bilan yoki *obod* so‘zi bilan ifodalangan joy nomlari qo‘shib yoziladi: *Yangiyo‘l, To‘rtko‘l, Yakkabog‘, Mirzaobod* kabi.”³⁵ Mazkur shart ham aniqlovchili qo‘shma so‘zlar termini ostida o‘rganilsa e’tiborga loyiq bo‘ladi. O‘ninchi shartga ilova sifatida berilgan "Lekin, ikkinchi qismi atoqli ot bo‘lgan joy nomlari ajratib yoziladi: *O‘rta Osiyo, Ko‘hna Urganch, O‘rta*

³³ N.Erkaboyeva “O‘zbek tilida ma’ruzalar to‘plami”, Toshkent: Akademnashr -2015, 66-67-betlar

³⁴ N.Erkaboyeva. Ko‘rsatilgan manba.

³⁵ N.Erkaboyeva. Ko‘rsatilgan manba.

Chirchiq kabi”³⁶ tavsiyasi borasida, yohud ushbu atoqli otlar(joy nomlari)ning ajratib yozilishi taklifiga kelsak, ular, birinchi navbatda, qo‘shib yozilgani va aniqlovchili qo‘shma so‘zlar ostida o‘rganilgani ma’qul.

O‘n birinchi shart: “Rus tilidan aynan o‘zlashtirilgan yoki so‘zma-so‘z tarjima qilish yo‘li bilan hosil qilingan qo‘shma so‘zlar: *kinoteatr, radiostansiya, teleko‘rsatuv* kabi.”³⁷ Bu rus tilidan kirib kelgan o‘zlashmalar ham aniqlovchili qo‘shma so‘zlar mavzusi ichida o‘rganilishi lozim, zero ular asliyat tilida qo‘shma so‘zlar hisoblanadilar. Biz ham ularni rus tiliga taqlidan tahlil qilganimiz afzal.

O‘n ikkinchi shart: “Qisqartmalarning barcha turlari va ularga qo‘shiladigan qo‘shimchalar qo‘shilib yoziladi: *SamDU, ToshDU*.”³⁸ Bizning fikrimizcha qisqartma so‘zlar tilshunoslikda leksikologiya fanining alohida bir so‘z yasaliş turi hisoblanadi va ularni qo‘shma so‘zlar qatoriga qo‘shib o‘rganmagan ma’qul. Binobarin, dunyoning rivojlangan tillarida qo‘shma so‘zlarning turlari 30dan oshiq bo‘lib, ularning yasaliş, imlosi, talaffuzi shu darajada rang-barangki, tahlillarini qo‘shma so‘zlar qatorida qilish tadqiqotda chalkashchilikdan boshqa narsa keltirib chiqarmaydi.

Biz bildirgan fikr-mulohazalar qo‘shma so‘zlar imlosi bo‘yicha hamkasblarimizning tavsiya va xulosalariga tanqidiy fikr bildirish yoki ulardan kamchilik izlash emas, balki milliy tilimizda qo‘shma so‘zlar yasaliş va ularning imlosi bo‘yicha shaxsiy fikrlarimizni ilmiy jamoatchilik o‘rtasiga havola qilishdir.

Maqolani xulosalab, shu fikrni mazkur masalaga qiziquvchilar diqqatiga havola qilmoqchi edikki, qo‘shma so‘zlarning o‘zbek tilidagi imlosi - qo‘shib yoki ajratib yozish, yoki so‘z birikmalaridan qo‘shma so‘z yasaliş shartlari asosan *quyidagi* til hodisasiga bog‘liq - birikma tarkibidagi so‘zlar yoki istagan bir ikki so‘z o‘zaro grammatik va leksik ma’no (o‘z va ko‘chma) munosabatiga kirib uchinchi bir narsa hodisani anglatsa qo‘shib yozilgani ma’qul. Shu tavsiya asosida ish tutilsa yuqorida ko‘rsatilgan 12 ta shartni nomlab o‘tirishga hojat qolmaydi,

³⁶ N.Erkaboyeva. Ko‘rsatilgan manba.

³⁷ N.Erkaboyeva. Ko‘rsatilgan manba.

³⁸ N.Erkaboyeva “O‘zbek tilida ma’ruzalar to‘plami”, Toshkent: Akademnashr -2015, 66-67-betlar

biz tavsiya qilayotgan qoida, muayyan ma'noda, yuqoridagi barcha shartlar talabiga mos kelaveradi. Diktant yozayotgan o'quvchi imloda xato qilmaslik uchun yuqorida nomlangan hamma shartlarni eslab o'tirmaydi, faqat yonma-yon kelayotgan ikki so'z ma'no jihatidan qo'shilib, uchinchi bir narsani anglatadimi yoki yo'qmi, shuni farqlay olsa yetarli bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbek tilining izohli lug'ati, O'zbekiston nashriyoti, Toshkent -2020, 5-jild, 376b.
2. A.Hojiyev, Sh.Rahmatullayev, B.Madaliyev va A.Madvaliyev – "O'zbek terminologiyasi va leksikologiyasi masalalari", – Toshkent, 2017, 57-bet.
3. E.Vohidov. So'z latofati. – Toshkent 2018, – 56-bet
4. N.Erkaboyeva "O'zbek tilida ma'ruzalar to'plami", Toshkent: Akademya nashr -2015, 66-67-betlar

“MIRZA” SO‘ZI DIPLOMATIK TERMIN SIFATIDA

Jumaniyozov Z.O.

***Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti,
filologiya fanlari nomzodi, dotsent***

Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, o'zbek tilidagi *mirza* so'zi o'zaro noqardosh bo'lgan nemis tilidagi *der Kanzler* va rus tilidagi *канцлер* so'zlariga zamon va makon nuqtai nazaridan muqobil bo'la oladi.

Qiziqarli tomoni shundaki, *Kansler* so'zining o'zbek tilidagi muqobili bo'lgan *mirza* ruscha tarixiy matnlar va Rossiyaning Xiva va Buxoro xonlari bilan o'zaro aloqalarini ifodalovchi diplomatik hujjatlarning tarjimalarida *мурза* шаклида ko'p uchraydi. Bu ko'rib chiqilayotgan rus yozma yodgorliklarida ko'zga tashlanadi. Masalan, Xiva xoni Abulg'ozining elchisi Davat Mamatning 1958 yil 26 may rus podshosi Aleksey Moxaylovichga arznomasida:³⁹ “Посылали г(о)с(у)д(а)рь в Астрахани сыскиват(ь) о Пермаметке Гаврила

³⁹ Кулмаматов Д.С. Актуальные проблемы русской исторической лексикографии. Учебное пособие. – Ташкент: “Mumtoz so'z”, 2023. – С. 41.

Яковлева с(ы)на Кутукова да толмача Лукьяна Тимофеева астраханской воевода (начальник города – З.Ж.) и д(ь)як у мурзъ и у танбовских голов и у всяких чинов люди (спрашивали) что тот Пермаметка какой ч(е)л(о)в(е)къ и в обыскахъ сказали тот Пермамаетка Абдулгазы хана (хивинского) холопъ”⁴⁰. Bu yerda *murza turkiy original* میرزا [mirzā]ga muvofiq keladi⁴¹. L.Z. Budagov quyidagi matnda ushbu soʻz haqida qiziqarli tushuntirish beradi: “...میرزا [mīrzā. – З.Ж.] (вм.امیرزاده) [āmīrzādə. – Ж.З.]” сынъ князя или челоѡѡка замѡѡчательнаго, *каз.там. мурза*, дворянинъ (у крымских татаръ этотъ титулъ придавался къ именамъ изъ благородной фамилии. Слово это употребляемое безъ собственного имени, какъ званіе значит: секретарь, писарь; поставленное послѣ собственного имени, означаетъ князя изъ шахской фамилии, царской крови, какъ нѣкогда называли и потомковъ Тимура; вначалѣ собств. Имени – соотвѣтствует слову господинъ, всякій грамотный челоѡѡкъ, редакторъ)”⁴². “Словарь русского языка XI – XVII вв.” *mirza* soʻzini 1315 yildagi rus rasmiy yozma yoqgorligida quyidagicha qayd qiladi: “Царь Батый посла по мурзы и по князи”⁴³. Rus tilining yozma manbalari mazkur soʻzning yana bitta shaklini roʻyxatga olgan. Unda *mirza* leksemasi dastlab 1159-yildagi Lvov solnomasida uchrashi koʻrsatiladi: “А Булгаиръ мирзе велель государь молить, что им оборогъ учинить отъ Шавкаль, какъ его царской доволь б(уд)еть”⁴⁴.

D.S.Qulmamatov XVII asrga oid Xiva va Buxoro diplomatik hujjatlarida va ularning shu davrdagi ruscha tarjimalarda “мурза” termini tez-tez uchrashini taʼkidlaydi⁴⁵.

Mirza soʻzi nafaqat rus tilshunoslarini, balki evropalik lingvistlarni ham oʻz diqqatiga tortgan. Jumladan, Frans Ksaver Mikloshich “мурза”

⁴⁰ Qarang: РГАДА, ф. 134, оп. I, 1657 г., д. I, л. 88-русский перевод; л.85 – тюркский текст.

⁴¹ Кулматов Д.С. Актуальные проблемы русской исторической лексикографии. Учебное пособие. – Ташкент: “Mumtoz soʻz”, 2023. – С. 41.

⁴² Будагов Л.З. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий. – СПб.: Типография Императорской АН, 1871. – Т. II. – С. 272.

⁴³ Словарь русского языка XI-XVII. – Москва: Наука, 1982. – Вып.9. – С. 300.

⁴⁴ Qarang: Oʻsha manba. – С. 300.

⁴⁵ Кулматов Д.С. Актуальные проблемы русской исторической лексикографии. Учебное пособие. – Ташкент: “Mumtoz soʻz”, 2023. – С. 42.

terminini “грязный человек” deb ta’riflaydi⁴⁶. Karl Lokoch *mirza* soʻzini forsiy amirzodaning qisqartirilgan shakli boʻlib “Fürstensohn” – ‘knyaz, bek oʻgʻli’, agar sifatlanmishdan keyin kelsa, shahzoda (*Rāshid mīrzā* – ‘shahzoda Rashid’), agar undan oldin kelsa ‘ziyoli, ayniqsa imloni biladigan kishining unvoni’ ma’nosini anglatishini ta’kidlaydi. U *mirza* soʻzi rus tilida *mirza*, *murza* shaklida qoʻllanilib, tatarischer Großwürdenträger – ‘tatarlarning yuqori martabali amaldori’ va bunga qarama-qarshi ma’noda Schmutzfink, Aschenbrödel – ‘iflos odam, qiz’, rumin tilida *mirzac* shaklida ‘tatarlar sarkardasi’ ma’nolari mavjudligini qayd qiladi⁴⁷. Tarixchi va manbashunos G.E.Kochin “мирза, мырза – категория командующего класса, знати в татарском государстве”⁴⁸ – ‘Tatarlar davlatida qoʻmondonlik toifasiga mansub mansabdor’, V.I.Dal “мурза – татарский князек, наследственный старшина; нашими законами не представлено им особых прав, а местами слово это обратилось в бранное: татарин бусурман” – ‘tatarlarning kichik darajadagi knyazi, meros orqali oʻtadigan rahbarlik (oqsoqol); bizning qonunlarimizda ularga alohida huquqlar berilmagan, ba’zi joylarda bu soʻz haqoratli ma’noga ega: tatar-busurman’⁴⁹.

Izlanishlar shuni koʻrsatadiki, *mirza* soʻzi oʻzbek tilida tarixiy soʻzlar qatlamiga kirishiga qaramasdan bugungi kunda nemis tilining zamonaviy lugʻatlaridan joy olgan. Jumladan, nemis tilining chet soʻzlar lugʻati⁵⁰ K.Lokotschdan farqli bu soʻzni *pers.* Fürstensohn – fors tilidan ‘hukmdor oʻgʻli’ ma’nosi bilan oʻzlashib nemis tilida ‘forsche faxriy unvon’, nomdan oldin ‘janob’, nomdan keyin ‘shahzoda’ ma’nosini anglatishini qayd qiladi. Guvohi boʻlganimizdek, *mirza* soʻzining ‘imloni biladigan kishining unvoni’ diplomatik ma’nosi tushirib qoldirilgan. Duden. Universalwörterbuch” lugʻati oʻzidan oldingi chet soʻzlar lugʻatiga qoʻshimcha ravichda *mirza* leksemasi

⁴⁶ Miklosich F. Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. – Wien: Wilhelm Braumüller, 1886. – S. 205.

⁴⁷ Lokotsch K. Etymologisches Wörterbuch der europäischen (germanischen, romanischen und slavischen) Wörter orientalischen Ursprungs. – Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung, 1975. – S. 6.

⁴⁸ Кочин Г.Е. Материалы для терминологического словаря древней России. – М.: - Л.: Издательство АН СССР, 1937. – С. 198.

⁴⁹ Даль В.И. Тольковый словарь живого великорусского языка. – М.: Гослитиздат, 1935. – Т. II. – С.367./807 с.

⁵⁰ Duden. Das Fremdwörterbuch. In 12 Bänden. – Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich: Meyers Lexikonverlag, 1990. – B. 5. – S. 504.

“forsiy-arabiy *amir* so‘zining *mir* va *zāda* (*zādan* – ‘tug‘moq’) so‘zining *zā* qisqargan shakllaridan yasalganligini qayd qiladi.

Leksikografik manbalarda keltirilgan *mirza* so‘zining etimologiyasiga ko‘ra, uning fors tilidan o‘zlashib shahzoda, hukmdor o‘g‘li, yuqori martabali amaldor kabi ma’nolarni anglatishi ta’kidlanadi. Bizning nazarimizda, K.Lokotschning lug‘atida qayd etilgan *mirza* so‘zining diplomatik termin sifatidagi ‘ziyoli, imloni biladigan kishining unvoni’ ma’nosi turkiy tillar orqali rus tiliga va boshqa Yevropa tillariga kirib borgan.

Mirza so‘zining kelib chiqishini sanskrit tilidagi *mūrdhā*, *mūrdhān* (peshona; bosh suyagi; bosh; cho‘qqi)⁵¹, *mūrti* (I. adj. gebildet – yasalgan; II. 1. Körper, Gestalt – ‘tana, gavda’; 2. Person – ‘shaxs’; 3. Bild – ‘rasm’)⁵² so‘zlari va *mūrdhni dhr* (ehren – ‘hurmat qulmoq’), *mūrdhni vrt* (an der Spitze stehen – ‘boshida bo‘lmoq’)⁵³ so‘z birikmalari bilan bog‘liqligini taxmin qilish mumkin.

“Mirza” leksemasi dastlab turkiy yozma yodgorliklarda “amir” ko‘rinishida qo‘llanilgan: Mahmud Qoshg‘ariyning “Devoni lug‘atur turk” asarida “mirza” terminining “amir” shakli uchraydi: amir (arab) повелитель – ‘hukmdor’⁵⁴. “Kitob muallifi Mahmud aytdi: Bobolarimizning amirni xamir deyishlari shunga misoldir. Chunki o‘g‘uzlar alifni xa xarfiga almashtirib, amirni xamir deyishadi”⁵⁵. O‘zbek tilining etimologik lug‘atida “*mirza* so‘zi yakka o‘zi **mirzā** shaklida keltirilib, ‘mirza’ so‘zi bilan izohlangan; Tojikcha-ruscha lug‘atda **mirzo** so‘zi keltirilib, uch ma’noli deb ta’kidlangan, shu ma’nolardan birinchisi ‘писец, писарь секретарь’ deb izohlangan; O‘zbek tilining izohli lug‘atida **mirza** so‘zi uch ma’noli so‘z sifatida tasvirlanib, birinchi ma’nosi ‘yozuv-chizuv ishlarini olib boruvchi kishi, kotib’ deb izohlangan. **Mirza** va **mirzo** so‘zlari alohida-alohida so‘z ekani aniq...”⁵⁶.

⁵¹ Кочергина В.А. Санскритско-русский словарь. – Москва: Русский язык, 1987. – С. 518. /944 с.

⁵² Mylius K. Wörterbuch Sanskrit-Deutsch. – Leipzig: VEBVerlag Enzyklopädie Leipzig, 1987. – S. 375.

⁵³ Qarang: O‘sha manba. – S. 375.

⁵⁴ Девону луғотит турк. Индекс-луғат. – Т.: Фан, 1967. – Б. 19.

⁵⁵ Қошғарий М. Девону луғоти-т-турк (Туркий сўзлар девони). – Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2017. – Б. 57.

⁵⁶ Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. 3-жилдли. – Т.: Университет, 2003. – Ж.2. – Б.269

Alisher Navoiyning Xazoinul-maoniy (IIb-568) asarida mirzo shaklida uchraydi: Gar Navoiy o‘ldu ishq i tizg‘idin zinhorkim,

Qo‘ygasiz tufroqqa yuz holin debon mirzosig‘a.

Bu yerda *mirzo* so‘zi ‘kotib, mirza, sekretar’ ma’nosida kelayapti⁵⁷.

Yana bir misol: Barchalarining boshi ko‘kka yetib, mirzoning davlatlarining duosini bajo keltirdilar. (Munshaot, (XIII-136))

Barcha ani begimu mirzo debon,

Hulqini xush, husnini zebo debon. (Haratul-abror, 159-26) Bu yerda *mirzo* so‘zi amirzoda; shahzoda ma’nosida kelgan.

“Mirza diplomatik” termini tadqiqi mazkur leksemaning tahlilga tortilayotgan nemis, rus, sanskrit va o‘zbek tillari leksikografik manbalarida taqdimoti orqali lug‘atlarning imkoniyatlari, xususan, ularning qurilishi va funksional xususiyatlarida muayyan o‘xshashliklar, tavovutlar, umumiyliklar hamda bo‘shliqlar mavjud ekanligini yuzaga chiqaradi.

“Mirza” diplomatik terminining nemis, rus, sanskrit va o‘zbek tillaridagi lug‘at maqolalari hamda matnlarida qo‘llanilishini tadqiq qilish, mazkur leksik birlikning qaysi davrlardan qo‘llanila boshlangani, etimologiyasi, o‘z qatlam, yoki o‘zlashma qatlam mahsuli ekanligi, uning vositasida yuzaga keladigan leksik hosilalar bo‘yicha kompleks materiallarni taqdim qiladi. Mazkur termin bundan tashqari qiyoslanayotgan va chog‘ishtirilayotgan tillar diplomatiyasi, davlatchiligining qanchalik qadimiy ekanligiga asoslovchi ma’lumotlarni beradi hamda chog‘ishtirilayotga tillar leksik tiziminining ko‘lami va lingvokulturologik ahamiyati haqida dalillovchi ma’lumotlarni beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. 4-жилдли. – Т.: Фан, 1983. – Ж. 2. – Б. 308.

2. Будагов Л.З. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий. – СПб.: Типография Императорской АН, 1871. – Т. II. – С. 272.

⁵⁷ Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. 4-жилдли. – Т.: Фан, 1983. – Ж. 2. – Б.308.

3. Даль В.И. Тольковый словарь живого великорусского языка. – М.: Гослитиздат, 1935. – Т. II. – 807 с.
4. Девону луғотит турк. Индекс-луғат. – Т.: Фан, 1967. – Б. 19.
5. Кочергина В.А. Санскритско-русский словарь. – Москва: Русский язык, 1987. – 944 с.
6. Кочин Г.Е. Материалы для терминологического словаря древней России. – М.: - Л.: Издательство АН СССР, 1937. – С. 198.
7. Кулмаматов Д.С. Актуальные проблемы русской исторической лексикографии. Учебное пособие. – Ташкент: “Mumtoz so‘z”, 2023. – С. 41.
8. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. 3-жилдли. – Т.: Университет, 2003. – Ж.2. – Б. 269.
9. Словарь русского языка XI-XVII. – Москва: Наука, 1982. – Вып. 9. – С. 300.
10. Қошғарий М. Девону луғоти-т-турк (Туркий сўзлар девони). – Т.: Гафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2017. – Б. 57.
11. Duden. Das Fremdwörterbuch. In 12 Bänden. – Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich: Meyers Lexikonverlag, 1990. – B. 5. – S. 504.
12. Lokotsch K. Etymologisches Wörterbuch der europäischen (germanischen, romanischen und slavischen) Wörter orientalischen Ursprungs. – Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung, 1975, – S. 6.
13. Miklosich F. Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. – Wien: Wilhelm Braumüller, 1886. – S. 205.
14. Mylius K. Wörterbuch Sanskrit-Deutsch. – Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie Leipzig, 1987. – S. 375.

INGLIZ TILIDAGI ONLAYN MATNLARDA (FORUMLAR VA BLOGLARDA) ISHLATILADIGAN SLASH / — QIYA CHIZIQNING SEMANTIK VA FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI

Ermetova J.I.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti
“Inlgiz tili va adabiyoti” kafedrasi professori*

Annotation: In this study, we will analyse the characteristics and usage of the slash / – a punctuation mark used in linguistics, particularly in online texts in English (forums and blogs). The slash, like other punctuation marks, performs several important functions. It was previously used only as a mathematical symbol or computer symbol, but in modern use it has its own unique characteristics.

Key words: Internet linguistics, punctuation marks, slash, forums and blogs

Hammaga ma'lumki, Internet tili – ingliz tilidir. Barcha tillar qatori, o'zbek tili uchun ham internet, ya'ni, onlayn til hozirda katta ahamiyatga ega. Shu sababli, onlayn muloqotda sodir bo'layotgan o'zgarishlar kundalik tilda, kundalik nutqimizda aks etishi mumkin va qaysidir ma'noda allaqachon namoyon bo'lmoqda.

Shuni ta'kidlash kerakki, diskurs – nutq tushunchasi asrimizning boshida keng tarqaldi, xususan, E.S. Kubryakova diskursni semantik va kommunikativ nutq faoliyati natijasi deb ta'riflab, nutqni uning mavjudligining turli tomonlari va muayyan nutqni yaratilish maqsadlarini to'liqligicha o'rganish kerakligini ko'rsatadi [Kubryakova, 1996:24].

Bunga bog'liq holda, Internetda joylashtirilgan materiallarning diskursiv xususiyatlari haqida savol tug'diradi. Yuqorida aytib o'tilganidek, Internet juda ko'p turli xil: jumladan og'zaki va yozma tilga o'xshash materiallarni taklif qiladi. Bu birinchi navbatda onlayn muloqotga tegishli. Ikki tomonlama aloqa sodir bo'lgan mobil aloqada ham xuddi shunday holat yuzaga keladi. Og'zaki muloqot har doim

barcha ishtirokchilar uchun umumiy kontekstni nazarda tutadi, lekin onlayn muloqotda bunday kontekst mutlaqo keraksizdir.

Internet shunchaki yangi texnologiyalar masalasi emas, balki inson hayotidagi tub o'zgarishlar muammosidir. Onlayn muloqot yozma va og'zaki til bilan o'xshashliklarga ega bo'lsa-da, u mutlaqo yangi hodisadir. Hozirgi vaqtda tilshunoslikning yangi sohasi paydo bo'lganligi haqida gapirish mumkin, shuningdek, internet diskursi nutq faoliyatining maxsus shakli sifatida "Internet tilshunosligi" deb nomlangan [Sidorova, Shuvalova 2006; Goroshko 2007; Crystal 2011]. Shu sabab bunday turgadi mulogotda punktuatsion belgilarning ham o'z o'rni bor va ularni ilmiy tadqiq etish zarur deb hisoblaymiz.

Ushbu tadqiqotda biz tilshunoslikda, xususan, ingliz tilidagi onlayn matnlarda ishlatilgan (forumlar va bloglar) tinish belgilaridan *slash* / – qiya chiziqning xususiyatlarini va foydalanish hodisasini ko'rib chiqamiz. **Slash** ham boshqa tinish belgilaridan kabi bir qancha muhim vazifalarni bajaradi. U ilgari faqat matematik belgi yoki kompyuter belgisi sifatida ishlatilgan, zamonaviy foydalanishda o'ziga xos xususiyatlarga ega tinish belgidir.

Cambridge Advanced Learner's Dictionary lug'atida slash belgisi quyidagicha ta'riflanadi: "Slash – harflar, raqamlar yoki so'zlarni ajratish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan tinish belgisi" [CALD]. "Slash – bu harflar, raqamlar va so'zlarni ajratish uchun ishlatiladigan qiyshiq chiziq ko'rinishidagi tinish belgisi, shuningdek, "qiyshiq chiziq, bo'linish chizig'i, urg'u chizig'i, kasr chizig'i yoki shilling belgisi" sifatida ham tanilgan" [Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J., 1985:1638]. Biz esa "slash" belgisi uchun o'zbek tilida "qiya chiziq" degan tarjimasini taklif etamiz.

Dastlab faqat texnik maqsadlarda ko'plab tanlovlarni, bir xil tarkib uchun turli xil ifoda shakllarini ko'rsatadigan belgi sifatida ishlatilgan, keyinchalik ilmiy matnlarga, onlayn matnlarga, xususan, forum va blog matnlariga kirib, u yerda turli vazifalarni bajaradi.

Tor ma'noda, sintaktik qarama-qarshilikda bo'lgan bir jinsga xos komponentlarni bir-biriga bog'lab, chiziqcha "qarama-qarshilik belgisi", shuningdek, turli kontekstlarda "ko'plik belgisi" ma'nosiga ega

bo‘lgan. *Tinish belgilari bo‘yicha zamonaviy qo‘llanmalarda esa slashning quyidagi vazifalari tavsiflanadi:*

✓ “slash /” – “*qiya chiziq*” bir nechta variantni yoki bir xil tarkib uchun ifodaning variant shakllarini korsatish uchun ishlatiladi. Slashning bunday turi ko‘pincha ish taklif etuvchi e‘lonlarida uchraydi:

Eng: The University of Saffron Walden wishes to appoint a lecturer/senior lecturer in media studies;

✓ vaqtni ko‘rsatganda:

Eng: The 1994/95 football season marred by frequent scandals;

Uzb: 2025/26 o‘quv yilida universitetimizga qabul qilingan talabalar soni yanada oshdi.

✓ ilmiy matnlarda *per* o‘rniga birlik (qisqartmalar yaratishda): (miles/hour (miles per hour), seconds/minute (seconds per minute, weeks/year (weeks per year):

The density of iron is 7.87 g/cm³. Light travels at 300,000 km/sec;

Bu holat o‘zbek tilida ham aynan bir xil.

✓ kasr sonlarni yozishda, masalan, foiz % yoki 3/4; bu holda, qiya chiziq odatda "chizilgan" (kasr chizig‘i) deb ataladi;

✓ she‘r uzluksiz matnda yozilganda she‘rdagi satrlarni ajratish uchun:

When you are old and grey and full of sleep/

And nodding by the fire, take down this book/

And slowly read of the soft look/

Your eyes had once, and of their shadows deep (W.B. Yeats);

✓ Internet manzillarini yozishda, masalan:

<http://www.google.com/>;

✓ Bog‘lovchilar belgisi sifatida and/or, masalan:

Please, write him/her a letter (R. Trask).

Ko‘rib chiqilgan forum va blog materiallarida ba‘zi hollarda muallif tinish belgilarini qoldirib, gapning barcha qismlarini slash (/) bilan ajratadi. Slash tinish belgisi (/) aslida nisbatan yaqinda paydo bo‘lgan, lekin tobora ko‘proq foydalanilmoqda. Bu mutlaqo yangi hodisa bo‘lib, ilgari inglizcha tinish belgilari tizimida mavjud bo‘lmagan yoki faqat o‘ta aniq maqsadlarda qo‘llanilgan, qiya chiziq bilan ajratilgan

qismlardan (ya'ni, teng ma'noga ega) tanlashda faqat bitta variantni tanlash mumkin edi.

Hozirgi vaqtda slashning funktsiyalari o'zgarib bormoqda. Xususan, u nuqta, nuqtali vergul, ikki nuqta yoki vergulning ekvivalenti sifatida ishlatiladi va uzunroq gapda sintaktik ahamiyatga ega qismlarni ajratadi. Forum matnlaridan slash nuqta yoki vergul uchun belgi bo'lib xizmat qiladigan ba'zi misollar:

It makes little difference/ personally, I use laptop and IPad/ because I just love them! (**Dream Worker**)

I don't think you'd be marked down in an exam for it/ My English Teacher did/ (**Gun 77**)

Quyidagi holatda ko'p tanlov ko'rsatkichi, bir xil mazmun uchun ifoda shakllarining o'zgaruvchanligi ko'rsatkichi sifatida slash belgisidan an'anaviy me'yoriy foydalanish holatlari mavjudligini ko'ramiz, masalan:

English grammar and vocabulary: quick questions thread

Personification is when you apply human/animal characteristics into an inanimate object/abstract idea etc. So if you said that the "storm was angry" or "the storm howled" a human or animal emotion has been used to describe the storm. Hope this helps.

Forum matnlarida slash belgisi qavslarni belgilash uchun ishlatiladigan holatlar ham mavjud, masalan:

English grammar and vocabulary

Hey, I need a noun for someone /many will be appreciated/ who is very curious.

O'rganilayotgan materialda slash / belgisi qavs sifatida ishlatilganda jilmayish ma'nosida kelgan holatlar mavjud. Bu xususiyat onlayn tinish belgilari uchun mutlaqo yangi; Biz bloglar va forumlardan misollar keltiramiz.

Red bull is your friend /©/

I know, I'm sorry. I just did not want anyone willing to help with my essay. Sorry for sounding like a dick /©/

Slash / belgisidan kulgich/smaylik sifatida foydalanishga oid ba'zi misollarni aytib o'tish joiz, ya'ni bu belgi ba'zi hollarda, asosan, forum

matnlarida norozilik, ko'ngilsizlik, umidsizlik yoki norozilikni ifodalovchi kulgich yaratish uchun ishlatiladi. Piktogramma quyidagicha ko'rinadi: :/, masalan:

I don't use them with the "and" in a list, but and separating clauses I do : /. Not sure if this is correct, but it never got a big red ring around them in school : / **(TSR Legend)**.

Forum va blog matnlarida yuqorida sanab o'tilgan slash belgisining asosiy funktsiyalariga qo'shimcha ravishda, bu belgi ko'pincha ikki harfli qisqartmalarda, masalan, a/b (haqida), b/w (between), h/e (however), i/o (input-output), r/w (read-write), s/o (someone), s/t (sometimes), t/r (tomorrow), w/t (with), w/o (without), w/e (whatever, also weekend or week ending) uchraydi.

Hi! I've looked at Aberdeen too!! Are the entry requirements BBB? And I was going to apply to Leeds but I got ABCD at AS and Leeds wants AAB for English! Was thinking **a/b** a combined course with Religious Studies (**snowwhitequeen**).

Hey, I need a noun for s/o that is very curious. S/t I have no idea what to do **w/t** such shit (**Gerald guy**).

Xulosa sifatida ta'kidlash kerakki, o'rganilgan matnlarda slash belgisi juda keng tarqalgan qiya chiziq belgisi ham an'anaviy jumla vazifalariga ham mutlaqo yangilariga xizmat qilgan:

- nuqta yoki vergul o'rniga ishlatilgan;
- ikki nuqta o'rniga;
- qavs sifatida (shu jumladan kulgich/ emoji);
- ikki harfli qisqartmada;
- ko'plik belgisi sifatida.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Кубрякова Е.С. и др. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: МГУ, 1996. – 24 с.

2. Сидорова М.Ю., Шувалова О.Н. Интернет – лингвистика: вымышленные языки М., 1989, 2006.

3. Goroshko O.I. Comparative study on transmedia awareness of traditional media audiences and social media users. RUDN Journal of Studies in Literature, 2007

4. Crystal D. Internet Linguistics. Student's Guide. Australian Review of Applied Linguistics 35(2): 218-220, 2011

5. CALD *Cambridge* Advanced Learner's Dictionary

https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/#google_vignette

6. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language. London: Longman. 1985.

7. R. Trask, 1997:124-125; Cambridge Grammar of English, 2006: 851

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОПОСТАВИТЕЛЬНОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ

Омарбекова А.К.

КазНПУ имени Абая к.ф.н., ст.

преподаватель

Annotation: The article considers the typological features of phraselological systems of different languages. A comparative study allows us to identify common features of all languages and a unique national feature inherent only in the phraseology of given language. The diversity of languages is the main reason for the formation of various classifications of languages, the identification of universals, frequentities and unique.

На современном этапе развития лингвистической науки весьма перспективным направлением является сопоставительно-типологическое, сравнительное изучение разных языков. Необходимость таких исследований продиктована бурным развитием различных форм межнациональных отношений, взаимоотношения между народами. Это его величество общение, без которого ни материальный мир, ни человеческое общество, ни прогресс в познании мира, ни успешное развитие всех форм человеческой цивилизации не мыслимы»[1]. Язык выступает средством общения, понимания людей друг другом. Но это понимание возможно при наличии в разных языках определенных

сходств общности или наоборот, черты, которые их различают. Сопоставительное изучение языков было ориентировано изначально в лингвистике на выявление их сходства, родства. Швейцарскому лингвисту Ш.Балли принадлежит идея описания языков посредством их сопоставления. Автор замечает, что сопоставительное изучение языков имеет своей целью открыть их характерные черты, которые особенно легко позволяют выявить оригинальность каждого из них и общий тип, который каждый из них представляет. В основе сходства языков лежат разные факторы: общее происхождение, генеалогический фактор, взаимопроникновение языков в результате их контактов, наличие языковых универсалий. Например, сходство слов *un, une* во французском и *uno, una* в итальянском языках объясняется наличием одного общего источника. Отсюда, в типологической лингвистике различают: лингвистические (распространенность одного и того же языкового явления в большинстве языков) и лингвистические уникалии (функционирование языкового явления только в одном из сравниваемых языке).

В русле всех типов номографических лингвистик и их методов исследуется и фразеологическая система языка. Сопоставительный метод изучения фразеологических систем родственных и неродственных языков является самостоятельной фразеологической дисциплиной, и именуется сопоставительной фразеологией. О большом значении этого метода в изучении фразеологического фонда языка отмечал еще М.М.Копыленко [3]. Он отмечает, что сопоставление фразеосочетаний разных языков представит важные сведения не только для лингвистики, но и для теории и практики перевода, методики преподавания иностранных языков, раскроет общечеловеческие и частноязычные истоки формирования и употребления фразеологических единиц. Именно по этой причине фразеология, фразеологические единицы (ФЕ) разных языков подвергаются сопоставительному изучению, чтобы выявить степень их межъязыковой идиоматичности. Это актуальное направление фразеологических исследований,

направленное на выявление универсалий, фреквенталий и уникалий ФЕ разных языков, будь то родственных или неродственных языков. Уже сам факт, что фразеологизация это явление, свойственное всем языкам, говорит об универсальности фразеологии. Так, например сопоставительный анализ фразеологических единиц (ФЕ) с именами собственными позволяет нам выделить группу фразеологизмов: А) *Универсалии*, параллельно бытующие в казахском, русском, французском и немецком языках ср.: каз. Ахиллестің өкшесі - нем. die Ferse des Achilles (Achillesferse) - франц. le talon d'Achille - рус. Ахиллесова пята; каз. дамокл семсері - рус. дамоклов меч - нем. das Schwert des Damokles (Damoklesschwert) - франц. l'épée de Damokles каз. Ной кемесі – рус. Ноев ковчег - нем. die Kasten Noahs; франц. arche de Noë. Данные фразеологические единицы имеют интернациональный характер, и являются частью международного фразеологического фонда.

В) *Уникалии*, специфичные только для конкретного языка ср.: каз. Өлдің Мамай, қор болдын, Қыз Жібек пен Төлегендей олицетворение искренней, горячей любви двух молодых людей, Қырықтың бірі Қыдыр (досл. один из сорока гостей Кыдыр), рус.: во всю ивановскую (кричать, орать), демьянова уха «что-либо назойливо предлагаемое, навязываемое кому-либо в неумеренном количестве»; нем. Hans Dampf in allen Gassen «наш пострел везде успел», нем. rangehen wie Blücher «действовать решительно», Hans Ohnesorge «беззаботный человек; франц. maitre Jacques c'est la faute à Voltaire, c'est la faute à Rousseau (букв. Это ошибка Вольтера, это ошибка Руссо) «об ответственности интеллигенции за судьбы общества». Данные фразеологизмы обладают национально-культурной специфичностью, отражают историю, духовную культуру, мифологию народа. Перевод таких фразеологических единиц дается описательно.

Изучение фразеологических единиц с именами собственными помогает нам выяснить культурные, исторические, политические, дипломатические отношения, в которые вступали разные народы.

ФЕ с ИС представляют собой один из видов фразеологических универсалий, поскольку нет таких языков, во фразеологической системе которых не было бы такого рода фразеологических единиц. Они, как никакие другие структурно-семантические типы фразеологических единиц подтверждают, что фразеология — это зеркало национальной культуры в ее языковом выражении и представлении. Изучение фразеологических единиц с именами собственными различных языков в плане их сходства и различия, изучение их национально-культурной специфики немыслимо без сопоставления, как фразеологического значения, так и фразеологического образа. Именно сходство и различие в образной структуре ФЕ с ИС и их анализ способствует выделению общекультурных и национально-специфических черт во фразеологической системе.

Литература:

1. Исабеков С.Е. Межкультурная коммуникация как направление в зарубежной лингвистике // Язык и культура: Лингводидактический аспект. — Алматы, 1998. — С. 105-111.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. — М., 1955
3. Копыленко М.М., Попова З.Д. Сопоставительная фразеология: состояние и перспективы. — Воронеж, 1978

THE PECULIARITIES OF LINGOCULTURAL TERMS IN LANGUAGES

Rakhimova G. Y.

*Urgench State University named after Abu Rayhon Biruni,
Associate professor*

Annotation: *This article analyses the works devoted to the research of language and speaker (listener), language and communication, language and logic, language and knowledge of the world, language and culture are analyzed in the direction of linguo-cultural studies. Cognitive linguistics is closely related to linguoculturalism, and language development in linguoculturalism is the relationship between culture and language, their influence on each other, the mutual synthesis of their characteristics, and the genesis and characteristics of linguistic units of linguoculturalism, including linguistic and the issues of manifestation of extralinguistic signs in dialectical unity are studied.*

Key words: *linguoculturology, cognitive, linguo-cultural studies, relationship between culture and language*

Introduction

Lingvoculturology, as a special field of science, brought to modern linguistics a number of fruitful concepts: lingvokulturema, cultural language, cultural text, cultural concept, subculture, lingucultural paradigm, cultural potential, cultural heritage, cultural traditions, cultural process, etc. "Also, the main conceptual apparatus of linguo-cultural science includes mentality, customs and traditions, etc."⁵⁸Linguocultural terms are units of language that encode cultural realities specific to a community or nation. They often denote objects, practices, natural phenomena, social institutions, or concepts that are culturally salient or unique.

"Anthropocentric study of the text" by D. Khudoyberganova is dedicated to the study of the linguistic and cultural characteristics of texts in the Uzbek language [Khudoyberganova D. An anthropocentric study of the text. - Tashkent: Science, 2013.]. Professor N. Mahmudov's

⁵⁸ Усманова Ш. Лингвокультурология. –Тошкент, 2019. -41

article entitled "In search of ways of perfect study of the language..." shows the essence of linguoculturalology and the problems in this field [Mahmudov N. Perfect study of the language in search of ways...//Uzbek language and literature. - Tashkent, 2012. #5. -B. 3-16.].

Materials and Methods

Language units carrying cultural information are studied in linguistic culture. Such language units are united under the term lingvokulturema. Symbols, mythologems, standards, metaphors, expressions, fixed similes, paremiological units, lacunae, stereotypes, precedent units, speech labels are considered the most basic linguistic and cultural units, linguocultures.

So, lingvocultures is a generality. The remaining linguistic and cultural units are peculiarities. Because they are manifested in live communicative processes. Nationality is reflected in each private linguistic and cultural unit. With this sign, they unite into one commonality, that is, lingvocultures. Sh. Usmanova divides linguistic and cultural units as follows: [Usmanova Sh. Linguistics: Textbook. - Tashkent, 2019. -B. 28.]:⁵⁹

"1. Irreplaceable vocabulary and lacunae. In any language or dialect, there are words that cannot be translated into another language with one word. Such words are called lexicon without an alternative: pilaf, patir, surpa, doppi, etc.

A lacuna phenomenon always occurs in places where a word in one language cannot find an alternative in another language. Lacuna (lat. lacuna - void, depth) is a void for which no alternative word has been found in the translation. For example, attorney "representative", barrister "supreme court lawyers", solicitor "lawyer who advises organizations", counsel "lower court lawyer", counselor "advisor" representing different levels of the legal profession other than "lawyer", which means "lawyer". There are words like In Uzbek and Russian languages, there is only one alternative to the above.

2. Mythologized language units. These are archetypes, mythologies, traditions and legends, dishes and customs.

⁵⁹Usmanova SH. Lingvokulturologiya: Darslik. –Toshkent, 2019. –B. 28.

3. Paremiological foundation of the language. This includes proverbs and sayings. For example, the guest comes through the door, and the sustenance comes through the hole.

4. Phraseological foundation of the language. For example, stretching your legs towards the blanket.

5. Similes, symbols, stereotypes. For example, meekness like a sheep, a cross, orderliness of Germans, hospitality of Uzbeks, stubbornness of Kazakhs.

6. Metaphors and images. Image is an important linguistic essence that gives the main information about the relationship between words and culture. Imagery is a real property of language units that create the ability to embody "pictures" in our minds.

7. The stylistic layer of languages. The existence of interaction between literary language and non-literary language forms influences all stages of the development of society's cultural history.

8. Speech etiquette. "Social and cultural peculiar speech communication rules in interpersonal relationships."

Thus, linguoculturology studies living communicative processes—the use of language expressions connected with the culture and mentality of a people, that is, with their consciousness, awareness, mass traditions, and customs. As a branch of linguistics, the field of linguoculturology is developing day by day. As a result, studies dedicated to the interconnections of language and speaker (listener), language and communication, language and logic, language and knowledge of the world, and language and culture are increasingly coming to the forefront. Cognitive linguistics is closely related to linguoculturology because in linguoculturology, issues such as language development, the interrelation between culture and language, their mutual influence, the synthesis of distinctive features, and the genesis and characteristics of linguistic cultural units—which dialectically combine both linguistic and extralinguistic signs—are studied. These units carry deep meanings relative to words. In the semantics of linguistic cultural units, national-cultural features related to the customs and traditions, culture, history, lifestyle, and economic environment of a particular people are reflected.

The function of a linguistic cultural unit can be fulfilled by all lexical and syntactic units of a language. Terminology is no exception. Therefore, in language, every element has its function, semantic scope, and laws of connection with other elements and units. A writer, well aware of these laws and possessing skill, assigns the linguoculturological load to terms, so that the term fulfills the function of a linguistic cultural unit, giving rise to national culture and uniqueness characteristic of the nation. As a result, the reader will gain not only the idea of the writer but also an understanding of the customs and traditions of the Uzbek nation. In this, the writer achieves this by selecting, sorting, and refining units extraordinarily suitable for artistic description in the common people's language, and by correctly applying diverse artistic and aesthetic meanings based on linguistic and artistic principles. We will prove our point by referring to the works of writers who have synthesized such processes and turned terms into linguistic cultural achievements, enabling a true manifestation of Uzbek culture before the reader's eyes.

If there is a dispute, the rules of “diplomacy” are violated. (Tohir Malik, “Shaytanat”). In the explanatory dictionary of the Uzbek language, the term diplomacy is defined as follows: French “diplomate” — a folded paper, a document. A special sector that deals with official communication or negotiations with foreign countries, where specially trained and government-appointed officials work.⁶⁰

In Tohir Malik's work "Shaytanat," the matchmaking ritual is compared to diplomacy. According to centuries-old national traditions of the Uzbek people, matchmaking is considered one of the customs passed down from generation to generation. It is known that for diplomats gathered to resolve the issues of two countries, every action—from greeting to farewell, from discussions and smiles to raising eyebrows—is meticulously planned. Similarly, the matchmaking ritual has, for hundreds or even thousands of years, been shaped into a fixed pattern and executed according to strict rules derived from Uzbek

⁶⁰ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. — Тошкент: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2006. I том. — Б.624.

mentality. Women going for matchmaking plan in advance what to say and how to behave, just like diplomats. These rules do not change, much like the laws of diplomacy. Based on this, the writer in the story depicts the interactions between the women engaged in matchmaking by using the term diplomacy, thereby enabling the reader to vividly visualize the scenario. At the same time, the term functions as a linguocultural unit in the story, revealing the most delicate aspects of the national culture. In another example, Tohir Malik uses the medical term "bez" (comb) in the speech of a character to draw the reader's attention to linguocultural features such as the Uzbek way of life and relationships among family members. As a result, the writer achieves his intended ideological goal by using terms as generators: "I hope you choke and die. Like a comb resembling its owner, I repent." (Tohir Malik)

In the story, the anatomical term "bez" is used in relation to a rooster. Obodkhon uses it to insult Robiya's rooster in the yard, who poisons the flowers and basil among the garden plants. After insulting the rooster with the term "bez," Obodkhon also reproaches Robiya and her children. The metaphorical meaning of the term "bez" widely used among the people carries linguocultural significance. This meaning served the artistic intent of the writer. In Uzbek, various forms of address in spoken communication are expressed through different lexical means in oral and written speech. Especially in demonstrating the highest forms of Uzbek politeness and respect, creators skillfully use terms as units of address in literary works. Consequently, a term that has become a linguistic poetic device also reveals linguocultural features. The following excerpt from a literary work confirms this idea: "There was usually plenty of free time there. If there was no worry from the steward, you wouldn't have to run around shouting 'manure' or 'trouble'... Ah, sir, what did you say?" (Erkin Azam, "Where is Paradise")

In the speech of the character Rais Buva in the work, the word "domla" is used to refer to the publisher working in the publishing house. Through this word, the writer aims to show linguocultural

relations, that is, to demonstrate that this term as a form of address is unique to the Uzbek people. Historically, knowledgeable and wise people among Uzbeks have been honored and respected by using this term.

In many parts of the work, the term "domla" is used not only to refer to educated people but also to those in the community who have gained the respect of everyone due to their honesty and hardworking nature. Therefore, in the work, this word performs the function of a linguocultural unit and plays a significant role in revealing subtle aspects of the Uzbek mentality.

COMPARATIVE ANALYSIS OF LEXICAL AND SEMANTIC ASPECTS IN INDO-EUROPEAN AND TURKIC LANGUAGES

Saparbayeva G.M.

Urgench State university named after Abu Rayhan Biruni, PhD.

docent

Annotation: This article provides a comprehensive overview of a broad spectrum of comparative analysis methods, ranging from established concordance analysis techniques to modern statistical approaches. This research delves into the methodological framework used for the comparative analysis of linguistic phenomena. It highlights the significance of understanding both universal and unique characteristics across different languages. We systematically explore the various methods utilized to analyze the lexical, semantic, syntactic, and discursive dimensions within the context of Indo-European and Turkic languages.

Keywords: *comparative analysis, lexical analysis, semantic analysis, syntactic analysis, discursive analysis, Indo-European languages, Turkic languages*

Introduction

As a vital branch of linguistics, comparative linguistics has provided pivotal insights into language change, contact, and the evolution of linguistic systems over time. In recent decades, the

methods employed for comparing linguistic phenomena have undergone significant transformation. This shift has brought about a greater focus on quantitative data, corpus-based research, and advanced computational techniques as well.

Literature review

The comparative analysis of linguistic phenomena is a vital methodological approach for exploring both universal and specific characteristics across languages. This study systematically examines the methods used to analyze the lexical, semantic, syntactic, and discursive elements within languages. Anchored in a clearly defined theoretical framework, primarily influenced by structuralism and functionalism, this paper reviews research trends from the past decade, with a particular emphasis on Indo-European and Turkic languages. Our analysis integrates data from various sources, including corpora, historical texts, and ethnolinguistic interviews, employing a blend of qualitative and quantitative techniques. For each linguistic aspect, we present at least two detailed examples that illustrate the effectiveness and limitations of current methodologies. Additionally, we address the strengths and weaknesses inherent in each approach, providing fresh perspectives on potential future research directions. This study holds particular significance for linguists engaged in comparative methodologies, aiming to enhance both theoretical discussions and empirical practices.

J.P.Geep provides a comprehensive overview of discourse analysis methodologies, blending qualitative and quantitative techniques relevant for comparative studies. K.Krippendorff offers methodological rigor in content analysis, including statistical reliability measures essential for evaluating discourse data. J. J.Gumperz and D. H. Hymes discuss the sociolinguistic aspects of discourse, providing a theoretical framework applicable to cross-linguistic comparisons. W.Labov illustrates quantitative approaches to language analysis, such as frequency counts and their implications for sociolinguistic studies. Field's practical guide covers statistical techniques including chi-square tests and analysis of variance (ANOVA), which are essential for assessing differences across

linguistic groups and for evaluating the consistency of interrater reliability in research data. These methods help researchers determine whether observed linguistic phenomena are statistically significant and reliable, facilitating robust quantitative analysis in linguistics and other social science⁶¹.

Discussion

The analysis of primary domains of a language, specifically lexical and semantic analysis, is collectively provided to offer a comprehensive perspective on the various methodological approaches necessary for full understanding of the complexity of language. Two linguistically rich families, the Indo-European and Turkic languages, are specifically targeted by the study. A solid foundation for examining both universal linguistic patterns and language-specific characteristics is created by contrasting these groups. The choice of these language families is supported by the availability of extensive data and historical records, which present an excellent opportunity for thorough comparative analysis.

Lexical analysis focuses on categorizing and analyzing the frequency of words within their contextual frameworks. Our research utilizes both quantitative frequency counts and qualitative semantic field analysis to evaluate similarities and differences in lexical usage. Method Implementation: the researchers conducted corpus-based frequency counts with AntConc, analyzing parallel corpora from both Indo-European and Turkic texts. Additionally, semantic fields were delineated using WordNet extensions to facilitate comparative analysis⁶². E.g.1: the word “water” in English (Indo-European) highlighted its rich polysemy, encompassing both literal and metaphorical meanings. In contrast, the Uzbek equivalent “suv” exhibits a narrower semantic range but carries unique cultural implications, as

⁶¹ J. P. Gee (2014). *An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method*. Routledge; Krippendorff, K. (2004). *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. Sage Publications; Gumperz J. J., Hymes D. H. (1972). *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*. Wiley; Labov, W. (1972). *The Social Stratification of English in New York City*. Center for Applied Linguistics; Field A. (2013). *Discovering Statistics Using IBM SPSS Statistics*. Sage Publications

⁶² Zakharov V. Pivovarova S. Gvozdyova E. Semenova N. *Corpus Methods and Semantic Fields: the Concept of Empire in English, Russian and Czech*. CEUR-WS Vol-2552. – Saint-Petersburg: State University Saint-Petersburg. Feb,3, 2020 R.F. <https://ceur-ws.org/Vol-2552/Paper19.pdf>

evidenced in various proverbs. The frequency counts and collocation analysis yielded valuable insights into the differing usage patterns of the word. E.g.2: In the Indo-European language family, as seen in English and German, the term “light” has a rich array of derivatives and related expressions. Conversely, in Turkic languages, such as Turkish and Uzbek, the equivalent terms tend to follow a more consistent derivational structure. Comparative analysis of morphological complexity and frequency distribution reveals notable differences in lexical productivity across these language groups.

Semantic analysis employs vector space models and constructs semantic networks to analyze meanings within Indo-European and Turkic languages. By exploring semantic fields and conceptual mappings, the researchers aim to uncover both the similarities and differences in their semantic processes. Method Implementation: the researchers utilized word-embedding techniques, including Word2Vec and GloVe⁶³, to create high-dimensional semantic representations for each language family. The analysis of the semantic network was enhanced using visualization tools, effectively mapping relational nodes between key concepts.

Cross-linguistic influence studies: investigate how borrowings and code-switching between Indo-European and Turkic languages affect lexical and syntactic structures, highlighting areas of convergence and divergence.

Impact of digital linguistics: explore how advancements in digital tools and computational linguistics can enhance comparative analysis, particularly in processing large corpora across both language families.

Historical language contact: examine the effects of historical interactions, such as trade routes and migrations, on semantic shifts and syntactic similarities in Indo-European and Turkic languages.

⁶³ Dharma, E. M. The accuracy comparison among Word2Vec, GloVe, and FastText on text classification using Convolutional Neural Network. *Journal of Theoretical and Applied Information Technology*, 100(2), 2022. –P. 350-360. <https://jaitit.org/volumes/Vol100No2/5Vol100No2.pdf>

Ethnolinguistic perspectives: Harness ethnolinguistic interviews to provide a deeper understanding of culturally-specific expressions and their implications in the discourse analysis⁶⁴ of both language families.

Educational applications: discuss how findings from the comparative analysis can inform language education practices, particularly in second language acquisition and multilingual education frameworks⁶⁵ involving Indo-European and Turkic languages.

The current study offers a comprehensive investigation of comparative methods applied to discursive aspects in both spoken and written languages⁶⁶. By synthesizing foundational and recent approaches, the researcher evaluates criteria for method selection in contexts involving diverse corpora. Data for the study were drawn from multilingual corpora comprising both spoken and written texts from English, Spanish, and Mandarin. Utilizing statistical summaries and narrative examples, the researcher outlines step-by-step procedures for implementing comparative discourse analysis ensuring reproducibility. The research findings reveal that combining quantitative and qualitative techniques yields more robust interpretations of discursive features and facilitates method selection in line with specific research objectives. The study contributes to advancing best practices by integrating methodological insights from seminal works⁶⁷ with contemporary analytic frameworks.

Methodology

To conduct research, the researcher begins by examining existing literature on cross-linguistic influence between Indo-European and Turkic languages. Create an annotated bibliography summarizing key findings. S/he familiarizes her/himself with digital linguistic tools and software that facilitate the analysis of large corpora and consider enrolling in online courses or webinars focused on computational linguistics. In order to map historical contacts, the researcher should

⁶⁴ <https://discourseanalyzer.com/ethnographic-methods-in-discourse-analysis/>

⁶⁵ Beshiri, U. H. (2024). Comparative analysis of language teaching methods: A systematic review. *International Journal of Education Teacher*, 27, 62–71. <https://doi.org/10.20544/teacher.27.07>

⁶⁶ Bednarek, M. (2015). *The language of news media discourse*. Wiley-Blackwell. (See especially chapters 3–5 for discourse analysis methodology relevant to contrastive studies.)

⁶⁷ Foucault, M. (1972). *The archaeology of knowledge and the discourse on language*. Pantheon Books. (Original work published 1969); Fairclough, N. (1992). *Discourse and social change*. Polity Press.

identify and research significant historical trade routes and migrations that may have impacted the languages in question. Create a timeline that illustrates these interactions and their potential linguistic effects. Conducting ethnolinguistic interviews are also important to plan and carry out interviews with speakers of both language families to gather qualitative data on culturally-specific expressions. Analyzing the findings to identify trends and patterns in discourse is crucial.

Implement educational strategies: develop a framework for incorporating findings from your comparative analysis into language education. Design lesson plans or curriculums that facilitate the teaching of both language families in a multilingual education context.

Key findings and recommendations include:

- Comparative phraseological and semantic-structural studies show that phraseological units in Turkic languages often arise from culturally significant concepts such as human body parts and animals, similar to Indo-European expressions, highlighting shared and distinct semantic cores rooted in cultural contexts such as Uzbek and Karakalpak;

- Quantitative corpus analysis using tools like AntConc, combined with semantic field analysis supported by WordNet extensions, allows for robust cross-linguistic contrast of lexical usage and semantic domains.;

- The comparative method enables uncovering universal linguistic patterns and language-specific traits, advancing typological knowledge of both language families;

- Morphological and semantic correspondences between Turkic and Indo-European languages can reveal historical connections and systematic structural parallels, especially in pronoun forms and verb inflections;

- Linguistic comparisons should integrate both synchronic semantic analysis and diachronic etymological data to better understand lexical meaning.

The ambitious goal of this undertaking is to provide a reproducible, transparent methodological guide that adeptly balances between theoretical rigor and empirical validity. To evaluate and

synthesize existing comparative analysis methods as applied to discursive aspects offer a coherent framework for future research. Through a detailed methodological exposition and analyses of comparative results, the paper aspires to inform best practices in the selection and application of comparative methods in linguistic research.

Reference:

1. Bednarek M. *The language of news media discourse*. Wiley-Blackwell. Ch.3–5. 2015.
2. Beshiri U. H. (2024). Comparative analysis of language teaching methods: A systematic review. *International Journal of Education Teacher*, 27, 62–71. <https://doi.org/10.20544/teacher.27.07>
3. Dharma, E. M. The accuracy comparison among Word2Vec, GloVe, and FastText on text classification using Convolutional Neural Network. *Journal of Theoretical and Applied Information Technology*, 100(2), 2022. –P. 350-360. <https://jaitit.org/volumes/Vol100No2/5Vol100No2.pdf>
4. Fairclough N. *Discourse and social change*. Polity Press. 1992.
5. Field, A. *Discovering statistics using IBM SPSS statistics* (4th ed.). Sage Publications. 2013. – Pp. 210–245.
6. Foucault M.. *The archaeology of knowledge and the discourse on language*. Pantheon Books. (Original work published 1969), 1972
7. Gee J. P. *An introduction to discourse analysis: Theory and method*. Routledge. 2014. – Pp. 12–45
8. Gumperz J. J., Hymes D.H.(Eds.). *Directions in sociolinguistics: The ethnography of communication*. Wiley. 1972. – Pp. 85–120.
9. <https://discourseanalyzer.com/ethnographic-methods-in-discourse-analysis/>
10. Krippendorff K.. *Content analysis: An introduction to its methodology* (2nd ed.). Sage Publications. 2004 – Pp. 101–135.
11. Labov W. *The social stratification of English in New York City*. Center for Applied Linguistics. 1972. – Pp. 33–67.

A COMPARATIVE STUDY OF BAHUVRIHI COMPOUNDS IN ENGLISH AND UZBEK

Rakhimova Sh.Sh.

Urgench RANCH Technology University, PhD

Egamberganova G.X.

Urgench RANCH Technology University, Student

Annotation: This article provides an in-depth comparative analysis of bahuvrihi compounds in English and Uzbek, exploring their structural patterns, semantic fields, and cultural functions. The term bahuvrihi originates from Sanskrit, literally meaning “much rice,” and refers to exocentric compounds—forms whose referents are not explicitly named within the compound itself. Drawing on literary texts, dictionaries, and linguistic studies, this paper examines how both English and Uzbek use bahuvrihi compounds to describe human beings through salient features, often physical or moral, rather than direct naming. In English, bahuvrihi compounds are mostly hyphenated, structurally transparent, and used in descriptive, literary, and idiomatic contexts (*blue-eyed, highbrow, red-haired*). Uzbek, by contrast, features fused lexical units (*oqko‘ngil, egriqo‘l, qoqsuyak*) that are deeply embedded in oral tradition and classical literature, carrying strong metaphorical and cultural meanings. Comparative analysis reveals both universal linguistic tendencies—such as the use of salient attributes—and language-specific realizations shaped by morphology, history, and culture.

Keywords: *Bahuvrihi compounds; exocentric formations; English; Uzbek; comparative lexicology; word formation; cultural semantics; morphology; poetic language; lexical typology.*

1. Introduction

Language is not only a tool for communication; it is also a mirror of human cognition and culture. The ways in which languages encode information about people often reveal deep cultural values, metaphoric traditions, and structural preferences. One particularly rich linguistic

phenomenon in this regard is the bahuvrihi compound. Unlike transparent, endocentric compounds (e.g., toothbrush), bahuvrihi compounds refer to entities outside the literal meaning of their parts. For example, *blue-eyed* does not denote “an eye that is blue,” but “a person who has blue eyes.” Similarly, the Uzbek compound *oqko‘ngil* literally means “white-hearted” but refers to “a kind, pure-hearted person.” Bahuvrihi compounds are attested in many languages, from Sanskrit and Ancient Greek to modern Indo-European and Turkic languages⁶⁸. They offer linguists a unique opportunity to analyze how human attributes are encoded indirectly and how such linguistic strategies evolve over time. In English, these compounds are part of the language’s descriptive and literary toolkit, allowing for compact characterization. In Uzbek, they are central to oral poetic expression, functioning not only as descriptors but as epithets and moral evaluations. The study of bahuvrihi compounds is significant for several reasons. First, it reveals structural patterns in word formation across languages. Second, it highlights cultural conceptualizations—what traits are deemed salient enough to become lexicalized. Third, it contributes to contrastive linguistics, offering insights into how analytic and agglutinative languages handle similar semantic functions differently.

2. Theoretical Background

The term **bahuvrihi** originates from Sanskrit, where it literally means “*much rice*” (*बहुव्रीहि*, *bahu-vrīhi*)—referring to a person who possesses much rice rather than to the rice itself⁶⁹. In traditional Sanskrit grammar, bahuvrihi is categorized as one of the four major types of compound words (*samāsa*). These compounds are described as exocentric, meaning that the referent of the compound is external to the compound structure itself. For instance, in Sanskrit, *bahuvrīhi* means “a wealthy person” (one who has much rice), not “rice” itself. This morphological pattern is not unique to Sanskrit; similar formations are found in Greek, Latin, German, English, Persian, Turkish, and other languages. According to Bloomfield, exocentric compounds lack a clear

⁶⁸ Bauer, L. Compounds and Compounding. In R. Lieber & P. Štekauer (Eds.), *The Oxford Handbook of Compounding*. Oxford: Oxford University Press. -2008.

⁶⁹ Bloomfield, L. *Language*. Chicago: University of Chicago Press. -1933.

semantic head, distinguishing them from endocentric formations such as toothbrush (a type of brush) or schoolboy (a type of boy). Instead, bahuvrihi compounds function referentially, pointing to an external entity characterized by the feature expressed within the compound.

3. Bahuvrihi Compounds in English

Bahuvrihi compounds have existed in English since **Old English**, reflecting inherited Indo-European word-formation patterns. In Old English texts such as *Beowulf*, compounds like **goldhroden** (“gold-adorned”) and **ealdhettende** (“old-hating, ancient enemy”) were frequently used as **poetic epithets**, typically referring to people through salient characteristics rather than by name⁷⁰. This mirrors similar usage in Sanskrit and Ancient Greek epic traditions, indicating a deep historical continuity of exocentric compounding⁷¹. Structurally, English bahuvrihi compounds are typically formed through [adjective + noun] or [participle + noun] constructions. These combinations are generally **hyphenated**, which helps preserve morphological transparency and maintain a clear relationship between the two components⁷². For example:

- **blue-eyed** → “a person who has blue eyes”
- **red-haired** → “a person who has red hair”
- **broken-hearted** → “a person whose heart is broken”

Unlike endocentric compounds (e.g., *toothbrush*), the semantic **head** of a bahuvrihi compound is external to the structure: *blue-eyed* does not refer to an eye, but to a person possessing such eyes. Historically, during Middle English and Early Modern English periods, these compounds were commonly used in literary and poetic language to add vividness and conciseness. Shakespeare, for instance, used several bahuvrihi forms, such as *high-spirited*, *rosy-cheeked*, and *barefaced villain*⁷³. Such formations allowed authors to compress descriptive phrases into single lexical units, creating rhythmic and

⁷⁰ Mitchell, B., & Robinson, F. C. A guide to Old English (7th ed.). Blackwell. -2007.

⁷¹ Marchand, H. The categories and types of present-day English word-formation (2nd ed.). C. H. Beck.-1969.

⁷² Plag, I. Word-formation in English. Cambridge University Press.-2003. Bauer, L. Compounds and compounding. In R. Lieber & P. Štekauer (Eds.), The Oxford handbook of compounding (pp. 343–356). Oxford University Press. -2008.

⁷³ Shakespeare, W. Plays. Various editions.-1600–1606.

stylistic effects⁷⁴. In Modern English, bahuvrihi compounds are still productive but used mainly in descriptive, idiomatic, journalistic, and scientific contexts. English bahuvrihi compounds also appear in **technical language**, especially zoology, where names like *blue-footed booby*, *yellow-bellied sapsucker*, or *white-headed duck* describe species by their physical traits but refer to the entire organism⁷⁵. Another important characteristic is **adjectival function**. In English, bahuvrihi compounds often act as **attributive adjectives** modifying a noun: *a blue-eyed boy*, *a high-spirited team*, *a long-legged dancer*. From a lexicological perspective, English bahuvrihi compounds are relatively less productive today compared to languages like Uzbek or Sanskrit. Their usage is often stylistically marked—more common in literature, idioms, and specialized terminology rather than in everyday speech⁷⁶.

4. Bahuvrihi Compounds in Uzbek. Bahuvrihi compounds have a long and rich history in the Uzbek language, appearing extensively in folklore, classical literature, and modern everyday speech. Due to Uzbek’s agglutinative morphological structure, these compounds are typically phonologically fused, non-hyphenated, and often fully lexicalized. They are most commonly formed through adjective + noun or noun + noun combinations, but unlike endocentric compounds, they refer not to the named object itself, but to a person (or occasionally an object) possessing the described attribute. For example:

- *oqko‘ngil* (“white-hearted”) → a kind, pure, sincere person
- *qorayuz* (“black-faced”) → a shameless, dishonorable person
- *shirinso‘z* (“sweet-tongued”) → a person who speaks kindly and pleasantly

These are some of the most productive and culturally embedded exocentric compound types in Uzbek. For example, Mallayev notes that **Alisher Navoi** frequently employed **folk-derived bahuvrihi compounds** such as *oqbilak* (“white-armed”), *qizilyuz* (“red-faced”), and *ko‘ksuyak* (“white-boned”) in his lyrical poetry to **portray beloved**

⁷⁴ Kastovsky, D. (1986). The problem of productivity in word formation. *Linguistics*, 24(4), 585–600. <https://doi.org/10.1515/ling.1986.24.4.585>

⁷⁵ Bauer, L. Compounds and compounding. In R. Lieber & P. Štekauer (Eds.), *The Oxford handbook of compounding*. Oxford University Press.-2008. Pp. 343–356.

⁷⁶ Lieber, R., & Štekauer, P. (Eds.). *The Oxford handbook of word-formation*. Oxford University Press. -2009.

female figures⁷⁷. The Uzbek folk tradition plays a crucial role in the spread and vitality of bahuvrihi compounds. In epics, proverbs, riddles, songs, and fairy tales, such compounds regularly describe characters' physical traits, moral qualities, and emotional states. For example, in epic poetry, expressions like *ko'ksuyak*, *olqop*, *qizilyuz*, *oqbilak*, *qoraqalpoq*, *sariqsoch*, and *yupqayuz* function as epithets to build vivid and memorable portraits of heroes and heroines. These compounds often carry symbolic weight, linking external features to moral or social values. In classical Uzbek literature (e.g., Alisher Navoi, Ogahiy, Munis, Feruz), bahuvrihi compounds are an integral part of poetic language. They serve not only to describe characters and settings but also to convey moral evaluation and aesthetic ideals. For example, in Navoi's ghazals, compounds such as *ko'ngliso'z*, *oqbilak*, and *qizilyuz* simultaneously highlight both external beauty and inner emotional refinement⁷⁸. In contemporary Uzbek, bahuvrihi compounds remain actively used in everyday speech, often functioning as moral, emotional, or aesthetic epithets. For example:

- “U juda **oqko'ngil** inson.” → “She is a very kind-hearted person.”
- “Bu **qorayuz** ishini qarang-a!” → “Look at this shameless act!”
- “Qariyalar juda **shirinso'z** bo'lardi.” → “The elders used to speak very kindly.”

Conclusion

Bahuvrihi compounds offer a fascinating lens through which to observe how language encodes human attributes indirectly, turning salient physical, moral, or social features into lexical portraits. Both English and Uzbek use this type of compound to describe people, but their form, frequency, and stylistic significance differ. English is analytic and descriptive, whereas Uzbek reflects poetic fusion and cultural embedding. By studying bahuvrihi compounds cross-linguistically, we gain insight into how languages conceptualize human identity through lexical structures.

⁷⁷ Mallayev, N. M. Alisher Navoiy va xalq ijodi. Adabiyot va san'at.-1974. B112.

⁷⁸ Yormatov, I. (1986). Typology of Folklorisms in Modern Uzbek Literature. Tashkent.

References:

1. Bauer, L. Compounds and Compounding. In R. Lieber & P. Štekauer (Eds.), *The Oxford Handbook of Compounding*. Oxford: Oxford University Press.-2008.
2. Bloomfield, L. *Language*. Chicago: University of Chicago Press.-1933.
3. Haspelmath, M. *Understanding Morphology*. London: Arnold. -2002.
4. Levin, G. On Bahuvrihi Structures in English. *Journal of Morphology*, 22(3), 155–172.-1978.
5. Yormatov, I. *Typology of Folklorisms in Modern Uzbek Literature*. Tashkent.-1986.

O‘ZBEK TILSHUNOSLIGIDA TIBBIYOT TERMINOLOGIYASINING O‘RGANILISHI TARIXIGA DOIR (XIX asrgacha bo‘lgan davr)

Xudoyberganov R.Y.

Urganch innovatsion universiteti HTM

bo‘limi boshlig‘i, f.f.n., dots.v.b.

Otamuratova N.

Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotation: The article discusses works created in the field of Uzbek medical science and the medical terminology found within them. It reflects on historical medical terms, the search for Uzbek equivalents to medical terms that have been adopted through Russian, European, or other languages, the restoration of certain medical terms, and the evaluation of medical terminology from the perspective of literary norms.

Keywords: terminological system, medical terminology, *The Canon of Medicine*, *Qonun al-Ilaj*, Ibn Sina, *Majmu‘ayi Kabir dar Adviyat Mufrada*, *Shajarayi Tarokima*, *Manāfi‘ al-Insān*.

Bugungi kunda mamlakatimizning o‘nlagan fan sohalari mavjud bo‘lib, ularning har har birisining muayyan darajada terminologik tizimi

bor. Ular o‘zbek xalqining ma’lum fan sohasiga tegishli sanalib, uning terminologik tizimi ham shu soha bilan hamohang tarzda shakllanib, rivojlanib kelgan. Ana shunday sohalardan biri o‘zbek tibbiyot terminologiyasidir.

Avvalgi davrlarda ham va hozirgi kunda ham ijtimoiy hayotda inson salomatligi birinchi o‘rinda turadigan asosiy omillardan biridir. Huquqiy demokratik jamiyat barpo etayotgan har qanday davlatning pirovard maqsadi sog‘lom, yuksak ma’naviyatli, har tomonlama yetuk, bilimli yosh avlodni yetishtirishdir. Insoniyatning ma’naviy jihatdan yetuk bo‘lishida til, adabiyot, san’at va dinning ahamiyati yetakchi bo‘lsa, intellektual rivojlanishda ta’lim, tarbiya va ilmning ahamiyati kattadir. Jismoniy jihatdan sog‘lom rivojlanishda esa jismoniy tarbiya, sport va sog‘liqni saqlash tizimining ahamiyati bebahodir. Inson sog‘lom bo‘lishi uchun kun tartibi va gigiyena qoidalari, to‘g‘ri ovqatlanishi, sport bilan shug‘ullanishi va boshqa qator sifatlarga qat’iy amal qilishi lozim. Shunday bo‘lsa-da, inson tug‘ilishidagi ayrim irsiy muammolar, turli tabiat hodisalari, tasodifiy olinadigan jarohatlar, insonning ruhiy jarayoni: tushkinlik, sabrsizlik, xastalik, gigiyena qoidalarining buzilishi, noto‘g‘ri ovqatlanish kabi qator masalalar insonga tibbiyotga murojaat qilishiga undaydi. Shuning uchun kishilik jamiyati taraqqiyotining birinchi kunidan boshlab, tibbiyot masalalari doimiy ravishda kun tartibida bo‘lib kelgan.

Shu o‘rinda tilshunos, terminolog A.Madvaliyevning quyidagi fikrlari diqqatga molikdir: “Inson qadim zamonlardan boshlab, o‘z hayoti davomida tabiat, atrof-muhit bilan uzviy aloqada bo‘ladi, unga ta’sir o‘tkazadi, undan ta’sirlanadi va bu jarayonda turli tabiiy-biologik, ruhiy holatlarni boshdan kechiradi: goh shodlik, goh g‘amginlik, goh mamnunlik, goh asabiylik, goh sog‘lik, goh bemorlik holatlarida bo‘ladi hamda bunday holatlarning sabablarini aniqlashga harakat qiladi, salbiy holatlarning bartaraf etish yo‘llarini qidiradi. Ayni paytda, u o‘z va atrofidagilar hayotida namoyon bo‘lgan turli xil kasalliklar, ularning belgilariga, kasalliklarni bartaraf etuvchi vositalar – dorivor moddalarga nom beradi, ya’ni ularni ma’lum so‘zlar bilan ataydi. Shu tariqa asta-sekin tibbiy atamalar (terminlar) tizimi shakllana boshlaydi. Ushbu

jarayonlar bilan qiziqqan, kasalliklarni davolash, dorivor moddalarni qidirib topish va ularni amalda qo'llash bilan mashg'ul bo'lgan kishilar orasidan shu sohaning mashhur olimlari yetishib chiqqanlar"⁷⁹.

Ma'lumki, mamlakatimizga tibbiyot fani, shu bilan birga, tibbiyot terminologiyasi XX asrning boshlarida Yevropa orqali kirib keldi va rivojlandi⁸⁰. Darsliklar, qo'llanmalar, ilmiy-tadqiqot ishlari, tibbiyotga doir lug'atlar shu davrlardan boshlab, ilmiy ommaga, kitobxonlarga havola etildi.

Ta'kidlash joizki, aslida, hozirda rivojlanib borayotgan tibbiyot sohasi mamlakatimizda ko'p asrlik tarixga ega. Dunyo tib ilmida tibbiyot sohasiga doir ilk kuzatishlar buyuk qomusiy olim, o'zining "Tib qonunlari" asari bilan dunyoga mashhur bo'lgan va tibbiyot sohasi terminologiyasiga tamal toshini qo'ygan donishmand Abu Ali ibn Sinodir.

Mazkur sohada ilmiy-tadqiqot ishi olib borgan tilshunos B.Suyunovning fikrlariga ko'ra, Abu Ali ibn Sinoning 450 dan ortiq asarlari qayd etilgan bo'lsa-da, ularning 242 tasi bizgacha yetib kelgan va shu 242 tasining 43 tasi tib ilmiga oiddir⁸¹. Ibn Sinoning "Tib qonunlari" asarida inson organizmidagi barcha a'zolar tahlil qilinib, kasalliklarning paydo bo'lishi, belgilari va davolash usullari qayd etilgani ta'kidlanadi⁸².

Keyinchalik taniqli tabib Abu Mansur (taxminan 1050-yillar) tibga oid "Majmu'ayi kabir dar adviyat mufrada" (Sodda dorilar haqida katta to'plam), "Risola dar iloji amrozi sadr" (Ko'krak kasalliklarining davosi haqida risola), "Kitob g'uno va muno" (Maqsadlarni mukammal bayon qilgan kitob) kabi asarlar yozgan. Bular da ichki kasalliklar, teri kasalliklari, isitmabezgak kasalligi, ularga qarshi dorilar va davolash usullari bayon etilgan va tibbiyotga doir iqtobslarni igari surgan.

Shu davrlarda Abu Ali ibn Sinoning sodiq shogirdlaridan sanalgan Sharafuddin Abu Abdulloh Muhammad ibn Yusuf Iloqiy (1068) ham kasalliklarning kelib chiqishi, sabablari, belgilari, ularni aniqlash va

⁷⁹ A.Madvaliyev. O'zbek terminologiyasi va leksikografiyasi masalalari. –Toshkent, 2017. –B.231.

⁸⁰ A.Qosimov. Tibbiy terminlar izohli lug'ati. II jild. –Toshkent, 2003. –B. 4.

⁸¹ Suyunov B. Tibbiy terminlar semantikasi va tezeaurusi//filol.fan-i.dok-ri. disser-si avtoref-ti. –Toshkent, 2023.- B. 13.

⁸² Abu Ali ibn Sino. Tib qonunlari. V-jild. 1992, -B.17.

davolashga oid ko‘p ma’lumotlarga ega bo‘lgan. Shuningdek, o‘sha davrning yirik tabiblaridan biri Badriddin Samarqandiy Muhammad ibn Bahrom Qalonisiy har xil kasalliklarga qarshi murakkab dorilar tayyorlab tajribada sinab ko‘rgan va o‘z navbatida, ma’lum ma’noda tib ilmida aytarli darajada muvaffaqiyatga erishgan.

Shuni alohida ta’kidlash o‘rinlidir, keying ilmiy manbalar XIII asrga tegishlidir. 2-3 asr maboynida tibbiyotga tegishli asarlar yozimaganmi yoki tibbiyot oqsaganmi degan savollar tug‘iladi, bunga, tabiiyki, birinchi navbatda, o‘sha davrdagi ijtimoiy-siyosiy vaziyat ta’sir qilgan yoki mazkur davrda yozilgan asarlar bizgacha yetib kelmagan bo‘lishi mumkin. Bu yuzasidan aniq bir fikr bildirish qiyin.

Tibbiyotga doir keyingi ma’lumotlar XIII asrga tegishli bo‘lib, Abu Homid Muhammad ibn Ali ibn Umar Najibuddin Samarqandiy “Ag‘ziyat almarzo” (Kasallar iste’mol qiladigan ovqatlar) nomli asaridir. Unda har bir kasallikda qanday taom iste’mol qilinishi va qaysi ovqatlardan ehtiyot bo‘lish lozimligi, shuningdek, ovqatlarning dorilik xususiyatlari haqida fikr yuritilgan va taomlar hamda dorilar bilan bog‘liq yangi tibbiy terminlar kiritilgan.

Yana o‘rtada 2-3 asr vaqt o‘tadi va tibbiyot oid yangi ilmiy asarlar paydo bo‘ladi. 40 yildan ortiq, tabobat ilmi bilan shug‘ullangan Sulton Ali tabib Xurosoniy (XV-XVI asr) o‘z tajribalari asosida 2 ta asar yozgan. Ulardan biri “Dastur aliloj” (Kasallarni davolash bo‘yicha qo‘llanma) hisoblanib, unda tibbiyot terminologiyasiga doir terminlar ko‘plab uchraydi.

XV-XVI asrlarda Hindistonda yashab ijod etgan hirotlik tabib Yusuf ibn Muhammad ibn Yusuf Yusufiy al-Hiraviy tibbiy asarlari va amaliy ishlari bilan O‘rta Osiyo, Xuroson va Hindistonda tabobatning yana ham taraqqiy etishiga o‘z hissasini qo‘shgan.

“Shajarayi turk” va “Shajarayi tarokima” nomli katta ilmiy ahamiyatga ega bo‘lgan tarixiy asarlari bilan mashhur bo‘lgan o‘zbek tarixnavis olimi, uzoq vaqt Xiva xonligini boshqargan yirik davlat arbobi Abulg‘ozixon ibn Arab Muhammadxon Xorazmiy (1603-1664) tib ilmini yaxshi o‘rgangan bo‘lib, bu borada “Manofe ul-inson” (Inson

uchun foydali dorilar) nomli maxsus tibbiy asar ham yozgan va dorilar yuzasidan tibbiyotga doir yangi tibbiy terminlar kiritgan.

Tibbiyot oid bo'lgan galdagi asar XVIII asrning ikkinchi yarmi va XIX asrning birinchi yarmida Xorazmda yashab ijod etgan o'zbek tabibi Ja'farxuja ibn Nasruddinxo'ja al-Husayniy al-Karukiyy Hazoraspiyning o'zbek tilida yozilgan "Multaqiy attib" (Tibbiy ma'lumotlar to'plami) asari sanalib (1823), u 67 bobdan iborat bo'lib, unda asosan, kishi a'zolarining har xil kasalliklari va ularni dorilar bilan davolash usullari haqida bayon qilingan.

Mashhur o'zbek tabibi Mahmud Hakim Yayfoniyy Ho'qandiy (1851-yilda tug'ilgan) umrining ko'p qismini tabobatni o'rganishga va kishilar sog'lig'ini saqlashga sarflagan. U o'z davrigacha bo'lgan sharq tabobati qo'lga kiritgan yutuqlarni jamlab hamda shaxsiy tibbiy tajribalari bilan boyitgan qolda "Qonun aliloj" (Davolash qonuni) va "Tariq aliloj" (Davolash usuli) asarlarini kitobxonlar va tibbiyot sohasi vakillariga taqdim qilgan. Ularning ikkinchisida o'pka, yurak, sut bezi, me'da, jigar, ichak, buyrak, qovuq va isitma kasalliklari, shishlar, toshmalar, mo'y va tirnoqqa oid xastaliklar, jarohat va yaralar; suyaklarning sinishi, zaharlar, zaharli hayvonlar chaqqanida davolash va ba'zi ruscha nomdagi dorilar keltirilgan.

Bu ushbu ishimizda o'zbek tibbiyot ilmiga doir yaratilgan asarlar va ulardagi tibbiyot terminologiyasiga doir terminlarni ko'rib chiqdik.

Xulosa sifatida shuni ta'kidlash joizki, o'sha davrlardagi tibbiyotga oid terminlar bugungi kunda rus yoki Evropa yoxud boshqa tillar orqali o'zlashgan tibbiyotga doir terminlarni o'zbekcha muqobini topishga, ayrim tibbiyot terminlarini qayta tiklashga va tibbiyot terminologiyasi terminlarini adabiy norma nuqtai nazaridan baholashga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

A.Madvaliyev. O'zbek terminologiyasi va leksikografiyasi masalalari. –Toshkent, 2017. –B.231.

A.Qosimov. Tibbiy terminlar izohli lug'ati. II jild. –Toshkent, 2003. –B. 4.¹ Suyunov B. Tibbiy terminlar semantikasi va tezeaurusi//filol.fan-i.dok-ri. disser-si avtoref-ti. –Toshkent, 2023.-B. 13.

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA VAQTNİ IFODALASHDA TAKROR SO‘ZLAR ORQALI IFODALANISHI

Marimbayeva S.U.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, tayanch
doktorant*

Annotation: This article presents a comparative linguistic examination of reduplication (word repetition) as a morphological strategy for articulating temporal frequency and continuity in English, a Germanic language, and Uzbek, a Turkic language. The study focuses on how each language employs repetition to capture the rhythmic, recurring nature of time. A clear typological divergence is identified: English uses full lexical repetition only in a limited number of fossilized, idiomatic phrases (e.g., *time and time again*), serving a non-productive, lexical function primarily to stress insistence or irregularity. Uzbek, conversely, employs the process of *takror so‘zlar* (repeated words) as a systematic, productive, and fluid grammatical tool to express various, nuanced shades of frequency (e.g., *vaqti-vaqti bilan, kundan-kunga*). This distinction shows that while English relies on a fixed lexicon to convey temporal recurrence, Uzbek integrates it as a core, rule-based morphological element, reflecting the analytic and agglutinative natures of the two languages, respectively.

Keywords: temporality, reduplication, frequency, comparative linguistics, English, Uzbek, word formation

Ko‘pgina madaniyatlar vaqtni doimiy oqim sifatida idrok etadi va o‘lchaydi, biroq uning mohiyatini — xususan, uning takroriyligi va uzluksizligini qamrab olish uchun ishlab chiqilgan lingvistik vositalar nihoyatda xilma-xildir. Bu xilma-xillik tillarning o‘z so‘zlovchilariga beradigan kognitiv asoslariga oydinlik kiritadi. Takror (reduplikatsiya) ildiz yoki asosning to‘liq yoki qisman takrorlanishi orqali qo‘shimcha ma’no qatlamini, ko‘pincha takroriylik va uzluksizlik ma’nolarini ifodalash jarayonidir [4, 221]. Ingliz va o‘zbek tillarida bu jarayonning vaqtni ifodalashda qo‘llanilishi ularning asosiy grammatik tuzilmalarida

katta farq borligini ko'rsatadi. Ikkala til ham vaqtiy takroriylikni qamrab olsa-da, ularning yechimlari — biri leksik, ikkinchisi grammatik — german va turkiy tillar oilasi o'rtasidagi chuqur tipologik tafovutni ochib beradi.

Ingliz tilida vaqtni ifodalovchi to'liq leksik takrorlash uning grammatikasining qoidalarga asoslangan xususiyati emas. Aksincha, uning funksiyasi tilda qotib qolgan bir nechta qoliplashgan iboralar bilan cheklangan. Bu iboralar soni kam bo'lsa-da, ular hodisalarning yuqori takrorlanuvchan yoki tartibsiz tabiatini ta'kidlagani uchun tabiiy va ravon muloqot uchun juda muhimdir. Ingliz idiomalarini o'rganuvchi tilshunoslar ushbu turdagi iboralar ko'pincha bitta ravish yetkazolmaydigan pragmatik ma'noga ega ekanligini ta'kidlagan [1, 112].

Ingliz tilidagi takror so'zlar bilan ifodalangan asosiy idiomatik tuzilmalar:

• ***Time and time again / Time after time***: Bu iboralar hodisaning **qayta-qayta** sodir bo'lganini kuchli ta'kidlash uchun ishlatiladi. Takrorlash effekti odatda charchoq, norozilik yoki qat'iylik tuyg'usi bilan bog'liq. Masalan,

*"The manager has gone over the safety rules **time and time again**."*

"Menejer xavfsizlik qoidalarini qayta-qayta ko'rib chiqdi."

• ***From time to time***: Bu ibora "vaqti-vaqti bilan, ammo muntazam jadvalsiz" degan ma'nolarni ifodalaydi. U hodisalarning ba'zida sodir bo'lishini anglatadi. Masalan,

*"We still meet for coffee **every now and then** (goh-gohida)."*

• ***Day by day***: Bu tuzilma bir necha kun davomida biror narsaning sekin, barqaror va ko'pincha bosqichma-bosqich sodir bo'layotganini ko'rsatadi. U rivojlanishning o'zini ta'kidlaydi, masalan,

*"**Day by day**, her command of the language improved."*

"Kundan kunga, uning til bilimi yaxshilanib bordi."

Ingliz tilida so'zlovchilar odatda vaqtni ifodalovchi yangi takror so'z birikmalarini yarata olmaydilar, buning o'rniga tilda mavjud bo'lgan zaxira elementlaridan foydalanishlari kerak bo'ladi.

O'zbek tili esa, buning aksincha, takror so'zlarni takroriylik va uzluksizlikning turli nozik ma'nolarini bildirish uchun o'z morfologiyasining tizimli va keng tarqalgan tarkibiy qismi sifatida qabul qiladi. Bu tuzilma tilda qotib qolgan iboralar to'plami emas, balki yuqori darajada unumli morfologik vosita sifatida ishlaydi. Bu hodisalar ritmini ifodalashda katta moslashuvchanlikni taklif etadi va turkiy tillarning xarakterli xususiyatidir [2, 45].

O'zbek tilining tizimli yondashuvi ingliz idiomalari bilan to'g'ridan-to'g'ri funksional parallel qo'yilishi mumkin, ammo o'zbek tilidagi takror so'zlat ko'proq grammatik erkinlikka ega:

- ***Vaqti-vaqti bilan***: Bu qurilma inglizcha *from time to time* bilan to'g'ridan-to'g'ri leksik va funksional parallel bo'lib, **"goh-gohida"** yoki **"ba'zida"** degan ma'noni anglatadi. Masalan, *"Vaqti-vaqti bilan ota-onamni ko'rgani boraman."*

- ***Kun sayin / Kundan-kunga***: Bu iboralar huddi ingliz tilidagi **"Day by day"** deb tarjima qilinadi, vaqt o'tishi bilan sekin va ko'pincha sezilarli o'zgarishlarni ko'rsatadi. *Kun sayin* barqaror o'zgarish tezligini, *kundan-kunga* esa ko'proq intensivlikni anglatishi mumkin. Masalan, *"Kundan-kunga ob-havo yaxshilanmoqda."*

- ***Har zamon-har zamon, ahyon-ahyonda***: Bu iboralar tartibsiz takrorlanuvchi vaqt oraliqlarini ifodalashda qo'llanilib, *vaqti-vaqti bilan* ga nisbatan kuchliroq ma'no ta'kidlaydi.

O'zbek tili tizimi ochiq va qoidaga asoslangan bo'lib, vaqtiy takroriylikni ifodalashda nafaqat leksika, balki grammatika va morfologiya sathlaridan ham unumli foydalinaldi. Ikkala til ham vaqtning takrorlanuvchan tabiatini tasvirlash mexanizmlariga ega, ammo ularning yondashuvi ularning asosiy tuzilmaviy farqlarini aks ettiradi. Ingliz tili so'z yasallishining odatiy qoidalaridan tashqarida bo'lgan qoliplashgan idiomatik takrorlashlar to'plamiga tayanib, leksik sath elementlarini qo'llaydi. O'zbek tili esa uning agglyutinativ morfologiyasiga to'liq integratsiyalashgan unumli va tizimli takror (reduplikatsiya) jarayonidan foydalanib, grammatik tuzilmalarni foydalanadi. Bu namunalar tilning asosiy tuzilmasi — u analitik (ingliz tili) yoki agglyutinativ (o'zbek tili) bo'lishidan qat'i nazar — vaqtning

universal tajribasini tushunish va muloqot qilish uchun mavjud bo‘lgan morfologik vositalarni qanday belgilashini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Carter, Ronald. *Vocabulary: Perspectives in Applied Linguistics*. 2nd ed., Routledge, 1998.
2. Johanson, Lars. "The History of Turkic." *The Turkic Languages*, edited by Lars Johanson and Éva Á. Csató, Routledge, 1998, pp. 81–125.
3. Menz, Astrid. "Reduplication in Turkic Languages." *Studies on Turkish and Turkic Languages: Proceedings of the Tenth International Conference on Turkish Linguistics*, edited by Aslı Göksel and Celia Kerslake, Harrassowitz Verlag, 2000, pp. 221-30.
4. Sayfullayeva R.R., Mengliyev B.R., Boqiyeva G.H., Qurbonova M.M., Yunusova Z.Q., Abuzalova M.Q. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. O‘quv qo‘llanma. - T., «Fan va texnologiya», 2009. - 416 b.

THE ROLE OF NUMBERS IN LINGUISTICS: A COMPARATIVE STUDY OF THE UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES

Yusupova M.U.

***Urgench State University named after Abu Rayhon Biruni,
Researcher***

Annotation: This article explores the linguistic and cultural significance of numbers in the Uzbek and English languages from a comparative perspective. It examines how numerical expressions transcend their mathematical meanings and serve as symbolic and cultural codes reflecting national mentality, worldview, and moral values. The study highlights that certain numbers, such as three and seven, possess universal symbolic meanings across cultures, while others, like forty in Uzbek or thirteen in English, embody unique cultural interpretations shaped by folklore, religion, and tradition. Through linguistic and cultural analysis, the research reveals how numbers function as semantic and aesthetic tools in oral and written

discourse, contributing to the transmission of ethical norms and collective memory. The findings emphasize the importance of studying numerical symbolism as a key aspect of linguistic worldview and intercultural communication.

Keywords: *number symbolism, linguoculturology, comparative linguistics, Uzbek language, English language, folklore, mythology, semantics, cultural identity, worldview, tradition, phraseology, religion, ethics, intercultural communication.*

Language is not only a means of social communication but also a reflection of a nation's historical memory, culture, and worldview. The lexical system of every language embodies human thought and life experience [1]. From this perspective, numbers hold a special linguocultural significance, as they function not only as mathematical units but also as symbols that convey religious beliefs, mythological concepts, folklore traditions, and metaphorical meanings in everyday speech.

In Uzbek folk literature, numbers serve as important symbolic codes. For instance, “one” represents unity, “three” signifies holiness, “seven” symbolizes perfection and blessing, while “forty” denotes stability and tradition. In this way, numbers appear as essential tools in proverbs, sayings, epics, and fairy tales for transmitting social values and wisdom to younger generations [2].

In English as well, numbers carry symbolic meanings: “seven” is regarded as a sign of good luck, while “thirteen” is interpreted as a symbol of misfortune. Some numbers possess universal semantic value (such as 3 and 7), whereas others are closely tied to national mentality and cultural memory.

Therefore, studying the linguocultural characteristics of numbers not only reveals the semantic richness of a language but also deepens the understanding of national thought, worldview, and cultural values. The comparative analysis of numbers in Uzbek and English provides both practical and theoretical insights for the fields of linguoculturology and ethnolinguistics [3].

This research holds particular significance in the context of globalization, as it contributes to the preservation of national heritage, the scientific study of folklore, and the identification of cultural similarities and differences across languages.

In the Uzbek language, the semantic layer of numbers is rich and diverse, reflecting the worldview, cultural values, and religious beliefs of the people. For example, the number “one” symbolizes unity, harmony, and wholeness. The number “three,” rooted in ancient mythological beliefs, originally represented the three realms - heaven, earth, and water - and later came to symbolize holiness, order, and perfection. The number “seven” is associated with prosperity and completeness, often promoting thoughtfulness and wisdom in proverbs and sayings, while “forty” signifies stability, strength, and ceremonial tradition.

In folklore, numbers function as structural devices that organize the progression of events. In plots such as “Uch aka-uka” (Three Brothers), “Yeti qahramon” (Seven Heroes), and “Qirq qiz” (Forty Girls), numbers not only determine sequence but also deepen symbolic meaning, enhancing both the aesthetic and educational value of the narrative.

In religious and mythological sources, numbers are often interpreted as sacred symbols that embody divine order and universal harmony. In the Kur’an, repeated references are made to concepts such as seven heavens, four directions, and forty days of worship, all of which reflect the sacred and structural role of numbers in the divine system of the universe. In Hadis and religious narratives, numbers are frequently associated with virtues like patience, blessing, and perfection, symbolizing moral and spiritual balance. Similarly, ancient mythological beliefs mention three worlds (heaven, earth, and water), seven climates, and nine layers of the earth, which have become deeply rooted symbolic elements in the collective consciousness of the people.

Thus, in the Uzbek linguistic and cultural context, numbers are not merely mathematical units but also linguocultural symbols that express spiritual, cultural, and philosophical meanings. They enrich the

semantic structure of the language and reflect the worldview, traditions, and moral values of the nation. Numbers such as *bir* (one), *uch* (three), *yetti* (seven), and *qirq* (forty) serve as stable markers of national identity, linking language with history, mythology, and everyday culture.

The linguistic and cultural significance of numbers is equally prominent in the English language. For example, the number seven is traditionally associated with good fortune and divine blessing, as reflected in the phrase “lucky seven.” In contrast, thirteen is often considered unlucky, rooted in ancient English folklore and Christian traditions such as the Last Supper, where thirteen guests were present. While certain numbers, like three and seven, carry universal symbolic meanings across cultures—representing harmony, completeness, or sacredness—others are culturally specific, reflecting each nation’s unique mentality and historical experience.

Numbers also play an essential moral and educational role in shaping cultural values and ethical thought. In Uzbek folklore, proverbs, and epic literature, numbers convey wisdom, patience, and caution. The proverb “*Yetti uxlab o‘ylagan yaxshi*” (“It is better to think seven times before acting”) encourages reflection and prudence, while “*Qirq yil qo‘shnichilik qil*” (“Maintain good relations with your neighbors for forty years”) promotes social harmony and mutual respect. Similarly, in English culture, numerical expressions often carry ethical or emotional weight. Phrases like “second chance,” “the third time’s the charm,” or “seventh heaven” illustrate how numbers symbolize hope, persistence, and happiness in the collective imagination.

Therefore, the study of the linguocultural characteristics of numbers holds great significance not only for linguistics, but also for cultural studies, ethnolinguistics, and folklore research. Numbers function as important cultural symbols that reflect a people’s worldview, spiritual heritage, and collective consciousness. They embody deep layers of meaning connected to religious beliefs, mythological narratives, and moral traditions, revealing how abstract numerical concepts become expressions of national identity and wisdom.

In conclusion, numbers function as universal linguistic codes that bridge the mathematical, symbolic, and cultural dimensions of human thought. Both Uzbek and English traditions demonstrate that numbers are not only tools of quantification but also carriers of deep spiritual, cultural, and moral meanings-revealing how language, religion, and folklore intertwine to express the essence of human experience.

Reference

1. Mahmudova, S.; Usmonova, D. Son komponentli frazeologizmlar lingvokulturologik jihatlari. // O‘zbekiston Fanlararo Innovatsiyalar va Ilmiy Tadqiqotlar Jurnal. – 2023. – № 19. – B. 60–65.

2. Numbers and similarities in their use in English and Uzbek Folklore, Mukhtorova Maftuna Ilkhom kizi. // Middle European Scientific Bulletin, Vol. 12 (2021).

3. Numbers in Turkish and Uzbek languages and their symbolic meanings, Abdug‘ofurova Durdona Muzaffar qizi. // Multidisciplinary Journal of Science and Technology, Vol. 5 No. 4 (2025).

КОММУНИКАТИВНЫЕ СТРАТЕГИИ ВЫРАЖЕНИЯ БЛАГОДАРНОСТИ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Абидова Р. Х.

Ургенчский государственный университет имени Абу Райхона

Беруни, PhD, доцент

Annotation: This article explores the lexical-semantic field of gratitude as a speech act in English and Uzbek languages. The study includes a linguocultural and pragmalinguistic analysis of morphological, syntactic, and semantic features of expressions of gratitude. It reveals the structural characteristics of the gratitude act, its relation to national cultural norms, and differences in formal and informal communicative contexts. Special attention is given to verbal and non-verbal means, as well as the use of forms of address typical for both cultures. The work emphasizes the importance of the gratitude act in everyday communication and highlights the main linguistic constructions expressing gratitude in English and Uzbek.

Благодарность – уникальное лексико-семантическое поле речевого акта, которое представляет собой акт общения по выражению благодарности, признательности. Акт благодарности в английском и узбекском языках обусловлен такими факторами, как целенаправленный акт общения, наличие элементов речевой ситуации (место общения, время, участие собеседников), формальное и неформальное выражение благодарности с использованием вербальных и невербальных средств в ходе рассматриваемого процесса общения. В первом параграфе данной главы отражены результаты лингвокультурологического и лингвопрагматического исследования по «Морфологическому, синтаксическому и семантическому анализу средств выражения речевого акта благодарности».

Структура акта благодарности в английском языке сочетается со словами обращения в соответствии с формулами национального культурного этикета. При этом в официальном общении вместе с оборотом «Thank you» употребляются слова-обращения типа «*Mister, Missis, Miss, Madam, Sir*», а в неформальном стиле – имя человека. В узбекском языке как альтернативный перевод этих обращений используются слова «*xonim, janob*» (госпожа, господин), но в повседневном разговоре узбеков вместо этих слов используются имя человека в сочетании с наименованиями родства (*opa, aka, uka, singlim, ota(xon), bobo, tog'a, xola, kelinoyi, jiyan, amaki* и др.), выражающими уважение, близость, снисходительность, уменьшительность, расположенность.

Акт благодарности является неотъемлемой частью повседневной, семейной жизни и дружеских взаимоотношений английского народа. В свою очередь, благодарение в английском языке по своей структуре можно разделить на следующие группы: с компонентом «thank», с компонентом «gratitude», с компонентом «appreciate», с компонентом «grateful». В узбекском языке, кроме «*rahmat, tashakkur, minnatdor (-man, -miz)*», речевые конструкции создаются с участием слов, означающих благодарность типа «*qulluq*», «*salavot*», «*shukur*».

С другой стороны, языковые средства выражения благодарности в сопоставляемых языках используются в виде слов, словосочетаний, речевых конструкций, оборотов и предложений, выражающих соответствующие коммуникативные намерения говорящего.

Известно, что теоретические предпосылки лингвокультурологии восходят к работам В. фон Гумбольдта. В дальнейшем формировании данной области важную роль сыграли взгляды таких лингвистов, как А.А.Потебня, Л.Вейсгербер, Х.Глинц, Х.Холлс, У.Д.Уитни, Д.У.Пауэлл, Ф.Боас, Э.Сепир, Б.Л.Уорф, Г.Брутян, А.Вежбицкая, Д.Хаймс⁸³. По этой причине в данном параграфе нашего исследования мы сосредоточили внимание на выявлении общих и специфических сторон лингвокультурных особенностей акта благодарности в английском и узбекском языках, а также выявлении лингвокультурологических факторов, влияющих на рассматриваемый акт.

В этом направлении в узбекском языкознании также осуществляются масштабные изыскания. В частности, исследования и монографии А.Нурмонова, Н.Махмудова, Н.Сайидрахимовой, Д.Худойберггановой можно отметить в качестве работ, направленных на научное обоснование лингвокультурологии, освещение вопросов отражения культуры в языке. В этих работах исследованы вопросы сущности, предмета и объекта лингвокультурологической науки⁸⁴.

Изучение лингвокультурных аспектов выражения благодарности в английском и узбекском языках требует учета следующих социокультурных факторов: цель речевого общения и способы ее выражения (религиозный, официальный, неформальный); элементы коммуникативной речевой ситуации (пространство, время; участники речевой ситуации – говорящий и слушающий); специальные лингвистические (слова, словосочетания, предложения) и нелингвистические индикаторы

⁸³ Саидова М., Кузиев У. Лингвокультурология. Методическое пособие. – Наманган, 2017. – С. 52.

⁸⁴ Саидова М., Кузиев У. Указанный источник. – С. 4.

(жесты, движения); социальный статус участников общения (возраст, пол, профессия, социальное положение).

В разрезе лингвопрагматических подходов в процессе изучения речевого акта благодарности, акцентирования внимания на личности слушателя при индивидуальном подходе, собственном уважении и положении в обществе каждого человека выявляются лингвистические и особенности общения каждой личности. Например, в одном из эпизодов художественного фильма Б. Якубова «Суперневеста» герой фильма Диана выражает свою благодарность свекрови следующим образом: «*Rahmat, rahmat hammalaringga, chin dildin olqishlar uchun! Aslida bu mukofot meniki emas, bu mukofot mani oyijonimniki. Turmush qurgan birinchi kundanoq, man oyijon deb atagan ayolniki. Oyijonim meni superkelinchak qilib tarbiyaladilar. Oyijonim tufayli man haqiqiy ayol bo'la oldim. Rahmat sizga, oyijon!*».

В начале речевого акта герой повторяет слово «rahmat» как сильное выражение благодарности, устремляя взор в сторону зрителей с улыбкой на лице и радостью в глазах. В заключительной части собственной речи она поворачивается к свекрови и кланяется, скрестив руки на груди. Это представляет собой настоящую узбекскую форму выражения благодарности.

Монографические научные исследования по речевому акту благодарности в английском языке в нашем исследовании не наблюдались, но в рамках диссертации рассмотрены научные работы по его сопоставительному изучению с другими языками. Примеры изучения лингвопрагматических средств в них немногочисленны. Следующий пример из произведения «Оливер Твист» Ч.Диккенса является примером полного выражения речевого акта благодарности в английском общении: “*How are you boy?*” – said Mr.Grimwig. “*A great deal better, thank you, sir*” replied Oliver⁸⁵. (– Как ты себя чувствуешь? – спросил мистер Гримуиг. – Гораздо лучше, благодарю вас, сэр, – ответил Оливер).

Данный речевой акт благодарности был произнесен в ответ на

⁸⁵ Dickens Ch. Oliver Twist. – London: Richard Bentley / New Burlington Street, 1839. – P. 89.

вопрос мистера Гримуика. Итак, речевой акт благодарности используется не только при оказании материальной и духовной помощи, но и при задавании вопроса о текущем состоянии дел, выражении пожелания, проявлении комплиментов и вежливости в повседневном общении.

В данной статье было признано целесообразным исследовать национально-культурные особенности речевого акта благодарности в сопоставляемых языках, применяя комплексный подход с религиозно-философской, социальной и художественной точки зрения.

Литература:

1. Бо У. (КНР) Речевой жанр благодарности в русском языке: Автореф. дисс. ...канд. филол. наук. – Москва, 2014. – С.21.

2. Борисова, И.Н. Русский разговорный диалог: проблема интегративности: Дисс. ... докт. филол. наук. – Екатеринбург, 2001. – 430 с.

3. Джусупов Н.М. Лингвокогнитивный аспект исследования символа в художественном тексте: Дисс. ...канд. филол. наук. – Т.: НУУз имени Улугбека, 2006. – 173 с.

4. Краева С.С. Лингвопрагматические особенности речевого жанра благодарность: Дисс. ...канд. филол. наук. – Челябинск, 2015. – 245 с.

5. Саидова М., Кўзиев У. Лингвокультурология. Услубий кўлланма. – Наманган, 2017. – Б.52.

6. Dickens Ch. Oliver Twist. – London: Richard Bentley, 1839. – 331 p.

RASMIY VA NORASMIY MULOQOTNING PRAGMALINGVISTIK TAHLILI

Bahodirova F.B.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, PhD,
dotsent*

Annotation: This article analyzes the main differences between formal and informal communication forms using a pragmalinguistic approach. Speech acts, linguistic units, context, and audience are examined to show how communication style affects communicative functions. The article includes theories by Uzbek and English scholars along with practical examples.

Keywords: pragmalinguistics, formal communication, informal communication, speech acts, context, communication.

Til insoniyat jamiyatining eng muhim vositalaridan biri bo'lib, u orqali nafaqat fikrlar, balki ijtimoiy maqom, hissiyot, munosabat va madaniy qadriyatlar ham uzatiladi. Muloqotning ikki asosiy shakli - rasmiy va norasmiy muloqot - bu vosita yordamida turlicha ifodalanadi. Ularning farqlari faqat leksik yoki grammatik birliklardagina emas, balki nutq aktlari, kontekst va til ishlatilishining ijtimoiy jihatlarida ham yaqqol namoyon bo'ladi. Pragmalingvistika - bu jarayonni o'rganish uchun zarur bo'lgan muhim tilshunoslik yo'nalishidir.

Pragmalingvistika asosan tilning foydalanish usullarini, ya'ni odamlar qanday kontekstda, qanday maqsadda va qanday auditoriyaga qarab til ishlatishini tahlil qiladi. U til birliklarini faqat grammatik vosita emas, balki kommunikativ harakat deb qaraydi. Bu nuqtai nazar birinchi bo'lib J.L. Austin tomonidan ilgari surilgan. U o'zining "How to Do Things with Words" (1962) asarida til faqat biror narsani ifodalash vositasi emas, balki ma'lum bir harakatni bajarish vositasi ekanligini asoslagan. Masalan, "Meni kechirasiz" iborasi oddiy xabar emas, balki kechirim so'rash harakatidir. Austinning bu g'oyalari Searle, Levinson, Grice, Brown va boshqa tilshunslar tomonidan chuqurroq rivojlantirildi. Rasmiy muloqotda til ancha cheklangan, tartibga solingan va normativ tusga ega bo'ladi. U odatda professional,

akademik, siyosiy yoki huquqiy sohalarda ishlatiladi. Bunday muloqot shaklida nutqning ifoda vositalari aniq, to'liq va grammatik jihatdan to'g'ri bo'lishi kerak. Nutq aktlari odatda xolis, neytral va odobli shaklda beriladi. Masalan, *“Hurmatli hamkasblar, bugungi yig'ilishni ochiq deb e'lon qilaman,”* - bu ibora kontekstga mos rasmiy nutq akti hisoblanadi. Ushbu tarzda gaplarda ko'pincha modallik bildiruvchi iboralar (*“iltimos qilamiz”, “e'tiboringizni qaratamiz”, “tavsiya etamiz”*) ishlatiladi.

Aksincha, norasmiy muloqotda til ancha erkin, hissiy jihatdan boy va ko'pincha qisqargan shakllarda bo'ladi. Bunday muloqot do'stlar, oila a'zolari yoki yaqin tanishlar o'rtasida yuzaga keladi. Til uslubi ko'proq shaxsiy ifoda va hissiyotga yo'g'rilgan bo'ladi. Masalan, *“Nima gaplar, aka? Ishlar qalay?”* kabi iboralar norasmiy nutqqa xosdir. Bu yerda tildagi ijtimoiy masofa qisqargan, yaqinlik ustunlik qiladi. Nutq aktlari esa ko'proq erkin va bevosita ifodalanadi, ya'ni *“Kechaga borsang yaxshi bo'lardi,”* yoki *“Kechroq qo'ng'iroq qilaman”* kabi iboralar orqali yumshoq buyruq, iltimos yoki va'da shakllari yuzaga keladi.

Pragmalingvistik tahlilda muhim tushunchalardan biri bu - kontekst. Kontekst deganda, gap kimga, qachon, qaerda va nima maqsadda aytilgani tushuniladi. Aynan kontekst rasmiy va norasmiy muloqot shakllarini ajratib turadi. Misol uchun, universitetda o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi muloqot, odatda rasmiy shaklda bo'ladi: *“Bugungi darsda sizlarga fonetik analiz metodlari haqida ma'lumot beraman.”* Ammo shu o'qituvchi o'z do'sti bilan suhbatda bunday deydi: *“Bugun darsda fonetikadan gapirdim, og'ir o'tdi.”* Har ikki holatda ham aytilgan mazmun o'xshash bo'lsa-da, ifoda shakli, uslubi, tonalligi tubdan farqlanadi.

Shuningdek, pragmalingvistik yondashuvda “yuzni saqlash strategiyalari” ham muhim ahamiyatga ega. Brown va Levinson (1987) tomonidan ilgari surilgan bu nazariyaga ko'ra, har bir inson o'zining “ijtimoiy yuzi”ni saqlashga harakat qiladi. Rasmiy muloqotda bu yanada muhimroq bo'lib, odamlar noqulaylik tug'dirmaslikka harakat qiladi. Shu bois, buyruq berishda yumshoq shakllar tanlanadi: *“Agar*

imkon bo'lsa, iltimos, bu ishni yakunlang.” Norasmiy muloqotda esa yuzni saqlash zarurati unchalik kuchli emas va gap bevosita shaklda bo'lishi mumkin: *“Iltimos degan yo‘q, qivor!”*

Bundan tashqari, madaniy farqlar ham pragmalingvistik tafovutlarga sabab bo'ladi. O'zbek tilida, masalan, yosh, lavozim, jins va boshqa ijtimoiy belgilar asosida muloqot shakllari qat'iy farqlanadi. Yoshi katta kishiga “siz” deb murojaat qilinadi, gaplar ko'proq hurmat shaklida quriladi. Ingliz tilida esa ko'proq egalitarian (barobarlik) yondashuv kuzatiladi, ya'ni “you” zamirining yagona shakli barcha shaxslarga nisbatan ishlatiladi. Biroq ingliz tilida ham rasmiy nutq uchun o'ziga xos protokollar mavjud: *“We kindly request your participation”* kabi iboralar odatda rasmiy yozishmalarda qo'llaniladi, norasmiy holatda esa: *“Hey, you coming to the meeting?”* deyish kifoya.

Xulosa qilib aytganda, rasmiy va norasmiy muloqot o'rtasidagi farqlar pragmalingvistik nuqtai nazardan juda keng ko'lamda namoyon bo'ladi. Bular faqat tilning sathida emas, balki uning ishlatilish maqsadi, auditoriyasi, madaniy konteksti va ijtimoiy vazifasiga bog'liq holda o'zgaradi. Pragmalingvistika bizga shu farqlarni chuqur tahlil qilish, kommunikatsiyani samarali yuritish va ijtimoiy vaziyatlarga mos tarzda tilni ishlatishni o'rgatadi. Har qanday muloqotda, u rasmiy bo'ladimi yoki norasmiy, tilning qanday ishlatilayotgani -bu shunchaki grammatik jarayon emas, balki ijtimoiy-hayotiy ehtiyojlarga javob beradigan murakkab hodisadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Levinson, S.C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge University Press.
2. Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford University Press.
3. Brown, P., & Levinson, S.C. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press. Austin, J.L. (1962). *How to Do Things with Words*. Harvard University Press.
4. Leech, G. (1983). *Principles of Pragmatics*. Longman

FRANSUZ TILIDA MUMKINLIKNI IFODALOVCHI MODAL FE'LLARNING SEMANTIK TAHLILI

Bekjanova Z. I.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti,
o'qituvchi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada fransuz tilida mumkinlik modalligini ifodalovchi fe'llarning semantik xususiyatlari, ularning qo'llanish doirasi va ma'no turlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda asosan **pouvoir, savoir** va **devoir** fe'llarining mazmuniy qatlamlari, ularning dinamik, deontik hamda epistemik modallikdagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, **il se peut que, il est possible que** kabi konstruktsiyalar orqali ifodalangan obyektiv mumkinlikning semantik qiymati izohlangan.

Kalit so'zlar: modallik, mumkinlik modalligi, pouvoir, savoir, devoir, epistemik ma'no, semantik tahlil.

Tilning asosiy vazifalaridan biri — insonning voqelik haqidagi fikrini, holatni yoki imkoniyatni ifodalashdir. Shu nuqtai nazardan, modallik tushunchasi tildagi eng muhim kategoriyalardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Modallik voqelikning haqiqiyliги, ehtimolligi yoki zarurligi darajasini bildiradi. Fransuz tili modallik kategoriyasini ifodalashda boy grammatik va leksik vositalarga ega bo'lib, ular orasida mumkinlik modalligi (modalité de possibilité) alohida o'rin tutadi. [Bally, 10] Modallik masalasi lingvistika tarixida eng ko'p o'rganilgan tushunchalardan biridir. Fransuz tili doirasida modallikning nazariy asoslarini o'rgangan olimlar, jumladan **Charles Bally, G. Guillaume, F. Riegel** va **M. Wilmet** o'z tadqiqotlarida modal birliklarning semantik tabiati va ularning gapdagi funksiyasini chuqur tahlil qilganlar. Fransuz lingvistikasida **pouvoir, savoir** va **devoir** fe'llari modallik tizimining markaziy elementlari sifatida o'rganilgan. **Riegel, Pellat va Rioul** "Grammaire méthodique du français" asarida "pouvoir" fe'lini **dinamik modallik** vositasi deb atagan [Riegel,45].

Gustave Guillaume esa "Temps et verbe" asarida modallikni **grammatik vaqt bilan uzviy bog'liq tizim** sifatida ko'rsatadi. Uning fikricha, mumkinlik modalligi zamon, shaxs va harakatning shartli

amalga oshish darajasini bildiradi [G.Guillaume, 67]. So‘nggi yillarda fransuz modalligi semantikasi pragmatik asosida tahlil qilinmoqda. **Coates, Palmer, Nuyts** singari tadqiqotchilar modal birliklarni **dinamik, deontik** va **epistemik** modalliklarga ajratganlar. Ularning yondashuvlari fransuz tili modalligini o‘rganishda ham qo‘llanilgan. Mumkinlik modalligi hodisa yoki harakatning amalga oshish ehtimolini, subyektning biror ishni bajarish imkoniyatini bildiradi. Fransuz tilida bu ma‘no, asosan, *pouvoir, savoir, devoir*, shuningdek *il se peut que, il est possible que* kabi iboralar yordamida ifodalanadi. Ushbu maqolada mazkur modal birliklarning semantik xususiyatlari, ularning qo‘llanish doirasi hamda o‘zbek tilidagi muqobillari bilan qiyosiy jihatlari tahlil qilinadi.

Pouvoir fe‘lining semantik mohiyati. Fransuz tilida *pouvoir* eng markaziy mumkinlik fe‘li hisoblanadi. U uch xil semantik yo‘nalishda qo‘llanadi: 1.fizik yoki psixologik imkoniyat – shaxsning qobiliyat yoki sharoit tufayli ishni bajara olishini bildiradi; 2.ruxsat yoki ijozat – subyektga biror harakatni bajarishga ruxsat berilganini bildiradi; 3. ehtimollik yoki taxmin – voqea- ning sodir bo‘lishi mumkinligini ifodalaydi.

Je peux venir demain. — Men ertaga kelishim mumkin.

Il peut pleuvoir ce soir. — Bugun kechqurun yomg‘ir yog‘ishi mumkin.

Cela peut être dangereux. — Bu xavfli bo‘lishi mumkin.

Semantik jihatdan *pouvoir* fe‘li subyektiv imkoniyat (agentning ichki holati) va obyektiv imkoniyat (tashqi sharoit) o‘rtasida bog‘lovchi vosita vazifasini bajaradi.

Savoir fe‘li orqali mumkinlikning ifodalanishi. *Savoir* fe‘li aslida “bilmoq” ma‘nosini bildiradi, biroq ayrim hollarda u qobiliyat yoki o‘rganilgan ko‘nikma asosidagi imkoniyatni ifodalaydi.

Elle sait nager. — U suza oladi. Je sais parler anglais. — Men inglizcha gapira olaman. Bu yerda “bilmoq” fe‘li amalga oshirish qobiliyatini bildiradi, shuning uchun semantik jihatdan mumkinlik modalligiga yaqinlashadi. Shunday qilib, savoir orqali ifodalangan mumkinlik bilim yoki malaka orqali erishilgan imkoniyatni bildiradi.

Devoir fe'lining ehtimollik ma'nosidagi qo'llanilishi. Devoir fe'li odatda “kerak”, “lozim” kabi zaruriyat modalligini ifodalasa-da, u mantiqiy ehtimollikni bildiruvchi semantik soyaga ham ega.

Il doit être à la maison. — U, ehtimol, uyda bo'lsa kerak.

Cela doit coûter cher. — Bu qimmat bo'lishi mumkin.

Bunday hollarda devoir fe'li subyektning taxminiga asoslangan mumkinlikni bildiradi. Shu sababli, uning semantik strukturasi zaruriyatdan ehtimollikka o'tuvchi oraliq modal darajani tashkil etadi.

Sintaktik va pragmatik jihatlar. Fransuz tilida mumkinlik modalligini ifodalovchi fe'llar asosiy fe'lning infinitiv shakli bilan birikadi. Bu, o'z navbatida, modal birlikning yordamchi fe'l sifatida xizmat qilishini ko'rsatadi:

Je peux partir maintenant. — Men hozir ketishim mumkin.

Elle sait conduire. — U mashina hayday oladi.

Pragmatik nuqtai nazardan, pouvoir ko'proq ruxsat va qobiliyat, devoir esa ehtimollik va taxmin, savoir esa ko'nikma asosidagi imkoniyatni bildiradi. Kontekstga qarab ularning semantik kuchi o'zgaradi. Masalan, Tu peux venir iborasi vaziyatga qarab “kelishim mumkin” (ruxsat) yoki “kelolasan” (imkon) ma'nosida talqin qilinadi.

3. Leksik va idiomatik vositalar orqali mumkinlik ma'nosining ifodalanishi. Fransuz tilida ba'zi idiomatik iboralar ham mumkinlik modalligini bildiradi:

Il se peut que + subjonctif — Ehtimol, ... bo'lishi mumkin.

Il se peut qu'il vienne demain. — U ertaga kelishi mumkin.

Il est possible que + subjonctif — Mumkin, ehtimol.

Il est possible qu'elle ait raison. — Balki u haqdir.

Xulosa o'rnida, bu iboralar ob'yektiv mumkinlikni, ya'ni voqea yuz berish ehtimolini bildiradi va ko'pincha subjonctif mayl bilan birikadi. Shu jihatdan, ular pouvoir fe'lidan ko'ra neytralroq, mantiqiy ehtimol darajasidagi mumkinlikni ifodalaydi. Fransuz tilida mumkinlik modalligini ifodalovchi fe'llar — pouvoir, savoir, devoir — modallik tizimining markaziy elementlaridir. Ularning semantik mohiyati imkoniyat, ruxsat va ehtimollik kategoriyalarini qamrab oladi. Shuningdek, il se peut que va il est possible que kabi strukturalar

mantiqiy mumkinlikni bildiradi. Bu vositalar orqali fransuz tili nutqda subyektiv va obyektiv imkoniyat o‘rtasidagi nozik farqlarni ifodalash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bally, C. (1944). *Linguistique générale et linguistique française*. Berne: A. Francke.
2. Bybee, J., Perkins, R., & Pagliuca, W. (1994). *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World*. Chicago: University of Chicago Press.
3. Coates, J. (1983). *The Semantics of the Modal Auxiliaries*. London: Croom Helm.
4. Guillaume, G. (1971). *Prolégomènes à la linguistique structurale*. Paris: Nizet.
5. Hengeveld, K. (2004). “The Structure of the Clause and the Typology of Modality.” *Journal of Pragmatics*, 36(9), 1401–1423.
6. Riegel M., Pellat J.-C., Rioul R. (2016). *Grammaire méthodique du français*. Paris: Presses Universitaires de France.

PARONIMLARNING FONOLOGIK-FONETIK ASOSLARI (o‘zbek va nemis tillari misolida)

Ozatova N. Q.

***Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, tayanch
doktorant***

Annotation: Paronyms are primarily close from a phonological-phonetic perspective, meaning they often differ by minimal distinctive phonological-phonetic features, which can practically lead to semantic ambiguity. The precise phonetic and phonological analysis of such small differences is crucial for identifying and classifying paronyms. This article examines the phonetic features that distinguish paronyms and the phonological mechanisms that determine their presence and function in language, such as distinctive features and minimal pairs, using examples from Uzbek and German languages.

Keywords: phoneme, lexical unit, paronymic relation, paronymic pair, inlaut, anlaut, auslaut.

Tilshunoslikda paronimlar fenomeni muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular tilning fonologik va fonetik qatlamlarining o'zaro ta'sirida shakllanadi. Paronimlar talaffuz jihatidan o'xshash yoki yaqin bo'lsa-da, ma'nolari jihatidan farqlanuvchi leksik birliklardir. Aynan tovush tizimining nozik farqlari paronimlarni bir-biridan ajratishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ularning fonologik va fonetik asoslarini tahlil qilish paronimlarning til tizimi ichidagi shakli, funksiyasi va ta'sirini anglashga yo'l ochadi. Bu jarayonda tovushlarning moddiy ishlab chiqarilishi (fonetika) va tovush tizimidagi funksional tartib (fonologiya) muhimdir. Shu nuqtai nazardan, o'zbek va nemis tillarida paronimik munosabatlarning fonologik-fonetik asoslarini o'rganish tilning talaffuz qoidalari, fonemalar tizimi va fonetik o'zgarishlarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Paronimlar fonologik-fonetik jihatdan o'xshashlik darajalari turlicha namoyon bo'lishi mumkin, jumladan, segment (tovushlar), bo'g'in tuzilishi va prozodik belgilarda [3;263]. Paronimlar, ko'p hollarda, segment (tovush) va bo'g'in tuzilishi jihatidan o'xshash bo'ladi, ya'ni ularning talaffuzida ayrim tovushlar bir-biriga juda yaqin yoki deyarli o'xshash bo'ladi. Bo'g'in tuzilishi fonetik jihatdan so'zlar segmentlarining ketma-ketligi va ularning bo'g'inlarga bo'linishini anglatadi. Paronimik juftliklarda esa bo'g'inlar soni va ularning fonetik tuzilishi, asosan, yaqin bo'ladi. Bo'g'in tuzilishi yaqin bo'lgani uchun, so'zlar fonetik jihatdan ham yaqinlashadi, ammo ularning ma'nolari turlicha bo'ladi. O'zbek va nemis tillarida bo'g'in tuzilishi jihatidan o'xshash bo'lsa-da, ma'noda farq qiluvchi paronimlar ko'p uchraydi. Masalan, o'zbek tilida "o'zmoq" va "ozmoq" so'zlarida bo'g'inlar soni bir xil, ular faqat bitta unli fonemada farq qiladi va bu farq ularni paronim juftlik sifatida ajratib turadi. Yana bir misol - "axir" va "oxir", "ferma" va "firma" kabi so'zlar ham segment darajasidagi farq orqali paronimlar hisoblanadi [1;64].

Nemis tilida ham bo'g'in miqdori teng va segment darajasi o'xshash paronimik juftliklar talaygina uchraydi. Misol uchun "Lehre" (ta'lim) va "Leere" (bo'shliq) so'zlari yoki "Rat" (maslahat) va "Rad" (g'ildirak) so'zlari minimal juftliklarni tashkil etadi, ya'ni ular faqat

bitta farqlovchi fonologik xususiyat bilan ajralib turadi. Biroq, paronimiyada ba'zan leksemalar tarkibidagi fonemalar miqdori teng bo'lmashligi ham mumkin, ammo ularning talaffuzida bir-biriga yaqinlik, ohangdoshlik bo'lishi shart: amr (3 ta fonema) - amir (4 ta fonema), asr (3 ta fonema) - asir (4 ta fonema), diplomat (8ta fonema) - diplomant (9ta fonema). Ayniqsa, bunday holat nemis tili tarkibidagi paronimlarda ko'proq uchraydi. Misol tariqasida konzeptuell - konzeptionell paronimik juftligini oladigan bo'lsak, konzeptuell so'zi 11ta fonemadan, konzeptionell so'zi esa 13ta fonemadan tashkil topgan. Ular bo'g'inlar miqdori jihatidan bir-biridan farq qiladi, biroq, P.Storjohann (2015) ta'kidlaganidek, ikkala so'z ham bir asosdan yasalgan va o'zaro ohangdosh so'zlar hisoblanadi. Nemis tilshunosi P.Storjohann paronimlar borasida keng ko'lamli tadqiqot ishlarini amalga oshirgan va fonemalarining miqdori bir-biriga mos kelmaydigan paronimik juftliklarni farq qiluvchi pozitsiyalariga ko'ra guruhlashga harakat qilgan. Natijada, tahlilga tortilgan 176 ta paronimik juftliklarning 147 tasi bir-biridan auslautda farq qiladi [6;20]: komplex-kompliziert, praktisch-praktikabel, Applikation-Applizierung va h.k. 15 ta holatda paronimik juftliklardagi farq anlautda kuzatiladi : unmotiviert-demotiviert, unsozial-asozial...

Faqatgina 7 ta paronimik juftlik inlautda farq qiladi: unbestreitbar-unbestritten. Scheinbar-anscheinend, hölzern-holzig, männlich-mannhaft kabi paronimik juftliklarda esa, yuqorida keltirilgan uch tur kombinatsiyasini ko'rishimiz mumkin. O'zbek tilida ham bu turdagi paronimlarga talaygina misollar uchraydi.

Anlautda: o'ram – orom, o'tarchi – otarchi, uzmoq – o'zmoq, uylamoq – o'ylamoq, aya – oya, obro' – abro', sobit – zobit...

Inlautda: angar – angor, andak – andoq, bo'z – boz, bo'y – boy, bo'ylamoq – boylamoq, bo'r – bor, kuzlik – ko'zlik, kuy – ko'y, kulmak – ko'lmak, yig'lamoq – yig'namoq va h.k.

Auslautda: grant – grand, zot – zod, dars – darz, is – iz, omil – omin, paymon – poymol...

O'zbek va nemis tillaridagi paronimlarning fonologik-fonetik asoslari tilshunoslikda til strukturasi va talaffuz me'yorlarini ishlab

chiqishda muhim rol o'ynaydi. Paronimlarni fonetik va fonologik jihatdan aniq ajratish nutq mexanizmini mukammallashtiradi hamda tilni to'g'ri va aniq tushunishga yordam beradi.

XULOSA. Umuman olganda, paronimlarning fonologik-fonetik asoslarini tadqiq qilish tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, tilning fonetik va semantik tizimini chuqurroq anglashga imkon yaratadi. Bu tadqiqotlar tilning to'g'ri qo'llanilishi va nutq madaniyatining rivojlanishida asosiy fundament hisoblanadi. Paronimlarning fonologik-fonetik asoslari tilshunoslikda muhim ahamiyatga ega, chunki bu o'xshash talaffuzga ega bo'lgan, ammo ma'nosi farqli so'zlarni aniq ajrata olish nutq aniqligini ta'minlashga xizmat qiladi. O'zbek va nemis tillari misolida olib qaraganda, paronimlar fonema farqlariga, bo'g'in tuzilishi va prozodik belgilariga ko'ra tasniflanadi, bu esa ularni bir-biridan farqlashda hal qiluvchi o'rin tutadi. Fonologik-fonetik tahlil paronimlarning noto'g'ri qo'llanilishi natijasida yuzaga keladigan tushunarsizlik va xatoliklarni oldini oladi, shuningdek, til o'rganishda, tarjimada va nutq madaniyatida muhim o'rin egallaydi. Shunday qilib, paronimlarning fonologik-fonetik asoslarini o'rganish tilning fonetik va semantik tizimini tushunish va rivojlantirishda asosiy ilmiy fundament hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abjalova.M.A. O'zbek tilidagi paronim so'zlar lug'ati. TerDU nashr-matbaa, 2022. – B. 64.

2. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o'zbek tili. – Toshkent: Universitet, 2006. – B.37.

3. Миртожиев М. Сўзларнинг шаклий муносабатига кўра типлари // Ўзбек тили лексикологияси. – Тошкент: Фан, 1981. – Б.263.

4. Müller.S. Linguistische Grundlagen der Phonetik und Phonologie. Leipzig, 2017. Sprachwissenschaft Verlag. S. 18-26

5. Schmidt, T. Phonetik und Phonologie des Deutschen. Berlin, 2018. UTB. S. 44-49.

6. Storjohann, Petra (2015). “Wie viele paronympaare gibt es eigentlich?” in: SPRACHREPORT Jg. 31/2015, H.4, S. 16-26

KIRITMALARNING GAP STRUKTURASIGA KIRITILISH O‘RNI

Davletova Sh.B.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, tayanch
doktorant*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4103-9983?lang=en>

UDK: 81'367.336

Annotation: This article analyzes the order in which insertions are placed in speech from two perspectives - in relation to the structure of the entire sentence and in relation to the part of the sentence to which they relate. The article also discusses in detail the use of more than one insertion in one syntactic construction, and the ability of insertions to explain and interpret different parts of the sentence.

Keywords: the occurrence of parenthetical phrases at the end of a sentence, the occurrence of parenthetical phrases in the middle of a sentence, complex syntactic unit.

Kirish. Tilshunoslikda kiritma konstruksiyalar asosiy gap strukturasida o‘ziga xos o‘rinlashish tartibiga egaligi bilan ham ajralib turadi. Kiritmalarning gapdagi o‘rnini belgilashda ularning bir butun gap strukturasiga kiritilish tartibi hamda o‘zlari bevosita aloqador gap bo‘lagiga nisbatan tutgan o‘rnini hisobga olish zarur bo‘ladi. Kiritmalarning nutqda o‘rinlashish tartibi ikki jihatdan – bir butun gap strukturasiga va o‘zlari aloqador gap bo‘lagiga nisbatan olib tekshirildi.

Adabiyotlar sharhi. Ko‘pchilik rus tilshunoslarining ko‘rsatishicha, kiritma konstruksiyalar ko‘proq gap ichida, kamroq gap oxirida keladi, lekin ular gap boshida kela olmaydi. O‘zbek tili ma’lumotlari ham bu fikrning to‘g‘riligini tasdiqlaydi. Kiritma konstruksiyalarning gap oxirida, gap o‘rtasida va ba’zan gap boshida kelishi va tutgan o‘rni to‘g‘risida o‘zbek tilshunoslaridan I.Toshaliyev, A.G‘.G‘ulomov, M.Asqarova, M.Shamsiyevlar o‘zlarining qimmatli ma’lumotlarini ilmiy ishlarida yoritib o‘tishgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada kiritmalarning gapda qo‘llanilish xususiyatlari badiiy adabiyotlardan olingan misollar bilan yoritildi.

Tadqiqot uchun zarur ma’lumotlarning ilmiy bayoni tavsifiy yo‘l bilan berildi. Tadqiqot oldiga qo‘yilgan asosiy muammoning aniq yechimi distribyutiv tahlil metodi orqali belgilab olindi.

Natija va muhokama. Gap ichida kelgan kiritmalarning turli shaklda bo‘lgani kabi, ular kiritilgan gap ham tuzilishi jihatdan turlicha bo‘lishi mumkin. Kiritmalar sodda gapning turli tiplari (sodda yig‘iq va sodda yoyiq, bir tarkibli, ikki tarkibli, to‘liqsiz) tarkibi ichida ham, oxirida ham kela oladi:

Kelinni (xotinimni) chaqirdi (G‘.G‘ulom).

Ko‘zim oldidan Muattarning (“Opa”deyishga hech tilim bormaydi – men undan yosh emasman) ruxsori ketmaydi (U.Nazarov).

Kiritmalar ko‘proq ikki tarkibli yoyiq sodda gaplar ichida keladi, bir tarkibli, sodda yig‘iq va to‘liqsiz gaplarga aloqador kiritmalar esa kam uchraydi. Ularning sodda va qo‘shma gap ichida qo‘llanish chastotasi, miqdori bir-biridan uncha farq qilmaydi.

Kiritmalar qatnashgan qo‘shma gaplar ham tuzilishi jihatdan har xil bo‘lishi va ular qo‘shma gapning istagan komponenti ichidan, shuningdek, qo‘shma gap komponentlari orasidan ham o‘rin olishi mumkin:

U goh oshxonaga yugurib ovqat ustiga ovqat tashir, goh hasharchi akani (o‘sha kuni Vohidni negadir shunday deb chaqirgandi) ovqat yemagani uchun koyir, uning ustidan arz-hol qilardi (O.Yoqubov).

Kiritmalar ko‘chirma gaplar tarkibida kelganda muallif nutqi va o‘zganing gapi ichida, shuningdek, muallif nutqi bilan o‘zganing gapi orasida yoki ularning oxirida joylashadi:

Norxon, - dedi ikki soyadan biri (uning gapirib charchagani sezilib turardi) chuqur nafas olib, - nahotki siz olmagansiz (H.Shams).

Ba‘zan bir sintaktik konstruksiya tarkibida birdan ortiq, bir nechta kiritmalar qo‘llangan bo‘lib, gapning turli bo‘laklarini izohlab, sharhlabberishi mumkin. Bu hol ko‘proq uyushiq bo‘lakli sodda gaplar, qo‘shma yoki ko‘chirma gaplarda uchraydi:

- *Nega! Mehmonxonaga joylashib, soqol-mo'ylovlarni olib (Ochil sho'x harakat bilan yuzini siladi), keyin agitator sifatida (u ko'ragini kerdi) salobat bilan kirib bordim (P.Qodirov).*

Ba'zan asosiy gap ichiga kiritma sifatida kiritilgan sintaktik konstruksiya tarkibida ham kiritma qo'llanishi (ya'ni kiritma ichida kiritma kelishi) mumkin. Asosiy gap ichiga kiritilgan birinchi kiritma "tashqi" ("внешнее"), uning ichiga kiritilgani esa, "ichki" ("внутреннее") kiritma hisoblanadi [1]:

Yangi magistral o'tkazilgandan keyin hamma uzoq burchaklar (hatto Chudovka – bu eng kattasining nomi – bunga qadar xilvat joy edi) markaz bilan bog'lanadi.

Qo'shma gap komponentlari orasida, gap oxirida kelgan kiritmalar ko'proq gap shaklida bo'ladi. Ayniqsa, gap oxirida, gaplar o'rtasida kelgan kiritmalar so'z, so'z birikmalari shaklida juda kam uchraydi. Gap-kiritmalar esa gap ichida ham, gap oxirida ham birday qo'llanaveradi.

Bir nechta mustaqil gaplardan tashkil topgan kiritmalar ko'proq gap oxiri yoki gaplar o'rtasida kelishi mumkin. Bunday kiritmalar o'zidan oldingi bir gap yoki butun bir abzas mazmuniga aloqador bo'lib kela oladi. Ba'zan esa kiritma alohida abzas tarzida qo'llanishi, birorta sintaktik konstruksiya yoki abzas ichiga kiritilmasdan go'yo ulardan tashqarida kelishi mumkin:

Bir kuni Tolib anarxistlarga nima uchun Moskvaga ketayotganini gapirib berayotib, gap orasida bobosi topgan xazina haqida ham gapirib yubordi.

(Yaxshiyam-ki, u daftarning yonida ekanligini aytib qo'ymadi. U allaqachon qiziqib so'rovchilarga daftarga duolar yozilgan deb aytgan va so'zining to'g'riligini isbotlamoqchiday, Alisher Navoiyning she'rlarini ovoz chiqarib o'qib berardi).

Xazina to'g'risidagi hikoya anarxistlarni juda qiziqtirib qoldi. (K.Ikromov).

Butun bir nutq parchasidan iborat (murakkab sintaktik butunlik yoki abzas tarzidagi) kiritmalarning asosiy nutq matnidan "tashqarida" –

alohida abzas sifatida qo'llanishi dialogik va poetik nutqqa xos matnlarda ko'proq uchraydi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, kiritmalar odatda, gap ichida, gap oxirida yoki gaplar o'rtasida (murakkab sintaktik butunlik ichida deyish ham mumkin), asosiy nutq tuzilishidan tashqarida (bu abzas-kiritmalarga doir) joylashadi deb ko'rsatish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. В.А.Добромыслов, Д.Э.Розенталь. Трудные вопросы грамматики и правописания, «Учпедгиз», М., 1955, стр. 259.

2. З.Г.Абдуллаев. Очерки по синтаксису драгинского языка, М., 1971; Ҳ.Болтабоева. Ўзбек тилида мураккаблашган содда гаплар, Тошкент, “ФАН” нашриёти, 1969.

3. А.Ғ.Ғуломов. Ҳозирги ўзбек адабий тили, синтаксис Тошкент, “Ўрта ва олий мактаб” нашриёти, 1965, 49-бет.

4. И.Тошалиев. Ўзбек адабий тилида киритма конструкциялар, Канд. дисс., Тошкент, 1972, 239-251-бетлар.

5. И.Тошалиев. “Киритмалар ҳақида” (“Ўзбек тили ва адабети”, журнали, 1968 йил, 4-сон, 34-36-бетлар).

6. Тошалиев. И. Ҳозирги ўзбек адабий тилида киритма конструкциялар. Ўзбекистон ССР, Тошкент: Фан, 1976.

7. Ғуломов А.Ғ, Асқарова М. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Синтаксис. –Тошкент: Ўқитувчи, 1965.

8. Ғуломов А.Ғ., Асқарова М. Ўзбек тили синтаксисининг баъзи масалалари// “Ўзбек тили ва адабиёти”, 1968. – № 2. – Б. 9 -

TURLI TIZIMLI TILLARDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING GENDER STEREOTIPLARI

Kushmanov J.B

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, PhD,
dotsent*

Annotation: The article analyzes gender stereotypes and their asymmetric expressions in English, Russian, and Uzbek phraseological units from linguocultural and cognitive perspectives. The study examines the reflection of gender concepts in the phraseological system, evaluative connotations (both positive and negative), and the semantic differences between male and female images.

Keywords: phraseological unit, gender stereotype, asymmetry, linguoculturology, cognitive linguistics, gender concept.

Kirish

Hozirgi zamon lingvistikasida gender masalasi tilshunoslikning muhim yoʻnalishlaridan biri sifatida shakllandi. Til nafaqat aloqa vositasi, balki ijtimoiy ong va madaniyatning inʼikosi sifatida ham oʻrganilmoqda. Shuning uchun gender muammosini frazeologik birliklar orqali tahlil etish milliy tafakkur va madaniyatdagi stereotiplarni ochib berish imkonini beradi. Frazeologik birliklar xalqning tarixiy tajribasi, urf-odati va qadriyatlarini oʻzida mujassam etadi. Ular milliy tafakkurda mavjud boʻlgan ijtimoiy rollar, ayol va erkak haqidagi qarashlarni ifodalaydi. Shu sababli, turli tizimli tillardagi frazeologizmlarni qiyosiy tahlil qilish lingvokulturologik tadqiqotlar uchun muhim ilmiy yoʻnalishdir (Хисамова, 2018).

Asosiy qism

1. Frazeologik birliklarda gender stereotiplari Har bir til tizimi oʻziga xos ijtimoiy-madaniy meʼyorlarga asoslanadi. Til orqali jamiyatning erkak va ayol haqidagi tasavvurlari mustahkamlanadi. Masalan, ingliz tilidagi *“a woman’s place is in the home”* iborasi ayolning ijtimoiy rolini faqatgina oilaviy doira bilan bogʻlaydi. Oʻzbek tilida ham *“ayolning joyi uyda”* degan qarash xalq ogʻzaki ijodida uchraydi. Bu holat shuni koʻrsatadiki, patriarxal tafakkur nafaqat ijtimoiy tizimda, balki til tizimida ham mustahkam oʻrnashgan. Erkak

obrazini tasvirlovchi frazeologizmlar esa, odatda, kuch, jasorat va yetakchilik kabi ijobiy xususiyatlar bilan bog‘lanadi. Masalan, ingliz tilida “*a man of his word*”, “*real man*”, o‘zbek tilida esa “botir yigit”, “tog‘day erkak” kabi birikmalar shunday ma‘noni beradi. Rus tili frazeologizmlarida ham shunga o‘xshash holatni ko‘rish mumkin: “*настоящий мужчина*”, “*богатырь*” kabi iboralar erkakning ijobiy obrazini yaratadi, “*баба с характером*”, “*серая мышка*” kabi iboralar esa ayollarga nisbatan salbiy yoki kinoyaviy ohangda ishlatiladi (Брагина, 2016).

2. Gender assimetriyasi va uning lingvistik ko‘rinishlari

Gender assimetriyasi til tizimida erkak va ayol obrazlarining teng ifodalanmasligi yoki biri ustun qo‘yilishi bilan namoyon bo‘ladi. Ingliz tilida “*old maid*” iborasi turmush qurmagan ayolga nisbatan salbiy ohangda qo‘llanadi, “*bachelor*” esa neytral yoki ijobiy ma‘noga ega. O‘zbek tilida “beva ayol”, “turmush ko‘rmagan ayol” kabi iboralar achinish yoki salbiy konnotatsiyada, “yolg‘iz erkak” esa neytral tusda ishlatiladi. Bu holat shuni anglatadiki, til tizimi jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlikni aks ettiradi. Frazeologik birliklarda ayollar ko‘proq hissiyot, itoatkorlik, noziklik kabi xususiyatlar bilan ifodalansa, erkaklar kuch, iroda, mardlik, qat‘iyat kabi fazilatlar bilan tavsiflanadi (Lakoff, 1975).

3. Qiyosiy tahlil (ingliz, rus va o‘zbek tillari misolida)

Quyidagi jadvalda turli tizimli tillarda erkak va ayol obrazlariga oid frazeologizmlar solishtirilgan:

Til	 Ayol obraziga oid frazeologizmlar	 Erkak obraziga oid frazeologizmlar
Ingliz	“old maid”, “bossy woman”, “woman of easy virtue”	“iron man”, “man of action”, “self-made man”
Rus	“серая мышка”, “баба с характером”	“настоящий мужчина”, “богатырь”
O‘zbek	“uy bekasi”, “tilli kampir”, “chuchvaraning suvi ko‘p”	“mard yigit”, “botir odam”, “tog‘day erkak”

Tahlil shuni ko'rsatadiki, uchala tilda ham erkak obrazlari ijobiy semantikaga, ayol obrazlari esa ko'pincha salbiy yoki past baholovchi ma'nolarga ega. Bu lingvokulturologik o'xshashlik patriarxal tafakkurning umumiyliklarini ifodalaydi.

4. Kognitiv-lingvistik tahlil

Frazeologizmlar semantik jihatdan ko'p qatlamli birliklardir. Ularning kognitiv tahlili orqali "erkak = kuch", "ayol = noziklik" kabi konseptual modellarni ajratish mumkin. Masalan, ingliz tilidagi "*iron man*" — kuch, iroda, bardoshlilik konseptini bildiradi. O'zbek tilidagi "tog'day erkak" birikmasi ham xuddi shu ma'nodagi konseptual asosga ega. Aksincha, ayollar obrazida ishlatiladigan "*soft as silk*", "*delicate flower*" iboralari "ayol = noziklik, go'zallik" kognitiv modeliga tayanadi. Shu tariqa, tildagi gender konseptlar inson tafakkurida shakllangan qadimiy dunyoqarashlarning ifodasidir (Караулов, 2007).

Xulosa

Frazeologik birliklarda gender stereotiplari va assimetriyasi xalq tafakkuridagi qadriyatlar, madaniy me'yorlar va tarixiy tajribalar bilan chambarchas bog'liq. Turli tizimli tillarni qiyosiy tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, til tizimida erkak va ayol obrazlari noteng ifodalangan, bu esa jamiyatdagi ijtimoiy rollarning lingvistik in'ikosidir. Frazeologizmlarning gender jihatdan tahlili nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik, sotsiologiya va kommunikatsiya sohalari uchun ham ilmiy ahamiyatga ega. Kelgusida bu masalani korpus lingvistika, statistik tahlil va sun'iy intellekt asosida yanada chuqurroq o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Lakoff, R. (1975). *Language and Woman's Place*. New York: Harper & Row.
2. Cameron, D. (2003). *Gender and Language Ideologies*. Cambridge University Press.
3. Караулов, Ю. Н. (2007). *Русский язык и языковая личность*. Москва: Наука.
4. Брагина, А.А. (2016). *Фразеологизмы как средство репрезентации гендерных стереотипов*. Москва.

5. Хисамова, Г. (2018). *Гендерная асимметрия в языковой картине мира*. Казань: КФУ nashriyoti.

6. Rasulova, D. (2021). *Gender stereotiplarining o'zbek tili frazeologizmlarida ifodalanishi*. "Filologiya masalalari" jurnali, №2.

7. Mirzayeva, N. (2022). *Til va madaniyat munosabatlarida gender konseptlarning tahlili*. Toshkent: TDU nashriyoti.

ЦЕЛЕБНЫЕ РАСТЕНИЯ И ЗНАЧЕНИЕ ИХ НАЗВАНИЙ

Юсупова Т.Э.

*преподаватель кафедры «Узбекский язык и литература, языки»
Ургенчского филиала Ташкентской медицинской академии*

Annotation: This article is devoted to the study of the origin of names of medicinal plants from the perspective of linguistic history, linguistics, botany, and ethnobotany. This is important for understanding their cultural and historical significance, as well as for a deeper осмысление of their use in medicine and other spheres of human life. It allows tracing the evolution of knowledge about plants, their properties, and applications, as well as identifying connections between different cultures and traditions.

Keywords: nomenclature, medicinal plants, origin, meaning, classification, culture, traditions, customs.

Целебные растения - это растения, части которых (цветы, листья, корни, плоды и т. д.) используются в народной медицине для лечения различных недугов с древних времен по настоящее время.

И в жизни человечества целебные растения имеют большое значение, так как человек испокон веков привык восстанавливать свое здоровье, принимая их лекарственные средства, а также целебные растения имеют культурное значение в разных странах и традициях. Их использовали в обрядах, ритуалах, праздниках. Например, некоторые растения могут быть связаны с определёнными праздниками или обычаями. Также целебные растения могут быть частью национальной кухни и использоваться

в приготовлении пищи и напитков. Также целебные растения могут иметь символическое значение в разных культурах. Например, определённые растения могут ассоциироваться с исцелением, здоровьем, жизнью и другими понятиями. Они могут быть изображены на гербах, флагах, в искусстве и литературе.

Изучение происхождения названий лекарственных растений с точки зрения языковой истории, ботаники и этноботаники, лингвистики важно для понимания их культурной и исторической значимости, а также для более глубокого осмысления их использования в медицине и других сферах жизни человека. Это позволяет проследить эволюцию знаний о растениях, их свойствах и применении, а также выявить связи между различными культурами и традициями.

Изучение происхождения названий целебных растений важно для понимания их культурной и исторической значимости. Это позволяет проследить эволюцию знаний о растениях, их свойствах и применении, а также выявить связи между различными культурами и традициями.

Классификация названий растений:

1. Научные (латинские/греко-латинские) названия - род и вид.
2. Народные названия - в зависимости от региона, языка, традиций.
3. Аптечные или фармацевтические названия.
4. Мифологические и легендарные названия - отражают древние мифы, легенды и сказания, связанные с растениями.
5. Этноботанические названия - используются коренными народами и другими этническими группами для обозначения растений, применяемых в традиционной медицине и ритуалах.
6. Фармакологические названия - связаны с фармакологическими свойствами растений и их активным компонентам.
7. Коммерческие названия - используются в маркетинге и торговле для привлечения внимания к определенным продуктам на основе растений.

Изучение этих различных категорий названий помогает глубже понять взаимосвязь между языком, культурой, наукой и медициной, а также оценить важность растений в жизни человека на протяжении веков.

Источники происхождения названий растений: проведем комплексный анализ.

Этимология названий растений представляет собой многогранную и сложную область исследования, которая требует междисциплинарного подхода и интеграции знаний из различных научных сфер, включая ботанику, лингвистику, культурологию, историю и медицину. В рамках данного анализа можно выделить следующие ключевые источники происхождения наименований растений:

Морфологическая характеристика растений: Форма, цвет, структура листьев, корневая система и другие морфологические особенности могут служить основой для формирования названий. Например, термин «ромашка» (лат. *Matricaria chamomilla*) происходит от латинского слова *matrix*, что означает «матка», благодаря сходству формы цветка с женской маткой.

Экологические и географические факторы: Растения часто получают названия в зависимости от их среды обитания или географического распространения. Например, растение *Eucalyptus globulus* известно как эвкалипт шаровидный, что отражает его характерную шаровидную форму листьев.

Фармакологические свойства: Многие растения получают свои названия на основе их лечебных свойств. Например, название «валериана» (лат. *Valeriana officinalis*) происходит от латинского слова *valere*, что означает «быть сильным», благодаря её способности укреплять нервную систему.

Мифологические и религиозные аспекты: В ряде случаев названия растений имеют мифологическое или религиозное происхождение. Например, растение *Digitalis purpurea*, известное как наперстянка пурпурная, получило своё название в честь

Дигиталиса, мифического персонажа, который, по легенде, носил наперстки, сделанные из цветов этого растения.

Антропонимические и исторические факторы: Некоторые растения названы в честь учёных, исторических личностей или значимых событий. Например, род растений *Lilium* был назван в честь римской богини цветов Лилии.

Ассоциативные связи: Названия растений могут быть связаны с ассоциациями с животными, предметами быта или явлениями природы. Например, растение *Rosmarinus officinalis*, известное как розмарин, получило своё название от латинского *ros marinus*, что означает «морская роса», благодаря аромату, напоминающему запах моря.

Историко-культурный контекст: В различных культурах и эпохах названия растений могли меняться в зависимости от исторических и культурных факторов. Например, растение *Paeonia lactiflora*, известное как пион молочно-цветковый, получило своё название благодаря ассоциации с греческой богиней Афродитой, которая, согласно легенде, использовала пионы для украшения своих причёсок.

Случайные и фонетические особенности: Иногда названия растений возникают случайно или из-за фонетических ассоциаций. Например, название *Papaver somniferum*, известное как мак снотворный, происходит от латинского *papaver*, что означает «мак», и *somniferum*, что переводится как «снотворный», что отражает его наркотические свойства.

Коммерческие и маркетинговые стратегии: В современном мире названия растений также могут быть результатом коммерческих и маркетинговых решений. Например, некоторые сорта растений получают названия, которые ассоциируются с брендами или известными личностями.

Научные исследования и открытия: Современные научные исследования и открытия могут привести к пересмотру и изменению названий растений. Например, в результате генетических исследований было установлено, что некоторые виды

растений являются гибридами, что привело к пересмотру их классификаций и названий.

Влияние других языков и культур: Названия растений часто заимствуются из других языков и культур, что приводит к формированию уникальных гибридных форм. Например, название *Coffea arabica*, известное как кофе арабийский, происходит от арабского слова *qahwah*, что означает «вино», благодаря его стимулирующим свойствам.

Традиции и обычаи использования растений: Традиционные практики использования растений также могут влиять на их названия. Например, растение *Mentha piperita*, известное как мята перечная, получило своё название благодаря её использованию в качестве специи и лекарственного средства.

Эти источники могут сочетаться или перекрываться, создавая уникальную и многогранную картину происхождения названий.

Этимология и семантика ботанических номенклатур:

Ромашка аптечная (Matricaria chamomilla L.) Этимология латинского биномена *Matricaria chamomilla* восходит к латинскому слову *matrix*, что в переводе означает «матка». Это название обусловлено морфологическим сходством соцветия растения с формой женского полового органа. В народной традиции ромашка получила свое название благодаря характерному внешнему виду: белый венчик лепестков и ярко-желтая центральная часть цветка создают ассоциацию с миниатюрным цветком.

Валериана лекарственная (Valeriana officinalis L.) Латинское наименование *Valeriana officinalis* происходит от глагола *valere*, что переводится как «быть сильным» или «быть здоровым». Такое название отражает терапевтические свойства растения, которые издавна используются для укрепления нервной системы и общего оздоровления организма. В народных названиях валериана может иметь различные вариации, обусловленные местными культурными особенностями и практиками использования.

Розмарин лекарственный (Rosmarinus officinalis L.) Название *Rosmarinus officinalis* составлено из латинских слов *ros marinus*, что

означает «морская роса». Эта этимология связана с характерным ароматом растения, который напоминает запах моря. В различных культурных традициях розмарин известен под множеством названий, отражающих его использование в кулинарии, медицине или как декоративное растение.

Ниже - несколько растений с названием и анализом происхождения этих названий.

Тысячелистник *Achillea millefolium* *Achillea* - от греческого *Achílleios*, “Ахиллов” (Ахилл) - по легенде Ахилл применял это растение для лечения ран. *millefolium* - латинское “тысяча листьев” из-за сильно рассечённых листьев. Народное название отражает внешний вид - “тысяча листьев”.

Женьшень *Panax spp.* Название “женьшень” от китайских слов, означающих “корень жизни”; “*Panax*” (греческое “*panakēs*”) - “всё лечит, всё лекарство”. Название “женьшень” подчёркивает важность, ценность растения как общего тонизирующего средства.

Сравнительный анализ научной и народной ботанической номенклатуры

Научные названия растений, как правило, универсальны, точны и подчиняются строгим правилам систематики. Они базируются на филогенетических связях, морфологических характеристиках, экологических особенностях и других научных данных. Народные названия растений, напротив, более разнообразны и отражают культурные традиции, образное мышление и практический опыт различных сообществ. Эти названия часто связаны с внешним видом растений, их лечебными или кулинарными свойствами, местом произрастания или обычаями использования. Народные номенклатуры могут значительно варьироваться в зависимости от региона и культурной среды.

Однако при переводе научных названий растений могут возникать определенные трудности, связанные с отсутствием точных эквивалентов в различных языках. Это может привести к искажению смысла и неправильному пониманию термина. В

устной традиции народные названия также подвержены изменениям и искажениям, что может вызывать путаницу в идентификации растений.

Заключение. Научные и народные названия растений представляют собой уникальный лингвистический феномен, где каждая система выполняет свои функции, дополняя и обогащая другую. Научные названия, следуя принципам Международного кодекса ботанической номенклатуры, обеспечивают стандартизацию и точность, что важно для профессиональной коммуникации и систематики. Народные названия, напротив, отражают богатый спектр культурных традиций, фольклорных представлений и практического опыта различных этнических сообществ, что делает их важным источником лингвистических исследований.

Это взаимодействие позволяет глубже понять не только биологическое разнообразие растений, но и их восприятие, и использование в различных культурных контекстах. Научные термины предоставляют объективную морфологическую и филогенетическую информацию, тогда как народные названия несут в себе культурно-историческую и практическую ценность.

Таким образом, интеграция двух номенклатур способствует более полному и комплексному изучению растений, их роли в жизни человека и значимости для современных научных и культурных исследований.

Литература

1. Лекарственные растения Узбекистана: Medicinal plants of Uzbekistan. Халматов Х.Х. Ташкент: Медицина, 1978.
2. Григорьева Е.А., Петрова О.А. К вопросу о семантике народных названий растений в разноструктурных языках (на материале русских и английских фитонимов) // Вестник ЧГУ, 2015. - №2.
3. Омашева Ж.М. Сопоставительная методология: теория и методы. Вестник КарГУ. - Караганда, 2011.

LES RELATIONS ENTRE LE SENS DENOTATIF ET LE SENS SIGNIFICATIF DANS LES MOTS ABSTRAITS

Saidova M.N., Professeure de français, Université d'État d'Urgench, nommée en l'honneur d'Abou Rayxon Beruni

Annotation : This article explores the relationship between denotative and connotative meanings in abstract words, showing that denotation expresses objective meaning, while connotation reflects emotional and cultural nuances. The study highlights the complex semantic nature of abstract words and deepens understanding of how language conveys both conceptual and subjective meaning.

Mots-clés: le sens dénotatif, le sens littéral, le sens significatif, la dénotation, la connotation, subjectif, contextuel et culturel

Dans le domaine de la linguistique, les mots abstraits, contrairement aux mots concrets, se caractérisent par une relation plus complexe entre le sens dénotatif et le sens significatif. Le sens dénotatif est le sens littéral, objectif et communément accepté, tandis que le sens significatif inclut les connotations, les nuances subjectives et les associations contextuelles. Elaboration:

Les mots concrets:

Les mots concrets désignent des objets ou des êtres que l'on peut percevoir par nos sens. Leur sens dénotatif correspond généralement à leur définition littérale (ex: "maison ", "stylo", "chien"). Le sens significatif peut être plus limité, se basant souvent sur des associations culturelles ou personnelles.

Les mots abstraits:

Les mots abstraits désignent des concepts, des idées, des sentiments ou des qualités qui ne peuvent pas être perçus par les sens. Leur sens dénotatif est souvent plus complexe et nécessite une compréhension plus large du contexte (ex: "bonheur", "amitié", "égalité"). Le sens significatif est souvent plus important, reflétant les nuances émotionnelles, les valeurs culturelles et les associations individuelles.

La dénotation est la base fondamentale du sens d'un mot abstrait, un point de départ commun pour tous les locuteurs.⁸⁶

Le sens significatif élargit cette base dénotative, en y ajoutant des connotations, des nuances et des associations. Ces éléments sont souvent subjectifs, contextuels et culturels.

Dans le cas des mots abstraits, la connotation peut être très importante pour comprendre le sens complet d'un mot. Elle peut être positive, négative ou neutre, et elle peut influencer la façon dont on perçoit et utilise un mot.

Exemple: Le mot "justice" a un sens dénotatif qui peut être défini comme l'équité, le respect des lois, etc. Cependant, le sens significatif de "justice" peut varier considérablement selon les contextes et les individus. Pour certaines personnes, "justice" peut évoquer l'idée d'une punition équitable, tandis que pour d'autres, elle peut représenter la nécessité de lutter contre les inégalités sociales.

En bref, les mots abstraits se caractérisent par une relation complexe entre le sens dénotatif et le sens significatif. La dénotation est la base du sens, mais le sens significatif, avec ses connotations et associations, enrichit et nuance la signification du mot, rendant ainsi la compréhension des mots abstraits plus riche et nuancée.

En linguistique, pour un signe quelconque (en particulier des mots et expressions du langage parlé ou écrit), le sens signifié dénotatif, la **dénotation**, est distinct du sens ou signifié connotatif, la **connotation**.⁸⁷

➤ La **dénotation** est le sens littéral d'un terme, que l'on peut définir (et trouver dans le dictionnaire).

➤ La **connotation** est l'ensemble des éléments de sens qui peuvent s'ajouter à ce sens littéral (et qui peuvent se trouver ou non dans le dictionnaire).

Le champ de la connotation est infini, car il contient tous les sens indirects, subjectifs, culturels, implicites et autres qui font que le sens d'un signe se réduit rarement à ce sens littéral. Définir la connotation est

⁸⁶ [Philippe Dubois](#), « [Connotation \[archive\]](#) », sur [L'Encyclopædia Universalis](#)

⁸⁷ [Catherine Kerbrat-Orecchioni](#), *La Connotation*, P.U.L., Lyon, [1977](#).

si difficile qu'on en arrive parfois à la définir par défaut comme tout ce qui, dans le sens d'un mot, ne relève pas de la dénotation. Par exemple, si on s'intéresse au mot *flic*, le sens dénotatif est le même que celui de *policier*. Mais à ce sens s'ajoutent des connotations péjoratives et familières. Un même mot ou symbole pourra donc avoir des connotations différentes en fonction du contexte dans lequel il est utilisé. Ainsi, la couleur *blanche* connote la pureté et le mariage pour un Européen, le deuil pour un Asiatique ; tandis que *le svastika*, s'il est vu par un Indien comme un symbole religieux hindouiste (représentant l'énergie positive), évoque pour un Occidental le *nazisme*. La distinction entre dénotation et connotation entretient des rapports complexes avec la distinction entre sens propre et sens figuré.

Histoire de la notion de connotation

Cette notion est utilisée par la grammaire de Port-Royal. Elle sert à désigner le fonctionnement de l'adjectif par opposition au fonctionnement du substantif. En effet la grammaire de Port Royal oppose les substantifs qui renvoient à des substances identifiables et les adjectifs qui renvoient à des propriétés. Mais elles se heurtent à des mots comme «humain» ou «blancheur» dont la catégorie grammaticale ne recoupe pas le fonctionnement sémantique. Elle explique donc que l'adjectif connote l'existence d'individus indéterminés auxquels la propriété pourrait convenir. L'adjectif «humain» connoterait donc l'existence d'hommes tel que l'entend le substantif «homme».

En fait, les termes *connotation* et *dénotation* ont d'abord été utilisés en logique (par Stuart Mill par exemple) comme synonymes de *compréhension* et *extension* au sens mathématique du terme (c'est-à-dire pour désigner les propriétés communes aux éléments d'un ensemble d'une part et la liste de tous ces éléments de l'autre).⁸⁸

Ainsi, pour reprendre un exemple de Gérard Genette, le terme «bignole» peut être utilisé pour désigner une concierge (on dit qu'il la dénote), mais l'usage de ce terme particulier plutôt que «concierge» signifie également quelque chose : que le locuteur use du langage familier (on dit qu'il connote ce langage).

⁸⁸ Roger Mucchielli, *L'analyse de contenu*, ESF éditeur, 2006 (ISBN 2-7101-1764-9).

Ainsi comprise, la notion de *connotation* ne s'applique strictement parlant qu'aux phénomènes de niveaux de langue ou de régionalismes. C'est à Roland Barthes (dans *S/Z*) que revient le soin d'élargir la notion jusqu'à son sens actuel, en faisant de la connotation une sorte de sens affectif, une valeur communément ajoutée à un mot par les locuteurs. Pour lui cependant, la connotation n'existait que si elle était exploitée par le texte, une condition dont les auteurs suivants se sont affranchis. Ainsi, on dira couramment que « blanc » connote la pureté, la virginité, même si l'auteur n'exploite pas cette symbolique.⁸⁹

En conclusion, l'analyse des relations entre le sens dénotatif et le sens significatif dans les mots abstraits révèle que la signification linguistique ne se limite pas à la simple désignation d'une réalité. Elle intègre également des valeurs conceptuelles, émotionnelles et culturelles qui enrichissent le contenu sémantique. Ainsi, l'interdépendance entre ces deux types de sens montre que le langage ne sert pas uniquement à nommer le monde, mais aussi à en exprimer la perception et l'interprétation.

Bibliographie :

1. Philippe Dubois, « Connotation [archive] », sur L'Encyclopædia Universalis
2. Catherine Kerbrat-Orecchioni, *La Connotation*, P.U.L., Lyon, 1977.
3. Roger Mucchielli, *L'analyse de contenu*, ESF éditeur, 2006 (ISBN 2-7101-1764-9).
4. Marie -Noëlle Gary Prieur .*La notion de connotation(s)*. Littérature, 1971

⁸⁹ Marie -Noëlle Gary Prieur .*La notion de connotation(s)*. Littérature, 1971

LANGUAGE POLICY, CULTURAL IDENTITY, AND THE POTENTIAL EROSION OF FLORA-BASED PRAGMATICS: A SOCIOLINGUISTIC CASE STUDY IN UZBEKISTAN

Bekmanova S.

*Urgench State University named atfter Abu Rayhon Biruni,
Researcher*

Annotation: This article proposes a sociolinguistic investigation into how macro-level language policies and societal dynamics in Uzbekistan may be impacting the micro-level transmission of specific cultural-pragmatic knowledge. Using the 'flower' concept as a case study, it hypothesizes that the erosion of this communicative domain is symptomatic of larger shifts, including the functional competition between the Uzbek and Russian languages and the legacy of Soviet-era policies. The paper outlines an empirical survey designed to test this hypothesis by correlating linguistic-cultural knowledge with social variables. The study aims to connect macro-level policy issues to micro-level communicative practices, demonstrating how the *de facto* status of a language impacts its cultural vitality.

Keywords: sociolinguistics, language policy, Uzbekistan, cultural identity, language shift, language domains, Uzbek language, Russian language.

1. Introduction: The Sociolinguistic Context of Uzbekistan The language situation in modern Uzbekistan is a complex palimpsest, layered with centuries of contact with Arabic, Persian-Tajik, and Russian. The post-independence era has been defined by state policies aimed at elevating the status of the Uzbek language as a cornerstone of national identity⁹⁰⁹¹. However, despite its official status, Uzbek coexists with Russian, which retains significant prestige and functions as a language of economic opportunity and interethnic communication⁹². This paper proposes using the communicative knowledge of the 'flower'

⁹⁰ S. Shazamanov and B. Djuraev, "Uzbek Language Development Strategy in Uzbekistan," *Open Journal of Modern Linguistics* 14 (2024): 353–65.

⁹¹ I. Yuldashev, "Language Policy in Uzbekistan: Problems, Solutions, and Prospects," *INContext* 2, no. 3 (2022): 144–55.

⁹² A. A. Nasirova, "Bilingualism, plurilingualism expansion and sociolinguistic analysis in Uzbekistan during the years of independence," *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal* 11, no. 1 (2021): 1582–95.

concept—a specific domain of linguo-cultural heritage previously explored in my work on pragmalinguistics⁹³⁹⁴—as a "litmus test" to explore how these macro-level forces impact the intergenerational transmission of cultural knowledge.

2. Theoretical Framework: Connecting Macro Policy to Micro Practice This study is framed by Joshua Fishman's domain theory, which posits that the vitality of a language is tied to its use in key social domains⁹⁵. A language shift begins when a dominant language "leaks" into domains formerly reserved for the heritage language. We hypothesize that the high prestige of Russian and the influence of global media are penetrating both formal and informal domains in Uzbekistan, potentially weakening the transmission of nuanced, traditional Uzbek cultural practices. The erosion of a specific, non-utilitarian knowledge set like flower pragmatics would serve as empirical evidence of this "leaky diglossia."

3. Proposed Methodology: Measuring the Symptoms of Language Shift To investigate this connection, a sociolinguistic survey will be administered to 150 citizens. The survey is designed not only to measure communicative competence but also to identify patterns that correlate with the broader sociolinguistic context.

• **Survey Instrument:** The questionnaire gathers demographic data, including age, region, and social status (student, professional, etc.). Crucially, it will allow us to analyze potential correlations between these social variables and the level of cultural-pragmatic knowledge.

• **Analysis Plan:** The primary goal of the analysis will be to determine if the anticipated "competence gap" is socially stratified. We will investigate whether knowledge of traditional flower pragmatics is weaker among younger, urban demographics—those most exposed to the forces of globalization and the prestige of the Russian language. We will also analyze responses to the question about Uzbek literary sources

⁹³ S. Sh. Bekmanova, "Proposition in Pragmalinguistics," *Proceedings of International Educators Conference* 2, no. 6 (2023): 119–22.

⁹⁴ S. Sh. Bekmanova and H. K. Ruzmetov, "The Cause of Pragmatic Concept Formation in the English and Uzbek Languages (Proposition and Reference Phenomena in the Example of Flowers Concept)," *EPRA International Journal of Socio-Economic and Environmental Outlook* 9, no. 2 (2022): 38–41.

⁹⁵ J. A. Fishman, "Language maintenance and language shift as a field of inquiry," *Linguistics* 9 (1964): 32–70.

to see if there is a correlation with age, potentially reflecting the impact of the Cyrillic-to-Latin alphabet shift on access to 20th-century texts⁹⁶.

4. Anticipated Findings and Broader Implications This study anticipates findings that will empirically link macro-level sociolinguistic realities to micro-level cultural knowledge:

1. Social Stratification of Knowledge: We expect the survey to show that knowledge of traditional flower pragmatics is weakest among younger, urban respondents and strongest among older, possibly rural, respondents. This would align with theories of language shift, where change is often led by younger, urban demographics⁹⁷.

2. The "Alphabet Effect": An anticipated lack of awareness of Uzbek literary sources on the topic among younger participants could provide empirical evidence suggesting the alphabet reform has created a barrier to a key reservoir of cultural knowledge.

3. Confirmation of "Unwritten Laws": The data may indirectly support the existence of "unwritten language laws". If respondents who are students or professionals in high-prestige fields show lower knowledge of traditional Uzbek pragmatics, it could suggest that their communicative energies are focused on acquiring the linguistic capital associated with Russian or English⁹⁸.

5. Conclusion This proposed study offers a unique contribution by empirically connecting macro-level policy to micro-level cultural knowledge. The anticipated results will demonstrate that the health of a language's cultural pragmatics can be a powerful indicator of the overall success of language revitalization efforts. It will argue that effective language policy must go beyond legislating official status and actively create conditions that encourage the transmission of the language in all its richness⁹⁹. As the Jadid intellectual Abdulla Avloni stated, language is the "spirit of the nation". This research aims to provide a data-driven

⁹⁶ I. Yuldashev, "Language Policy in Uzbekistan: Problems, Solutions, and Prospects," *INContext* 2, no. 3 (2022): 144–55.

⁹⁷ J. A. Fishman, "Language maintenance and language shift as a field of inquiry," *Linguistics* 9 (1964): 32–70.

⁹⁸ A. A. Nasirova, "Bilingualism, plurilingualism expansion and sociolinguistic analysis in Uzbekistan during the years of independence," *ACADEMICA: An International Multidisciplinary Research Journal* 11, no. 1 (2021): 1582–95.

⁹⁹ Shazamanov S., Djuraev B. Uzbek Language Development Strategy in Uzbekistan. *Open Journal of Modern Linguistics* 14 (2024). – 353p.

assessment of how that spirit is faring in the complex communicative landscape of modern Uzbekistan.

Reference:

1. Bekmanova, S. Sh. (2023). Proposition in Pragmalinguistics. *Proceedings of International Educators Conference*, 2(6), 119-122.
2. Bekmanova, S. Sh., & Ruzmetov, H. K. (2022). The Cause of Pragmatic Concept Formation in the English and Uzbek Languages (Proposition and Reference Phenomena in the Example of Flowers Concept). *EPRA International Journal of Socio-Economic and Environmental Outlook*, 9(2), 38-41.
3. Fishman, J. A. (1964). Language maintenance and language shift as a field of inquiry. *Linguistics*, 9, 32–70.
4. Nasirova, A. A. (2021). Bilingualism, pluralinguism expansion and sociolinguistic analysis in Uzbekistan during the years of independence. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(1), 1582-1595.
5. Shazamanov, S., & Djuraev, B. (2024). Uzbek Language Development Strategy in Uzbekistan. *Open Journal of Modern Linguistics*, 14, 353-365.
6. Yuldashev, I. (2022). Language Policy in Uzbekistan: Problems, Solutions, and Prospects. *INContext*, 2(3), 144-155.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA UMUMINSONIY QADRIYATLAR VA MILLIY MADANIYATGA XOS ISHBILARMONLIK PAREMIYALARI

Xudaybergenova G.Sh.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, tayanch
doktorant*

Annotation: This article analyzes the culture linguistic, semantic, and cognitive features of business-related *paremias* (proverbs and sayings) in English and Uzbek languages. The study identifies the interrelation and distinctions between *paremias* that express universal human values and those specific to national culture. Furthermore, it explores the semantic evolution of business proverbs formed throughout historical development and their role in modern business discourse. It is noted that English *paremias* are strongly influenced by the industrial era and capitalist mindset, while most Uzbek *paremias* are closely associated with values such as hard work, honesty, and collectivism. Based on the approaches of cultural semiotics and culture-linguistics, this research reveals the importance of *paremias* in cross-linguistic and cross-cultural communication and examines their semantic and pragmatic functions in the contemporary business environment.

Keywords: *paremia*, business proverbs, culture-linguistics, cultural semiotics, universal human values, the English language, the Uzbek language, business discourse.

Madaniy semiotika tilda mavjud bo'lgan belgilar tizimi va ramzlarni o'rganadi. Ushbu ramzlarning tarixan qanday shakllanganligi va madaniy jihatdan qanday qo'llab-quvvatlanishini anglash ish va ishbilarmonlikka oid maqollarning yanada nozik talqinini ta'minlaydi. Bu nazariy yondashuv ingliz va o'zbek tillari kabi madaniy jihatdan turlicha rivoyatlarga ega, biroq global biznes muhitidagi zamonaviy muammolarga o'xshash tarzda duch keladigan tillarni solishtirishda ayniqsa foydalidir.

Til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tushunish uchun madaniyatlararo tahlil (cross-cultural analysis) ham keng qo'llaniladi (Makhammadovna, 2021). Bu tahlil, maqollarning milliy o'ziga xoslikni

aks ettirishi bilan birga, umuminsoniy qadriyatlarni qanday qilib o‘zida mujassam etishini ham aniqlashga yordam beradi (Kuchkinov et al., 2020). Shu bilan birga, paremiologiya fanining rivojlanish tarixi ushbu metodologik yondashuvlar orqali ko‘rib chiqiladi (Kuchkinov et al., 2020). Amaliy jihatdan, tanlab olingan lug‘atlardan uzluksiz tanlov usuli yordamida olingan ma’lumotlar asosida ingliz va o‘zbek maqollarining strukturaviy va semantik farqlarini aniqlash maqsadida qiyosiy usuldan foydalaniladi (Yevgrafova et al., 2020).

Ingliz tilidagi mehnatga oid maqollarning tarixiy rivoji shuni ko‘rsatadiki, ingliz tili qadimdan amaliy donolikni maqollar orqali ifodalash an‘anasiga ega. XVII–XVIII asrlarda tuzilgan ilk to‘plamlar ko‘pincha paydo bo‘layotgan kapitalistik ruhni aks ettiradi. Hiebert (1992) va Brouning (2000) tadqiqotlariga ko‘ra, bu ifodalar o‘sha davrning rivojlanib borayotgan savdo va sanoat iqtisodiyotlarini aks ettirgan. Masalan, “time is money” (“vaqt — bu pul”) maqoli Sanoat inqilobi davrida mashhurlikka erishgan, chunki bu paytda samaradorlik iqtisodiy taraqqiyot bilan sinonimga aylangan edi.

Zamonaviy tadqiqotlar, xususan Miller (2010) ishlari, bugungi biznes tili hanuz eski maqollarga tayanishini, biroq ularni XXI asrga mos tarzda qayta talqin qilishini ko‘rsatadi. Ushbu qayta talqinlar iqtisodiy tuzilmalarning o‘zgarishi va bozorlarning global integratsiyasini aks ettiradi. Inglizcha maqollar hanuz kasbiy diskursni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi va ko‘pincha biznes amaliyoti uchun axloqiy yo‘l-yo‘riq sifatida xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, paremiyalar tilshunoslikning, xususan, lingvokulturologiyaning muhim tadqiqot obyekti hisoblanadi. Jumladan, V.I.Dal, M.A.Rybnikova, A.D.Jumaniyazov kabi olimlar paremiyalarning ma’naviy-axloqiy va ma’rifiy ahamiyatini chuqur tahlil qilganlar. Ushbu tadqiqotlar, paremiyalar orqali xalq donishmandligi, ijtimoiy qadriyatlar va tilning madaniyat bilan uzviy bog‘liqligi ochib berilishini ko‘rsatadi. Mavjud adabiyotlarda paremiyalarning semantik, strukturaviy va funksional xususiyatlari, shuningdek, ularning madaniy kontekstdagi roli keng yoritilgan. Olimlar paremiyalarni milliy mentalitetni aks ettiruvchi ko‘zgu sifatida baholaydilar va ularning xalq

ogʻzaki ijodi, urf-odatlar hamda ijtimoiy munosabatlarda tutgan oʻrni katta ahamiyatga ega ekanligini taʼkidlashadi.

Oʻzbek va ingliz tillaridagi paremiyalar tahlili shuni koʻrsatadiki, ularda umuminsoniy qadriyatlar va milliy madaniyatga xos ishbilarmonlik gʻoyalari aks etgan. Ingliz paremiyalarida asosan individuallik, mustaqillik, pragmatizm va moddiy yutuqlar ustuvor boʻlsa, oʻzbek paremiyalarida jamoaviy ruh, oʻzaro yordam, mehnatsevarlik, halollik va ijtimoiy munosabatlar muhim ahamiyatga ega. Masalan, ingliz tilida “No pains, no gains” yoki “A good forecaster is better than a hard worker” kabi paremiyalar shaxsiy samaradorlik va moddiy manfaatdorlikni targʻib qilsa, oʻzbek tilida “Gap bilganga bir tanga, ish bilganga ming tanga” yoki “Har ishning oʻz vaqti, har joyning oʻz adabi bor” kabi paremiyalar mehnatga ehtiyotkorlik va oqilona yondashishga chaqiradi. Ushbu farqlarga qaramay, ikkala tilda ham “Honesty is the best policy” (Halollik – eng yaxshi siyosat) yoki “Knowledge is power” (Bilim – kuch) kabi umumiy qadriyatlarni aks ettiruvchi paremiyalar mavjud boʻlib, ular inson axloqining universal tamoyillarini oʻzida mujassam etadi.

Baʼzi anʼanaviy paremiyalar globalizatsiya sharoitida oʻz dolzarbligini yoʻqotishi mumkin, chunki ular mahalliy kontekstga bogʻliq boʻlgan qadriyatlarni aks ettiradi. Shu bilan birga, baʼzi hollarda ularni notoʻgʻri talqin qilish madaniyatlararo tushunmovchiliklarga olib kelishi mumkin. Shu sababli, paremiyalarning semantik va pragmatik funksiyalarini zamonaviy ijtimoiy-madaniy kontekstda sinxron va diakron tahlil qilish muhimdir (Solano & Rondinelli, 2021). Bunday chuqur tahlil paremiyalar vositasida milliy va universal qadriyatlarning oʻzaro uygʻunlashuvini taʼminlash, shuningdek, ularning zamonaviy jamiyatdagi kommunikativ salohiyatini toʻliq roʻyobga chiqarishga yordam beradi (Syzdykov, 2014) (Lubis, 2018).

Ingliz va oʻzbek tillaridagi umuminsoniy qadriyatlar va milliy madaniyatga xos ishbilarmonlikni ifodalovchi paremiyalarning oʻziga xos jihatlari V.I.Dal, M.A.Rybnikova va A.D.Jumaniyazovlarning nazariy yondashuvlari asosida chuqur oʻrganilgan. Bu olimlar paremiyalarning maʼnaviy-axloqiy va maʼrifiy ahamiyatini chuqur tahlil

qilganlar. Ingliz va o‘zbek tillaridagi ish haqidagi paremiyalar ma’nosi o‘xshash bo‘lsa-da, ular lingvomadaniy jihatdan farqlanadi. Masalan, ingliz tilida “No pains, no gains” (“Mehnatsiz foyda bo‘lmaydi”) va o‘zbek tilida “Jon qiynamasang janona qayda, toqqa chiqmasang do‘lona qayda” maqollari mavjud. Ikkala maqol ham mehnatsevarlikning ahamiyatini, muvaffaqiyatga erishish uchun harakat va tirishqoqlik zarurligini ifodalaydi. Biroq lingvomadaniy farq shundaki, inglizcha maqolda natijaga yo‘naltirilgan pragmatik yondashuv – foyda va yutuqqa erishish maqsadi asosiy o‘rinda bo‘lsa, o‘zbekcha maqolda mehnatning o‘zi qadriyat sifatida ulug‘lanadi va uning ijtimoiy-axloqiy ahamiyati ta’kidlanadi. Bu esa o‘zbek madaniyatida mehnat nafaqat moddiy manfaat manbai, balki insonning hayot mazmuni va ma’naviy kamolotining asosiy omili sifatida qaralishini ko‘rsatadi.

Ingliz tilida “Business before pleasure” (“Ish – zavqdan oldin”) va o‘zbek tilida “Ishning boshi – maslahat” yoki “Ishni boshlasang, oxiriga yetkaz” kabi maqollar mavjud. Ikkala til ham ishbilarmonlikda mas’uliyat, rejalilik va ustuvorlikni qadrlaydi. Inglizcha maqolda ishni zavq-shavq va hordiqdan ustun qo‘yish zarurligiga, ya’ni muvaffaqiyatga erishish uchun avvalo ishni bajarish kerakligiga urg‘u beriladi. O‘zbekcha maqollarda esa ishni boshlashdan oldin puxta o‘ylash, maslahatlashish va boshlagan ishni oxiriga yetkazish g‘oyasi ilgari suriladi. Bu farq ingliz madaniyatida ishbilarmonlik faoliyatining pragmatik va natijaga yo‘naltirilgan yondashuvini aks ettirsa, o‘zbek madaniyatida esa jarayonning o‘zi, mas’uliyatli rejalashtirish va yakuniga yetkazish tamoyillari muhim o‘rin tutishini ko‘rsatadi.

Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, paremiyalar nafaqat madaniy o‘ziga xoslikni aks ettiradi, balki global aloqalar va iqtisodiy hamkorlik kontekstida umuminsoniy qadriyatlar ko‘prigini ham yaratadi. Ularning lingvokultural tahlili millatlararo muloqotni rivojlantirish va bir-birining madaniyatini chuqurroq tushunish uchun muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Browning R. Proverbs and Industrial Transformation. – New York: Oxford University Press, 2000. – 276 p.
2. Hiebert P. Proverbs and the Early Capitalist Ethos. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – 254 p.
3. Jumaniyazov A.D. Lingvokulturologiya asoslari. – Toshkent: Fan, 2015. – 240 b.
4. Kuchkinov, S.B., Mamatov, A.K., Rasulov, D.J. Paremiological Units in Intercultural Communication // European Journal of Philology. – 2020. – № 4(2). – S. 45–52.
5. Makhammadovna, G.R. Lingvokulturologik xususiyatlar va ularning paremiologiyada ifodalanishi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2021. – 210 b.
6. Yevgrafova, O.V., Ivanova, E.S., Petrova, T.A. Comparative Analysis of English and Russian Business Proverbs // Journal of Language and Culture. – 2020. – № 5(3). – S. 112–121.
7. Даль В.И. Пословицы русского народа. — Москва: Художественная литература, 1984. — 543 с. Miller J. Business Proverbs and Cultural Values. – London: Routledge, 2010. – 198 p.
8. Рыбникова М.А. Пословицы русского народа. — Москва: Просвещение, 1987. — 312 с.

INGLIZ TILIDAGI IDIOMALAR KORPUS ASOSIDA O'RGANILISHI VA LINGVISTIK TAHLILI

Yo'ldosheva Ch.O.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, tayanch
doktorant*

Annotation: The article highlights the semantic, pragmatic, and linguo-culturological features of English idiomatic expressions. Idioms are analyzed as tools that enhance the expressiveness and meaning of speech, and their translation challenges are also discussed. In addition, corpus-based linguistic studies are presented as effective approaches to exploring idioms.

Keywords: idiomatic expressions, semantics, linguoculturology, corpus linguistics, translation strategies

Kirish

Ingliz tilidagi idiomatik birliklarning tilshunoslikdagi o'рни va ahamiyati juda katta bo'lib, ular leksikologiyaning muhim bo'limlaridan birini tashkil etadi. Ingliz tilidagi idiomalar nutqni boyituvchi, obrazli va rang-barang qiluvchi vosita sifatida qaralganligi sababli, ular tadqiqot obyekti sifatida semantik, pragmatik va stilistik jihatdan dolzarb sanaladi. Ushbu turg'un birliklar nutqda uzoq yillar davomida avloddan-avlodga o'tib sayqallanib tilga kirib keladi. Bunday birliklar nutqning rang-barang, ifodali va mazmunli bo'lishiga zamin yaratadi. Shuningdek, ular nutqda qo'shimcha ma'no va idrokiy yuk tashish vazifasini ham bajaradi. Oddiy so'zlar orqali tuzilgan gap, turg'un birikmalar bilan ifodalangan gaplarga nisbatan sodda va silliq eshitilib, ifodaviylik hamda obrazlilik kuchi jihatidan sustroq bo'ladi.

Idiomatik birliklarning ta'rifi va xususiyatlari

Idiom — bu barqarorlik, ko'chma ma'no va turg'unlik xususiyatlariga ega bo'lgan, umumiy ma'nosi alohida so'zlarning leksik ma'nosidan farq qiluvchi birlikdir. C. Fernando ta'kidlaganidek, idiomlar tilda muhim ahamiyat kasb etadi, chunki ular ifodaning ma'no yuki va ta'sirchanligini oshirishga xizmat qiladi¹⁰⁰.

Idiomalar tadqiqot obyekti sifatida

¹⁰⁰ Fernando, C. (1996). *Idioms and idiomaticity*. Oxford: Oxford University Press.

Semantik tahlil jarayonida idiomalarning ko'chma ma'nolari, metafora va metonimiya asoslari o'rganiladi. Lingvokulturologik yondashuv esa til va madaniyatning uyg'unligini ko'rsatib, idiomalar orqali xalq mentaliteti, urf-odatlari va madaniy qadriyatlari namoyon bo'lishini yoritadi. Shuningdek, idiomalarning nutqda qo'llanish xususiyatlari asosida ularning pragmatik jihatlari ham tahlil qilinadi. Shu bois, idiomatik birliklar nutqda emotsional va ekspressiv ta'sir ko'rsatuvchi vositalar sifatida qaraladi.

Tarjima masalalarida esa bu birliklarning o'zbek tilida ekvivalenti mavjud yoki mavjud emasligi o'rganiladi va tarjima strategiyalari tahlil qilinadi. Ingliz tilini ikkinchi yoki xorijiy til sifatida o'rganuvchilar orasida idiomalar ma'nosini anglash hamda ularni tarjima qilishda ko'plab muammolar uchraydi. Shu nuqtada kognitiv tilshunoslik usullari barqaror birliklarni samarali o'rgatishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi¹⁰¹.

Boers va Lindstromberg fikrlaridan kelib chiqib, kognitiv yondashuv idiomalarni samarali o'rgatish uchun mustahkam nazariy asos bo'la oladi. Idiomalarni o'rgatishda korpus tadqiqotlari ham muhim o'rin tutadi. Masalan, D. Liu idiomalar og'zaki nutqda eng ko'p uchraydigan birliklar ekanligini ta'kidlaydi¹⁰². COCA (Corpus of Contemporary American English) bazasi asosida olib borilgan tadqiqotlarda idiomalar turli janrlarda — *spoken, fiction, newspaper, academic, magazine* — bo'yicha tahlil qilingan. Natijalarga ko'ra, eng ko'p idiomalar *spoken* janrida uchrasa, akademik matnlarda ularning uchrash darajasi eng past ekani aniqlangan.

2019-yilda Mohammadreza va Afsaneh Fazly tomonidan "A Thematic Corpus-Based Study of Idioms in COCA" nomli tadqiqot amalga oshirilgan va *Language Resources and Evaluation* jurnalida chop etilgan. Tadqiqotda COCA bazasidan jami 1506 ta idiomalar tahlil qilinib, ular bir nechta semantik guruhlariga ajratilgan. Xususan, *anger, fear, love, friendship, success, failure* kabi mavzular tarkibidagi

¹⁰¹ Boers, F., & Lindstromberg, S. (2008). *Cognitive linguistic approaches to teaching vocabulary and phraseology*. Berlin: Mouton de Gruyter.

¹⁰² Liu, D. (2003). The most frequently used spoken American English idioms: A corpus analysis and its implications. *TESOL Quarterly*, 37(4), 671–700.

idiomalar eng yuqori chastotali birliklar sifatida qayd etilgan. Ushbu tadqiqot idiomalarni tematik tasniflash imkonini yaratib, lingvokulturologik tadqiqotlar uchun muhim manba bo'lib xizmat qilgan.

Xulosa

Idiomalar barcha tillarda xalqning urf-odatlarini va qadriyatlarini o'zida aks ettirganligi sababli tilshunoslik va tarjimashunoslikda madaniyatlararo kommunikatsiya hamda lingvistik kompetensiyani rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Ilmiy ish doirasida idiomalarning semantik xususiyatlari va tarjima strategiyalarini alohida o'rganish zarur. Chunki, bu birliklar nafaqat lingvistik, balki tarjimashunoslik nuqtayi nazaridan ham dolzarb hisoblanadi. Shunday ekan, bu birliklarning nafaqat struktur-semantik tahlili balki linguokulturologik tahlili ham amalga oshirilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

Kunin, A. V. (1959). *Фразеология английского языка*. Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР.

Cooper, T. C. (1998). Teaching idiomatic expressions to students learning English as a second language. *TESOL Journal*, 7(3), 34–38.

Liontas, J. I. (2002). Exploring second language learners' notions of idiomaticity. *System*, 30(3), 289–313. [https://doi.org/10.1016/S0346-251X\(02\)00019-8](https://doi.org/10.1016/S0346-251X(02)00019-8)

Boers, F., & Lindstromberg, S. (2008). *Cognitive linguistic approaches to teaching vocabulary and phraseology*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Fernando, C. (1996). *Idioms and idiomaticity*. Oxford: Oxford University Press.

Fazly, A., & Mohammadreza, M. (2019). A thematic corpus-based study of idioms in COCA. *Language Resources and Evaluation*, 53(4), 603–627. <https://doi.org/10.1007/s10579-018-9437-9>

Liu, D. (2003). The most frequently used spoken American English idioms: A corpus analysis and its implications. *TESOL Quarterly*, 37(4), 671–700. <https://doi.org/10.2307/3588217>

O'ZBEK VA FRANSUZ TILLARIDAGI YAXSHILIK VA YOMONLIKNI IFODALOVCHI MAQOLLARNING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

Xudoyberganov Y. I., Xo'jayeva Z.X.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti,
o'qituvchilari*

Annotation: This article analyzes proverbs reflecting the concepts of good and evil in the Uzbek and French languages, identifies their linguocultural characteristics, and shows similarities and differences in the thinking of the two peoples.

Til inson tafakkuri, madaniyati va ijtimoiy hayotining ajralmas bo'lagi bo'lib, u orqali milliy qadriyatlar, axloqiy me'yorlar va tarixiy xotira avloddan avlodga yetkaziladi. Har bir xalq tili o'zining noyob iboralari, hikmatli so'zlari, maqollari bilan shu xalq tafakkuri va madaniyatining oynasi hisoblanadi. Ayniqsa, **yaxshilik va yomonlik** kabi muhim axloqiy tushunchalar turli xalqlarning maqollarida qanday ifoda etilishi — ularning dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi va axloqiy tamoyillarini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Bugungi globallashuv davrida turli xalqlarning madaniyatini o'rganish, ularni til orqali tahlil qilish, ayniqsa **lingvokulturologik yondashuv** asosida qarash, muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etmoqda. O'zbek va fransuz tillari doirasida maqollarni qiyosiy tahlil qilish esa tilshunoslikda kam o'rganilgan, ammo juda istiqbolli yo'nalishdir.

Mazkur maqolada aynan shu zaruriyatdan kelib chiqqan holda, **o'zbek va fransuz tillarida yaxshilik va yomonlikni ifodalovchi maqollarni lingvokulturologik nuqtayi nazardan o'rganishni** maqsad qilib qo'ydik.

So'nggi yillarda tilshunoslik sohasida madaniyat va til o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganishga qaratilgan yangi ilmiy yo'nalish — **lingvokulturologiya** keng rivojlanmoqda. Ushbu fan tili vositasida xalqning madaniyati, mentaliteti va tarixiy tajribasini aks ettiruvchi birliklarni o'rganadi.

Lingvokulturologiya – **lingvistika, madaniyatshunoslik, etnolingvistika, psixolingvistika** va **sotsiolingvistika** bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan **interfandisplinar** yo‘nalishdir. Asosiy vazifasi esa – til birliklarida mujassam bo‘lgan **madaniy axborotni** aniqlash va tahlil qilishdir.

Lingvokulturologik yondashuv nafaqat til strukturasi, balki **konseptual tafakkur, semantik tahlil, asosiy madaniy tushunchalar** orqali xalq ongining aksini o‘rganadi.

Bu jihatdan qaralganda, **maqollar** — milliy tafakkur, qadriyatlar, urf-odatlar, axloqiy me‘yorlar va dunyoqarashni mujassamlashtiruvchi eng muhim til birliklaridan biridir.

Yaxshilik va **yomonlik** insoniyat madaniyatida eng qadimiy tushunchalardan hisoblanadi. Ular ko‘p hollarda falsafa, din, axloq, adabiyot va, albatta, til doirasida tahlil qilinadi.

Yaxshilik – bu insonparvarlik, rostgo‘ylik, bag‘rikenglik, saxovat, mehr, halollik kabi fazilatlar bilan bog‘liq.

Yomonlik – esa razolat, yolg‘on, xiyonat, adolatsizlik, qasos, yovuzlik kabi salbiy tushunchalarni anglatadi.

Lingvokulturologik jihatdan:

- Har bir xalq **yaxshilik** va **yomonlik** konseptlariga o‘z tarixiy-madaniy tajribasi asosida yondashadi.

- Maqollarda bu ikki tushuncha ko‘pincha **qarama-qarshi juftliklar** sifatida ishlatiladi.

- Ular **axloqiy didaktika** vazifasini bajaradi: nima yaxshi, nima yomon – yosh avlodga o‘rgatiladi.

Masalan:

- O‘zbek tilida: “Yaxshilik qil, daryoga ot – xalq bilmas, Xudo bilar.”

- Fransuz tilida: “*Fais le bien et jette-le à la mer.*” (Yaxshilik qil, dengizga ot – u albatta qaytadi.)

Ikkala misol ham **yaxshilikni evazsiz qilish, samimiylilik, niyat pokligi** kabi qadriyatlarni aks ettiradi. Bu esa ularning **universal** bo‘lishi bilan birga, **milliy rang-baranglikka** ham ega ekanini ko‘rsatadi.

Maqollar xalqning **ijtimoiy-madaniy hayoti, diniy qarashlari, urflari, mehnat faoliyati**, hatto **tabiatga munosabati** haqida ham axborot beradi. Yaxshilik va yomonlikka doir maqollar esa bevosita xalqning **axloqiy ideallarini, ijtimoiy baholarini** aks ettiradi.

O‘zbek xalq maqollarida:

Yaxshilik:

“Yaxshilik el ichra qolur.”

“Yaxshi ot – yarim davlat, yaxshi xotin – to‘liq davlat.”

“Yaxshi bo‘lsang, yasharsan,

Nasibangni osharsan..”

Yomonlik:

“Yomon qo‘shni – do‘zax.”

“Yomondan yaxshilik kutma.”

“Yomon do‘stdan yaxshi dushman afzal.”

Fransuz xalq maqollarida:

Yaxshilik:

“*Bien faire et laisser dire.*” (Yaxshilik qil, odamlar nima desa desin.)

“*Un bienfait n'est jamais perdu.*” (Qilingan yaxshilik hech qachon yo‘qolmaydi.)

Yomonlik:

“*Qui sème le vent récolte la tempête.*” (Kim shamol sepsa, bo‘ron o‘radi.)

“*L'enfer est pavé de bonnes intentions.*” (Do‘zax yaxshi niyatlar bilan to‘la.)

Bu maqollar orqali har bir xalqning **axloqiy qadriyatlar tizimi, insonlararo munosabatga yondashuvi**, va **urug‘-aymoq tafakkuri** namoyon bo‘ladi.

O‘zbek va fransuz maqollarida **yaxshilik** g‘oyasi qadrlanadi, ammo ularning ifoda vositalari va mazmuniy yondashuvi madaniy xususiyatlarga bog‘liq ravishda farq qiladi. Quyida har ikkala tildagi o‘xshashlik va farqlarni ko‘rib chiqamiz:

Yaxshilik konseptining o‘zaro ifodalanishi

O‘xshashliklar:

O'zbekcha maqol	Fransuzcha maqol	Izoh
“Yaxshilik qil, daryoqa ot – xalq bilmas, Xudo bilar.”	<i>Fais le bien et jette-le à la mer.</i>	Ikkisi ham evazsiz yaxshilik qilish g'oyasini ilgari suradi.
“Yaxshilik el ichra qolur.”	<i>Un bienfait n'est jamais perdu.</i>	Yaxshi ish oxir-oqibat samara beradi.
“Yaxshi do'st – yarim omon.”	<i>Un ami fidèle est un trésor. (Sodiq do'st – xazina)</i>	Do'stlik orqali ezgulik g'oyasi ilgari suriladi.

Bu maqollar **universallik** xususiyatiga ega bo'lib, xalqlarning yaxshilikka bo'lgan ijobiy munosabatini ifodalaydi.

Farqlar:

O'zbek maqollarida yaxshilik ko'pincha **diniy, axloqiy va ijtimoiy barqarorlik** bilan bog'liq: sabr, halollik, qo'shnichilik, saxovat.

► Misol: “Yaxshi niyat – yarim omad.”

Fransuz maqollarida yaxshilik ko'proq **shaxsiy fazilat, vijdon, irodaviy tanlov** asosida baholanadi.

► Misol: *Charité bien ordonnée commence par soi-même.* (Xayriya o'zidan boshlanadi.)

O'zbek madaniyatida **jamoaviy axloq**, ya'ni jamiyatdagi o'rning, el nazaridagi hurmat muhim bo'lsa, fransuz tafakkurida **shaxsiy ong va tanlov** asosiy o'rinda turadi.

Yomonlik konseptining o'zaro ifodalanishi

O'xshashliklar:

O'zbekcha maqol	Fransuzcha maqol	Izoh
“Yomon do'stdan yaxshi dushman afzal.”	<i>Mieux vaut être seul que mal accompagné.</i>	Yomon inson bilan bo'lish xavfli.
“Yomonlik qilsang, boshingga yetar.”	<i>Qui sème le vent récolte la tempête.</i>	Har bir yomon ish o'z jazosi bilan keladi.
“Yomonning oshini yeguncha, yaxshining gapini ye.”	<i>L'enfer est pavé de bonnes intentions.</i>	Yaxshi niyat bilan yomon natijaga erishish mumkin.

Farqlar:

O‘zbek tilida yomonlik — jamiyatga zarar yetkazuvchi, ijtimoiy illat bo‘lib, **ogohlik va axloqiy tarbiya** vositasi sifatida talqin etiladi.

Masalan: “Yomon bilan yo‘lga chiqma – yo‘ldan qolursan.”

Fransuz tilida esa yomonlik ko‘proq **oqibat, shaxsiy mas’uliyat** bilan bog‘lanadi.

Masalan: *Tel est pris qui croyait prendre.* (Tuzoq qo‘ygan – o‘zi unga tushadi.)

O‘zbek maqollarida yomonlikdan **qochish**, undan **ogohlantirish** muhim bo‘lsa, fransuz maqollarida — yomonlikni qilish orqali **o‘zing zarar ko‘rishing** konsepti ustun.

Ushbu maqolada biz **lingvokulturologiya** fani, maqollarning ilmiy-nazariy asoslari, **yaxshilik va yomonlik** konseptlarining umumiy xususiyatlarini tahlil qildik. Maqollar til va madaniyatning uyg‘unlashgan nuqtasi sifatida xalqning axloqiy va ma’naviy olamini o‘zida mujassamlashtiradi.

Bu qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, har ikkala xalq **ezgulikni ulug‘laydi**, ammo unga yondashuv uslubi, madaniy asos va tafsir **har xil mezonlarga** tayangan holda shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1.Mahmudov N., Nurmonov A. *Hozirgi o‘zbek adabiy tili.* – T.: O‘qituvchi, 2008.

2.Nurmonov A. *Til va madaniyat: lingvokulturologik yondashuv.* – T.: 2015.

3.*O‘zbek xalq maqollari.* – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 2001.

4.*Fransuzcha-o‘zbekcha maqollar to‘plami.* – T.: “Yangi asr avlodi”, 2010.

5.*Dictionnaire des proverbes français.* – Paris: Larousse, 2008.

6.Rahmatullayev Sh. *O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati.* – T.: Fan, 1985.

TILSHUNOSLIKDA IZOHLOVCHI VALENTLIGI

Kutlimuratov U. Sh.

Urganch RANCH texnologiya universiteti, o'qituvchi

Annotation: The article deals with the opinions of linguists regarding the syntactic status of the apposition and tries to determine its syntactic relations and syntactic valence. In this case, the three-valency of the apposition was determined using the transformation method, and explicit and implicit syntactic relations were revealed.

Key words: *apposition, syntactic valence, syntactic connection, appositive connection, nuclear predicative connection.*

Tilshunoslikda izohlovchini sintaktik sathda o'rganishga bag'ishlangan ko'plab tadqiqotlar mavjud bo'lsa-da, hanuzgacha sintaksisda izohlovchining o'rnini aniqlash tamoyillari atroflicha ishlab chiqilmagan. Gapni komponentlar va sintaksemalarga ajratib tahlil qilish jarayonining sintaktik sath miqyosidagi tahlilini A.M. Muxin, O'.U.Usmonov, Z.J.Muxtorov, R.E.Kiyamov, Sh.S.Ashurov, D.T.Kubeysinova, M.R.Jolibekova, M.S.Qayumovalarning ilmiy tadqiqotlariga tayangan holda amalga oshirishni reja qildik. R.M.Asadov o'z tadqiqotida sintaktik valentlikni quyidagicha aniqlaydi: bunda sodda gap tarkibida fe'lning qanday shakli bo'lishidan qat'i nazar bir sintaktik aloqa asosida ishtirok etgan sintaktik birlik (bunda so'z turkumining ahamiyati yo'q) – bir valentli komponent, ikki sintaktik aloqa asosida ishtirok etgan sintaktik birlik – ikki valentli komponent, uch sintaktik aloqa asosida ishtirok etgan sintaktik birlik – uch valentli komponent hisoblanadi¹⁰³. Mazkur yondashuvga tayangan holda izohlovchilar gapda uchta sintaktik aloqa asosida ishtirok etishi va uch valentli komponent hosil qilishini o'rganamiz.

Mazkur maqolada ingliz tili gap qurilmasida noyadroviy appozitiv predikativ 1 ($\tilde{N}AP_1$) o'rnida kelgan izohlovchi vazifasidagi polivaentli sintaktik birliklarni sintaksemalarga ajratib tahlil qilish nazarda tutilgan. Sodda qilib aytganda, $\tilde{N}AP_1$ o'rnida kelgan uch valentli element gapning egasiga nisbatan izohlovchi vazifasida kelishi haqida so'z

¹⁰³ Асадов Р.М. Инглиз тили содда гап қурилмаларида моновалентли ва поливалентли компонентларнинг синтаксем таҳлили. Фил.фан.бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. автореф. – Тошкент. 2018. – Б. 12.

uyritiladi. Tilshunoslikda sintaktik sathda har qanday mustaqil soʻz turkumi valentlikka ega boʻlishi mumkinligi haqidagi qarashning mohiyatini gap tarkibini zamonaviy tadqiq metodlari, yaʼni komponentlarga va sintaksemalarga ajratish (modellash), transformatsiyaning turli xil usullaridan foydalanish orqali ochib berish dolzarb muammolar sirasiga kiradi.

Gap qurilmasida uch valentli komponentlar noyadroviy appozitiv tobe element oʻrnida ishtirok etganda, ushbu uch valentli komponent tobe komponentga appozitiv, tobe komponent esa yadro predikativ 2 komponentiga subordinativ aloqa asosida bogʻlanadi. Demak, noyadroviy appozitiv 1 tobe komponentning ikkinchisiga appozitiv aloqa asosida bogʻlanishi eksplitsit tarzda roʻy beradi, subordinativ va yadro predikativ aloqalar yordamida bogʻlanishi esa implitsit tarzda namoyon boʻladi.

Ushbu holatni quyidagi misolda kuzatishimiz mumkin:

1. *I hear you, Brian* (GSTU, 39).

Berilgan gapda gapda noyadroviy appozitiv tobe komponent *Brian you* tobe komponenti bilan eksplitsit tarzda appozitiv hamda yadro predikativ va *hear* sintaktik birlik bilan implitsit tarzda subordinativ aloqalar asosida bogʻlangan. *You* tobe komponenti *hear* yadro predikativ 2 komponenti bilan subordinativ aloqaga kirishgan. Shunday qilib, ularning differensial sintaktik belgilari: *I* – yadro predikativ 1 (NP₁), *hear* – yadro predikativ 2 (NP₂), *you* – noyadroviy tobe (ÑD), *Brian* – noyadroviy appozitiv tobe (ÑAD) komponentlaridir. Ushbu sintaktik aloqalar va differensial sintaktik belgilarni transformatsiya metodining quyidagi usullari yordamida isbotlash mumkin: (1) *I hear you, Brian* → (1a) *I hear ... Brian* yoki *I hear you, Brian* → (1b) *you are Brian*.

Mazkur gapning yunksion va komponent modellarda quyidagicha:

	YU.M. 1		YU.M. 1a		YU.M.1 b
<u>NP₁. NP₂. ÑD. ÑAD</u>		<u>NP₁. NP₂. ÑD</u>		<u>NP₁ . NP₂</u>	
K.M.1		K.M.1a		K.M.1b	
Pnp Vf Pnob S		Pnp Vf S		Pnp cS	

Izohlovchi gap qurilmasida noyadroviy appozitiv predikativ 1 komponentlari o'rnida kelganda tayanch komponentga bevosita appozitiv aloqa asosida bog'lanib, gap tarkibida ikkinchi sintaktik aloqa, ya'ni bilvosita ikki marta predikativ aloqa asosida ishtirok etadi. Shu tufayli u uch valentli sintaktik birlik sanaladi. Ma'lumki, appozitiv aloqa bir komponentni boshqa komponent bilan bog'lab, shu orqali uchinchi sintaktik birlik bilan bilvosita aloqaga kirishadi. Shu bois, bir tomondan o'sha komponentning differensial sintaktik belgisi appozitivlikni anglatadi, ikkinchi tomondan, ya'ni bilvosita bog'lanish natijasida yadro predikativ 1, yadro predikativ 2, noyadroviy tobe komponentlardan birini ifodalaydi. Noyadroviy appozitiv predikativ 1 ($\tilde{N}AP_1$) komponenti o'rnida kelgan sintaktik birliklarning differensial sintaktik-semantik belgilarini aniqlashda transformatsiya metodining turli usullaridan foydalanib quyidagi sodda gaplarni tahlil qilish mumkin:

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak noyadroviy appozitiv predikativ 1 o'rnida kelgan uch valentli komponentlar gap qurilmasida appozitiv va yadro predikativ aloqalar asosida substansiallik doirasida ikki karra identifikatsiyalovchi, turkumlovchi hamda identifikatsiyalovchi eksplikativ sintaksemalar aniqlandi. Ushbu sintaksemalarni aniqlashda transformatsiya metodining turlicha usullaridan foydalanildi. Uch valentli noyadroviy appozitiv tobe komponentlar gap tarkibida eksplitsit tarzda appozitiv, implitsit tarzda yadro predikativ va subordinativ aloqalar asosida ishtirok etishi aniqlandi. Ushbu sintaktik o'rinda kelgan uch valentli sintaktik birliklarning substansiallik doirasida identifikatsiyalovchi ob'ekt, identifikatsiyalovchi agentiv, identifikatsiyalovchi sotsiativ, identifikatsiyalovchi atributsion sintaksemalarni ifodalashi misollar yordamida yoritildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Асадов Р.М. Инглиз тили содда гап қурилмаларида моновалентли ва поливалентли компонентларнинг синтаксем таҳлили. Фил.фан.бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. автореф. – Тошкент. 2018. – Б. 12.

2. Бўронов Ж., Ҳошимов Ў., Исматуллаев Х. English grammar, Инглиз тили грамматикаси.— Тошкент: Ўқитувчи, 1974. — 352 б.

3. Ўзбек тили грамматикаси. II том. Синтаксис. — Тошкент: Фан, 1976. — 560 б.

4. Мухин А.М. Аппозитивная связь в структуре предложений/ Исследования по славянской филологии (посв. пам. акад. В.В. Виноградова).— Москва: МГУ, 1974. — С. 246.

ИЗ ИСТОРИИ ИЗУЧЕНИЯ ОДНОРОДНЫХ ЧЛЕНОВ ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Матчанов М.Р.

Университет «Маъмун»

Annotation. This article explores the historical development of the study of homogeneous parts of the sentence in linguistics. It reviews different stages of scholarly interpretation, from early grammatical traditions to modern linguistic approaches. Special attention is given to the evolution of theoretical views, comparative analyses, and the role of homogeneous sentence elements in the structural and semantic organization of language.

Key words: homogeneous parts of the sentence, history of linguistics, grammar, syntax, comparative analysis.

Явление однородности — один из “вечных” и наиболее обширных вопросов синтаксической теории, при изучении которого исследователь сталкивается с самыми разнообразными порой и противоречивыми суждениями. В целях определения статуса однородных единиц и для однозначного решения наиболее спорных моментов данного явления появляется необходимость в изучении некоторых основных этапов историографии этого вопроса.

Понятие “однородности” одним из первых был введен в лингвистический обход А.М. Пешковским [1, 441]. В работах А.М.Пешковского и его исследователей в качестве признания однородности выделяется единство сочинения и подчинения. Функционально равноправие членов подчинения одному общему

для них члену и находятся между собой в отношения соподчинения.

Так, сравнивая сочетания “боюсь его отца” и “боюсь его и отца”, А.М. Пешковский указывает, что одни и те же падежи существительных при отсутствии союза включены один в другой (боюсь отца, отца боюсь), а при союзе – соподчинены глаголу (боюсь его, боюсь отца). Признак соподчиненности и наличие союза служат основой для определения однородности: “Члены предложения, соединенные этого ряда союзами, так и называются однородными членами, а предложения имеющие одинаковые члены, – слитными предложениями [1, 443].

Понятие однородности было использовано академиком А.А. Шахматовым при изучении строения двусоставных предложений со слитным сказуемым, которое ,в свою очередь, может состоять как из грамматически однородных, так и неоднородных сказуемых. В основу разграничения однородности или неоднородности А.А.Шахматов кладет признак общности сочетательных свойств изучаемых элементов. Так, например, в предложении “Цезарь пришел, увидел, победил” – присутствие однородных сказуемых доказывается тем, что элементы “пришел, увидел, победил” сочетаются одним и тем же подлежащим [3, 235]. Однако в дальнейшем А.А. Шахматов обратил внимание на недостаточность учета соединения сказуемых лишь с подлежащим и предложил исходить также из критерии наличия или отсутствия второстепенных членов общих для всех сказуемых и одинаково от них зависящих. Фраза “Они меня вымыли, одели, покормили” по мнению А.А.Шахматова представляет собой одно простое предложение с однородными сказуемыми потому, что эти сказуемые сочетаются не только одним подлежащим, но и общим дополнением.

А.М. Пешковский относит предложения с однородными подлежащими и второстепенными членами к типу простого предложения, так как в них заложена одна традиция. Он также указывает на то что “все соединенные члены должны относиться к

одному и тому же общему члену” [1]. Он подчеркивает, что однородность возможна если члены объединены мыслью как однородные либо вещественной мыслью (лексически либо грамматически, либо морфологически). Однако указанный Пешковским признак (либо лексический, либо грамматический) вызывал возражения у исследователей однородности членов предложения.

По мнению Е.С.Сколбиковой, однородные члены – это совокупность членов предложения представляющих собой перечень одноплановых в том или ином отношении предметов или явлений. Употребляются они тогда, когда в предложении должны быть названы два или несколько субъектов или объектов одного и того же действия, два или несколько признаков одного и того же субъекта [2, 194-195].

Невозможно найти одинакового решения вопроса об однородных членах и в академических грамматиках русского языка. В “Грамматике русского языка” издании 1954 года преследуется точка зрения высказанная А.М.Пешковским и сущностью категории однородности на синтаксическом уровне признается: а) одинаковая синтаксическая функция выполняемая однородными членами, и б) одинаковое синтаксическое отношение к одному и тому же члену предложения при их синтаксическом равноправии между собой.

В диссертационном исследовании, посвященном изучении особенностей рядов однородных сказуемых в современном английском языке, Е.А.Сидоров предлагает учитывать следующие особенности, характеризующие член предложения, как однородные:

1. Однородные члены предложения характеризуются, прежде всего, тем, что они грамматически независимы друг от друга. Но следует отметить, что с логико-семантической стороны между однородными членами могут возникнуть различные взаимоотношения, которые не позволяют считать их независимыми друг от друга.

2. Однородные члены предложения характеризуются функциональной равнозначностью, то есть одинаковым синтаксическим отношением и общему для них члену предложения. Каждый из однородных членов предложения вступает с определенным общим для них членом предложения в одинаковую и равноценную для каждого из них синтаксическую связь.

Литературы:

1. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. - 3-е, совершенно переработанное, издание. - Москва; Ленинград: Государственное издательство, 1928. – 579 с.
2. Скобликова Е.С. Современный русский язык. Синтаксис простого предложения. – москва: Флинта, 2012. – 228 с.
3. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. – Москва: Эдиториал, 2001. – 624 с.

GAPNING SEMANTIK QURILISHI: UNI BO‘LAKLARGA AJRATISH ASPEKTLARI

Sapayeva B.Sh.

Ma‘mun universiteti, PhD, dotsent

Annotation. This article examines the semantic structure of the sentence and the aspects of its division into components. It highlights the relationship between meaning and syntactic segmentation, as well as the role of semantic features in defining sentence parts. The study also focuses on the interaction of logical, grammatical, and communicative factors in the process of dividing a sentence into meaningful units.

Key words: semantic structure, sentence parts, syntax, meaning, linguistic analysis.

Zamonaviy tilshunoslikda aktual bo‘linish muammolarini o‘rganish lingvistik pragmatikaning turli nazariyalari doirasida dinamik rivojlanish tendensiyasiga ega. Aktual bo‘linish nazariyalaridan biri – kommunikativ dinamika nazariyasi – gapni tema va remaga bo‘lib ikkiga ajratishdan emas, balki bosqichma-bosqich bo‘linishdan kelib chiqadi. Ya’ni, boshlang‘ich tema minimal kommunikativ dinamikaga

ega bo‘ladi, so‘zning oxiriga yaqinlashgan sari bu dinamika ortib boradi. Fe‘l esa o‘rtacha kommunikativ dinamika bilan ajralib turadi, ya‘ni u tena va rema o‘rtasida o‘tish elementi sifatida qaraladi. Bunday tavsif faqat tema birinchi, rema esa keyin keladigan, fe‘l esa o‘rtada joylashgan gaplarga nisbatan qo‘llanadi.

Ma‘lumki, gapning kommunikativ tarkibi uning aktual bo‘linishini belgilaydi. “Aktual” tushunchasi gapni bo‘lish muayyan kontekst yoki vaziyat uchun zarurligini ta’kidlaydi. Masalan, quyidagi gapni olaylik:

“Opa bizga lazaretga olib boradigan yo‘lni ko‘rsatdi”.

Kontekstdan kelib chiqib, turli gap bo‘laklari kommunikativ jihatdan dolzarb bo‘lishi mumkin. Agar asosiy maqsad “lazaret” bo‘lsa, u holda gapning mantiqiy urg‘usi shu so‘zga tushadi (savol: **Opa bizga qayerga yo‘l ko‘rsatdi?** – lazaretga). Boshqa vaziyatda esa asosiy ma‘lumot so‘zlovchining yo‘lni kim ko‘rsatganiga qaratilishi mumkin (**Kim bizga lazaretga yo‘l ko‘rsatdi?** – Opa). Yana bir holatda savol shunday bo‘lishi mumkin: **Opa kimga lazaretga yo‘lni ko‘rsatdi?** – bizga. Bu esa mantiqiy urg‘uning boshqa bo‘lakka o‘tishini anglatadi.

Praga lingvistik maktabining asoschisi V. Matezius birinchi bo‘lib gapning aktual va formal bo‘linishini tizimli ravishda qarama-qarshi qo‘ydi: “...gapning aktual va formal bo‘linishi o‘zaro munosabati har bir tilda eng xarakterli hodisalardan biridir” [1, 240].

V. Mateziusning fikriga ko‘ra, gapning aktual bo‘linishi uning kontekstga qanday bog‘lanishini belgilaydi, formal bo‘linish esa uni grammatik birliklarga ajratadi. Formal bo‘linishning asosiy elementlari grammatik ega va grammatik kesim hisoblanadi.

V. Matezius gapning aktual bo‘linishidagi asosiy elementlarni ajratib ko‘rsatadi:

1. Boshlang‘ich nuqta (yoki bayonning asosi) – bu vaziyatga ko‘ra ma‘lum bo‘lgan yoki oson tushuniladigan qism bo‘lib, so‘zlovchi unda tayanadigan axborotni ifodalaydi.

2. Bayon markazi – so‘zlovchi boshlang‘ich nuqta haqida qanday yangi ma‘lumot berayotganini anglatadi.

Zamonaviy lingvistikada boshlang'ich nuqta va bayon markazi atamaları o'rniga **tema (topic)** va **rema (comment)** tushunchalari qo'llaniladi.

Gapning aktual bo'linishi – bu gap tuzilishini aktual axborotni yetkazish maqsadida tashkil qilish jarayonidir. Aktual bo'linish yangi til qatlamining paydo bo'lishini anglatmaydi, balki tilning sintaktik darajasiga xos bo'lgan maxsus xususiyat bo'lib, sintaktik struktura, ya'ni gapning tuzilish sxemasidan uning real ifodasiga, dinamik tuzilishiga o'tish jarayonida yuzaga keladi. Ya'ni, til tizim sifatida emas, balki nutq sifatida faoliyat yuritayotgan paytda aktual bo'linish namoyon bo'ladi [3, 14].

Gapning qaysi qismi tema yoki rema ekanligini faqat muayyan kontekst va vaziyatga bog'liq holda aniqlash mumkin. Shu sababli har qanday gap bo'lagi turli kontekst va holatlarga qarab **tema** yoki **rema** sifatida talqin etilishi mumkin.

Shunday qilib, remaning oldinga chiqarilgan so'zlar bo'lib, semantik va emotsional jihatdan eng muhim axborotni o'z ichiga olishini qayd etish mumkin.

Demak, bir xil moddiy mazmunga ega bo'lgan gap turli xil kommunikativ tuzilish variantlariga ega bo'lishi mumkin, bu esa so'z tartibini o'zgartirish orqali amalga oshiriladi.

Gaplarda kesim hech qanday qo'shimcha rasmiy-grammatik vositalarsiz intonatsiya orqali ajratiladi. Bu har bir grammatik konstruktsiyaning imkoniyatlarini beqiyos ravishda oshiradi, chunki u muayyan til vaziyatida amalga oshiriladi. Gapning tuzilishi, uning a'zolari o'rtasidagi rasmiy bog'liqlik va turli grammatik so'z sinflarini – so'z turkumlarini o'z ichiga olgan holda, ma'lum bir vaziyatni ifodalash uchun tayyorlangan “bo'sh” shakl bo'lib, ayni vaziyatni to'g'ridan-to'g'ri ifodalashga qodir emas va muayyan ma'noni ta'kidlash uchun qo'shimcha harakatlarni talab qiladi [2, 39].

Shu nuqtai nazardan, gapning asosiy va yordamchi bo'laklari haqidagi grammatik doktrina faqatgina gap tuzilishining tashqi rasmiy sxemasini ta'minlaydi, u esa nutqda gapning aktualizatsiyasiga qarab o'zgarishga moyil bo'lishi mumkin.

Tilshunoslikda aktual bo‘laklanishning mohiyatini, mazmunini va asosiy komponentlarini aniq belgilash uchun ko‘plab urinishlar amalga oshirilgan, biroq ularning aksariyati hanuz to‘liq ravshan shaklga ega emas. Aktual bo‘laklanishning asosiy komponentlarini aniqlashdagi qiyinchilik shundaki, bu jarayon ma'lum darajada subyektivdir. Chunki u muallifning kommunikativ niyatini anglash bilan bog‘liq bo‘lib, bu esa o‘z navbatida gapiruvchining tushunish darajasi, uning intilishlari va retsiptiyent ongiga doir tasavvurlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Shu sababli, aktual bo‘laklanishni yagona mezon asosida amalga oshirish muayyan qiyinchiliklarni tug‘diradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Матезиус В. Основная функция порядка слов в чешском языке // Пражский лингвистический кружок. – Москва, 1967. – С. 246-265.
2. Маҳмудов Н., Нурмонов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. Синтаксис. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – 232 б.
3. Хамицева С.Ф. Актуальное членение – особая характеристика синтаксического уровня // Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал), -№7 (15). – Москва, 2012. – 411 с.

O‘ZBEKCHA VA INGLIZCHA SINTAKTIK TUZILMALARNING CHOG‘ISHTIRMA TAHLILI

Kalandarov A.R.

Urganch RANCH texnologiyalari universiteti, PhD, dots.

ORCID: 0000-0001-7798-5360

Annotation. This article presents a comparative analysis of the syntactic systems of Uzbek and English languages. Conducted within the framework of syntactic typology, structural analysis, and functional approach, the research clearly identifies the similarities and differences between the two languages.

Key words: syntax, word order, sentence structure, predicativity, comparative analysis, typological features.

Tilning sintaktik sathi tildagi eng murakkab, ammo eng muhim qatlamlardan biri hisoblanadi. U til birliklarining o‘zaro bog‘lanish tartibini, ularning grammatik va semantik munosabatlarini ifodalaydi.

O‘zbek va ingliz tillari **turli tipdagi tillar** bo‘lishiga qaramay – o‘zbek tili **agglutinat**iv, ingliz tili esa **analit**ik tipga mansub bo‘lsa-da – har ikkisi ham mazmunni sintaktik tartib va grammatik vositalar orqali ifodalaydi. Shuning uchun bu ikki tilning sintaktik tuzilishini qiyosiy o‘rganish nafaqat grammatik tahlil, balki tarjima nazariyasi, lingvokulturologiya va til o‘rgatish metodikasida ham muhim ahamiyatga ega.

O‘zbek va ingliz tillarining sintaktik tizimlari quyidagi jihatlar bo‘yicha farqlanadi:

Asosiy belgi	O‘zbek tili	Ingliz tili
Til tipi	Agglutinat	Analit
So‘z tartibi	S–O–V (Subyekt–Obyekt–Fe‘l)	S–V–O (Subyekt–Fe‘l–Obyekt)
Morfologik ko‘rsatkichlar	Keng, affikslar orqali	Kam, so‘z tartibi orqali
Kelishiklar tizimi	Boy, so‘zlarning vazifasini ko‘rsatadi	Minimal, prepozitsiyalar bilan ifodalanadi
Bog‘lovchi vositalar	Affiks va bog‘lovchilar	Asosan bog‘lovchi so‘zlar va predloglar

Masalan:

- O‘zbekcha: *Men kitob o‘qidim.*
- Inglizcha: *I read a book.*

Bu misolda fe‘lning joylashuvi ikki tilning sintaktik asosiy farqini ko‘rsatadi.

O‘zbek tilida **so‘z tartibi erkinroq**, chunki grammatik munosabatlar asosan **morfologik affikslar** orqali belgilanadi:

- *Men bugun maktabga bordim.*
- *Bugun men maktabga bordim.*

Mazmun o‘zgarmaydi, faqat urg‘u o‘zgaradi.

Ingliz tilida esa **so‘z tartibi qat’iy**:

- *I went to school today.*

- *Today to school I went* (faqat she'riy yoki stilistik maqsadda qo'llaniladi).

Demak, o'zbek tilida sintaktik erkinlik ko'proq morfologiyaga tayanadi, ingliz tilida esa so'z tartibi mazmunni aniqlovchi asosiy omildir.

Har ikki tilda gapning asosiy bo'laklari – **ega, kesim, to'ldiruvchi, aniqlovchi, hol** mavjud, ammo ularning grammatik ifodalanish usullari farqlanadi:

- **Ega:**

- O'zbek tilida ot yoki olmosh ko'pincha kelishik bilan belgilanadi (*Men bordim*).

- Ingliz tilida ega har doim gap boshida keladi (*I went*).

- **Kesim (predikativlik):**

- O'zbek tilida fe'l shaxs va zamonni affikslar orqali ifodalaydi: *bordim, borasan*.

- Ingliz tilida fe'lning shakli yordamchi fe'llar orqali aniqlanadi: *I will go, she has gone*.

Qo'shma gaplar

- O'zbekcha: *Men maktabga bordim va do'stimni ko'rdim*.

- Inglizcha: *I went to school and saw my friend*. → Har ikki tilda “va/and” bog'lovchisi ishlatiladi, lekin ingliz tilida bog'lovchi so'zlar gap tuzilishining ajralmas qismi hisoblanadi.

To'ldiruvchi va aniqlovchi konstruktsiyalar

- O'zbekcha: *Men o'qiyotgan kitob qiziqarli*.

- Inglizcha: *The book I am reading is interesting*. → Ingliz tilida “relative clause” (qarindosh gap) orqali ifodalanadi, o'zbek tilida esa sifat-dosh birikmasi bilan ifodalanadi.

Tarjima jarayonida sintaktik tuzilmalar farqi katta ahamiyatga ega. Masalan:

- O'zbekchada “Ertalab yomg'ir yog'di” gapida fe'l oxirda keladi.
- Inglizchaga to'g'ridan-to'g'ri so'zma-so'z tarjima qilib bo'lmaydi: *Morning rain fell* emas, balki *It rained in the morning* deyiladi.

Demak, sintaktik moslikni saqlash uchun tarjimonda **funksional ekvivalentlik** tamoyiliga asoslanish zarur.

Jihat	O‘xshashlik	Farqlilik
Gap bo‘laklari	Har ikkisi ega–kesim tizimiga ega	Joylashuv tartibi va grammatik ifoda farqli
Qo‘shma gaplar	Bog‘lovchi yordamida bog‘lanadi	Ingliz tilida bog‘lovchi qat’iy zarur
To‘ldiruvchi/aniqlovchi	Har ikkisi mavjud	Ingliz tilida qo‘shimcha so‘zlar va yordamchi birliklar ishlatiladi
So‘z tartibi	Kommunikativ maqsadni ko‘rsatadi	O‘zbek tilida erkin, ingliz tilida qat’iy
Predikativlik	Fe‘l orqali ifodalanadi	Ingliz tilida yordamchi fe‘l zarur

O‘zbek va ingliz tillarining sintaktik tizimlari umumiy grammatik prinsiplarga asoslangan bo‘lsa-da, ularning **struktur va morfologik tipologiyasi** farqli.

O‘zbek tili sintaktik erkinlikka ega bo‘lib, grammatik ma‘noni affiksalar orqali beradi, ingliz tili esa qat’iy so‘z tartibiga tayanadi. Bu farqlar **qiyosiy tilshunoslik, tarjima amaliyoti, va xorijiy til o‘qitish metodikasi** uchun muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rasulov R. *O‘zbek tili grammatikasi*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2012.
2. Nurmonov A. *Tilshunoslik nazariyasi asoslari*. – Toshkent: Fan, 2008.
3. Crystal D. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. – Oxford: Blackwell, 2008.
4. Quirk R., Greenbaum S. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. – London: Longman, 1985.
5. Huddleston R., Pullum G. *The Cambridge Grammar of the English Language*. – Cambridge: CUP, 2002.

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA KVALIFIKATIVLIK KATEGORIYASI

*Xayitbayev O. Sh.
Ma'mun universiteti*

Annotation. This article analyzes the semantic, morphological, and syntactic features of the category of qualificativity in English and Uzbek languages. Qualificativity is interpreted as a linguistic category expressing the qualitative characteristics of an object, phenomenon, or person, as well as the speaker's subjective evaluation toward them.

Key words: qualificativity, category of adjectives, semantics, degrees of comparison, evaluation, comparative analysis.

Tilshunoslikda kvalifikativlik kategoriyasi (lot. *qualificatio* – “sifatlash”) predmet yoki hodisaning sifat jihatidan tavsifini, ya’ni “nima kabi?”, “qanday?” degan savollarga javob beruvchi belgilarni ifodalash uchun xizmat qiladi [1, 48]. U har bir tilda, avvalo, sifatlar va ravishlar orqali ifodalanadi.

Ingliz va o‘zbek tillari turli tipdagi tillar bo‘lishiga qaramay, ularning har ikkisi ham predmetning sifatini, darajasini va subyektiv bahosini ifodalashda o‘ziga xos tizimga ega.

Kvalifikativlik kategoriyasining lingvistik mohiyati to‘g‘risida gapiradigan bo‘lsak, kvalifikativlik – bu predmetning sifat belgilarini aniqlovchi semantik-grammatik kategoriya bo‘lib, u obyektiv va subyektiv mazmunda namoyon bo‘ladi:

1. Obyektiv kvalifikativlik – predmetning tabiiy belgilarini ifodalaydi (masalan: *oq qor*, *cold water*).

2. Subyektiv kvalifikativlik – so‘zlovchining hissiy yoki baholovchi munosabatini bildiradi (masalan: *ajoyib manzara*, *wonderful view*) [3, 122].

Shunday qilib, kvalifikativlik tildagi sifat kategoriyasi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, leksik, morfologik va sintaktik vositalar orqali ifodalanadi.

Quyida kvalifikativlikni ingliz va o‘zbek tillarida leksik, morfologika va sintaktik darajada ifodalanishini ko‘rib chiqamiz:

Leksik darajada

O'zbek tilida kvalifikativlik, avvalo, sifat va ravishlar orqali ifodalanadi:

- Sifatlar: *go'zal, oq, baland, sovuq.*

- Ravishlar: *juda, g'oyatda, nihoyatda* kabi kuchaytiruvchilar yordamida intensifikatsiya hosil qilinadi: *nihoyatda chiroyli qiz.*

Morfologik darajada

Sifatlarning daraja shakllari orqali ifodalanadi:

- Oddiy daraja: *katta, yaxshi*

- Qiyosiy daraja: *kattaroq, yaxshiroq*

- Ortiq daraja: *eng katta, nihoyatda yaxshi*

Shuningdek, affikslar yordamida yangi kvalifikativ ma'no hosil qilinadi: *sarg'ish, oqimtir, uzunchoq* va hokazo.

Sintaktik darajada

Baholovchi va intensiv ma'nolar sintaktik birliklar orqali ham ifodalanadi:

- *Juda ajoyib o'qituvchi, g'oyatda tinch kecha, behad chiroyli joy.*

Ingliz tilida leksik darajada

Ingliz tilida bu kategoriya adjectives (sifatlar) va adverbs (ravishlar) orqali ifodalanadi:

- *beautiful, clever, tall, cold.*

Intensifikatsiya esa *very, extremely, absolutely, rather* kabi so'zlar yordamida hosil qilinadi:

- *very beautiful girl, extremely cold weather.*

Morfologik darajada

Ingliz tilida sifatlarning daraja shakllari quyidagicha bo'ladi:

- Positive degree: *good, big, bright*

- Comparative degree: *better, bigger, brighter*

- Superlative degree: *best, biggest, brightest.*

Ba'zi sifatlarda qiyosiy va ortiq daraja shakllari *more/most* yordamida yasaladi:

- *more beautiful, most intelligent.*

Sintaktik darajada

Ingliz tilida ham baholovchanlik va intensivlik so'z tartibi va intensifikatorlar yordamida ifodalanadi:

- *She is really kind.*
- *It's an absolutely fantastic idea.*

Ingliz va o'zbek tillarida kvalifikativlikning qiyosiy tahlili

Ifoda jihati	O'zbek tili	Ingliz tili
Asosiy vosita	Sifat, ravish	Adjective, adverb
Morfologik darajalanish	-roq, eng, nihoyatda	-er/-est, more/most
Intensifikatsiya	juda, g'oyatda, behad	very, extremely, absolutely
Baholovchanlik	subyektiv – “ajoyib, g'aroyib”	subyektiv – “wonderful, terrible”
Sintaktik joylashuv	Atovdan oldin yoki keyin: <i>katta uy</i>	Asosan atovdan oldin: <i>big house</i>

Shu asosda aytish mumkinki, har ikki tilda kvalifikativlikning asosiy semantik funksiyasi bir xil – predmetning belgisini ifodalashdir. Ammo ularning grammatik ifodalanish vositalari turli tipologik tizimlarga xosdir.

Kvalifikativlikning pragmatik va kognitiv ahamiyati

Kvalifikativlik kategoriyasi nafaqat grammatik, balki pragmatik va kognitiv jihatdan ham muhimdir. So'zlovchi nutqida bu kategoriya orqali o'z munosabatini, hissiyotini, bahosini bildiradi.

Masalan:

- O'zbek tilida: *Bu film juda ta'sirli edi.*
- Ingliz tilida: *The movie was really impressive.*

Bu misollar har ikki tilda so'zlovchi hissiyati bilan uzviy bog'liq bo'lgan subyektiv kvalifikativlikni ko'rsatadi.

Ingliz va o'zbek tillarida kvalifikativlik kategoriyasi umumiy semantik mohiyatga ega bo'lib, har ikkisi ham predmetning sifat belgilarini, darajasini va bahosini ifodalashga xizmat qiladi. Farqi shundaki, ingliz tili bu ma'noni asosan morfologik shakllar va *more/most* konstruksiyalari orqali ifodalaydi, o'zbek tili esa leksik kuchaytirgichlar va sintaktik ifodalardan keng foydalanadi. Kvalifikativlik kategoriyasining chuqur o'rganilishi ikki tildagi

semantik tizimlarning qiyosiy tahlili, tarjima nazariyasi, hamda kognitiv tilshunoslik uchun katta ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rasulov R. O‘zbek tili grammatikasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2012.
2. Nurmonov A. O‘zbek tilining semantikasi. – Toshkent: Fan, 2008.
3. Quirk R., Greenbaum S. A Comprehensive Grammar of the English Language. – London: Longman, 1985.
4. Komilova N. Sifat kategoriyasining semantik tuzilishi. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2019.

YORKSHAYER DIALEKTIGA XOS LEKSIKANING SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Sattibayeva S.J.

Urganch Ranch texnologiyalar universiteti, o‘qituvchisi

Annotation: This article analyzes the lexicon of the Yorkshire dialect and its semantic, grammatical and lexical features. The meanings of lexical units of the dialect, their dependence on context, and comparisons with the standards of the English language are illustrated with examples. The specialized words used in the Yorkshire region are semantically distinctive, sometimes possessing meanings derived from ancient or regional contexts. The article also explores the semantic layers of the dialect, including synonyms, connotative tone, and polysemy.

Keywords: *Yorkshire dialect, lexical features, grammatical features, dialectology, semantic analysis, standard English, sociolinguistics, dialect analysis, connotative, stylistic meanings*

Kirish

Dialekt — bir hudud yoki ijtimoiy guruh tomonidan so‘zlashiladigan tilning o‘ziga xos shakli bo‘lib, u lug‘at, fonetik va grammatik jihatdan farq qiladi. Yorkshire dialekti esa ingliz tilining shimoliy hududlarida, xususan Yorkshire mintaqasida keng tarqalgan.

Bu dialekt ingliz tilining qadimiy unsurlarini saqlab qolgan bo'lib, u nafaqat lingvistik, balki tarixiy va madaniy jihatdan ham alohida ahamiyatga ega. Dialektlarning leksikasi tilning hududiy yoki ijtimoiy xususiyatlarini ko'rsatadi va uning semantik qatlamlari tilshunoslik tadqiqotlarida katta ahamiyatga ega. Yorkshire dialektining leksik tarkibi nafaqat so'zlarning o'ziga xosligi, balki ularning semantik farqlari bilan ham ajralib turadi. Ushbu maqola Yorkshire dialektiga xos leksikaning semantik xususiyatlarini chuqur o'rganadi, dialekt so'zlarining ma'nolarining turli qatlamlarini tahlil qiladi, ularning zamonaviy ingliz tilidagi o'rinlari va farqlarini yoritadi.

Yorkshire dialektining leksik- semantik jihatlari

Yorkshire dialektida so'zlarning semantik diapazoni keng bo'lib, ko'pincha quyidagi o'ziga xosliklarga ega:

Yorkshire dialektidagi so'zlar ko'pincha mintaqaga xos madaniyat, iqlim va kundalik hayot tajribasiga bog'liq bo'ladi. Masalan, "ginnel" so'zi tor ko'cha yoki o'tish yo'lini bildiradi va faqat Yorkshire hamda atrofidagi mintaqalarda ishlatiladi. Ushbu so'zning semantik doirasi geografik xususiyatlar bilan chambarchas bog'liq. Dialektida qadimiy ingliz tili unsurlaridan olingan so'zlar ko'p uchraydi. Misol uchun, "bonny" so'zi "go'zal, chiroyli" ma'nosida hozirgi standart ingliz tilida kamdan-kam qo'llaniladi, biroq Yorkshire dialektida keng tarqalgan. Ushbu so'zlar dialektning madaniy merosini tashkil qiladi. Yorkshire leksikasida so'zlarning ortiqcha konnotativ ohanglari ham uchraydi. Masalan, "summat" so'zi "nimadir", oddiy so'zga qaraganda yanada samimiy va quvnoq konnotatsiyaga ega. Bunday ohang dialekt so'zlarining ijtimoiy kommunikatsiyada rolini oshiradi.

Ko'plab Yorkshire dialekti so'zlari bir nechta yaqin ma'nolarga ega bo'lib, ular kontekstga qarab farqlanadi. Misol uchun, "bray" so'zi ba'zan "urishish" ma'nosida, ba'zan esa "kattalashtirish" yoki "chayqash" ma'nosida ishlatiladi. Dialekt leksikasi va uning semantik qatlamlarini o'rganish tilshunoslikda hududiy til farklarini chuqur tushunishga yordam beradi. Yorkshire dialektining leksik va semantik tahlili nafaqat dialektologiya, balki madaniyatshunoslik va tarjimashunoslikka ham foydali ma'lumot beradi.

Yorkshire dialektining fonetik xususiyatlari

Yorkshire dialekti tovush tizimida bir qator oʻziga xos xususiyatlarga ega. Masalan:

- FOOT va STRUT tovushlari farqlanmaydi, cupping yoki rubbing soʻzlari [ʊ] tovushida talaffuz qilinadi.
- BATH soʻzlari qisqa [a] tovushida (masalan, "bath" [baθ]).
- FACE soʻzlarida diphtong oʻrniga monoftong ishlatiladi (masalan [fe:s]).
- "H" tovushi koʻplab soʻzlarda tushib qoladi ("happy" — 'appy).
- -ing qoʻshimchasi koʻpincha -inʼ shaklida qisqardi (walking — walkinʼ).

Grammatik xususiyatlar

Yorkshire dialektida grammatikadan koʻplab ajralib turadigan jihatlar mavjud:

- "To be" feʻlining koʻplik va birlik shakllarida "were" koʻp ishlatiladi, masalan, "He were tall".
- Birinchi shaxs uchun uchinchi shaxs feʻl shakllari ishlatiladi: "I goes", "I says".
- Ikki marta inkor qoʻllash keng tarqalgan (masalan, "I don't know naught").
- Oʻrinsiz feʻl ishlatilishi, koʻplik oʻrniga yagona son ishlatilishi yuz beradi ("I were two year old").

Leksik xususiyatlar

Yorkshire dialektida oʻziga xos soʻzlar keng qoʻllaniladi, masalan:

- Bonny — chiroyli
- Summat — nimadir
- Gawping — qiziqib qarab turish
- Tha/thar — sening
- Eyup — salom
- Ginnel — tor koʻcha
- Bray — kaltaklash yoki urushish
- Tea — kechki ovqat

Bu lugʻat birliklari ingliz tilining boshqa dialektlaridan ancha farq qiladi va koʻpincha qadimiy til ildizlariga borib taqaladi. Yorkshire dialekti asosan qishloq va ishchi sinfi xalqi orasida soʻzlashiladi. U ingliz tili dialektologiyasida oʻzining nodirligi, qadimiy tildagi elementlarni saqlab qolganligi va ijtimoiy qatlamlarga qarab farq qilishi bilan eʼtibor qozongan. Dialekt mahalliy identifikator sifatida aholi oʻrtasida mustahkam aloqani taʼminlaydi.

Xulosa

Yorkshire dialektining leksikasi va uning semantik xususiyatlarini oʻrganish dialektologiyada muhim yoʻnalish hisoblanadi. Ushbu maqolada dialektning semantik qatlamlari tahlil qilinib, maxsus hududiy soʻzlar, qadimiy leksik birliklar, konnotatsiyalar va koʻp maʼnolilik kabi jihatlar koʻrsatildi. Bu esa Yorkshire mintaqasining lingvistik va madaniy merosini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.

Fordalanilgan adabiyotlar:

- 1.Fedorova D. V. “Лексическо-грамматические особенности йоркширского диалекта”, 2017. — Dialekt leksik va grammatik xususiyatlari boʻyicha asosiy manba.
- 2.Gabriela Urbanik, “The Yorkshire Dialect”, Prezi, 2019. — Lingvistik xususiyatlar haqida keng maʼlumot.
- 3.Wikipedia, “Yorkshire dialect”, 2024. — Tarixiy va ijtimoiy kontekst.
- 4.Bromley S.V. va boshqalar, “Russkaya dialektologiya”, 2005. — Dialektologiyaning umumiy nazariyasi.

THE ROLE OF NOMINATION IN THE DEVELOPMENT OF SPORTS TERMINOLOGY

Kurbaniyazov R.

Urgench State University named after Abu Rayhon Biruni, teacher

Annotation. This article explores how the process of nomination-assigning names to concepts or phenomena-contributes to the formation and evolution of sports terminology. It examines linguistic mechanisms involved in naming sports concepts, such as borrowing, metaphor, and abbreviation, and highlights the influence of cultural, historical, and

social contexts in shaping the language of sports. The author emphasizes the dynamic nature of sports vocabulary, noting how new terms emerge in response to innovations in rules, equipment, and global communication. The study also touches on the role of professional and fan communities in stabilizing and spreading terminology. Overall, the article provides valuable insights into the interplay between language development and the fast-evolving world of sports.

Key words: nominative function, phenomenon, neologisms, abstract concepts, concrete (real) concepts, expressive nomination.

Nowadays, the process of naming-referred to as the nominative function-plays a crucial role in the field of terminology. This reflects the ongoing expansion of knowledge and vocabulary resulting from the rapid advancement of science, technology, and socio-economic development. As a result, there is a growing need for more in-depth studies in this area.

Nomination (*Latin: nominatio* – naming) is the process by which linguistic units are created to represent both real and abstract objects, places, persons, and phenomena through words, phrases, or expressions. It plays a central role in conducting terminological research [1, p. 64].

In the process of communication, linguistic elements-namely, words-serve as signs that allow the human mind to form an initial (prototype) concept of a given object or phenomenon. Thus, the appearance of a mental image or understanding of a particular object, phenomenon, or reality leads to its linguistic representation, which is essentially what we call nomination.

Every conceptual stage in the development of human knowledge, regardless of the field (structure, methodology, rules, technology, etc.), is inherently linked to the principles of the nomination process.

The issue of nomination was first addressed by the Prague School of Linguistics, whose scholars emphasized the communicative intentions of speakers. They proposed that the central point of linguistic analysis should be the sentence (or utterance) that conveys the speaker's goal in a specific communicative context [2, p. 17].

It is well known that description and classification form the foundation of typological studies. Therefore, classifying the nomination of sports-related terms and neologisms is a critical process. Semantically, sports terminology can be divided into three types:

1. Nomination of Abstract Concepts. This process involves naming concepts that are theoretical or practical and are logically formed around objective reality. It assists in interpreting the essence of events and forming accurate conclusions through nominative-functional mechanisms. Examples: *contest, tradition, time, accuracy, penalty, fine, control, neutral, pressure, tour, round, activity, final, foul, effect, quality, achievement, discipline, load*.

2. Nomination of Concrete (Real) Concepts. In this type, tangible, existing objects-not abstract ideas-are named. It involves identifying and naming specific entities. Examples: *target, net, cup, pitch, javelin, ball, boat, sabre, sword, gloves, box, rope, discus, hoop*.

3. Expressive Nomination. This category includes speech expressions formed through vocal sounds that convey emotions or feelings. Although rare, they are a legitimate part of linguistic expression and cannot be ignored. Examples: *Wow!* – expresses surprise or amazement, *Haha!* – conveys laughter or joy, *Ugh!* – indicates disgust or annoyance, *Oops!* – reflects a small mistake or accident.

These are known as expressive interjections-vocal expressions that directly communicate emotional states.

Despite differences in type and frequency, all these nomination types share a common underlying mechanism and functional purpose.

Principles of the Nomination Process. One of the key principles is that a named object should be represented in a way that reflects its broader meaning or conceptual essence. In other words, the process should transition from the particular to the general. In addition to naming and spreading terms for general use, nomination also fulfills educational and informative functions, helping convey information clearly.

This process exists in both English and Uzbek. Examples: sport zali– gym, milliy terma jamoa– *national team*, to‘p uzatish– *pass (in sports)*, chap to‘p– *left ball* (e.g., for left-handed players), tiz cho‘kish – *kneeling*, yugurish yo‘lagi – *running track*, boks ringi – *boxing ring*, suzish basseyni – *swimming pool*, chempionlik sovrini – *championship trophy*, tennis raketkasi – *tennis racket*

In these examples, nouns, adjectives, and verbs are involved in the nomination process, simultaneously describing both the object and its characteristics.

There is a continuous link between language and society. Over time, new objects and concepts in society are given new names, while older terms may fall out of use or undergo semantic transformation. This leads to a broader lexical capacity in language.

These changes are directly related to the emergence of primary and secondary nomination processes, which can be observed in both English and Uzbek.

Primary Nomination. This refers to naming newly discovered concepts and objects using root words. Although this phenomenon is rarely addressed in modern linguistics, it can be identified through etymological and linguistic analysis. In the field of sports, primary nomination is often seen in brand names, such as: *Adidas, Reebok, Wilson, Head, Mizuno, Nike, Puma, Under Armour, Asics, New Balance*.

Secondary Nomination. This is more widespread and multifunctional in nature. Scholars offer various definitions of it. For example, S. Makarova states that: “Secondary nomination is the use of existing words for new naming purposes that are intended for long-term use” [3, p. 64]. Meanwhile, I. Shuvalov defines it as: “The use of existing nominative tools in language for new naming functions, which simultaneously possess features of both linguistic and speech units” [4, p. 407].

Based on these views, secondary nomination can be understood as the expression and naming of existing objects or concepts through lexical-semantic derivation. In this process, words and expressions

undergo semantic shifts such as metaphor, metonymy, synecdoche, and so on. It manifests in both derivational and semantic forms.

Conclusion: The process of nomination plays a crucial role in the development of sports terminology. As new concepts emerge within the world of sports, the need for precise and expressive naming drives the expansion of vocabulary. Various linguistic tools, along with cultural and social influences, contribute to shaping a rich and dynamic sports lexicon that continues to evolve over time.

References:

1. Хаютин А.Д. Термин, терминология и номенклатура. – Самарканд, 1971. – 214 с.
2. Тезисы Пражского лингвистического кружка. – М., 1967. – С.17.
3. Макарова О.С. Вторичная номинация в философском дискурсе (на материале текстов Ф.Ницше) // Язык, коммуникация и социальная среда. – Выпуск 7. – Воронеж: ВГУ, 2009. – 64 с.
4. Шувалов В.И. Метафорическая стратегия рекламно-коммерческих текстов // Научные труды МПГУ. Серия: Гуманитарные науки. –М.: Прометей, 2004. – С. 407 – 409.
5. Даниленко В.П. Русская терминология: опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 234 с.
6. Реформатский А.А. Что такое термин и терминология (1959-1961) // Татаринов В.А. История отечественного терминоведения. Классики терминоведения: Очерк и хрестоматия. – М., 1994. – 408 с.
7. Щерба Л.В. Термин и его функции. – М., 1987. – 62-69 с.
8. Hornby A. S. The Advanced Learner's Dictionary of Current English. – London, 1974. – P. 750.

INGLIZ VA O‘ZBEK TILIDAGI ATOQLI OTLAR

Pulatova M.A.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, tayanch
doktorant*

Annotation: The article provides a comparative analysis of the similarities and differences of some onomastic units in the Uzbek and English languages. In particular, it was found that Uzbek proper nouns are morphologically integrated, while English onomastics rely on capitalization and syntactic restrictions.

Keywords: proper noun, onomastics, anthroponyms, morphology, initial letter, comparative linguistics.

Kirish. Atoqli otlar tilning muhim grammatik va madaniy kategoriyasidir, jahon tilshunosligida ularni muayyan til sohiblari ruhiyatiga yanada chuqurroq kirib boorish maqsadida o‘rganish, ushbu kategoriya bilan bog‘liq muammolarni bartaraf etish dolzarblik kasb etmoqda. Nomlashning asosiy vazifasi – yagona referentni aniqlash – universal bo‘lsa ham, tillar bu jarayonni formal va semantik jihatdan turlicha ifodalaydi. O‘zbek tili agglutinativ til sifatida atoqli otlarni o‘zining turlanuvchi tizimiga kiritadi, ingliz tili esa analitik tili sifatida atoqli otlarni, asosan, orfografik va sintaktik belgilar orqali farqlaydi. Ushbu maqolamizda mazkur farqlarni tizimli ravishda o‘rganishga va ularning tarjima, ta’lim hamda kompyuter tilshunosligidagi ahamiyatini ko‘rsatib berishga harakat qilamiz.

Tildagi atoqli otlarni, ularning paydo bo‘lishi, nominatsiya va motivlari, semantikasi, grammatik tarkibini tilshunoslikning onomastika (bu termin grekcha *onomastiks* “nom berish san’ati ma’nosini bildiradi [7; 96-b.]) sohasi o‘rganadi. Onomasiologiya // onomatologiya (*oyonacia* – atash, nomlash + *ovog* – so‘z, nutq-nomlar haqidagi fan) – tilshunoslikning turli obyektlarning nomlanish qonuniyatlarini o‘rganuvchi sohasi. [1; 60-b.] Atoqli otlarning lisoniy xususiyatlarini o‘rganish darajasiga qarab onomastika *adabiy va dialektial onomastika*, *odatdagi (amaliy) va poetik onomastika (onomopoetika)*, *zamonaviy va tarixiy onomastika*, *nazariy va amaliy onomastika* kabi turlarga bo‘linadi.

Adabiyotlar sharhi. O‘zbek tilshunosligida onomastika, xususan, antroponimika, toponimika, etnonimika bo‘yicha katta ilmiy an‘ana shakllangan. Asosiy manbalarda o‘zbek shaxs ismlari, toponimlar va etnonimlarning tarixi, tuzilishi va ijtimoiy-madaniy roli tahlil qilingan [2; 55-b.], [3; 46-b.]. O‘zbek onomasiologiyasi an‘analari fors, arab va rus tillarining ta’siri hamda turkiy so‘z yasash modellari bilan bog‘liq. Tadqiqotlarda ismlar ularning kelib chiqishi, morfologik tuzilishi va semantik aniqligiga ko‘ra tasniflanadi [4; 632-b.].

Ingliz tilida atoqli otlarni belgilashda bosh harf bilan yozish asosiy orfografik belgi hisoblanadi. Inglizcha atoqli otlar morfologik jihatdan deyarli o‘zgarmaydi, faqatgina egalik (‘s) yoki ko‘plik (-s) qo‘shimchalari oladi (masalan, *John’s car, the Smiths*). O‘zbek tilida esa yozuv tizimi bir necha marta o‘zgargani (arab, kirill, lotin) tufayli bosh harf bilan yozish qoidalari ham tarixan o‘zgarib kelgan [2; 57-b.].

Har ikkala til bo‘yicha alohida tadqiqotlar mavjud bo‘lsa ham, morfologik, orfografik va sotsiolingvistik xususiyatlarni birlashtirib o‘rganadigan kompleks qiyosiy tahlillar hali yetarli emas.

Metodologiya. Tadqiqotda tavsifiy-qiyosiy usul qo‘llanildi. Ma’lumotlar mavjud grammatik tavsiflar, onomastik manbalar va 2017–2024-yillar oralig‘ida nashr qilingan ilmiy maqolalardan olindi. Tahlil orfografik, morfologik, sintaktik va madaniy mezonlarga asoslanadi. Barcha to‘plangan ma’lumotlar analiz va sintez qilindi.

Tahlil va natijalar. Ingliz tilida atoqli otlar bosh harf bilan yozilishi orqali aniq belgilanadi (masalan, *London, Oxford, Shakespeare*). O‘zbek tilida esa yozuv tizimlarining almashinuvi tufayli (masalan, *Toshkent, Ташкент*) ayrim nomlarda turlicha yozilish kuzatiladi. Ingliz tilida orfografik belgilar ancha standartlashgan, o‘zbek tilida esa tarixiy yozuv o‘zgarishlari tufayli nisbatan o‘zgaruvchan.

Ingliz tilidagi atoqli otlar deyarli qo‘shimcha olmaydi, faqat egalik yoki ko‘plik shakllari mavjud (*John’s car, the Smiths*). O‘zbek tilida esa atoqli otlar to‘liq holda kelishik va egalik qo‘shimchalarini qabul qiladi (*Ali → Ali-ga, Ali-ning*). O‘zbek tilida atoqli otlar morfologik jihatdan maksimal darajada o‘zgaradi, ingliz tilida esa minimal darajada o‘zgaradi. Ingliz tilida, odatda, atoqli otlar oldidan artikllar

qo‘llanilmaydi, faqat ayrim istisnolar mavjud (*the Netherlands, the Sahara*). O‘zbek tilida artikl yo‘q, aniqlik ma‘nosi ko‘rsatkichlar yoki so‘z tartibi orqali ifodalanadi (*mana Ali, shu Ali*). Ingliz tili artikl tizimiga tayanadi, o‘zbek tili esa morfologik va pragmatik vositalardan foydalanadi. Atoqli otlarni to‘laqonli tushunish uchun o‘zbek o‘quvchilari ingliz tilida bosh harf qoidalari va artikllarni o‘rganishi, ingliz o‘quvchilari esa o‘zbek tilining qo‘shimchalar tizimi va kelishiklarni o‘zlashtirishi zarur.

Bulardan tashqari, ingliz tilida shaxs millati, tili va etnik guruhini bildiradigan, atoqli otlardan yasalgan sifatlarga *atoqli sifat* (proper adjective) deyiladi. O‘zbek tilida esa bunday tushuncha mavjud emas. Masalan, *O‘zbekiston* – davlat nomi – atoqli ot va *o‘zbekistonlik* – shaxs oti – turdosh ot, deb qaraladi. Ingliz tilida esa *Uzbekiston* – davlat nomi – atoqli ot, *Uzbek* (o‘zbekistonlik) so‘zi atoqli sifat, deb yuritiladi va doimo bosh harflar bilan yoziladi: *My mother is Moroccan and my father is Brazilian. I really struggle with German grammar. I can’t stand bureaucracy. I find it so Kafkaesque.*

Ingliz tilida hafta kunlari, oy nomlari atoqli ot hisoblanishi ikki til orasidagi yana bir yaqqol ko‘zga tashlanadigan farqlardan hisoblanadi. Ingliz tilida hafta kunlari hamda oy nomlari atoqli ot hisobladi va doim bosh haflar bilan yoziladi: *Monday, Tuesday, January, February, March...*

Quyida jadvalda ingliz va o‘zbek tilidagi ayrim onomastik birliklarning qiyosiy tahlili ikkala tildagi asosiy onomastik tarmoqlar, ularning o‘rganish obyekti, milliy xususiyatlari va misollar ko‘rinishida chog‘ishtirilgan:

№	Onomastika bo‘limi	Ingliz onomastikasi (English Onomastics)	O‘zbek onomastikasi	O‘xshashlik va farqlar
1	Antroponimika (shaxs ismlari)	John, Mary, William, Elizabeth, George – ko‘pi	Alisher, Nodira, Azizbek, Gulnora – ko‘pi	Ikkala tilda ham ism orqali millat, e‘tiqod, davr ruhi

		diniy yoki tarixiy kelib chiqishga ega.	arabcha, forsha va turkiy ildizli.	ifodalanadi.
2	Toponimika (joy nomlari)	London, Oxford, Cambridge, River Thames – ko‘pi qadimiy kelt va anglo-sakson ildizli.	Toshkent, Samarqand, Buxoro, Farg‘ona – qadimiy turkiy va forsiy manbali.	Ikkisida ham tarixiy qatlamlar saqlangan; ingliz toponimlari ko‘proq geografik tavsifli, o‘zbek toponimlari esa tarixiy shaxslar bilan bog‘liq.
3	Ergonimika (tashkilot, korxona nomlari)	BBC, Oxford University, Harrods, Tesco	O‘zbekiston Milliy Universiteti, “Artel”, “Asaka Bank”	Ikkisida ham joy nomi yoki asoschining ismi bilan bog‘liq nom berish an‘anasi bor.
4	Kosmonimika (osmon jismlari nomlari)	Sirius, Big Dipper, Orion	Qorako‘z yulduzi, Mezon burji	Inglizlarda yunon-mifologiyasidan, o‘zbeklarda esa xalq e‘tiqodi va tabiat belgilaridan kelib chiqqan.
5	Zoonimika (hayvonlarga berilgan nom)	Winnie-the-Pooh, Greyfriars Bobby	Boychibor, G‘irot, Bo‘rte	Ikkisida ham hayvon ismlari orqali ramziy va madaniy ma‘no ifodalanadi.
6	Teonimika	God, Christ, Jesus, Saint Mary	Alloh, Muhammad (sallallohu	Ikkisida ham diniy e‘tiqod tildagi nomlarga

			alayhi vasallam), Imom Buxoriy	kuchli ta'sir ko'rsatgan.

Ingliz onomastikasi tarixiy jihatdan, asosan, kelt, lotin va fransuz tillarga oid apellyativlardan; **o'zbek onomastikasi** esa asosan, arabiy, eroniy va turkiy apellyativlardan shakllangan. Har ikki tilning onomastik tizimi **madaniyat, tarix va diniy qadriyatlar bilan uzviy bog'liq.**

O'zbek va ingliz tillarida atoqli otlar bir xilda nomlash va farqlash vazifasini bajarsa ham, ularning grammatik va madaniy tuzilmalari sezilarli darajada farqlanadi. Ingliz tili orfografik va sintaktik vositalarga tayanadi, o'zbek tili esa atoqli otlarni morfologik va semantik jihatdan tizimga kiritadi. Bu farqlar tarjima, ta'lim va raqamli matn tahlili uchun muhim ahamiyatga ega. Kelgusida korpusga asoslangan tadqiqotlar yordamida morfologik faoliyat va ikki tilli ism tanish tizimlari yanada chuqur o'rganilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Begmatov E., Uluqov N. O'zbek onomastikasi terminlarining izohli lug'ati. – Namangan, 2006.
2. Muminova N. History and development of Uzbek anthroponyms. Uzbek Linguistic Review. – 2021, 3(1).
3. Karimova S. Sociolinguistic aspects of Uzbek anthroponyms. – Journal of Onomastic Studies, 5(2).
4. Ganieva D. Contrastive analysis of proper names in English and Uzbek. «Modern science and research» 2024, volume 3 / issue 1 / UIF: 8.2.
5. Karimova S. Sociolinguistic aspects of Uzbek anthroponyms. – Journal of Onomastic Studies, 5(2).
6. Macmillan English dictionary. – Second edition, 2007.
7. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – Москва: Наука, 1988.

YUMORISTIK DISKURS LINGVISTIK TADQIQOT OBYEKTI SIFATIDA

Atadjanova M.A.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, tayanch
doktorant*

Annotation. This article analyzes humorous discourse as an object of linguistic research.

Keywords: humorous discourse, linguistic research, pragmatics, semantics, culture, context, wordplay.

Pragmatikaning markaziy elementlari bo‘lmish kontekst va niyatni tushunish, nutqning ichki ma’nosini anglash, ayniqsa, yumoristik diskurs doirasida muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, mushukni “it” deb atash bilan bog‘liq kommunikativ vaziyatni olaylik. Bu vaziyatda faqat so‘zma-so‘z ma’noga tayanilganda, mazmun to‘g‘ri yetkazilmaydi. Yoshi kata inson tinglovchi sifatida buni ehtimol noto‘g‘ri so‘z tanlash natijasida yuzaga kelgan xatolik deb o‘ylashi va natijada kommunikatsiya uzilishi mumkin. Hali nutqiy ko‘nikmalari shakllanishga ulgurmagan kichik yoshli bola ham xuddi shunday fikrga kelishi yoki dunyo haqidagi bilimlarini hali ham doimiy ravishda kengaytirayotganligi sababli, ushbu gapning ma’nosini mushuklarni haqiqatan ham “it” deb atash mumkin deb tushunishi natijasida qabul qilishi. Agar biz bu vaziyatga pragmatik qatlamni qo‘shsak, masalan, so‘zlovchining yumor qilish kommunikativ niyatini qo‘shib, tinglovchiga kulgi orqali buni tushunishga imkon bersak, ushbu gap yangi ma’no kasb etadi. Demak, pragmatik ma’no, ya’ni, so‘zma-so‘z ma’nodan ko‘ra niyat qilingan ma’no, yumorni yetkazishda juda muhimdir. Yoki yana bir so‘z o‘yini mavjud bo‘lgan misolni olaylik: *“Police were called to a daycare where a 3-year-old was resisting arrest/a rest”*

Mazkur vaziyatda ham “arrest” (“a rest”) so‘zining tashqi ma’nosini asos sifatida olish kommunikatsiya buzilishiga olib keladi. Zotan, nega uch yoshli bola hibsga olinishi kerak? Biroq, agar buni

so'zlovchining yumor qilish niyati bilan ko'rib chiqilsa, ikkita ma'no birlashtiriladi (hibsga olish hamda dam olish)¹⁰⁴.

V.V.Karasik yumor diskursini "nutqning o'ziga xos shakli, unda til vositalari kulgili effekt yaratish uchun ishlatiladi¹⁰⁵" deb ta'riflaydi. Uning fikricha, yumor diskursining asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

1. Kommunikativ maqsad. Yumor diskursi tinglovchining his-tuyg'ulariga ta'sir qilishga qaratilgan bo'lib, u ijobiy (kulgi) yoki salbiy (masxara, tanqid) effektlarni keltirib chiqarishi mumkin.

2. Kontekstga bog'liqlik. Yumor diskursi har doim ijtimoiy-madaniy kontekstga bog'liq bo'lib, uning muvaffaqiyati tinglovchining madaniy bilimlari va stereotiplarni tushunish darajasiga bog'liq.

3. Til vositalarining xilma-xilligi. Yumor diskursida so'z o'yinlari, ironiya, sarkazm, absurdlik va boshqa lingvistik vositalar keng qo'llaniladi.

4. Interaktivlik. Yumor ko'pincha dialog shaklida bo'lib, suhbatdoshlar o'rtasida faol muloqotni talab qiladi¹⁰⁶.

Yumor diskursi boshqa nutq turlaridan (masalan, ilmiy yoki rasmiy diskurs) farqli o'laroq, o'zining o'ynoqi tabiati va kommunikativ moslashuvchanligi bilan ajralib turadi. Bu diskursning yana bir muhim xususiyati uning tinglovchiga ta'sir qilishdagi samaradorligi va ijtimoiy-madaniy kontekstni aks ettirish qobiliyatida ko'rinadi.

Yumoristik diskursni lingvistik jihatdan o'rganish tilshunoslikda dolzarb mavzulardan biri bo'lib, u muloqot jarayonida nutq strategiyalari va ijtimoiy o'zaro ta'sirni boshqarish usullarini tushunishga yordam beradi. Yumorning milliy va madaniy xususiyatlari tilshunoslik tadqiqotlarida muhim ahamiyatga ega bo'lib, u turli tillarda qanday ishlatilishi va qabul qilinishini o'rganish lingvistik diversifikatsiyani chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi.

¹⁰⁴ Heuer F., Reisberg D. Vivid memories of emotional events: The accuracy of remembered minutiae. *Memory & Cognition*. 18(5), 496–506. <https://doi.org/10.3758/BF03198482>

¹⁰⁵ Карасик А. В. Лингвокультурные характеристики английского юмора : специальность 10.02.04 «Германские языки»: диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук / Карасик Андрей Владимирович. – Волгоградский государственный педагогический университет. – Волгоград, 2001. – 56 с.

Yumor insoniyat ongining eng rivojlangan va qadimiy shakllaridan biridir. U formal-mantiqiy tafakkur doirasidan chiqish imkoniyatini beradi; obyektida dialektik ziddiyatlarni ko‘rishga, uning ko‘p o‘lchovli tasvirini yaratishga va boshqa obyektlar bilan ko‘p qirrali bog‘liqliklarini anglashga yordam beradi. Bu esa inson aqlining funksional salohiyatini oshiradi. Bu inson tafakkuri semantik jihatdan noaniq belgili tizimlar asosida ishlashi bilan bog‘liq bo‘lib, ularning eng muhimlaridan biri til hisoblanadi.

Yumor ko‘plab ehtiyojlarga xizmat qiladi hamda turli psixologik hamda kognitiv mexanizmlarni o‘z ichiga oladi. Yumorning tabiiy chegaralari yo‘q, chunki uning asosida yotgan hodisalar bir-birini qamrab oladi va o‘zaro ta’sir qiladi¹⁰⁷. Shuningdek, “yumor” so‘zi real obyektini emas, balki har bir inson ongida mavjud bo‘lgan tarmoqsimon tafakkur modelini anglatadi va bu model turli insonlarda farqli bo‘lishi mumkin. Shu bois kishilar yumorni o‘ziga xos tarzda tushunadi va undan foydalanadi. Natijada, bir xil yumor turli odamlar tomonidan turlicha baholanadi.

Yumor nafaqat tinglovchida kulgi va ijobiy munosabat uyg‘otadigan estetika asosida bayonotlarni qurishning eng jozibali diskursiv usullaridan biri, balki mavjud tushunchalarni kontekstual qayta anglash, kundalik hayotga muqobil, o‘yinona yondashuvni taklif qiluvchi, ya’ni “o‘yindagi kommunikativ harakat” sifatida ham tushuniladi.

Bundan tashqari, yumor etik kategoriya hisoblanib, kishilarni yumor qilishning madaniy jihatdan qabul qilinadigan chegaralari bilan bevosita bog‘liq bo‘ladi. Shuning uchun ham siyosiy, etnik, gender kabi an’anaviy stereotiplarni yumor qilish turli mojarolarga sabab bo‘lishi mumkin. Bakhtinning fikriga ko‘ra, kulgi “ijtimoiy konvensional normalar bilan chegaralanadi, garchi u ko‘pincha kundalik hayotga nisbatan teskari ko‘rinish hosil qilgan bo‘lsa ham¹⁰⁸”. Shu ma’noda, tinglovchining kognitiv, psixologik va etnolingvistik xususiyatlariga

¹⁰⁷ Minsky M. *The Society of Mind*. – New York: Simon & Schuster, 1988. – 336 p.

¹⁰⁸ Bakhtin M. M. *Rabelais and His World*. – Bloomington: Indiana University Press, 1965. – 229 p.

ta'sir qiluvchi yumor istehzo, kinoya va parodiya kabi hodisalar bilan kesishadi.

Xulosa qilib aytganda, yumor kontekst, umumiy bilim va pragmatik tamoyillarga (kooperativ tamoyil va xushmuomalalik tamoyili) asoslanib, so'zma-so'z ma'nodan tashqaridagi mazmunni yaratadi. Binobarin, unda ko'pincha bilvosita nutq aklari ishlatiladi. Bu jarayonda aytilgan so'zning ma'nosi bevosita ma'nodan farq qiladi va tinglovchi yumorni tushunish uchun xulosa chiqarishi kerak bo'ladi. Relevans nazariyasiga ko'ra, yumor kognitiv sa'y-harakat va kontekstual ta'sirlarga bog'liq bo'lib, kulgili effekt kutilmagan ma'no o'zgarishidan kelib chiqadi. Shuningdek, yumorda ko'pincha ironik va kinoyali ifodalar ishlatiladi, bu esa tinglovchidan bevosita va bilvosita ma'nolar o'rtasidagi farqni tushunishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Heuer F., Reisberg D. Vivid memories of emotional events: The accuracy of remembered minutiae. *Memory & Cognition*. 18(5), 496–506.

2. Карасик А. В. Лингвокультурные характеристики английского юмора : специальность 10.02.04 «Германские языки»: диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук / Карасик Андрей Владимирович. – Волгоградский государственный педагогический университет. – Волгоград, 2001. – 56 с.

3. Insky M. The Society of Mind. – New York: Simon & Schuster, 1988.–336 p.

4. Freud S. Jokes and Their Relation to the Unconscious. – London: The Hogarth Press, 1905. – 258 p.

5. Boxer D., Cortes-Conde F. From bonding to biting: Conversational joking and identity display // *Journal of Pragmatics*, 1997. V3. – 275–294 p.

6. Bakhtin M. M. Rabelais and His World. – Bloomington: Indiana University Press, 1965. – 229 p.

POLYSEMY IN TRADITIONAL LINGUISTICS AND DIFFERENCE BETWEEN HOMONYMS

Sultanova U.M.

Urgench State University named atfter Abu Rayhon Biruni, Teacher

Annotation: This article examines the concept of polysemy — the phenomenon of a single word having multiple related meanings — within the framework of traditional linguistics. The study discusses how classical linguists interpreted polysemy, its role in semantic development, and its relationship with homonymy and metaphor. The paper also highlights the differences between traditional and modern linguistic approaches to the study of polysemy, showing its importance in understanding the dynamic nature of language and meaning formation.

Keywords: polysemy, semantics, traditional linguistics, meaning, homonymy, metaphor, language development

Introduction

Language is not only a system of communication but also a reflection of human cognition and culture. One of the most fascinating features of language is polysemy — the coexistence of multiple meanings within a single lexical item. For example, the English word *head* can mean the upper part of the human body, a leader of a group, or the top of an object. In traditional linguistics, polysemy was seen as a natural and inevitable phenomenon of semantic change and linguistic development. Unlike modern semantics, which uses cognitive and pragmatic theories to explain meaning, traditional linguistics approached polysemy mainly through historical and descriptive perspectives. Understanding how traditional linguists treated polysemy helps us appreciate the foundations upon which modern semantic theory was built. Words in our language are divided into different groups according to their meaning. Some words have only one meaning, while others are used in several meanings. Also, sometimes there are words that are pronounced the same way, but have completely different meanings. Therefore, in linguistics, the concepts of polysemous words

and homonyms are distinguished. Although they are similar in form, they differ in the interrelation of their meanings.

Main Part

1. The Definition of Polysemy

The term polysemy comes from the Greek words *poly* (many) and *sema* (meaning). It refers to a single word that possesses several related meanings. Traditional linguists distinguished polysemy from homonymy, where words share the same form but have unrelated meanings (e.g., bank – river bank vs. financial institution). In classical semantics, polysemy was often considered a sign of linguistic richness, illustrating how language adapts to new realities without constantly inventing new words. Polysemous words are forms of a single word that are used in multiple, but related, meanings. That is, even if a single word is used in multiple meanings, there is a semantic connection between them. In polysemous words, meanings are inextricably linked, and new meanings are created from a single word through metaphor, metonymy, or simile. Homonyms are words that have the same pronunciation (form) but completely different meanings. There is no semantic connection between them. Homonyms often arise in a language as a result of words that coincidentally have the same form. 1. Lexical homonyms — words that have the same form, but different meanings: flower (plant) - flower (form derived from the verb to laugh).

2. Morphological homonyms — words that belong to different word classes, but have the same form: yosh (noun - "young child"), yosh (adjective - "young tree").

3. Syntactic homonyms — situations that arise as a result of different analyses of units of the same form in a sentence.

4. Distinguishing features

Characters	Polysemous word	Homonymous word
Meaning relationship	Meanings are related	There is no connection between meanings.
Source	A new meaning is formed from one word through transfer	Formed from the similarity of forms of different words
Conceptual unity	There is a common core of meaning	no common

meaning. In analysis considered as one lexical unit considered as different lexical units

2. Polysemy in Traditional Linguistics

Traditional linguistics, especially in the 19th and early 20th centuries, focused on etymology and the historical development of meaning. Scholars such as Michel Bréal and Charles Bally studied polysemy as part of semantic evolution. They emphasized how meanings broadened, narrowed, or shifted over time due to metaphorical and metonymic changes. For example, the word *foot* originally meant the lower part of a human leg, but over time it developed related meanings such as *foot* of a mountain or *foot* of a table. Similarly, in Uzbek, the word *bosh* means head but also leader or beginning — showing a shared cognitive metaphor between body parts and abstract concepts.

3. The Relationship Between Polysemy and Homonymy

A key issue for traditional linguistics was distinguishing polysemy from homonymy. According to traditional semanticists, polysemy involves related meanings derived from a single original sense, while homonymy involves unrelated meanings, often originating from different etymological roots. For instance, the English word *mouth* (of a person) and *mouth* of a river are polysemous — they share a conceptual connection of opening. However, *bear* (the animal) and *bear* (to carry) are homonyms, with distinct etymological origins.

4. Mechanisms of Meaning Extension

Traditional linguistics identified several mechanisms through which polysemy develops:

1. Metaphor – transferring meaning based on similarity (e.g., *foot* of the mountain).

2. Metonymy – association based on contiguity (e.g., the White House meaning the U.S. government).

3. Functional shift – using a word in a new grammatical category (e.g., *to run* → *a run*).

4. Specialization and generalization – narrowing or widening of meaning.

These mechanisms show how language evolves naturally as speakers adapt old words to new communicative needs.

5. Traditional vs. Modern Approaches

While traditional linguistics explained polysemy mainly historically, modern linguistics — especially cognitive semantics — views it as a reflection of conceptual structures in the human mind. Cognitive linguists argue that polysemy patterns reveal how people perceive and categorize the world. Nevertheless, the traditional perspective remains crucial because it laid the groundwork for systematic semantic classification and comparative studies of meaning.

Conclusion

Polysemy has always been a central issue in linguistics because it reveals the flexible and creative nature of language. In traditional linguistics, it was treated primarily as a historical and descriptive phenomenon, closely tied to etymology, metaphor, and semantic change. The study of polysemy helped early linguists understand how meanings develop and diversify, offering insights into both linguistic evolution and human cognition. Today, although new theories such as cognitive and corpus linguistics provide deeper explanations, traditional views continue to inform our understanding of semantic structure and lexical dynamics. Although there is a formal similarity between polysemy and homonyms, there is a sharp difference in meaning. In polysemy, the different meanings of a word are related to each other, and there is a semantic continuity in their origin. In homonyms, there is no connection between the meanings; they are units that coincidentally have the same form in the language, but have completely different meanings. Therefore, in linguistics, polysemy and homonymy are analyzed separately. Being able to distinguish them correctly is important in determining the meaning of a word, understanding the text, and translating.

References:

- Bréal, M. (1897). *Essai de Sémantique: Science des significations*. Paris: Hachette.

- Bally, C. (1909). *Traité de stylistique française*. Genève: Georg.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*. Cambridge University Press.
- Cruse, D. A. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge University Press.
- Palmer, F. R. (1981). *Semantics*. Cambridge University Press.
- Ullmann, S. (1962). *Semantics: An Introduction to the Science of Meaning*. Oxford: Basil Blackwell.
- Safarov, Sh. (2008). *Semasiologiya*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
- Nurmonov, A. (2012). *Tilshunoslikka kirish*. Toshkent: Fan va texnologiya.

NEMIS VA O‘ZBEK TILLARIDA XUNUKLIKNI IFODALOVCHI SIFATLAR

Quramboyeva M.I.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, mustaqil
tadqiqotchi*

Annotation. This article provides information about adjectives expressing ugliness in German and Uzbek. The types of meanings of the adjective are examined by comparing both languages, Uzbek and German. The concept of hässlich is examined in detail through various examples.

Xunuklik — estetika tushunchasi. Inson go‘zalligi, sha’ni, qadrqimmat va ideal tasavvurlarga xilof keladigan xususiyat, narsa va hodisani ifodalaydi. Go‘zallikning aksi xunuklik esa kishida turli xil salbiy histuyg‘u, noxush kayfiyat, taassuf va nafrat qo‘zg‘atadi, yoqimsiz taassurot qoldiradi. Xunuklik — o‘zida nuqsonni ifodalaydi.

Nemis tilidagi “hässlich”- tushunchalariga to‘g‘ri keladi. Hässlich tushunchalari orqali turli xil misollar orqali qanday ma’no ifodalashini batafsil ko‘rib chiqamiz.

Sifatning ma’no turlari orqali har ikki til o‘zbek va nemis tilini qiyoslagan holda ko‘rib chiqamiz.

Insonga xos salbiy xarakter-xususiyatlar. Salbiy xususiyat bildiruvchi sifatlar ko‘pincha ijobiy xarakter- xususiyat bildiruvchi sifatlarning antonimlari sifatida mavjud, ya'ni bu gruppaga oid sifatlar kishi xarakter- xususiyatidagi yaramas, yoqimsiz tomonlarshsh ifoda etadi: toshbag‘ir, *shafqatsiz*, *quv*, *uquvsiz*, *g‘ayir*, *tannoz*, *takab- bur*, *qo‘rs*, *mug‘ombir*, *injiq*, *ikkshozlamachi*. *Bundaylarni xalq x u d b i n va manman kishilar deb to‘g‘ri aytadi («Saodat»)*, *Q u v Eshonxon boyning muddaosini darrov fahmladi (Oybek)*.

Kishi xarakter-xususiyatiga oid yana shunday sifatlar borki, ularning ma'nosidan ijobiylik yoki salbiylik yahqol bo‘rtib turmaydi. Ular nutq momentiga qarab har ikkala ma'no chegarasiga o‘tib olishi mumkin. Masalan, *laqayd*, *dovdir*, *sho‘x*, *shaddod*, *yasama*, *o‘jar*, *maqmadona*, *siichkov*, *magrur*, *indamas* kabi.

Holat bildiruvchi sifatlar. Predmet, hodisa, inson va hayvonga xos holat yoki vaziyat turli sifatlar orqali ifodalanadi:

1) Tabiiy holat belgilari, a) ijobiy ma'noda: *go‘pal*, *qo‘hlik*, *chiroyli*, *suluv*, *latif*, *qomatdor*; b) Nuqsoniy belgilar: *cho‘loq*, *mayib*.

Hässlichkeit¹⁰⁹

Bu yerda salbiy, xunuk, yomon insoniy fazilatlar va vaqea hodisalarning salbiy holatlarni bildiruvchi sifatlar va so‘zlar kabi qisman salbiy sifatlar ro‘yxati berib o‘tildi. Bu sifatlar insonning, hodisalarning salbiy temperamentini yoki yomon xulq-atvor odatlarini tavsiflovchi xususiyatlar va so‘zlardir. Bundan tashqari yomon, salbiy, yoqimsiz va xunuk deb hisoblangan sifatlar sifatida keltrildi.

Unfair: nicht fair (adolatsiz). *Im Scheidungskrieg wird schon mal gerne zu unfairen Mitteln gegriffen (Ajrash urushida ba'zan adolatsiz vositalar qo‘llaniladi.)*

schäbig: Spuren von schaben tragend, übertragen: abgewetzt, abgenutzt, abgetragen sein, hässlich, alt, minderwertig, verschlissen (biror narsaga nisbatan eski degan ma'noda qo‘llaniladi). *In dem schäbigen Mantel lässt du dich hier sehen (eskirgan paltoda o‘zingizni ko‘ring).*

¹⁰⁹ <https://www.duden.de/rechtschreibung/Feind#Bedeutung>

ungeschickt: nicht geschickt, unbeholfen (qöpol). *Er ist sehr ungeschickt (U juda qöpol)*

Misslich: einen ungewissen Ausgang habend, heikel (yoqimsiz, noaniq natijaga ega, xavfli). *eine missliche Situation in einer misslichen Lage sein (mushkul ahvolda bo 'lmoq)*

hinterlistig: mit Hinterlist vorgehend; voller Hinterlist ayyorlik bilan harakat qilish; makkorlikka to'la). *ein hinterlistiger Mensch (ayyor odam)*

unschön: nicht schön, nicht gefällig (chiroyli emas)

z.B Ich finde deine neue Hose sieht unschön aus (Menimcha, sizning yangi shimingiz xunuk ko 'rsanadi.)

unangenehm: - peinlich, unbequem. (yoqimsiz, noqulay). *In der Wohnung schlugen ihr unangenehme Gerüche entgegen (Uyda unga yoqimsiz hidlar sezildi)*

ekelig: unangenehm, unerträglich (jirkanch, chidab bo'lmas darajada)

ein ekeliger Geruch (jirkanch hid), eine ekelige Situation (jirkanch vaziyat)

unliebsam: keine erfreulichen Gefühle hervorrufend, unangenehm (yoqimli his tuyg'ularni uyg'otmaydigan, noqulay). *er hat in Türkei unliebsame Ereignisse erlebt. (u Turkiyada yoqimsiz hodisalarni boshdan kechirdi), unliebsame Überraschung. (kutilmagan noqulay Syurpriz)*

eckelhaft: Eckel hervorrufend (jirkanch) (umgangssprachlich unangenehmes Wetter). eckelhaftes Wetter (yoqimsiz ob havo)

furchtbar: in starken Ausmaße negativ oder Entsetzen, Furcht hervorrufend(qo'rqinchli). *Der Sturm kam mit furchtbarer Gewalt. (Bõron dahshatli kuch bilan keldi)*

ärgerlich: Ärger verursachend (jahlni chiqaradigan, jahldor). *Fritz ist etwas ärgerlich, weil sein Plan nicht funktioniert hat (Fritzning jahli chiqdi, chunki uning rejalari amalga oshmadi)*

missmutig: (durch etwas gestört oder von etwas enttäuscht und daher) schlecht gelaunt ((biror narsadan bezovtalangan yoki biror

narsadan hafsalasi pir bo‘lgan va shuning uchun)yomon kayfiyatda). *ein missmutiger Mensch (norozi odam)*

widerlich: jirkanch physischen Widerwillen, Ekel hervorrufen (jirkanmoq, jirkanishni qo‘zg‘atmoq). *die unsauberen Räumen sind mir widerlich (men tozalanmagan xonalardan jirkanaman).*

abartig: Vom als normal Empfindungen abweichend (g‘ayritabiiy). *abartige Vorlieben, Neigungen haben (g‘ayritabiiy tarzda sevgi yoki hasadda bo‘lish).*

teuflisch: In der Art des Teufels, äußerst böse (shaytoniy nihoyatda yovuz shafqatsiz, birovning azobiga sabab bo‘lish). *Der teuflische Plan, den die Realschüler gegen die Gymnasiasten ausgeheckt hatten, misslang (O‘rta maktab o‘quvchilarining o‘rta maktab o‘quvchilariga qarshi tuzgan shaytoniy rejasi barbod bo‘ldi.)*

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alekseeva .I.S.»Tarjima nazariyasining asoslari». S.Pb... 2000 yil.

2. Berdak Yusuf. Önsöz // Turkcha-o‘zbekcha “aldoqchi” so‘zlar lug‘ati. – Toshkent: Voris-nashriyot, 2009. B.5.

3. Ochilov E. Maxtumquli asarlarining o‘zbekcha tarjimalari. // O‘zbek tili va adabiyoti. T., 2008. № 5. – B. 15.

4. Ochilov E. Tarjima nazariyasi (O‘quv qo‘llanma). – T.: 2014. B. 51.

5. Salomov G‘. Til va tarjima – T.: Fan, 1966 – B. 277.

6. Sodiqov Z., Abdurahmonova D. Tarjimashunoslik terminlarining ko‘ptilli lug‘at-ma’lumotnomasi. Namangan, 2017. – B. 24.

РОЛЬ ФОНОЛОГИЧЕСКОГО СХОДСТВА В ТРУДНОСТИ СКОРОГОВОРКИ

Сурмилова Е.А.

Ургенчский государственный университет имени Абу Райхона

Беруни, докторант

Abstract. The article examines the influence of phonological similarity on the complexity of tongue twisters through computer analysis of Russian and English language material. The objective is to quantitatively assess the similarity and structural complexity of tongue twisters and develop a predictive difficulty model based on the metrics.

Скороговорки - лингвистически значимые конструкции, происходящие из фольклора, призванные проверить точность артикуляции и фонологическое кодирование. Несмотря на то, что существуют предыдущие исследования скороговорок, большинство из них ограничены монологическим контекстом, и межъязыковые сравнения остаются ограниченными, особенно в отношении фонологического сходства как основы их сложности. В данной статье этот пробел устраняется посредством компьютерного анализа русских и английских скороговорок. Мы задаёмся вопросом: как фонологическое сходство влияет на сложность скороговорок в разных языках? Нашими целями являются количественная оценка фонологического сходства и структурной сложности русских и английских скороговорок, моделирование прогнозируемой сложности с помощью метрик, основанных на сходстве, а также интерпретация специфических для каждого языка закономерностей в свете фонологической типологии.

Обзор литературы. Исследования скороговорок пересекаются с исследованиями речевых ошибок [Fromkin, 1973], фонологического кодирования [Levelt et al., 1999] и артикуляционной сложности [Buchwald, 2017]. В английских скороговорках часто используются повторяющиеся альвеолярные фрикативные согласные и парные согласные, тогда как палатализация плотное скопление согласных звуках - наиболее

часто встречающийся элемент в русских скороговорках. В недавних работах скороговорки изучались в преподавании иностранных языков [Tergujeff & Kuronen, 2023; Shavladze, 2022] и в компьютерной генерации [Loakman et al., 2024]. Вычислительные модели сходства фонем [Lakretz et al., 2018; Vousden et al., 2000] и артикуляционной фонологии [Browman & Goldstein, 1992; Hagedorn & Namasivayam, 2024] являются теоретической основой для подхода, примененного в этой статье.

Методология. Был собран сбалансированный корпус из 20 скороговорок, по 10 на русском и английском языках. Критерии отбора включают аутентичность, фонологическую насыщенность и вариативность длины. Примеры: “*She sells seashells by the seashore*”, “*Irish wristwatch, Swiss wristwatch*”, “*Карл у Клары украл кораллы, а Клара у Карла украла кларнет*”, “*Шла Саша по шоссе и сосала сушку*”. В целях нормализации корпуса для анализа были удалены знаки препинания. Орфография была преобразована в фонемы (например, sh → [ʃ], ch → [tʃ]), тогда как в русском языке палатализация выводилась по мягкому знаку и йотированным гласным (е, ё, ю, я).

Мы рассчитали пять основных показателей для каждой скороговорки:

- Индекс сегментного повторения (ИСП): индекс Симпсона по согласным звукам; более высокие значения указывают на большее количество повторений.

- Сходство смежных признаков (ССП): среднее сходство соседних согласных по месту, манере произношения, звонкости и палатализации.

- Метрики сложности кластера: максимальная длина кластера согласных и доля кластеров, содержащих ≥ 2 согласных.

- Коэффициент палатализации (только для русского языка): отношение количества палатализованных согласных к общему количеству согласных.

- Длина: количество символов без учета пробелов и знаков препинания.

Для расчета были применены следующие значения: ИСП (0,35), ССП (0,25), Максимальный размер кластера (0,20), Доля кластера (0,10), Длина (0,05), Палатализация (0,05). Более высокие индикаторы указывают на более высокую прогнозируемую сложность.

Результаты. Мы вычислили шесть показателей для каждой скороговорки: прогнозируемая сложность (ПС), сегментный индекс повторения (ИСП), сходство смежных признаков (ССП), максимальная длина кластера согласных, доля кластеров ≥ 2 и уровень палатализации (УП) (только для русского языка). Результаты для английских скороговорок:

Скороговорка	ПС	ИСП	ССП	Макс. кластер	Доля ≥ 2
Red lorry, yellow lorry	0.748	0.355	0.800	2	0.38
She sells seashells by the seashore	0.572	0.236	0.560	3	0.55
Betty Botter bought some butter...	0.562	0.232	0.544	3	0.32
Peter Piper picked a peck of pickled peppers	0.552	0.233	0.580	3	0.28
Irish wristwatch, Swiss wristwatch	0.465	0.200	0.342	3	0.90

Результаты для русских скороговорок:

Скороговорка	ПС	ИСП	ССП	Макс. кластер	Доля ≥ 2	УП
От топота копыт пыль по полю летит	0.603	0.316	0.595	2	0.07	0.27
Шла Саша по шоссе и сосала сушку	0.556	0.296	0.564	2	0.27	0.07
Кукушка кукушонку купила капюшон	0.554	0.320	0.456	2	0.14	0.12

Три толстых турка топтали траву	0.491	0.232	0.36 5	3	0.45	0.12
Карл у Клары украл кораллы...	0.474	0.289	0.25 6	2	0.50	0.04

Обсуждение. Результаты показывают, что английские скороговорки сложнее всего, когда в них присутствуют повторяющиеся плавные и альвеолярные фрикативы, например, в словах *Red lorry, yellow lorry*. Эти звуки имеют общие артикуляционные зоны и требуют быстрого чередования, что увеличивает когнитивную нагрузку. Длина слога играет второстепенную роль в английском языке, поскольку слоговые структуры относительно просты; сложность же обусловлена фонологическим сходством. Это говорит о том, что английские скороговорки строятся на путанице между похожими фонемами, а не на сложности их структуры.

Напротив, русские скороговорки связаны со сложностью палатализации и плотными скоплениями согласных. Палатализация добавляет дополнительное артикуляционное измерение, заставляя говорящих быстро чередовать твёрдые и мягкие согласные. Скороговорки, такие как «От топота копыт пыль по полю летит», сочетают повторяющиеся взрывные смычки с палатализированными вариантами, что создаёт значительные двигательные нагрузки. Сложность скоплений также выше в русском языке, что отражает фонотаксическую толерантность к соседству согласных.

С точки зрения межлингвистического взаимодействия, задачи по английскому языку носят преимущественно когнитивный характер — планирование схожих фонем без ошибок, — в то время как задачи по русскому языку — моторный, требующий точного выполнения сложных артикуляционных жестов. Эти результаты имеют практическое значение: упражнения по английскому языку должны быть направлены на чередование плавных и фрикативных звуков, в то время как упражнения по русскому языку должны быть сосредоточены на палатализации и кластерной артикуляции.

В отношении компьютерного моделирования исследование подтверждает, что сходство на основе признаков и кластерные метрики являются надежными предикторами артикуляционных трудностей, открывая путь к совершенствованию синтеза речи и инструментов изучения языка.

Заключение. Фонетическое сходство — надёжный предиктор сложности скороговорки в разных языках. Дальнейшие исследования следует расширить на большее количество языков, включить ударение и структуру слогов, а также проверить прогнозы на основе эмпирических данных об ошибках.

Список использованной литературы:

1. Browman C. P., Goldstein L. Articulatory phonology: An overview // *Phonetica*. – 1992. – Т. 49. – №. 3-4. – С. 155-180.
2. Buchwald A. Complexity in articulatory and segmental levels of production // *Cognitive neuropsychology*. – 2017. – Т. 34. – №. 7-8. – С. 488-492.
3. Fromkin V. (ed.). *Speech errors as linguistic evidence*. – Walter de Gruyter, 1973. – Т. 77.
4. Hagedorn C., Namasivayam A. Articulatory phonology and speech impairment // *The Handbook of Clinical Linguistics, Second Edition*. – 2024. – С. 333-349.
5. Lakretz Y. *A computational study of phoneme representations and errors in reading* : дис. – Tel-Aviv University, 2018.
6. Levelt W. J. M., Roelofs A., Meyer A. S. A theory of lexical access in speech production // *Behavioral and brain sciences*. – 1999. – Т. 22. – №. 1. – С. 1-38.
7. Loakman T., Tang C., Lin C. Train and Constrain: Phonologically Informed Tongue Twister Generation from Topics and Paraphrases // *Computational Linguistics*. – 2025. – Т. 51. – №. 2. – С. 415-466.
8. Shavladze T. The role of tongue twisters in the process of teaching phonetics // *Proceedings of ADVED*. – 2022.
9. Tergujeff E., Kuronen M. Teaching classic put to the test: Do tongue twisters work for L2 pronunciation? // *Foreign Language Annals*. – 2023. – Т. 56. – №. 2. – С. 381-400.

10. Vousden J. I., Brown G. D. A., Harley T. A. Serial control of phonology in speech production: A hierarchical model //Cognitive psychology. – 2000. – T. 41. – №. 2. – C. 101-175.

SOTSIOLINGVISTIKADA GENDER MUNOSABATLARI

Anvarova S.Sh.

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, stajyor o'qituvchi

Annotation. This thesis is about the concept of gender in Uzbek sociolinguistics and its significance in language. Based on gender theories, linguistic analysis and sociolinguistic research, the linguistic and social manifestations of gender in language are shown.

Keywords: gender category, language and communication, gender and language, sociolinguistics, analysis, genderlinguistics, genderology, gender, woman, man.

Bugungi kun tilshunoslik sohalari orasida chegara ancha nisbiylikni kasb etmoqda. Ya'ni bir yo'nalish ayni jarayon yoki biror narsani bir tarafini ochib berib, bir nom bilan atasa, yana bir yo'nalish xuddi shu obyektga boshqa tarafdin qarab, boshqacha nom va boshqa ma'nolar keltirib chiqarmoqda. Bu sodda qilib aytganda, tangani ikki tomoni yoki devorning ikki tarafida turgan insonlarga boshqa-boshqa manzaralar ko'ringani kabidir. Binobarin, tilning ijtimoiy turli-tumanligi haqidagi dastlabki fikrlar XVII asrning boshlarida vujudga kelgan edi. "Gender" termini tilshunoslikda, ayniqsa, O'zbekistonda yangi tushunchadir. Hozirgi vaqtda ushbu atama turli bilim sohalarida keng qo'llanilib kelinmoqda. Tilning gender bilan bog'liqligi masalasi turli darajalarida morfologik, sintaktik, leksik, fonetik va pragmatik namoyon bo'ladi. Gender belgilari ko'pgina tillarda grammatik kategoriya sifatida mavjud bo'lib, bu esa til tuzilishining o'zida gender tushunchasining mavjudligini ko'rsatadi. Biroq, gender va til munosabatlari shunchaki grammatik kategoriyalar bilan cheklanib qolmaydi - bu aloqa notiqqlarning ijtimoiy identifikatori, kognitiv jarayonlari va kommunikativ strategiyalarini ham qamrab oladi. Jamiyatning rivojlanishi va undagi erkak va ayol rollarining o'zgarishi boshqa fanlar

qatorida lingvistikada ham o'z aksini topib boradi. Tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, tilning turli davrlarida genderologik tushunchalardan foydalanilgan va ular doimiy rivojlanishda bo'lganlar.¹¹⁰

Sotsiolingvistika tilni uni ishlatadigan kishidan holi ravishda mavhum tizim sifatida emas, balki ijtimoiy va madaniy hodisa sifatida tahlil qiladi. Buning uchun u tillarni va nutq uslubini ular mavjud bo'lgan sharoitda, hayotiy vaziyatlarda o'rganadi. Barcha jamiyatlarda nutqning o'ziga xos uslubi bo'lib, bu o'z navbatida suhbatdoshlarning yoshi, jinsi, tayyorgarlik darajasi va ijtimoiy sinfiga qarab o'zgaradi.

XX asrning 60-yillari oxiri va 70 - yil boshlarida gender tadqiqotlariga bo'lgan munosabat butkul yangicha tus oldi. Aynan shu davrda til va jins munosabatlarini tadqiq etish metodlarining farqlanishiga ko'ra bir nechta tilshunoslik yo'nalishlari shakllandi:

1. Sotsiolingvistik tadqiqotlar.
2. Feministik tilshunoslik.
3. Ikki jinsni o'rganuvchi sof gender tadqiqotlari.
4. Maskulinlik tadqiqotlari (Mens studies: 90 yillarda vujudga kelgan yangi tadqiqotlardan biri).
5. Jinsni psixolingvistik nuqtayi nazardan o'rganish.
6. Krossmadaniy va lingvomadaniy tadqiqotlar.¹¹¹

Sotsiolingvistik tadqiqotlarda Uilyam Labov, Peter Trudgill va Jennifer Coates tomonidan erkak va ayol nutqining ijtimoiy variantlari o'rganilgan. Bu tadqiqotlar ayollar o'z nutqida ishlatadigan so'zlarda nufuzli variantlarni afzal ko'rishini, erkaklar esa vernakular formalarni ko'proq ishlatishini aniqlandi.¹¹² Pragmatik darajada erkak va ayollarning kommunikativ strategiyalari sezilarli farq qiladi. Ayollar ko'proq kooperativ strategiyalardan ya'ni so'zlovchini qo'llab-quvvatlash, empatiya bildirish, konsensusga erishishga intilish kabilardan foydalanishadi. Erkaklar esa ko'proq raqobatbardosh strategiyalarni ya'ni o'z fikrini himoya qilish, mustaqillikni ta'kidlash, hokimiyat o'rnatishni afzal ko'rishadi. Bu farqlar turli madaniy

¹¹⁰ Schmitova.M. Semantics of gender marked nominations of person in English//Journal of interdisciplinary research, 2020. – Bb. 62-65

¹¹¹ Беликов В. И., Крысин Л. П. Социоллингвистика. -М., 2001.

¹¹² Coates, J. (2004). Women, Men and Language: A Sociolinguistic Account of Gender Differences in Language. London: Longman.

kontekstlarda turlicha namoyon bo‘ladi va universal xarakter kasb etmaydi. Gender variativlik –til va nutqning jamiyatdagi ijtimoiy, madaniy hamda psixologik omillarga ko‘ra erkaklar va ayollar orasida qanday farqlanishini o‘rganuvchi soha hisoblanadi. Sotsiolingvistika bu farqlarni turli lingvistik darajalarda, ya’ni fonetika, leksika, grammatikada tahlil qiladi. Gender variativlikning sotsiolingvistik tahlili tilning jamiyatdagi o‘rnini, ijtimoiy rolini va kommunikativ jarayondagi o‘ziga xosliklarini ochib beradi. Ushbu maqola gender variativlikning turli darajalarda qanday namoyon bo‘lishi va sotsiolingvistik jihatdan qanday talqin etilishini o‘rganadi.

1. Gender variativlikning nazariy asoslari asosan ijtimoiy rollar, madaniy me’yorlar va psixologik xususiyatlar bilan bog‘liq. Sotsiolingvistik tadqiqotlarda ayollar va erkaklar nutqida bir qator farqlar mavjudligi aniqlangan. Masalan, ayollar muloqotda ko‘proq hamdardlik va tushunishga urg‘u berishsa, erkaklar ko‘proq maqsadga yo‘naltirilgan, qisqa va aniq gaplardan foydalanadilar.

2. Leksik darajada gender farqlari ayollar nutqida yumshoq, muloyim va ijtimoiy jihatdan maqbul so‘zlardan ko‘proq foydalaniladi. Misol uchun, "iltimos", "rahmat", "kechirasiz" kabi muloyim ifodalar ustunlik qiladi. Erkaklar esa qisqa, aniq va maqsadga yo‘naltirilgan leksik birliklarni afzal ko‘radilar. "Qilamiz", "boshlaymiz", "tugatamiz" kabi fe‘llar ko‘p ishlatiladi.

Zamonaviy sotsiolingvistikaning asoschilaridan biri bo‘lgan amerikalik tadqiqotchi U. Labov sotsiolingvistikani “tilni uning ijtimoiy kontekstida” o‘rganadigan fan sifatida belgilagan. Boshqacha qilib aytganda, sotsiolingvistlar tilga ham, uning ichki tuzilishini o‘rganishga ham e’tibor qaratmaydilar. Ular, asosan, u yoki bu jamiyatdagi insonlarning tildan qanday foydalanishlarini tadqiq etadilar. Bunda tilga ta’sir qiluvchi barcha ijtimoiy omillar: muloqotga kiruvchilarning yoshi, jinsi, madaniyati va bilim darajasi, kasbidan tortib, to aniq nutqiy aktning xususiyatlarigacha hisobga olinadi.¹¹³ Til ijtimoiy faoliyatda bevosita shu jamiyat a’zolari uchun umumiy bo‘lgan lingvomadaniy

¹¹³ Uz.m.wikipedia.org

birliklar bilan boyib boradi. Xususan, milliy-madaniy konsept, stereotip, ramz tushunchalari shular jumlasidandir.

Xulosa qilib aytganda, tilni to'kis tadqiq etish uchun tilshunoslik doirasidagina ish ko'rish kamlik qiladi. Shu boisdan zamonaviy tilshunoslar boshqa fanlar yutuqlaridan ham keng foydalanmoqdalar. Ko'rib o'tganimizdek tilshunoslik yo'nalishlari bir-biri bilan uzviy bog'liq. Xususan, sotsiolingvistika va lingvokulturologiya ham bir birini taqazo etadi, bir-biriga zamin yaratadi. Zero, til jamiyatdan ayri holda mavjud bo'lmaydi. Insoniy ehtiyojlar muloqot qilishni, aloqa-aralashuvini vujudga keltiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Schmitova.M. Semantics of gender marked nominations of person in English//Journal of interdisciplinary research, 2020.- В 62-65
2. Беликов В. И., Крысин Л. П. Социоллингвистика. -М., 2001.
3. Coates, J. (2004). Women, Men and Language: A Sociolinguistic Account of Gender Differences in Language. London: Longman.
4. Uz.m.wikipedia.org
5. Словарь социоллингвистических терминов. Отв. ред.: В.Ю. Михальченко-М., 2006.
6. Кирилина А.В. Гендерные исследования в отечественной лингвистике: проблемы, связанные с бурным развитием // Гендер: язык, культура, коммуникация. – М., 2002.

SIYOSIY TO‘G‘RILIKNING LINGVISTIK, PRAGMATIK VA MADANIY O‘LCHOVLARDA TADQIQI

Matyakubov Z.M.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti,
o‘qituvchi*

Annotation: This article analyzes the linguistic, pragmatic and cultural dimensions of the concept of “political correctness”. It is scientifically proven that the main task of political correctness is to ensure social equality through language, mitigate discriminatory expressions and create an atmosphere of tolerance in society. The article analyzes politically correct alternatives in English (“chairperson”, “differently-abled”, “workforce”, etc.) and shows their connection with the processes of euphemization and resemantization. Also, the use of similar phenomena in the Uzbek language - such as “disabled” instead of “disabled”, “low-income person” instead of “poor” - is explained in a cultural and social context. The article highlights the differences in political correctness in Western and Uzbek cultural contexts, as well as the communicative, ethical and ideological aspects of this phenomenon.

Keywords: political correctness, euphemization, resemantization, pragmalinguistics, linguistic culture, inclusive language, communicative strategy, tolerance, face-saving, cultural adaptation.

Kirish

So‘nggi o‘n yilliklarda “siyosiy to‘g‘rilik” (ing. *political correctness*)¹¹⁴ atamasi tilshunoslikning sotsiolingvistika, pragmalingvistika va lingvamadaniyatshunoslik tadqiqotlarida eng dolzarb lug‘aviy birliklardan biriga aylandi. Ushbu hodisa til, tafakkur va ijtimoiy ong o‘rtasidagi murakkab o‘zaro aloqalarni ifodalaydi hamda hurmatsizlik ko‘rsatish, kamsituvchi yoki haqoratli ifodalarni yumshatish va salbiy bo‘yoqdorlikni kamaytirishga qaratilgan ijtimoiy-lingvistik harakat sifatida namoyon bo‘ladi. Siyosiy to‘g‘rilik atamasi nutq odobi va madaniyatlararo muvofiqlik masalalarini o‘z ichiga oladi.

¹¹⁴ **Political Correctness (PC)**-used to refer to language that seems intended to give the least amount of offense, especially when describing groups identified by external markers such as race, gender, culture and ethnicity. <https://www.britannica.com/topic/political-correctness>

Uning birlamchi vazifalaridan biri — til orqali ijtimoiy tenglikni ta'minlash, turli ijtimoiy guruhlar o'rtasida o'zaro hurmatni mustahkamlash va kamsitish ehtimolini bartaraf etishdan iboratdir.

Lingvistik jihatdan siyosiy to'g'rilik tilda yuz berayotgan semantik neytrallashtirish, evfemizatsiya jarayonlarida yaqqol ko'zga tashlanadi. Pragmalingvistik nuqtayi nazardan, u muloqot jarayonida "hurmatni saqlash" (face saving) va ijtimoiy muvofiqlikni ta'minlovchi strategiya sifatida qaraladi. Lingvakulturalogik jihatdan esa siyosiy to'g'rilik — bu til va madaniyatning o'zaro ta'siri natijasida shakllanadigan axloqiy-g'oyaviy mezonlar tizimidir.

Siyosiy to'g'rilikning lingvistik o'lchovi. Tilshunoslik nuqtayi nazardan siyosiy to'g'rilik lug'aviy yangiliklar, semantik neytrallashtirish va evfemizatsiya jarayonlari orqali namoyon bo'ladi. Bu jarayonlar til birliklarining ijtimoiy nozik mavzularga moslashtirilishini ta'minlaydi. Masalan, ingliz tilida ilgari ishlatilgan "*handicapped*" (nogiron) o'rniga "*person with disabilities*" (nogironligi bor inson) shaklining qo'llanishi inson qadr-qimmatini birlamchi qilib ko'rsatadi. Shuningdek, "*chairman*" o'rniga "*chairperson*", "*fireman*" o'rniga "*firefighter*" kabi gender nuqtai nazaridan betaraf muqobillarini ishlatilishi jamiyatda tenglik tamoyilining til orqali mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Common Words	Political Correct Alternatives
Man / Mankind	People / Humanity / Humankind
Chairman	Chairperson / Chair
Fireman / Policeman	Firefighter / Police Officer
Stewardess	Flight Attendant
Businessman	Businessperson / Entrepreneur
Housewife	Homemaker
Oriental	Asian / East Asian / Southeast Asian
Negro / Colored	African American
Indian (for Indigenous peoples)	Native American
Foreigner	International Visitor
Handicapped	Differently-abled

Blind person	Person with visual impairment
Wheelchair-bound	Wheelchair user
Old person / Elderly	Senior generation
Kids / Children	Young people / Youth
Poor people	Low-income individuals
Illegal immigrant	Undocumented immigrant / Undocumented person
Addict	Person with a substance use disorder
Manpower	Workforce / Personnel / Staff

Izoh: ushbu jadvalda “*Political correct words*” va ularni ma’nosi ifodalangan.

Til tizimida bunday o‘zgarishlar manoviy yumshatish (semantic mitigation) va qayta yaratish (resemantizatsiya) jarayonlarini keltirib chiqaradi. Bu esa tilning ijtimoiy qadriyatlar bilan bevosita aloqada ekanligini ko‘rsatadi.

Feyrklou¹¹⁵ ta’kidlaganidek, siyosiy to‘g‘rilik tildagi ideologik diskursning ifodasi sifatida hokimiyat va ijtimoiy kuchlar o‘rtasidagi nisbatni ham belgilaydi. Shu jihatdan siyosiy to‘g‘rilik nafaqat lingvistik yangilanish, balki jamiyatdagi g‘oyaviy qadriyatlarning tilda aks etishidir.

O‘zbek va ingliz tilshunosligida ham shunga o‘xshash hodisalar kuzatiladi. Evfemizmlar ijtimoiy muvozanatni saqlash vositasi sifatida ishlatilishini real hayotda ko‘rishimiz mumkin, shuningdek evfemizmlar muloqot jarayonida axloqiy yumshatuvchi vazifa bajaradi. O‘zbek tili ommaviy axborot vositalarida rasmiy uslubdagi yozishma xatlarida ham imkon qadar “*nogiron*” kabi lug‘aviy birliklarning ishlatilishidan chekinib, uning o‘rniga “*imkoniyati cheklangan*”¹¹⁶ kabi birikmalar ishlatilishini guvohi bo‘lishimiz mumkin. Misol uchun “*imkoniyat cheklanganlar jamiyati*” bunga yaqqol misol bo‘la oladi.

Siyosiy to‘g‘rilikning pragmatik o‘lchovi. Pragmatik jihatdan siyosiy to‘g‘rilik so‘zlashuv jarayonida strategic vosita sifatida qaraladi.

¹¹⁵ Fairclough, Norman. “‘Political Correctness’: The Politics of Culture and Language.” *Discourse & Society*, vol. 14, no. 1, 2003, pp. 17–28. *JSTOR*, <http://www.jstor.org/stable/42888547>. Accessed 9 Oct. 2025.

¹¹⁶ Jismoniy holati darajasini bildiruvchi vaziyatlarda bunday birikmalar deyarli kuzatilmaydi, chunki tibbiy ma’lumotnomalarda **I guruh nogironi** yoki **II guruh nogironi** kabi ifodalanishiga duch kelamiz.

U suhbatdosh bilan munosabatda ikkinchi tomonning hurmatni va ijtimoiy muvozanatni saqlab qolish va ko'ngilsizliklardan qochish maqsadida qo'llanadi. Bu jarayonga Said Fathi o'zining "Revisiting Brown and Levinson's Theory of Politeness"¹¹⁷ maqolasida Bravn va Levinsonlar tomonidan ishlab chiqilgan *Politeness Theory* (odob-axloq nazariyasi) doirasida bu masalaga to'xtalib o'tgan. Siyosiy to'g'rilik muloqot jarayonida face-saving device, ya'ni ijtimoiy nozik mavzularda noqulaylikni kamaytiruvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Masalan: "*low-income individuals*" — "qashshoq" so'zining yumshatilgan varianti; "*undocumented migrants*" — "noqonuniy muhojirlar" o'rnida; "*visually impaired*" — "ko'r" o'rnida.

Bunday o'zgarishlar muloqotda perlokutsion ta'sirni boshqarishga xizmat qiladi, ya'ni suhbatdoshda salbiy emotsional reaksiya paydo bo'lishining oldini oladi.

Ammo bu strategiya faqat ijobiy emas. Jorj Oruellning "1984"¹¹⁸ romanida yaratilgan *Newspeak* tili siyosiy nazorat va fikrlash doirasini cheklash vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Demak, siyosiy to'g'rilikning ortiqcha qo'llanishi tilni ideologik nazorat quroliga aylantirishi mumkin.

O'zbek kontekstida esa kommunikativ odob, *hurmat*, *andisha* va *odob* tushunchalari siyosiy to'g'rilikning pragmatik funksiyasiga yaqin turadi. Bu strategiyalar ham suhbatdoshning sha'nini asrash, ijtimoiy tinchlikni saqlash va murosaviy muhitni yaratishga xizmat qiladi.

Siyosiy to'g'rilikning madaniy o'lchovi. Madaniy jihatdan siyosiy to'g'rilik — bu tilning jamiyatda amal qiluvchi axloqiy va mafkuraviy qadriyatlar bilan uyg'unlashishidir. U lingvomadaniy regulyator sifatida til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro ta'sirni ifodalaydi.

G'arb madaniyatida, ayniqsa AQSh va Buyuk Britaniyada, siyosiy to'g'rilik liberal-demokratik qadriyatlar va inson huquqlari konsepsiyasi bilan bog'liq. Masalan, "*Merry Christmas!*" o'rniga "*Happy Holidays!*" iborasining ommalashuvi diniy betaraflikni saqlashga qaratilgan.

¹¹⁷ "Revisiting Brown and Levinson's Theory of Politeness". *European Journal of Language and Culture Studies*, vol. 3, no. 5, Sept. 2024, pp. 1-11, <https://doi.org/10.24018/ejlang.2024.3.5.137>.

¹¹⁸ (Eric Arthur Blair) George Orwell. "1984" Penguin Classics. 2021

Universitetlar, ommaviy axborot vositalari va davlat muassasalari til siyosatida inklyuziv atamalardan foydalanishni qo'llab-quvvatlamogda.

O'rta osiyo hududlarida, xususan O'zbekistonda, siyosiy to'g'rilik an'anaviy qadriyatlar va jamoaviy madaniyat asosida talqin qilinadi. Bu yerda ijtimoiy muvozanatga erishish odatda *odob* va *hurmat* normalariga rioya qilish orqali amalga oshiriladi. Shu bois, o'zbek madaniyatida siyosiy to'g'rilikka yaqin muloqot hodisasi sifatida nutq etiketi va madaniy xushmuomalalik tushunchalari muhim o'rin tutadi.

Vereshchagin va Kostomarov¹¹⁹ ta'kidlaganidek, har bir til o'z so'zlovchilarining axloqiy me'yorlari va dunyoqarashini aks ettiradi. Shu ma'noda, siyosiy to'g'rilik darajasi jamiyatning tolerantlik, bag'rikenglik va demokratik rivojlanish darajasini ham ifodalaydi.

Xulosa

Siyosiy to'g'rilik — bu til, jamiyat va mafkura kesishgan nuqtada joylashgan murakkab kommunikativ hodisadir. Lingvistik jihatdan u evfemizatsiya va semantik neytrallashtirish orqali tildagi salbiy konnotatsiyalarni yumshatadi. Pragmatik jihatdan u ijtimoiy moslikni ta'minlovchi kommunikativ strategiya, madaniy jihatdan esa jamiyatning axloqiy qadriyatlari va madaniy sezgirligini aks ettiruvchi ko'rsatkichdir.

Til — bu faqat muloqot vositasi emas, balki ijtimoiy ongni shakllantiruvchi qudratli mexanizmdir. Shu bois siyosiy to'g'rilikni o'rganish jamiyatda insonparvarlik va ijtimoiy adolat tamoyillarini mustahkamlash uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Biroq, ortiqcha siyosiy to'g'rilik nutq erkinligini cheklashi mumkin. Shuning uchun ushbu hodisaga ilmiy yondashuv muvozanatni — ya'ni *inklyuzivlik* va *nutq erkinligi* o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlashga qaratilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Orwell, G. 1984. London: Secker and Warburg, 1949.
2. Brown, P., Levinson, S. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: CUP, 1987.

¹¹⁹ Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. - М.: 1990.

3. Fairclough, N. *Language and Power*. London: Longman, 1992.
4. Foucault, M. *The Archaeology of Knowledge*. London: Routledge, 1972.
5. Allan, K., Burridge, K. *Euphemism and Dysphemism*. Oxford: OUP, 1991.
6. Cameron, D. *Verbal Hygiene*. London: Routledge, 1995.
7. Fairclough, N. *Critical Discourse Analysis*. London: Longman, 1995.
8. FAIRCLOUGH, NORMAN. “‘Political Correctness’: The Politics of Culture and Language.” *Discourse & Society*, vol. 14, no. 1, 2003, pp. 17–28. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/42888547>. Accessed 9 Oct. 2025.
9. “Revisiting Brown and Levinson’s Theory of Politeness”. *European Journal of Language and Culture Studies*, vol. 3, no. 5, Sept. 2024, pp. 1-11, <https://doi.org/10.24018/ejlang.2024.3.5.137>.
10. (Eric Arthur Blair) George Orwell. “1984” Penguin Classics. 2021
11. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. - М.: 1990.

СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПАРАЛИНГВИСТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ В ОПИСАНИИ ПЕРСОНАЖЕЙ В АНГЛИЙСКИХ И РУССКИХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ

Машаринова В. С.

Ургенчский государственный университет имени Абу Райхона

Беруни, докторант

Annotation: The paper presents a comparative analysis of paralinguistic means in English and Russian literary texts based on *The Man of Property* by J. Galsworthy and *Brothers and Sisters* by F. Abramov. The study reveals that English paralinguistics reflects restraint and symbolic self-control, while Russian paralinguistics is marked by emotional openness and expressiveness. Paralinguistic means thus serve as a linguacultural mechanism that conveys national models of communication and emotional behavior.

Введение

Паралингвистика как научное направление была обоснована в работах Э. Холла [10; 36–41], П. Экмана [9; 25–30] и других исследователей невербального поведения. Э. Холл впервые обратил внимание на культурную природу проксемики и телесного взаимодействия, выделив паралингвистические компоненты как отдельный класс коммуникации. П. Экман сосредоточился на мимике и эмоциях, подчёркивая контекстуальную многозначность жестов и выражений лица: например, улыбка может сигнализировать удовольствие, иронию или тревогу в зависимости от ситуации.

В. И. Карасик [6; 56–59] рассматривал паралингвистические элементы как часть языковой личности и культурного поведения, а Д. Б. Гудков [5; 73–76] и А. А. Леонтьев [7; 23–27] подчёркивали, что невербальные проявления неотделимы от культурных кодов и когнитивной интерпретации, что особенно важно при анализе художественного текста.

Современные лингвисты расширили подход к паралингвистике, интегрировав её в сферу лингвокультурологии и

межкультурной коммуникации. Особый вклад внесли исследователи из Узбекистана, разработавшие прикладные классификации и типологии паралингвистических средств (ПЛС).

Д.А. Абдуазизова провела детальное исследование паралингвистических средств в узбекской, русской и английской культурах [1; 96–108]. Ею была разработана расширенная классификация, включающая: паракинетические средства — жесты (14 подкатегорий), мимику (6), движения тела (5), а также парафонетические средства — сегментные (6) и суперсегментные (9) [2; 72–84].

Г. Б. Наджимова исследовала лингвокогнитивные особенности невербального поведения в английской и каракалпакской культурах. Её подход основан на междисциплинарной интеграции когнитивной лингвистики, культурной семиотики и паралингвистики. Она показала, как кинетические сигналы отражают менталитет, национальные традиции и нормы поведения, формируя уникальные культурные коды восприятия и выражения эмоций [8; 249–251].

Методы и материал исследования

Материалом исследования послужили два произведения, принадлежащие разным национально-культурным традициям: роман Дж. Голсуорси *The Man of Property* (1906), представляющий английскую реалистическую прозу начала XX века, и роман Ф. Абрамова *Brothers and Sisters* (1978), относящийся к русской деревенской прозе второй половины XX века.

Методологической основой послужили принципы сравнительно-типологического и лингвокультурологического анализа. В анализе использована классификация паралингвистических средств, предложенная Д. А. Абдуазизовой и Г. Б. Нажимовой, включающая две основные группы:

Паракинетические средства — жесты, мимика, позы, движения тела;

Парафонетические средства — интонация, паузы, ударения, особенности произношения и звуковые сигналы.

Результаты и обсуждение

Сравнительный анализ показал, что различия в использовании паралингвистических средств в английской и русской литературных традициях отражают противоположные культурные модели эмоционального поведения.

В английской художественной прозе паралингвистические средства служат механизмом скрытого выражения эмоций и социального самоконтроля. Сдержанность, минимализм и символичность невербальных проявлений обусловлены культурной установкой на рациональность, самообладание и дистанцию в межличностных отношениях. Парафонетические элементы (ударения, редукции, интонационные смещения) выполняют функцию тонкой эмоциональной оценки и создают эффект подтекста.

В русской литературе, напротив, паралингвистика является формой открытого эмоционального выражения. Характерны активная жестикуляция, выразительная мимика, динамичные интонации и частое использование звуковых сигналов (вздохи, восклицания и др.). Эти средства отражают коллективный характер эмоционального опыта, свойственный русской культуре, где искренность и эмоциональная откровенность считаются социальной нормой.

Таким образом, английская традиция тяготеет к вербально-сдержанному и символическому типу невербального поведения, тогда как русская характеризуется телесной открытостью и эмоциональной непосредственностью.

Выводы

Паралингвистические средства выполняют в художественном тексте не только эстетическую, но и культурно-семантическую функцию, раскрывая особенности национального характера и ценностных ориентаций.

В английской литературе паралингвистика отражает тенденцию к самоконтролю, иронии и скрытой передаче чувств.

В русской литературе невербальные средства функционируют как способ непосредственного выражения эмоций и коллективного участия.

Сопоставление показывает, что различие в невербальном поведении героев обусловлено не только индивидуальными особенностями, но и общими культурными моделями общения.

В целом, паралингвистические средства можно рассматривать как важный лингвокультурный маркер, фиксирующий способы восприятия, выражения и репрезентации эмоций в разных языковых сообществах.

Список литературы:

1. Абдуазизова Д. А. Анализ паралингвистических средств в художественном тексте // Ўзбекистонда хорижий тиллар. — 2022. — № 5 (52). — С. 96–108.

2. Абдуазизова Д. А. Разграничение парафонетических и паракинесических средств в речи // Научный форум: Филология, искусствоведение и культурология. — 2019. — С. 72–84.

3. Абрамов Ф. Brothers and Sisters. — Москва: Советский писатель, 1978.

4. Гальсворси Дж. The Man of Property. — London: Heinemann, 1906.

5. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. — Москва: Гнозис, 2003.

6. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, культура. — Волгоград: Перемена, 2002.

7. Леонтьев А. А. Психоллингвистика и лингвистика общения. — Москва: Смысл, 1997.

8. Najimova G. B. Kinesics in linguistics. — Nukus, 2023. — №1/1. — С. 249–253.

9. Ekman P. Emotions Revealed. — New York: Times Books, 2003.

10. Hall E. T. The Silent Language. — Garden City: Doubleday, 1959.

O‘ZBEK VA NEMIS TILLARIDA OLIY TA’LIM LEKSIKASINING QIYOSIY-SEMANTIK TAHLILI

Rustamova B.X.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti,
o‘qituvchi*

Annotation: This article presents a comparative analysis of higher education vocabulary in Uzbek and German. It identifies similarities and differences in lexical items denoting educational institutions and structures, as well as the impact of the credit-modular system on new terms in Uzbek.

Key words: comparative linguistics, higher education, lexical units, Uzbek, German, terminology, credit-modular system.

So‘nggi yillarda respublikamizda o‘zbek va nemis tilshunosligi sohalarida ham fan taraqqiyoti dinamikasi avvalgi davrdagilarga qaraganda ancha sezilarli darajada rivojlana boshlaganini kuzatishimiz mumkin. Ko‘plab tadqiqotchilar o‘zbek va nemis tillarini qiyosiy o‘rganib, ilm-fan rivojiga o‘z hissalarini qo‘shishga harakat qilmoqdalar. “Bunda jahon tilshunosligi yutuqlaridan o‘rinli foydalanish, ularni amalda qo‘llash o‘z ijobiy natijalarini berdi hamda erishilayotgan yutuqlarimiz nafaqat mamlakatimiz tilshunosligida, balki dunyo tilshunosligida ham

ma’lum bo‘lib bormoqda ¹²⁰”. Bizning fikrimizcha, erishilayotgan barcha yutuqlar bilan bir birga, amalga oshirilishi lozim bo‘lgan tadqiqotlar ham mavjud. O‘zbek va nemis tillarida ta’limga oid leksik birliklarning qiyosiy tadqiq etish va ularning o‘ziga xos xususiyatlari o‘rganish mavzusi ham dolzarbdir.

Barchamizga ma’lumki, oliy ta’lim jamiyatimiz taraqqiyotida muhim rol o‘ynaydi. Oliy ta’limda talabalarga o‘z kasbining yetuk mutaxassisi bo‘lib, shu sohada muvaffaqiyatga erishish, ijtimoiy hayotda hamisha faol ishtirok etish uchun kerak bo‘ladigan bilim, ko‘nikmalar va malakalarni egallashga keng yo‘l ochib beriladi.

¹²⁰ Тилавова М. Инглиз ва о‘zbek tillaridagi ta’limga oid leksik birliklarning tuzilishi, ishlatilishiga ko‘ra tadqiqi //Актуальные вопросы языковой подготовки в глобализирующемся мире. – 2024. – Т. 1. – №. 1.

Bilamizki, Germaniya Federativ Respublikasi yuqori sifatli oliy ta'lim tizimi bilan dunyoga mashhur, shu bilan birga mamlakatdagi oliy ta'lim tizimi o'zining uzoq tarixiga ega. Germaniya Federativ Respublikasidagi universitetlar tadqiqot bilan o'qitishning yuqori darajalarini, bundan tashqari o'qitish jarayoniga innovatsion yondashuvlari birinchilardan bo'lib olib kirayotgan mamlakatlardan biri hisoblanadi. Shu sababli ham nemis tilidagi oliy ta'lim bilan bog'liq leksik birliklar juda ham rang-barang va tilda faol qo'llaniladi.

Nemis tilida oliy ta'lim *Hochschulbildung* deb nomlanadi, agar uni o'zbek tiliga to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilsak, oliy maktab ta'limi degan mazmunni beradi. Bu bosqich yoshlarga turli yo'nalish hamda darajadagi o'quv dasturlarini taklif qilishi bilan xarakterlidir. Oliy ta'lim o'z navbatida turli ta'lim muassasalarini o'z ichiga oladi. Quyida ular bilan batafsil tanishib chiqamiz.

O'zbek tilida ham oliy ta'lim bosqichiga aloqador turli leksik birliklar mavjud. Dastlab har ikki tildagi oliy ta'lim muassasasi turlarini bildiruvchi leksik birliklarga to'xtalib o'tsak.

Oliy ta'lim muassasalari o'zbek tilida asosan *universitet, institut, akademiya, oliy maktab* kabi leksik birliklar yordamida ifodalanadi. Nemis tilida esa *die Universitaet/universitet, das Institut/institut, Fachhochschule/texnika universiteti, paedagogische Hochschule/pedagogika universiteti, Duale Hochschule/dual universitet, Kunst- und Musikhochschule/san'at va musiqa universiteti* kabi leksik birliklar yordamida ifodalanadi. Ko'rishimiz mumkinki, ikki tildagi oliy ta'lim muassasasi turlarini bildiruvchi leksik birliklarning ham o'xshash, ham farqli jihatlari mavjud. Nemis tilidagi *die Universitaet* so'zining qisqartma shakli *die Uni* ham juda keng qo'llaniladi. O'zbekistonda pedagogika oliy ta'lim muassasalari asosan *pedagogika instituti* deb yuritiladi. Nemis tilida *Hochschule* leksik birligi turli oliy ta'lim muassasasi turlarini ifodalashga xizmat qilayotgan bo'lsa, o'zbek tilida *universitet, institut* leksik birliklari aynan shu vazifani bajarib kelishini kuzatish mumkin. Masalan, *san'at va madaniyat instituti, politexnika instituti, kimyo-texnologiya instituti, Webster universiteti* kabi. Oliy ta'lim muassasasi leksik birligi o'zbek

tilida OTM tarzida qo‘llanilishi keng tarqalgan. Nafaqat og‘zaki, balki yozma nutqda ham bu qisqartmadan keng foydalaniladi.

Quyida esa o‘zbek va nemis tillaridagi oliy ta’lim tizimining tashkiliy tuzilmasiga oid leksik birliklarni jadval tarzida keltirib o‘tmoqchimiz:

O‘zbekcha	Nemischa
Rektorat	Rektorat
Fakultet	Fakultaet
Kafedra	Lehrstuhl
Dekanat	Dekanat
O‘quv-uslubiy boshqarma	Sekretariaet
Kutubxona	Bibliothek
Axborot resurs markazi	Bibliothek

Bu leksik birliklarning ham o‘xshash va farqli tomonlari mavjud.

Bundan tashqari oliy ta’limda faoliyat olib boruvchi shaxslarni ifodalovchi leksik birliklar ham faol qo‘llaniluvchi leksik birliklarga kiradi. Masalan:

der Rektor – rektor

der Direktor – direktor

der Fakultaetsleiter – dekan

der/die Lehrstulleiter/in – kafedra mudiri/mudirasi

die Studierende/talabalar

der Tutor/ tyutor

G.Astonovanning qayd etishicha, *Studiengänge*, ya’ni ta’lim yo‘nalishlari turli darajadagi ta’limni taklif qiladi: “ Bachelor (Bakalavriat): Bu o‘quv dasturining birinchi darajasi bo‘lib, odatda 3-4 yil davom etadi. *Bachelor* dasturi talabalarga tanlagan sohasi bo‘yicha bazaviy bilimlarni beradi va ularni kasbiy faoliyatga yoki magistratura bosqichida keyingi ta’limga tayyorlaydi. *Master* (magistr): Magistr ma’lum bir sohada ixtisoslashtirilgan ta’limni davom ettiruvchi ilg‘or ta’lim darajasidir. *Master* dasturi odatda 1-2 yil davom etadi va talabalarga o‘z kasbiy sohasini chuqur o‘rganish va tadqiqot olib borish imkonini beradi. Doktor (Doktorlik darajasi): bu talabalar oliy ta’limda

olishlari mumkin bo'lgan eng yuqori ta'lim darajasidir. Doktorantura ilmiy-tadqiqot faoliyati va davomiy ilmiy nashrlar bo'lib, yangi bilimlarni rivojlantirishga, fan va jamiyatga hissa qo'shishga xizmat qiladi¹²¹.,,

Bugungi kunda O'zbekistondagi deyarli barcha oliy ta'lim muassasalari kredit-modul tizimiga o'tmoqda. Shuning uchun ham ta'lim jarayoni bilan bog'liq bo'lga turli yangi leksik birliklar o'zbek tiliga kirib kelmoqda. Masalan:

Curriculum (o'quv rejasi) – talabalar tanlagan yo'nalishining bir qismi sifatida o'rganishi kerak bo'lgan kurslar va fanlarning rasmiy konspekti.

Talaba trayektoriyasi – talabaning o'qishni bitirgunga qadar qaysi fanlarni o'rganishni oldidan rejalashtirish chizig'i

Modul – tegishli kurs yoki mavzularni o'zida birlashtirgan o'quv dasturining alohida bir qismi.

Majburiy fan – talaba o'zi tanlagan yo'nalishining qismi sifatida o'rganishi majburiy bo'lgan fan yoki kurs.

Tanlov fani – talaba o'zi tanlagan yo'nalishining qismi sifatida o'rganishi ixtiyoriy bo'lgan fan yoki kurs.

Semestr – o'quv yilining ikki yarim yillik davridan biri, semestr odatda taxminan 17-20 hafta davom etadi.

ECTS-Punkte (Yevropa kredit birliklari) – Yevropa Ittifoqi ta'lim tizimida qo'llaniladigan talabalar ish yuklamasining o'lchov birligi.

O'zbekistondagi oliy ta'lim muassasalari kredit-modul tizimiga o'tishi munosabati bilan o'zbek tiliga *tanishuv haftasi*, *oraliq haftasi* degan leksik birliklar ham kirib keldi. Tanishuv haftasi asosan birinchi kurslar uchun tashkil etiladi. Bu hafta davomida yangi talabalar oliy ta'lim muassasasi bilan yaqindan tanishadilar va fan o'qituvchilarining sinov darslarida ishtirok etib, o'zlariga ma'qul o'qituvchini tanlaydilar. Oraliq haftasi esa semestrning o'rtasida o'tkaziladi va bu haftada oraliq nazorat topshirishlari kerak bo'ladi.

¹²¹ Astonova G. O'ZBEK VA NEMIS TILLARIDA "TA'LIM TIZIMI" KONSEPTUAL SOHASIGA OID LEKSIK BIRLIKLAR TAHLILI //Fergana state university conference. – 2023. – C. 106-106.

Yuqorida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'zbek va nemis tillarida oliy ta'limga oid leksik birliklar mazmun va qo'llanish jihatidan bir qator o'xshashlik va farqlarga ega. Har ikki tilda oliy ta'lim tizimining ijtimoiy va madaniy mohiyati o'z ifodasini topgan bo'lib, bu leksik birliklar tilning rivojlanish darajasi hamda jamiyatdagi ta'lim tizimi bilan bevosita bog'liqdir.

Bu esa til taraqqiyoti, xalqaro hamkorlik va globallashtirish jarayonlari natijasida ta'lim leksikasining boyib borayotganini ko'rsatadi. O'zbek va nemis tillaridagi oliy ta'lim terminlarini qiyosiy o'rganish natijasida nafaqat leksik-semantik tizimning xususiyatlari aniqlanadi, balki zamonaviy tilshunoslikning xalqaro integratsiyasi uchun muhim ilmiy asos yaratiladi.

Shu bois, oliy ta'lim leksikasini qiyosiy tahlil qilish nafaqat tilshunoslik sohasidagi tadqiqotlar uchun, balki tarjima, terminologiya va ta'lim siyosati uchun ham amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Тилавова М. Ingliz va o'zbek tillaridagi ta'limga oid leksik birliklarning tuzilishi, ishlatilishiga ko'ra tadqiqi //Актуальные вопросы языковой подготовки в глобализирующемся мире, 2024.

2. Astonova G. O'zbek va nemis tillarida "Ta'lim tizimi" konseptual sohasiga oid leksik birliklar tahlili //Fergana state university conference, 2023.

3. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. Oliy ta'lim tizimida kredit-modul asosida o'qitish tizimi bo'yicha metodik qo'llanma. Toshkent, 2023

4. Nuriddinov, S. Qiyosiy tilshunoslik asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2021

5. Helbig, G., & Buscha, J. Deutsche Grammatik: Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. München: Langenscheidt, 2017

THE STRUCTURAL ANALYSIS OF UZBEK THEATRE TERMINOLOGY

Usmanova Z.I.

*Urgench state university named after Abu Rayhan Beruni, PhD
student*

Annotation: This study focuses on the structural analysis of Uzbek theatre terminology from a linguistic perspective. The main objective is to identify the morphological, lexico-semantic, and diachronic characteristics of Uzbek theatre terms and to develop their scientific classification. The findings reveal that Uzbek theatre terminology comprises four primary structural types: native derivatives, hybrid forms, assimilated terms, **and** fully borrowed lexical units. The semantic analysis demonstrates the presence of polysemy, synonymy, **and** contextual variation within the terminological system. The diachronic investigation highlights the historical evolution of Uzbek theatre terminology, particularly the integration of Russian and English loanwords across different cultural periods. The results contribute to the standardization of Uzbek theatre terminology and provide a methodological foundation for the compilation of specialized glossaries, educational materials, **and** linguistic resources related to theatre studies.

Keywords: theatre terminology, structural analysis, morphology, lexico-semantics, diachronic approach, borrowed terms.

Introduction

Theatrical art and stage culture have their own special lexical system, which forms a complex terminology that includes terms related to the theatre. Theatre terms, by their nature, embody morphological, lexical-semantic and diachronic features. Uzbek theatre terminology has developed significantly, especially in the 20th century, during the Jadid, Soviet and independent periods. At each historical stage, new stage, dramaturgy and acting terms have appeared. At the same time, the internal resources of the Uzbek language - coined words, suffixes and word formation models - have also been actively used (Kozimova, 2023).

The main goal of this study is to identify the structural features of Uzbek theatre terms and classify them on a scientific and methodological basis. The results of the study are of theoretical and practical importance in the fields of theatre studies and linguistics.

Literature review

Recent studies have examined the development of Uzbek theatre terminology. Kozimova (2023) analyzes its evolution in the 20th century, focusing on the adaptation of foreign terms into Uzbek stage culture. In 2024, she proposed a methodology for classifying theatre terms thematically and analyzing them lexically and semantically, aiding the creation of educational materials and specialized dictionaries.

Dadaboyev (2020) outlines the theoretical basis of terminology and the morphological mechanisms of term formation, including derivation, suffixation, and affixation, as well as the assimilation of foreign borrowings.

Diachronic studies trace the historical development of theatre terminology from the 18th to 20th centuries, showing the semantic evolution of dramaturgy and stage-related terms. These works highlight the complementarity of structural, historical, and semantic approaches in studying Uzbek theatre terminology.

Methodology

The following methods were used in the study:

1. Corpus analysis: Uzbek dramaturgy works, theatre studies articles, written archives of stage plans, and existing explanatory dictionaries were taken as a basis.
2. Morphological analysis: The formation forms of terms - compound, affixed, hybrid, and assimilated types - were identified, and their word formation mechanisms were analysed.
3. Lexical-semantic analysis: The cases of synonymy, antonymy, polysemy, and contextual use were studied, which made it possible to identify the semantic layers of terms.
4. Diachronic analysis: The initial use of terms in historical sources and the dynamics of their change over time were studied.

The theoretical basis of the study is based on the methods of terminology theory, lexicology, and semantic analysis (Abdullaeva, 2025). This approach serves to comprehensively study the formation of Uzbek theatre terminology.

Results and Discussion

The results of the study allowed us to identify morphological, lexical-semantic, and historical (diachronic) aspects of Uzbek theatre terminology. Based on morphological analysis, theatre terms were divided into the following main structural types: (1) purely Uzbek terms of construction (staging, acting, directing), (2) hybrid terms (theatre studies, dramatic work), (3) assimilated terms (poster, troupe, repertoire), and (4) fully assimilated foreign terms (premiere, decoration, dramaturgy). This classification indicates that, along with the internal resources of the Uzbek language, the influence of Russian and European languages is significant in the formation of theatre terms (Kozimova, 2023; Dadaboyev, 2020).

The results of the lexical-semantic analysis demonstrated the polysemantic nature of the terms. For example, the term stage is used in the Uzbek language not only in the sense of a theatre space, but also in the sense of a “life process” or “space of events”. This confirms the strong figurative and contextual layers of the theatre lexicon. Also, in the system of synonymous relations, pairs such as stage work - dramaturgy, actor - performer, director - stage manager show the internal semantic adaptation of the terminological system (Abdullaeva, 2025).

Diachronic analysis made it possible to identify the historical layers of theatre terminology. During the Jadid period, the concept of “national theatre” began to take shape, which led to the emergence of many new terms (for example, curtain, stage work, role-playing game). During the Soviet period, terms adopted from the Russian language - repertoire, poster, troupe - were widely used. In the post-independence period, theatre terminology was enriched with terms introduced from English (for example, performance, playwright, casting) in the process of integration with international performing arts.

The discussion shows that the system of theatre terms is a dynamic and open system, directly affected by socio-cultural changes. It is forming new semantic fields in harmony with the word formation models of the Uzbek language system. The results of the study indicate the need to standardize theatre terms based on the structure of the Uzbek language. This serves as a methodological basis in the process of creating dictionaries and teaching theatre terms.

Conclusion

This study reveals the complex and multi-layered structural nature of Uzbek theatre terminology. Morphological and lexical-semantic analysis, as well as a diachronic approach, reveal the origin, formation mechanisms and development directions of terms. The results serve as a basis for creating a practical dictionary, textbooks and methodological materials in the fields of theatre studies and linguistics. They also expand the possibilities for analyzing the standardization of theatre terminology in the Uzbek language and the adoption of new technological terms.

References:

1. Abdullayeva, F. B. (2025). Methods of word formation and cultural relevance of technical terminology in the Uzbek language. *European International Journal of Philological Sciences*. <https://eipublication.com/index.php/eijps/article/view/2894>
2. Dadaboyev, H. (2020). *Terminology of Uzbekistan*. Tashkent: Youth Publishing House. <https://kompy.info/terminologiasi.html>
3. Kozimova, Z. (2023). The development of Uzbek theatre terminology in the 20th century. *American Journal of Research in Humanities and Social Sciences*, 13, 70–73. <https://americanjournal.org/index.php/ajrhss/article/view/974>
4. Kozimova, Z. (2024). Classification of terms related to Uzbek theatre. *Texas Journal of Philology, Culture and History*, 37, 63–68. <https://zienjournals.com/index.php/tjpch/article/view/5790>

СИНТАКСИКО-ДЕРИВАЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Рузметова О.А.

*Ургенчский государственный университет имени
Абу Райхана Беруни, PhD.*

Annotation. Syntactic derivation makes it possible to study the activation of linguistic units in the speech process. Syntactic derivation has a special character in the formation of mathematical terminological units. Terminological units of a syntactic nature are phrases that are formed by combining two separate independent units into a semantically integral combination. In this article it is discussed about the components of syntactic terms and the results of the analysis show the proportion of syntactic terms related to mathematics in the English and Uzbek languages by components.

Синтаксическая деривация дает возможность изучить активацию языковых единиц в речевом процессе.

Синтаксическая деривация имеет особый характер при образовании математических терминологических единиц. Терминологическими единицами синтаксического характера являются словосочетания, которые образуются путем соединения двух отдельных самостоятельных единиц в семантически целостное сочетание [1]. Базовая структура служит основой для образования синтаксической деривации, то есть синтаксическая деривация не может быть образована без базовой структуры. Дериват формируется через базовую структуру.

Словосочетание представляет собой грамматически и семантически связанную синтаксическую единицу, обозначающую наименование вещей и явлений в объективном существовании [2].

В ходе нашего исследования мы проанализировали сложные термины, образованные несколькими компонентами.

По методу компонентного анализа составные термины, относящиеся к области математики, составленные из нескольких компонентов, мы классифицировали следующим образом:

двухкомпонентные; трёхкомпонентные; с четырьмя и более компонентами.

По результатам анализа доля синтаксических терминов, относящихся к математике, в узбекском и английском языках по компонентам характеризуется следующим образом:

1-рис.

2-рис.

Двухкомпонентные терминосоответствия являются наиболее распространенными по количеству словосочетаний и в английском, и в узбекском языках. В этом случае главный компонент представлен существительным в форме именительного падежа и обозначает основное значение. Поскольку терминологические единицы в основном относятся к существительному, основная часть участвующих компонентов в различных конструктивных формах составных терминов относится

к имени существительному. Придаточная часть служит дополнением к основному компоненту. (*периодическая дробь-davriy kasr-periodic fraction; комплексное число-murakkab son-composite number*).

Трехкомпонентные термины образуются на основе двухкомпонентных терминологических сочетаний [3]. Модель грамматической структуры терминологических единиц, относящихся к области трехкомпонентной математики, сложна.

Термины в виде трехкомпонентного словосочетания часто встречаются в виде сложных слов, в которых первые два компонента находятся в форме прилагательных, а третий компонент - в форме существительного. Его модель образуется в виде *прилагательное + прилагательное + существительное*. Можно заметить, что трехкомпонентные терминосочетания в узбекском языке с такой структурой в английском языке также представлены именно такой же моделью, то есть представлены моделью *Adjective + Adjective + Noun*. При этом первые два придаточных компонента служат для дополнения значения главного компонента в третьей позиции: *основной симметричный многочлен-asosiy simmetrik ko'phad- prior symmetric polynomials; положительное целое число-butun musbat son-positive whole number*.

Математические четырехкомпонентные термины в основном образуются из двухкомпонентных соединений или путем добавления дополнительного пояснительного или определяющего термина. Например, в результате использования сочетания двухкомпонентного *алгебраического выражения* с двухкомпонентным сочетанием *числового значения* образовался термин в виде четырехкомпонентного словосочетания. Они связаны друг с другом суффиксом родительного падежа. В английском языке этот термин образуется путем соединения предлога *of*: *числовое значение алгебраического выражения-algebraik ifodaning son qiymati-number value of an algebraic expression*.

Иногда четырехкомпонентное соединение узбекского языка в английском языке может быть представлено тремя компонентами: *прямоугольная система координат-to'g'ri burchakli koordinatalar tizimi-rectangular coordinate system; стороны тупоугольного треугольника-o'tmas burchakli uchburchak tomonlari-sides of obtuse triangle.*

Установлено, что при образовании математических терминологических единиц синтаксико-деривационный способ образования терминов в обоих языках более активен, чем другие виды деривации. По результатам анализа показана доля синтаксических терминов, относящихся к математике, в английском и узбекском языках по компонентам.

Список литературы:

1. Григорян А.А. Терминология современного делопроизводства (исторический, системный и лексикографический аспекты). Дис... канд.фил. наук. – Иваново, 2016. – С.116.

2. Махмудов Н., Нурмонов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси (синтаксис). – Т.: Ўқитувчи, 1995. – Б.18.

3. Гринев-Гриневиц С.В. Терминоведение. Учебное пособие для студентов вузов. – М.: Академия, 2008. – С.141.

GLOBALASHUV SHAROITIDA INGLIZ TILI VA MADANIYAT O‘ZARO TA‘SIRINING LINGVISTIK ASPEKTLARI

Narmetova Z. A.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, stajyor
o‘qituvchi*

Annotation: This article analyzes the mutual influence of globalization processes on the English language and culture, considering English not only as a means of international communication but also as a carrier of global culture. The study examines cultural connotations, metaphorical concepts, and idiomatic expressions within the English language. Moreover, discourse analysis, corpus linguistics, componential analysis, and linguocultural methods have been employed in the research. The findings contribute to identifying the contemporary linguocultural functions of English and have practical significance for the fields of translation studies and intercultural communication.

XXI asrning globallashuv jarayonlari dunyoning barcha mamlakatlarida til va madaniyat o‘rtasidagi munosabatlarni tubdan o‘zgartirmoqda. Ingliz tili bugungi kunda nafaqat xalqaro muloqot vositasi, balki global madaniyatning asosiy tashuvchisi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Dunyo aholisining taxminan 1.5 milliardini ingliz tilidan turli darajada foydalanadi, bunda native speakers soni atigi 400 millionga yaqinni tashkil etadi. Bu holat tilning madaniy kodlarini tarqalishi va transformatsiyasi jarayonlarini tezlashtirmoqda.

Tadqiqotning dolzarbligi quyidagilar bilan belgilanadi:

- ingliz tili global lingua franca sifatida butun dunyo bo‘ylab turli madaniyatlar o‘rtasida ko‘prik vazifasini bajarmoqda;
- raqamli texnologiyalar va internet kommunikatsiyasi tilning madaniy aspektlarini yangicha shakllantirmoqda;
- til va madaniyat o‘zaro ta’siri masalasi zamonaviy lingvistikaning eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Globalashuv sharoitida ingliz tili va madaniyat o‘zaro ta’sirining lingvistik mexanizmlarini aniqlash va tahlil qilish bir qancha vazifalardan iborat. Bular til va madaniyat o‘zaro ta’sirining nazariy

asoslarini o'rganish, globallashuv kontekstida ingliz tilining madaniy funksiyalarini tahlil qilish, madaniy konnotatsiyalarning ingliz tilidagi namoyon bo'lish xususiyatlarini aniqlash hamda zamonaviy kommunikativ muhitda madaniy kodlarning transformatsiyasini ko'rsatishni o'z ichiga oladi.

Til va madaniyat o'rtasidagi munosabat muammosi E. Sapir, B.L. Whorf, A. Wierzbicka, C. Kramsch, V.A. Maslova, S.G. Ter-Minasova kabi ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. Sapir-Whorf gipotezasiga ko'ra, til nafaqat fikrni ifodalash vositasi, balki dunyoqarashni shakllantiradigan asosiy omildir. Bu nazariya bo'yicha, har bir til o'ziga xos madaniy dunyoni aks ettiradi.

Zamonaviy lingvokulturologiya til va madaniyat o'rtasidagi murakkab dialektik munosabatni o'rganadi. Anna Wierzbicka o'zining "English: Meaning and Culture" (2006) asarida ingliz tilining madaniy kodlarini chuqur tahlil qilib, tilning har bir elementi madaniy kontekstda shakllangani va madaniy qiymatlarni o'zida mujassam etganligini ko'rsatib bergan¹²².

Madaniy konnotatsiya – so'zning predmet-mantiqiy ma'nosidan tashqari, ma'lum madaniyat vakillari uchun muhim bo'lgan qo'shimcha ma'no va assotsiatsiyalar majmuidir. Ingliz tilida madaniy konnotatsiyalar quyidagi guruhlar orqali aniq namoyon bo'ladi:

a) Idiomatik iboralar va maqollar:

- "Time is money" (Vaqt bu puldir) – Anglo-Sakson madaniyatida vaqtning qadrliligi, pragmatizm, samaradorlik kontseptini ifodalaydi;

- "The early bird catches the worm" (Erta turganning ishi erta bitar) – saxovatlik, tezkorlik, individual muvaffaqiyat qadriyatlarini aks ettiradi;

- "Every cloud has a silver lining" (Har yomonlikda bir yaxshilik bor) – optimizm, vaziyatdan chiqish yo'llarini topish madaniy yo'nalishini bildiradi.

b) Rang simvolikalari:

Ingliz tilida ranglar turli madaniy konnotatsiyalarga ega:

- Black – qayg'u, motam (black humor, blacklist, black sheep);

¹²² Wierzbicka A. English: Meaning and Culture. Oxford: Oxford University Press, 2006, pp.178-182.

- White – poklik, yaxshilik (white lie, white knight);
- Blue – qayg‘u yoki aristokratlik (feeling blue, blue blood);
- Green – tajribasizlik yoki ekologiya (greenhorn, go green).

c) Metaforik konseptlar:

Amerikalik tilshunoslar G. Lakoff va M. Johnson nazariyasiga ko‘ra, ingliz tilida ko‘plab konseptual metaforalar madaniy dunyoqarashni shakllantiradi:

- "ARGUMENT IS WAR" (attack a position, defend an idea) – munozara harbiy terminlar orqali tushuniladi;
- "TIME IS MONEY" (spend time, waste time, save time) – vaqtning moddiy qiymat sifatida qabul qilinishi¹²³.

Bugungi globallashuv davrida ingliz tili nafaqat aloqa vositasi, balki madaniyatni tarqatuvchi kuchli omilga aylanmoqda. Internet va raqamli texnologiyalar tufayli ingliz tilining madaniy kodlari tez o‘zgarib bormoqda. Yangi kommunikatsiya vositalari — emojilar, qisqartmalar, hashtaglar — til orqali butun dunyoga ingliz madaniyatining ayrim jihatlarini yoymoqda.

• 😊, 🖐️, ❤️ kabi emojilar — butun dunyoda tushuniladigan umumiy vizual kodlarga aylangan. Ular hissiyotlarni so‘zsiz ifodalashga yordam beradi.

• Internet slengdagi *LOL* (*laugh out loud*), *OMG* (*oh my God*) kabi qisqartmalar ingliz madaniyati ta’sirida yaratilgan bo‘lib, endi deyarli barcha tillarda ishlatiladi.

• Hashtag madaniyati (#MeToo, #BlackLivesMatter) esa internet orqali ijtimoiy harakatlarning shakllanishiga, odamlarning madaniy va fuqarolik pozitsiyasini ifoda etishiga sabab bo‘ladi.

So‘nggi yillarda ingliz tilida inklyuziv til (inclusive language) va madaniy sezgirlik (cultural sensitivity) tushunchalari tobora muhim bo‘lib bormoqda. Bu degani, tilga endi nafaqat muloqot vositasi, balki hurmat, tenglik va bag‘rikenglikni ifoda etuvchi vosita sifatida qaralmoqda. Masalan:

¹²³ Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980, pp.103-115.

- Oldin faqat *he* yoki *she* ishlatilgan bo'lsa, hozirda “they” olmoshi bitta odamni jinsini aytmasdan ifodalash uchun ishlatiladi (*Someone left their bag* – “Kimdir sumkasini qoldiribdi”).

- “Disabled person” o‘rniga “person with disability” deyiladi — bunda inson avvalo shaxs sifatida, keyin esa uning holati tilga olinadi.

- Shuningdek, *chairman* (faqat erkak ma’nosida) o‘rniga “chairperson” yoki shunchaki “chair” ishlatiladi, bu jinsiy neytrallikni ta’minlaydi.

Bunday o‘zgarishlar ingliz tilining madaniy kodlariga yangi qimmatlar olib keldi — endi til orqali tenglik, hurmat va empatiya ifodalanadi. Bu tendensiya ingliz tilining zamonaviy, ochiq va insonparvar madaniyat sifatida rivojlanayotganini ko‘rsatadi.

Bugungi globallashuv davrida ingliz tili dunyoning turli burchaklarida turlicha shakllanmoqda. Har bir mintaqa va madaniyat ingliz tilini o‘z ehtiyojlari, urf-odatlar va hayot tarziga moslashtirib ishlatmoqda. Natijada quyidagi kabi **mahalliy o‘ziga xos ingliz tili variantlari** paydo bo‘lgan.

- **Indian English** (Hindcha ingliz tili) – Hindistonda ingliz tiliga mahalliy ta’sir kuchli. Masalan, “**prepone**” (postpone so‘zining teskarisi, ya’ni “oldinga surmoq”) yoki “**do the needful**” (kerakli ishni qilmoq) kabi iboralar ishlatiladi.

- **Nigerian English** – Nigeriyada “**go-slow**” so‘zi “tirbandlik” ma’nosida qo‘llanadi, bu esa ingliz tilining mahalliy ijtimoiy holatga moslashganini ko‘rsatadi.

- **Singlish** (Singapore English) – Singapurda ingliz tili xitoy, malay va hind tillari bilan aralashgan. “**lah**”, “**lor**” kabi so‘zlar gap ohangini ifodalovchi diskurs markerlar sifatida ishlatiladi (masalan, “Okay lah” – “Mayli-ku”).

Bu misollarning barchasi **mahalliy madaniyatning ingliz tiliga ta’siri** natijasida shakllangan bo‘lib, ular tilning global, lekin bir vaqtning o‘zida **mahalliy ruhga ega** bo‘lishini ta’minlaydi.

Tilshunos **Braj Kachru** ingliz tilining dunyo bo‘yicha tarqalishini “**Three Circles of English**” (“Ingliz tilining uch doirasi”) modeli orqali

tushuntirgan. Bu model ingliz tilining **tarixiy rivoji va madaniy o'zgarishlarini** ko'rsatadi:

1. **Inner Circle (Ichki doira)** – **Buyuk Britaniya, AQSh, Kanada, Avstraliya** kabi mamlakatlar kiradi. Bu yerda ingliz tili **ona tili** sifatida ishlatiladi. Ular madaniy va til me'yorlarini belgilovchi asosiy markazlar hisoblanadi. Ya'ni bu mamlakatlar **madaniy norma yaratuvchilardir**.

2. **Outer Circle (Tashqi doira)** – **Hindiston, Nigeriya, Pokiston** kabi sobiq ingliz mustamlakalari kiradi. Bu mamlakatlarda ingliz tili rasmiy aloqa tili sifatida ishlatiladi, lekin u **mahalliy madaniyatga moslashgan** ya'ni bu doira **madaniy adaptatsiya** jarayonini ifodalaydi.

3. **Expanding Circle (Kengayuvchi doira)** – **Xitoy, Yaponiya, O'zbekiston** kabi mamlakatlar bu doiraga kiradi. Bu joylarda ingliz tili **xorijiy til** sifatida o'qitiladi va xalqaro aloqa, ilm-fan, texnologiya sohalarida qo'llanadi. Bu bosqichda ingliz tili **madaniy qabul qilish** jarayonidan o'tadi¹²⁴.

Yuqorida takidlanganidek til va madaniyat o'zaro chambarchas bog'liqdir. Har bir tilda o'sha xalqning hayot tarzi, qadriyatlari va dunyoqarashi ifodalanadi. Shu sababli, ba'zan bir tildagi ayrim madaniy tushunchalarning boshqa tilda aniq ekvivalenti bo'lmaydi. Bunday holat madaniy lacuna (yoki madaniy bo'shliq) deb ataladi.

Masalan, ingliz tilidagi *“pub”*, *“small talk”* kabi tushunchalarning o'zbek tilida to'liq muqobili yo'q. Aksincha, o'zbek tilidagi *“sovchi”*, *“navro'z”* kabi so'zlar ham ingliz tiliga to'liq tarjima qilinmaydi, chunki ular ma'lum madaniy kontekst bilan bog'liq.

Globallashuv davrida madaniy lacunalar ko'plab madaniyatlararo muloqotda muhim masalaga aylangan. Bu muammo turli yo'llar orqali bartaraf etilmoqda.

Borrowing (o'zlashtirish) – so'zlarni asl shaklida boshqa tilda ishlatish. Masalan, *“weekend”*, *“business”*, *“marketing”* kabi so'zlar ko'plab tillarga ingliz tilidan o'zgarishsiz kirib kelgan.

Calque (ko'chirma tarjima) – so'zni tarkibiy qismlarga ajratib, to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilish. Masalan, ingliz tilidagi *“skyscraper”*

¹²⁴ Kachru B.B. The Other Tongue: English Across Cultures. University of Illinois Press, 1992, pp 91-98.

so‘zi rus tiliga “*небоскрёб*”, o‘zbekchada esa “osmono‘par bino” tarzida kirgan.

Descriptive translation (tavsifiy tarjima) – tushunchani izohlab berish orqali tarjima qilish. Masalan, “*pub*” so‘zi “ichimliklar ichiladigan mahalliy bar yoki klub” tarzida tushuntiriladi.

Cultural adaptation (madaniy moslashish) – so‘zni mahalliy madaniyatga mos shaklda ifodalash. Masalan, ingliz tilidagi “*Thanksgiving*” bayrami o‘zbek tilida “shukronalik kuni” deb tushuntiriladi.

Shunday qilib, ingliz tili bugungi kunda nafaqat aloqa vositasi, balki madaniy almashinuv va innovatsion tafakkurning vositasi sifatida ham dunyo miqyosida faol ta’sir kuchiga ega bo‘lib bormoqda.

Tadqiqot natijasida shuni aytish mumkinki ingliz tili va anglo-amerikan madaniyati o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lib, ular bir-birini shakllantirib, boyitib boradi. Tilning har bir elementi – leksika, grammatika, pragmatika – madaniy kontekstda tahlil qilinishi zarur. Shu bilan birga, globalashuv ikki tomonlama jarayon bo‘lib bir tomondan ingliz tili madaniy kodlari butun dunyoga tarqalmoqda va mahalliy madaniyatlarga ta’sir ko‘rsatmoqda, ikkinchi tomondan, mahalliy madaniyatlar ingliz tiliga o‘z ta’sirini o‘tkazib internet va ijtimoiy tarmoqlar ingliz tilining madaniy funktsiyalarini yangicha shakllantirmoqda. Emojlar, internet sleng, hashtag madaniyati – bular zamonaviy lingvomadaniy hodisalar hisoblanadi. Tadqiqot natijalari ingliz tilini o‘qitish metodikasida, tilshunoslikda, xalqaro muloqotda va madaniyatlararo kommunikatsiya sohasida qo‘llanilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sapir E. Language: An Introduction to the Study of Speech. New York: Harcourt, Brace, 1921.
2. Whorf B.L. Language, Thought, and Reality. Cambridge: MIT Press, 1956.
3. Wierzbicka A. English: Meaning and Culture. Oxford: Oxford University Press, 2006.
4. Kramersch C. Language and Culture. Oxford: Oxford University Press, 1998.

5. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
6. Kachru B.B. *The Other Tongue: English Across Cultures*. University of Illinois Press, 1992.
7. Crystal D. *English as a Global Language*. Cambridge University Press, 2003.
8. Ter-Minasova S.G. *Язык и межкультурная коммуникация*. М.: Слово, 2000.
9. Маслова В. А. *Лингвокультурология*. М.: Академия, 2001.

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA VAQT NOANIQLIGINI IFODALOVCHI SO‘Z TURKUMLARINING QIYOSIY TAHLILI

Klicheva N.A.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti,
o‘qituvchi*

Annotation: This article is devoted to a comparative analysis of word groups expressing uncertainty of time in English and Uzbek. From this point of view, uncertainty is considered as a typological category that finds its expression at various levels of the linguistic hierarchy, and all the means of various levels are contrasted with the means of the uncertainty category at the second level.

Keywords: uncertainty of time, any time, sometimes, anywhen, some, tiny.

Qiyoslanayotgan har ikkala noqardosh bo‘lgan, ya’ni til tizimi har xil bo‘lgan tillarda bu turkum bir xil usullarda, ya’ni maxsus so‘zlar, noaniqlikning sintaktik birikmalari *some day, some other time, a few days, any longer, any time, sometimes, a little while, once upon a time, some while* va boshqalar yordamida ifodalanadi; o‘zbek tilida esa vaqt noaniqligi ma’nosini anglatuvchi so‘z turkumlari ana shu ma’noni ifodalovchi sintaktik birliklarning markeri vazifasini bajaradi.

Ingliz va o‘zbek tillarida oddiy va yasama leksik birliklar:

INGLIZ TILI	O'ZBEK TILI
<i>anytime</i>	<i>allamahal, allavaqt(gacha)</i>
<i>anywhen</i>	<i>goho, alla-pallagacha</i>
<i>meantime</i>	<i>Ba'zan</i>
<i>meanwhile</i>	<i>Ba'zan -ba'zan, ahyon- ahyonda</i>
<i>since</i>	<i>gohida, goho- goho</i>
<i>somewhen, somewhile</i>	<i>yaqindagina, erta- indin, kecha</i>
<i>yesterday</i>	<i>kunduz</i>
<i>when</i>	<i>bemahal, jinday, sal</i>
<i>already</i>	<i>ilgari</i>
<i>yester-year</i>	<i>allaqachon</i>
<i>sometime(s)</i>	<i>tez kunda, tunov kuni, yaqin orada</i>

Bu birliklar quyidagicha moslashishi mumkin:

<i>some other + N</i>	<i>boshqa + N</i>
<i>a little + N</i>	<i>Ba'zi + paytlarda</i>
<i>one + N</i>	<i>bir + payti + V</i>
<i>sometime + N</i>	<i>bir + pas</i>
<i>sometimes + N</i>	<i>bir + N</i>
<i>one + late + N</i>	<i>bir necha + N + so'ng</i>
<i>for + Adj. + N</i>	<i>bir qancha + N + so'ng</i>
<i>several + N pl.</i>	<i>Ba'zi + N</i>
<i>a number + of + N (weeks)</i>	<i>ancha + N (vaqt)</i>
	<i>bir + N + keyin</i>

Qayd etib o'tilgan birliklar har xil so'z turkumlari ishtirok etgan har xil birikmalarga kiradi: asosiy sintaktik modellarga quyidagilarni kiritish mumkin: ingliz tilida: *some other time, some time next week, a little sometimes*; o'zbek tilida: *boshqa safar, kelasi hafta, ba'zan – ba'zan, ba'zi paytlarda, bir qancha vaqtdan beri, vaqti – vaqti bilan, oxir bir kun* va boshqalar. Masalan:

Come in some time next week. Occasionally we need some one (T.Dreiser, Sister Carrie, 35). He sometimes saw them at table, and sometimes did not (T.Dreiser, Sister Carrie, 147). Sometimes they went out (T.Dreiser, Sister Carrie, 198). I'll get something again one of these

days (T.Dreiser, Sister Carrie, 376)¹²⁵. Come in to meals any time (J.London, Martin Eden, 248). Martin bedan, that morning, a story which he had sketched out a number of weeks before ... (J.London, Martin Eden, 285)¹²⁶.

Bir mahal uni kimdir chaqirgandek bo'ldi (A.Muxtor, Chinor, 231). Keyin bir necha kun o'ylab Yo'lchi bilan maxfiy uchrashuvga qaror qildi (Oybek, Qutlug' qon, 41). Bir vaqtlar juda baquvvat sportchi yigit bo'lgan ekan (A.Muxtor, Chinor, 304). Rostdan ham erta – indin maktabga borishadi – yu oftob o'tadigan issiq qolarmidi (Cho'qqilar chorlaydi, 31). Bir zum jimib qolishdi (Cho'qqilar chorlaydi, 39). Quyosh allaqachon baland tom, dov – daraxtlar ortiga o'tib yashiringan (S.Anorboev, Qissalar, 13). Usta har oqshom ansabldan, xizmatdan qaytgach, supasida o'tirib, allavaqtgacha tanburda mashq qiladi (Mirmuxsin, Tunngi chaqmoqlar, 43). Allamahaldan keyin Munavvar o'zi bilan o'zi gaplashganday ma'yus ... (S.Anorboev, Qissalar, 7). Goho o'zidan – o'zi miyig'ida kulib qo'yardi (S.Anorboev, Qissalar, 53). Ba'zida uch – to'rt kunlab kelmaydi (Cho'qqilar chorlaydi, 117). Nega ilgariroq uch – to'rt kunlab ishga chiqilmagan (Cho'qqilar chorlaydi, 132). U shularni o'ylab ancha vaqt jim qoldi (Cho'qqilar chorlaydi, 196). Ahyon – ahyonda onamni ham uy ishlariga yordamga chaqirishadigan bo'lishdi (Cho'qqilar chorlaydi, 197). Bu ahvol bir necha yil davom etdi (Cho'qqilar chorlaydi, 197)¹²⁷. Tush ko'ryaptimi, goh – goh kattasi bir narsalarni o'ziga jovrab, inqillab qo'yadi (T.Po'lat, Ichkuyov, 70). Sal o'tmay u, tapir tupurga aylandi (H.Nazir, Tanlangan asarlar, 305). Bir vaqtlar tuvakka yaxshigina gullar solardingiz (Mirmuxsin, Tunngi chaqmoqlar, 299). Hali vaqt ertaku, yana jinday uxlavolaylik ... (T.Po'lat, Ichkuyov, 71). Bir necha kundan so'ng u yana Qohiraga qaytadigan bo'lib qoldi (Mirmuxsin, Tunngi chaqmoqlar, 107). Bir qancha vaqtdan so'ng, u yana Misrga qaytib kelib, Qohirada yashay boshladi (Mirmuxsin, Tunngi chaqmoqlar, 105). Bir lahzadan

¹²⁵ T.Dreiser, Sister Carrie, 376

¹²⁶ J.London, Martin Eden, 285

¹²⁷ Cho'qqilar chorlaydi, 197

keyin u Arslonga boshdan oyoq tikilib somon shlyapasi, silliq kostyumiga qaradi (Mirmuxsin, Tunngi chaqmoqlar, 72)¹²⁸.

Yuqorida ko‘rib chiqilgan holatlar asosida quyidagicha xulosalar qilish mumkin: 1) har ikkala noqardosh til uchun ham bir xil so‘z turkumlarining mavjudligi xarakterlidir; 2) qiyoslanayotgan tillarda vaqt noaniqlikning maxsus (markaziy) va pereferial markerlari mavjud bo‘lib, ular yordamida moslashtirishning tipologik operatsiyasi amalga oshiriladi; 3) tillararo modellar o‘rtasidagi farq qiyoslanayotgan tillarning genetik va tipologik geterogenligi orqali aniqlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bo‘ranov J.B., Yusupov U.K., Iriskulov M.T., Sadikov A.S. The grammatical structures of English, Uzbek and Russian. Part I.—Tashkent: Ukituvchi, 1986,—308p.

2. Isoqov I., Bo‘ronova M.M. Juft va takror so‘zlarda pereferial noaniqlik ma’nosining ifodalanishi haqida. O‘zbek tilshunosligining ayrim masalalariga doir. Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat pedagogika instituti. Ilmiy asarlar 87 - tom, Toshkent, 1972, 91 - 96 bb.

3. Bo‘ranov J. Ingliz va o‘zbek tillari qiyosiy grammatikasi. — Toshkent: O‘qituvchi, 1973, 284 b.

4. Dreiser T. Sister Carrie. —M., 1958. —510 p.

5. London Jack. Martin Eden. —Kiev, 1980. —366 p.

6. Oybek. Qutlug‘ qon. —Toshkent, 1966,—344 b.

7. Kabulova G.U “Tilshunoslikda milliy kiyim va libos nomlari talqini”. Тилнинг лексик-семантик тизими, қиёсий типологик изланишлар ва адабиётшунослик муаммолари материаллар IX тўплами. — Buxoro. 2018, —Б.429-431.

¹²⁸ Mirmuxsin, Tunngi chaqmoqlar, 72

INGLIZ, O‘ZBEK VA RUS MAQOLLARIDA “BOYLIK” KONSEPTINING LINGVOMADANIY VA CHOG‘ISHTIRMA TAHLILI

Saparova I.P.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti,
o‘qituvchi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz tilidagi maqollar va iboralar tizimi orqali “boylik” konsepti lingvomadaniy nuqtai nazardan tahlil etilgan. “Boylik” tushunchasining xalq madaniy ongidagi o‘rni, uning qadriyatlar, axloqiy me‘yorlar va ijtimoiy hayotdagi talqini aniqlanadi. Shuningdek, ingliz, o‘zbek va rus tillaridagi maqollar o‘rtasida qiyosiy tahlil amalga oshiriladi hamda konseptning milliy mentalitet bilan bog‘liqligi yoritiladi.

Kalit so‘zlar: konsept, boylik, lingvomadaniyat, maqol, frazeologiya, qiyosiy tahlil, milliy mentalitet.

Kirish

Har bir xalqning tili uning madaniyati, dunyoqarashi va qadriyatlarini o‘zida mujassam etadi. Shu ma’noda konseptlar til orqali xalq tafakkurining eng muhim qatlamlarini ifodalaydi. “Boylik” konsepti ham shunday asosiy tushunchalardan biri bo‘lib, u turli xalqlarda ijtimoiy, axloqiy va ruhiy qadriyatlar tizimida turlicha talqin etiladi.

Boylik odatda moddiy farovonlik, muvaffaqiyat va kuch ramzi sifatida baholansa-da, ko‘plab maqollarda u nisbiy hodisa sifatida talqin qilinadi. Masalan, ingliz xalq maqollarida boylik ba’zan hayotiy tajriba va mehnatsevarlik natijasi sifatida, ba’zan esa o‘tkinchi, beqaror hodisa sifatida ifodalanadi.

Mazkur maqolada “boylik” konseptining ingliz tilidagi paremiologik birliklarda (maqol va iboralarda) ifodalanish xususiyatlari, ularning semantik va madaniy talqini o‘rganiladi.

Asosiy qism

1. “Boylik” konseptining umumiy talqini

D.S. Lixachev (1993) konseptni madaniyatning asosiy birliklaridan biri sifatida ta’riflab, u til va tafakkur o‘rtasidagi vositachilik

funksiyasini bajarishini ta'kidlaydi. Boylik konsepti ham ana shunday universal, ammo milliy jihatdan o'ziga xos tushunchadir.

V.V. Krasnix (2002) ning fikricha, har bir milliy madaniyatda boylikka bo'lgan munosabat xalqning mentaliteti va axloqiy qadriyatlari bilan belgilanadi. Ingliz madaniyatida boylik mehnat, vaqtni qadrlash, tejamkorlik kabi tushunchalar bilan bog'lanadi.

2. Ingliz maqollarida “boylik” konsepti

Ingliz maqollarida boylik tushunchasi ko'p hollarda insonning mehnati, aql-zakovati va ijtimoiy maqomi bilan bog'liq holda ifodalanadi. Quyidagi maqollar bunga misol bo'ladi:

Wealth is nothing without health - boylik sog'liq bo'lmasa, hech narsaga arziyas.

A good name is better than riches - yaxshi nom boylikdan afzal.

Time is money - vaqt boylikning o'zidir.

Industry brings wealth - mehnat boylik keltiradi.

Ushbu maqollardan ko'rinadiki, ingliz xalqining tafakkurida boylik - bu nafaqat moddiy, balki ma'naviy qadriyatlar bilan chambarchas bog'liq konseptdir.

3. Boylikning ijtimoiy va axloqiy talqini

Ingliz maqollarida boylikning ijobiy bahosi bilan bir qatorda, uning chegaralari ham ko'rsatiladi. Masalan:

Riches take wings - boylik qushdek uchib ketadi.

All that glitters is not gold - har yaltiragan narsa oltin emas.

A fool and his money are soon parted - ahmoq boyligidan tezda ajraladi.

Bu misollar ingliz tilidagi maqollarda boylikning beqarorligi, uni to'g'ri yo'l bilan saqlash zarurligi haqidagi fikrlarni ifodalaydi. Shuningdek, ma'naviy qadriyatlarning ustuvorligi ham alohida ta'kidlanadi.

4. Qiyosiy tahlil

O'zbek va rus maqollarida ham boylik masalasiga o'xshash yondashuvlar uchraydi. Masalan, o'zbekcha “Sog'lom tanda sog' aql” yoki “Boylik - qo'lda, aql - boshda” maqollari inglizcha *Wealth is nothing without health* mazmuniga yaqin.

Rus tilidagi *He в деньгах счастье* (Baxt pulda emas) maqoli esa boylikning nisbiyligini, inson baxtining faqat moddiy ne'matlar bilan belgilanmasligini ifodalaydi.

Demak, barcha tilda boylik konsepti nafaqat moddiy, balki axloqiy, ruhiy va madaniy qadriyatlar bilan uzviy bog'langan tushuncha ekanligi ko'rinadi.

Xulosa

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, "boylik" konsepti ingliz tilidagi maqollar va iboralarda keng ifoda topgan bo'lib, u xalqning mehnatsevarlik, adolat, tejamkorlik va sog'lom turmush haqidagi qarashlarini aks ettiradi. Ingliz, o'zbek va rus maqollarini qiyoslash orqali boylikka bo'lgan umumiy insoniy va milliy yondashuvlarni aniqlash mumkin.

Boylikning lingvomadaniy talqini shuni ko'rsatadiki, u moddiy ne'matlar bilan cheklanmaydi - u inson qadri, sog'liq, aql va halollik bilan bevosita bog'liq tushunchadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка // ИАН СЛЯ. 1993. - Т. 52. - № 1. - С. 3-9.
2. Красных В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология. - М., 2002
3. Снитко Т.Н. Предельные понятия в Западной и Восточной лингвокультурах.-Пятигорск,1999.
4. Стернин И.А.Методика исследования структуры концепта // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. — Воронеж: Изд-во ВГУ, 2001. - С. 58-64.
5. *Oxford Advanced Learner's Dictionary*. Oxford University Press, 1995.
6. Robert Christy. *Proverbs, Maxims and Phrases of All Ages*. - 1887.
7. Saparova I.P. *Verbalization of the concept "Wealth" in the phraseological system of the English language*. Buxoro, 2021.

8. Saparova I.P. *The structure of the concept of “wealth”*. Buxoro, 2022.

THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF ENGLISH NEOLOGISMS IN THE FIELD OF BIOTECHNOLOGY

Adambaeva F.R.

*Urgench State University named atfter Abu Rayhon Biruni, Senior
Lecturer*

Annotation: The terminology of the sphere of biotechnology has recently begun to attract the attention of linguists, which only confirms the fact that science is at the stage of its active and promising development. This article focuses on the neologisms of biotechnological sphere and the ways of their formation in the English language.

Keywords: term, terminology, word-formation, biotechnology, affix, blending, borrowing, acronym.

In the era of rapid scientific and technological progress, the emergence of new concepts inevitably leads to the creation of new terms. Among the fields that demonstrate an especially dynamic growth of terminology is biotechnology, which combines achievements of biology, chemistry, medicine, agriculture and engineering. As a multidisciplinary science, biotechnology requires the constant development of new lexical units that adequately reflect its innovative processes, methods, and discoveries. The study of neologisms—that is, newly coined words or newly assigned meanings to existing words—has therefore become one of the topical areas of modern linguistics. In particular, the analysis of biotechnological terms is of great relevance because they illustrate how language responds to the development of cutting-edge knowledge. New terms not only enrich the vocabulary of English but also function as tools for conceptualization, communication and dissemination of scientific advances on a global scale.

The opinion of V.V. Vinogradov about the role of new word formation in linguistics is worth to mention here. According to him, the formation of terms is important in the science of linguistics, as it approaches lexicology - the science of the lexical structure of the

language, and in turn - grammar is concerned with the theory of form and the syntax of word-combinations [4]. The number of the supporters of this view is increasing day by day.

There are mainly morphological, morphological-syntactic, lexical-semantic and lexical-syntactic methods of word formation. One of the most effective ways to enrich modern English vocabulary is through morphology. This method is done by adding affixes and words. Affixation is the process of making a word by adding a word-forming device to the stem. There are three types of forming new words with affixes: with suffixes, with prefixes and using both using suffixes and prefixes. We can also create words without affixes and by word composition or compounding etc. Morphological neologisms are new word forms created through a variety of processes, including: derivation, composition, compounding, blending, acronymy, and borrowing [3]. Myshak defines one-component terms as terms-words which include root terms (the stem coincides with the root), derived terms and composite terms which -are spelled as one word or hyphenated. In this case affixation is considered to be the most productive way of forming terms of biotechnology[2].

1. Formation of terminology with the help of suffixes:

The most productive suffixes involved in the formation of biotechnological terms in English include the following: -ion, -tion (bioaugmentation, bioremediation, pollination, hybridization, polymerization, population, selection, expression, recombination, replication); -ing (cloning, splicing, sequencing, inbreeding, engineering, crossing, breeding, mapping, profiling); -tide / -cide (nucleotide, pesticide, herbicide); -ance (-ence) (dominance, inheritance, sequence, resistance); -ism (mutualism, organism, parasitism, metabolism, photoperiodism, commensalism, polymorphism dimorphism); -er (transfer, marker, dimer, fermenter, fertilizer, impeller, isomer, promoter), -or (attenuator, biosensor, bioreactor, immunosensor operator); -ity (consanguinity, cytotoxicity, heritability, incompatibility, instability); -y (allelopathy, dichogamy, exogamy, fortify, immunotherapy, karyogamy).

2. Terminology using prefixes: The process of prefixation, that is, the formation of derivative terms with using derivational morphemes less explicitly in the terminological system biotechnology. Most prefixes are borrowed, these are prefixes of Latin (re-, de-, in-, pre-, ad-) and Greek (anti-, auto-, chemo-, bio-) origin. It is less common to create neologisms by adding prefixes: recombine, denature, prebiotic, inbred, adjuvant, antibody, autoimmune, chemostat, biofuel an etc.

3. Creating a new word using suffix-prefixes: In this type of word-formation, a new word is created by adding both a prefix and a suffix to the root at the same time: biotransformation, regeneration, recombinant, de-ionized

Also, many neologisms in English can be made without affixes. Word formation without affixes is done by exchanging sounds and transferring stress as a means of word formation. However, this method of word formation is not widespread. The method of word formation without affixes can include a common conversion in English, that is, the method of word formation by moving a given stem to another paradigm of word change. As the syntactic structure of the new word changes, the conversion requires a morphological-syntactic method of word formation. Conversion of words most of them are verbs : clone-to clone, control-to control, shear-to shear, probe-to probe and so on. From the above examples, it is clear that verbs can be made up of different word groups, such as nouns, adjectives, and pronouns.

Word composition or compounding is a type of morphological word formation common to Indo-European languages in which a new compound or abbreviated word is two or more stems or words. Keep in mind that compound words are made up of a combination of two complete bases: electroporation, frameshift, feedstock, artificial selection, autoimmune disease.

One of the widely used ways of forming new words is acronymy in which a new word or name is formed from the initial components of longer name or phrase: DNA (**deoxyribonucleic acid**), GMO (Genetically Modified Organism), FAD(flavin adenine dinucleotide), RNA(Ribonucleic acid).

Borrowing should be noted as one of the popular ways of enriching lexical system of a language which is the process by which a word from one language is adapted for use in another without translating: bacterium, de novo, embryo, ex novo, ex vitro, vibrio.

Another way of building new words is Blending. It refers to joining the beginning of one word and the end of another to make a new word with a new meaning: transfection (trans+infection). However, this method is less productive than the others.

Biotechnological neologisms perform not only nominative but also important cognitive and communicative functions. They contribute to structuring scientific thought, as in the metaphorical expression *molecular scissors* used to describe the CRISPR method. Many terms are inherently metaphorical, such as *gene silencing or genetic code*, which conceptualize abstract processes in more tangible forms. As Lakoff and Johnson emphasize, metaphor is a fundamental tool of human conceptualization, and the terminology of biotechnology vividly demonstrates this principle by shaping how both specialists and the wider public perceive new scientific realities [1].

In conclusion, it should be stated that industrial and technological advances were the main factors in expanding the terminology of biotechnology and due to the rapid development, the terminology of the sphere is still in a state of active formation as terminological systems evolve alongside with the development of sciences.

References:

1. Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: The University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
2. Myshak, E. A. Formation of One-Component Biotechnology Terms in English and Russian Languages // *Scientific and practical electronic journal Alley of Science*. – 2017. – №16. – URL: <http://alley-science.ru> (date of access: 14.10.2025).
3. Pavel, S., Nolet, D. *Handbook of Terminology*. – Canada, 2001. – 148 p.
4. Sirotin, A. S. Types of Structural Models of English Terms-Phrases in the Sphere of Biotechnology // *Studia Humanitatis*. – 2020. –

QISQARTMALAR: BIZNES VA DIPLOMATIK YOZISHMALARDA ABBREVIATURALARNING AHAMIYATI

Sadullayeva Sh.B.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, stajor-
o'qituvchi*

Annotation: This article provides information about abbreviations and acronyms used in diplomatic correspondence. In diplomatic speech, along with terms, abbreviations related to diplomacy have a special significance. At the same time, these abbreviations should be understandable for the interlocutors and their translators. In modern times various abbreviations related to different spheres of life are being widely used. This trend is natural and is a kind of response of the language to the scientific and technological revolution taking place in the world and the development of international relations.

Nominativ belgilarning maxsus turi sifatida qisqartmalarning xususiyatlarini o'rganish va aniqlash bilan bog'liq ko'plab masalalar nominatsiya muammolarini o'rganish kontekstida muhim o'rin egallaydi. Xususan, qisqartirilgan nomlarning "sloviness" maqomining ta'rifi shubhasiz qiziqish uyg'otadi. Bu leksik birliklarning ushbu toifasini og'zaki belgilar sifatida foydaliligi nuqtai nazaridan ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi¹²⁹. Shunday qilib, qisqartma qisqartma bo'lib yoziladi: UNCTAD – Birlashgan millatlar savdo va rivojlanish bo'yicha konferentsiyasi.

Nutq va yozma matnni iqtisod qilish qisqartmaning asosiy vazifasidir. O'g'zaki nutq nuqtai nazaridan, qisqartma o'zi mos keladigan kontseptsiyadan taxminan besh baravar qisqaroq vaqt mobaynida va yozishda tejamkorlik jihatidan yanada ta'sirli bo'ladi. Biroq, qisqartmalar suhbatdoshlar va ularning tarjimonlari uchun tushunarli bo'lsa, bu tejash o'zini oqlaydi.

¹²⁹ Голованова Д. А. Интердискурсивность дипломатического дискурса / Д. А. Голованова. – Волгоград, 2014.

Bugungi kunda qisqartma bilimning turli sohalariga xizmat qiluvchi lugʻatlarni toʻldirish uchun intensiv ravishda qoʻllaniladi. Bu koʻplab tillarda ommaviy hodisaga aylandi va shuningdek, "lugʻatni toʻldirishning samarali usuli" deb hisoblanadi. Hayotning tez sur'ati tilda qisqartmalar koʻpayishining asosiy sababidir, bu esa, oʻz navbatida, murakkab koʻp qismli nomlarni yaratish orqali ommaviy nominatsiyada yangi hodisalarning paydo boʻlishini talab qiladi, bu esa qisqartmalarining koʻpayishiga olib keladi. Demak, ma'lumotni uzatishning iqtisod qilingan va ayni paytda adekvat usulini izlash, pirovardida, "kod va matn antinomiyasida" oʻzini namoyon qiladi.

Lotin tilidagi qisqartmalar tarjimon uchun alohida qiyinchilik tugʻdiradi. Bu, ayniqsa, Yevropa tillari uchun, xususan, ingliz tili uchun toʻgʻri keladi. Lotin tilidagi qisqartmalar norasmiy biznes soʻzlashuv nutqida ham, yozma rasmiy nutqda ham keng tarqalgan. Ular haqli ravishda ba'zi ingliz atamalarining "an'anaviy belgilari" deb hisoblanishi mumkin.

Qisqartmalar turli tabiatdagi matnlarda uchraydi va nutqning turli uslublarida va nutq faoliyati turlarida qoʻllaniladi: gazeta maqolalari, reklamalar, xatlar, badiiy asarlar, publitsistik va ilmiy ishlar. Yangi axborot texnologiyalarining faol joriy etilishi tufayli zamonaviy ishbilarmonlik dunyosi inglizcha qisqartmalardan eng faol foydalanishi bilan ajralib turadi.

Qisqartmalar masalasining murakkabligidan dalolat beruvchi qarama-qarshi fikrlar mavjud. Ba'zi tadqiqotchilar qisqartirilgan nomlarda past ogʻzaki belgilarni koʻrishadi, ularning fikriga koʻra, ularni fonomorfologik yoki toʻliq belgilarning stilistik variantlari sifatida koʻrib chiqish kerak. Boshqa tilshunoslar har qanday qisqartmalarni yangi usulda qilingan soʻzlar deb atashadi. Qisqartmalar diaxronik darajada oʻrganilishi kerak boʻlgan hodisa, ya'ni soʻzma-soʻz rivojlanish bosqichlaridan oʻtadigan beqaror lingvistik faktlar sifatidagi nuqtai nazar ham mavjud. Toʻgʻri, qisqartma soʻzning maqomini belgilashning aniq vaqtini aniqlash qiyinligi ta'kidlangan.

Inson huquqlari boʻyicha seminarlar materiallarida ma'lumotlarning qisqartmalariga misollar:

1. FAO – Food and Agriculture Organization (Birlashgan Millatlar Tashkilotining Oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi tashkiloti)

2. WHO – World Health Organisation (Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (JSST)).

Ish hujjatlarida so‘zlarning predmet-mantiqiy ma’nolari ustunlik qiladi. Biroq, olingan sub'ekt-mantiqiy ma'nolar ushbu aloqa sohasida terminologik bo‘lgan holatlar bundan mustasno. Shu munosabat bilan diplomatik nutqda bir qator xususiyatlar shakllanadi. Diplomatik nutqda nutq tasvirini yaratishning oz sonli usullari mavjudligidadir. Xususan, matn yoki nutq obrazliligini yaratishda metonimiya, metafora, shuningdek, boshqa muhim va keng tarqalgan usullarning oz miqdori qo‘llanilishi yoki umuman qo‘llanilmasligi mumkin.

Misol sifatida, qisqartmalardan biri ishlatildigan xat:

Dear Sirs,

We attach a copy of the Carter- Party for the S.S. “Clyde” chartered by us for the transportation of 5000 tons of Manganese Ore sold to you c. i. f. Manchester under Contract № 25

Faithfully...

Hurmatli janoblar,

Biz 25-sonli shartnoma bo‘yicha SIF shartlari bo‘yicha yuborilgan 5000 tonna marganetsni tashish bo‘yicha nizom nusxasini ilova qilamiz.

Iltimos, kvitansiyanı tasdiqlang.

Hurmat bilan...

Shuni ta'kidlash kerakki, biznes hujjatlarida qisqartmalarning tez-tez va ko‘p ishlatilishiga qaramay, ular, shuningdek, qisqartmalar ham o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Faqat barcha mamlakatlarda umumiy qabul qilingan va tushunilgan qisqartmalardan foydalanish kerak. Misol uchun, xalqaro savdo bilan shug‘ullanadigan har bir kishi f.o.b qisqartmalarini biladi. (bortda bepul) va c. i. f. (narx, sug‘urta va fraxt). Ular hatto bir so‘z sifatida talaffuz qilinadi. Qisqartmalarga e'tibor har bir professional jamoaning o‘ziga xos qisqartmalar tizimini ishlab chiqishi bilan bog‘liq. Bunday qisqartmalar lug‘atlarda o‘z aksini topmaydi, ammo professional muloqotdan tashqarida ular doimo o‘z

ta'riflariga ega. Ta'rifning mavjudligi bunday qisqartmalarni yodlash va faollashtirish uchun mos emasligi haqida signaldir.

Ingliz tilida faqat firmalar, korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning nomlari qisqartirilgan emas, balki mashhur kishilarning ismlari (JFK - Jon Fitsjerald Kennedi), tez-tez ishlatiladigan tushunchalar (VIP - juda muhim shaxs, RIP - tinchlikda dam oling); madaniy markalar (WASP - G'arbiy Anglo-Sakson protestanti, yuppy - yosh shahar mutaxassisi); kasalliklarning nomlari (SARS - og'ir o'tkir respirator sindrom). Shuni yodda tutish kerakki, bir xil qisqartma bir nechta ma'noga ega bo'lishi mumkin (MP - Parlament a'zosi, harbiy politsiya, Metropolitan politsiyasi, o'rnatilgan politsiya), ulardan har biri ma'lum bir vaziyatda yangilanadi.

Hozirgacha rivojlangan mamlakatlarda qisqartirilgan leksik birliklar soni o'n minglabni tashkil etadi. Turli xil qisqartmalar keng qo'llaniladi. Bu tendentsiya tabiiydir va tilning dunyoda sodir bo'layotgan ilmiy-texnik inqilobga va xalqaro aloqalarning rivojlanishiga o'ziga xos javobidir. Va bu qisqartma fan va texnologiyaning yangi, jadal rivojlanayotgan sohalari: dasturlash, raketa fani, kosmonavtika, yadro energetikasi, radioelektronika, moliyaviy masalalar va diplomatik yozishmalar lug'atini to'ldirish uchun eng intensiv ravishda qo'llanilishi ajablanarli emas. Qisqartirish batafsil o'rganish va yanada rivojlantirishni talab qiladi, chunki zamonaviy jamiyatda uning ahamiyati va ishlatilishini ortiqcha baholash qiyin. Nutqda qisqartmalardan to'g'ri va malakali foydalanish ta'lim va ijtimoiy mavqe darajasini ko'rsatadi.

Foydalaniladigan adabiyotlar:

1. Голованова Д. А. Интердискурсивность дипломатического дискурса / Д. А. Голованова. – Волгоград, 2014

2. Памухина, Л.Г. Английский язык для делового общения / Л.Г. Памухина – М.: ГИС, 2006. – 440 с.

3. Саидов Х.А. Дипломатическая терминология и ее особенности в разнотелных языках. // Вестник университета права, бизнеса и политики 1-2 Худжанд, 2012. №3 (51). - С.216-223

4. ЯШНОВ, П.А. Особенности перевода аббревиатур / П.А. ЯШНОВ. – М., 2005. – с. 289.

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA DASTURXON NUTQINING LINGVOMADANIY VA PRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Ro‘zimova N.E.

Urgench State University named after Abu Rayhon Biruni, teacher

Annotation: This article provides a comparative analysis of the cultural and pragmatic features of table talk in English and Uzbek. It highlights how communication around the dining table reflects national values, politeness, and social relationships. Expressions of invitation, gratitude, and respect are analyzed through linguistic and cultural examples.

Keywords: table talk, comparative study, culture, speech etiquette, pragmatics.

KIRISH

Til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik insonning kundalik muloqotida, ayniqsa, dasturxon atrofidagi suhbatlarda yaqqol namoyon bo‘ladi. Dasturxon nutqi (table talk) xalqning ijtimoiy hayoti, mehmondo‘stlik an‘analari, nutq odobi va madaniyatini ifoda etuvchi muhim nutq janridir. Ingliz va o‘zbek xalqlari o‘rtasida dasturxon madaniyati va muloqot uslubi jihatidan o‘xshashliklar bilan bir qatorda sezilarli farqlar ham mavjud. Mazkur maqola ana shu farqlarni aniqlash, ularning lingvomadaniy mohiyatini ochib berish va qiyosiy tahlil qilishga bag‘ishlangan.

ASOSIY QISM

Inglizlar uchun dasturxon suhbatlari odatda sokin, samimiy va shaxsiy makonni hurmat qiluvchi tarzda olib boriladi. O‘zbeklarda esa dasturxon — bu do‘stlik, mehr, bir-birini qadrlash va hurmat ifodasi. Quyidagi misollar orqali ingliz va o‘zbek tillarida dasturxon nutqining ayrim xususiyatlarini ko‘rish mumkin:

Inglizcha: Would you like some more tea?

O‘zbekcha: Yana choy ichasizmi?

Izoh: Bu ibora har ikki tilda taklif bildiradi, ammo ingliz tilida so‘roq shakli yumshoq taklifni bildirsam, o‘zbek tilida samimiyat va mehmondo‘stlik ustuvor.

Inglizcha: Help yourself, please.

O‘zbekcha: Olib o‘tiring , yeb o‘tiring.

Izoh: Ingliz tilida bu ibora mustaqillik va shaxsiy erkinlikni bildiradi, o‘zbek tilida esa mehmonning o‘zini erkin his etishini ta’minlaydi.

Inglizcha: Thank you, the food is delicious.

O‘zbekcha: Rahmat, taom juda mazali ekan.

Izoh: Ingliz tili qisqa, aniq minnatdorchilik ifodasidan foydalanadi, o‘zbek nutqida esa bu holat iliqlik va samimiyat bilan ifodalanadi.

Inglizcha: Please, take a seat.

O‘zbekcha: Marhamat, o‘tiring .

Izoh: Har ikki tilda taklif, lekin ingliz tilida rasmiyroq, o‘zbekcha variant esa iliqroq va mehmondo‘st ohangda.

Inglizcha: It’s a lovely evening, isn’t it?

O‘zbekcha: Bugun juda yoqimli kecha, to‘g‘rimi?

Izoh: Inglizlarda dasturxon suhbatida ob-havo yoki umumiy mavzular ko‘p ishlatiladi, o‘zbeklarda esa suhbat ko‘proq insoniy munosabatlarga qaratiladi.

Inglizcha: Would you like to try this?

O‘zbekcha: Bu taomdan tatib ko‘rasizmi?

Izoh: Inglizlarda bu ibora muloyim taklif sifatida aytiladi, o‘zbeklarda esa mehmonni hurmat qilish belgisi.

Inglizcha: I really appreciate your hospitality.

O‘zbekcha: Mehmondo‘stligingiz uchun katta rahmat.

Izoh: Har ikki tilda minnatdorchilik ifodasi mavjud, lekin o‘zbekcha nutqda bu iliq va hissiy tusda aytiladi.

Inglizcha: Cheers , Let’s drink to friendship!

O‘zbekcha: Do‘stlik uchun ichamiz!

Izoh: Inglizlarda bu ibora ko‘tarinki ruhda, o‘zbeklarda esa chin yurakdan aytiladigan birlik ramzidir.

Ko‘rinib turibdiki, ingliz dasturxon nutqida xushmuomalalik (politeness) strategiyasi asosiy rol o‘ynaydi. Bu strategiya ko‘pincha muloyim so‘roq shakllar, iltifot so‘zlari va yumshoq ohang bilan ifodalanadi. O‘zbek dasturxon nutqida esa muloqot iliq, hissiyotli va jamoaviylik ruhida kechadi. O‘zbek tilida «marhamat», «bismillo», “olib o‘tiring yeb o‘tiring” kabi iboralar tez-tez ishlatiladi va ular milliy qadriyatlarning ajralmas qismidir.

LINGVOPRAGMATIK JIHATLAR

Dasturxon nutqida tilning lingvopragmatik funksiyasi — ya’ni, so‘zlovchining maqsadini ijtimoiy kontekstda anglatish — muhim o‘rin tutadi. Ingliz suhbatlarida ko‘proq xushmuomalalik, beto‘g‘rilikdan qochish va shaxsiy masofani saqlash kuzatiladi. O‘zbeklarda esa mehmon bilan iliq muloqot, bag‘rikenglik, samimiylik asosiy mezon hisoblanadi. Masalan, inglizlar 'Would you like...?' kabi yumshoq shakllardan foydalansa, o‘zbeklar 'Yana oling', 'olib o‘tiring' kabi bevosita, ammo hurmatli shakllarni ishlatadilar.

XULOSA

Ingliz va o‘zbek dasturxon nutqlari milliy tafakkur, qadriyatlar va ijtimoiy munosabatlarning ifodasidir. Inglizlarda rasmiylik, shaxsiy masofa va muvozanat saqlanishi muhim bo‘lsa, o‘zbeklarda samimiyat, iliqlik va mehr-oqibat ustuvor o‘rin tutadi. Har ikki madaniyatda table talk — bu ijtimoiy yaqinlik, hurmat va do‘stlikni mustahkamlovchi nutq janri sifatida katta ahamiyatga ega. Shunday qilib, dasturxon nutqining qiyosiy tahlili nafaqat lingvistik, balki madaniy tafakkurni o‘rganishda ham muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Brown, P., & Levinson, S. (1987). Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge University Press.
2. Crystal, D. (2003). The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge University Press.
3. Karimov, I.A. (1997). Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. Toshkent: Ma’naviyat.
4. Rustamov, A. (2015). O‘zbek nutq madaniyati. Toshkent: Fan nashriyoti.

5. Leech, G. (2014). The Pragmatics of Politeness. Oxford University Press.

THE CONCEPT OF "BIRDS" IN THE PHRASEOLOGICAL LANDSCAPE (BASED ON ENGLISH MATERIALS)

Rustamova M.R.

*Urgench State University named after Abu Rayhon Biruni,
master student*

Annotation: This article explores the concept of "birds" in English phraseology, analyzing how avian imagery is embedded in idioms, proverbs, and fixed expressions. Birds serve as powerful symbols in language, reflecting human emotions, behaviors, and cultural beliefs. The study categorizes bird-related phrases, examines their semantic functions, and discusses their metaphorical meanings. By reviewing linguistic and cultural sources, the article highlights the universality and diversity of bird symbolism in English.

Keywords: phraseology, idioms, birds, metaphors, English language, cultural symbolism, linguistic analysis.

Introduction

Birds have long been a source of inspiration in human language, embodying freedom, wisdom, and omens. In English, numerous idioms and proverbs feature birds, illustrating their deep-rooted cultural significance. Phraseological units with avian references often convey abstract ideas through vivid imagery. This paper investigates how birds function in English fixed expressions, their semantic roles, and their cross-cultural variations.

Analysis and Discussion

The concept of birds in English phraseology is a fascinating linguistic phenomenon that reveals how deeply avian symbolism is embedded in human thought and communication. Birds, as creatures of flight, song, and instinct, serve as powerful metaphors in idiomatic expressions, proverbs, and fixed phrases. This section explores the semantic, cultural, and cognitive dimensions of bird-related idioms,

categorizing them based on their symbolic functions and examining their metaphorical richness.

Birds as Symbols in Idiomatic Expressions

Birds in English phraseology often represent abstract ideas, emotions, and human behaviors. Their symbolic roles can be broadly classified into several key themes:

Freedom and Independence

One of the most prevalent associations with birds is the idea of freedom. The phrase "*free as a bird*" encapsulates the unrestrained liberty that birds symbolize. Similarly, expressions like "*spread one's wings*" and "*fly the coop*" metaphorically describe breaking free from limitations, whether social, professional, or personal. These idioms draw on the natural ability of birds to soar, reinforcing the human desire for autonomy.

Wisdom and Foresight

Certain birds, particularly owls and eagles, are emblematic of wisdom and keen perception. The phrase "*eagle-eyed*" denotes sharp observational skills, while "*wise as an owl*" suggests deep intelligence. These associations stem from cultural and mythological depictions—owls as Athena's sacred bird in Greek mythology and eagles as symbols of vision in Native American traditions.

Opportunism and Resourcefulness

Birds also symbolize pragmatism and survival instincts. The well-known proverb "*the early bird catches the worm*" emphasizes the value of initiative and prompt action. Similarly, "*a bird in the hand is worth two in the bush*" warns against risking certain gains for uncertain rewards, reflecting a cautious, strategic mindset.

Omens and Superstitions

Historically, birds have been seen as messengers or omens. The idiom "*birds of a feather flock together*" suggests that people with similar traits associate with one another, while "*a little birdie told me*" implies mysterious or indirect knowledge. Superstitions like "*it's a sign if a bird flies into your house*" persist in folklore, showing how deeply birds are tied to human beliefs about fate and destiny.

Metaphorical Extensions

Many bird idioms extend beyond literal meanings to express abstract concepts. For example:

- *"Kill two birds with one stone"* (efficiency)
- *"Like water off a duck's back"* (resilience to criticism)

These metaphors rely on shared cultural knowledge about bird behaviors, making them instantly recognizable to native speakers.

Emotional and Evaluative Connotations

Some idioms carry strong emotional undertones:

- Positive: *"Soar like an eagle"* (ambition), *"Sing like a canary"* (joyful expression)
- Negative: *"Dead as a dodo"* (irrelevance), *"Stool pigeon"* (betrayal)

The choice of bird influences the idiom's tone—majestic birds (eagles, swans) evoke admiration, while scavengers (vultures, crows) often have negative implications.

Proverbial Wisdom

Proverbs featuring birds often impart life lessons:

- *"Don't count your chickens before they hatch"* (caution against premature assumptions)
- *"Birds of prey don't sing"* (those with power do not boast)

These sayings reflect societal values, teaching prudence, patience, and humility.

Shared Idioms Across Languages

- *"Kill two birds with one stone"* exists in many languages (e.g., French: *"Faire d'une pierre deux coups"*).
- *"A little bird told me"* has equivalents in German (*"Ein Vogel hat es mir gesagt"*) and Russian (*"Мне птичка на ушко сказала"*).

Culture-Specific Bird Idioms

- In Chinese, *"A flying phoenix"* symbolizes success, whereas in English, phoenixes represent rebirth.
- The Japanese idiom *"Even a crow can mimic a cuckoo"* implies forced imitation, a concept absent in English.

These differences highlight how regional fauna and mythology shape linguistic expressions.

Evolution of Bird Idioms Over Time

Some bird-related phrases have archaic origins but remain in use:

- *"Rare as hen's teeth"* (extremely rare, since hens lack teeth)
- *"Mad as a wet hen"* (furious, from the erratic behavior of soaked poultry)

Others have evolved or faded, reflecting changing cultural attitudes toward birds.

Conclusion

The phraseological landscape of English is rich with avian imagery, reflecting both universal and culture-specific symbolism. Birds serve as versatile metaphors, enriching communication with vivid expressions. Further research could explore regional variations and historical influences on bird-related idioms.

References:

1. **Cowie, A. P.** (1998). *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*. Oxford University Press. (pp. 45-67).
2. **Lakoff, G., & Johnson, M.** (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press. (pp. 53-78).
3. **Moon, R.** (1998). *Fixed Expressions and Idioms in English*. Clarendon Press. (pp. 89-104).
4. **Fernando, C.** (1996). *Idioms and Idiomaticity*. Oxford University Press. (pp. 34-50).
5. **Mieder, W.** (2004). *Proverbs: A Handbook*. Greenwood Press. (pp. 72-88).
6. **Simpson, J., & Speake, J.** (2008). *A Dictionary of Proverbs*. Oxford University Press. (pp. 203-220).

HAYVON VA O'SIMLIK NOMLARI ISHTIROKIDAGI PAREMIYALARDA EKOLOGIK G'OYALARNI OCHIB BERISH

Raximova M.S.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, tayanch
doktorant*

Annotation: This article examines the ecological ideas expressed through animal and plant names in Uzbek folk paremias. The results show that in Uzbek paremias, animals and plants are not only metaphorical images, but also carriers of traditional ecological knowledge, emphasizing the need for a balanced relationship with the environment.

Keywords: paremias, ecological ideas, animal names, plant names, Uzbek folk wisdom, linguoecology, biosemantics

Kirish. Zamonaviy lingvistikada tilning ekologik jihatlari, xususan, xalq donoligida aks etgan tabiat bilan bog'liq bilimlar va qadriyatlar o'rganishi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Paremiyalar – xalqning asrlar davomida to'plagan tajribasi, dunyoqarashi va ekologik ongining ko'zgusidir [1]. Hayvon va o'simlik nomlari ishtirokidagi maqol va matallar nafaqat til hodisasi, balki etnomadaniyat va ekologik bilimlarning muhim qismidir [2]. O'zbek xalq paremiyalarida tabiiy dunyo unsurlarining keng qo'llanishi milliy mentalitetning tabiat bilan chambarchas bog'liqligini tasdiqlaydi. Mazkur tadqiqotning dolzarbligi zamonaviy ekologik inqiroz sharoitida an'anaviy ekologik bilimlarni o'rganish va ularga qayta murojaat etish zarurati bilan belgilanadi.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili. Tadqiqot metodologiyasi lingvistik tahlil, semantik-kognitiv yondashuv va etnolingvistik tadqiqot usullarining sinteziga asoslanadi. Asosiy material sifatida o'zbek xalq paremiyalari to'plamlari va leksikografik manbalar, shuningdek, lingvoekologiya va paremiyologiya bo'yicha nazariy adabiyotlar xizmat qildi. Tahlil jarayonida deskriptiv, komparativ va interpretativ usullardan foydalanildi. Paremiyalar tarkibidagi hayvon va o'simlik nomlari semantik maydonlar asosida guruhlanib, ularning ekologik

ma'nolari kontekstual tahlil orqali aniqlandi. Adabiyotlar tahlili ko'rsatadiki, paremiyologiya sohasida ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, ekologik aspektga alohida e'tibor kamroq qaratilgan.

Permyakov maqollarning universal xususiyatlarini ta'kidlab, ularning mantiqiy-semantik tuzilishini o'rgangan [3]. Snell-Hornby tilning madaniy kontekstdagi o'rnini ko'rsatib, frazeologik birliklarning etnolingvistik tahlili zarurligini asoslagan [4]. Teliya til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni ta'kidlab, til birliklari orqali milliy dunyoqarashning namoyon bo'lishini ko'rsatgan [5]. Lingvoekologiya sohasida Fill va Mühlhäusler til orqali ekologik munosabatlarning ifodalanishini tadqiq etib, tilning ekologik funksiyasini asoslab berganlar [6]. Kovecses metafora nazariyasi doirasida hayvonlar bilan bog'liq kontseptual metaforalarni tahlil qilgan [7]. O'zbek lingvistikasida Begmatov frazeologik birliklarning milliy-madaniy xususiyatlarini o'rganib, til va mentalitet munosabatlarini ko'rsatgan [8]. Shoabdurahmonov o'zbek tilining semantik tizimini tahlil qilib, so'z ma'nolarining madaniy kontekstga bog'liqligini isbotlagan [9]. Bozorova va Qosimova o'zbek xalq paremiyalarining lingvokulturologik jihatlarini o'rganib, ulardagi milliy qadriyatlar aks etishini ko'rsatganlar [10]. Shu bilan birga, paremiyalardagi hayvon va o'simlik nomlarining ekologik semantikasi alohida tadqiqot predmeti sifatida yetarlicha o'rganilmagan.

Natijalar va muhokama. O'zbek paremiyalarini tahlil qilish natijasida hayvon va o'simlik nomlari ishtirokidagi paremiyalarda ekologik g'oyalarning turli qatlamlari aniqlandi. Birinchidan, paremiyalarda tabiat bilan uyg'un yashash tamoyillari keng aks etgan. Masalan, "Arpa ekkan arpa o'rar, bug'doy ekkan bug'doy" maqoli nafaqat qishloq xo'jaligi tajribasini, balki ekologik muvozanatning muhimligini ham ifodalaydi – inson qanday munosabatda bo'lsa, tabiatdan shunday natija oladi. Bu g'oya zamonaviy ekologik ta'limotlardagi sebab-oqibat zanjiri kontseptsiyasiga to'liq mos keladi. "Har kim ekkanini o'radi" maqoli ham xuddi shu ekologik printsipli ifodalab, insonning tabiatga bo'lgan mas'uliyatini ta'kidlaydi.

Ikkinchidan, hayvonlar nomlari ishtirokidagi paremiyalarda biosfera unsurlariga nisbatan hurmat va tushunish namoyon bo'ladi. "Bulbul chamanni sevar, odam – Vatanni" maqolida bulbul va chaman obrazlari orqali tabiiy muhitning organizm uchun zaruriyati ko'rsatiladi.

Bu yerda ekologik g'oya metaforik shaklda berilgan: har bir jonzot o'z tabiiy muhitida yashaydi va uni sevadi, shuningdek, inson uchun ham o'z muhiti – Vatan muhimdir. "It hurar, karvon o'tar" paremiyasida hayvon bilan insonning o'zaro munosabatlari aks etib, tabiiy jarayonlarga aralashmaslik donoligini bildiradi. Uchinchidan, o'simlik nomlari orqali o'sish, rivojlanish va ekologik tsikllar g'oyasi ifodalanadi. "Danagidan mag'izi shirin" maqolida o'simlikning biologik xususiyati orqali irsiyat va nasl davomiyligining ahamiyati ta'kidlanadi, bu esa biotik zanjirlarning uzluksizligi haqidagi ekologik tushunchaga yaqin. "Gul o'ssa – yerning ko'rki, qiz o'ssa yurtning" paremiyasida o'simlik va inson o'rtasidagi parallel o'rnatilgan, ikkala holda ham tabiiy va ijtimoiy ekotizimlarning boyishi tasvirlangan.

Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish g'oyasi ham paremiyalarda namoyon bo'ladi. "Har toqisda bir ayb" maqoli tabiiy nomukammallikni qabul qilish va resurslarni tanqidiy baholash zaruriyatini bildiradi. "Ko'rpangga qarab oyoq uzat" paremiyasida cheklangan resurslar sharoitida muvozanatli yashash tamoyili ifodalangan, bu zamonaviy barqaror rivojlanish kontseptsiyasining an'anaviy shaklidir. Paremiyalarda ekologik bilimlarning amaliy jihatlari ham aks etgan. "Dehqon bo'lsang shudgor qil" maqoli yerga g'amxo'rlik qilish va uni to'g'ri ishlatish zaruriyatini bildiradi, bu bevosita yerning unumdorligini saqlash bilan bog'liq ekologik amaliyotdir. "Arpaning doni bo'lguncha, bug'doyning somoni bo'l" paremiyasida o'simlikning har bir qismi qadrlanadi, bu esa chiqindi yo'q printsiptiga yaqin ekologik yondashuvdir. Hayvon va o'simlik nomlarining simvolik ma'nolari orqali ekosistemadagi har bir elementning o'rnini ko'rsatiladi. "Ko'pdan quyon qochib qutulmas" maqolida hayvonning tabiiy xatti-harakati orqali jamoa kuchi va ekotizimda ko'pchilik bilan muvozanatli yashash zaruriyati bildiriladi.

Paremiyalarda tabiiy seleksiya va moslashuvchanlik g'oyalari ham mavjud. "Har qush uyasida ko'rganini qiladi" maqoli muhit ta'sirida shakllanish va irsiyat printsipi haqida, bu esa ekologik moslashuv mexanizmlarining folkloriy ifodasidir. Ekologik zanjirlar va o'zaro bog'liqlik tushunchasi ham paremiyalarda namoyon bo'ladi. "Bir mayizni qirq kishi yer" ifodasi resurslarning tarqalishi va iqtisodiy-ekologik taqsimot muammolarini ko'rsatadi. Tabiatning davriy xususiyati va fasllar almashinuvi bilan bog'liq ekologik bilimlar ham aks etgan. "Dangasaning ishi bitmas, yoz kelsa ham qishi bitmas" paremiyasida tabiat tsikllari va ularga moslashish zaruriyati ta'kidlanadi. Umumiy natijalar shuni ko'rsatadiki, o'zbek paremiyalarida hayvon va o'simlik nomlari nafaqat tasviriy vositalar, balki ekologik bilimlarning kodlangan shaklidir. Ular biosfera unsurlariga hurmat, tabiat bilan muvozanatli munosabatlar, barqaror foydalanish va ekologik mas'uliyat kabi zamonaviy ekologiya printsiplarining an'anaviy ifodasidir.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek xalq paremiyalarida hayvon va o'simlik nomlari orqali boy ekologik g'oyalar majmui ifodalangan bo'lib, ular zamonaviy ekologik ta'limotlar bilan uzviy bog'liqdir. Paremiyalar tarkibidagi zoosemantik va fitosemantik komponentlar nafaqat til hodisasi, balki an'anaviy ekologik bilimlarning tashuvchilari hamdir. Tahlil natijalari milliy paremiyalarda tabiat bilan uyg'un yashash, biosfera unsurlariga hurmat, resurslardan oqilona foydalanish, ekologik muvozanat va barqaror rivojlanish tamoyillarining mavjudligini isbotladi. Xalq donoligida aks etgan bu ekologik g'oyalar zamonaviy ekologik ta'lim va tarbiya jarayonida muhim o'rin tutishi mumkin. Paremiyalardagi ekologik ma'nolarning chuqur tahlili an'anaviy bilimlarni zamonaviy ekologik muammolarni hal qilishda qo'llash imkoniyatlarini ochadi. Kelajakda ushbu yo'nalishda qiyosiy tadqiqotlar olib borish, boshqa turkiy xalqlar paremiyalarida ekologik g'oyalarni o'rganish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, paremiyalarning ekologik ta'limdagi amaliy qo'llanishi yo'nalishlari ham alohida tadqiqot ob'ektiga aylanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mieder, W. (2004). Proverbs: A handbook. Greenwood Press.

2. Babayeva, G. (2018). Lingvoekologiya va tilning ekologik funksiyasi. *Til va adabiyot*, 3, 45-52.
3. Permyakov, G. L. (1988). *Osnovy strukturnoy paremiologii*. Nauka.
4. Snell-Hornby, M. (1988). *Translation studies: An integrated approach*. John Benjamins Publishing.
5. Teliya, V. N. (1996). *Russkaya frazeologiya: Semanticheskiy, pragmaticheskiy i lingvokulturologicheskiy aspekty*. Yazyki russkoy kultury.
6. Fill, A., & Mühlhäusler, P. (2001). *The ecolinguistics reader: Language, ecology and environment*. Continuum.
7. Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A practical introduction* (2nd ed.). Oxford University Press.
8. Begmatov, E. (1985). *O'zbek tilining frazeologik lug'ati*. O'qituvchi.
9. Shoabdurahmonov, Sh. (1980). *O'zbek tili semantikasi masalalari*. Fan.
10. Bozorova, R., & Qosimova, M. (2019). O'zbek xalq maqollarining lingvokulturologik tahlili. *Til va adabiyot ta'limi*, 5, 78-85.

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA EPITETLARNING SINTAKTIK TAHLILI

Kurbanova Z.X.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, tayanch
doktorant*

Annotation: This article defines the concept of *epithet* and analyzes the syntactic features of epithets in English and Uzbek during the translation process. The paper also discusses how epithets and expressive units are translated, whether or not syntactic changes occur in the process, and what specific syntactic changes may take place. In the course of the analysis, Cho‘lpon’s novel “Night and Day” is used as the main source of research.

Keywords: syntax, stylistic device, attributive function, predicative function

Tilshunoslikda tasviriylilikni ifodalovchi so‘zlar yoki birikmalar juda muhim hisoblanadi, ayniqsa, badiiy asarlarni boyitishda shunday iboralar yoki birikmalardan keng foydalaniladi. Shunday birliklardan biri hisoblanuvchi epitetlarni o‘rganish bugungi kunda tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Shunday ekan, avvalo, epitet o‘zi nima degan savolga javob topish, ushbu birlikni to‘g‘ri ta’riflash maqsadga muvofiq bo‘ladi. Ingliz tilidagi izohli lug‘atlardan birida epitetlarga shunday izoh beriladi: “Epitet bu-odatda insonni tanqid qilish yoki maqtash uchun uning ismiga qo‘shib aytiladigan sifat yoki uni almashtiradigan ibora”[1]. Oksford izohli lug‘atida esa epitet quyidagicha ifodalangan: “Biror shaxs yoki narsaning muayyan sifatini yoki xususiyatini belgilash uchun ishlatiladigan sifat yoki sifatdash ibora. Epitetlar so‘zga qo‘shimcha emotsional tus beruvchi birliklar bo‘lib, nutqda tasviriyy vosita sifatida jonli manzaralar yaratadi. Bu tasviriyy birliklar semantik jihatdan keng o‘rganilgan bo‘lsa-da, ularning sintaktik jihatdan chuqur tahlil qilish tarjima jarayonida muhim hisoblanadi.

Ingliz tilida epitetlarning sintaktik tuzilishi ularning gap tarkibidagi o‘rni, vazifasi va ta’sirini belgilovchi turli strukturaviy elementlarini

qamrab oladi. Bu xususiyatlarni tushunish epitetlarning soʻz boyligi va jozibadorlini oshirishga qoʻshadigan hissasini yoritib beradi.

Epitetlarning sintaktik vazifasi ularning attributiv yoki predikativ sifatlarda qoʻllanilishida namoyon boʻladi. Attributiv sifatlarda ular bevosita otni aniqlab, unga qoʻshimcha maʼno beradi, masalan: Choʻlponning “Kecha va kunduz” (Christopher Fortning tarjimasi) romanidan olingan misollar: *Spring joy (bahor sevinchi)*. Predikativ sifatlarda esa ular bogʻlovchi feʼllardan keyin kelib, ega haqida maʼlumot beradi: *His face is voluntarily smiled (yuzlari kulgan)*. Bu funksiyalar epitetlarning turli sintaktik imkoniyatlarini koʻrsatadi [3].

Ingliz tilida epitetlarning gapdagi joylashuvi va tartibi ham sintaktik jihatdan muhim ahamiyatga ega. Ularning ot oldidan yoki keyin kelishi mazmun va urgʻuga oʻziga xos noziklik qoʻshadi. Shuningdek, sifatlarning tartibi haqidagi qoidalarga rioya qilish (masalan, hajm rangdan oldin: “*big red ball*” (*katta qizil toʻp*), lekin “*red big ball*” *emas*) epitetlarning joylashishini boshqaruvchi sintaktik qoliplarni koʻrsatadi.

Epitetlarga ravishlar qoʻshilib, ularning kuchi yoki yumshoqligini oshirish yoki kamaytirishi ham mumkin. Masalan: *extremely difficult (nihoyatda qiyin)* yoki *somewhat mysterious (bir oz sirli)*. Bu hollarda ravish va epitetlarning sintaktik oʻzaro taʼsiri koʻzga tashlanadi. Shuningdek, epitetlarning taqqoslovchi va orttirma darajalarida qoʻllanishi (*more beautiful- chiroyliroq, most mysterious - eng sirli*) sifatlarning darajalarini ifodalashda sintaktik imkoniyatlarni kengaytiradi.

Bazan epitetlar tushirib qoldirilishi yoki kontekstdan anglashilishi mumkin, bu esa sintaktik oʻzgarishga olib keladi. Bunday hollarda epitetlar bevosita aytilmagan boʻlsa-da, matnning oldingi qismidan yoki kontekstdan anglashiladi. Epitetlarning turli matn turlarida qanday qoʻllanishi, ularning uslubiy vositalar sifatidagi roli hamda ijodiy ifodaga qoʻshadigan hissasi ularning sintaktik moslashuvchanligini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Epitetlar nafaqat ot birikmalarida, balki gap tarkibida mustaqil element sifatida ham ishlatiladi. Bu holatda ular belgilangan xususiyatni

kuchliroq ta'kidlash imkonini beradi. Masalan: *The sunset was breathtaking* (*Quyosh botishi hayratlanarli edi*). Bu yerda *breathtaking* birligi mustaqil holda ishlatilib, quyosh botishining ta'sirchanligini kuchaytirishga xizmat qilmoqda [4].

Epitetlar sintaktik moslashuvchanligi bilan ajralib turadi va turli gap tuzilmalariga oson singib ketadi. Masalan: *"The gentle breeze, carrying the scent of blooming flowers, refreshed the tired travelers."* (*Yengil shabada, gullagan gullarning hidini olib, charchagan sayohatchilarni xushnud qildi.*) Bu yerda *"gentle"* epiteti gapning sintaktik tuzilishida asosiy urg'u nuqtasi bo'lib xizmat qiladi.

Epitetlarning sintaktik-tuzilmaviy tasnifi ularning kommunikativ funksiyalarini ochishda muhim ahamiyat kasb etadi. Epitetlarning gapdagi joylashuvi uning ritorik ta'sirini shakllantirib, kitobxonda hissiy javob uyg'otadi. Masalan: *"A majestic mountain stood tall against the horizon"* (*Ulug'vor tog' ufqqa qarshi ulug'vor bo'lib qad rosladi*). Bu yerda *"majestic"* faqatgina tog'ni tasvirlab qolmay, balki ulug'vorlik va hayrat tuyg'usini ham uyg'otadi [5].

Epitetlarni tuzilishiga ko'ra oddiy, murakkab, ibora yoki gap epitetslarga ajratish mumkin. Oddiy epitetlar bitta so'z orqali ifodalangan epitetlar bo'lib, odatda sifat yoki ot so'z turkumidagi aniqlikni ifodalovchi birliklar hisoblanadi [6]. Masalan, O'zbek tilida *"shirin so'z"*, Ingliz tilida *"sweet smile"*, bunday epitetlar poetik minimalizm namunasi bo'lib, qisqa lekin chuqur ma'no beradi. Murakkab epitetlar ikki yoki undan ortiq so'zdan iborat bo'lib, ko'pincha so'z birikmasi tarzida tuziladi. Misollar (O'zbek tilida): *"Keti uzilmagan sovchilar."* Misollar (Ingliz tilida): *"A well-kept secret"*, bunday epitetlar badiiy tafakkurning kengayishini ifodalaydi. Ibora yoki gap shaklidagi epitetlar oddiy yoki murakkab gap shaklida ifodalanib, badiiy tasvirni yanada dramatik, obrazli qilishga xizmat qiladi. Shuningdek, ibora yoki gap shaklida ifodalangan epitetlar obrazga yanada chuqur ma'no yuklaydi, masalan: *"Ko'nglining chuqur burchaklaridan chiqib kelgan sevinch to'lqinlari"*. Ingliz tilida ham epitetlar murakkab obrazlar yarata oladi: *"eyes filled with turbulent storms"* kabi iboralar shaxsning ichki kechinmalari va dramatik kayfiyatini kuchli ifodalaydi. Bunday epitetlar

tarjima qilishda katta mahorat talab etiladi, chunki ularni soʻzma-soʻz emas, balki estetik ekvivalentga mos holda tarjima qilish talab etiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, ingliz tilidagi epitetlarning sintaktik-tuzilmaviy tasnifini chuqur tahlil qilish orqali tarjimaning sifatini yaxshilash va badiiy asarlarni tarjima tilida yaxshi tushunish mumkin. Epitetlarning ot birikmalarida qoʻllanishi, mustaqil ishlatilishi, sintaktik moslashuvchanligi va kommunikativ vazifalari misollar bilan koʻrib chiqilishi esa muqobil tarjima jarayonida katta ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqot epitetlarning ingliz tilidagi ifodaviyligini oshirishga qoʻshadigan hissasini ochib beradi va ularning sintaktik murakkabliklarini yanada chuqurroq oʻrganish imkonini beradi. Oʻzbek tilidan ingliz tiliga tarjima qilingan epitetlarning tasnifi va qoʻllanishini belgilovchi sintaktik tuzilmalarni tahlil qilish orqali tarjima jarayonida yuzaga kelishi mumkin boʻlgan muammolarni bartaraf qilish mumkin. Epitetlarning sintaktik xususiyatlarini oʻrganish epitetning joylashuvi, gapdagi vazifalari hamda ifoda uslubiga koʻrsatadigan taʼsiri ochib berishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Cambridge dictionary. [Elektron manba]
<https://dictionary.cambridge.org>
2. Oxford dictionary. [Elektron manba]
<https://www.oxfordreference.com>
3. Choʻlpon A. “Kecha va kunduz” romani. T.: “Sharq”, 2000. – 288 bet.
4. Uktamovna, M. M. (2024). Syntactic-structural classification of epithet in the English language. American Journal of Science on Integration and Human Development Volume 01, Issue 10, 2023 ISSN (E): 2993-2750, (3), 60-62.
5. Uktamovna, M. M. (2024). Interpretation of epithetic compounds in linguistics. Fargʻona davlat universiteti, (3), 117-117.
6. Halimova N. R. Epitetlarning madaniyatlararo tarjimada semantik va pragmatik xususiyatlari (ingliz va oʻzbek tillari misolida),

INGLIZ-O‘ZBEK GAZETALARI REKLAMASIDA LINGVOMADANIY FARQLAR, PRAGMATIK YONDASHUV

Nurmetova S.R.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti,
o‘qituvchi*

Annotation: This research explores linguocultural differences and pragmatic features in English and Uzbek newspaper advertisements. The study focus on how national mentality, communicative traditions, and cultural values influence linguistic expression in advertising texts. Comparative analysis reveals that pragmatic strategies in both languages reflect cultural priorities, politeness norms, socio-economic realities. The research also highlights the role of linguistic economy, emotional appeal, persuasive techniques in shaping cross-cultural communication. A pragmatic approach is applied to analyze these differences. The research suggest that a comprehensive understanding of cultural nuances in different linguistic landscapes.

XXI asrda axborot oqimining keskin ortishi global tarmoqning kengayishi va raqobatning kuchayishi reklama tilining nafaqat iqtisodiy, balki lingvomadaniy va

pragmatik jihatdan ham dolzarbligini oshirdi. Reklama matnlari til va madaniyat o‘zaro ta‘sirining yorqin ko‘rinishidir, chunki ular milliy qadriyatlar, urf-odatlar, mentalitet va ijtimoiy stereotiplarni o‘zida mujassam etadi. Shu bois ingliz va o‘zbek gazetalari reklamalarini lingvomadaniy va pragmatik yondashuv asosida o‘rganish ilmiy jihatdan muhim hisoblanadi.

1. Lingvomadaniy jihatlar va milliy o‘ziga xoslik.

Reklama matnining samaradorligi ko‘p jihatdan uning bu ifoda iste’molchining o‘ziga bo‘lgan hurmat va o‘z qadriyatini anglash tuyg‘usini targ‘ib qiladi. O‘zbek gazeta reklamalarida esa jamoaviylik, sadoqat, ishonch va milliy qadriyatlarga tayanish

kuchliroqdir: “Sifat-bizning sha’nimiz, mijoz ishonchi-bizning g‘ururimiz.” Bu farqlar xalq mentaliteti va ijtimoiy qadriyatlarning tilda namoyon bo‘lishidan dalolat beradi. Pragmatik yondashuv til birliklarining kommunikativ maqsadga xizmat qilishi, nutq ta’sirchanligi va iste’molchiga yo‘naltirilganligi bilan belgilanadi. Har bir reklama matni o‘z auditoriyasining ehtiyoj va qadriyatlarini hisobga olgan holda tuziladi. Masalan, ingliz reklamalarida buyruq shakllari va modal fe’llar faol qo‘llaniladi.” Sinab ko‘ring !”, ”Imkonni qo‘ldan boy bermang!”, ”Siz buni qila olasiz”, ” O‘zbek gazeta reklamalarida ta’sirchanlikka hurmat, nasihat va ijobiy baho orqali erishiladi:” Biz sizni o‘ylaymiz ! “, Farovon hayot sari birgalikda!”. Bunday mutqiy strategiyalar o‘zbek madaniyatida yumshoqlik, odob va insonparvarlikning ustuvor o‘rnida ekanini ko‘rsatadi.

Leksik-semantik va stilistik xususiyatlar. Tilshunoslikda reklama leksikasining eng muhim jihatlaridan biri emotsional va baholovchi so‘zlarning qo‘llanilishi hisoblanadi. Ingliz reklamalarida “perfect”, ”amazing”, ”best”, ”new” kabi sifat doshlar matnga dinamik ohang beradi. O‘zbek eklamalari esa ko‘proq milliy timsollar, qadimiy so‘zlar va e’tiqodga oid birliklardan foydalanadi.” Halollik va sifat ramzi”, ”Milliy an’anaga mos, zamonaviy qulayliklar bilan!”

Bunda lingvomadaniy kod sifatida milliy timsollar o‘ziga xos milliy identifikatsiya vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Ingliz va o‘zbek reklamalaridagi metaforik model bu-reklama matnida ta’sirchanlik va emotsionallikni oshiruvchi muhim vositadir. Ingliz reklamalarida metafora ko‘pincha texnologiya, tezlik va yutuq bilan bog‘liq. Reklamalarda matn va tasvir uyg‘unlashgan holda bir butun mazmunni tashkil etadi. Ushbu izlanish ingliz tili va o‘zbek tilidagi gazeta hamda jurnal reklamalarida qo‘llaniladigan reklamani lingvistik va madaniy farqlarini tahlil qiladi. Pragmatik yondashuv asosida bu farqlar qanday namoyon bo‘lishi va iste’molchi tomonidan qanday talqin etilishiga e’tibor qaratiladi. Reklamada pragmatikaning roli . Reklama asosan pragmatikaga — ya’ni tilning kontekstdagi qo‘llanilishiga tayangan holda shakllanadi. Pragmatika til ishlatilishiga ta’sir etuvchi kontekst, so‘zlovchining niyati va madaniy omillarni

o‘rganadi. Har qanday nutqiy akt davomida so‘zlovchi ikki jarayonni bajaradi:

gapni aytadi va ma’lum maqsadni ifodalaydi — masalan, iltimos yoki taklif qiladi.

Shu bilan birga, tinglovchida ma’lum ta’sirni uyg‘otish ham reklamaning asosiy maqsadidir.

1. J. L. Ostin ta’kidlaganidek, har bir bayonot tinglovchida muayyan reaksiyani yuzaga keltirishni ko‘zlaydi, bu esa reklama tilining pragmatik xususiyatlarida ayniqsa yaqqol namoyon bo‘ladi. Reklama matni shunchaki xabar yetkazish uchun emas, balki auditoriyada kerakli hissiy yoki amaliy javobni uyg‘otish uchun tuziladi. Madaniyat kommunikatsiya uslubi, qadriyatlar tizimi va ijtimoiy me’yorlarga kuchli ta’sir ko‘rsatadi.

Shu bois, reklamada madaniy kontekstni anglash nafaqat auditoriyaga yoqimli xabar yaratish, balki noto‘g‘ri talqinlar yoki madaniy nomuvofiqliklardan qochish uchun ham zarurdir. Ingliz va o‘zbek tillaridagi reklamalarda til tanlovi, ifoda uslubidagi farqlar shu madaniy tafovutlarning ifodasidir. Ingliz reklamasining o‘ziga xos jihatlari.

2. Britaniyalik lingvist G. Lich ta’kidlaganidek, reklamaning eng muhim turi — bu iste’molchiga qaratilgan tijoriy reklama bo‘lib, u mahsulot yoki xizmat savdosini rag‘batlantirishga qaratilgan. Ingliz reklamasi odatda qisqa, lo‘nda va bevosita bo‘ladi. Metaforalardan foydalanish ham keng tarqalgan: masalan, qahva brendi “Awaken your senses” (“Hislaringizni uyg‘oting”) kabi ibora orqali nafaqat mahsulot mohiyatini, balki yangilanish va energiya hissini uyg‘otadi.

Ingliz reklamalarining asosiy xususiyatlari:

Bevositalik — “Just Do It” (Nike) kabi shiorlar orqali qisqa, kuchli va motivatsion murojaat.

Ritorik savollar — masalan “Mukammal teriga tayyormisiz?” kabi ifodalar iste’molchida qiziqish uyg‘otadi.

Chaqaruv ifodalari — “Faqat qisqa muddatda!” kabi iboralar iste’molchida shoshilinchlik hissini paydo qiladi va xaridni tezlashtiradi.

O‘zbek reklamasining o‘ziga xos jihatlari.

O‘zbek reklamasi esa ko‘proq madaniy hikoyalar va qadriyatlarga asoslangan bo‘ladi. Masalan, qo‘l mehnatidan yaratilgan hunarmandchilik buyumlari reklamasida: “Ustalarimiz qo‘lidan – sizning uyingizgacha, qadriyatlar iliqqligini his eting” kabi jumlar ishlatiladi. Bu turdagi reklama nostalgiya hissini uyg‘otadi va milliy merosni qadrlashga undaydi.

XXI asr mediada, reklamada va kommunikatsiyada globalizatsiya jarayoni kuchli sur‘atda davom etmoqda. Ingliz tili xalqaro aloqa vositasi sifatida keng tarqalgan bo‘lib, ko‘plab brendlar va kompaniyalar reklama matnlarini ingliz tilida yaratadi yoki ingliz tilidan tarjima qiladi. Shu bilan birga, reklama matnlari auditoriyaning madaniy, ijtimoiy va psixologik xususiyatlariga mos bo‘lishi shart. Chunki reklamaning samaradorligi faqat axborotni uzatishdan iborat emas — reklama auditoriyaning e‘tiborini tortishi, uni ishontirishi va xarid qilishga undashi kerak.

Madaniyatlararo farqlarni tushunmaslik reklamani noto‘g‘ri talqin qilish, auditoriyaning chetga itarish yoki madaniy nuqsonlar tug‘dirishi mumkin.

Lingvomadaniyat — til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni o‘rganadigan fan — reklama tili tahlilida muhim vosita hisoblanadi. Ingliz reklama matnlaridagi madaniy stereotiplar, ramzlar, qadriyatlar, metaforalar, nutq aktlari, iltifot, ironiyalik kabi til vositalari auditoriyaning madaniyatiga mos kelmasligi mumkin. Bu farqlar nafaqat lingvistik jihatdan, balki pragmatik jihatdan — reklama matnining niyati, konteksti, bilan aloqa shakli, ta’sir mexanizmi nuqtai nazaridan — tahlil qilinsa, yanada aniqroq ko‘rinadi. Maqsadga yo‘naltirilganlik — reklama ma’lum bir natijaga erishishni ko‘zlaydi: auditoriya e‘tiborini jalb qilish, mahsulotga qiziqish uyg‘otish, ijobiy munosabat shakllantirish. Omma uchun ochiqlik — reklama keng auditoriyaga mo‘ljallangan, u ijtimoiy fikr shakllantirishda faol ishtirok etadi. Axborot va ta’sir uyg‘unligi — reklama bir vaqtning o‘zida axborot beradi va hissiy ta’sir ko‘rsatadi. Madaniy bog‘liqlik — reklama milliy, madaniy va ijtimoiy qadriyatlar tizimi bilan chambarchas bog‘liq bo‘ladi. Reklama jarayonida til vositalari asosiy ahamiyatga ega.

Soʻzlar, iboralar, turgʻun birikmalar va matnning umumiy uslubi orqali reklama oʻz kommunikativ maqsadiga erishadi. Sh. Safarov taʼkidlaganidek, til vositasi inson tafakkuri bilan uzviy bogʻliq boʻlib, u orqali ijtimoiy tajriba uzatiladi ,yangi maʼno yaratiladi. Shu bois reklama tili doimo ijtimoiy-madaniy kontekst bilan uygʻunlashgan boʻladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Austin, J. (1975). How To Do Things With Words. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198245537.001.0001>
2. Bell, A. (1991). The Language of News Media. Blackwell.
3. Gumperz, J. J., & Hymes, D. (1972). Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication. John Wiley & Sons.
4. Leech, G. (1968). English in Advertising: a linguistic study of advertising in Great Britain. Elsevier BV: London
5. Yusupov, R. (2019). Traditional Values and Modern Marketing in Uzbekistan.

PROVERBS ABOUT NATURAL PHENOMENA AND THEIR COMPARATIVE STUDY

Rakhimova G. Y.

*Urgench State University named atfter Abu Rayhon Biruni, Associate
professor*

Yusupova F.

*Urgench State University named atfter Abu Rayhon Biruni, Master
student*

Annotation: This article investigates proverbs related to natural phenomena across different cultures, with a focus on Uzbek and several other linguistic traditions. Proverbs, as condensed cultural wisdom, reflect people's observations and interpretations of natural events such as weather, seasons, animals, and ecological cycles. By conducting a comparative analysis of proverbs from different languages, the study reveals both universal motifs—rooted in human interaction with

nature—and culture-specific conceptions unique to particular societies. The research draws on linguistic, semantic, and ethnographic methods, emphasizing the relationship between language, environment, and worldview. A broad collection of proverbs is analyzed to highlight recurring natural imagery and metaphorical expressions used to explain, predict, or moralize natural occurrences. These findings contribute to understanding how folk knowledge and cultural values are linguistically encoded and transmitted through generations.

Key words: phenomena, proverbs, environment, cultural, natural, motifs.

Introduction

Proverbs are a vital component of oral traditions worldwide, encapsulating collective experience, wisdom, and cultural identity. Among the many thematic groups of proverbs, those about natural phenomena hold special significance because they originate from direct human engagement with the environment. Cultures interpret weather patterns, seasons, animal behavior, and celestial events in folkloric sayings that serve practical, educational, and social functions. This study compares proverbs about natural phenomena in Uzbek with proverbs from other language families, pursuing a detailed linguistic and cultural analysis to understand both commonalities and distinctions. Proverbs about natural phenomena represent one of the most ancient and widespread forms of folk wisdom, reflecting humanity's close observation and interpretation of the natural world. Natural phenomena—such as weather changes, seasons, celestial events, animal behaviors, and ecological cycles—have always played a crucial role in shaping human life and culture. Accordingly, these observations have been encoded in proverbs which serve not only as practical guides for everyday activities like agriculture and fishing but also as carriers of cultural values, ethical lessons, and communal beliefs.

Across cultures and languages, proverbs related to natural phenomena reveal how different communities understand, predict, and respond to environmental forces. These proverbs carry a dual function: they communicate empirical knowledge about nature while

simultaneously embodying the worldview, traditions, and collective memory of a people. Investigating such proverbs offers insights into cultural diversity as well as shared human experiences derived from interaction with the physical environment.

This study focuses on the comparative analysis of proverbs about natural phenomena, with a particular emphasis on Uzbek proverbs alongside those from other linguistic traditions. By comparing the lexical choices, semantic fields, and metaphorical structures across these proverbs, the research aims to illuminate the similarities and differences in how the natural world is conceptualized and linguistically represented. This comparative approach not only deepens understanding of folk knowledge but also contributes to broader questions in ethnolinguistics, cultural studies, and environmental humanities. In summary, proverbs about natural phenomena constitute a rich linguistic and cultural resource that encapsulates human-nature relations, offering valuable perspectives on how language reflects and shapes cultural interpretations of the environment.

Proverbs About Weather and Seasons

Weather and seasonal changes dominate the proverbial landscapes of many cultures reflecting agricultural and survival concerns.

Uzbek: "Toqqa yog'sa, cho'l obod, cho'lga yog'sa, el obod." (If it snows on the mountain, the desert prospers; if it snows in the desert, the people prosper.) "Savr kirdi — ekinlarga davr kirdi." (When the early autumn comes, it's time for crops.)

English: "Red sky at night, shepherd's delight; red sky in morning, shepherd's warning."

Russian: "Весна красна цветами, а осень — плодами." (Spring is beautiful with flowers, and autumn — with fruits.)

Animal Behavior and Natural Signs

Animals' behaviors have long been interpreted as omens or indicators for human activities. Uzbek: "Shanbada bichma, jumada ko'chma." (Don't mow on Saturday, don't move house on Friday.) — reflecting superstitions connected to timing and nature cycles. "Asad kirs, suv oqarar." (If the lion enters, water will flow. English: "When

the cat washes behind its ears, expect a visitor." Chinese: "If the crow caws at the door, a guest is coming soon." Such proverbs demonstrate cultural mediation of nature through symbolic animal lore.

Lexical and Semantic Characteristics

Proverbs about natural phenomena show repeated lexical patterns related to

Seasonal terms: summer, winter, autumn, spring (Uzbek: yoz, qish, kuz, bahor)

Weather: rain, sun, wind, frost (Uzbek: yomg'ir, quyosh, shamol, muz)

Animals: lion, bird, snake (Uzbek: asad, qush, ilon)

Semantic fields often intertwine natural descriptions with human values — prosperity, hardship, timing, fate.

Comparative Insights

Similar environmental contexts yield parallel proverbial themes but with language-specific metaphors.

Some cultures emphasize agricultural cycles while others focus on moral or omens-related readings.

Cultural worldview shapes which natural phenomena receive proverbial attention and how the significance is linguistically encoded.

Conclusion

Proverbs on natural phenomena serve as linguistic artifacts encoding ecological knowledge and cultural philosophy. Comparative study reveals a shared human tendency to observe and linguistically distill nature's patterns, while also reflecting unique cultural values. Understanding these proverbs enriches both linguistic typology and cultural anthropology, highlighting the intimate bond between language, environment, and traditional wisdom.

Conclusion

Proverbs about natural phenomena provide a window into the intricate relationship between language, culture, and environment. These proverbs encapsulate generations of empirical observation, cultural interpretation, and social values, serving both as practical guides and as reflections of collective wisdom. This comparative study

reveals that while many proverbs from different cultures share common themes—such as the significance of weather patterns, seasonal changes, and animal behaviors—the lexical and metaphorical expressions used to describe these phenomena are deeply embedded in specific cultural contexts.

The similarities found across linguistic traditions underscore universal human experiences with nature, yet the variations reveal unique environmental conditions, historical developments, and cultural worldviews. Proverbs thus act as linguistic carriers of cultural identity while simultaneously fostering intergenerational transmission of ecological knowledge.

Through the detailed examination of Uzbek proverbs alongside those from other languages, this study highlights how folk language crystallizes observations of the natural world into succinct, memorable forms rich in semantic and pragmatic content. These findings emphasize the role of proverbs as vital components of intangible cultural heritage that bridge linguistic expression and environmental understanding.

In conclusion, the profound lexical and semantic richness of proverbs about natural phenomena not only enriches linguistic and cultural studies but also promotes awareness of the vital connection between humans and their natural surroundings. Such knowledge is increasingly important in contemporary discourse on sustainability and cultural preservation.

References:

1. Jo‘rayev, B. (2023). *O‘zbek xalq maqollarining tasnifi va semantik tadqiqi*.
2. Abbasova, N. K. (2025). Weather and Natural Phenomena in English and Russian Proverbs: Structural and Semantic Analysis. *Scientific journal of the Fergana State University*.
3. “Yil fasllari va Tabiat hodisalari haqida maqollar.” (2023). Ta’lim markazi Uzbekistan.
4. Mirzaaliyev, I. (2022). Linguistic and cultural aspects of proverbs. *Eurasian Journal of Social Sciences and Philosophy*

EXPLORING THE THEMES AND STYLISTIC FEATURES IN LORD BYRON'S POETRY

Rakhimova G. Y.

*Urgench State University named after Abu Rayhon Biruni, Associate
professor*

Bobojonova D. Sh.

*Urgench State University named after Abu Rayhon Biruni, Master
student*

Annotation: This article offers a lexical investigation of the poetry of George Gordon Byron, focusing on the poet's distinctive use of vocabulary to convey complex emotional, philosophical, and cultural themes characteristic of the Romantic era. Byron's lexical choices demonstrate a masterful blend of elevated poetic diction and accessible language, creating a rich semantic texture that enhances the depiction of passion, loss, nature, and social critique. The study analyzes key lexical fields—such as those related to love and heartbreak, mortality, the sublime in nature, and political satire—highlighting how specific word choices intensify thematic expression and emotional tone. Particular attention is given to Byron's use of sound devices, imagery, and metaphor that interplay with lexical semantics to produce a vivid and immersive poetic experience. By examining lexical patterns across major poems, including *When We Two Parted*, *Childe Harold's Pilgrimage*, and *Don Juan*, the research reveals Byron's linguistic ability to balance personal narrative with universal appeal, contributing to his enduring influence on Romantic and later poetic traditions. This investigation underscores how Byron's lexicon functioned not merely as a vehicle for narrative but as an active agent shaping meaning, style, and reader engagement, thus enriching the understanding of his poetic artistry.

Keywords: George Gordon Byron, lexical analysis, Romantic poetry, poetic diction, semantic fields, imagery, Byronic hero, lexical patterns, *When We Two Parted*, *Don Juan*, poetic style, linguistic investigation

In introduction part we outlined an extensive investigation of George Gordon Byron's literary poems, situating his work within the broader context of Romanticism while emphasizing his unique contributions as one of the era's most influential poets. Byron's poetry embodies a rich tapestry of thematic complexity, stylistic innovation, and psychological depth, reflecting the interplay between personal experience, socio-political critique, and the Romantic ideal of individual freedom. Predominantly characterized by the creation of the seminal "Byronic hero," Byron's poetic oeuvre delves into the nuances of alienation, rebellion, and existential introspection, offering a profound exploration of human emotions and contradictions.

The study focuses on Byron's masterful engagement with major Romantic themes such as nature's sublime grandeur, intense passion and love, political and social unrest, and meditations on mortality and fate. His vivid and often tumultuous depictions of natural landscapes serve as metaphors for inner emotional states and philosophical reflections on freedom and the human condition. Moreover, Byron's love poetry, marked by its sincerity and melancholy, profoundly conveys the pain of unrequited affection and the complexities of interpersonal relationships.

Stylistically, Byron is celebrated for his linguistic prowess and formal versatility. The article examines his adept use of various meters and stanza forms—such as the Spenserian stanza in *Childe Harold's Pilgrimage* and ottava rima in *Don Juan*—to evoke varying moods and narrative effects. His richly sensuous imagery, as well as his use of irony, satire, and narrative voice, underscore his ability to blend entertainment with incisive social commentary, particularly through the satirical layering in works like *Don Juan* which reveal the hypocrisies and moral ambiguities of contemporary society.

In addition, the article discusses Byron's profound impact on subsequent literary generations and movements, highlighting how his poetic exploration of the self and society influenced Victorian poets and modern conceptions of literary individualism. His complex psychological portraits foreground the tensions between societal

expectations and personal authenticity, making Byron's work a precursor to later existential and psychological literature.

Through a comprehensive thematic and stylistic analysis, supplemented by close readings of Byron's key poems, this investigation reveals the enduring relevance and artistic sophistication of Byron's poetry. The article ultimately contributes to a deeper understanding of Byron's role not only as a Romantic poet but as a transformative figure whose literary legacy continues to shape explorations of identity, politics, and aesthetics in modern poetry.

George Gordon Byron's poetry presents a rich field for lexical analysis, revealing the poet's skillful choice of words to evoke complex emotional states, cultural references, and thematic depth. Byron's lexicon is marked by a powerful integration of Romantic sensibility, classical allusion, and personal expression, achieving a distinctive poetic voice that blends intensity and subtlety.

Richness and Complexity of Vocabulary

Byron's poems frequently employ a broad lexical field encompassing expressions of passion, despair, love, nature, and alienation. His vocabulary is both elevated and accessible, alternating between colloquial immediacy and grand poetic diction. Words related to the natural world—such as “sublime” landscapes, “glooms,” and “tempests”—recur as key semantic anchors connecting internal emotional turmoil with external environments.

For example, in *When We Two Parted*, Byron's lexical choice reflects sorrow and loss through tactile and auditory imagery: terms like “silence,” “tears,” “pale,” “cold,” and “knell” (funeral bell) conjure an atmosphere laden with grief and mourning. The semantic field of death and finality helps to transform a personal breakup into a universal meditation on loss.

Use of Lexical Devices

Byron's lexical strategy involves sibilance, alliteration, repetition, and striking metaphors that enrich phonetic texture and reinforce emotional resonance. The prevalence of sibilant sounds in expressions such as “silence and tears” creates aural effects that underscore sadness

and introspection. His use of rhetorical questions and emphatic repetitions such as “long, long” intensifies feelings of hopelessness and emotional depth, providing a conversational yet powerful rhythm to his poetry.

Love and Loss: Words expressing intimacy, secrecy, and betrayal saturate his love poems, as in “secret,” “grieve,” “forget,” “deceive,” and “silence.” These lexical choices deepen the sense of emotional pain and personal conflict.

Nature and Sublimity: Vocabulary pertaining to nature (“sea,” “rock,” “storm,” “tempest”) often metaphorizes human feelings and the sublime, emphasizing both beauty and uncontrollable forces

Mortality and Transience: Lexical items such as “knell,” “pale,” and “cold” invoke death and impermanence, important themes in Byron’s reflection on human existence.

Social Critique: Satirical and ironic diction appears in some longer narrative poems, where Byron plays with colloquial terms and elevated language to expose societal hypocrisy.

Cultural and Historical Lexical Allusions

Byron’s knowledge of classical literature and contemporary politics is evident in his lexical repertoire, which includes references to myth, history, and romantic nationalism. These allusions, woven into his language, enrich the thematic texture and invite readers into multi-layered interpretations.

Thematic Lexical Fields in Byron’s Poems

George Gordon Byron’s poetry is renowned for its rich thematic lexical fields, which serve as the semantic backbone of his expressive and explorative verse. These fields encompass clusters of related words and imagery that collectively articulate the core concerns and emotional resonances of his poetry. The major thematic lexical fields in Byron’s work include:

1. Love and Loss:

Byron’s love poems often draw from a lexical field of intimacy, secrecy, betrayal, grief, and longing. Words such as “silence,” “tears,” “pale,” “kiss,” “secret,” and “grieve” are evocative of emotional pain

and personal heartbreak, as vividly exemplified in poems like *When We Two Parted*. The persistent recurrence of this lexicon enfolds the poems in an atmosphere of mournful reflection on failed or lost love.

2. Death and Mortality:

Byron frequently employs a semantic field related to death, finality, and decay to heighten the tragic and somber mood of his poetry. Terms like “knell” (funeral bell), “cold,” “pale,” “shudder,” and “silence” invoke imagery of mortality and the inevitable passage of time, underscoring the fragility of human existence.

3. Nature and the Sublime:

The natural world, often portrayed with grand and tempestuous imagery, forms a crucial lexical realm for Byron’s exploration of the sublime. Words referencing “storm,” “sea,” “glooms,” “tempest,” and “rock” reflect both the beauty and the threatening vastness of nature. This lexical field is closely tied to notions of freedom, emotional turbulence, and metaphysical reflection throughout his works such as *Childe Harold’s Pilgrimage*.

4. Social and Political Critique:

Byron’s satirical and narrative poems incorporate a range of lexical items that critique social injustice, tyranny, and moral hypocrisy. The vocabulary here encompasses terms related to power, oppression, freedom, and corruption, creating a semantic network that challenges societal norms and champions liberty, as seen in *Don Juan* and *The Prisoner of Chillon*.

Conclusion

The lexical investigation of Byron’s poems reveals a poet deeply attuned to the power of language to communicate intricate emotional landscapes and social critique. His careful selection and manipulation of words contribute significantly to the thematic richness, auditory effects, and psychological complexity that define his work. By blending everyday lexemes with elevated poetic diction, Byron achieves a voice that is both immediacy and timelessness. George Gordon Byron’s poetic legacy endures as one of the most compelling and influential contributions to English Romantic literature, marked by his innovative

use of language, profound thematic exploration, and creation of enduring literary archetypes. His poetry not only encapsulates the intense emotionalism and individualism emblematic of Romanticism but also transcends his era to address universal human concerns such as love, loss, mortality, rebellion, and freedom. Byron's lexical and stylistic mastery allowed him to craft vivid imagery and complex psychological portraits, giving voice to the celebrated Byronic hero—a figure embodying both grandeur and internal conflict—that has become a cultural touchstone well beyond literary circles.

Byron's themes of nature's sublime, personal introspection, and social critique resonate with a timeless relevance, reflecting both the turbulence of his own life and the broader societal transformations of his time. His narrative and lyrical poems, from the deeply personal *When We Two Parted* to the satirical *Don Juan*, illustrate his dynamic range and capacity to engage with diverse registers and tones. These works have influenced countless writers, musicians, and artists over the centuries, inspiring new generations to explore the depths of human experience through art.

Moreover, Byron's impact extends beyond literature into cultural and political realms. His role as a political activist and his involvement in the Greek War of Independence highlight the intertwining of his poetic voice and social conscience. As a global literary figure, Byron's work continues to be the focus of scholarly research, commemorations, and artistic reinterpretations, affirming his place as a seminal figure whose legacy challenges, inspires, and enriches contemporary understandings of poetry.

References:

1. Thomas, Robert Lester. (1956). *The Heroes of Byron: A Study of their Origin, Development, and Meaning in the Poetry of George Gordon, Lord Byron*. University of the Pacific.
2. Stauffer, Andrew M. (2012). Byron, Lord, Poetry. In *Major Reference Works*. Wiley.
3. Wikipedia contributors. (2001). *Lord Byron*. Wikipedia.

4. Byron, George Gordon. (Various years). Collected poems and letters. *Byron's Poetry and Prose*. Available at: [Poem Analysis]. (2025). *When We Two Parted - Lord Byron - Poetry*.

ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВЕРЫ И ТРАДИЦИЙ

Джуманиязова Л.С.

Ургенчский государственный университет имени Абу Райхона

Беруни, докторант

Annotation: The article explores ethnolinguistic aspects of faith and traditions based on the material of Uzbek and English languages. Proverbs, idiomatic expressions, and symbols reflecting the spiritual and cultural values of the two nations are analyzed. The study demonstrates that faith and traditions serve as the foundation of cultural identity, preserved in language as a repository of collective experience. Both universal and unique features of the representation of faith and traditions in the compared cultures are identified.

Keywords: ethnolinguistics, faith, tradition, culture, Uzbek language, English language, identity.

Введение.

Вера и традиции — это фундаментальные элементы культуры, формирующие мировоззрение, моральные ориентиры и социальные нормы любого народа. Они находят своё отражение в языке, который становится не только средством коммуникации, но и хранителем исторического опыта и духовных ценностей [Вежбицкая, 1996, с. 45]. Этнолингвистика как наука позволяет исследовать то, каким образом вера и традиции закрепляются в языковых формах, какие символы и образы их выражают, а также как они влияют на культурную идентичность. [Маслова, 2010, с. 78]. Сопоставительный анализ узбекской и английской культур позволяет выявить как универсальные закономерности в представлении веры и традиций, так и специфические особенности, обусловленные различиями в мировоззрении, образе жизни и социальном укладе.

Литература и методология. Теоретическую основу исследования составляют труды классиков этнолингвистики и культурологии (Арутюнова, Вежбицкая, Маслова, Sapir, Whorf, Hofstede). Особое внимание уделено исследованиям, посвящённым языковой картине мира и культурно специфичной семантике.

Методология исследования включает: сравнительно-сопоставительный анализ узбекских и английских языковых единиц; изучение пословиц и устойчивых выражений, связанных с верой и традициями;

интерпретацию символики и метафор в этнолингвистическом ключе; контекстуальный метод для выявления значения и прагматики языковых единиц [Sapir, 1921, p. 112].

Обсуждение. Язык фиксирует и транслирует верования и традиции через разные уровни: лексический (например, «ishonch» в узбекском и «faith» в английском); фразеологический (пословицы, устойчивые выражения, идиомы); символический (метафоры, связанные с религиозными и культурными практиками). В узбекской культуре вера и традиции тесно связаны с семейными ценностями, уважением к старшим, ритуалами гостеприимства [Хусейнов, 2020, с. 59]. В английской культуре они чаще выражают индивидуалистические ценности, свободу выбора и личную ответственность [Hofstede, 1984, p. 133]. Однако в обоих языках вера и традиции выступают как силы, регулирующие общественную жизнь и укрепляющие идентичность народа.

Анализ показал: 1. Вера как культурная категория: Узбекский: «Ishonch hayotning tayanchi» (Вера — опора жизни). Английский: «Faith can move mountains».

2. Традиции в этнолингвистическом выражении: Узбекский: «An'anani hurmat qilgan — xalqni hurmat qiladi». Английский: «Old habits die hard». 3. Пословицы и устойчивые выражения: Узбекский: «Ota-boboning duosi — farzandga qanot». Английский: «Custom is the second nature».

4. Символика и метафоры: В узбекской культуре вера символизируется светом и силой рода [Хайдаров, 2018, с. 101]. В

английской культуре вера ассоциируется с путём, движением и преодолением [Lakoff, Johnson, 1980, p. 55].

Заключение. Проведённое исследование подтверждает, что вера и традиции занимают центральное место в этнолингвистической картине мира. Через язык они передаются из поколения в поколение, формируя устойчивую культурную идентичность. Сравнительный анализ узбекского и английского языков выявил как различия (коллективизм против индивидуализма), так и универсалии (ценность честности, силы духа, социальной гармонии) [Kramsch, 1998, p. 89]. Практическая значимость исследования заключается в применении его результатов в межкультурной коммуникации, преподавании языков и переводоведении.

Использованная литература:

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. – Москва: Языки русской культуры, 1999.
2. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – Москва: Русские словари, 1996.
3. Хайдаров А. Uzbek tili va madaniyati. – Тошкент: Fan, 2018.
4. Хусейнов Ш. Etnolingvistika va milliy ong. – Тошкент: Universitet, 2020.
5. Маслова В. А. Лингвокультурология. – Москва: Академия, 2010.
6. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
7. Crystal D. English as a Global Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
8. Hall E. T. Beyond Culture. – New York: Anchor Books, 1976.
9. Hofstede G. Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values. – Beverly Hills: Sage, 1984.
10. Kramsch C. Language and Culture. – Oxford: Oxford University Press, 1998.
11. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.

12. Sapir E. Language: An Introduction to the Study of Speech. – New York: Harcourt, Brace & Co., 1921.

13. Wardhaugh R. An Introduction to Sociolinguistics. – Oxford: Blackwell, 2010.

KONTRAKT SO‘ZINING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Jumabayeva A.S.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti,
o‘qituvchi*

Annotation: This paper explores the lexical and semantic features of the word “contract,” its origin, equivalents in different languages, and its place in both legal and general language systems. It also analyzes the specific use of the term “contract” in English and Uzbek, subtle semantic differences, synonymous layers, and its role in legal terminology. The paper highlights the socio-legal meaning of “contract” and its communicative-pragmatic significance through examples.

Keywords: contract, agreement, lexical-semantic analysis, legal terminology, equivalent.

Tilshunoslikda yuridik terminologiya muhim o‘rin tutadi, chunki u jamiyatdagi huquqiy munosabatlarning ifodasi sifatida shakllanadi. “Kontrakt” so‘zi shunday yuridik terminlardan biri bo‘lib, ko‘p hollarda “shartnoma” so‘zining sinonimi sifatida ishlatiladi. Biroq “kontrakt”ning huquqiy va umumtil tizimidagi ma‘nosi, qo‘llanish sohasi va uslubiy xususiyatlari “shartnoma” atamasidan farqlanishi mumkin.

Leksik-semantik tahlil til birliklarining ichki mazmunini, ularning ma‘no qatlamlarini va kontekstdagi funksional xususiyatlarini ochib beradi. Shu bois, “kontrakt” so‘zini alohida o‘rganish yuridik tilshunoslikda ham, umumiy lingvistik tadqiqotlarda ham dolzarbdir.

Til — jamiyat hayotining ajralmas qismi bo‘lib, undagi har bir so‘z ma‘lum bir davr, ijtimoiy-iqtisodiy sharoit va madaniy muhit bilan chambarchas bog‘liq holda shakllanadi va rivojlanadi. Hozirgi

globallashuv davrida turli sohalarga oid terminlar, xususan, huquqiy va iqtisodiy atamalar tez sur'atlarda tilimiz leksik fondiga kirib bormoqda. Shunday terminlardan biri — **"kontrakt"** so'zidir. Ushbu termin bugungi kunda yuridik, iqtisodiy va xalqaro munosabatlar jarayonida keng qo'llanib kelmoqda.

"Kontrakt" atamasi asosan huquqiy bitim, shartnoma, kelishuv ma'nolarida ishlatiladi. U o'zbek tiliga asosan rus tili orqali kirib kelgan bo'lib, rus tilidagi *контракт* termini esa o'z navbatida lotin tilidagi *contractus* — "kelishuv, bitim" so'zidan kelib chiqqan. "Kontrakt" atamasi — yuridik va iqtisodiy sohalarda keng tarqalgan termin bo'lib, lingvistik nuqtai nazardan uning leksik-semantik xususiyatlarini tadqiq qilish bir necha jihatdan muhim. Birinchidan, atama etimologik manbalar orqali ko'plab tillarda ko'chib o'tgan va paydo bo'lgan semantik o'zgarishlarni kuzatish imkonini beradi. Ikkinchidan, "kontrakt" so'zining polisemantikligi (ko'p ma'nolilik) hamda kontekstga bog'liq ma'no tarqalishi huquqiy til va umumtil tizimida so'zning qanday funksiyalarni bajarishini aniqlashda zarur. David Crystal va boshqa tilshunoslar leksika va semantika tahlili uchun asosiy nazariy vositalarni beradi — denotatsiya/konnotatsiya farqi, sinonimiya, antonimiya, polisemantiya, semantik maydon (semantic field) va prototip nazariyasi. Ushbu nazariy tuzilmalardan foydalanish "kontrakt" so'zining asosiy va kengaytirilgan ma'nolarini aniqlash, ularning o'zaro aloqalarini xaritalash uchun talab qilinadi.

Metodologik jihatdan tadqiqotlarda quyidagi usullar qo'llaniladi: etimologik tahlil (manbalardan tarixiy yo'lni kuzatish), korpus-lingvistik tahlil (O'zbek tilidagi matn korpuslarida so'z ishlatilish chastotasi va kollokatsiyalarni aniqlash), pragma-diskurs tahlili (kontekstual funksiyalarni o'rganish) va yuridik-lingvistik analiz (normativ hujjat va yuridik matnlar tahlili). Komilov va boshqa milliy tilshunoslar terminologik standartlashtirish nazariyalarini amaliy jihatdan qo'llashni taklif qiladilar.

Black's Law Dictionary (Garner) singari huquqiy lug'atlar kontraktning turlarini, huquqiy samaradorligini va shartnoma huquqidagi asosiy talablarni aniqlaydi. Milliy normativ hujjatlar

(masalan, O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi) esa “kontrakt” va “shartnoma” atamalarining yuridik jihatdan qo‘llanilishini tartibga soladi. Adabiyotlar shuni ko‘rsatadiki, leksik-semantik jihatdan huquqiy talqinlar va lug‘aviy talqinlar orasida nuanslar mavjud — huquqiy lug‘atda kontrakt aniq tartiblangan, qat’iy belgilangan hujjat sifatida namoyon bo‘lsa, umumtilda “shartnoma”, “bitim” kabi atamalar biroz kengroq, ba‘zan og‘zaki kelishuvlardan iborat bo‘lishi mumkin. Komilov va milliy tilshunoslarning ishlari kabi manbalar terminologik ekvivalentlik, so‘zning o‘zbek tiliga moslashuvi va soha-spetsifik kontekstlarda ishlatilishini tahlil qiladi. Ularning fikricha, “kontrakt” so‘zi o‘zbek tilida texnik va yuridik registrlarda termin sifatida mustahkamlanib, leksik-semantik maydoni kengaydi: mehnat, harbiy, sport, ta’lim va xalqaro iqtisodiy munosabatlar sohalarida. Ushbu tadqiqotlar korpus misollari va huquqiy matnlarning tahliliga asoslanadi.

Leksik-semantik adabiyotlar (Crystal va boshq.) so‘zning sinonim-antonym munosabatlarini tahlil qilish usullarini beradi. “Kontrakt” va “shartnoma” orasidagi sinonimik munosabatlar adabiyotlarda ko‘rib chiqiladi: ular yaqin ma’noli bo‘lsa-da, uslubiy va pragmatik jihatdan farqlanadi. Polisemantiya nuqtai nazaridan “kontrakt”ning asosiy (yuridik-huquqiy) ma’nosi markaziy hisoblanadi, undan keyingi kengaytirilgan ma’nolar (sport, ta’lim, harbiy) — markaziy yadroning domenlariga moslashuvi sifatida qaraladi.

“Kontrakt” so‘zi lotincha *contractus* so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, u ikki qismdan tarkib topgan: *con-* (“birgalikda”) va *trahere* (“tortmoq, jalb qilmoq”). Lotin tilida *contractus* dastlab “birlashtirilgan, tortib kelingan” ma’nosida ishlatilgan bo‘lsa, Rim huquqida u “ikkita yoki undan ortiq tomon o‘rtasidagi rasmiy kelishuv”ni bildirgan. Keyinchalik so‘z o‘rta asr fransuz tilida *contrat* shaklida qo‘llanib, huquqiy bitim ma’nosida mustahkamlangan. Ingliz tiliga esa XII–XIII asrlarda Norman istilosi davrida kirib, *contract* shaklini olgan. Ingliz huquq tizimida “contract” alohida huquq sohasi — “Contract Law”ning asosiy termini sifatida rivojlandi. Rus tiliga bu atama XVIII asrda G‘arbiy Yevropa huquqiy tizimlaridan tarjimalar orqali *контракт* shaklida

kirgan. Rus tilida dastlab savdo va iqtisodiy bitimlar, keyinchalik esa mehnat va harbiy xizmat sohalarida ham ishlatilgan. **O‘zbek tiliga** esa u asosan XX asr boshidan boshlab rus tili orqali kirgan.

O‘zbek tilidagi izohli lug‘atlarda “kontrakt” quyidagicha izohlanadi:

Huquqiy-huquqiy termin sifatida: ikki yoki undan ortiq tomonlar o‘rtasida yozma shaklda tuziladigan, muayyan majburiyatlarni bajarishni nazarda tutuvchi kelishuv;

Iqtisodiy-huquqiy kontekstda: tovar yetkazib berish, xizmat ko‘rsatish, ish bajarish kabi majburiyatlarni rasmiylashtiruvchi hujjat;

Harbiy va mehnat munosabatlarida: belgilangan muddatga ishlash yoki xizmat qilish majburiyatini tasdiqlovchi hujjat.

“Kontrakt” so‘zi o‘z ma‘nosi jihatidan keng va ko‘p qatlamli bo‘lib, kontekstga qarab quyidagi semantik guruhlariga bo‘linadi:

Yuridik kontrakt — huquqiy kuchga ega bo‘lgan shartnoma (masalan, “xalqaro kontrakt”).

Iqtisodiy kontrakt — tovar va xizmatlar almashinuvi bo‘yicha kelishuv (“eksport kontrakti”).

Mehnat kontrakti — ish beruvchi va xodim o‘rtasidagi rasmiy bitim (“1 yillik mehnat kontrakti”).

Harbiy kontrakt — muddatli yoki doimiy xizmat shartnomasi.

O‘zbek tilida “kontrakt”ning sinonimlari sifatida **shartnoma**, **bitim**, **kelishuv** so‘zlari ishlatiladi. Biroq ular orasida semantik farqlar mavjud:

Shartnoma — tilimizga milliy so‘z sifatida kirgan, rasmiy hujjatga nisbatan kengroq qo‘llanadi.

Bitim — asosan ikki tomonning og‘zaki yoki yozma kelishuvidir.

Kelishuv — ko‘pincha rasmiy bo‘lmagan, umumiy ma‘nodagi murosaga kelish jarayonidir.

Antonim sifatida esa “bekor qilish”, “yaroqsiz holga kelish”, “shartnomani buzish” kabi iboralar keltiriladi.

“Kontrakt” atamasi zamonaviy o‘zbek tilida asosan rasmiy-idoraviy uslubda, yuridik hujjatlarda, iqtisodiy hisobotlarda, shuningdek, xalqaro shartnomalarda faol qo‘llanadi. U ko‘pincha

quyidagi soʻz birikmalarida uchraydi: **Xalqaro kontrakt, Mehnat kontrakti, Import kontrakti, Eksport kontrakti, Harbiy kontrakt xizmati**. Til amaliyotida bu soʻz oʻzining rasmiy, huquqiy kuchini bildiruvchi maʼnosi bilan boshqa sinonimlaridan farq qiladi. Ingliz tiliga tarjima qilganda “kontrakt” koʻpincha **contract** shaklida beriladi. Ammo kontekstga qarab **agreement** yoki **deal** soʻzlari ham ishlatilishi mumkin. Rus tilida esa toʻgʻridan-toʻgʻri *контракт* soʻzi qoʻllanadi.

Xulosa qilib aytganda, “Kontrakt” soʻzi oʻzbek tilining zamonaviy leksikasida muhim oʻrin egallagan yuridik-iqtisodiy terminlardan biridir. Uning kelib chiqishi lotin tiliga borib taqaladi, oʻzbek tiliga esa asosan rus tili orqali kirib kelgan. Soʻzning leksik-semantik xususiyatlari uning koʻp qatlamli va kontekstga bogʻliq maʼnoga egaligini koʻrsatadi. “Kontrakt” atamasi milliy huquqiy tizimda aniq hujjat turi sifatida mustahkam oʻrnashgan boʻlib, xalqaro huquqiy amaliyot bilan bevosita bogʻliqdir. Shu sababli, ushbu termini oʻrganish nafaqat tilshunoslik, balki yuridik va iqtisodiy sohalarda ham dolzarbdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics* (6th ed.). Oxford: Blackwell Publishing.
2. Garner, B. A. (2019). *Black's Law Dictionary* (11th ed.). St. Paul, MN: Thomson Reuters.
3. Komilov, N. (2020). *Tilshunoslik va yuridik terminologiya*. Toshkent: Fan nashriyoti.
4. Oʻzbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi (1996). T.: Adolat.

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA FE’L MAYLLARI KLASSIFIKATSIYASI VA ULARNING CHOG‘ISHTIRMA TAHLILI

Baxtiyorova Sh.A.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti,
magistrant*

Abstract. This article examines the grammatical system of Verb Mood in English and Uzbek, focusing on their general and distinctive features. The study analyzes the semantic and functional properties of Mood category, its means of expression, and its role in conveying modality in both languages. The research aims to identify typological similarities and differences between English and Uzbek Verb Mood within a comparative linguistic framework.

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillarida fe’l mayllarining grammatik tizimi hamda ularning umumiy va farqli jihatlari yoritiladi. Tadqiqotda mayl kategoriyasining mazmuniy va funksional xususiyatlari, uning har ikki tildagi ifoda vositalari hamda semantik ahamiyati tahlil qilinadi. Maqola ingliz va o‘zbek tillari misolida mayl kategoriyasining tipologik o‘xshashliklari va farqlarini aniqlashga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: mayl, fe’l, kategoriya, xabar, buyruq-istak, shart, xohish-istak ingliz tili, o‘zbek tili.

Mayl bu fe’llardagi tuslanishning bir turi bo‘lib, so‘zlovchining nutqdagi harakat yoki holatga munosabatini bildiradi. Mayl kategoriyasi buyruq, istak, shart, iltimos, maslahat, ish-harakatning bajarilganligi haqida xabar berish kabi turli ma’nolarni anglatadi.

Ingliz va o‘zbek tillarida mayllarning turlari bir biridan farqlanadi. O‘zbek tilida fe’llarning uchta mayl shakli mavjud: **1) xabar mayli; 2) buyruq-istak mayli; 3) shart mayli** [1].

Harakat yoki holatning amalga oshirilganligi yoki amalga oshirilmaganligini ifodalovchi fe’l shakli **xabar mayli** deb ataladi. Xabar mayli o‘ziga xos maxsus qo‘shimchaga ega emas, balki zamon va

shaxs-son qo'shimchalari bilan ifodalanadi. Shu boisdan zamon va shaxs-son affikslari bilan shakllangan fe'llar xabar maylida bo'ladi.

Harakat yoki holatning bajarilishi yoki bajarilmasligi haqida buyruq, iltimos, maslahat yoki istak ma'nosini anglatuvchi fe'l shakli **buyruq-istak mayli** hisoblanadi. Ushbu mayl fe'l asoslariga **-(a)y, -(a)yin, -gin (-kin, -qin), -(i)ng, -sin, -(a)ylik, -(i)nglar** kabi qo'shimchalar qo'shilishi orqali hosil qilinadi.

Fe'lning zamon hamda shaxs-son qo'shimchalarisiz shakli II shaxs buyruq-istak maylini bildiradi. Mazkur shaklga **-gin** qo'shimchasining qo'shilishi orqali buyruq yoki istak ma'nosi kuchaytiriladi. Shu sababli bu ikki shakl ma'nodosh hisoblanadi.

Biror harakatning amalga oshirilishi yoki amalga oshirilmasligi uchun shart bo'lgan boshqa bir harakat yoki holatni, shuningdek, istak va xohishni ifodalovchi fe'l shakli **shart mayli** deyiladi. Shart mayli fe'lga **-sa** qo'shimchasining qo'shilishi orqali yasaladi.

Ammo fe'l mayllarini klassifikatsiyalashda olimlar bir xil xulosaga kelishmagan va har bir olim fe'l mayllarini har xil turlarga ajratadi. Juda ko'p manbalarda fe'l mayllri **4 ta turga** ajratilgan, ya'ni buyruq-istak mayli alohida buyruq mayli va istak mayliga ajratilgan. Bu tadqiqotlarda buyruq-istak maylining **I shaxs birlik va ko'plik** shakllari alohida mayl turi sifatida ajratilib, ular "**istak mayli**" deb ataladi. Shu bilan birga, **II va III shaxs** shakllari esa mustaqil guruh sifatida ko'rib, "**buyruq mayli**" nomi bilan tasniflanadi.

Q.Sapayev o'zining "Hozirgi o'zbek tili (morfemika, so'z yasalihi va morfologiya)" kitobida esa "... hozirgi o'zbek tilida mayl kategoriyasi quyidagi turlarga bo'linadi: **1) buyruq-istak mayli, 2)shart mayli, 3)maqsad mayli va 4) ijro mayli**" [2] deb yozgan. Bunda maqsad mayli shakli fe'l o'zagiga **-moqchi** affiksini qo'shish orqali hosil qilinadi. Ushbu shakl subyektning bajarmoqchi bo'lgan maqsad, niyat yoki reja ma'nosini ifodalaydi. Masalan: bormoqchiman, bormoqchisan, bormoqchi kabi shakllar subyektning kelajakda amalga oshirishni rejalashtirgan yoki niyat qilgan harakatini bildiradi. Q.Sapayevning fikricha, fe'lning bu shakli faqat maqsad va niyat

ma'nosini ifodalaydi, u zamon kategoriyasi bilan bevosita bog'liq emas hamda vaqt munosabatini ifodalashga xizmat qilmaydi.

T. Xo'jaev hozirgi o'zbek tilida quyidagi olti mayl turi bor, deb ko'rsatadi: **1) aniqlik mayli; 2) buyruq mayli; 3) istak mayli; 4) shart mayli; 5) to'siqsizlik mayli; 6) vazifa mayli** [3]. T. Xo'jaev buyruq-istak mayli ikki mustaqil grammatik tur sifatida talqin etadi. Muallif ularni buyruq mayli va istak mayli deb nomlaydi. Shuningdek, u **“aytsa ham (aytsa-da)”** hamda **“aytishi kerak (lozim, zarur)”** kabi shakllarni ham mustaqil mayl turlari deb qarab, ularni mos ravishda **“to'siqsizlik mayli”** va **“vazifa mayli”** deb ataydi.

A. Hojiev esa hozirgi o'zbek tilida fe'lning mayl turlariga bag'ishlangan maqolasida mayllarning 5 ta turini ajratadi: **1) ijro mayli; 2) maqsad mayli; 3) shartli mayli; 4) shart mayli; 5) buyruq istak mayli** [4]. Olim an'anaviy “xabar mayli” terminini “ijro mayli” atamasi bilan almashtiradi. Uning fikricha, bu atama mazkur shaklning harakatning bajarilganligi yoki bajarilayotganligini ifodalash xususiyatini aniqroq ko'rsatadi. A. Hojiev shuningdek, shartli maylni - **(a)r** va **-mas** qo'shimchasi bilan yasalgan sifatdoshga *edi* to'liqsiz fe'lini qo'shish yordamida ifodalanishini ta'kidlaydi. *Samovar qaynagan, Hoji bobo, choy bersangiz, damlar edim (G'. G'ulom).*

Ingliz tilida fe'l mayllari o'zbek tilidagi kabi 3 turga bo'linishiga qaramsadan, bu turlar o'zbek tilidagidan qisman farq qiladi. Chet tillarini o'qitish metodikasi va nazariyasi mutaxassisi V.L. Kaushanskaya o'zining “A Grammar of the English Language” kitobida: “Hozirgi zamon ingliz tilida uchta mayl farqlanadi:

(1) Xabar mayli (The Indicative Mood)

(2) Buyruq mayli (The Imperative Mood)

(3) Xohish-istak mayli (The Subjunctive Mood)” [5],- deb yozgan.

Xabar mayli fe'l bildirgan harakat yoki holatni voqealik sifatida, ya'ni haqiqatda sodir bo'lgan yoki sodir bo'lishi mumkin bo'lgan hodisa sifatida ifodalaydi. *We went home early in the evening. (Dickens)* Xabar mayli, shuningdek, haqiqiy shartni ifodalash uchun ham

ishlatiladi, ya'ni amalga oshishi mumkin bo'lgan shartni bildiradi. *If Catherine disobeys us, we shall disinherit her. (Eliot)*

Buyruq mayli buyruq, iltimos yoki da'vatni bildiradi. Hozirgi zamon ingliz tilida buyruq maylining faqat bitta shakli mavjud bo'lib, u *to* qo'shimchasiz infinitiv shakliga to'g'ri keladi va ikkinchi shaxs (birlik va ko'plik) bilan ishlatiladi. *Be quiet and hear what I tell you. (Eliot)* Salbiy shaklni hosil qilishda doim yordamchi fe'l *to do* ishlatiladi, hatto *to be* fe'li bilan ham. *Hush! Don't make a noise! (Eliot)* *Don't be angry... (Hemingway)* Yordamchi fe'l *to do* buyruq yoki iltimosni kuchaytirish uchun tasdiq gaplarda ham ishlatilishi mumkin. *But now, do sing again to us. (Eliot)* Buyruq yoki iltimosni yanada ta'sirliroq qilish uchun ba'zan *you* olmoshi ishlatiladi. Bu holat og'zaki nutqqa xosdir. *I'll drive and you sleep awhile. (Hemingway)* Uchinchi shaxsga nisbatan buyruq *to let* fe'li yordamida ifodalanadi. *Let the child go home at once. Let the children go home at once.* Birinchi shaxs ko'plikda (*we*) *to let* fe'li birgalikdagi harakatga da'vat ma'nosini beradi. *Let's go and have some fresh coffee. (Mansfield)*

Xohish-istak mayli fe'l bildirgan harakat yoki holatni haqiqat emas, balki taxminiy, xayoliy yoki orzu qilingan holatda ifodalaydi. Shuningdek, u so'zlovchining haqiqiy voqealarga bo'lgan hissiy munosabatini ham bildirish uchun ishlatiladi. Hozirgi ingliz tilida shart maylining **sintetik** (qo'shimchalar orqali) va **analitik** (yordamchi fe'llar orqali) shakllari mavjud.

1. Present Subjunctive (Hozirgi zamon xohish-istak mayli). Bu shaklda *to be* fe'li barcha shaxslarda *be* ko'rinishida ishlatiladi (ya'ni *is, am, are* o'rniga *be*). Bu shakl hozirgi yoki kelasi zamonga oid xayoliy harakatni bildiradi. U zamonaviy ingliz tilida kam ishlatiladi, asosan she'riyatda, tantanali yoki rasmiy uslubda qo'llanadi. *Though all the world be false, still will I be true. (Trollope)* Shuningdek, Present Subjunctive ba'zi barqaror iboralarda ham ishlatiladi: *Be it so!*

2. Past Subjunctive (O'tgan zamon xohish-istak mayli). Bu shaklda *to be* fe'li barcha shaxslarda *were* ko'rinishida ishlatiladi (ya'ni *was* o'rniga). *I wished he were less remote. (Du Maurier)* Past Subjunctive zamonaviy ingliz tilida keng qo'llanadi, adabiyotda ham, og'zaki nutqda

ham. U hozirgi yoki kelajakdagi nereal holatni ifodalaydi. *If I were ill, I should like to be nursed by you. (Bennett)*

Xohish-istak maylining analitik shakllari (The Analytical Forms of the Subjunctive Mood). Xohish-istak maylining analitik shakllari mood yordamchi fe'llari — should, would, may (might) yoki kamdan-kam hollarda shall — hamda asosiy fe'ning infinitiv shaklidan tashkil topadi. *Mr. Barkis proposed that my pocket-handkerchief should be spread upon the horse's back to dry. (Dickens) Whoever you may be, Sir, I am deeply grateful to you. (Dickens)*

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek tillarida fe'l mayllari umumiy grammatik mohiyatga ega bo'lib, har ikkala tilda ham mayl kategoriyasi uch asosiy turga ajraladi. O'zbek tilida bu — xabar, buyruq-istak va shart mayli, ingliz tilida esa xabar, buyruq va xohish-istak maylidir. Har ikki tildagi xabar mayli mazmun va funksiyasi jihatidan o'xshash bo'lib, voqelikni bevosita ifodalashga xizmat qiladi. Ammo buyruq-istak mayli o'zbek tilida yagona shaklda birlashgan bo'lsa, ingliz tilida u buyruq (imperative) va xohish-istak (subjunctive) mayllariga alohida ajratilgan. Shuningdek, ingliz tilidagi xohish-istak mayli o'zbek tilida bevosita mavjud emas, biroq uning ma'no jihatidan ifodasi o'zbek tilidagi buyruq-istak va shart mayli shakllariga yaqin turadi. Bu esa har ikki tilda mayl kategoriyasi o'ziga xos formal va semantik xususiyatlarga ega bo'lsa-da, ularning umumiy funksional mohiyati — so'zlovchining voqelikka munosabatini ifodalash — jihatidan o'xshash va bog'liq ekanini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ona tili. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 6- sinfi uchun darslik. «Tasvir» Nashriyot uyi. Toshkent. 2017
2. Q. Sapayev. "Hozirgi o'zbek tili (morfemika, so'z yasalishi va morfologiya)". Toshkent. 2009
3. T. Xo'jaev. "O'zbek tilida fe'l va mayl, zamon va mayl masalalari". Trudi SamGU. №124. Samarqand. 1963
4. A. Hojiev. "Fe'l". "Fan" nashriyoti. Toshkent. 1973.

5. V.L. Kaushanskaya. A grammar of the English language. Ayrish Press. Moskva. 2008

OZIQ-OVQAT PRAGMATONIMLARINI YARATISHDA USLUBIY TAMOYILNING AHAMIYATI

Madrimova Z. G‘.

***Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, tayanch
doktorant***

Annotation. The article analyzes the theoretical basis and practical significance of the stylistic principle in creating food pragmatonyms. It highlights the role of linguistic norms, national-cultural reflection, and emotional expressiveness in brand naming. The findings contribute to enhancing the aesthetic and communicative effectiveness of product names.

Keywords: pragmatonym, stylistic principle, food brand, emotional expressiveness, linguopragmatics

Zamonaviy tilshunoslikda pragmatonimlar — tijorat, reklama va iqtisodiy faoliyat doirasida yaratiladigan maxsus nom birliklari — til tizimining faol qatlamlaridan biri sifatida alohida ilmiy e’tibor markazida turibdi. Ayniqsa, oziq-ovqat sanoati va savdo sohasida mahsulot nomlarining shakllanishi, ularning kommunikativ hamda estetik funksiyalarini o’rganish dolzarb ahamiyatga ega. Bunday nomlar til me’yorlariga rioya qilish, milliy-madaniy xususiyatlarni ifodalash va reklama samaradorligini oshirish kabi lingvopragmatik vazifalarni bajaradi. Shu bois, o‘zbek tilida oziq-ovqat pragmatonimlarining uslubiy tamoyillarini aniqlash va tahlil qilish masalasi bugungi tilshunoslikda muhim ilmiy yo‘nalishlardan biridir.

Pragmatonimlarning nazariy asoslarini o’rganish ularning onomastik tizimdagi o‘ziga xos maqomini ko‘rsatadi: ular termin va nomenlardan farqli ravishda tijorat mahsulotlarini nomlashga xizmat qiladi hamda stilistik neytral yoki suggestiv (ta’sirchan) funksiyalarni bajaradi [Bobyreva, 2021]. Oziq-ovqat mahsulotlari nomlari esa nafaqat iste’mol madaniyatini, balki xalqaro va tarixiy savdo aloqalarini ham aks ettiradi. Shu bois bunday nomlar gluttonomika nazariyasi doirasida

o'rganilib, ularning lingvokulturologik va pragmatik tahlilini chuqurlashtirish imkonini beradi.

O'zbek tilida savdo obyektlari va mahsulot nomlarini yaratishga oid tadqiqotlar ichki so'z yasash imkoniyatlaridan foydalanish, qisqa va esda qolarli shakllar yaratish hamda milliy-madaniy kontekstga moslikni ta'minlash zarurligini ko'rsatadi [Lutfullaeva, 2021]. Mahsulot nomi uning asosiy funksiyasini yoki iste'molchiga yetkazmoqchi bo'lgan g'oyasini ifodalashi lozim. Begona so'zlardan foydalanilganda esa ularning talaffuz va semantik mosligi o'zbek tili me'yorlariga muvofiq bo'lishi tilning milliy sofligini saqlash bilan birga nomlarning kommunikativ aniqligi va reklama samaradorligini ta'minlaydi.

Adabiy manbalarda, xususan, Alisher Navoiy asarlari tahlilida, taom nomlarining tarixiy ildizlari va semantik o'zgarishlari aniqlangan bo'lib, bu o'zbek tilining leksik boyligi va madaniy merosini yoritadi [Tog'ayev, 2020]. Gastronomik diskurs madaniy kod sifatida o'rganilganda taom nomlari mavzuviy guruhlariga ajratilib, ijtimoiy-marosim kontekstida qo'llanishi ko'rsatilgan [Djo'rayeva va Shirinova, 2025].

Tijorat nomlashda esa stilistik vositalar, brend strategiyalari va auditoriyaga yo'naltirilgan pragmatik texnikalar uyg'un qo'llanadi. Nom qisqa, esda qolarli va milliy-madaniy mezonlarga mos bo'lishi lozim [Lutfullayeva va Saparniyazova, 2019]. Alliteratsiya, ritm, neologizm va xorijiy elementlardan foydalanish nomning ta'sirchanligini oshiradi; tarixiy yoki toponimik alluziyalar esa unga estetik qiymat beradi.

Funksional so'zlarning pragmatik-uslubiy qiymati hamda so'z-gaplarning kommunikativ talqini oziq-ovqat pragmatonimlarining uslubiy xususiyatlarini anglashda muhim ahamiyat kasb etadi [Pardaev va Usmonov, 2020; Kurbanova va boshqalar, 2021]. Shuningdek, antroponimlarning tarjima jarayonidagi semantik o'zgarishlari pragmatonimlar nazariyasini boyitishda ahamiyatlidir [Jumayeva va Turdiyeva, 2024].

Shu sababli, oziq-ovqat pragmatonimlarining uslubiy tamoyillarini kompleks tahlil etish, ularning yaratilishi va qo'llanilishida til

me'yorlariga rioya qilish, milliy-madaniy omillarni aks ettirish va zamonaviy reklama talablariga mosligini ta'minlash bugungi tilshunoslikning dolzarb vazifalaridandir. Mazkur tadqiqot ana shu yo'nalishga qaratilgan bo'lib, oziq-ovqat pragmatonimlarining uslubiy tamoyillarini aniqlash, ularning til tizimidagi o'rnini belgilash va amaliy qo'llash mexanizmlarini ishlab chiqishni maqsad qiladi.

USLUBIY TAMOYIL — tovar nomining estetik, emotsional, ijtimoiy va madaniy ta'sirini ko'rsatish muhim mezonlardan biridir. Tovar nomlari maqsadli auditoriya uslubiga mos bo'lishi kerak.

Uslubiy tamoyil brend nomining stilistik xususiyatlarini, ya'ni uning og'zaki nutqda qanday ohangda yangrashini, xalq tiliga yaqinligini, emotsional rang-barangligini va badiiy-estetik ta'sirini o'rganadi. Pragmatonimdagi uslubiy belgilar brendni yodda saqlash, tanib olish, iste'molchiga hissiy ta'sir qilishda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Stilistika va pragmatika kesishmasida brend nomlari, ko'pincha, emotsional va ekspressiv jihatdan kuchli bo'lishi kerak. Bunga xalq tiliga xos so'zlar, erkalovchi qo'shimchalar va yengil fonetik qurilishlar orqali erishiladi. Uslubiy vositalar, ayniqsa, fonosemantika bilan birgalikda ishlaganda, pragmatonimga kontekstga xos obraz beradi. Masalan, "*Mazzalak*" so'zining o'zida erkalovchi va quvnoq ohang bor, bu esa u orqali ifodalangan mahsulotni shirin, mazali va zavqli qilib tasavvur ettiradi.

Stilistik jihatdan muvaffaqiyatli pragmatonimlar xalq tiliga xos qoliplarga mos keladi: so'zning ritmik tuzilishi, qo'shimchalarning emotsional yuki, qiziqarli va o'zgacha eshtilishi — bularning hammasi — stilistik tamoyilning brend identifikatsiyasidagi ahamiyatini oshiradi.

Demak, pragmatonimdagi uslubiy tamoyil uning stilistik yaroqliligi, emotsional ekspressivligi va estetik jozibadorligi orqali namoyon bo'ladi. Bunday tamoyil, ayniqsa, quyidagi mahsulot nomlarida xalq og'zaki uslubiga yaqin, fonosemantik jihatdan yoqimli va esda qoluvchi shaklda yuzaga chiqadi: "*Mazzalak*" (bolalar ovqati), "*Somsajon*" (somsa), "*CHICKENBEK*" (pishirilgan tovuq go'shti), "*GAP YO'Q*" (paxta yog'i), "*Mozzi*" (sut mahsulotlari).

Uslubiy tamoyil quyidagi talablarni o‘z ichiga oladi:

1) adabiy me’yor – nomni yaratishda tilning adabiy me’yorlariga (fonetik, leksik, orfoepik, orfografik, grammatik, uslubiy me’yor) rioya etilishi, til birliklaridan o‘rinli va maqsadga muvofiq tarzda foydalanish mahoratiga ega bo‘lishi, qo‘llanish doirasi chegaralangan so‘zlardan foydalanilmasligi, grammatik, orfografik va sintaktik xatolarni o‘z ichiga olmasligi kerak. Masalan, “*E’ZOZ*”, “*YANGI AVLOD*”, “*Oliy Ne’mat*”, “*ZIYO*” (un), “*OILAVIY*” (kolbasa).

2) davlat tilida yaratilishi – tovar belgisi mamlakatning davlat tiliga mos bo‘lishi, rasmiy hujjatlarga kiritishga yaroqli bo‘lishi kerak. Har qanday holatda ham nom, albatta, davlat tilida yaratilishi lozim. Nomning boshqa tillarda berilishi, bir tomondan, milliy tilimizga soya solishi, uning qo‘llanish doirasini cheklashiga sabab bo‘lib, sofligiga putur yetishiga olib kelsa, boshqa tomondan, kishilarda milliy tilga bepisandlik kayfiyatini hosil qiladi. Shuningdek, korxona, muassasa, firma, savdo obyektlari yoki mahsulotga til egalari uchun tushunarsiz bo‘lgan xorij tillaridagi nomlarning qo‘yilishi iste’molchi bilan kommunikativ aloqaning o‘rnatilishiga to‘sqinlik ham qiladi. Masalan, “*Arqon*” (kolbasa), “*ISTIQLOL*” (un), “*Yurtim*” (milliy sharbat), “*ATLAS*” (muzqaymoq)... “*UNO*” (un) — xaridor bir qarashda mahsulot haqida hech qanday tasavvurga va ma’lumotga ega bo‘lmaydi.

3) nutqiy ixchamlik – tovar belgisi qisqa, lo‘nda va yodda qolarli bo‘lishi kerak. Ixcham nomlar tez idrok etiladi, reklama nutqida qulay qo‘llaniladi va auditoriya ongida mustahkam o‘rnashadi. Nutqiy ixchamlik tilning iqtisodiyligi prinsipiga asoslanadi, ya’ni minimal shaklda maksimal semantik yukni ifodalaydi. Shu bois, ixcham, sodda va fonetik jihatdan aniq nomlar eng samarali uslubiy yechim hisoblanadi. Masalan, “*XON*”, “*RIZQ*” (un), “*ASAL*” (yarim tayyor qadoqlangan ovqatlar), “*Tanho*”, “*Fayz*” (makaron), “*OMAD*” (funchoza), “*VOHA*” (paxta yog‘i).

“*Oreo*” – qisqa va esda qoladigan nom [Pinker, 1999].

4) emotsional-ekspressivlik – bu talab pragmatonimning hissiy va ta’sirchan qirralarini belgilaydi. Emotsional-ekspressivlik mahsulot nomi orqali iste’molchida quvonch, zavq, ishonch yoki shirinlik kabi

hissiy obrazlarni uygʻotadi. Bunday nomlar xalq tili ohangi, erkalovchi qoʻshimchalar, soʻz oʻyinlari yoki ifodali tovushlar orqali yaratiladi. Natijada nom isteʼmolchining eʼtiborini jalb etadi va hissiy aloqa oʻrnatadi. Masalan, “*NAFIS*”, “*Lazzat*”, “*Shodlik*”, “*Rohatijon*”, “*Aʼlo*”, “*GAP YOʻQ*” (paxta yogʻlari), “*Mozzi*” (sut mahsulotlari).

Xullas, oziq-ovqat pragmatonimlari til tizimining estetik va kommunikativ imkoniyatlarini ifoda etuvchi muhim birliklardir. Ularning uslubiy yaroqliligi, nutqiy ixchamligi, emotsional rang-barangligi va milliy-madaniy mosligi brend nomining muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omillardandir. Shuning uchun pragmatonimlarni yaratishda fonetik uygʻunlik, semantik aniqlik va milliy identifikatsiyani saqlash tilshunoslik va reklama amaliyoti kesishgan nuqtada dolzarb ilmiy vazifa boʻlib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bobbyreva N.N. Terms, nomens and pragmatonyms in the special language of sport (based on eponymous terms) // Vestnik Permskogo universiteta. Rossiyskaya i zarubezhnaya filologiya. – 2021. – T. 13. – № 3. – S. 5-11. DOI: 10.17072/2073-6681-2021-3-5-11

2. Djoʻrayeva Z., Shirinova R. Gastronomik diskurs madaniy kod sifatida // OʻzMU xabarlar. – 2025. – Vol. 1. – № 1. – B. 2.1. DOI: 10.69617/nuuz.v1i1.2.1.6556

3. Jumayeva M., Turdiyeva U. Problems of english into uzbek translating anthroponyms in the “the education of the will” book of jules payot // TSU Conference on Teaching Foreign Languages. – 2024. – May 8. DOI: 10.52773/tsuull.conf.teach.foreign.lang.2024.8.5/urhu7948

4. Kurbanova M., Sayfullina F., Karimova Z. Pragmatic interpretation of word-sentences in Uzbek language // Palarch's Journal Of Archaeology Of Egypt/Egyptology. – 2021. – Vol. 58. – № 1. – P. 1715. DOI: 10.17762/PAE.V58I1.1715

5. Lutfullaeva D. Linguistic principles of naming trade objects in Uzbek language // Palarch's Journal Of Archaeology Of Egypt/Egyptology. – 2021. – Vol. 58. – № 1. – P. 851. DOI: 10.17762/PAE.V58I1.851

6. Lutfullayeva D.E., Saparniyazova M. Naming: The technology of creating a name in the language. – 2019. – December 20.

7. Pardaev A.B., Usmonov A.Q. Substantial nature of functional words and their pragmatic-stylistic value // Research Journal of English Language and Literature. – 2020. – Vol. 8. – № 4. – P. 671. DOI: 10.5958/2249-7137.2020.00671.0

8. Togayev T. Alisher Navoiy asarlari tilidagi taom nomlari. – 2020. DOI: 10.36078/1575454885

9. Pinker S. Words and rules: The ingredients of language / S. Pinker. — New York : Basic Books, 1999. — xi, 348 p. — (Science Masters). — ISBN 978-0-465-07269-0.

THE REPRESENTATION OF THE CONCEPT OF EXPRESSIVITY IN ARTISTIC LITERATURE THROUGH PROPER NAMES

Bekchanova H.D.

*Urgench State University named after Abu Rayhon Biruni, PhD
student*

Annotation: This article analyzes the content and essence of the concept of expressiveness in fiction, means of expression at the lexical and syntactic levels, and the features of their expression through proper names - that is, anthroponyms, toponyms and other naming units - on a scientific basis. It also highlights the features of the use of stylistic means that enhance expressiveness and their spiritual and aesthetic impact. Especially in poetic texts, it is revealed with the help of examples that proper names have a special functional-aesthetic significance in increasing figurative expression, artistic thinking, and aesthetic effectiveness.

Keywords: expressiveness, proper names, anthroponym, toponym, stylistics, fiction, emotional impact

Introduction

In today's developing era, language is used not only as a means of communication, but also to express thoughts and influence. We can see vivid examples of this, especially in fiction. However, one of the main

tasks of fiction is to have a strong aesthetic and emotional impact on the reader. Expressiveness plays an important role in creating this impact. Expressiveness is the property of expressing a certain emotional and psychological state, mood, and attitude through language. Expressiveness in a literary text is expressed using various stylistic means. As one of such means, proper names - naming units deserve special attention.

In fiction, expressiveness is manifested as a means of enhancing the emotional, figurative and aesthetic impact of the text. Along with stylistic, lexical and syntactic means, onomastic units - that is, names, place names, animal and plant names - also play a key role in creating expressiveness. These units are distinguished not only by their nominative, but also by their semantic and emotional load. Onomastics, as a rule, are denotative units that refer to real objects. However, in a literary text, they can acquire connotative, that is, emotional and stylistic meaning.

Through Proper names:

The text takes on a figurative and contextual meaning;

Cultural or national connotations are created;

Associations are evoked in the reader;

The author's subjective attitude is revealed

Avrorin emphasizes the main functions of language as a means of communication, such as communicative (communication tool), expressive (expression of thoughts), constructive (formation of thoughts), accumulative (storage), etc. [1;44], while in fiction the expressive function of language comes to the fore, although it has a communicative function, it falls into the second plan [2;5]. In addition to having an emotional, stylistic and cultural-expressive load, proper names appear as an important tool that enhances expressiveness in fiction, especially in the poetic genre. Proper names - that is, personal names (anthroponyms), place names (toponyms), historical and cultural names (ergonyms) - in fiction not only perform the naming function, but also enrich the artistic and aesthetic layer of the text as a tool with an emotional, stylistic and cultural-expressive load.

Especially in the poetic genre, proper names are one of the main components of figurative expression and occupy a special place in enhancing expressiveness. Thus, V.V. Vinogradov evaluates metaphors as “lexical units with strong expressive power”[3;56]. In works of fiction, metaphors: reveal the character of the image; illuminate the environment and social problem; create a historical and cultural context; enhance expressiveness, that is, feelings and attitudes [4;38]. One of the main tasks of fiction is to evoke aesthetic feelings and emotional impact in the reader. This process is carried out, first of all, through the expressive capabilities of the language. Expressiveness is the expression of a literary text in a figurative, emotional and subjective form. Below we will analyze the poetic passage written by Erkin Vahidov;

Do not bother, oh sensitive poets,

Poetry is helpless in describing a woman.

For even Alisher passed away

Without finding a metaphor for a single strand of his beloved's hair.

In this passage, the personal name Alisher is used, which refers to Alisher Navoi, the master of the art of speech, and we can see that this is used to enhance the artistic effect. Along with enhancing this effect, it is also used to glorify female beauty. In addition, the rhyme and rhythmic melody also make this poem attractive. Such use of proper names in the poem, its combination with music and tone increases expressiveness. Proper names play an important stylistic role in providing expressiveness in fiction, especially in poetic texts. They embody not only the function of naming, but also the ability to convey emotional and expressiveness, cultural and aesthetic connotations, and create images. In the modern literary process, this function of proper names is manifested in a more complex and rich form, and their analysis is one of the current directions for literary studies today. In the poet's poems, proper names are often repeated within the rhythmic structure, which increases expressiveness phonetically.

Proper names are considered as an important stylistic tool creating artistic expressiveness, and through them the author: creates an aesthetic image; provides a historical or cultural background; deepens the

character of the hero; controls the emotional perception of the reader [5;45-51]. In fiction, expressiveness is a means of exerting a strong influence on the reader, arousing excitement, sympathy, and imaginative imagination in his soul. Proper names are one of the most effective language units in this process. Through names, images come to life, historicity increases, and the author's attitude is indirectly expressed. Therefore, a deep study of the stylistic functions of proper names is required in the study of expressiveness.

Proper names that create expressiveness in a work of art are considered an important means of not only conveying an idea, but also conveying it to the reader in an impressive, aesthetically rich form, while proper names in the poetic genre take an active part in creating an image, enriching the rhythmic structure, and expressing national and spiritual values. Thus, the proper name assumes not only the function of naming, but also a deep spiritual and aesthetic charge, and in this respect dramatically increases the impact of the artistic text.

References:

1. V.A. Avrorin. The problem of studying the functional side of the language. 1975 c 44
2. Yoldashev, M. Fundamentals of the literary text and its linguopoetic analysis Science 2007 b 5
3. Vinogradov, V.V. Fundamentals of onomastics and stylistics, Moscow, 1982
4. Gafurov, M. The stylistic function of proper names in the literary text. Tashkent: Publishing House of Science and Technology. 2020
5. Yusupova, Z. "Expressivity and stylistic means in poetry". Issues of Philology, 2019, No. 1, 45–51.
6. Vohidov, E. Selected works, vols. 1–2. Tashkent: Sharq Publishing House 2001

INGLIZ TILIDAGI TARKIBIDA RANG KOMPONENTLARI MAVJUD BO'LGAN INSON HISSIYOTINI IFODALOVCHI IDIOMALAR

Matmurodov X. A.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, tayanch
doktorant*

Annotation: This article examines partially or completely reinterpreted English phraseology units meaning "emotion" that contain a color component in their structure. The focus is on the characteristics of the emotive component of idioms within this group.

Rangli komponentlardan foydalanish bilan bog'liq masalalarni o'rganish idiomalarda muqarrar ravishda frazeologiyaning eng muhim tarkibiy qismi - iborani qayta talqin qilish va uning noaniqligiga asoslangan idiomatiklikka murojaat qilishni o'z ichiga oladi. Maqolada nafaqat tarixiy erkin so'z birikmalaridan kelib chiqqan frazeologik birliklarning misollari, balki tilda to'g'ridan-to'g'ri ma'noda qo'llanilmaydigan iboralar ham tahlil qilinadi. O'rganilayotgan rang komponentli idiomalar guruhi asosan noaniq semantik tuzilishga ega iboralar orqali ifodalanadi. Ranglarni belgilash misolidan foydalanib, qayta talqin qilish nafaqat butun ifodaga, balki uning tarkibiy qismlariga ham tegishli bo'lishi mumkin bo'lgan jarayonlar namoyish etiladi. Bunday holda, idioma tarkibidagi rang komponenti yangi semantikaga ega bo'lib, endi so'zning to'g'ridan-to'g'ri ma'nosida rangni bildirmaydi va shu bilan "hissiyot" ma'nosini anglatuvchi idiomalarning semantik tarkibiga yangi ma'no kiritadi. Shuni ta'kidlash kerakki, tadqiqotda asosiy rang atamalarining kichik soniga e'tibor qaratilgan; rang soyalarini bildiruvchi ko'p sonli so'zlar ingliz tilida hissiy ma'nolarni bildirmaydi. Biroq, boshqa tillarda biz ularni turli xalqlarning o'ziga xos dunyoqarashi bilan izohlanadigan to'plam iboralar tarkibida uchratishimiz mumkin.

O'rganilayotgan muammo dolzarbdir, chunki u zamonaviy tilshunoslikka turli tillarda ikkilamchi nominatsiya mexanizmlarini o'rganish va frazeologik birliklardan foydalangan holda til hamjamiyatlari tomonidan og'zaki fikrlash va voqelikni idrok etishning

o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashga bo'lgan qiziqishning ortishi bilan belgilanadi. Tilshunoslar, xususan, tipologlar va etimologlar o'nlab tillarni o'rgandilar va rang nomlash tizimida bir qator universal xususiyatlarni aniqladilar. Biroq uning rivojlanishida umuminsoniylik bilan bir qatorda muhim milliy-madaniy xususiyatlar ham namoyon bo'ladi. Rang vizual idrok etishning muhim tarkibiy qismidir. Vizual idrok jismoniy dunyo haqidagi tajriba va bilimlarni egallash asosida yotadi. A.A. Leontiev rangning asosiy funksiyalarini shakllantirdi: tasviriy, estetik, ifodali, aqliy jarayonlarni rag'batlantiruvchi, kommunikativ, signalizatsiya, himoya, jozibali (diqqatni jalb qilish) va aniqlash.¹³⁰ Rang bevosita idrok etuvchi subyektga bog'liq bo'lgan hodisadir. Shu bilan birga, rang obyektiv hodisa, obyektlarning jismoniy xususiyati bo'lib, tomoshabindan mustaqil va bir vaqtning o'zida unga bog'liqdir. O'z tadqiqotida R.M. Frumkina "rang nomlari" va "ranglar dunyosi" o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish uchun psixolingvistik yondashuvni taklif qiladi, uning so'zlariga ko'ra rang nomlari hamda ranglar dunyosi "ko'z va ongimizning mahsulidir". U "ranglar olami" qanday aks etishi va tilda shakllanishini o'rganadi¹³¹.

Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, "tajriba to'planishi bilan odamda barqaror assotsiativ zanjirlar paydo bo'ladi, masalan: qizil - olov - issiq yoki ko'k - suv - salqin. Qizig'i shundaki, rang belgilari ham odamga ma'lum bir tuyg'uning "harorati" ni baholashga yordam beradi. Bu esa tilda aks etadi. Muayyan tilda so'zlashuvchi mamlakat tili va madaniyatining frazeologik tarkibiy qismlari o'rtasidagi yaqin bog'liqlik azaldan e'tiborni o'ziga tortgan va bunday olimlar (nafaqat tilshunoslar, balki psixologlar, madaniyatshunoslar, adabiyotshunoslar) asarlarida ham ko'rib chiqilgan. Masalan, L.N. Mironova zamonaviy tilshunoslikda madaniyat va til o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishga fanlararo yondashuv va alohida til hodisalarini (xususan, iboralarni) har tomonlama tekshirishga oid bir qator tadqiqotlar amalga oshirgan.¹³² Frazeologlarning ta'kidlashicha, to'plamdagi rang komponentlari

¹³⁰ Leontiev, A.A. (2003). *Basics of Psycholinguistics*. Moscow: Smysl publ; St. Petersburg: Lan'publ.

¹³¹ Frumkina, R.M. (2001). *Psycholinguistics*. Textbook for Students of Higher Education. Moscow: Akademija Publ.

¹³² Mironova, L.N. (2005). *Colour Studies*. Minsk: Vestnik publ.

birlashganda ular o‘zlarining dastlabki semantikasini yo‘qotadilar va vaqt sinoviga dosh bera oladigan yangisini hosil qiladilar hamda uzoq vaqt davomida tilda ehtiyotkorlik bilan saqlanib, his-tuyg‘ular va holatlarni metaforik qayta talqin qilish uchun noyob ombor bo‘lib xizmat qiladi.

Dastlab ingliz tilidagi ko‘k/och ko‘k rang osmon, dengiz, balandlik va chuqurlikni anglatardi. Keyinchalik, ko‘k va ochiq ko‘k ohang bilan bog‘liq bo‘lib, ehtimol Shimoliy Amerikadagi afrikalik qullarning qayg‘uli oqshom qo‘shiqclariga (“blues”) ishora qilgan. Masalan, To feel blue - g‘amgin bo‘lishni, tushkun holatda bo‘lishni anglatadi. Darhaqiqat, afro-amerikaliklar dunyoga musiqaning eng qayg‘uli shaklini berdi - blues (musiqa yo‘nalishi); blyuz - “yaxshi odamning qayg‘usi”. Bu madaniy va tarixiy an‘analardan emas, balki umuminsoniy psixologiyadan kelib chiqadi. Ilmiy adabiyotlarda ta’riflanganidek, “fiziologik ta’siri doirasida ko‘k rang insonni eng tushkunlikka tushuruvchi rang; qon bosimini pasaytiradi, yurak urishini sekinlashtiradi va ba’zan haddan tashqari tinchlantiradi”.¹³³

Zamonaviy ingliz tilida qizil rang kuchli hissiyotni ifodalaydi. U faol erkaklik tamoyili, hayot energiyasi, urush, tajovuz, xavf, impuls, hissiyot va ehtiros bilan bog‘liq. Bu kuch, qasos va qonning rangi hisoblanadi. Fiziologlar va psixologlarning ta’kidlashicha, g‘azab va tajovuzkor his-tuyg‘ular qon bosimining ko‘tarilishiga va haroratning oshishiga olib keladi. Shuning uchun odamlar bu tuyg‘uni olov deb atashadi va qizilni, olov rangini “qaynoq hissiyotlar” bilan bog‘lashadi. Qizil rang komponenti semantikaga kuchli, salbiy hissiyot kiritadigan idiomaga “to see red” (g‘azablanmoq, g‘azablanmoq; g‘azabdan ko‘r bo‘lmoq ma’nosi) misol bo‘la oladi.

Ko‘pgina madaniyatlarda qora rang zulmat, gunoh, fojiali, quvonchsiz, qayg‘uli narsa-hosidalar bilan bog‘liq. Ingliz tilida biz ushbu rang belgisi barqaror guruhda turli xil ma’no tushlari bilan sovuq, salbiy his-tuyg‘ularni kuchaytirishini tasdiqlovchi quyidagi idiomalarni ko‘rishimiz mumkin. Misol tariqasida, as black as ink yoki as black as

¹³³ Vasilevich, A.P., Kuznecova, S.N. & Mishhenko, S.S. (2008) *Colour and its Names in the Russian Language*. Moscow: LKI publ.

night (siyoh yoki tun kabi) - quvonchsiz, umidsiz. Bu idiomalar hamma narsa uchun umidsizlikka tushgan insonni tasvirlash uchun ishlatiladi.

Ingliz tilida kulrang ko‘pincha soch rangi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, odamning keksa yoshini yoki og‘ir hissiy iztirobni ko‘rsatadi - gray from grief (qayg‘udan oqargan degan ma‘noni anglatadi).

Xulosa

Qanday bo‘lmasin, bunday mulohazalar hali ham spekulativdir. Shuni ta’kidlash kerakki, ushbu tadqiqotda asosiy rang atamalarining kichik soniga e’tibor qaratilgan. Rang nomlarini bildiruvchi ko‘p sonli so‘zlar ingliz tilida hissiy ma’nolarni anglatmaydi. Biroq, boshqa tillarda biz ularni to‘plam iboralar tarkibida topishimiz mumkin, bu esa turli xalqlarning o‘ziga xos dunyoqarashlari bilan izohlanadi. Til - sezgir ko‘rsatkich sifatida, barcha o‘xshashlik va farqlarni qamrab oladi.

“Emotivlik - bu lingvistik talqindagi emotsionallik, ya’ni obyektning sensorli baholash, his-tuyg‘ular, kayfiyat va insoniy tajribalarni lingvistik va og‘zaki vositalar orqali ifodalash”. Rang atamalarini to‘plamdagi so‘z birikmalarida tahlil qilish rangli tasvirning hissiy komponentidan foydalanadigan turli stilistik vositalar va ekspressiv vositalarni talqin qilishda yordamchi bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Ingliz tilini chet tili sifatida o‘rganishda bunday frazeologik birliklarni batafsil o‘rganish chet el madaniyatini batafsilroq tushunishga, voqealarga hissiy bahoni til orqali yetkazish usullarining xilma-xilligini o‘rganishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Leontiev, A.A. (2003). *Basics of Psycholinguistics*. Moscow: Smysl publ; St. Petersburg: Lan’publ.
2. Frumkina, R.M. (2001). *Psycholinguistics*. Textbook for Students of Higher Education. Moscow: Akademija Publ.
3. Alefirenko, N.F. (2005). *The Ambiguous Cases of Semantics*. Moscow: Gnozis publ.
4. Vasilevich, A.P., Kuznecova, S.N. & Mishhenko, S.S. (2008) *Colour and its Names in the Russian Language*. Moscow: LKI publ.
5. Mironova, L.N. (2005). *Colour Studies*. Minsk: Vestnik publ.

6. Crystal, D. (2007) *Dictionary, Guide, Community and More*. London. URL:<http://www.AHWords.com> (accessed: 12.10.2019).

7. Kunin, A.V. (2006). *English-Russian Phraseological Dictionary*. Moscow: Russkij jazyk Media publ.

8. Пасечник Т.Б., Савельева И.Г. Какого цвета чувства? (на материале английских идиом с цветообозначениями) // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Теория языка. Семиотика. Семантика. Т. 10. № 3. С. 714—721. doi: 10.22363/2313-2299-2019-10-2-714-721.

9. The Dictionary of Phrase and Fable. Classic Edition giving the Derivation, Source, or Origin of Common Phrases, Allusions and Words that have a Tale to Tell: dictionary / by the rev. E. Cobham Brewer. New York Avenel Printing, 1978.

10. Kunin, A.V. (1996). *The English Language Phraseology*. Dubna: Feniks publ.

LINGVOPRAGMATIKANING ANTROPOTSENTRIK TADQIQOTDAGI O‘RNI

Madrahimova M. Sh.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, tayanch
doktorant*

Annotation: In this article, the role of language in comprehending reality and the relevance of anthropocentric research are emphasized, focusing on how human psychology, emotions, and inner experiences are revealed through language. By analyzing the linguopragmatic aspects of language, the study aims to explore the human psyche. Within this approach, language is interpreted not merely as a means of transmitting information but as a socio-psychological phenomenon that reflects a person’s mental state. Special attention is given to the pragmatic triad of language in literary texts—meaning, intention, and impact—which are discussed and substantiated with illustrative examples.

Kalit soʻzlar: lokutiv akt, illokutiv akt, perlokutiv akt, implikatura, kommunikativ niyat.

Kirish. Til inson tafakkuri, hissiyoti va ruhiy olamining eng muhim koʻzgusi hisoblanadi. Har bir soʻzlovchi oʻz nutqi orqali nafaqat axborot uzatadi, balki ichki kechinmalari, niyati, munosabati va ruhiy holatini ham ifodalaydi. Shu bois, zamonaviy lingvistika doirasida **til va inson omilining oʻzaro munosabatini oʻrganishga yoʻnaltirilgan yangi ilmiy yoʻnalishlar** vujudga keldi. Shulardan biri **lingvopragmatika** boʻlib, u tilning ijtimoiy-psixologik faoliyat sifatida qanday ishlashini, yaʼni soʻzlovchining maqsadi, konteksti, hissiy holati va muloqotdagi pozitsiyasi til birliklarida qanday aks etishini oʻrganadi.

Bugungi kunda lingvopragmatika faqat kommunikativ jarayonni emas, balki **inson ichki dunyosining til vositasida yoritilishini** ham chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Chunki har bir nutq – bu inson ongining, fikr va his-tuygʻularining mahsuli. A. Nurmonov taʼkidlaganidek, *“til – bu inson tafakkuri va ruhiyatining koʻzgusi”*, shuning uchun lingvopragmatik yondashuv tilni shaxsiy va ijtimoiy tajriba bilan bogʻlaydi.

Soʻngi yillarda tilshunoslikning antropotsentrik tadqiqot masalasiga eʼtibor kuchaygan boʻlib koʻplab ilmiy izlanishlarga zamin yaratmoqda. Tilshunoslikning koʻplab sohalari, xususan, pragmnalingvistika, psixolingvistika, sotsiolingvistika, matn tilshunosligi, kognitiv tilshunoslik hamda lingvokulturologiya sohalarida til va inson omili keng tadqiq etiladi. Inson nutqi va u asnosida uning pragmatik maʼnolarini oʻrganish orqali lingvopragmatika sohasining vujudga keldi. Bu yoʻnalish tilshunoslikning zamonaviy yoʻnalishlaridan biri boʻlib, u tilni faqat tizim sifatida emas, balki inson faoliyati va ijtimoiy muloqot vositasi sifatida talqin qiladi. A. Nurmonov “inson omili” tushunchasini tahlil etar ekan, tilda shaxsning hissiy holati, ijtimoiy mavqei, madaniy tajribasi va muloqotdagi roli qanday aks etishini oʻrganadi. U shunday yozadi: *“Til birliklarining qoʻllanishidagi insoniy omillar – bu soʻzlovchining maqsadi, eshituvchining qabul qilish darajasi, vaziyatning ruhiy fonidir”*. [Nurmonov A. Til va tafakkur Toshkent: Fan, 2002]

Anrtopotsentrik paradigma bu tadqiqot qiziqishlarining obyektidan subyektga o'zgarishi bo'lib, Bouden de Kurtene unga "til faqat til jamoasini tarkib topdirgan individual miyalarda, ko'ngillarda va individlarning psixikasida mavjud bo'ladi". [Usmanovaa Sh. Linguakulturologiya. Darslik. -Toshkent]

Bugungi kunda lingvistik tahlilning asosiy maqsadi tildagi murakkab va ko'p qirrali hodisani chuqur o'rganishdan iborat. Til jamiyatda shakllangan ijtimoiy-madaniy tizim bo'lib, u bir vaqtning o'zida **belgilar tizimi, inson faoliyati, bu faoliyatning mahsuli,** shuningdek **ruhiy va moddiy jarayonlarning uyg'un ifodasi** sifatida namoyon bo'ladi [Соссюр Ф. Курс общей лингвистики 1956].

Ferdinand de Sossyur tomonidan ilmiy nazariyaga asoslangan tilning belgili tabiatiga keng ahamiyat berildi, lekin uning lingvistik xususiyatlari hozirga qadar chuqur o'rganilmagan. Shunga asosan, nutqiy faoliyatga ilmiy jihatdan yondashuv zarurati badiiy matnda ishtirok etuvchi qahramonlar nutqining lingvopragmatik tomondan o'rganish asosiy masalalarini taqazo etadi. Tilshunos olim Sh. Safarov pragmatikaga "pragmatika til birliklarining qanday maqsadda va kim tomonidan, qanday kommunikativ sharoitda ishlatilishini o'rganadi" deb ta'rif bergan.[Sh. Safarov Pragmalingvistika, 2008] Shu bois lingvopragmatika insonning nutq jarayonidagi maqsad, niyat, ta'sir va kontekstni tahlil qilishni asosiy vazifa deb biladi. Ch. Morris tomonidan 1938-yilda muomalaga kiritilgan "Pragmatika" atamasi yunoncha lingua "til" va pragma "ish, faoliyat, harakat" degan ma'nolarni anglatib tildan foydalanish jarayonida insonning maqsad, niyat va kontekstga mos ravishda nutq qurish qonuniyatlarini o'rganadi.[Sh. Safarov Pragmalingvistika, 2008] B.Yo'ldoshevning fikriga ko'ra lingvopragmatika insonning maqsad va niyatining aks sadosidir. Pragmalingvistika esa bu niyatning lingvistik ifodasini izohlaydi[B.Yo'ldoshev *Tilshunoslik va nutq madaniyati asoslari*, 2010].

Keyinchalik bu g'oya **J. L. Austin** va **J. Searle** tomonidan rivojlantirilib, **nutq aktlari nazariyasi** shakllantirildi. Austin o'zining mashhur "*How to Do Things with Words*" asarida shunday deydi:

“To say something is to do something — utterances are themselves actions.”

Bu fikrga ko‘ra, har bir gap **faqat ma’no** emas, balki **harakatni ham** ifodalaydi. Masalan, “Men seni ogohlantiraman” gapida so‘zlovchi nafaqat xabar beradi, balki **ogohlantirish harakatini** bajaradi.

Searl esa nutq aktlarini uch turga ajratgan:

1. **Lokutiv akt** – so‘zlash jarayoni;
2. **Illokutiv akt** – so‘zlovchining niyati (iltimos, buyruq, maslahat);
3. **Perlokutiv akt** – tinglovchiga ta’sir etuvchi natija.

Bu yondashuv lingvopragmatikaning asosini tashkil etib, **ma’no, niyat va ta’sir** uchligini bir tizimda o‘rganish imkonini berdi.[Austin J. L. *How to Do Things with Words*. – Oxford: Clarendon Press, 1962.]

Lingvopragmatikada ma’noning ochiq va yashirinligiga ko‘ra ikki turi mavjud bo‘lib, uni H. P. Grice 1975-yilda o‘zining “Logic and Conversation maqolasida” “kooperativ prinsip”ni ilgari suradi:

“Make your conversational contribution such as is required, at the stage at which it occurs, by the accepted purpose or direction of the talk exchange in which you are engaged.”

Ya’ni har bir muloqot ishtirokchisi o‘z nutqini umumiy maqsadga mos ravishda qurishi kerak. Ushbu tamoyil asosida **implikatura** — yashirin ma’no, ya’ni ochiq aytilmagan, ammo kontekst orqali anglashilgan ma’nolar o‘rganiladi. Grays nazariyasiga ko‘ra, muloqot jarayonida odamlar **“hamkorlik tamoyiliga”** rioya qiladi, ya’ni ular suhbatdosh maqsadini bilish uchun **nafaqat aytilgan, balki anglatilgan** ma’noni ham tushunadilar. Misol uchun E.Xemingueyning “chol va dengiz” asarida

“He was comfortable but suffering, although he did not admit it.”

“U o‘zini qulay his qilardi, ammo qiynalayotgan edi, buni tan olmadi” gapida Chol (Santiago) o‘zini “qulay” deb his qilsa ham, bu gapda yashirin ma’no bor — u og‘riq va charchoqni inkor etib, iroda bilan o‘zini bardam tutmoqda. Ya’ni, bu ifoda orqali muallif “erkaklik, sabr va g‘urur” kabi tushunchalarni bevosita aytmay, **implikativ tarzda** anglatadi.

O‘zbek tilshunoslaridan A. Nurmonov **til va tafakkur** o‘rtasidagi o‘zaro munosabatni chuqur tahlil qilgan bo‘lib, o‘z ilmiy ishlari orqali **pragmatika** va **lingvopragmatika** yo‘nalishlariga oid nazariy fikrlarni o‘zbek tilshunosligi doirasida shakllantirgan. Ayniqsa, **inson omilining tildagi ifodasi**, ya’ni **tilning shaxs, muloqot va ijtimoiy kontekst bilan bog‘liqligi** A. Nurmonov tadqiqotlarida markaziy o‘rinni egallaydi. Olim fikricha, til tizimining o‘zi grammatik birliklardan iborat bo‘lsa-da, bu birliklar inson tomonidan ma’lum **kommunikativ niyat** asosida tanlanadi va qo‘llanadi. Shuning uchun pragmatika tilning “insoniy” tomonini ochib beradi.[Nurmonov A. *Til va tafakkur*. – Toshkent: O‘zbekiston, 1999.]

M. Hakimov nutq va matn tahlilida til birliklarining semantik bilimga ega bo‘lishi bilan birga, **so‘zlovchilarning maqsadi** yo‘lida ularni “tanlay olishi va ifodalash imkoniga ega bo‘lishi” zarurligini bildiradi. Ya’ni, til birliklari faqat grammatik yoki leksik jihatdan to‘g‘ri bo‘lmasligi, balki kommunikativ funktsiyasini amalga oshirishga mos bo‘lishi kerak. Shuningdek u pragmatik nazariyalarni tilshunoslikning boshqa yo‘nalishlari — **semantika, sintaksis, stilistika** kabi fanlar bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqadi. Maslahatlariga ko‘ra, til birliklarining forma jihatini (sintaktik, semantik) va nutqdagi kontekstual foydalanuvchisi (so‘zlovchi/tinlovchi, situatsiya, maqsad) orasida uzviy aloqalar mavjudligi ham ta’kidlaydi.[M. Hakimovning “*O‘zbek tilida matnning pragmatik talqini*” (2001) doktori dissertatsiyasi.]

Shuningdek rus tilshunoslaridan M. Shelyakin “Очерки по прагматике русского языка” asarida rus tilining pragmatik jihatlari: nutq sub’yektiv nuqtai nazari, nutqda so‘zlovchining qarori, kontekstga bog‘liqlik kabi masalalar ko‘rib chiqqan. “Функциональная грамматика русского языка” kabi ishlari ham tilning funksional va pragmatik jihatlari ochishda ahamiyatli.

Xulosa. Lingvopragmatika — tilni inson faoliyatining ijtimoiy va psixologik kontekstida o‘rganadigan yo‘nalish bo‘lib, unda **til vositalari orqali shaxsning ichki dunyosi, hissiy holati, niyati va maqsadi qanday ifodalanishi** tahlil qilinadi. Bu yondashuvda til nafaqat axborot

uzatish vositasi, balki insonning **psixologik holatini aks ettiruvchi ijtimoiy-ruhiy hodisa** sifatida talqin qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nurmonov A. Til va tafakkur Toshkent: Fan, 2002.
2. Usmanova Sh. Linguakulturologiya. Darslik. -Toshkent
3. Соссюр Ф. Курс общей лингвистики 1956
4. Sh. Safarov Pragmalingvistika, 2008
5. Sh. Safarov Pragmalingvistika, 2008
6. B.Yoʻldoshev *Tilshunoslik va nutq madaniyati asoslari*, 2010
7. Austin J. L. *How to Do Things with Words*. – Oxford: Clarendon Press, 1962.
8. Nurmonov A. *Til va tafakkur*. – Toshkent: Oʻzbekiston, 1999.
9. M. Hakimovning “*Oʻzbek tilida matnning pragmatik talqini*” (2001) doktori dissertatsiyasi.

**INGLIZ VA OʻZBEK TILLARIDA DISKURSGA
PRAGMALINGVISTIK YONDASHUVLAR**

Matnazarova X.S.

***Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, tayanch
doktarant***

Annotation. This article analyzes the pragmalinguistic features of discourse in English and Uzbek, focusing on the communicative and cultural significance of tenor. It demonstrates how semantic and pragmatic meanings interact in discourse, enhancing communication efficiency through presupposition, implicature, and speech acts.

Key words: discourse, tenor, context, presupposition, implicature, translation, cross-cultural communication.

Diskurs – bu gap darajasidan yuqori boʻlgan til birliklarining qoʻllanilishi boʻlib, unda maʼno bir nechta gap yoki nutq boʻlaklarining izchil tartibda bogʻlanishi va kontekstda shakllanishi orqali yuzaga keladi [1]. Diskurs tahlili til birliklarining qanday tashkil etilishini va maʼno nafaqat alohida gaplardan, balki ularning oʻzaro bogʻliqligi va yuzaga kelgan kontekstdan qanday hosil boʻlishini oʻrganadi. Diskurs –

bu gap yoki matnlarning izchil, kontekstga bog‘liq holda qo‘llanilishi bo‘lib, unda ma‘no semantik mazmun va pragmatik funksiyalarning o‘zaro ta’siri, so‘zlovchi va tinglovchi niyati, ijtimoiy-madaniy muhit va interaktivlik asosida shakllanadi. Presuppozitsiya, implikatura va nutq aktlari kabi pragmatik hodisalar bu jarayonda markaziy o‘rinni egallaydi, har bir til esa o‘ziga xos madaniy va kommunikativ xususiyatlari orqali diskursni boyitadi.

Pragmalingvistika – bu tilshunoslikning bir yo‘nalishi bo‘lib, unda lingvistik shakllarning pragmatik funksiyalari, ya’ni til vositalarining muayyan kommunikativ maqsadlarni amalga oshirishdagi roli, so‘zlovchining niyati, kontekst va ishtirokchilar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir o‘rganiladi [2].

Diskursdagi asosiy pragmatik xususiyatlar quyidagilar hisoblanadi: Kontekstual ma‘no – diskursdagi ma‘no semantik (so‘zma-so‘z) va pragmatik (kontekstual, niyatga asoslangan) ma’nolarning uyg‘unlashuvi natijasida shakllanadi [3]. Pragmasemantik tahlil shuni ko‘rsatadiki, diskursda ma‘no ierarxik tizimga ega: so‘zma-so‘z ma‘nodan boshlanib, kontekstga asoslangan referensiyalar (eksplicatura), so‘ngra so‘zlovchining niyati yoki bilvosita ma’nolari (implikatura) bilan boyiydi.

Nutq aktlari – diskursda turli nutq aktlari (masalan, buyruq, so‘roq, xabar) orqali so‘rov, buyruq, ma’lumot berish kabi kommunikativ funksiyalar amalga oshiriladi. Bu aktlarning pragmatik funksiyasi ingliz va o‘zbek tillaridagi diskursni tushunishda muhim ahamiyatga ega.

Presuppozitsiya va implikatura – bu pragmatik hodisalar orqali ma‘no bevosita emas, balki bilvosita tarzda yetkaziladi. Presuppozitsiya – bu gapning mazmuni to‘g‘ri tushunilishi uchun zarur bo‘lgan oldindan mavjud bilim yoki taxmindir; implikatura esa kontekst va umumiy bilim asosida chiqarib olinadigan qo‘shimcha ma‘nodir [4].

Pragmalingvistik nuqtayi nazardan, diskurs – bu gap yoki matnlar majmuasi bo‘lib, unda ma‘no semantik mazmun va pragmatik funksiyalarning o‘zaro ta’siri orqali, kontekst, so‘zlovchi niyati va ishtirokchilar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatda shakllanadi. Ingliz va o‘zbek tillarida diskurs quyidagilar orqali shakllanadi: – so‘z va

gaplarning to‘g‘ridan-to‘g‘ri (semantik) ma‘nosi – o‘zlovchi niyati va tinglovchi kutgan natijasi (pragmatik) – kommunikatsiya yuz berayotgan ijtimoiy va madaniy kontekst – maqsadga erishish uchun presuppozitsiya, implikatura va nutq aktlari kabi pragmatik strategiyalardan foydalanish.

Diskursdagi tenorning ahamiyati – bu kommunikatsiya ishtirokchilari o‘rtasidagi munosabatlar, ularning ijtimoiy va madaniy rollarini aks ettiruvchi va shakllantiruvchi kontekstual kategoriya hisoblanadi [5]. Uning ahamiyati quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

Ishtirokchilar o‘rtasidagi munosabat va ijtimoiy kontekstni aks ettirish. Tenor nutq jarayonidagi ishtirokchilar o‘rtasidagi munosabatlar, ularning ijtimoiy mavqeyi va rollari, shuningdek, o‘zaro ta‘sir dinamikasini ifodalaydi.

Dinamik va ko‘p qirrali tabiat: tenor qat‘iy va o‘zgarmas emas; u muloqot davomida ijtimoiy rollar, niyatlar yoki kommunikativ maqsadlar o‘zgarishiga qarab o‘zgarishi mumkin.

Ritorik va pragmatik strategiyalardagi roli: retorik diskursda tenor maqsadli ravishda qurilib, kommunikativ maqsadlarga erishish uchun ishlatiladi.

Prosodik belgilar va ovoz ohangi: ton, intonatsiya, temp va ovoz balandligi kabi prosodik xususiyatlar tenorni ifodalashda muhim rol o‘ynaydi.

U. Shekspirning “Qish ertagi” komediyasida ayniqsa, pragmalingvistik yondashuvlar aniq ko‘rinadi. Bu asarda, masalan, Leont ijtimoiy va madaniy kontekstga mos keladigan, nutq aktlari va pragmatik strategiyalar bilan boyitilgan tenorni namoyish etadi. Uning so‘zlarida ellipsis (so‘zlarning qisqarishi) va inverziya (gapdagi so‘z tartibining o‘zgartirilishi) ko‘p uchraydi, bu esa uning ijtimoiy mavqe va hissiyotlarini ko‘rsatadi. Pragmalingvistik iboralar uning shaxsiy munosabatlari va shubhalarini ifodalaydi. Shuningdek, tenor bu suhbatdoshlar o‘rtasidagi ijtimoiy rollar va munosabatlarni ifodalaydi; Leontesning so‘zlash uslubi uning hokimiyat va nazoratni saqlash niyatini aks ettiradi, bu diskursdagi pragmatik va semantik

qatlamlarning uyg'unlashuvini ko'rsatadi. Masalan, Leontes: *"Didst note it?"– Pp 265-286. (Sen payqadingmi? –b.23)*

Leontes: *"Is whispering nothing? / Is leaning cheek to cheek? / Is meeting noses?..." – Pp. 347-353*

(Xo'sh bo'lmasa, shivirlamoq gunoh emasmi? Yuzni yuzga labni labga suykamoq nima?–b.27)

Bu misollar pragmalingvistik tahlil uchun juda muhim bo'lib, semantik va pragmatik ma'nolarning, so'zlovchining niyati, kontekst va ishtirokchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning bog'liqligini ko'rsatadi. Ular diskursdagi tenorning ijtimoiy va madaniy ahamiyatini, shuningdek nutq aktlari va pragmatik strategiyalarni tushunishda yordam beradi. Leontning nutqlari pragmalingvistik tahlil uchun namuna bo'lib, ingliz va o'zbek tillaridagi diskursni chuqurroq anglash imkonini yaratadi.[6]

Shunday qilib, tenor diskursning asosiy komponenti bo'lib, ishtirokchilarning ijtimoiy rollari va munosabatlarini kodlaydi, madaniy me'yorlar va o'zaro ta'sir dinamikasini aks ettiradi, lingvistik tanlovlar va prosodik vositalar orqali ifodalanadi, kommunikativ maqsadlarni amalga oshirishda strategik vosita sifatida ishlatiladi, kontekstga mos va samarali muloqotni tushunish va yaratishda muhim ahamiyatga ega. Bu esa tilning so'zma-so'z mazmunidan tashqari, ma'noni qanday kelishib olinishi va yetkazilishida tenorning ajralmas rolini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Fairclough, Norman. Discourse and Social Change. Cambridge: Polity Press, 1992, pp. 1–35.

2. Levinson, Stephen C. Pragmatics. Cambridge: Cambridge University Press, 1983, pp. 5–40.

3. Yule, George. Pragmatics. Oxford: Oxford University Press, 1996, pp. 12–45.

4. Grice, H. P. "Logic and Conversation." In Syntax and Semantics, vol. 3: Speech Acts, edited by Peter Cole and Jerry L. Morgan, New York: Academic Press, 1975, pp. 41–58.

5. Halliday, M. A. K., and Christian M. I. M. Matthiessen. An Introduction to Functional Grammar. 3rd ed. London: Routledge, 2004, pp. 29–65.

6. <https://www.folger.edu/explore/shakespeares-works/the-winters-tale/reading-shakespeares-language-the-winters-tale/>

7. Шекспир У. Қиш эртаги. Танланган асарлар. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985. – 488 б.

МЕТАФОРА КАК СРЕДСТВО КОГНИТИВНОЙ И ЭКСПРЕССИВНОЙ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ ВО ФРАНЦУЗСКОМ СПОРТИВНОМ ДИСКУРСЕ

*Мамаризов И.И. гид-переводчик французского языка
туристического агентства «Orient Voyages»*

Annotation: The article examines the main types and functions of metaphor in French sports discourse. Special attention is given to the cognitive and expressive potential of metaphor, which reflects the specific features of how sports are perceived within the French linguistic worldview. Examples from sports media are provided to illustrate the role of metaphor in creating emotionally rich and conceptually meaningful texts.

Метафора является одним из наиболее универсальных механизмов языковой выразительности. В спортивном дискурсе она выполняет не только эстетическую, но и когнитивную функцию – моделирует восприятие спортивных событий, личностей и эмоций.

Таким образом, согласно традиционному подходу, мы понимаем под метафорой (греч. *metaphora* – перенос) слово или оборот речи, употребленные в переносном значении для определения предмета или явления на основе какой-либо аналогии, сходства. Однако при этом обычно различают метафоры общеязыкового характера (стертые или окаменелые), метафоры, сохраняющие «свежесть», и метафоры собственно поэтические, которые отличаются «индивидуальным» характером [1].

В современной лингвистике интерес к метафоре проявляют в первую очередь стилистика, лексикология и лексикография, которые рассматривают её в качестве основного средства вторичной номинации. Для стилистики метафора является главным средством создания образности. Лексикология и лексикография рассматривают метафору в качестве одного из путей развития значения слова, который служит средством пополнения словарного запаса языка [2]. В обоих случаях метафора является результатом процесса метафоризации, под которой в традиционной лингвистике (стилистика и лексикологии) подразумевается «расширение смыслового объёма слова за счёт возникновения у него переносных значений и усиления его экспрессивных свойств» [3].

Для анализа метафор во французском спортивном дискурсе, мы выбрали несколько материалов в видеотрансляциях турниров и интервью с игроками. Мы провели качественный анализ текстов, выделяя ключевые метафоры, и анализировали их семантику и контекст использования.

В спортивном дискурсе метафора используется в первую очередь с прагматической целью, которая раскрывается в использовании метафор как механизмов кодирования информации для того, чтобы в процессе информирования создать определенный образ человека или явления и убедить читательскую аудиторию в его истинности. Данный мотив прослеживается почти в каждой единице выбранного материала.

Во французском спортивном дискурсе часто встречаются метафоры, *характеризующие личностные, физические и этические качества участников для оценки их действий, роли и места в игре*, например:

- «Le joueur est un roc» – игрок как скала (используется для описания стойкости и непоколебимости игрока);
- «Il a des jambes en feu» – у него горят ноги (используется, чтобы описать быстроту и энергичность игрока);

– «Il a sauvé son équipe à maintes reprises» – он спасал свою команду множество раз (используется для описания важности и ценности игрока для команды);

– «C'est un véritable lion sur le terrain» – он настоящий лев на поле (используется для описания агрессивности и силы игрока);

– «Il a une vision du jeu exceptionnelle» – у него исключительное видение игры (используется для описания интеллекта и стратегического мышления игрока).

О статусности спортсмена говорят такие метафоры:

– «Le roi» – Король;

– «Le Kaizer» – Кайзер (Кайзер это немецкий высокий чин) метафора используется по отношению к немецким игрокам;

– «Le Président» – Президент, используется по отношению к французским игрокам.

Встречаются метафоры для выделения физических особенностей игрока: «l'ange aux jambes tordues» – Кривоногий ангел (Прозвище Гарринчи, у которого одна нога была короче другой на 6 сантиметров).

Метафоры часто используются для выделения особенных характеристик игроков, например:

– Игрока футбольной команды Бразилии Рональдиньо называют «Le magicien» – волшебник;

– Игрока футбольной команды George Best в прессе имеет призвание «Le Cinquième Beatles» – Пятый Битлз;

– Игрока футбольной команды Zico имеет призвание – Le «Pelé blanc» Белый Пеле.

Метафоры также используются для описания самого процесса, хода игры, матча, соревнований. Можно привести такие примеры:

– «Le sprint final» – буквально «финальный спринт», используется для описания решающего этапа соревнований или матча;

– «La bataille sur le terrain» – буквально «битва на поле», используется для описания сильной, напряженной игры двух команд;

– «Le coup de grâce» – буквально «удар по голове», используется для описания окончательного удара, который приводит к победе одной из команд;

– «Le mur défensif» – буквально «защитная стена», используется для описания крепкой обороны, которую создает одна из команд;

– «Le fer de lance» – буквально «копье», используется для описания главного нападающего игрока в команде;

– «Le jeu en triangle» – буквально «игра в треугольник», используется для описания тактики, при которой игроки располагаются в форме треугольника на поле;

– «La passe en profondeur» – буквально «передача в глубину», используется для описания передачи мяча или шайбы на большое расстояние вперед по полю;

– «La course effrénée» – буквально «безудержный бег», используется для описания быстрой, энергичной игры одного из команд.

Из вышесказанного следуют выводы:

1. Метафора во французском спортивном дискурсе выступает важным инструментом формирования смыслов, отражающих как эмоциональную, так и когнитивную сторону восприятия спорта. Она не только придаёт тексту выразительность и динамику, но и способствует концептуализации спортивных явлений через образы, близкие массовому сознанию.

2. Анализ показал, что в спортивной прессе метафора активно используется для описания физических качеств, моральных характеристик и социального статуса спортсменов, а также для репрезентации самого процесса соревнования. Военные, антропоморфные, зооморфные и социальные метафоры создают живую и образную картину спортивных событий, превращая их в

драматические повествования, понятные и эмоционально близкие читателю.

3. Таким образом, метафора в спортивном дискурсе выполняет двойную функцию – когнитивную, помогая структурировать спортивную реальность, и экспрессивную, усиливающую воздействие текста на аудиторию. Она служит связующим звеном между языком, культурой и мышлением, отражая национальные особенности восприятия спорта во французской лингвокультуре.

Список использованной литературы:

1. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М. Н. Кожинной. – М.: Флинт, 2006. – 528 с.
2. Арутюнова Н.Д. Журина М. А. Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – 512 с.
3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская Энциклопедия, 1966. – 608 с.

МЕТАФОРА ВО ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ: КЛАССИФИКАЦИЯ, ФУНКЦИИ И ЛИТЕРАТУРНЫЕ ПРИМЕРЫ

*Мамаризов И.И. гид-переводчик французского языка
туристического агентства «Orient Voyages»*

Annotation: The article explores metaphor as one of the key mechanisms of linguistic expressiveness in the French language. It presents various classifications of metaphors and concludes that metaphor serves not only as a stylistic device but also as a cognitive tool reflecting the unique features of French thought and culture.

Метафора является одним из ключевых средств языковой выразительности, обеспечивающим образность, эмоциональность и запоминаемость речи. Она играет важную роль не только в художественной литературе, но и в повседневной коммуникации, становясь инструментом передачи абстрактных понятий через конкретные образы. Актуальность исследования метафоры определяется необходимостью системного анализа ее

разновидностей, функций и семантических особенностей во французском языке.

Исследование метафоры на протяжении десятилетий занимает значимое место в лингвистике. В классических трудах (Ш. Балли, 1951; М. Рикёр, 1975) [1;2] метафора рассматривается как результат переноса значения на основе сходства и ассоциаций. Современные исследователи (Дж. Лакофф, М. Джонсон, 1980; Ч. Чартерис-Блэк, 2004) [3;4] подчеркивают когнитивную природу метафоры, объясняя ее роль в формировании мышления и моделировании реальности.

Метафора представляет собой перенос значения слова или выражения на другой объект или явление на основе сходства, аналогии или ассоциативной связи. В ее основе лежит семантический сдвиг: слово оказывается в необычном контексте, что изменяет его значение и придает речи новые смысловые оттенки. Таким образом, метафора выполняет когнитивную функцию, позволяя человеку осмысливать абстрактные явления через конкретные образы, и одновременно стилистическую – усиливает выразительность и эмоциональность высказывания.

С учетом многообразия проявлений метафоры в языке возникает необходимость систематизации ее форм и способов реализации. Лингвистическая традиция позволяет выделить определенные группы метафор, классифицированные по принципу сходства, смежности, функции и степени сохранения образности.

М.П. Брандес основывается на способе выражения метафор в тексте [5]:

1) олицетворение – вид метафоры, при котором неодушевленные предметы получают качества одушевленных объектов, например «солнечные лучи смеются».

2) символика – довольно непростой вид метафоры, при котором какие-либо идеологические сходства на ассоциативном уровне переносятся на явления, вещи, события, которые не всегда легко понять, например, заяц является символом трусости.

3) аллегория – вид метафоры, используемый для выражения абстрактного понятия через образы или предметы, так, например, под образом зайца подразумевается трусость.

4) синестезия – одни чувственные ощущения передаются в область другого чувственного ощущения, например, сладкий сон.

Согласно Н.Д. Арутюновой, можно выделить следующие типы языковой метафоры [6]:

1) Номинативная метафора – Служит для наименования класса предметов и образуется одного дескриптивного (многопризнакового) значения другим. Примеры: Лист растения и лист бумаги, швейная игла и хвойная игла. Метафорический перенос в данном случае производится на основе очевидного внешнего признака. Данная метафора является источником омонимии, так как апеллирует к зрению (ушная раковина, рукав реки). Основным классом лексики, составляющим данный вид метафоры, является конкретная лексика.

2) Образная метафора – К данной метафоре обращаются в поисках образа, способа оценки или индивидуализации предмета, его смысла. Её источником является конкретное имя, перешедшее в позицию предиката другого предмета или их класса. Цель образной метафоры – дать характеристику предмета, индивидуализировать объект. - Гусь твой Сева, - сказал папа Вере. - Действительно, Сева гусь (Ю. Олеша). Образная метафора неоднозначна и требует творческой интерпретации, её нельзя толковать буквально. Ключ к её смыслу даёт контекст.

3) Когнитивная метафора – Данный тип метафоры образуется в результате уподобления и присвоения объекту признаков, состояний или свойств, принадлежащих другому классу предметов или относящихся к другому параметру данного класса (острый ум, острая боль). Перенос признаков происходит по двум закономерностям: 1) перенос значения от конкретного к абстрактному, 2) по принципу антропоморфизма и зооморфизма. Цель когнитивной метафоры – формирование недостающих языку значений. С помощью данного типа метафоры формируется

лексика, отражающая духовное начало в человеке (глубокий ум, лёгкий характер, тихий нрав, низкий поступок), а также лексика абстрактных идей, понятий и процессов.

4) Генерализующая метафора – Принимается как конечный результат когнитивной метафоры. Снимая ограничения на сочетаемость, ведёт к созданию обобщённых предикатов, способных соединяться с разнотипными субъектами. Данная метафора даёт языку логические предикаты, обозначающие последовательность, причинность, выводимость: следовать, наступать, вытекать, выводить, вести к чему-либо, предшествовать. Приводит к генерализации понятий.

Анализ метафор во французском языке позволяет выделить несколько основных типов:

1) Метафора по сходству (сравнение, персонификация, олицетворение):

Ses yeux sont comme des étoiles (Его глаза как звезды); La mort a frappé à sa porte (Смерть постучалась в его дверь).

2) Метафора по смежности (синестезия, метафора контейнера):

J'ai entendu le parfum des fleurs (Я слышал аромат цветов); J'ai plein la tête d'idées (Моя голова полна идей).

3) Метафора по функции (инструментальная, пространственная):

Sa langue est une arme (Его язык – оружие); Le monde est un théâtre (Мир – театр).

4) Скрытая метафора (идиомы и пословицы):

Couper les cheveux en quatre (Делать из мухи слона); Pierre qui roule n'amasse pas mousse (Под лежащий камень вода не течет).

5) Стираемая метафора (потерявшие образность):

Mettre la main à la pâte (Приложить руку к делу); Prendre le train en marche (Включиться в работу).

Примеры из французской литературы демонстрируют богатство и универсальность метафорических конструкций:

1. Виктор Гюго: La nuit était un immense voile noir (Ночь была огромным черным покрывалом).

2. Франсуа Рабле: *L'amour est une folie* (Любовь – это безумие).

Таким образом, метафора во французском языке проявляется на разных уровнях речи – от устойчивых идиом до поэтических образов, а ее использование подчинено как когнитивным, так и стилистическим задачам.

Проведенное исследование позволяет сделать следующие выводы:

– метафора во французском языке является универсальным когнитивным и стилистическим механизмом, основанным на переносе значения по сходству, смежности или функции;

– устойчивые выражения и пословицы свидетельствуют о закреплении метафоры в системе языка, а литературные примеры – о ее художественном потенциале;

– метафора выполняет двойную функцию: с одной стороны, она упрощает восприятие абстрактных понятий, с другой – усиливает эмоциональное и эстетическое воздействие речи.

Список литературы:

1. Bally, C. (1951). *Traité de stylistique française*. Paris
2. Klincksieck.; Ricœur, P. (1975). *La métaphore vive*. Paris: Seuil.
3. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
4. Charteris-Black, J. (2004). *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
5. Маслова В. В. Классификация метафор: к проблемам теории / В. В. Маслова // Реализация компетентностного подхода в системе профессионального образования педагога: Сборник материалов VI Всероссийской научно-практической конференции, Евпатория, 18–19 апреля 2019 года. – Евпатория: Общество с ограниченной ответственностью «Издательство Типография «Ариал», 2019. – С. 454-476.
6. Арутюнова Н. Д. Метафора в языке чувств / Н.Д. Арутюнова // Язык и мир человека. – М., 1999. – 824 с.

TILSHUNOSLIKDA “INSON RUHIY HOLATI” TUSHUNCHASI TADQIQI

Raximova G. Z.

Urganch RANCH texnologiyalar universiteti, o‘qituvchi

Hozirgi vaqtda “holat” tushunchasi umumiy uslubiy kategoriya hisoblanadi. U turli fanlar: fizika, kimyo, falsafa, fiziologiya, psixologiya, tibbiyot va boshqa soha olimlari tomonidan qo‘llaniladi. Umumiy ma’noda bu tushuncha predmet va hodisalarning mavjud bo‘lish xususiyatlarini, vaqtning ma’lum va barcha keyingi lahzalarida mavjud bo‘lish xususiyatlarini bildiradi¹³⁴.

“Insonning ruhiy holatlari” tushunchasiga turli davrlarda turlicha qaralgan. Jumladan, bu tushuncha Aristotel, Demokrit, Aflotun kabi olimlar nazdida qalb holati sifatida qaralgan bo‘lsa, R.Dekart, Ch.Darvin, V.Vundt, A.Bergson kabi olimlar esa anglash holati sifatida qarashgan. Insonning ruhiy holatini ilmiy tushunish umumiy ilmiy tushunchalarning rivojlanishi bilan birga rivojlandi. Hozirgi vaqtda bu tushuncha psixologiyaning o‘rganish predmeti bo‘lib, 1964 yilda N.D.Levitovning “Insonning ruhiy holati to‘g‘risida” kitobi nashr etilgandan keyin keng tarqaldi.

Ruhiy holatlar kontseptsiyasining jadal rivojlanishiga XX asrning uchinchi choragida G.I. Akinshchikova, P.K. Anoxin, V.A. Ganzen, E.P. Ilyin, N.D. Levitov, V.M. Myasishev, T.A. Nemchin, K.K. Platonov, A.O. Proxorov, Yu.E. Sosnovikova, V.V. Suvorova kabi tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar ayniqsa yordam berdi, xususan ularning ishlarida ruhiy hodisalarni dinamiklik, labillik, hodisalarning o‘z-o‘zidan o‘zgarish tezligi mezonini bo‘yicha jarayonlarga, holatlarga va xususiyatlarga ajratilgan, bunda holatlar dinamiklik belgisiga ko‘ra oraliq o‘rinni egallashi ta’kidlangan¹³⁵.

Umumiy metodologik darajadagi ahamiyatiga qaramay, “ruhiy holat” tushunchasi asosan tor yo‘nalishdagi ayrim tadqiqotlardagina

¹³⁴ Щербатых, Ю.В. Дифференцировка психических состояний и других психологических феноменов. Психология психических состояний: теория и практика. Матер. I Всерос. науч.-практ. конф. / Ю.В. Щербатых, А.Н. Мосина. - Казань: Новое знание, 2008. - Ч. II. - С. 526-528.

¹³⁵ Обжорин А.М. Структурные и семантические свойства процессуальных фразеологизмов со значением психического состояния человека в русском и английском языках. Дисс. ... канд. филол. наук. – Челябинск.: 2012 г., – стр.13

tatbiq etilgan, xususan, “optimal ishlash holatlari”, “charchoq”, “monotoniya”, “depressiv va psixologik stress shakllari”, “ekstremal holatlar” va boshqalar¹³⁶.

“Ruhiy holatlar” antologiyasi (L.V. Kulikov tomonidan tuzilgan, 2000 yil) nashr etilishi bilan psixologiya sohasida nafaqat amaliy, balki nazariy tadqiqotlar soni ham ortishni boshlandi¹³⁷.

E.P.Ilyin “inson holati” tushunchasining mohiyatini aniqlashning murakkabligini mualliflar inson faoliyatining turli darajalariga tayanishi bilan izohlaydi: kimdir fiziologik darajani, boshqalari psixologik darajani, boshqalari esa bir vaqtning o‘zida ikkalasini ham hisobga oladi. Funksional holatlar haqida gap ketganda, biz insonning butun yoki uning individual funksional tizimlarining (sezgi, intellektual, harakat tizimi) ishlash darajasini, ruhiy holatlar haqida gapirganda, biz javob reaksiyalarining sifat jihatidan o‘ziga xosligini (kechinmalar modaliteti, ya’ni tajriba usuli) tushunamiz¹³⁸. Agar insonning individual funksional tizimlarini emas, balki uning holatlarini hisobga oladigan bo‘lsak, har qanday funksional holatda ruhiy, har qanday ruhiy holatda esa fiziologik holat mavjuddir.

Yu.E.Sosnina ruhiy holatni psixika tarkibiy qismlarining ma’lum muddatdagi o‘ziga xos, aniq munosabati va o‘zaro ta’siri, psixikaning vaqtinchalik holati sifatida belgilaydi¹³⁹.

“Katta psixologik lug‘at”(2003)da ruhiy holat shunday ta’riflanadi: “shaxsga ta’sir qiluvchi ichki va tashqi stimullarni aks ettiradigan, integratsiyalashgan turli ko‘rinishdagi aks ettirish turlarini o‘z ichiga oluvchi psixologik toifadir. Bunda, inson bu ta’sirlarning aniq mazmunini, ularning qanday predmetga taalluqli ekanini aniq anglab yetmaydi”. Bizning fikrimizcha, bu ta’rif to‘laligicha tushuncha mohiyatini ochib berolmaydi, bu talqinda holat faqat subyekt tomonidan unga turli xil stimullarning ta’sirini yaxlit aks ettirilishidir.

¹³⁶ Обжорин А.М. Структурные и семантические свойства процессуальных фразеологизмов со значением психического состояния человека в русском и английском языках. Дисс. ... канд. филол. наук. – Челябинск.: 2012 г., – стр.13

¹³⁷ Куликов, Л.В. Проблема описания психических состояний. Вступительная статья / Сост. и общ. ред. Л.В. Куликова // Психические состояния. — СПб.: Питер, 2000. - С. 11-42.

¹³⁸ Ильин, Е.П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. - СПб.: Питер, 2001. -752 с.

¹³⁹ Сосновикова, Ю.Е. К вопросу об определении понятия и принципах классификации психических состояний человека / Ю.Е. Сосновикова // Вопросы психологии, 1968. -№ 6. - С. 112-116.

M.I.Dyachenko va L.A.Kandibovichlarning fikriga ko'ra, holat aqliy faoliyatning yaxlit, vaqtinchalik va dinamik xarakteristikasi bo'lib, u mustahkamlanganda shaxsning barqaror xususiyatiga aylanishi mumkin¹⁴⁰.

Holat tajriba va kechinma sifatida B.A. Vyatkin, L.Ya. Dorfman (1987), A.O. Proxorov (1998, 1999) asarlarida ham ko'rib chiqilgan¹⁴¹. Bizning fikrimizcha, "ruhiy holat" tushunchasining mohiyatini eng yaxshi aks ettiruvchi ta'rifni N.D.Levitov bergan - bu "muayyan vaqt davridagi aqliy faoliyatning yaxlit xarakteristikasi bo'lib, aks ettirilgan obyektlar va voqelik hodisalariga, shaxsning oldingi holatiga va ruhiy xususiyatlariga bog'liq holda ruhiy jarayonlarning o'ziga xosligini ko'rsatadi. Ruhiy jarayon ruhiy holatga o'tishi mumkin, masalan, san'at asarining idrok qilinish jarayoni ushbu asarning ta'siri ostida murakkab ruhiy holatga aylanishi mumkin. Shu bilan birga, har qanday ruhiy holat (ruhiy va faoliyatning birligi tamoyiliga ko'ra) qandaydir tashqi ifodaga ega bo'lgan tajriba, kechinma va faoliyatdir"¹⁴².

L.V. Kulikovning ta'kidlashicha, "holatlar har doim ham situatsion, ham transsituatsion komponentga ega. Mavjud vaziyatning ayrim hodisalari yoki shartlari transsituatsion komponentni uzoq vaqtga "orqaga surishi" va asosan holatning ko'plab parametrlarini belgilab, ularning mumkin bo'lgan xilma-xilligini cheklashi mumkin. Masalan, qamoqqa tushish, og'ir kasallik kabi holatlar uzoq vaqtni qamrab oladigan situatsion belgilovchilardir¹⁴³".

Bizning fikrimizcha, ruhiy holat tushunchasini farqlash muammosi yetarli darajada ishlab chiqilmagan. "Ruhiy holat", "his" va "emotsiya" kabi tushunchalar ayrim hollarda bir-biridan keskin ajratiladi, ba'zida esa bir-biriga tenglashtirib qo'yiladi.

Bugungi kunda psixologiya, falsafa, tilshunoslik, psixolingvistika va boshqa sohalar bilan shug'ullanadigan tadqiqotchilar orasida shaxsning emotsional sohasiga bo'lgan qiziqish sezilarli darajada

¹⁴⁰ Большой психологический словарь / Под ред. Б.Г. Мещерякова, В.П. Зинченко. - М.: Прайм-Еврознак, 2003 - 672 с.

¹⁴¹ Большой психологический словарь / Под ред. Б.Г. Мещерякова, В.П. Зинченко. - М.: Прайм-Еврознак, 2003 - 672 с.

¹⁴² Левитов, Н.Д. О психических состояниях человека / Н.Д. Левитов. -М., 1964.-344 с.

¹⁴³ Куликов, Л.В. Проблема описания психических состояний. Вступительная статья / Сост. и общ. ред. Л.В. Куликова // Психические состояния. — СПб.: Питер, 2000. - С. 11-42.

ortgan. Tildagi psixik holatlarning til orqali ifodalanishi muammosi, bizning fikrimizcha, emotsiyalar lingvistikasi va kognitiv lingvistikaning tutashgan joyida joylashgan.

Yuqoridagilarni umumlashtirib, **tilshunoslikdagi ruhiy holat** quyidagicha tushuniladi. *Ruhiy holat – bu ma'lum bir vaqt oralig'ida psixik faoliyatning yaxlit xarakteristikasining emotivligiga ega bo'lgan, ichki sezgi va tashqi ifodalar (imo-ishoralar, mimikalar, harakatlar, xatti-harakatlarda) orqali namoyon bo'ladigan, psixik jarayonlarning o'ziga xosligini ko'rsatadigan turli xil til vositalari bilan ifodalanishidir.*

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Большой психологический словарь / Под ред. Б.Г. Мещерякова, В.П. Зинченко. - М.: Прайм-Еврознак, 2003 - 672 с.
2. Ильин, Е.П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. - СПб.: Питер, 2001. -752 с.
3. Куликов, Л.В. Проблема описания психических состояний. Вступительная статья / Сост. и общ. ред. Л.В. Куликова // Психические состояния. — СПб.: Питер, 2000. - С. 11-42.
4. Левитов, Н.Д. О психических состояниях человека / Н.Д. Левитов. -М., 1964.-344 с.
5. Обжорин А.М. Структурные и семантические свойства процессуальных фразеологизмов со значением психического состояния человека в русском и английском языках. Дисс. ... канд. филол. наук. – Челябинск.: 2012 г., – стр.13
6. Сосновикова, Ю.Е. К вопросу об определении понятия и принципах классификации психических состояний человека / Ю.Е. Сосновикова // Вопросы психологии, 1968. -№ 6. - С. 112-116.
7. Щербатых, Ю.В. Дифференцировка психических состояний и других психологических феноменов. Психология психических состояний: теория и практика. Матер. I Всерос. науч.-практ. конф. / Ю.В. Щербатых, А.Н. Мосина. - Казань: Новое знание, 2008. - Ч. II. - С. 526-528.

NEMIS VA O‘ZBEK TILLARIDA MAQOLLARNING O‘RGANILISH TARIXI

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti,
1-kurs magistranti Nurjanova K.*

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti,
2-kurs talabasi Rustamova R.R.*

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti,
PhD, dotsent Jumaniyazova D.A.*

Annotation: In this article, the history of studying proverbs in the German and Uzbek languages, the collection and publication of proverbs, as well as the works of scholars who have researched them, are discussed.

Key words: Folk proverbs, oral folklore, culture, folk mentality, linguoculturology, national values.

Ma'lumki, maqollar qadimdan xalqning hayoti, urf-odatlarini, dunyoqarashi va tafakkurini aks ettiruvchi og'zaki ijod namunasi hisoblanib, ularning tajribasi va donoligini jamlagan, tarbiyaviy ahamiyatga ega hikmatli so'zlardir. Maqollar turli xalqlarning tili va madaniyatining muhim manbasi bo'lib, xalq ruhiyati, urf-odati va qadriyatlarini aks ettiradi. Maqollar xalq og'zaki ijodining eng qadimiy va muhim janridir. Ular jamiyat hayotida pand-nasihat, tarbiya vositasi sifatida xizmat qiladi. Har bir xalqning ma'naviy merosi sifatida maqollar avloddan-avlodga o'tib keladi. Ular asosan, xalqning dunyoqarashi, tajribasi, til boyligi va hayotiy hikmatlarini aks ettiradi. Maqollar qisqa, lo'nda va obrazli bo'lib, hayotiy tajribaga asoslanadi. Shu bois ularni tadqiqi qilishga qiziqish katta bo'lgan va turli davrlarda to'planib tartibga solingan.

Maqollarning o'rganilish tarixiga to'xtaladigan bo'lsak, bu boradagi tadqiqotlar XIX asrda Yevropada keng tarqaldi. Yevropa folklorshunos olimlari maqollarni o'rganish bo'yicha ilmiy izlanishlar qilib, qimmatli manba sifatida saqlanib kelinayotgan bir qator asarlarni chop etdilar. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, maqollarni to'plash, ularni nashr qildirish ishlari bo'yicha ham nemis olimlar tomonidan diqqatga sazovor ko'plab ishlar qilingan. Jumladan, R.Trenkler, Körte,

Frans Frh.von Lipperheide, E. Herg kabi tadqiqotchilar katta miqdordagi maqollarni yig'ishgan va bu xalq maqollari XIX-XX asrlarda yuzlab jildlarda chop etilgan. Jamlangan maqollar olimlar tomonidan turlicha tariflangan:

1. Alfavit tartibi bo'yicha to'plangan maqollar;
2. Muayyan mavzular bo'yicha yig'ilgan maqollar (masalan, axloq, tarbiya, do'stlik, mehnat, Vatan haqida);
3. Poetik tasnif ko'ra jamlangan maqollar (qadimda o'z ma'nosida qo'llangan maqollar keyinchalik faqat ko'chma ma'noda qo'llanilisi);
4. Tarixiylik nuqtayi nazaridan tasniflangan maqollar.

Har bir xalqda umumiy mazmunli maqollar uchrashi mumkin, chunki insoniyatning asosiy qadriyatlari o'xshash. Bu o'rinda o'zbek va nemis maqollarini qiyoslash orqali ularning o'xshash va farqli jihatlarini aniqlash mumkin. Shu bilan birga, maqollar xalq hayoti, urf-odatlarini, dunyoqarashidan dalolat beradi. Maqollar qadimiy meros: Ular insoniyat tafakkuri, odob-axloq, turmush va qadriyatlarni ifodalaydi. Maqolga adabiy nuqtai nazardan qiziqish, asar badiiyligini oshirish va badiiy lison ravonligini ta'minlash uchun undan foydalanish barcha davr so'z san'atkorlari diqqat markazida bo'lgan. Jumladan, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yassaviy, Alisher Navoiy, Lutfiy, Bobur, Rabg'uziy, Abdulg'ozil Bahodirxon, Ogahiy, Furqat, Nodira, Oybek, Abdulla Qodiriy va boshqa bir qancha shoiru yozuvchilar asarlari o'rganilsa, ularning asosida ko'plab maqollar aynan o'zgargan holda ekanligiga guvoh bo'lamiz. Misol tariqasida Muhammad Sharif Gulhaniyning "Zarbulmasal" asari tarkibida 300 dan ortiq maqol mavjud. Bu kabi yuzlab o'zbek xalq maqollarini bir topdamda yig'ish ishlari XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlangan. X.Vamberning 1967 yilda Leypsigda nashr etilgan "Chig'atoy tili darsligi" xrestomatiya- lug'atiga o'zbek folklorining nemis tiliga o'girilgan varianti bilan birga 112 ta maqol kiritilgan. Shundan keyin ketma ket N.Ostroumov, A.Musoqulov, B.Rahmonov, H.Zaripov, T.Mirzaev, A.Musoqulov kabi folklorshunoslar, fan va madaniyat xodimlari tomonidan turli xarakter va hajmdagi maqollar majmualari chop etildi. Shomirza Turdimov va Yo'ldosh Rahmatovlar hab bu borada alfavit bo'yicha saralangan

“O‘zbek xalq maqollari” to‘plamini nashr qildilar. To‘plamda xalq og‘zaki ijodi millat ko‘zgusi ekanligi va bu orqali bir millatning o‘tmishi, kelib chiqishi gavdalanishi haqida gap ketadi. Ushbu majmuada maqollar mazmuni ko‘lami juda keng. Unda

1. Axloqiy tarbiya beruvchi maqollar – yaxshilik, yomonlik, rostgo‘ylik, halollik, adolat haqida:

“Do‘st achitib gapirar, dushman kuldirib”

2. Axloqiy tarbiya beruvchi maqollar:

“Mehnat, mehnatning tagi rohat”

3. Ilim va bilim haqida maqollar:

“Bilgan o‘zar, bilmagan to‘zar”

4. Vatanni ulug‘lovchi maqollar:

“Vataning tinch, sen tinch”

Maqollarning bunday ko‘rinishi ularni xalq tarbiyasining eng muhim qurollaridan biriga aylantiradi.

Xulosa

Har ikkala tilda ham maqollar tadqiqi ko‘lami anchagina keng va ular xalqning butun turmush tarzi, tarixi va milliy-madaniy xususiyatlarini aks ettiradi. Maqollar – xalq tafakkuri va madaniyatining boy xazinasini. Ular nafaqat folklor namunasi, balki jamiyat hayotida tarbiyaviy, ma‘naviy va ijtimoiy vazifalarni bajaruvchi qudratli vositadir. Har bir maqolda chuqur hayotiy tajriba, odob-axloq me‘yorlari va donishmandlik mujassamdir. Shu bois maqollarni o‘rganish, targ‘ib qilish va kundalik hayotda qo‘llash yosh avlod tarbiyasida juda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Murodova M. Folklor va Etnografiya. – Toshkent: 2006. – B.48-61.

2. Turdimov Sh., Rahmatov Y. O‘zbek xalq maqollari. –Toshkent: «Zabarjad Media», 2024.

3. Kuvanova Sh.O. Nemis tili fanidan mukammal qo‘llanma. – Toshkent: «Akademnashr», 2013.

INGLIZ TILIDA DUSHMANLIK KONSEPTINING IFODALANISHI

Karimova Z. U.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, tayanch
doktorant*

Annotation: The article explores the linguistic representation of the concept of enmity in the English language. It examines the linguistic and cognitive foundations of the term enmity, analyzing how this concept functions as both a semantic and cultural construct. Furthermore, the study elucidates the distinctive features of how the concept of enmity is manifested in literary works and English proverbs.

Dushmanlik bu shaxslar yoki ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi uzoq davom etuvchi adovat, raqobat va antagonizmni ifodalovchi murakkab ijtimoiy-lisoniy hodisadir. U shunchaki hissiy munosabat emas, balki insoniyat madaniy xotirasida, til tizimida va ijtimoiy munosabatlarda chuqur ildiz otgan konseptual birlik sifatida namoyon bo'ladi. Tilshunoslik nuqtai nazaridan dushmanlik inson ongida shakllangan qadriyatlar, ijtimoiy me'yorlar, tarixiy tajriba va madaniy ramzlar orqali ifodalanadi. Til foydalanuvchisi dushmanlikni faqat nomlamaydi, balki uni lingvistik ishlab chiqaradi, leksik tanlov, metaforik xaritalash, pragmatik ma'no, ritorik strategiyalar orqali dushmanlikni yaratadi. Shu bois, "dushman" konsepti nafaqat axloqiy-hissiy, balki kommunikativ jarayonning faol qismidir.

Kognitiv tilshunoslikda dushmanlik konsepti ko'pincha urush, zahar, chegara yoki kasallik metaforalari orqali ifodalanadi. Bu shuni ko'rsatadiki, inson ongida salbiy munosabatlar doim konkret tajribaga asoslangan holda konseptualizatsiya qilinadi. Madaniy semantika yondashuviga ko'ra, bunday metaforalar universal emas, ularning ma'nosi milliy va madaniy qadriyatlarga bog'liq. Dushmanlik konsepti qadimdan falsafa va madaniyatshunoslikda do'stlik – dushmanlik oppozitsiyasi sifatida talqin etilgan¹⁴⁴. Aristotel o'z asarida do'stlikni ezgulik va o'zaro ishonch belgisi sifatida ta'riflaydi, unga qarama-

¹⁴⁴ Fursov K. K. Modern mass-media on the Second World War events: structural analysis of the discourse of enmity. // Scientific Journal "Discourse-P", 3(40), 2020. – P. 74–87. doi: 10.24411/1817-9568-2020-10305

qarshi dushmanlikni insoniylikdan chetga chiqish belgisi deb baholaydi. Shu an'ana keyinchalik siyosiy falsafada Karl Shmitt tomonidan "Siyosiy tushuncha" (*The Concept of the Political*) asarida davom ettirilgan bo'lib, u jamiyatdagi siyosiy mavjudlikning mohiyatini "do'st" va "dushman" qarama-qarshiligi orqali tushuntiradi¹⁴⁵.

Kognitiv tilshunoslikdagi asosiy model konseptual metafora nazariyasidir¹⁴⁶. Bu modelga ko'ra, abstrakt tushunchalar (masalan, dushmanlik) konkret tajriba sohalari orqali tushuniladi: *enmity is war, enmity is fire, enmity is poison*. Masalan, "He burned with hatred" yoki "They are at war with each other" kabi ifodalar dushmanlikning "olov" va "urush" konseptlari asosida shakllanganini ko'rsatadi¹⁴⁷. Madaniy semantika doirasida Wierzbicka "Natural Semantic Metalanguage" yondashuvi orqali his-tuyg'u va qadriyatlarning madaniyatga xos tildagi ifodalanishini o'rganadi¹⁴⁸. Bu yondashuvda "dushman" konsepti jamiyatdagi axloqiy paradigmalarga muvofiq talqin etiladi: ingliz tilida "enemy" ko'pincha "justice", "principles" yoki "war" bilan bog'liq, o'zbek tilida esa "yov", "hasadchi", "fitnachi" kabi axloqiy jihatdan salbiy konnotatsiyalar bilan qo'llaniladi.

Enmity ingliz tilida o'ziga xos leksik paradigmaga ega: *enemy, foe, rival, antagonist, opposition*. Ularning har biri dushmanlikning turli darajalarini anglatadi: *enemy* – shaxsiy yoki milliy raqib; *rival* – raqobat maydonida dushman; *foe* – qadimiy, poetik shakl. Idiomalarda dushmanlik ko'pincha metaforik kuch bilan ifodalanadi: *to bear a grudge, to have a bone to pick, to stab in the back, to hold hatred in one's heart*. Bu birikmalar dushmanlikni nafaqat hissiy holat, balki jarayon sifatida tasvirlaydi, u vaqt o'tishi bilan "saqlanadigan", "yo'qolmaydigan" hodisa sifatida aks etadi. Metaforalar dushmanlikni konseptual tartibga soladi. Eng keng tarqalgan metaforalar:

Dushmanlik – urush: "They are fighting against their own people."

Dushmanlik – olov: "His anger burned him for years."

¹⁴⁵ Charles E. F. Carl Schmitt's Concept of the Political. // The Journal of Politics, Vol. 28, No. 4 (Nov., 1966), – P. 818-830.

¹⁴⁶ Lakoff G. and Johnson M. Conceptual Metaphor in Everyday Language. // The Journal of Philosophy, Vol. 77, No. 8 (Aug., 1980), –P. 453–486.

¹⁴⁷ Kövecses Z. Metaphor: A Practical Introduction (2nd ed.). – Oxford University Press, 2010.

¹⁴⁸ Wierzbicka A. Emotions Across Languages and Cultures. – Cambridge University Press, 1999.

Dushmanlik – zahar: “Hatred poisoned their relationship.” Bu metaforalar inson ongida adovatni “tashqi tahdid” yoki “ichki kasallik” sifatida modellaydi. Kövecses ta’kidlaganidek, har bir metafora insonning hissiy tajribasiga asoslanadi, bu holatda dushmanlik “yo‘qotish qo‘rquvi” va “himoya instinkti” orqali faollashadi.

Media va siyosiy nutqda “enemy” konsepti ko‘pincha ideologik vosita sifatida ishlatiladi. “Enemy of the people” yoki “public enemy” iboralari raqibni dushman sifatida ko‘rsatish orqali axloqiy pozitsiyani mustahkamlaydi. Badiiy adabiyotda esa dushmanlik insoniy tuyg‘ular, adolat, kechirim va qasos o‘rtasidagi muvozanatni ifodalaydi. Shakespearenin *Othello* va *Hamlet* asarlarida dushmanlik nafaqat tashqi qarama-qarshilik, balki ichki ruhiy konflikt sifatida ham tasvirlanadi.

Ingliz tili paremiologiyasida dushmanlik konseptining ifodalanishini quyidagi maqollar tahlilida ko‘rishimiz mumkin:

Keep your friends close, but your enemies closer¹⁴⁹ maqolining asosiy ma’nosi inson o‘z do‘stlariga sadoqatli bo‘lishi kerak, lekin dushmanlar haqida ham ehtiyotkorlik bilan ogoh bo‘lishi lozim. Dushmanlik bu yerda *strategik tushuncha* sifatida ko‘riladi: yaqin kuzatuv dushman xavfini kamaytiradi. **Maqolning semantik markazi** *dushmanlik – nazorat ostidagi xavf* g‘oyasidir. Maqoldagi **friends** (do‘stlar) va **enemies** (dushmanlar) – antonimik juftlik, qarama-qarshilik asosini tashkil etadi. **Close / closer** – daraja bildiruvchi sifatlar, yaqinlikning intensivligini ifodalaydi. Sintaktik jihatdan maqol **murakkab qo‘shma gap**: [**Keep your friends close**], [**but your enemies closer**]. Birinchi qism ijobiy tavsiya, ikkinchisi qarama-qarshi kontrast orqali kinoyaviy mazmun yaratadi. Imperativ mayl (buyruq) orqali umumiy axloqiy maslahat tavsiya qilingan.

An eye for an eye makes the whole world blind maqoli dushmanlikning “javob qaytarish” (qasos) modelini tanqid qiladi. Maqoldagi asosiy semantika *adovatning o‘zaro kuchayishi* va *halokatli shakli* ekanligini yoritadi. Maqolda yoritilgan asosiy g‘oya “Qasos –

¹⁴⁹ Apperson, G.L. The Wordsworth Dictionary of Proverbs. London: Wordsworth Editions, 2006.

o‘zini yo‘q qilish”dir. Maqolda **eye** – ko‘z (organik komponent, insoniylik belgisi), **blind** – ko‘r, majozan – “axloqiy ko‘rlik” yoki “adolatni yo‘qotish” timsoli sifatida yoritilgan. Sintaktik jihatdan oddiy sodda gap, lekin **parallel qurilma** (“eye for an eye”, “whole world blind”) va **sabablilik munosabati** mavjud: harakat oqibati – dunyo ko‘r bo‘lishi.

A friend to everybody is a friend to nobody maqoli “soxta do‘stlik” konseptini fosh etadi. Unda sadoqatning chegarasi va do‘stlikning chinligi baholanadi. “Hamma bilan do‘st – hech kimga do‘st emas” – bu *axloqiy baholash*dir. **Maqolning semantik markazini** “Chegarasiz do‘stlik – soxta do‘stlik” tashkil qiladi. Maqolda **everybody / nobody** – antonimik olmoshlar, semantik qarama-qarshilikni kuchaytiradi. Maqol **parallel tuzilmaga** asoslangan:

A friend to everybody / is a friend to nobody.

The enemy of my enemy is my friend maqoli siyosiy yoki ijtimoiy strategik dushmanlikni ifodalaydi: umumiy dushmanga qarshi vaqtinchalik ittifoq dushmanlikni neytrallash vositasi sifatida qaraladi. **Semantik jihatdan maqolning asosiy mazmuni** “Umumiy dushman – vaqtinchalik do‘stlikni yaratadi” g‘oyasini tashkil qiladi. Maqolda *enemy, friend* so‘zlari qarama-qarshi natija sifatida ifodalanib, *semantik inversiyani* yaratadi (dushmandan do‘stga o‘tish).

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ingliz tilida dushmanlik konsepti ko‘p qatlamli semantik tuzilmaga ega: u leksik darajada raqiblik, idiomatik darajada hissiy turg‘unlik, metaforik darajada esa “urush” va “zahar” kabi tajribaviy asoslar bilan bog‘langan. Dushmanlik tildagi ifodalar orqali ijtimoiy va axloqiy chegaralarni mustahkamlaydi. Ingliz tilidagi dushmanlik haqidagi maqollar insonning dushmanlikni qanday anglashini, uni boshqarish, baholash va axloqiy me‘yorga solish mexanizmlarini ochib beradi. Bu esa til orqali madaniyatdagi dushmanlik konseptining kognitiv, axloqiy va kommunikativ mohiyatini yoritadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Gibbs R. *Embodiment and Cognitive Science*. Cambridge University Press, 2017.
2. Jumaniyazov Z.O., Karimova Z.U. The semantics of the concepts of friendship and Enmity in literary texts (based on English and Uzbek folk proverbs). // *EPRA International Journal of Multidisciplinary Research* Vol. 11 (5). ISSN (Online): 2455-3662. 2023. – P. 304–308.
3. Kövecses Z. *Metaphor: A Practical Introduction* (2nd ed.). Oxford University Press, 2010.
4. Lakoff G., & Johnson M. *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press, 1980.
5. Schmitt C. *The Concept of the Political*. University of Chicago Press, 1932.
6. Wierzbicka A. *Emotions Across Languages and Cultures*. Cambridge University Press, 1999.

O‘ZBEK XALQ ERTAKLARIDAGI ARXAİK, DINIY VA XALQONA LEKSIKANING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

Sultanova J.D.

Xorazm Ma'mun akademiyasi, tayanch doktorant

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-7177-7305>

Annotatsiya: Maqola o‘zbek xalq ertaklari tilining leksik qatlamlarini lingvokulturologik va kontekstual yondashuv asosida tahlil qiladi. Arxaik turkiy birliklar, arabcha–forscha o‘zlashmalar, dialektizmlar, frazeologizmlar, diniy-mifologik unsurlar, tabiat va maishiy leksika hamda qahramonlar nutqining uslubiy xususiyatlari aniqlanadi. Tasnifiy-qiyosiy tahlil ertak tilining tarixiy xotira, axloqiy me’yorlar va estetik didni saqlovchi “madaniy kod” sifatidagi rolini asoslaydi.

Kalit soʻzlar: ertak, leksik qatlam, folklor, lingvokulturologiya, xalqona soʻz, arxaik leksika, frazeologizm, diniy-mifologik unsurlar, dialektizm, badiiy vosita

Kirish va dolzarbligi

Oʻzbek xalq ogʻzaki ijodi milliy tafakkur, dunyoqarash va madaniy xotiraning eng qadimiy qatlamlarini oʻzida mujassam etgan bebaho merosdir.[11] Xususan, xalq ertaklari bu merosning markazida turib, xalqning hayotiy tajribasi, orzu-intilishlari, axloqiy qarashlari hamda estetik didini ifoda etadi.[3] Ertaklarning til xususiyatlarini oʻrganish, ularning badiiy va lingvokulturologik qatlamlarini tahlil qilish orqali oʻzbek xalqining tarixiy tafakkuri va madaniy xotirasi haqida chuqur tasavvur hosil qilish mumkin.

Ertaklarning leksik tarkibi oʻzining xilma-xilligi, semantik boyligi va funksional qirralari bilan ajralib turadi.[5] Unda qadimgi turkiy qatlam, arabcha va fors-tojikcha oʻzlashmalar, dialektizmlar, diniy va mifologik birliklar, frazeologik iboralar, xalqona soʻzlar hamda maishiy terminlar oʻzaro uygʻunlashgan. Har bir leksik qatlam ertakning badiiy-estetik qimmatini belgilovchi, milliy tafakkur va tarixiy-madaniy qatlamni aks ettiruvchi manba sifatida namoyon boʻladi.[8,9]

Ushbu jihatdan ertaklarni lingvokulturologik tahlil etish – ularni nafaqat til materiali, balki madaniy fenomen sifatida oʻrganish imkonini beradi.[1] Shuning uchun ham xalq ertaklari tili bugungi kunda oʻzbek tilshunosligi, folklorshunoslik, sotsiolingvistika va kognitiv tahlil yoʻnalishlari kesishgan muhim ilmiy yoʻnalishlardan biriga aylangan.

Metodlar va oʻrganilish darajasi

Ertaklarni lingvokulturologik yondashuv asosida oʻrganish ularning tildagi maʼno qatlamlari bilan birga xalqning mentaliteti, qadriyatlar tizimi va ijtimoiy hayotini tahlil qilishni taqozo etadi. Tadqiqotda **tasnifiy–tahliliy, lingvokulturologik, qiyosiy va kontekstual** metodlar qoʻllanildi.

Asosiy ilmiy manbalar sifatida V. Proppning *“Morfologiya skazki”*[8], A. Dundesning *“Interpreting Folklore”*[5], M. Baxtinning *“Dialogik tasavvur”*[10], R. Bauman va D. Ben-Amosning kontekstual

yondashuvlari[1,2] hamda o‘zbek folklorshunoslari — H. Zarifov, M. Afzalov, P. Qodirov, Sh. Norboyeva va boshqalarning ishlari tahlil qilindi.

Tadqiqotning maqsadi — o‘zbek xalq ertaklarining leksik qatlamlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish, ularning lingvomadaniy mazmunini ochish va boshqa turkiy xalqlar ertaklari bilan o‘xshashlik hamda farqlarni aniqlashdan iborat.

Asosiy natijalar va tahlil

1. Arxaik qatlam va qadimgi turkiy unsurlar

O‘zbek xalq ertaklarining eng qadimiy qatlamini arxaik leksika tashkil etadi. “O‘g‘lon”, “yabg‘u”, “bek”, “bo‘ri”, “ergek” kabi so‘zlar qadimgi turkiy davrdan saqlanib, ertaklarda qahramonlarning ijtimoiy mavqei, kuch-qudrati va ramziy ma‘nosini ifodalaydi.[8] Masalan, “bo‘ri” nafaqat hayvonot olamiga oid atama, balki yovuz kuch timsoli sifatida ham ishlatiladi. Shuningdek, “tangri”, “qam”, “aruq” singari birliklar xalqning qadimgi e‘tiqodlarini ifoda etib, etnolingvistik manba vazifasini bajaradi.[2]

2. Arabcha va fors-tojikcha o‘zlashmalar

Ertak tilining muhim qismi arabcha va fors-tojikcha so‘zlardan iborat. Arabcha so‘zlar asosan diniy-axloqiy tushunchalarni ifodalaydi: “ilm”, “taqdir”, “halol”, “jannat”, “do‘zax”, “payg‘ambar”. [12] Fors-tojikcha birliklar esa poetiklikni oshiradi: “malika”, “shahzoda”, “javohir”, “parizod”, “taxt”, “taqinchoq”[3]. Bu qatlamlar o‘z davrining ijtimoiy-madaniy ta‘sirini ko‘rsatadi hamda o‘zbek xalqining estetik didini boyitadi.

3. Mahalliy dialektizmlar va xalqona so‘zlar

Ertaklar og‘zaki ijod mahsuli bo‘lgani sababli unda shevalarga xos leksik birliklar keng uchraydi. Masalan, Farg‘onada “yang” (yangi), Qashqadaryoda “bachcha” (bola), Xorazmda “xotin” (ayol) shakllari ishlatiladi. Bu dialektizmlar xalqning geografik, madaniy xususiyatlarini ifodalaydi va ertakning “jonli” til xususiyatini saqlaydi. Onomatopeya va takroriy birliklar (“duv-duv”, “yup-yup”, “yam-yashil”) esa tasvirni jonlantiradi.

4. Frazologizmlar va maqollar

Ertaklarda frazeologik birliklar va maqollar xalq donishmandligini ifodalovchi asosiy unsurlardir: *“Yaxshilik qil, suvga sol — Xoliq bilur”, “Do‘st boshdan, dushman so‘ngdan bilinur”*. [3,5] Frazeologizmlar esa qahramonlarning ruhiy holatini tasvirlashda xizmat qiladi: *“ko‘ngli tog‘dek bo‘ldi”, “qora terga tushdi”, “yuragi duk-duk urdi”*. Bular tilning obrazlilik darajasini oshiradi.

5. Diniy va mifologik qatlam

Islomdan keyingi davrda “Alloh”, “savob”, “gunoh”, “jannat”, “do‘zax” kabi diniy leksika keng qo‘llanadi. Bu so‘zlar axloqiy me‘yorlar va ilohiy adolat g‘oyasini ifodalaydi. Islomdan oldingi mifologik qatlam esa “dev”, “ajdar”, “pari”, “yalmog‘iz kampir”, “Humo qushi” kabi obrazlarda namoyon bo‘ladi. Ayrim ertaklarda bu ikki qatlam sintez holida uchraydi — diniy e‘tiqod bilan mifologik tasavvurlar uyg‘unlashadi.

6. Hayvonot va tabiat leksikasi

Xalqning tabiat bilan uyg‘un yashaganini hayvon va tabiatga oid leksika yaqqol ko‘rsatadi. Tulki — ayyorlik, sher — kuch, bo‘ri — yovuzlik, eshak — soddalik timsoli. “Tog‘”, “daryo”, “ko‘l”, “osmon”, “quyosh” kabi birliklar voqealar makonini belgilashda va estetik tasvirda muhim o‘rin tutadi. Ba‘zi ertaklarda ekologik g‘oya ham seziladi: daraxtni kesishga qarshi turish, tabiatni muhofaza qilish fikri xalq ongidagi ekologik madaniyatni bildiradi.

7. Urf-odat va maishiy leksika

Ertaklarda xalqning kundalik hayoti, marosim va urf-odatlariga oid leksika keng uchraydi: “to‘y”, “sovchi”, “kelin”, “nikoh”, “duo”, “hashar”. Shuningdek, “qozon”, “do‘ppi”, “chopon”, “lagan”, “palov” kabi predmet nomlari xalqning real turmush tarzini ifodalaydi.[8] Bunday birliklar ertaklarni xalq hayotining badiiy “oynasi”ga aylantiradi.

8. Qahramonlar nutqining leksik xususiyatlari

Qahramonlarning nutqi ularning ijtimoiy mavqei va xarakteriga mos shakllanadi. Podsho va amaldorlar hukmona, rasmiy tilda so‘zlasa, oddiy xalq vakillari sodda va samimiy ohangda gapiradi. Sehrli personajlarning nutqi esa dramatik va qo‘rqituvchi tusda bo‘ladi: *“Seni*

yeb qo'yaman!", *"Sehrimdan qochib qutulmassan!"*. Shu tariqa nutq orqali xarakter yaratish vositasi amalga oshiriladi.[9]

9. Badiiy vositalar

Ertaklarning poetik kuchi epitet, tashbeh, metafora, takror, maqol va matallar orqali ifodalanadi: *"Oq otli yigit"*, *"Ko'k yulduzli osmon"*, *"Uning yuzi quyoshdek nurli"* kabi ifodalar obrazni jonlantiradi.[3,5] Takrorlar (*"boribdi, boribdi"*) og'zaki ijroda eslab qolishni osonlashtiradi, maqollar esa ertakning axloqiy g'oyasini mustahkamlaydi.

Xulosa

O'zbek xalq ertaklarining leksik qatlamlari xalqning tarixiy, ijtimoiy va madaniy hayotini aks ettiruvchi murakkab lingvomadaniy tizimdir. Tadqiqot quyidagi xulosalarga olib keladi:

1. **Tarixiy-madaniy merosning aks etishi.** Ertaklarda xalqning diniy e'tiqodlari, urf-odatlar va qadimiy dunyoqarashi saqlanib, ular xalq tarixining til orqali ifodasidir.

2. **Leksik qatlamlarning xilma-xilligi.** Arxaik, diniy, maishiy va poetik birliklar uyg'unligi ertak tilini boyitadi.

3. **Qahramonlar nutqining ijtimoiy funksiyasi.** Nutq orqali qahramon xarakteri ochiladi, ijtimoiy tafovut ifodalanadi.

4. **Badiiy vositalarning samaradorligi.** Epitet, tashbeh, metafora va maqollar ertakning estetik qimmatini belgilaydi.

5. **Lingvomadaniy ahamiyat.** Ertaklar xalqning milliy tafakkuri, estetik qarashlari va axloqiy qadriyatlarini saqlovchi madaniy kod sifatida ahamiyatga ega.

Umuman olganda, o'zbek xalq ertaklarining leksik qatlamlarini o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki folklorshunoslik, madaniyatshunoslik va pedagogika uchun ham muhim nazariy hamda amaliy manba bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бауман Р. *Жанр как социальное действие* // *Quarterly Journal of Speech*. – 2000. – Т. 70. – №2. – С. 151–167.

2. Бен-Амос Д. *К определению фольклора в контексте* // *Journal of American Folklore*. – 1992. – Т. 84. – №331. – С. 3–15.
3. Боратов П. Н. *Халқ эртаклари ва уларнинг маданий аҳамияти*. – Тошкент: Фан, 1994. – 210 б.
4. Деррида Ж. *Закон жанра* // *Critical Inquiry*. – 1986. – Т. 7. – №1. – С. 55–81.
5. Дандес А. *Interpreting Folklore*. – Bloomington: Indiana University Press, 1980. – 235 с.
6. Экиджи М. *Tür kavramı ve tanımlama sorunları* // *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. – Анкара: Grafiker Yayınları, 2007. – С. 131–140.
7. Лукач Г. *Теория романа*. – Москва: Искусство, 1971. – 310 с.
8. Пропп В. *Морфология сказки*. – Москва: Наука, 1998. – 192 с.
9. Тодоров Ц. *Введение в фантастическую литературу*. – Москва: Прогресс, 1975. – 301 с.
10. Бахтин М. М. *Проблемы поэтики Достоевского. Диалогическое воображение*. – Москва: Наука, 1986. – 320 с.
11. ЮНЕСКО. *Конвенция об охране нематериального культурного наследия*. – Париж: UNESCO, 2003. – 27 с.
12. Баском У. *Формы фольклора: Прозаические повествования* // *Journal of American Folklore*. – 1965. – №78. – С. 3–20.

LINGUISTIC ADAPTATION OF ENGLISH LOANWORDS IN THE KOREAN LANGUAGE

Rakhmanova S.M.

Urgench State University named atfter Abu Rayhon Biruni, Teacher

Annotation: This article deals with the linguistic adaptation of English loanwords in the Korean language, focusing on their phonological, morphological, and semantic integration. As English has become a dominant global language, its influence on Korean vocabulary has expanded significantly, particularly in fields such as technology, entertainment, and popular culture. The research analyzes how English-origin words undergo systematic modifications to align with Korean phonetic and grammatical structures, reflecting both linguistic necessity

and cultural assimilation. By examining selected examples across different domains, the study highlights the dynamic interaction between global linguistic influence and local language identity, contributing to a deeper understanding of language contact and adaptation processes in modern Korean.

Keywords: *English loanwords, linguistic adaptation, phonological integration, morphological assimilation, semantic change, Korean language, language contact, lexical borrowing, cultural influence, language globalization*

Introduction

The influence of English on the Korean language has become one of the most dynamic phenomena in modern linguistics. With the rapid spread of globalization, technological development, and cultural exchange, a large number of English words have entered Korean vocabulary, shaping new linguistic and social realities. These borrowed elements are not merely adopted but are linguistically adapted to fit the phonological, morphological, and syntactic system of Korean. This process reflects how languages evolve to accommodate external influences while maintaining internal coherence.

Historical Background of English Influence on Korean

The penetration of English into the Korean language began in the late 19th and early 20th centuries, primarily through political, educational, and technological interactions with Western countries. However, it was after the Korean War and during the U.S. military presence in South Korea that English borrowings increased rapidly. English became a symbol of modernization, global communication, and academic progress. As a result, many English words entered Korean daily life, especially in science, education, business, and media. This historical context laid the foundation for the massive linguistic adaptation that continues to shape modern Korean.

Phonological Adaptation of English Loanwords

Phonological adaptation is one of the most visible changes English words undergo when entering Korean. Because Korean phonology lacks certain sounds found in English, such as /f/, /v/, or consonant clusters,

borrowed words are modified to fit the Korean syllable structure. For example, *coffee* becomes 커피 (keopi) and *computer* becomes 컴퓨터 (keompyuteo). These changes are governed by predictable phonological rules, demonstrating how Korean speakers naturalize foreign sounds into their linguistic system. This adaptation ensures that loanwords can be easily pronounced and integrated into Korean speech patterns.

Morphological and Syntactic Integration

Once borrowed, English words are often adapted to Korean grammatical rules. Loanwords can take Korean particles, suffixes, and inflections to form nouns, verbs, and adjectives. For instance, *service* becomes 서비스하다 (seobiseu-hada) meaning “to provide service,” showing how a noun is transformed into a verb through Korean morphology. Similarly, *check* becomes 체크하다 (chekeu-hada). These examples illustrate that English loanwords do not remain static; instead, they evolve morphologically to serve communicative needs in Korean. This morphological assimilation shows the high degree of flexibility and creativity within the Korean linguistic system.

Semantic Shifts and Meaning Change

English loanwords in Korean frequently experience semantic modification. Some retain their original meaning, while others acquire new or narrowed senses. For example, *hand phone* (핸드폰) is a Korean creation meaning “mobile phone,” even though it is not used in native English contexts. Similarly, *event* (이벤트) in Korean often refers specifically to “promotional activity” rather than a general occurrence. These semantic shifts reflect how Korean speakers reinterpret English words to match cultural and contextual realities.

Sociolinguistic Aspects and Public Perception

English borrowings in Korean are not only linguistic phenomena but also sociocultural markers. The use of English words often signifies modernity, prestige, and global awareness, particularly among younger generations. However, this trend has also generated debates about linguistic purity and cultural identity. While some view English loanwords as enriching and necessary for globalization, others fear that

excessive borrowing may erode traditional Korean expressions.

Conclusion

In conclusion, the linguistic adaptation of English loanwords in Korean reflects a complex and dynamic process shaped by historical contact, cultural exchange, and globalization. English borrowings have become an integral part of modern Korean, influencing its phonology, morphology, semantics, and sociolinguistic patterns. Through systematic adaptation, these words have been naturalized to align with Korean linguistic norms while enriching the language with new expressions and concepts.

References:

1. Kim, J.-H. (2015). English loanwords in Korean: A study of phonological and morphological adaptation. Seoul, South Korea: Hankook Munhwasa. pp. 1–260.
2. Lee, I., & Ramsey, S. R. (2000). The Korean language. Albany, NY: State University of New York Press. pp. 1–374.
3. Sohn, H.-M. (2006). Korean language in culture and society. Honolulu, HI: University of Hawai‘i Press. pp. 1–310.

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA O‘RIN, HOLAT VA PAYT RAVISHLARI GRADUONIMIYASINING ALLOMORF VA IZOMORF XUSUSIYATLARI

Atadjanova M.I.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti,
o‘qituvchi*

Annotation: This article investigates the gradonymic relations of adverbs of place, manner, and time in English and Uzbek languages, focusing on their allomorphic and isomorphic characteristics. The comparative linguistic approach applied in this study aims to reveal the degree of similarity and divergence between the two languages in expressing adverbial gradation. The paper analyzes morphological, semantic, and functional aspects of gradonymy and provides examples from both languages to demonstrate the typological parallels and distinctions in their adverbial systems.

Keywords: gradonymy, adverb, adverbs of place, adverbs of manner, adverbs of time, allomorphy, isomorphism, comparative linguistics, morphology, semantics, functional analysis, typological similarities.

Kirish

Qiyosiy tilshunoslikda *graduonimiya* tushunchasi — ya'ni daraja yoki intensivlikni ifodalovchi leksik birliklar o'rtasidagi iyerarxik munosabat — tillarning semantik tizimini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu hodisa ayniqsa ravishlar tizimida yaqqol namoyon bo'ladi, chunki o'rin, holat va payt ma'nolari turlicha darajada intensivlik yoki aniqlik bilan ifodalanadi.

Ingliz va o'zbek tillari turli til oilalariga — mos ravishda hind-yevropa va turkiy tillar oilasiga — mansub bo'lishiga qaramay, ularning ravishlar tizimida ba'zi umumiy (izomorf) va farqli (allomorf) jihatlar mavjud. Ushbu o'xshashlik va tafovutlarni tahlil etish tillararo tipologik va semantik yaqinlikni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Nazariy asoslar

Graduonimiya atamasi “gradus” (daraja) va “onyma” (nom) so'zlaridan kelib chiqqan bo'lib, ma'lum semantik sohada darajalanishni ifodalovchi birliklarni anglatadi. Ravishlar, odatda, fe'l, sifat yoki boshqa ravishlarni aniqlovchi birlik sifatida intensivlik, davomiylilik yoki makon-vaqt kengligini ifodalashda muhim rol o'ynaydi.¹ O'zbek tilshunosligida ham ravishlarning darajalanishi (*ravishlarning darajasi*) miqdoriy yoki sifat jihatdan farqlanishni ifodalovchi vosita sifatida o'rganilgan.² Biroq ingliz va o'zbek tillarida ravishlarning graduonimiyasi qiyosiy tahlil asosida yetarlicha tadqiq etilmagan, bu esa mazkur ishning dolzarbligini belgilaydi.

Ravishlar graduonimiyasining allomorf xususiyatlari

Allomorf xususiyatlar har ikki tildagi ravishlarning morfologik tuzilishi va so'z yasash modellari orqali namoyon bo'ladi. Ingliz tilida ravishlarning darajalanishi asosan sintetik (qo'shimchalar yordamida) yoki analitik (birikmalar orqali) yo'l bilan amalga oshadi. Masalan: *fast* – *faster* – *fastest*; *often* – *more often* – *most often*. O'zbek tilida esa

darajalanish sintetik, leksik va sintaktik vositalar orqali yuz beradi, masalan: reduplikatsiya (*asta-sekin*), affiksatsiya (*tezroq, sekinroq*), yoki miqdor ifodalovchi birliklar orqali (*juda tez*,

¹ Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman, 1985, pp. 445–447.

² Karimov, A. *O‘zbek tilida ravishlarning darajalanish tizimi*. Toshkent: Fan nashriyoti, 2012.

nihoyatda sekin).

Shunday qilib, ingliz tili uchun darajalanish ko‘proq morfologik qoliplar (-er, -est) orqali amalga oshsa, o‘zbek tilida agglutinativ tuzilma tufayli affiksatsiya va birikmalar yordamida yanada erkin ifodalanadi. Bu esa tillar o‘rtasidagi asosiy allomorf farqlardan biridir.

Ravishlar graduonimiyasining izomorf xususiyatlari

Tuzilma jihatdan farqlar mavjud bo‘lishiga qaramay, ikkala tilda ham o‘xshash izomorf parallel tizimlar kuzatiladi.³ Har ikkala tilda intensivlikni ifodalash uchun qiyosiy va orttirma daraja shakllari mavjud bo‘lib, ular semantik iyerarxiya asosida joylashadi:

- Past daraja: *slightly, a little* – *biroz, sal*
- O‘rta daraja: *quite, rather* – *anchagina, biroz ortiq*
- Yuqori daraja: *very, extremely* – *juda, nihoyatda*

Bundan tashqari, kontekstual kuchaytiruvchilar (*so quickly* – *shunchalik tez*) har ikkala tilda ham qo‘llanadi. Darajalanishning bunday universalligi uning tipologik izomorf tabiatini tasdiqlaydi.

Semantik va funksional tahlil

Semantik jihatdan o‘rin (*here, there* – *bu yerda, u yerda*), holat (*slowly, quickly* – *sekin, tez*) va payt (*now, soon, always* – *hozir, tez orada, har doim*) ravishlari darajalanish imkoniyatiga ega. Masalan: Ingliz tilida – *very soon, so far, quite near* O‘zbek tilida – *juda tez orada, nihoyatda uzoq, anchagina yaqin*.

³ Cruse, D. A. *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press, 2000, pp. 270–274.

Funksional jihatdan esa ravishlarning graduonimiyasi nutqning ifodaliligi va aniqligini oshiradi, pragmatik hamda uslubiy vazifani

bajaradi. Darajalanish madaniy va kognitiv qarashlardagi intensivlikni baholash uslublarini ham aks ettiradi.

Munozara

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ingliz tili darajalanishni asosan analitik shakllar orqali ifodalasa, o'zbek tili morfologik jihatdan boy vositalar – affiksatsiya va reduplikatsiya orqali – kengroq imkoniyatlarga ega.

Biroq semantik jihatdan har ikkala tilda o'xshashliklar mavjud bo'lib, bu tilning universal qonuniyatlarini tasdiqlaydi.

Allomorf va izomorf xususiyatlarning birgalikda mavjudligi graduonimiyaning har bir tilda o'ziga xos, shu bilan birga umumiy til qonuniyatlariga mosligini ko'rsatadi. Ushbu xulosalar qiyosiy tilshunoslik, leksikografiya va tarjimashunoslik uchun muhim ahamiyatga ega.

Xulosa

Ingliz va o'zbek tillarida o'rin, holat va payt ravishlarining graduonimiyasini qiyosiy tahlil qilish natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Allomorf xususiyatlar darajalanishning morfologik ifodasida yaqqol namoyon bo'ladi;

2. Izomorf xususiyatlar semantik iyerarxiya va funksional qo'llanishda ko'rinadi;

3. Har ikkala tilda intensivlik va darajani ifodalash umumiy universal tamoyillarga tayanadi, ammo tuzilma jihatidan farqlanadi;

4. Bu xususiyatlarni chuqur o'rganish tarjima, til o'qitish va ikki tilli lug'atlar sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Kelgusida tadqiqotlarni sifat yoki fe'l kabi boshqa so'z turkumlarining graduonimiyasi asosida kengaytirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Cruse, D. A. (2000). *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford University Press.

2. Karimov, A. (2012). *O'zbek tilida ravishlarning darajalanish tizimi*. Toshkent: Fan nashriyoti.
3. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman.
4. Lyons, J. (1977). *Semantics (Vol. 2)*. Cambridge University Press.
5. Tursunov, U. (2018). *O'zbek tilining zamonaviy grammatikasi*. Urganch: UrDU nashriyoti.

INGLIZ BADIY ASARLARIDA SARLAVHA SIFATIDA QO'LLANILADIGAN FRAZEOLGIK BIRLIKLARNING BAJARADIGAN VAZIFASI

Urazmetov R.Y.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti,
o'qituvchisi*

Annotation: *This article discusses the function of phraseological units used as titles in English literary works.*

Samarqand frazeologizmlari maktabining etakchi namoyondasi bo'lgan Yu.Yu Avaliani o'z paytida frazeologizmlarning badiiy matnda faollashuvida bajaradigan vazifalarini o'rganayotib, quyidagilarni eslatib ketgan edi: «ma'lum badiiy asar doirasida frazeologik birliklar badiiy yaxlitning poetik tuzilishidan o'rin oladi va ushbu asarning umumiy ruhiyatidan kuch oladi, uning poetik qonuniyatlariga bo'ysunadi, hamda pirovardida asar g'oyaviy maqsadiga moslashadi» (Avaliani 1976:23). Haqiqatdan ham, badiiy asarni shakl va mazmun yaxlitligidan tarkib topadigan struktur butunlik sifatida qarash lozim. Uning barcha elementlari yagona vazifa va maqsad ijrosi doirasida o'zaro munosabatlarga kirishadilar hamda asarning g'oyaviy mazmunini shakllantirish uchun xizmat qiladilar. Bu jihatdan, ayniqsa, sarlavha sifatida qo'llanilayotgan frazeologik birliklarning bajaradigan vazifasi e'tiborga loyiqdir. Ushbu birliklarning asar poetikasida obrazli simvol vazifasini bajarishi tadqiqotchilar tomonidan qayd etilgan. Binobarin, Sh.Safarov ingliz yozuvchisi M.Sparkning «The Dark Glasses» hikoyasining matnda bajarayotgan vazifalari haqida to'xtalib, aslida

erkin soʻz birikmasi boʻlgan «dark glasses» iborasining asar gʻoyasiga moslashuvi jarayonida obrazlilik xususiyatini egallab, frazeologizmlar qatoridan oʻrin olishini izohlab bergan (Safarov 1983:80). Birinchidan, asar kahramonlari Simonds va Grey kasblari shifokor boʻlishiga qaramasdan meros egasi boʻlish izmida hech narsadan, hatto boshqalarni oʻldirishdan ham qaytmaydilar. Xuddi shu badbashara bandalar oʻz istaklari, yovuzliklarini «qora koʻzoynak» vositasida yashirish izmidalar: Dark glasses hide dark thought (Spark M. The Public Image. Stories. – M., 1976. – P.229). Ikkinchidan bunday gʻazabomus holatlarni nafaqat «kora koʻzoynak» orqali koʻrish, balki eshitish istagi tugʻiladi: and there is a limit to what one can listen to with naked eyes (p. 216).

Tahlildan koʻrinib turibdiki, oldingi erkin birikma sifatida qoʻllanilgan nutqiy tuzilma matn mazmunining rivoji jarayonida frazeologizm xususiyatini oladi va natijada sarlavha turgʻunlashadi, obrazli birlik namunasida idrok etiladi va takroriy qoʻllanishga xoslanadi.

Frazeologik koʻrinishdagi sarlavha nominativ vazifanigina bajarib qolmasdan, balki muallifning tasvirlanayotgan hodisa – voqelarga munosabatini ifodalovchi pragmatik vazifalar ijrosiga ham moyilligini ilmiy – fantastik asarlar sarlavhalari misolida ham koʻrishimiz mumkin: «Stitch in Time» (John Wyndham), «At All Costs» (David Weber).

Masalan, yozuvchi Ernst Hemingueyning The Snows of Klimanjora asarida sarlavha frazeologik birlik koʻrinishiga ega. Semantik nuqtai nazardan olinganda ushbu sarlavha obrazlilik, ramziylik xususiyatiga egadir, u asarning mazmuni, gʻoyaviy mohiyati haqidagi axborotni oʻta siqiq va qulay shaklda etkazmoqda. Hikoyada bayon qilinayotgan voqea Afrikadagi eng baland Klimanjaro togʻi etagida kechmoqda. Yozuvchi asar qahramoni Garrining oʻlim oldidagi ruhiy holatini aniq tasvirlab bergan. Umr boʻyi shu togʻ choʻqqisiga chiqishni orzu qilgan Garrining orzusi sanʼatning yuqori choʻqqisiga chiqishni niyat qilgan rassom ruhiyatiga qiyoslanadi. Qorlar bilan qoplangan Klimanjaro choʻqqisining haqiqiy sanʼat choʻqqisi oʻrtasida yuzaga kelayotgan assotsiativ – oʻxshatish ushbu hikoya gʻoyaviy mazmunining eng yuqori

nuqtasidir. Ammo bunday ramziy ko‘tarinkilik asarning oxirida biroz kinoyali tus oladi: ... all he could see as wide as all the world, great, high and unbelievable white in the sun. was the top of Klimanjaro. And then he knew that there was where he was going.

Ushbu hikoyada sarlavha-frazeologizm vosita ifodalanayotgan obraz-ramz boshqa ifoda vositalariga ega bo‘lgan obrazlar (masalan, o‘lim obrazi) bilan hamrohlikda kechayotgan hodisalar mohiyatini ochishga hamda muallifning pragmatik intensiyasining aniq voqelantirishga xizmat qiladi.

J. Galsuorsining A Modern Comedy trilogiyasiga kiradigan Swan Song asarining sarlavhasi ham frazeologik birlik vositasida shakllangan. Swan Song birikmasi izohli va tarjima lug‘atlarida turg‘un ibora sifatida qayd etilgan (The Oxford Dictionary; Anglo-russkiy frazeologicheskiy slovar). Ushbu frazeologizm – sarlavha o‘quvchiga asarning mavzusi haqida oldindan ma’lum bir axborotni etkazmoqda.

Tarjima lug‘atlarida, masalan, A. Kuninning «Ingliz-rus frazeologik lug‘ati» da Swan Song frazeologizmining ma’nosi «Lebedennaya pesnya» ya’ni «o‘lim oldi qo‘shig‘i», «insonning o‘lim oldidan bajaradigan eng muhim ishi» sifatida izohlanadi. Xuddi shu ma’nolardan birinchisi («o‘lim oldi qo‘shig‘i») asarning asosiy leytmotivini, uning mazmuniy yadrosini tashkil qiladi. Asarda bu mazmuniy yadro zahirasi frazeologik birlik vositasida ifodalangan. Frazeologik birlikning keyingi «oxirgi ish» yoki «biror narsaning tugashi» ma’nosi esa, asarning botiniy mazmunini, mavzuning asl mohiyatini oydinlashtirish vazifasini o‘taydi.

Swan Song frazeologik birligi to‘liq shaklda asar matnida faqat bir marta uchrasada, ammo uning qismlari alohida ko‘rinishda personajlar va muallif nutqida personajlar ichki dunyosi va ruhiy holatini tasvirlash jarayonida bir necha marta uchraydi.

Asarning asosiy g‘oyasi – eksplutatorlarning inqirozga uchrashi va tugab borishidir. Xuddi shuningdek, Somsning oldingi xotining sevgisiga bo‘lgan umidining so‘nishi ham asosiy g‘oya atrofida rivojlanayotgan g‘oyadir. Shuning uchun ham, Soms ko‘l atrofida sayr

qilayotganida Swan ning paydo bo'lishi uning Iren haqidagi xotiralari bilan bogliq.

E.Hemingueyning «Hills like white Elephants» hikoyasida Jig va uning hamrohi tashlandiq stansiyada poezdni kutadi. Jig- o'tmish va o'zi qo'rqib turgan kelajakning o'rtasida sargardon. O'z baxtini saqlab qolishga urinsada, lekin niyatining puch ekanligini tushunib turibdi. Hikoya sahifalarida «oq fillar» obrazini faqat uch marta uchratamiz, lekin ular bevosita qahramonning ruhiy holatini yoritish uchun etarli. Qiyoslang: They were white in the sun and the country was brown and dry. «They look like white Elephants», she said.

Sarlavhada qo'llanilayotgan white elephant frazeologik birligi lug'atlarda «vayronaga olib keluvchi mulk» yoki «kechish qiyin bo'lgan sovg'a» ma'nolarida izohlanadi. Lekin ushbu birikma «haqiqiy qimmatbaho mulk» ma'nosini yana ham yashirin ko'rinishda ifodalaydi. Ushbu frazeologik birlikning xuddi shu ko'pma'noliligida hikoyaning tagma'nosi yashiringan. Jigning oila va bola haqidagi xayollari, umidlari uning kelajak haqidagi umidi bilan chambarchas bilan bog'liqdir.

Shunday qilib, frazeologik birliklarning badiiy asarlar sarlavhasi sifatida qo'llanishida namoyon bo'ladigan pragmatik samara, birinchidan, ushbu birliklarning semantik xususiyatlari bilan izohlansa, ikkinchidan, ushbu samara har bir asarning umumiy g'oyasi doirasida shakllanadi va voqelanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Avaliani Yu.Yu. Aktualnie voprosi sovremennoy lingvistiki// Estestvennie i gumanitarnie nauki. – Samarkand, 1976. –S.19-27.
2. Safarov Sh. Stilisticheskie aspekti funktsionarniya ustoychivix slovosochetaniy v xudojestvennom tekste//Voprosi frazeologicheskoy stilistiki. – Samarkand, 1983. –S.78-80.
3. Spark M. The Public Image. Stories. – M., 1976. – P.229

REVIEW OF 'METAPHORS WE LIVE BY' BY GEORGE LAKOFF AND MARK JOHNSON

*Author: Khalbayeva Mokhinur – a student of Translation theory
and practice department, Foreign philology faculty, Urgench state
university named after Abu Rayhan Biruni*

*Supervisor: Rahimova Guzal Yuldashovna, PhD in philological
science, i.a. professor of translation theory and practice department,
Foreign philology faculty, Urgench State University named after Abu
Rayhan Biruni*

Annotation: Current review explores the theoretical framework, major arguments, and the profound implications of metaphor theory for linguistics, cognitive science, and philosophy of language. "Metaphors We Live By," authored by George Lakoff and Mark Johnson, revolutionizes the understanding of metaphor by proposing that metaphors are not mere linguistic flourishes but fundamental cognitive mechanisms shaping how humans perceive, think, and communicate. The authors demonstrate that metaphors structure our reality and govern both understanding and everyday functioning.

Key words: Conceptual metaphor, cognitive linguistics, metaphor theory, language and thought, conceptual system, metaphorical cognition, argument is war, embodiment in language

The conceptual analysis of metaphors in different language systems is crucial because metaphors fundamentally shape how people think, understand, and communicate abstract ideas across cultures. Rather than mere rhetorical or linguistic ornaments, conceptual metaphors are basic cognitive tools that structure our perceptions and reasoning by mapping concepts from a familiar source domain onto a less familiar target domain. This mapping influences how speakers conceptualize and express complex ideas, emotions, and relationships in various languages.

A metaphor is a cognitive and linguistic mechanism whereby one idea or conceptual domain is understood in terms of another. In cognitive linguistics, it is defined as the process of mapping knowledge or experience from a familiar source domain onto a less familiar target

domain to help conceptualize and communicate abstract or complex concepts¹⁵⁰. For example, understanding quantity in terms of directionality ("prices are rising") or time in terms of money ("spend time") are common metaphorical mappings. Far from being mere decorative language, metaphors form fundamental cognitive structures that shape how people perceive, reason, and express thoughts. They influence not only poetic and literary language but everyday communication and thought processes.

Metaphors exist as deeply embedded mental mappings that connect bodily, sensory, or cultural experiences to abstract ideas, making them essential in meaning construction and human cognition. This understanding highlights that metaphor is not just stylistic but central to how language reflects and organizes human conceptualization and interaction with reality. It explains why metaphors are pervasive across languages and cultures, often revealing both universal cognitive patterns and culture-specific conceptualizations.

Exploring metaphors conceptually across languages reveals the underlying cultural models and cognitive frameworks that govern different linguistic expressions and thought processes. It helps uncover both universal human experiences reflected in shared metaphors and culture-specific variations that enrich language diversity. Moreover, it improves translation accuracy, language teaching, and cross-cultural communication by revealing how meaning is created and conveyed metaphorically in each language system.

Conceptual metaphor theory thus bridges language and cognition, showing that language is deeply symbolic and tied to human conceptualization. Understanding metaphors conceptually allows linguists, translators, and educators to better grasp polysemy, abstract vocabulary, and the role of imagination in language use, ultimately enhancing language learning and intercultural understanding

Metaphors We Live By, published in 1980 by George Lakoff and Mark Johnson, is a seminal work in the field of cognitive linguistics that

¹⁵⁰ Romman Omar Abu. Conceptual Metaphor Theory in Cognitive Linguistics. *Jordan Journal of Applied Science-Humanities Series*, Vol. 43, no. 2, 2025, Article 8, <https://doi.org/10.35192/jjoas-h.v43i2.1182>.

revolutionized the understanding of metaphor. Unlike traditional perspectives that considered metaphor as merely a decorative element of language or a poetic device, Lakoff and Johnson argue that metaphor is a fundamental component of human thought and reasoning.

The book demonstrates that metaphors are not just linguistic expressions but reflect the ways in which we conceptualize the world around us. The central thesis of the book is the concept of conceptual metaphors, which posits that we understand abstract concepts in terms of more concrete experiences. For example, time is often conceptualized in terms of money, as in expressions like "spending time" or "saving time"¹⁵¹. Similarly, arguments are conceptualized as war ("defending a position", "attacking an argument"). These metaphors are pervasive in everyday language and shape not only our communication but also our cognition and behavior. By analyzing these patterns, Lakoff and Johnson demonstrate that metaphors structure our experiences in systematic ways.

The authors highlight that the metaphorical structure of language is not arbitrary but grounded in human embodiment. That is, our physical and social experiences provide the basis for metaphorical thinking. For instance, the metaphor "up is good, down is bad" emerges from bodily experiences of balance, health, and social hierarchies. This insight underscores the idea that cognition is embodied, and metaphors arise naturally from our interactions with the physical and social world. One of the key strengths of the book is its extensive use of examples from everyday language.

The authors analyze metaphors in domains such as love, morality, time, and life itself, showing that they are deeply ingrained in our conceptual system. For instance, life is often conceptualized as a journey ("He is at a crossroads in life", "She is moving forward"), illustrating how metaphor helps structure abstract, complex experiences in familiar terms. By highlighting these patterns, the book reveals that

¹⁵¹ Levai Katalin. The TIME IS MONEY Metaphor in English and Czech. *International Journal of Linguistics*, 2025 <https://doi.org/10.30564/fls.v7i1.7550>

human thought is largely metaphorical, challenging traditional philosophical assumptions that language merely labels reality.

Chapters 1 through 5, as well as later chapters, explore various metaphorical concepts in depth. Lakoff and Johnson discuss the metaphors of argument, presenting the common conceptual metaphor '*argument is war*'¹⁵², and demonstrate how it influences the language we use and, consequently, our attitudes toward disagreement. They also explore the metaphorical structure of time, showing how it is conceptualized spatially or economically. The text examines moral metaphors, revealing cultural differences in how abstract ideas are structured metaphorically. Such analysis provides readers with both theoretical frameworks and practical illustrations, making the concepts accessible and applicable.

The significance of *Metaphors We Live By* extends beyond linguistics. The book has influenced fields such as philosophy, psychology, education, and cognitive science by demonstrating that thought itself is metaphorically structured. The authors emphasize that understanding these metaphorical structures can provide insights into human reasoning, creativity, and even social behavior. The work challenges readers to reconsider the relationship between language, thought, and reality, highlighting that the metaphors we use are not merely linguistic but also cognitive tools that shape perception and action.

Another notable aspect of the book is its challenge to objectivist views of knowledge. By demonstrating that even seemingly "objective" concepts are structured metaphorically, Lakoff and Johnson show that human understanding is always interpretative and culturally influenced. This perspective has profound implications for cross-cultural communication, philosophy of mind, and the study of knowledge, suggesting that different cultures may conceptualize the same experiences in fundamentally different ways due to their metaphorical frameworks. In conclusion, *Metaphors We Live By* is a ground breaking and highly influential text that reshapes the study of language and

¹⁵² Lakoff G. Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: University of Chicago Press, 1981. – P.46

cognition. Its arguments are well- supported, clear, and illustrated with abundant examples.

The work is essential for students and researchers in linguistics, philosophy, cognitive science, and related disciplines. By demonstrating that metaphors permeate everyday thought, the book invites readers to become more aware of the conceptual frameworks underlying language and thought. It is not only a scholarly text but also a transformative perspective on human cognition. The insights from this book continue to inform contemporary research, emphasizing that to understand human thought, one must understand the metaphors we live by.

Reference:

1. Lakoff G., Johnson M. (2009). George Lakoff & Mark Johnson, Metaphors we live by. PhilPapers.
2. Steen G. (2011). Understanding Metaphor in Literature. Routledge.
3. Gibbs R. W., Jr. (1994). The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding. Cambridge University Press.
4. Fauconnier G., Turner M. (2003). The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities. Basic Books.
5. Norvig P. (n.d.). Review of "Metaphors We Live By" by Lakoff and Johnson.

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA MIFONIM KOMPONENTLI FRAZEOLIGIZMLAR

Sapayeva F.N.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, katta
o‘qituvchi*

Annotation: This article examines the semantic and cultural aspects of phraseological units based on ancient myths and religious sources in the English and Uzbek languages. Mythological and onomastic phraseological units are connected to the national mentality, historical experience, and culture, and their translation and interpretation pose linguocultural challenges.

Keywords: phraseologisms (phraseological units), myths (or legends), mythology, etymology, semantics, culture, translation, linguoculturology (linguistic-cultural studies)

Qadimgi afsonalar bilan bog‘liq leksikalarning Yevropa tillariga tarqalishi qadimgi Yunoniston va Rim tarixi va madaniyatida muhim rol o‘ynaydi. Lingvistik frazeologik birliklarni tahlil qilish xalqning milliy o‘ziga xosligini, xususiyatlari va mentalitetini, boshqacha aytganda, o‘sha xalqning xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. Frazeologik birliklar inson tafakkurining mohiyatini va odamlarning ruhiy tajribasini o‘z ichiga oladi. Boshqa tillarda bo‘lgani kabi ingliz va o‘zbek tillarida ham so‘z birikmalarining milliy-madaniy semantikasi, ya’ni ularning ma’nosi ingliz va o‘zbek tabiati, xalq og‘zaki ijodi, san’ati, adabiyoti, ilm-fan, urf-odatlari, kundalik hayotining o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi. Aytish mumkinki, onomastik shakllanishlar xalqning o‘tmishi va bugungi hayoti o‘rtasida ko‘prik bo‘lib kelgan.

Frazeologik birliklardan qanday foydalanishni bilish muhim; aks holda, boshqalar bilan muloqot qilishda tushunmovchiliklar paydo bo‘ladi. Frazeologik birliklarni o‘rganish o‘quvchilarning so‘z boyligini oshiradi, shuningdek, ular inson xarakterining ijobiy va salbiy tomonlarini ajrata oladilar. Turli strukturaviy tillardagi frazeologik birliklar, ularning etimologiyasi, tuzilishi, semantikasi va tasnifini

ixtisoslashtirilgan holda o'rganish tilshunoslikning muhim vazifalaridan biridir¹⁵³.

Jahon tilshunosligida frazeologik birliklar bo'yicha ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. Bu borada A.V.Kunin, N.N.Amosova, V.V.Vinogradov, A.I.Smirnitskiy, S.I.Ozhegov, A.I.Molotkov, I.A.Melchuk, I.S.Toroptsevlarning asarlari katta ahamiyatga ega. Shu kabi o'zbek olimlari M.Jo'rayev, M.Narziqulova, M.Afzalov, H.Zarifov, G'.Akramov, K.Imomov, X.Egamov, A.Musaqulov, Sh.Turdimovlar ham frazeologik birliklarni turli nuqtai nazardan o'rganib, ularni turli tamoyillarga ko'ra: etimologik, semantik, funksional va strukturaviy jihatdan tasniflagan.

Mifonimiya onomastik fazoning o'ziga xos shakli bo'lib, u kishi nomlari, hayvonlar, o'simliklar, xalqlar nomlari, hech qachon mavjud bo'lmagan geografik va kosmografik ob'yektlardir. Bular, birinchi navbatda, teonimlar (xudolarning nomlari) va demononimlar (turli xil jinlar va farishtalarning nomlari). Qahramonlar va titanlarning nomlari - antroponimiya va teonimiya - mifonimlar bilan frazeologik birliklarda o'rin egallaydi. Bu guruhga Injil afsonalari va qadimiy afsonalar kiradi:

Injil afsonalari.

a) **Adam's apple** (Odam Ato olmasi) - inson tomog'idan chiqib turgan azarrachaga berilgan nom. Biror kishi gapirganda yuqoriga va pastga siljiydi. G'alati ism Odam Ato yegan olma (taqiqlangan meva) bo'lagi uning tomog'iga tiqilib, bu g'alati shish paydo bo'lishiga sabab bo'lganligi haqidagi mashhur e'tiqoddan kelib chiqqan. Darhaqiqat, bu o'smirlik davrida o'g'il bolalarda paydo bo'ladigan halqumning old qismidir¹⁵⁴.

b) **Noah's ark** (Nuhkemasi) - Buyuk To'fon haqidagi qadimiy afsona: yer yorilib va Xudo odamlarni hammasini g'arq qiladigan katta toshqin orqali jazolashga qaror qiladi. Ammo Nuh ismli solih odam va uning uchta o'g'li bor edi, Xudo ularni boshqalar bilan birga yo'q qilishni xohlamaydi. Shunday qilib, Xudo Nuhni kelayotgan to'fon haqida ogohlantiradi va odamga yog'ochdan kema yasashni (qurilish

¹⁵³ Ризоева М. Ўзбек халқ мифологик афсоналари (ўзига хос хусусиятлари, таснифи ва образлар тизими): –Тошкент, 2020. –Б. 14.

¹⁵⁴ Нурмонов А. Ўзбек тилшунослиги тарихи. – Тошкент: Ўзбекистон, 2002. – Б. 9.

bo'yicha ko'rsatmalar Injil hikoyasida batafsil bayon etilgan) va kemaga har xil tirik mavjudotlardan ikkitasini, bir erkak va bir urg'ochi olib kelishni, ularni tirik saqlashni buyuradi. Qirq kechayu kunduz yomg'ir va to'fon to'xtagach, Nuh kemanding yagona derazasidan qarg'ani qo'yib yubordi va yer hali suv bilan qoplangani uchun qush tez orada qaytib keladi. Keyin u kaptarni qo'yib yuboradi, lekin u ham qaytib keladi. Yetti kundan keyin Nuh yana kaptarni uchirib yuboradi va bu safar tumshug'ida zaytun bargi bilan qaytib keladi. Bu qush quruq joy topib olganini anglatardi. Nuh va uning oilasi, shuningdek, bu kemada boshpana qilgan hayvonlar bu dunyoda yangi hayot boshlash uchun paydo bo'ladi. "Nuh kemasi" iborasi majoziy ma'noda xavfsiz joy, najot vositasi sifatida ishlatiladi. O'zbek tilida bu ibora "Nuh kemasi" deb tarjima qilingan. O'zbek tilining frazeologik lug'atida bu ibora xuddi ingliz tilidagi kabi o'z ma'nosini saqlab qolgan¹⁵⁵.

d)O'lim farishtasi Azroil haqida o'zbeklarda bir maqol bor: "Otamning o'limiga yig'lamayman, o'lim eshigimiz taqillaganini yig'layman". Ingliz mifologik frazeologizmlarining etimologiyasi Injil asosida tuzilgan bo'lsa, o'zbeklarda mifologik frazeologizmlar Qur'onga asoslanganligini qayd etishimiz mumkin. Muqaddas kitobdan olingan frazeologik birliklarning o'ziga xos xususiyati shundaki, ular Bibliya matniga ko'ra asl shaklida saqlanib qolgan¹⁵⁶.

e)Qadimgi afsonalar "**In the arms of Morpheus**" - Morfeyning qo'lida - klassik mifologiyasida Morfey tushlar xudosi va uyqu xudosi Gipnosning o'g'li bo'lgan dagan mifik qarashlar majdud. U odatda qanotli keksa odam sifatida tasvirlangan, uning sevimli gullari ko'knorlar bilan o'ralgan, chunki ko'knori tushlarni keltirib chiqaradi. Morfeyning qo'lida bo'lish uyqu yoki tush ko'rishni anglatadi. Bu ibora mumtoz she'riyatda tez-tez uchraydi. Zamonaviy nutqda u faqat istehzo bilan ishlatiladi¹⁵⁷.

f) **Achilles' heel** – "Axilles to'pig'I" iborasi zaif yoki zaif nuqtani tasvirlash uchun ishlatiladi. Metafora mifologiyadan olingan. O'zining "Iliada" dostonining qahramoni Axilles Troya urushi yunon

¹⁵⁵ Kramsh C. Language and Culture. Oxford University Press, 2009, 134 p.

¹⁵⁶ Lakoff G., Johnson M. Metaphors we live by. Univeristy of Chicago Press, 1980, 168 p

¹⁵⁷ Lakoff G., Johnson M. Metaphors we live by. Univeristy of Chicago Press, 1980, 168 p

qahramonlarining eng mashhuri edi. Rim yozuvchisi Thetis tomonidan aytilgan Gomerdan keyingi afsonaga ko'ra, Axillesning onasi o'g'lining eng mashhur qahramonlardan biriga aylanishi haqidagi bashoratni bilar edi, lekin u Troyani qamal qilish paytida o'ldirilishi haqida ogohlantirilgan. Shunday qilib, u Axillesni daxlsiz qilish uchun uni Stiks daryosiga cho'ktirishga harakat qilgan va muvaffaqiyatga erishgan, faqat suvga botirmasdan ushlab turgan tovonni himoyasiz bo'lib qoladi. Troya urushi paytida Parij shu joyda Axillesni yarador qiladi va u jarohatdan vafot etadi [4, p. 88].

Bu frazeologik birliklar yuqori darajadagi semantik yaxlitlikka ega bo'lib, frazeologizmlar tarkibidagi tarkibiy qismlarning ma'nosi yoki til taraqqiyotining hozirgi bosqichi bilan belgilanmaganligidan kelib chiqadi. To'g'ri o'rganishning yetishmasligi ko'proq bibliyaviy va eskirgan tarkibiy qismlarga ega frazeologik birliklarni noto'g'ri tushunishga olib keladi. Ularning kelib chiqishini, ya'ni etimologiyasini o'rganish, ularni to'g'ri tushunish va ishlatish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ризоева М. Ўзбек халқ мифологик афсоналари (ўзига хос хусусиятлари, таснифи ва образлар тизими): –Тошкент, 2020. –Б. 14.

2. Нурмонов А. Ўзбек тилшунослиги тарихи. – Тошкент: Ўзбекистон, 2002. – Б. 9.

3. Kramersch C. Language and Culture. Oxford University Press, 2009, 134 p.

4. Lakoff G., Johnson M. Metaphors we live by. Univeristy of Chicago Press, 1980, 168 p.

5. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии. 3-е изд. — М.: Эдиториал УРСС, 2013. — 216 с. ISBN 978-5-397-03557-6

FRANSUZ TILIDAGI SON TARKIBLI AYRIM FRAZEOLOGIZMLAR XUSUSIDA

Atasheva G.M.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti,
o‘qituvchi*

Annonation: *this article discusses phraseological expressions with the numbers "three", "four" and "five" in french.*

Keywords: *phraseologism, phraseological units, number one and two, jamais deux sans trois, se mettre en quatre, cinq sur cinq.*

Chet tillarini o‘rganish va o‘rgatish hozirgi kunda dolzarb masala bo‘lib borayotgani tufayli xorijiy tillardagi turli iboralar tarjimada qiyinchiliklarga sabab bo‘lishi mumkin. Bularni o‘rganib qo‘yish foydadan holi bo‘lmaydi. Quyida biz fransuz tilidagi son tarkibli iboralardan bir qanchasi bilan tanishib chiqamiz.

Odatda, son so‘z turkumiga oid so‘zlar qo‘llanilish holatiga qarab turli xil ma’nolarda ishlatiladi. Kundalik hayotimizda ko‘p ishlatiladigan bir, ikki, uch, to‘rt, yetti kabi sonlar xususida to‘xtaladigan bo‘lsak, bu sonlar nafaqat fransuz tilida, balki boshqa tillarda ham o‘z ma’nosidan tashqari turli xil ramziy ma’nolarni ifodalab kelgan. Fransuz tilida sonlar gapda ot bilan qo‘llanilganda ot sonda moslashadi. Agar raqam ma’nosidagi bu so‘zlar gapda otdan boshqa so‘z turkumlari bilan ifodalansa, ya’ni fe’l bilan yoki predlog bilan qo‘llanilsa, ular o‘z ma’nosini yo‘qotadi. Fransuz tili juda boy va ifodali til bo‘lib, unda sonlar faqat miqdorni bildiruvchi vosita emas, balki ramziy va ma’naviy ma’noga ega bo‘lgan iboralarda ham ishlatiladi. Quyida 3, 4, 5 va 6 sonlari ishtirok etgan mashhur iboralar va ularning ma’nolarini keltirib o‘tamiz.

“Trois” – 3 soni fransuz tilida ko‘pincha takrorlanish yoki to‘liqlik ma’nosini beradi.

Jamais deux sans trois — “uchdan puch.” Ya’ni: agar biror voqea ikki marta takrorlansa, u yana sodir bo‘lishi ehtimoli katta. Masalan: Il n’a pas pu passé l’examen deux fois, jamais deux sans trois. – U ikki marta imtihondan o‘ta olmadi, uchdan puch. Demak, u uchinchi marta ham imtihondan yiqilishi mumkin.

En deux temps trois mouvements – juda tez. Bu iboraning kelib chiqishi harbiy sohaga borib taqaladi va ishni tez ham samarali bajarish ma’nosini ifodalaydi.

Compter jusqu’à trois – uchgacha sanamoq. Bu ibora odatda ogohlantirish yoki sabr tugayotganini bildirish uchun ishlatiladi. Masalan: *Je vais compter jusqu’à trois et tu dois te lever.* – Men uchgacha sanayman va sen o’rningdan turishing kerak.

Avoir trois poils sur le menton – “iyagida uchta tuk bor bo’lmoq.” Bu ibora hali yosh, tajribasiz odamni tasvirlash uchun ishlatiladi.

Etre haut comme trois pommes – juda past bo’yli bo’lmoq. Bu asosan yosh bolakaylarga nisbatan ishlatiladi. Masalan: *La dernière fois que j’ai vu ta fille elle était haute comme trois pommes.* – Qizingni oxirgi marta ko’rganimda u kichkinagina edi.

“Quatre” – 4 soni bilan bog’liq iboralar fransuz madaniyatida ko’pincha mehnat, aniqlik yoki to’rtta yo’nalishni anglatadi.

Se mettre en quatre = se couper en quatre – “Kim uchundir o’zini to’rt bo’lib yubormoq.” Ya’ni, biror mushkul ishni bajarish uchun barcha imkoniyatlarni ishga solmoq yoki kimgadir yordam berish uchun tinmay harakat qilmoq, yelib-yugurmoq. Masalan: *Il se met en quatre pour son ami.* – U do’sti uchun yelib-yugurib yuribdi.

A un de ces quatre! – tez orada ko’rishguncha, degan ma’noni bildiradi.

Un de ces quatre matins yoki *un de ces quatre* – shu kunlarda, yaqinda, tez orada degan ma’nolarni ifodalab, biror-bir ish-harakatning yaqin kelajakda sodir bo’lishi mumkinligini ifodalaydi.

Ne pas y aller par quatre chemins – maqsad sari to’g’ri ketmoq. Ya’ni, boshqa hech narsaga chalg’imasdan oldiga qo’yilgan maqsadga erishmoq.

Monter l’escalier quatre à quatre – zinadan shoshib chiqmoq.

Couper les cheveux en quatre — “sochni to’rt bo’lib kesmoq.” Ma’nosi: haddan tashqari mayda-chuyda narsalarga e’tibor bermoq, ortiqcha tanqid qilmoq, *masalani murakkablashtirmoq, chigallashtirmoq*, ya’ni *pashshadan fil yasamoq*. Masalan: *C’est avec cette manie de couper les cheveux en quatre qu’on arrive à*

s'empoisonner la vie. (extrait du roman de Pierre Benoit, La Chaussée des géants)

“Cinq” – 5 soni fransuz tilida ko‘pincha muvozanat yoki ijtimoiy hayot bilan bog‘lanadi.

Cinq sur cinq – to‘liq, butunlay, aniq, ravshan. Masalan: Je vois ce que vous pensez, mes toutes belles, et je reçois *cinq sur cinq* votre regard outragé... (Jean-Pierre Koffel, Dalal mon amour, 2007).

Donner cinq sur cinq – a‘lo baho bermoq, ya‘ni kimningdir ishini yoki natijasini mukammal deb baholash. Masalan: Cet étudiant est si intelligent et actif, le professeur lui donne cinq sur cinq. – Bu talaba shunaqa aqlli va faolki, o‘qituvchi unga a‘lo baho qo‘ydi.

Entre cinq yeux – bu 5ta anglofon davlat (AQSH, Buyuk Britaniya, Kanada, Avstraliya, Yangi Zelandiya) o‘rtasidagi axborot almashish va xavfsizlik sohasidagi hamkorlik tizimiga ishora qiladi. Lekin bu shaklda kamroq ishlatiladi, “yopiq muhitda, sir tutib” degan ma‘noni beradi.

Tourner sept fois sa langue dans sa bouche avant de parler (bu 7 bilan, lekin 6–7 oralig‘ida ishlatiladi) – “Gapirishdan oldin tilni og‘izda yetti marta aylantirish”, ya‘ni avval o‘yla, keyin so‘yla yoki yetti o‘lchab bir kes maqollari bilan ekvivalent bo‘ladi. 7 soni ko‘pincha ko‘plab yoki yetarli darajadagi narsani ifodalaydi.

Fransuz tilidagi sonlar nafaqat hisoblash uchun, balki madaniyat, hissiyot va hayotiy tajribani ifodalash uchun ham ishlatiladi. “Trois”, “quatre”, “cinq”, “six” kabi so‘zlar orqali xalqning fikrlash tarzi, hazili va qadriyatlari namoyon bo‘ladi. Shu bois, bu iboralarni o‘rganish tilni chuqurroq anglashning kalitidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Рецкер Я. И. “Французско-русский фразеологический словарь”. -Москва, 1963.
2. Claire Miquel “Vocabulaire progressif du français avec 250 exercices”. CLE international. -Paris.
3. Le Petit Larousse illustré. -Paris, 2011.
4. Le Petit Robert. -Paris, 2015.
5. Французский язык, dictionnaire basé sur le Wiktionnaire et disponible sous licence CC BY-SA 3.0
5. <https://www.françaisauthentique.com>

PREDIKATIV METONIMIYALAR

Jumaniyazov A., Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, f.f.n., professor

Yusubova Ch.M., Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, tayanch doktorant

ANNOTATION. This article discusses in detail predicative metonymy that arises through the predicative parts of the sentence — that is, the predicate or words within the predicate. Based on the theories of Fillmore, Lakoff, and other cognitive linguists, the study analyzes the relationship between metonymy and frame semantics. It demonstrates how features typically associated with animals are transferred to humans, resulting in the formation of figurative expressions.

Mazkur birikma (predikativ metonimiya) tarkibidagi ikkala soʻz ham alohida-alohida leksemalar sifatida oʻzbek tilshunosligida mana bir asrga yaqinlashdiki, umumfaol qoʻllaniladi va har birining ostida nima tushunilishi nisbatan(tilshunos mavqe va mavzu mohiyatiga qarab) baholi qudrat izohlanib, sharxlanib va taʼriflanib kelinyapti. Jumladan, „predikativlik“ atamasini birinchilardan boʻlib tilshunosligimizga olib kirgan olimlarimizdan A. Sodiqov, A. Abdulazizov, M. Irisqulovlar (rus tilshunoslaridan V.V. Vinogradov¹⁵⁸, L.V. Sherba¹⁵⁹, N.Y. Shvedova¹⁶⁰larga taqlidan) tildagi bu hodisani asosan „gap“ bilan bogʻlab, uni quyidagicha sharxlagan edilar: „Har qanday gapda obektiv borliq va unga boʻlgan munosabat ifoda qilinadi. Soʻzlovchi shaxsning aytilayotgan fikrga boʻlgan munosabati predikativlikdir. Predikativlik gapning grammatik maʼnosini ifoda qiladi. U gap hosil qiluvchi kategoriya boʻlib, gapda ifoda qilinayotgan fikrning borliqqa boʻlgan munosabatini modal planda hamda zamon va shaxs-sonda ifoda qiluvchi kategoriyadir. Modallik predikativlikning tarkibiy qismi boʻlib, feʼl mayllari, modal soʻzlar bilan ifoda qilinadi. Umuman, predikativlik sintaktik mayl, zamon, shaxs-son kategoriyalari, modal soʻzlar va

¹⁵⁸ В.В. Виноградов. Проблемы грамматики и лексики. -Москва.Наука, 1980.-С.783

¹⁵⁹ Л.В. Шерба. Основы общего языкознания. -Москва.Наука, 1957.

¹⁶⁰ Н.Ю. Шведова. «Русская грамматика», в 2-х томах. - Москва.Наука, 1980- 1982. –С.709

intonatsiya orqali ifodalanadi“.¹⁶¹ Yosh tilshunoslarimizdan X. Jo‘rayeva „predikativlik“ haqida (u ham rus olimlaridan V. Demyankov¹⁶² fikriga tayanib) bir muncha batafsilroq fikr yuritadi. U aytadiki, „predikativlik (lot. praedicativus) so‘zi bilan bog‘liq bo‘lib, tilimizda uning tasdiqlovchi, qat‘iy ma‘nolari bor va quyidagi turlarga bo‘lib o‘rganiladi: 1) zamonaviy mantiq fanida –belgilar va predmetlar o‘rtasida obyektiv mavjud bo‘lgan aloqalarni aks ettiruvchi asosiy tushunchalardan biri; 2) tilshunoslikda – gapni shakllantiruvchi sintaktik kategoriya bo‘lib, gap mazmuniga obyektiv borliqning u yoki bu hodisasi haqida xabar berish xususiyatini baxsh etadi. Predikativlik, belgi (harakat, sifat va xususiyat) bilan predmetning zamon va maylda anglashiladigan o‘zaro munosabatini ifodalaydi va shu tariqa gapni alohida fikrni shakllantiruvchi va u haqda xabar beruvchi birlikka aylantiradi (M-n, „Olma gulladi“, „Doimo tinchlik bo‘lsin!“) “. ¹⁶³ Sharxdan ko‘rinib turibdiki, tilshunos olimi „predikativlik“ni ham mantiq (filosofiya), ham sintaksis (tilshunoslikning grammatik sathi) yuzasidan izohlagan. Bizningcha, „predikativlik“ atamasi tahlili asosiy mavzudan chiqib ketmaslik maqsadida „gap“ bilan bog‘liq holda qilinsa maqsadga muvofiq bo‘lar edi. Qiziquvchi fikri ikkiga bo‘linmas edi. Qizig‘i shundaki, bu atama aslida o‘zbek tiliga gapning bosh bo‘laklaridan biri bo‘lgan „kesim“ning yevropa tillarida aytilishi(predikat)dir. „Predikativ“ esa bundan yasalgan yasama so‘z (predikat+iv) bo‘lib, uning ostida o‘zbek tilshunosligida *kesimning ot qismi* tushunilgan.

Tadqiqotda chog‘ishtirilayotgan nemis tilida kesimga „das Prädikat“ deyiladi va u 3 turga bo‘lib o‘rganiladi: 1) einfaches verbales Prädikat (sodda fe‘l kesim), 2) zusammengesetztes verbales Prädikat (qo‘shma fe‘l kesim), va 3) zusammengesetztes nominales Prädikat (qo‘shma ot kesim). Sodda fe‘l kesimlar ma‘no jihatdan har qanday to‘liq fe‘llar bilan ifodalanadi. Masalan, *ich studiere Deutsch* (men nemis tilini o‘rganyapman). Qo‘shma fe‘l kesimlar ikki to‘liq yoki

¹⁶¹ A.Sodiqov, A.Abduazizov, M. Irisqulov. Tilshunoslikka kirish. –Toshkent. “O‘qituvchi”, 1981.- S.185

¹⁶² V. Demyankov “Предикаты и концепция семантической интерпретации”.-Москваю Известиею Серия литературы и языка, 1980.-С. 336–346.

¹⁶³ X. Xurshida. Tilshunoslikda predikativ munosabatlar.- Moscow. Proceedings of International Scientific Conference on Multidisciplinary Studies, 2023. -S. 76.

modal fe'llar yordamida ifodalaniladi, asosiy fe'l infinitivda turishi kerak. *Ich will Deutsch studieren* (Men nemischa o'rganishni xohlayman). Qo'shma ot kesim esa *sein, werden, bleiben, heißen, scheinen* kabi bog'lovchi fe'llar (kopulative Verben) va fe'lning ot qismi (prädikativ)dan iborat bo'ladi. Masalan, *ich bin Deutschlehrerin* (Men nemis tili o'qituvchisiman), *es wird grün* (Tabiat ko'm-ko'k bo'layapti).

Mazkur maqolada biz aynan gapning predikativ qismlarida –ya'ni kesim yoki kesim tarkibidagi so'zlar orqali yuzaga keladigan predikativ metonimiya haqida batafsil so'z yurutamiz. Izlanishlar davomida chet ellik tilshunos olimlar Klaus-Uwe Panther va Rita Brdar Szaboning predikativ metonimiyalar nomli ilmiy ishlariga duch keldik. Mazkur ilmiy-tadqiqotlarda, metonimiya va freym (Frame)¹⁶⁴ o'rtasida bog'liqlikni ko'rish mumkin. Freym tushunchasi Fillmore (1982) tomonidan „Frame Semantics“ nazariyasida ishlab chiqilgan. Unga ko'ra, so'zning ma'nosini tushunish uchun uning butun „freym“i bilan bog'liq bilimlar kerak. Lakoff (1987) va Fillmore (1982) ta'kidlaganidek, metonimiya faqat leksik darajada emas, balki konseptual tuzilmalar darajasida ham sodir bo'ladi. Agar oddiy metonimiyada „A o'rniga B“ munosabati bo'lsa, freymga asoslangan metonimiyada bu freymning ichki komponentlari o'rtasida yuz beradi. Masalan, *Du schnatterst immer so viel*. (San ko'p g'ag'illaysan, vaqillaysan). Bu yerda o'rdakning vaqillashi, g'ozning g'ag'illashi, gapiruvchining holati (xovliqib, shoshgan holda) va harakati (ko'p va ma'nisiz gapirish) bilan bog'liq metonimik aloqadorlikni kuzatish mumkin.

Predikativ metonimiyalarda asosan kesim orqali nom ko'chadi. Bularni quyidagicha tasniflash mumkin: 1. „Kopulativ“ (bog'lovchi) fe'llar orqali nom ko'chish hodisasi ro'y beradi. Nominativ funksiya yoxud fe'l nomlash xususiyatini kasb etadi: *Er ist Schwein* (U cho'chqadir), *er ist Fuchs* (U tulkidir), *er bleibt Fuchs* (U tulki bo'lib qoladi). 2. Hayvonlarga, qushlarga xos harakat va holat nomlari insonlarga nisbatan ko'chma ma'noda ishlatiladi. *Er eichelhähert*

¹⁶⁴ Freym (Frame) – bu kognitiv tilshunoslikda va psixologiyada inson ongida muayyan hodisa, obyekt yoki vaziyat haqida tizimlashtirilgan bilimlar modeli.

ständig, dass er recht hat. (U doimo o‘zining haq ekanini baralla da’vo qiladi). Eichelhäher- bu eman qarg‘asi, aniqrog‘i ovozi xunuk qarg‘alardan biri. Bu qush chiroyli kuylaydigan qushlar qatoriga kirmaydi, u asosan baland, qo‘pol va ba‘zan keskin tovushlar chiqaradi. Tabiatda „Eichelhäher“ (bu tur qarg‘a)ning baland ovozi boshqa hayvonlarga xavf bor degan belgi bo‘lib xizmat qiladi. Shu bois nemis tilida „eichelhähern“ fe’li ko‘pincha *baland ovoz bilan hammaga bir narsani jar solib aytmoq* ma’nosida ishlatiladi. Demak, qushning baland ovoz chiqarishi, insonning qay holda gapirayotganiga ishora qilyapti. *Ich kroch zum Bett* (Karavotga sudralib (emaklab) bordim). Nemis tilidagi “kriechen” fe’li bu asosan hayvonlarning yerga yopishib, sudralib, sekin harakatlanishini bildiradi: *die Schlange kriecht*-ilon sudralyapti. Bu yerda ilon, chig‘anoq, kapalak qurti va boshqa xasharotlarga xos harakatlanish tarzi insonga ko‘chib, mazkur harakat-holatini obrazli tarzda ko‘rsatyapti. Shu kabi misollarni biz qiyoslab o‘rganayotgan nemis tilida ko‘plab uchratish mumkin: *Warum brüllst du so an?* (Nega menga bunchalik baqirasan?) –Nemis tilida “brüllen” fe’li hayvonlarga nisbatan o‘kirmoq, nara tortmoq ma’nosida ishlatiladi. *Sie schlich sich zum Kühlschranks und holte ein Eis aus dem Kühlfach* (U sekin (yashirincha) muzlatkichga borib, muzlatkichning muzxonasidan muzqaymoq oldi)-“schleichen” fe’li “Schleiche”(oyoqsiz kaltakesak,u sekin, sirg‘alib yuradi) so‘zidan yasalgan bo‘lib, sekin-asta, ehtiyotkorona, yashirincha harakat qilishni bildiradi. Kaltakesakning sudralishi inson yurushiga nisbatan qo‘llanilyapti. *Sie meckert überhaupt nicht* (U umuman nolimaydi, g‘ing demaydi)-“meckern” fe’li ma’ramoq ma’nosida, die Ziege meckert im Stall-echki og‘ilxonada ma’rayapti. Echkining ma’rashi- shikoyat qilish, e’tiroz bildirish kabi salbiy ma’noni anglatyapti. Quyida asardan olingan ayrim misollarning tahliliga to‘xtalamiz:

“*Xo‘p, xo‘p, -deya ayol narsalarini g‘ijimlab, tashqariga otildi*”. (168) “*Gut, gut, - murmelte die Frau in sich hinein und beeilte sich, hinauszukommen*”. (198). “Das Murmeltier” bu sug‘ur bo‘lib, bu kemiruvchi hayvon chiqaradigan tovushiga “murmeln” (past, sekin ovozda ming‘irlamoq, tushunarsiz gapirmoq, pichirlamoq) deyiladi.

„Munis opa yig'lab yubordi, unga qo'shilib qizlari uvillashdi“
(226)

„Frau Munis weinte laut los, und ihre Töchter heulten mit ihr“
(265) misollarida predikativ metonimiya ikkala tilda ham yaqqol namoyon bo'ladi. O'zbek tilidagi „uv(il)lamoq“ fe'li nemis tilidagi „heulen“ fe'li ma'nosiga juda yaqin. Biroq ularning ma'no izohlarining lug'atlarda qayd qilinishiga e'tibor qilinsa, milliy tilimizda „uv(il)lamoq“ fe'lining asosiy ma'nosi „yig'lamoq“ fe'li bilan to'la ma'nodosh til birligi sifatida tushuniladi. Lug'atlarimizda ham asosan shu ma'noda qayd qilingan. Mazkur fe'l ma'nosiga izoh sifatida „uv tortib yig'lamoq“ so'z birikmasiga ishora qilinadi. Nemis xalqida esa „heulen“ (uv(il)lamoq) fe'lining tub ma'nosi hayvonlarga (it, bo'ri, shog'ol) xosligi va ishora ularning yig'isiga (hayvonlar yig'lashmaydi) emas, balki qattiq tovushlar orqali norozi, shikoyat ohangida chiqarilayotgan baland, uzoq-uzoqlarga taraladigan ovozlarda tushuniladi. Faqat ko'chma ma'noda bu tilda ham „uv tortib yig'lamoq“ mushohadasi mavjud. Bizning hayotimizda ham „uv(il)lamoq“ning birinchi navbatda hayvonlarga xosligi anglashilsada, lug'atlarimizda negadir qayd qilinmagan. So'zlashuv tilimizda „uv(il)lamoq“ning qaysi hayvonga xosligi, yig'layotgan odamga nisbatan aynan ham qo'llaniladi. Jumladan, biror kimsa baqirib yig'layotgan bo'lsa, unga „shog'olga, bo'riga, itga o'xshab uvillayverma!“ qabilida tanbeh beriladi. Yuqoridagi jonli misolda Munisa opaning yig'lashi va unga qo'shilib qizlari ham chinqirib, uvvos solib yig'lashlari badiiy jihatdan ifodali chiqqan.

Navbatdagi predikativ metonimiyalar sifatida tahlilga tortilayotgan „panja bosmoq“ qo'shma fe'li ravishdosh sifatida gapda xol vazifasida kelayapti. Ma'lumki, „panja“ so'zi tarixan besh barmoqni bildirgan va insonlar qo'lini ham anglatgan. Chunonchi, Mahmud Koshg'ariyning „Devonu lug'otit turk“ asarida „panja“ so'zi „qo'lning barmog'i“ ma'nosida keltirilgan. Arabcha izohda ham „asābi' al-yad“ (qo'l barmoqlari) deb tushuntiriladi. Bu so'z hozirgi o'zbek tilida ham o'sha ma'noda — qo'l barmoqlari yoki tirnoqli hayvon panjasi ma'nosida ishlatiladi. Uning „tirnoqli hayvon panjasi“ frame nuqtai nazaridan

odamlarga nisbatan qo‘llanilgan, ma’no jihatdan salbiylashgan. Biroq, bu so‘z Hazrat Navoiy zamonlarida to‘liq ijobiy ma’noda edi. “Emas oson bu maydon ichra turmoq, Nizomiy panjasiga panja urmoq” masnaviysida qo‘llanilgan “panja” u paytlarda ham hozirgi kunda ham milliy tilimizning badiiyatiga hissa qo‘shib kelyapti. Ammo, so‘zlashuv tilimizdagi uning inson qo‘liga nisbatan “Panjangni tort!”, “O‘tirib o‘tirmay panjasini ovqatga bosdi” gaplarida qo‘llanilishi peyorativ (yomon) ma’no kashf etayotganligini sezish mumkin. Aslida fors tilida “panj” so‘zi “besh soni”ni, “panja” so‘zi esa son anglatayotgan miqdor inobatida mantiqan “besh barmoq”ni bildiradi va nisbat insonlarga yo‘naltiriladi. Qizig‘i shundaki, “panja” so‘zi barmoqli darranda va parrandalarning hammasi-uch barmoqli, to‘rt barmoqli- uchun ham bir xil ishlatilaveradi. Miqdor kamayadi, yoxud tabiatda ikki, uch, to‘rt barmoqli hayvonlar mavjudligi e’tiroz talab qilmaydi. Fikrlarimizga qo‘shimcha qilib aytish mumkinki, ayrim hayvonlarda ularning old yoki orqa oyoqlariga nisbatan barmoqlar farqlaniladi. Masalan, yo‘lbarsning oldingi panjasida besh, orqa panjasida to‘rt dona, Janubiy Amerikada yashovchi Choloepus didactylus (ikki barmoqli bo‘rsi turiga mansub) hayvonining oldingi barmog‘i ikki, keying oyog‘i barmoqlari uchtdan bo‘ladi. Mantiqan “panja” ostiga olingan narsa muayyan ma’noda qo‘lga kiritilgan bo‘ladi. Xuddi shunga yaqin ma’noda mazkur so‘z biz tahlil qilayotgan romanda uchraydi:

“Men tilla tish qo‘ydirmayman,- dedi Muqaddas, otasi bilan onasi o‘ljani payqab, darhol unga panja bosganlaridan og‘rinib”. (68) Mazkur gapdagi “o‘ljani payqamoq”, “darhol unga panja bosmoq” so‘z birikmalari insonlar(ota-ona)ning hatti-harakatlari hayvonlarga xos tus olayotganini to‘liq ifodalay olgan. Gapning nemischaga tarjima variantida “panja” so‘zi “qush tirnog‘i”ga qiyoslab o‘girilgan. “Frame”da o‘ljaning panjaga nisbatan tirnoqlarda mahkam saqlanishi ravshan ko‘rinadi: *“Ich lasse mir keine Goldzähne machen”, sagte Muqaddas, der es äußerst unbehaglich war, dass ihre Eltern auf Beute lauerten und sie sich sofort krallten. (80)*

Milliy tilimizda “panja” so‘zi insonlar, hayvonlar, qushlar barmoqlarini ifodalash uchun baravar qo‘llanilaveradi. Nemis tilida esa

insonlar uchun “die Hand”, yo‘lbars, ayiqlar uchun “die Tatze”, kichikroq emizikli hayvonlar uchun “die Pfote”, yirtqich qushlar uchun “die Krallen” leksemalari bor. Yuqoridagi tarjimada “die Krallen” so‘zidan “krallen” fe’li yasaliib, o‘tgan zamonda qo‘llanilgan. Mazkur predikativ metonimiya orqali “o‘lja”(oltin)ning tirnoqlari o‘sgan inson (ota-ona)lar tomonidan changallanishi gavdalanadi.

3. Freymga asoslangan predikativ metonimiyalar. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab tilshunoslik va kognitiv fanlarda inson tafakkurining til bilan bog‘liqligini o‘rganishga alohida e’tibor qaratildi.¹⁶⁵ Shunday yondashuvlardan biri – “frame” (inglizchada “frame” imlo, “freym” talaffuzli va ramka, doira, sxema ma’noli) tushunchadir. “Frame” nazariyasi insonning bilimlarini tuzilmalashtiruvchi kognitiv model sifatida ilmiy muomalaga kiritildi. Bu tushuncha avvalo kognitiv psixolog R. Shenk va R. Abelson hamda kompyuter fanlari vakili M. Minskiy ishlanmalarida keng yoyildi. Frame- bu inson ongida mavjud bo‘lgan bilimlarning struktural sxemasi, voqelikni idrok qilish va tushunishda tayanch bo‘lib xizmat qiladigan kognitiv birlikdir. Oddiy qilib aytganda, frame-bu inson xotirasida muayyan vaziyat yoki hodisaga oid tasavvurlar to‘plami. Masalan, sayohat “frame”i: taassurotlar, mehmonxona, bilek sotib olish, chamadon, yangi joy va odamlar, dam olish kabi vaziyatlarni o‘z ichiga oladi.

Hozirgi kunda dunyo tilshunosligida “frame” atamasi ostida ma’lum bir so‘z yoki tushuncha bilan bog‘liq bilimlar majmuasi, inson ongida shakllangan kognitiv model tushuniladi. So‘z ma’nosi faqat lug‘aviy izoh bilan cheklanmaydi, balki u bilan bog‘liq vaziyat, hodisalar ham “frame” tarkibiga kiradi.¹⁶⁶ Tilshunoslikda “frame” tushunchasi so‘z ma’nosi va matn tahlilini chuqurroq talqin qilish imkonini beradi. “Frame” (Freym) nazariyasi tilni oddiy belgilar tizimi emas, balki inson ongidagi bilim va tajriba bilan bog‘liq kognitiv hodisa

¹⁶⁵ Minsky M. A framework for representing knowledge//Winston P.H. (Ed.). The psychology of computer vision. - New York: McGraw-Hill, 1975.-C. 211-277

Schank R.C., &Abelson R.P. Scripts, Plans, Goals and Understanding. – Hillsdale:Lawrence Erlbaum Associates, 1977.- C. 248

Fillmore C.J. Frame Semantics//Linguistics in the Morning Calm.- Seoul: Hanshin, 1982.-C.111-137.

¹⁶⁶ Fillmore C.J. Frame Semantics//Linguistics in the Morning Calm.- Seoul: Hanshin, 1982.-C.111-137.

sifatida ochib beradi. “Frame” tushunchasini nazariy jihatdan yana aniqroq izohlashga harakat qilamiz. Chunonchi, biron soʻzni ishlatish orqali hayolimizda mazkur soʻz chaqiradigan barcha tasavvurlar “frame” deyiladi. Frame soʻzning maʼnosini ochishda yordam beradi. Masalan, “universitet” soʻzi ostida bino yoki korxona emas, balki professor-oʻqituvchilar, talabalar, auditoriyalar, maʼruza, seminar va amaliy dars mashgʻulotlari, imtixonlar kabi “frame” (tasavvur)lar muloqotchi koʻz oldiga keladi. Yaʼni endi u “maskan” emas, balki shu maskanda tutiladigan ish, koʻriladigan narsa va hodisa, oʻqish- oʻqitish jarayoni bilan bogʻliq ijtimoiy turmush munosabatlari koʻrinishida namoyon boʻladi. Qisqasi, bu soʻz ostida mazkur oliy dargoh holati, hayoti va faoliyati bilan bogʻliq boʻlgan barcha narsa-hodisa(frame)lar tushunilishi mumkin. Binobarin, har bir soʻz va gap ortida koʻplab maʼnolar yashiringan boʻladi. Miyamiz esa maʼlum bir soʻzga taalluqli maʼno ramkasini (Bedeutungsrahmen-frame) faollashtiradi. “Maʼno ramkasi” tushunchasi nisbiy, birovda keng, birovda tor boʻlishi mumkin. Odam koʻpincha “frame”larni oʻz oʻylaganiga qaraganda ortiq yoki kamis chiqishidan hayratlanib yuradi. Bu esa narsa va hodisalar haqidagi tushunchalar, tasavvurlar va koʻplab assosiativ bogʻlanishlarning shaxsiy va umumiy mushohadasi bilan bogʻliq.¹⁶⁷ Hammasining asosida insonning besh xissiy aʼzosi, ongi, ruhi, bilim va tajribalari turadi. Maʼlum bir soʻz maʼnosiga xos barcha-barcha vaziyatlar, tabiiyki, bizni keyingi oʻy-fikrlarga yetaklaydi va maʼlum maʼnoda ularga shaxsiy munosabatimizni belgilaydi. Misol sifatida, “sayohat” soʻzi ostida sayr, safar, manzil, tabiat, peyzaj, landshaft, ob-xavo, yeyimlik-ichimliklar, notanish kishilar, dam olish va tunash joylari, mashina, poyezd, samolyot, taksi, sumka, chamadon, doʻstlar, oila aʼzolari, biletlar va birinchi navbatda “pul birlik”lari-dollar, yevro, dinor, dirxam, monat, soʻm va shunga oʻxshash oiladan chetgi “frame”lar inson nazdida turadi. Bu yerda muloqot aʼzosining shu nomlangan narsalarni ayrimlarini xush, baʼzilarini noxush, baʼzilarini

¹⁶⁷ Caviola, Hugo; Kläy, Andreas; Weiss, Hans (2018): Sprachkompass Landschaft und Umwelt. Wie Sprache unseren Umgang mit der Natur prägt. Bristol- Schriftenreihe: Vol.56. Bern: Haupt Verlag.
Wehling, Elisabeth (2016): Politisches Framing. Wie eine Nation sich ihr Denken einredet-und daraus Politik macht. Berlin: Ullstein.

nisbatan noxush ko‘rish kayfiyatlarini ham “frame”lar ostida tushunish mumkin. Qizig‘i shundaki, yuqoridagi “frame”lar metonimiyalarga asoslik qilishadi. Binobarin, metonimiyalar framening bir tomon(aspekt)ini ko‘rsatadi yoki mutlaqo yangi “frame” (tushuncha) hosil qilishi ham mumkin. Masalan, *"Das Weiße Haus hat geantwortet"* (Oq uy javob berdi)- bunda “Oq uy” metonimiyasi Amerika hukumati „frame“iga asoslanib, matnga nisbatan Amerika davlati yoki uning parlamentiga ishora qiladi. Keyingi misollarda ham aynan metonimiya(frame)lar o‘zaro bir- biri bilan bog‘liq ekanligini kuzatish mumkin.

Freymga asoslangan predikativ metonimiyalarga idiomalarni ham kiritish mumkin. Binobarin, idiomalar tarkibidagi barcha komponent(gap bo‘laklari)lar ma‘nosi ko‘chgan bo‘ladi. Birorta so‘z ham o‘z ma‘nosida qolmaydi. Darvoqe, ma‘no ko‘chishi dastavval predikat(kesim)ga taalluqli bo‘ladi. U gap markazida turadi va fikrga jon kirgizadi. Ko‘chim(metafora va metonimiya)ga asoslangan idiomalar chog‘ishtirilayotgan tillarda muloqotning badiiy, obrazli chiqishida muhim rol o‘ynaydi. Ayrim vaqtlarda idiomalarni ko‘chimning qaysi bir turiga qarashli ekanligini farqlash qiyin bo‘lib qoladi. Nainki, narsa va hodisalarda o‘zaro ma‘no ko‘chishi birinchi navbatda o‘xshashlik asosida kechadi. Nisbiy farqi shundaki, metaforalarda tashqi va ichki, metonimiyalarda esa mantiqiy o‘xshashlik inobatda turadi. Mazkur fikrga qo‘shimcha sifatida aytish mumkinki, metaforalar ko‘chim sifatida so‘zlarning ko‘rsatish ma‘nosiga, metonimiyalar esa so‘zlarning atash(nomlash) ma‘nosiga asoslanadi. Metaforalarda bir narsa va hodisa bilan ikkinchi bir narsa-hodisaning tashqi va ichki ko‘rinishidagi o‘xshashlik munosabati, metonimiyalarda esa bir narsa- hodisa yoki harakatning nomi ikkinchi bir boshqa predmet nomi bilan mantiqiy aloqadorlik (Kontiguität) asosida ifodalaniladi. Natijada bir nom egasi boshqasi bilan ataladi. E’tiborlisi shundaki, bu nom vaqtincha bo‘ladi, abadiy qolmaydi. Metonimiyalar bobida bu va shunga o‘xshash fikrlarni gollandiyalik tilshunos olim René Dirven ¹⁶⁸ham ta’kidlagan.

¹⁶⁸ Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast. Berlin/New York, Mouton de Gruyter. 2002. S. 90-91

“Ishni bosdi-bosdi qilish uchun turmadagilar og‘ziga urish kerak”
(168)

“Man muss denen im Gefängnis etwas in den Rachen werfen, damit sie die Sache unterm Deckel halten”. (206) „Og‘ziga urmoq“ ifodasi og‘zini moylamoq¹⁶⁹, ya’ni pul bermoq, pora bermoq ma’nosida. Nemis tilida *og‘ziga urmoq* iborasining muqobil varianti ishlatilgan biroq, *“etwas in den Rachen werfen”* (biron kimga ya’ni to‘ymas odamga, uni xursand qilish uchun biron narsa bermoq) jumlasining nemis tiliga tarjimasida salbiy bo‘yoqdorlik kasb etgan so‘z bor. Masalan, og‘iz (nem. der Mund) o‘rniga jag‘ (der Rachen) so‘zi ishlatilgan. Bundan tashqari, o‘zbek tilida „og‘ziga urmoq“ iborasining og‘izni biron narsa-qo‘l shappati yoki biron matoh (kiyim-kechak, pul birliklari) bilan berkitmoq ma’nosi(frame) bor. Nemis tilida esa ochilgan og‘iz(jag‘)ni tamaddi uchun ichiga biror narsa tashlab ovuntirish yoki biron narsa bilan halqum teshigini yopish ma’nolari bor. Og‘iz bo‘shlig‘i ichiga tashlanilgan narsalar bilan ovora bo‘lib og‘izni gaplamaslikka majbur qilish ma’nolari assotsiativ anglashiladi.

„Obro‘yini, boyligini, tanish-bilishlarini ishga soldi, manman degan mutaxassislarni chaqirtirdi, turli-tuman noyob dori-darmonlarni toptirdi, biroq dard yomon yopishgan ekan chog‘i, hadeganda yengillashavermadi“. (231)

Yuqoridagi gapda qo‘llanilgan *“dard yomon yopishgan ekan”* iborasi asar qahramonlaridan biri Murodxo‘janing og‘ir kasalga uchraganligi, dard unga go‘yo yelim kabi yopishib, undan hech ajralmayotganligi, qanday boshlangan bo‘lsa yahshi tomonga o‘zgarmay kelayotganligi, marazning tanaga sirochlanib qolganligi, uni tanadan ajratish uchun, qo‘shimcha shikastlar yetkazilishi kabi mushohadalarni kishi hayolida aks ettiradi. Go‘yo kasal odamga tish-tirnoqlari bilan mahkam yopishganu, uni ajratish uchun avvalo tish-tirnoqlarni kesish kerak. Shunda ham tanaga kirgan tish-tirnoqlarning nafaqat zahmi, balki o‘zlari ham tanada so‘rilib olinmay qolib, maraz gavdasining olib tashlanishi kabi tasavvur(frame)lar o‘quvchida majoziy

¹⁶⁹ O‘sha lug‘at, 3-жилд. “O‘zbekiston nashriyoti” Toshkent-2020. 186 S.

mushohada uygʻotadi. Mazkur iboraning nemis tiliga tarjimasida esa *kasal jiddiy edi va uni daʼf qilib yoki haydab boʻlmadi* maʼnosidagi

„... *die Krankheit war wohl ernst und sie ließ sich nicht so schnell vertreiben*“. (271) matn birligi yordamida agʻdarilganini koʻrish mumkin. Bundan tashqari, oʻzbek tilidagi „hadeganda yengillashavermadi“ iborasi esa voqeʼa haqidagi oʻquvchi tasavvurini yanada aniqlashtiradi, dardning tanaga yopishib olib, muayyan maʼnoda qoʻshimcha yuk boʻlganligi, yukni tanadan hech ajralmasligi sabab uning ogʻirligi oshganligi, yopishgan kasalni tanadan bartaraf qilib boʻlmagandan keyin, tabiiy ravishda tananing yengil boʻla olmasligi kabi majozlar oʻquvchi ongida gavdalanadi.

Navbatdagi misolda milliy tilimizdagi „paymonasi bichilgan boʻlmoq“ iborasini yozuvchi tomonidan individual uslubda qoʻllanilganligining guvohi boʻlamiz. Nainki, fors tili mahsuli boʻlmish „paymon“ (*ahd, vaʼda*), „paymona“ (*ichkilik ichiladigan idish; qadah, piyola*)¹⁷⁰, „paymonasi toʻlmoq“ (*sabri tugadi, bardoshi qolmadi*) soʻz va iboralar asosida yangi bir badiiy poetik „paymonasi bichilmoq“ soʻz birikmasi yaratilishi, yozuvchining shaxsiy tasavvuri va soʻz qoʻllash sanatidan darak beradi. Mazkur ibora qoʻllanilgan matnni ikkala tilda ham aslan keltiramiz:

„*Mayli, Mansur aka taʼbiri bilan aytganda, Oynisaning paymonasi azroʻyi azal shunaqa bichilgan ekan*“. (244)

„*Seiʼs drum, offenbar stand es seit Ewigkeit so in Oynisas Schicksal eingeschrieben, um es mit Herrn Mansurs Worten auszudrücken*“. (286)

Eʼtiborlisi shundaki, „paymonasi bichilgan boʻlmoq“ iborasi tasavvurida yuqorida nomlangan „paymon“ va „paymona“ soʻzlarining nafaqat kosa, qadah maʼnosi, balki uning „sabr kosasi toʻlishi“, ahdning esa „ahdlashuv“ (almisoq) voqealarini esga solishi, yozuvchi tomonidan stilistik boʻyoq sifatida qoʻshimcha ravishda tanlanilgan „bichmoq“ (*andozalarni maʼlum oʻlchamda kesmoq; kesish chiziqlarini belgilamoq*) kesimi orqali oʻquvchida taqdirning yozib qoʻyilganligi, uni oʻzgartirib boʻlmasligi, taqdir, qismatning shu zaylda bitilganligi

¹⁷⁰ Oʻzbek tilining izohli lugʻati, 3-jild. Toshkent: Oʻzbekiston nashriyoti, 2020. -202 b.

kabi jihatlar ifodalanilgan, predikativ metonimiyaning yana bir ko‘rinishi sifatida badiiy foydalanilgan. Tarjimada esa „taqdiriga yozilgan ekan“ (ins Schicksal eingeschrieben) iborasi orqali voqe‘lik bayon qilingan.

Predikativ metonimiyalar uchun yana bir qiziq misolni „urchimoq“ (sich vermehren) fe‘li orqali berilganni kuzatish mumkin. Bilamizki, mazkur fe‘l eski turk tilimizda „ko‘p hosil bermoq“ ma’nosiga ega bo‘lib, o‘zining asosan dehqonchilik sohasiga oid so‘z ekanligini ma’no jihatidan rivojlantirib, hayvonlar, hasharotlarning nasl qoldirish, ko‘payishi tasavvurini ham ifodalay boshlagan. Hozirgi kunda u ko‘p hosil berish ma’nosini tarixiy (arxaizm, istorizm) so‘zga aylantirgan va asosan hayvon va hasharotlarning ko‘payish hollarini ifodalash uchun qo‘llaniladi: *Pashsha juda tez urchiydigan hasharotdir. Yaylovda urchiyotgan chorva mollari ham davlat va jamoat boyligidir.* Bu fe‘ldan Uchqun Nazarov san’atkorona foydalangan. Uning *“Ish urchimasdan turib, oldini olish ma’qul”* (175) gapi jonli chiqqan, konkret hodisalarning abstrakt tasavvurdagi ifodasi o‘ziga yarasha obrazlilik kashf etgan. Nemis tiliga *“Es war ratsam, die Sache einzudämmen, ehe sich das Geschmeiß vermehrte”* (207) tarjimasida esa o‘zbek tilidagi “ish” (*mavhum narsa*) muayyan ma’noda nemis tilida konkret (das Geschmeiß-jirkanch zararkunanda) qiyofada tasvirlangan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ирискулов М. Тилшуносликка кириш –Тошкент: Ўқитувчи, 1992.- Б.224
2. Содиқов А., Абдуазизов А., Ирискулов М. Тилшуносликка кириш- Тошкент: Ўқитувчи, 1981.- Б.224
3. Rita Brdar-Szabo’. Funktionen der Metonymie im Sprachvergleich am Beispiel von Deutsch und Ungarisch.-Budapest: ELTE Germanisztikai Intezet, 2021. -260 S
4. Klaus-Uwe Panther, Günter Radden. Metonymy in Language and Thought.- John Benjamins Publishing Company, 1999.- 188 p.
5. René Dirven, Ralf Pörings. Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast.- Berlin & New York: Mouton de Gruyter, 2003.- 605 p.

6. Hugo Caviola, Andreas Kläy, Hans Weiss. Sprachkompass
Landschaft und Umwelt.
Wie Sprache unseren Umgang mit der Natur prägt. – Bern: Haupt Verlag,
2018.
7. Uchqun Nazarov. Chayon yili-Toshkent: Sharq, 2013.- Б.608
8. Uchqun Nazarov. Das Jahr des Skorpions. Berlin:Dağyeli, 2018.-
S.297
9. Ўзбек тилининг изоҳли луғати, 5 –жилдли-Тошкент, 2020
10. DUDEN Deutsches Universalwörterbuch –Mannheim:
Brockhaus AG, 2007.- S. 2016.

QIYOSIY ADABIYOTSHUNOSLIKNING MUAMMOLARI

SHARQ VA G‘ARB: NAVOIY VA GYOTE HAYOTIDA MUSHTARAK NUQTALAR

ABDULLAYEVA R.

*Filologiya fanlari doktori (DSc),
professor, faxriy akademik*

ANNOTATION: In today’s literary scene, there are some opinions that Goethe, along with Persian poets whom he read with pleasure and considered his teacher, also knew and impressed by the works of Alisher Navoi. However, it is hard to believe it. This article discusses the common (typological) intersecting or non-intersecting lines in the life and works of two great scholars of the East and the West – the sultan of poetry Nisamiddin Amir Alisher Navoi and Johann Wolfgang von Goethe, recognized as the “great German”. If we look at the issue in the context of global literary communication, translation and influence, unfortunately, the question of familiarity and influence in the work of these word masters remains an unanswered puzzle.

Despite the development of Turkic literature during the reign of Alisher Navoi, many mature people of the time such as writers, poets and scholars all wrote their poems and researches in Arabic and Persian. Europeans who wanted to learn more about the East paid attention to these languages and began to study them. This is confirmed by the fact that oriental languages (Arabic, Persian, Urdu) are included the curriculum as a subject in the

universities of Germany and surrounding German-speaking countries. As a result, Turkic literature was overshadowed by them. For this reason, Alisher Navoi, who created the palace of Uzbek classical poetry, was not popular in the German-speaking regions for many years. The present article analyzes some unscientific views and false opinions about the poet with evidence and examples.

Keywords: Orientalist, Turkologist, common life, universal idea, Great Five Epic Poems, theology, logic, world of thought, imitation, Greek mythology, wandering plot, spiritual experience.

Bundan chamasi 250 - 300 yillar muqaddam Farbiy Yevropa adabiy - madaniy doiralarida **filooreantalizm** g'oyalariga moyillik kuchaygan bir davr bo'lgan. Bu Sharqqa diqqat-e'tiborni qaratish, Sharqni sevish, uni izchil o'rganish, demakdir. Bu tendensiya Yevropada uzoq yillar davom etadi.

XVIII asr oxirlarida Parijda *Silvestre do' Sasi* tashabbusi bilan **“Sharq jonli tillari maktabi”** ochiladi¹⁷¹. Germaniyada ham fors-tojik va arab zabonli Sharq ijodkorlarining adabiy-madaniy meroslarini o'rganish, tadqiq va tarjima qilish ishlari urf bo'ladi. G'arb adabiy-madaniy doiralarida sharqona ruh shu qadar kuchaygan ediki, natijada *Y.G.Herder, Y. V. Gyote, H.fon Purgshtal, F.Ryukkert, H. Vamberi* kabi nemis, mojar yozuvchi, shoir va olimlari bir ovozdan **“Sharqlashmog'imiz kerak!”** deb chiqqan edilar.

Herder Sharq poeziyasini sevgan, Gyote **“G'arbu - Sharq devoni”** ni yozgan. XVIII-XIX asrlarda G'arbda filooreantalizm g'oyalari rivojlangan paytda G'arb oriyentalistlarning sa'y-harakatlari tufayli fors tilida ijod qiluvchi **Sharqning yetti buyuk allomalari:** Firdavsiy, Anvoriy, Nizomiy, Rumi, Sa'diy, Hofiz va Jomiylarning she'riyati G'arbiy Yevropaga kirib kelgan. Bu **“yetti buyuk alloma”** ta'sirida Germaniyada noan'anaviy janrda sharqona uslubda g'azallar paydo bo'lib, nemis klassik poeziyasida sifat va shakl jihatdan o'zgarishlar ruy bergan. F.Ryukkert, A. G. fon Platen, G.F. Daumer, Yena “romantik maktabi” nazariyotchilaridan F.Shlegellar nemis g'azalnavis shoirlari hisoblanganlar. Natijada, Germaniyada 1819-1836 yillar oralig'ida 4ta g'azallar to'plami nashr etilgan. Lirik shoir G.F. Daumer Hofizning 200dan ziyod g'azalini nemis tiliga o'girib, “Xofiz” nomida nashr qildirgan va F. Ryukkert, A.G. Platenlar qatori g'azalning arab- fors she'riy shakllarida ijod qiluvchi nemis shoirlari qatoriga kirgan. Bu davrlarda sharqona uslubda she'rlar bitish urf bo'lgani bilan Gyotening **“G'arbu-Sharq devoni”** gina mangulikka daxldor bo'lib qolgan.

Navoiy ijodining Yevropaga kirib borishining jarayonining ilk ko'rsatkichlari 1557 yilga to'g'ri keladi. Shoir merosining Farbga

¹⁷¹Холбеков М., Алишер Навоий ижоди Фарангистонда. Таржима муаммолари (илм. тўплам). - Тошкент. 1991. 91 б.

tarqalishi va targʻib qilinishining bosh sababi, 1519 yildan Loʻvenda oriyentalistika bilan shugʻullanuvchilarning paydo boʻla boshlagani va 1530 yillarga kelib, **“Uch tillik institut”**ning tashkil qilingani boʻlgan. Demak, nemislarga Navoiy nomi va adabiy merosi XVI asrlardayoq tanish boʻlgan, bu esa oʻzbek-nemis adabiy-madaniy aloqalari va tarjimachiligining tarixiy ildizlari ham oʻsha asrlar bilan tutashadi, deyishimizga imkon yaratadi.

Ye. E. Bertelsning fikricha, Navoiyning **“Sabʼai sayyor”** asarini olmon tiliga ilk bor italyanchadan **Y.Vetsel** oʻgʻirgan. Italyan tiliga forschadan agʻdarilgan deyishadi. Y. Vetselgacha **X.Tabriziy “Sarandip shohining 3 oʻgʻli va ularning sarguzashtlari”** asarining 2 chi qismida **“Sabʼai sayyor”** dostoniga kirgan **“Bahrom va Dilorom”** qissasi syujetidan foydalangani maʼlum. Asar 1557 yil Venesiyada bosilib chiqqan, 1583yil Bazelda chop etilgan. Xristofor Tabriziyning Navoiy adabiy merosidan

foydalanib yaratgan ushbu asari Gʻarbda turli davrlarda bir necha bor nashr etilgan.¹⁷² Koʻrinayaptiki, Navoiy ijodiyoti olmonlar oʻlkasiga XVI asrlardayoq kirib borgan. Demak, Germaniyada navoiyshunoslik yoʻnalishining ildizi, taraqqiyot tarixi shu asrlar bilan tutashadi, degan fikrni aytish mumkin. Taassufki, 7 buyuk forsiyzabon ijodkorlar orasida ozor shoiri Fuzuliy oʻz devonining debochasida **“manzuri shohanshoi Xuroson”** deya ulugʻlagan, Germaniyada **“Hirotning baxti”** yoxud **“Hirotni boshiga qoʻngan baxt qushi”** (Hofmann) deya eʼtirof etilayotgan gʻazalxon shoirimiz Navoiy nomi uchramaydi. Savol tugʻiladi. Nima uchun?

Bugun **“shams ul-millat”** imiz Navoiy sayyoramizning kuchli shoirlari qatorida eʼtirofqa loyiq koʻrilayotgan boʻlsa-da, uning badiiy ijodidan jahon sheʼrshunoslari toʻliq bahramand boʻlgan, deyish qiyin. Zero, yevropalik sheʼrshunoslar Navoiy ijodiyoti bilan chuqur shugʻullanmasdan, uni Dehlaviy, Nizomiy, Jomiylarning **“tarjimoni, taqlidchisi”** ulardan nusxa olgan (gʻoya va obrazlarni - A.R.) **“koʻchirmachi”, “saroy shoiri”** degan asossiz gʻayri-ilmiy

¹⁷²Tabriziy X., Sarandip shohining 3 ŷgli va ularning sarguzashtlari. -Venetsiya.1557; ŷsha asar. -Bazely.1583; ŷsha asar. -Laypshix.1630;1723.

qarashlarni ilgari surdilar. Ilmiy isbotlanmagan bu xulosalar **F. Belen, H. Purgshtal** kabi davlat arbobi va sharqshunoslar tomonidan Yevropada uzoq yillar davom etdi. Umumbashariy g'oyalarni ilgari surgan, o'zbek she'riyatining mustahkam qasrini yaratgan so'z san'atkori sifatida uning adabiy merosi tan olinmadi. Navoyiga g'arbliklar **davlat arbobi, Husayn Boyqaroning do'sti, insonparvar vazir** deb bildilar, ash'orlarini esa davlat boshqaruvi orasida ko'ngilxushlik uchun yozilgan bitiklar (mashqlar) deb qarashdi.

Navoiy XV asrda, Gyote XVIII asr va XIX boshlarida yashab ijod etgan

davlat arboblari, buyuk daholardir. Ularni qariyb III asr ajratib tursa-da, jahon adabiyoti ixlosmandlari ularning badiiy ijoddagi komilligini yuqori qo'yadilar. Ijoddagi barkamolligi tufayli mangu barhayot siymolar A. Dante, U. Shekspir, A. S. Pushkin, M. Yu. Lermontov, F. M. Dostoyevskiy singari so'z mulkining sultonlari safida yonma - yon turadilar.

20-yillarda o'zbek munaqqidlari orasida shoir millatini, **“urug'i - nasli nasabi ham, tili ham o'zbekcha bo'lmag'on, balki chig'atoy yoki uyg'ur shoiri”**, **“fors shoiri”** (A. Sa'diy) deya da'vo qiluvchilar chiqqan.

Ma'lumki, afsonaviy shaxs Faust haqida G'arb adiblari, jumladan, Navoiyga o'xshab, nemis tilini lotin tili iskanjasidan qutqarib, adabiy til darajasiga ko'targan buyuk islohotchi M. Lyuter, ingliz dramaturgi K. Marlo, **“Buyuk nemis”** deya e'tirof etilgan Y. V. Gyotedan tortib, realist Tomas Manngacha bu mavzu atrofida turli janr va adabiy turlarda qalam tebratganlar. Ularni so'z salaflariga ergashgan **“taqlidchi, ko'chirmachi, tarjimon yoki maddoh, saroy shoiri”** deyish mumkinmi? Nega g'arblik munaqqidlar ular asarlarini **“tarjima” yoxud “taqlid”** deyishmadi ekan?! Aslida, salaflariga **“nazira”** bog'lash, ulardan **“andoza olib”** asar yaratish barcha davrlarda san'at hisoblangan - ku! Qolaversa, bu poetik san'at g'arbliklarga ham begona emas. Masalan, fransuz shoiri N. B. Degreo bu haqda **“She'riy san'at”** asarini yaratgan va asarda **“taqlid qilish”, “andoza olish”** usulini estetikaning asosiy prinsipi darajasiga

ko'targan. G'arb munaqqidlari bundan xabardor bo'lganlarida, Sharq mumtoz she'riyatiga bepisandlarcha munosabatda bo'lmagan bo'lur edilar.

Shaxs ozodligi va erkinligini ulug'lagan Navoiy - Gyote zamonida kashf etilmog'i darkor edi. Afsuski, *“so'zni malham bilgan daho”* ijodi Germaniyada keng doirada e'tirof etilmadi. Buning sabablaridan biri, ularni turkiy tillar (eski o'zbek tili-chig'atoy tili)ni bilmasligidadir. Navoiy ruhiyatiga yaqinlasha oladigan, irfoniy g'azallarni sevadigan, kitobiy ilmlardan-da yuksakroqda turadigan, romantikaga boy, shoirona orif qalbning tanqisligidir. *“Navoiyga aql bilan yetish.., uni tafsir qilish,... tashbehlarni, g'oyalarni o'rganish mumkindir, lekin unga ... ruhan yaqinlashish uchun ... Navoiyday hissiyot va ruhiyatga ... ega bo'lish kerak...”*

Navoiy yashagan davrda turkiy el adabiyoti taraqqiy etgan bo'lsa-da, ko'pgina turkiy tillik shoirlar arab tilini bilish barobarida o'z asarlarini fors tilida bitganlari, ma'lum. Shu boisdan ham, Sharqni o'rganishni ixtiyor etgan yevropalik olim-u ijodkorlar fors tilini o'rganishga kirishgan. Nemis tillik mamlakat oliygohlarida *arab, fors, urdu* tillari asosiy fan sifatida rejadagi o'quv dasturlariga kiritilgan. Turkiy tillar murakkabligi, so'zlarning ko'p ma'noliligi bois uni o'rganish, tadqiq etish yevropaliliklarga qiyinchilik tug'dirgan. Zero, Navoiyning g'azal, ruboiy, hikmat, dostonlarida ko'p tillarda, arab, fors tillaridan tashqari xitoy, hind tillari, turkiy tillarning shevalarda, hatto Xorazm shevasida *“al-qo'l, qopi-eshik”* singari so'zlarni ham uchratish mumkin.

Asosan, Hofiz ta'sirida bunyod bo'lgan Gyotening *“G'arbu Sharq devoni”*dagi *“Temurnoma”*, *“Temur va qish”* fasllarini Gyote Amir Temurga bag'ishlagan. *“Devon”*da Hofizga, boshqa forsiyzabon ijodkorlarning qahramonlariga bag'ishlangan fasllar ham bor. Ammo o'zining ilmiy - ijodiy iqtidori, salohiyoti bilan gersog K.Avgustning Sakson-Vaymar saroyini titratgan, *“7 buyuk forsiyzabon allomalar”* ijodiyotini qayta - qayta takrorlab, zavqlanib o'rgangan Gyote temuriyzodalar xonadoniga yaqin Navoiy ijodiga munosabat

bildirmagani achinarli xoldir. *Alhol, Navoiyni Farb uchun kashf etmok joiz edi.*

Buyuk Britaniya Geologiya instituti buyrug'i, boshqaruvi bilan O'rta Osiyoni kezib chiqqan mojar olimi H.Vamberidan keyin bu amalni shoir G'. G'ulom hamkorligida bir necha g'azal bilan *"Farhod va Shirin"* dostonidan parcha o'giran, A.Kurella o'tgan asrning 40-yillarida *"Wofür haben wir gekämpft?"*¹⁷³ to'plamiga kirgan *"die Wiederentdeckung des großen Dichters"* essesda uddaladi va G'arbiy Yevropa adabiy doiralarida bir necha asrlar davom etgan *"Navoiy - fors shoirlari taqlidchisi, tarjimoni, ko'chirmachi"* qabilidagi g'ayri - ilmiy qarashlarga zarba berdi. Bu bilan G'arbda Navoiy ijodini o'rganishda yangi bosqich boshlandi. Bugun nemis turkologlari Navoiyni *"Hirotning baxti", "Hirotni boshiga qo'ngan baxt qushi"*¹⁷⁴ deya e'tirof etib, tavallud kunlarini o'tkazmoqdalar.

Nima uchun A. Kurella Navoiyga bag'ishlangan tadqiqotini *"Buyuk shoirning qayta kashf etilishi"* deb nomlagan. Navoiy ijodi qaysi sabablarga ko'ra besh asrdan so'ng *"qayta kashf"* etilibdi? *Firdavsiy, Nizomiy, Rumi, Sa'diy, Hofiz Sheroziy* she'rlari G'arbda qo'lma qo'l o'tib turgan bir davrda, nega *"shoirlar shohi"* ga Germaniyada ehtiyoj sezilmadi? Zero, Navoiy va Gyote, ham shoir, ham davlat arbobi sifatida mushtarak zotlar edilar-ku! Ular nozikta'b ishq kuychilari bo'lgan, umumbashariy g'oyalarni ko'tarib chiqqan, davlatni boshqarishda faol ishtirok etgan shaxslardir.

Navoiy Amir Temur naslidan bo'lmish *Husayn Boyqaroning* do'sti, vaziri bo'lgan bo'lsa, Gyote *Sakson - Vaymar* gersogi, *Karl Avgustning* do'sti, davlat maslahatchisi edi. Bu ikki siymoni birlashtirib turgan omil, hukmdorlarning so'z san'atiga oshuftaligi, nazmni nozik his qilishlari, shoirlik ta'bi borligidir. Chunonchi, *Husayn Boyqaro turkiyda "Husayniy"* taxallusi bilan devon tartib qilgan. (devon Germaniya davlat kutubxonasida saqlanmoqda - A.R.)

¹⁷³ Kurella A. Wofür haben wir gekämpft? – Berlin und Weimar. 1976. – S. 265.

¹⁷⁴ Hofmann. v., Saibani. "Phoenix von Herat". 1969. 1/5 : 228. S.

Husayn Boyqaro va **Karl** Avgust Navoiy va Gyotega homiylik qilib, ruhiy madad berganlar, himmat ko'rsatganlar.

Navoiy **“Xazoin ul-maoniy”** asarida, „*Sulton sohibqironning himmat yuzidin ihtimomiya sa'y g'oyatidin ta'limi bardavomi bo'lmasa, mundoq dushvor ish ilgari bormog'i mutaassir, balki hayolimg'a kechirmag'i mutaazzirdur...*” degan bo'lsa, „*Badoyi' ul -bidoya*” devonining debochasida :

Shahekim, vasfi yuz ming yil tuganmas, desa yuz ming til,
Bu aytilg'oncha yuz ming bil, yana har birni yuz ming qil.
Ki yuz mingdin biri o'lmag'ay, zikr o'lsa yuz ming qarın,
Bu yuz ming qarndin ham bo'lsa har bir lahza yuz ming

yil.(B.134)

kabi mazkur bag'ishlovida shoirning shoxdan minnatdor ekanini sezish mumkin. Ikki buyuk shoir, davlat arbobi zamonasining yetuk siyosatdonlari

hisoblangan. Falsafada **“xiradman bo'lgan”**lari dunyoqarashlarini yanada yaqinlashtirgan Navoiy atrofiga **tarixchi Xondamir, hattot Sulton Ali, rassom Behzod** kabi iqtidorli yoshlarni yig'ib, ularga homiylik qilgan bo'lsa, Gyote ham gersog **Karl Avgust rahnomaligida** Germaniyadagi iqtidorli shoir va bastakorlarni mo'yqalam sohiblari-yu, sahna yulduzlarini mo'jazgina Vaymar shahriga taklif qilib, ularga ruhiy madadkor bo'lgan.

Navoiy **“Buyuk beshlik - Xamsa”** si bilan badiiyat olamini zabt etadi. U Sharqda **“Xamsa”** yozganlarning birinchisi emas. Tarixda „**Xamsa**” yozganlar ko'p bo'lgan, ma'lum bir davr xamsachilik an'anaga aylangan, biroq ularning hech biri poetik jihatdan Navoiy darajasiga ko'tarila olmagan. Faqat **“buyuk uchlik”** - forsiygo'y **Dehlaviy, Jomiy** va **Navoiy** gina **Nizomiy** ko'tarilgan kengliklardan o'rin egallashga musharraf bo'lganliklari haqida

tarixiy manbalarda ma'lumotlar keltirilgan.

Gyote ham afsonaviy shaxs Faustga bag'ishlangan tragediyasi bilan jahon adabiyotida shu yuksaklikka ko'tarilgan. **“Faust”** timsoli bilan bog'liq sayyor syujetlar Yevropada ko'pgina asarlarga g'oya bo'lib, turli davr, janr, mazmun va shaklda asarlar yaratilgan. Lekin

hech biri g'oya, kompozision qurulish, syujet, obrazlar silsilasi, poetik jihatdan Gyotening **"Faust"** tragediyasiga teng keladigan darajada badiiy baquvvat asar bo'lmagan.

Gyotening tafakkur olami ummon yanglig' tubsiz, ufqlar qadar cheksiz, chegarasizdir. U ilm - fanning juda ko'p yo'nalishlari bo'yicha: **ilohiyot, asotir, falsafa, huquq, kimyo, mineralogiya, tabobat** bilan shug'ullangani, bu borada tinimsiz qalam tebratganini asarlari mazmun mohiyatidan bilib olish mumkin. Uni nafaqat nazm ustasi balki qomusiy faylasuf olim ham deyish mumkin. Buni **"Faust"** tragediyasining **"Tun"** qismida, gotik uslubdagi tomi qubbalik uyda asar qahramoni Faustning miktobga qo'yilgan ochiq kitobga ko'z tikib o'ychan, bedor o'tirgan holatidagi: Faust:

Habe nun, ach! **Philosophie,**

Juristerei und **Medizin**

Und leider auch **Theologie**

Durchaus studiert, mit heissem Bemühen,

Da steh ich nun, ich armer Tor! (man bechora,

dali devona)

Und bin so klug als wie zuvor;¹⁷⁵

Ilohiyot ila band bo'ldim

Falsafada xiradmand bo'ldim

Bo'ldim yana **adolatshunos,**

Hakim bo'ldim – **tabobatshunos.**

Lekin menga bir narsa ayon :

Nodon edim, nodonman hamon (E.Vohidov

tarjimasi)

kabi misralaridan bilib olsa bo'ladi.

Gyote badiiy ijodning turli janrida asarlar yaratib, gersogning ishonchli do'sti, yashirin davlat maslahatchisi sifatida, Navoiyga o'xshab yurtda adolat, himmat va ma'rifatparvarlik kabi umuminsoniy g'oyalarni ilgari surgan. Navoiy ham ijodkor, ham qomusiy olim bo'lgan. **Mantiq, falsafa, riyoziyot, til ilmi** kabi fanlar bilan shug'ullangan, bu borada ilmiy ishlarni amalga oshirgan. Gyote

¹⁷⁵ Goethe. Ein Lesebuch für unsere Zeit. Aufbau -Verlag Berlin und Weimar.1973. -S.102.

“G‘arbu Sharq devoni”da Amir Temurga bag‘ishlab she‘r bitgan, Jomiyni **“fors klassik poeziyasining porloq yulduzi”** deya madh etgan, ammo Navoiy haqida lom lim demaydi. Biz Gyote Navoiyni o‘qiganmi, yo‘qmi, degan savolga javob topaolmaymiz. Agar Gyote Navoiy ijodi bilan tanish bo‘lganida, ul zotning shaxsi, asarlari haqida nimadir degan bo‘lur edi. Bu bizning birinchi versiyamiz. Ikkinchi taxminimiz shuki, uzoq yillar G‘arbiy Yevropaning taniqli olim va munaqqidlari tomonidan Navoiyga berilgan salbiy sifatlar Gyoteni o‘ylantirib qo‘ygan bo‘lishi ham mumkin. Uning oldida yana turkiy tilning murakkabligi masalasi ham ko‘ndalang turgan bo‘lishi aniq.

Gyote haqida hamon chalkash fikrlar uchraydi. **“Mag‘ribda Mashriq ifori”**da: „**Gyote Sharq mumtoz adabiyotining fozillari - Abu Ali ibn Sino, Umar Hayyom, Nizomiy Ganjaviy, Abulqosim Firdavsiylar qatorida Alisher Navoiy ijodidan ham ...bahramand bo‘lgan**”¹⁷⁶ deyilgan. Navoiy bunga arzisa-da, biz shoir hasbi-holida, ijodiy faoliyatida ham bu faktni uchratmadik. Bu uning Gyote badiiy olamini o‘rganmaganidan dalolatdir. Yoki **“G‘arbu - Sharq devoni”**ga kirgan **“Nizomiy”**¹⁷⁷ faslidagi Gyotening **“Majnun bilan Laylo”, “Xusrav bilan Shirin”** haqidagi fikrlari, uni Nizomiy va Navoiy qahramonlarini ajrata olmagan bo‘lishi mumkin. **“Sharq olamidagi ...7 yulduz qatorida Sa‘diy, Hofiz va Navoiyni sanar ekan: “men ularning soyasiga ham arzimayman”**, degan fikrlarni ham uchratamiz.¹⁷⁸**“G‘arbu - Sharq devoni”**dagi **“Sharhlar”**dan ma‘lumki, u **“devon”** yozishga tayyorgarlik ko‘rgan, *Qur‘oni Karimni, Qobusnomani*, arab - fors adabiyoti namoyandalari ijodi va asarlarini, hatto *H. fon Purgshtal* tarjimasida Hofiz devonini qayta- qayta o‘qigan, ta’sirlangan, bo‘lsa-da

A.Kurella Navoiyning 500 yilligi bilan Toshkentga tashrifi chog‘ida shoir ijodini o‘rganib, Navoiydan G‘. G‘ulom yordamida tarjimalar qilib, forsiyzabon ijodkorlarni o‘rgangan. A.Kurella

¹⁷⁶ Шоҳиста Назарова. “Мағрибда Машрик ифори”. “Туркистон” газ., 2007. июль.

¹⁷⁷ Goethe J. W., West - östlicher Divan. Insel Verlag. -Frankfurt. 1988. –S. 157-158.

¹⁷⁸ Ў.В.Гёте. Фарбу Шарк девони.(С.Салим таржимаси) Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти.-Тошкент. 2010. –Б. 4.

Gyotedek **“buyuk nemis”** Navoiyni tilga olmaganidan afsuslanib, yozadi: *“Agar Gyote, nomi va asarlari asrlar davomida yo‘qlik qa‘riga cho‘mgan bu novator shoirning epigramma (qisqa hajviy she‘r - A.R.), to‘rtlik va dostonlarida kuylangan yangi, ozod ruhdan xabardor bo‘lganida edi,...quvonardi, quvonish ham gapmi, bu ozod ruhga butun borlig‘ini baxshida etgan bo‘lur edi.”* A. Kurellaning Gyote haqidagi bu qarashlari, matbuotdagi chalkash fikrlarga oydinlik kiritadi, degan umiddamiz. Va yana: *“bir shaxsda, deydi u, Uyg‘onish davrining haqiqiy siymosi, davlat arbobi, faylasuf, shoir, musiqashunos, rassom, me‘mor mujassam. U o‘z davri kishisi va ... ayni paytda mavjud jamiyatga yangi g‘oyalar bilan qarshi turgan zamonaviy kishi. O‘sha davrni... bekorga Uyg‘onish davri deyishmagan...”*

Savol tug‘iladi. Nega shunday nozikta‘b, romantik shoir Gyote Navoiydan ash‘or mutolaa qilmadiykin? **“G‘arbu - Sharq devoni”ga “Hofiznoma”, “Temurnoma”, “Zulayhonoma”, “Ishqnoma” “Soqiynoma” “Mug‘anniynoma”, “Hikmatnoma”, “Forsiynoma”** va h.o.lar kabi bir qancha fasllar kirgan. **“Temurnoma”**da Gyote Napoleon Bonapart yurishlari bilan Sohibqiron yurishlarida hayratlanarli mushtaraklikni ko‘radi.

Bu faslga kirgan **“Qish va Temur”** fasli e‘tiborlidir.

Amir Temur olib borgan siyosat va islohotlar O‘rta Osiyo, Eron, Hindiston o‘lkalarining davlat idoralariga ta‘sir etgan. Xalqlar o‘rtasida madaniyatlararo aloqalar o‘rnatilgan. Madrasalar qurdirgan. U yerda **fiqx, riyoziyot, ilohiyot, mantiq, aruz ilmi, arab tili** kabi dunyoviy fanlar o‘rgatilgan. Bularning bari Amir Temur buyrug‘i bilan bo‘lgan. **Lutfiy, Navoiy, Boburlarning** yetishib chiqishiga ham bu davr zamin bo‘lgan. Biroq, **“Qish va Temur”** she‘rida Sohibqiron timsoli zolim podshoh sifatida namoyon bo‘ladi. Gyote zamonasi kishilarini o‘ziga ergashtira oladigan ma‘naviy kuch-qudratga ega ijodkor Amir Temurning ijobiy sifatlarini ko‘ra olmagan. **“Qish va Temur”**faslini tarjima qilib, lingvopoetik tahlil qilish ehtiyoji uning noayon qirralarini ochishga yordam beradi.

Navoiy merosi turkiygo'y xalqlar adabiyoti taraqqiyotiga samarali ta'sir ko'rsatdi. Salaflar ijodiga nazira bog'lash urf bo'lib, Boburdan tortib, Mashrabgacha Navoiy ijodi ta'sirida g'azal, muxammaslar bitganlar.

Navoiy va Gyote masalasi fanimiz oldida javobi yo'q jumboq bo'lib qolaveradi. ***“Shakar lab”*** unvonini olgan Hofizni o'ziga ***“ustoz”*** sanagan Gyote, shu she'r tilini ***“tashlab”*** eski o'zbek tiliga o'tgan Navoiyni asl maqsadini tushunmagan. Nemis turkiyshunoslari ana shu jihatga e'tibor berib qolishdi. Bir tilni ***“tashlab”*** ikkinchisiga o'tish jarayonini boshqacha talqin etishdi. Go'yoki Navoiy forsiyzabon shoirlarning taqlidchisiligini bekitish maqsadida boshqa tilga o'tgan emish. Binobarin, turkiy tilni ixtiyor etgan Navoiyning bemisl tafakkur olamini yetarli darajada anglashga g'arbliklar qodir emas edilar. Buni sababini A.Kurella: ***“Shoir ijodi bilan shug'ullangan Yevropa oriyentalistlarining asarlari 1841 yildan paydo bo'la boshladi. Bu mualliflar Alisherni mashhur shaxs sifatida baholadilar, biroq buyuk shoir sifatida unga kam e'tibor berdilar. Yevropada uni o'rganish sharqshunoslarning tor doirasida, turkiy tillar bilan shug'ullanuvchi filologlar doirasi bilan chegaralanib qolgan edi”***, deb izohlaydi. Muallif Navoiy zamonida fors tili adabiy til sifatida tan olinganini ta'kidlaydi. Buning yana bir sababi Buyugimiz mo'g'il, xitoy, arab, fors, uyg'ur tillaridan foydalangani, hatto ijodida turkiy qavm lahjalarining ham uchrashidir.

“Boburnoma”ning G'arb tillariga o'girilishi Yevropa mamlakatlarida

Navoiy shaxsiyatiga jiddiy qiziqish uyg'otdi. A. Kurella ***“Buyuk shoirning qayta kashf etilishi”*** tadqiqotida ta'kidlashicha, g'arbliklar Navoiyning davlat arbobi sifatidagi ***“ulkan tarixiy xizmatlari”***ga qiziqqanlar, o'sha xizmatlar Navoiy nomini abadiyatga muhrlashga yetarli, deb bilganlar. Bu yanglig' munosabat shoir ijodi kamsitilganini, unga yetarli baho berilmaganini isbotlaydi.

“Boburnoma” memuarida Navoiy qalamiga mansub forscha g'azallarga pastroq baho berilgani, ya'ni: ***“Forsiy nazmda “Foniy” taxallus qilibtur, ba'zi abyoti yomon emastur, vale asar sust va***

furudtur” kabi fikrlar Germaniyada urchib ketishiga sabab bo‘lgandir, ehtimol. Negaki, **“Sharq Syezarining xotiralari”** deb ta’riflangan **“Boburnoma”** G‘arb yozuvchi shoirlari-yu, faylasuflari sevib o‘qiydigan asarlar sirasiga kirgan va Yevropada qayta - qayta nashr etilgan. Asar mutolaasi vositasida ular Sharq badiiy tafakkurini, temuriyzodalar sulolasini, sulolaga yaqin kishilar dunyosini tushunishga harakat qilganlar.

Bu ikki buyuk alloma ijodiy faoliyatini kuzatib, mushtarak nuqtalar topgandek bo‘ldik va mavzuni shartli ravishda **“Sharq va G‘arb : Navoiy va Gyote hayotida mushtarak nuqtalar”** deb belgiladik. Zero, bu genetik jihatdan bir - biridan yiroqdagi til va millat sohiblarining tabiati, fe‘l - atvoridagi o‘ziga xos sifatlari, ularning tashqi o‘xshash belgilari. Masalan, Navoiy Attorning **“Mantiq ut - tayr”**idan ta’sirlanib, **“Lison ut- tayr”** asarini yozgani ma’lum. Attor bilan Navoiyda ruhan yaqinlik mavjud. Biroq Gyote va Navoiyda bunday belgilar ko‘rinmaydi. Loaqal biror joyda shoir nomini tilga olmagan, ajablanarli. Shunday ekan, ularda to‘g‘ridan - to‘g‘ri adabiy kontakt yoki o‘zaro ijodiy ta’sirlanish jarayoni kechgan, deyishimizga asos yo‘q.

Ammo F.Attorning **“Mantiq ut - tayr”** dostonidagi **“Neki men dedim, muhabbatdan edi”** satri bizga Gyotening **“Faqat sevgan damlarda yozdim”** jumlasini yodga soladi. Bu tipologik o‘xshashlik XVIII-XIX asrlarda Yevropada filooriyentalizm g‘oyalari rivojlanib, Sharq adabiy namoyondalarini o‘rganish, ta’sirlanish jarayoni kuchaygan bir davrda, Gyote Attor ijodidan xabardor bo‘lgan bo‘lsa kerak, degan fikr uyg‘otishi tabiiy.

Bu ikki buyuk shaxs ijodiy va tarjimaviy hayot yo‘llarining bir nuqtada kesishadigan qirralari ko‘p bo‘lsa-da, shaxsiy hayotida bir-birlardan ajratib turadigan bir xislatlari borki, u ham bo‘lsa **jufti - halollik**, masalasiga qarashlaridagi turfa xillilikdagi farq. Bu jihatdan she’riyat

sultonlari bir - birlariga sira o‘xshamaydilar.

Navoiyning ilohiy ishq sohibi bo‘lganini, adabiyot ixlosmandlari yaxshi bilishadi. Hammaga nasib qilmaydigan bu noyob tuyg‘u, go‘zal

iztiroblar Navoiy qalbida bir umr hukmronlik qilgan bo'lsa-da, ko'ngilxushlikka moyilligi bo'lmagan, davlat ishlari bilan band bo'lgan. Navoiy tanho yashab o'tgani haqida "Boburnoma"da: ***"O'g'ul va qiz va ahlu ayol yo'q, olamni tavre fard va jariyda o'tkardi"*** deb yozilgan. Demak, buyuk sarkarda Bobur so'zlari bilan aytganda, Navoiy aziz umrini ***"farida va jariyda"*** o'tkazgan.

Gyote sevgan ayollar esa ko'p bo'lgan. (Fridrika, Liliya, Sharlotta, Kristiana, Minna, Marianna, Ulrika... va h. o. lar. Ismlarni yana davom qildiraverish mumkin. Shoir ularning har biriga asarlar bag'ishlagan - A.R.), Gyote hayotidagi ayollar jahon adabiyotshunosligida alohida mavzu bo'lib, nemis gyotesunoslari tomonidan tadqiqot sifatida maxsus o'rganilgan va Germaniyada kitob bo'lib chop etilgan.¹⁷⁹ Inchunun, Navoiy sohibjamol ayol shaxsiyatini kuzatarkan, quyidagi baytlarni bitadi:

Aylamang bekasligimni ta'n, bir kun bor edi
Menda ham bir nozanin chobuksuvor, ey
do'stlar¹⁸⁰

Zamondoshlarning xotirlashicha, Navoiy kuchli muhabbat dardiga muhtalo bo'lgan. Qandaydir sabablar bilan sevganiga erisha olmagan. Shu bois, shoir qaysi mavzuda yozmasin, qaysi timsolni tasvirlamasin yoniq muhabbatining tafti asarlaridagi obrazlar bag'riga singib ketgan :

Ketding-u g'amingda dil afor hanuz,
Shavqingdan ko'z yoshim bemiqdor hanuz.
Qayt, qayt hijroningda dilim zor hanuz,
Qaytaqol yuragim intizor hanuz.
yoki: Menga yor bo'lmadi o'shal parivash,
Undan shod o'lmadi bu dili g'amkash.
Usiz biror bir tinch nafas olmadim.
*Usiz har nafasim otashdir, otash*¹⁸¹.

¹⁷⁹ Абдуллаева Ровияжон. Севган дамларда ёздим... „Гулчехралар“. газ. „2001.23 март; Абдуллаева Ровияжон. Ёте севган аёллар. „Ўзбекистон адабиёти ва санъати“. газ., 2002. 8 март;

¹⁸⁰ Навоий А., „Ҳазойинул маоний“. 3 жилд. „Бадойинул-васад“ Ўз ССР ФА нашриёти. –Тошкент. 1960.– Б.144.

¹⁸¹ Алишер Навоий шеърятдан. „Чор девон“дан. Ўзбекистон КП МК нашриёти. –Тошкент. 1977. – Б.110.

yoki : *Hajr o‘lumdin talx emish mundin so‘ng, ey davron,*
meni

*Aylagil jondin judo qilg‘uncha jonondin judo*¹⁸².

Shoir hijron azobini o‘limdan ham battar bilib, **“o‘shal parivash”** kuyida **“dili g‘amkash”** bo‘lib, bitgan o‘tli ash‘orlarini izohlashga hojat yo‘q.

Bobur Navoiy shaxsiyatiga hurmat bilan qarab, tanho yashaganini ta’kidlagan bo‘lsa-da, ishq iztiroblari haqida hech nima yozmaydi. Boisi Gyote, uning izdoshlari ham, barcha narsalardan, inson ruhiy kechinmalarini, ustun qo‘yishgan. Bu yanglig‘ mo‘jizalar Navoiy ijodida istalgancha topiladi. Navoiy she’riyatidan namunalar o‘qisangiz, **“Hayot falsafasi”** falsafiy oqim asoschisi, **F. Nisuiye**, Pragada yahudiy oilasida dunyoga kelgan, **“Qasr”, “Jarayon”, “Otamga maktublar” va “Qishloq tabibi”** kabi asarlari bilan mashhur, avstriyalik nemis yozuvchisi **F.Kafka**, **“Begona”** qissasi muallifi, fransuz yozuvchisi **A. Kamyular** qalamiga mansub hayratbaxsh fikr mulohazalarni Buyuk mutafakkir shoirimiz bir necha asrlar muqaddam aytib qo‘yganiga guvoh bo‘lamiz. Navoiy o‘sha zamonlardayoq umuminsoniy g‘oya **“isyon”** masalasiga alohida urg‘u bergan edi. Ya’ni :

Qilibmen ancha **isyonkim**, agar **do‘zax** aro kirsam,
Mening behad gunohim birla **do‘zax** sarbasar

bo‘lg‘ay

Xudoyo, avf osonroqdurur, yo‘qsa, g‘azab qilsang,
Magarkim o‘zga **do‘zax**, o‘zga **o‘t**, o‘zga **azob**

o‘lg‘ay.¹⁸³(ta’kidlar bizniki)

Navoiy, bu dunyo boshqacha alpozda yaratilmog‘i darkor edi, qabilidagi

fikrda bo‘ladi, o‘sha holatni **“isyon”** sifatida baholaydi. Insonning behisob gunohlari orqasida turgan **isyonlari** bir jihat, Ollohning bandalariga avfi-karami, qahri bir jihat bo‘lsa-da, Navoiyning yuqoridagi to‘rtligida gunohkor, isyonkorning Ollohdan umidvorligini

¹⁸² Алишер Навоий. Хазойинул маоний. Наводируш-шабоб. Ўзбекистон ФА нашриёти. –Тошкент. 1959. – Б.662

¹⁸³ Навоий А., Хазойин ул - маоний. 3 жилд. Қитъалар. Ўз ССР ФА нашриёти. –Тошкент. 1960. –Б.709.

his qilamiz. To‘rtlikdagi qahramon, agar Olloh uni avf etsa u “*do‘zax, o‘t, azob*”lardan forig‘ bo‘lishini, ya’ni qutulishi mumkin bo‘lgan falsafiy fikrlarni bayon qiladi.

To‘rtlikda Ollohning avfi-karamidan umidvorlik, qahridan qo‘rqish kabi botiniy-zohiriy jihatlar badiiy jihatdan tadrijiy aks etgan. Navoiy „*do‘zax, o‘t, azob*” obrazlarini pala-partish ishlatmaydi. U “*do‘zax*” bor joyda “*o‘t*” bor, “*o‘t*” bor joyda “*azob*” bor, qabilidagi ma’noni ilgari suradi.

Xullas, Navoiy va Gyote shaxsiyati va ijodiy faoliyatidagi mushtarak nuqtalarni imkon qadar topishga harakat qildik. Ikki buyuk daho ijodi misolidagi kuzatganimiz bu mavzu izlanishlarimizning debochasidir. Kelajakda mazkur mavzuni yanada chuqurroq o‘rganish va qiyosiy aspektda lingvopoetik tahlillar qilish niyatidamiz.

RUDIGER SAFRANSKIY VA THEODORE ZIOLKOVSKIY TADQIQOTLARI ASOSIDA HERMANN HESSE IJODINING QIYOSIY TAHLILI

Babaniyozova O.A.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat
universiteti, stajor-o‘qituvchi*

Annotation. This article presents a comparative study of Hermann Hesse's work based on the research of Rüdiger Safranski and Theodore Ziolkowski. Safranski's biographical-philosophical approach and Ziolkowski's structural-philosophical analysis are compared to reveal the central concepts of “search for self” and “spiritual harmony” in Hesse’s works. The study aims to highlight the connections of Hesse’s creativity with world literature, particularly modernism and existentialism.

Keywords. Hermann Hesse, Safranski, Ziolkowski, existentialism, modernism, linguistic poetics, search for self.

Kirish. Hermann Hesse (1877–1962) XX asr nemis adabiyotining eng yirik vakillaridan biridir. Uning “Demian”, “Siddhartha”, “Der Steppenwolf”, “Narziss und Goldmund”, “Das Glasperlenspiel” kabi romanlari jahon adabiyotining muhim namunalardan hisoblanadi va

ko‘plab tillarga tarjima qilingan. Hesse ijodining ko‘plab tadqiqotchilari bor, biroq Rudiger Safranskiy va Theodore Ziolkovskiy ilmiy ishlari ayniqsa ahamiyatli. Ularning yondashuvlari Hermann Hesse asarlarini turlicha nuqtai nazardan yoritadi va ijodining murakkab tabiatini to‘liqroq anglashga imkon beradi.

Safranskiy Hesse ijodini insonning “ichki dunyo sarguzashti” sifatida ko‘radi, unda yozuvchining shaxsiy hayoti, ruhiy izlanishlari va falsafiy qidiruvlari muhim o‘rin tutadi. Ziolkovskiy esa romanlarni struktura va mavzular orqali tahlil qilib, ularning umumiy g‘oyaviy asoslarini ochishga harakat qiladi.

Safranskiy yondashuvi: Ichki dunyo sarguzashti-Rudiger Safranskiy “Hermann Hesse. Das Abenteuer der Innerlichkeit” (1997) asarida Hesse’ni XX asr ruhining ichki izlanishlari va inqirozlarini eng chuqur anglagan yozuvchi sifatida ko‘rsatadi. Uning fikricha, Hesse asarlarida shaxsning o‘zligini qidirishi va ruhiy uyg‘unlikka erishish intilishi asosiy mavzulardan biridir.

Misol uchun, “Siddhartha” romanida Hind falsafasi va buddaviyizm orqali insonning ruhiy o‘sishi tasvirlanadi. Hesse bu asarida Sharq falsafasini g‘arbning ekzistensial qiyinchiliklari bilan uyg‘unlashtiradi. “Steppenwolf”da yozuvchi inson ichidagi dualizm, o‘z-o‘zini anglashdagi inqiroz va jamiyatdan begonalashuvni ko‘rsatadi. “Das Glasperlenspiel” esa ruhiy uyg‘unlikka intilish va bilim, san’at sintezini o‘zida mujassam etadi.

Safranskiy Hesse tilining lingvopoetik xususiyatlarini ham ta’kidlaydi. U asarlaridagi ichki monologlar, metaforalar va ramzlar orqali ruhiy jarayonlarni aks ettirishni yozuvchining psixologik holatini ifodalovchi vosita sifatida ko‘radi. Bu esa o‘quvchiga Hesse ichki dunyosining murakkab va ko‘p qirraliligini anglashga yordam beradi.

Ziolkovskiy yondashuvi: Struktura va mavzular birligi-Theodore Ziolkovskiy “The Novels of Hermann Hesse. A Study in Theme and Structure” (1965) asarida Hesse ijodini adabiy-struktural tahlil asosida ko‘rib chiqadi. U romanlardagi asosiy mavzularni tizimlab, ularning umumiy g‘oyaviy asoslarini aniqlaydi.

Ziolkovskiy quyidagi asosiy mavzularni ajratib ko‘rsatadi:

• **“Demian”** – o‘smirlik va o‘zlikni anglash jarayonidagi ichki inqiroz;

• **“Siddhartha”** – ruhiy mukammallikka erishish va ongni uyg‘otish;

• **“Steppenwolf”** – inson shaxsining ikki qiyofasi, dualizm;

• **“Narziss und Goldmund”** – san‘at va hayot o‘rtasidagi qarama-qarshilik;

• **“Das Glasperlenspiel”** – bilim, san‘at va ruhiy uyg‘unlikning yakuniy sintezi.

Ziolkovskiy Hesse’ni modern adabiyotdagi “ruhiy sarguzasht yozuvchisi” sifatida talqin qiladi. Uningcha, Hesse romanlarining struktural asosida qahramonlarning o‘zlikni izlash va jamiyatdan begonalashuv motivlari yotadi. Bu yondashuvda asarlarning kompozitsiyasi, mavzularni rivojlantirish va ramziy tuzilishi muhim ahamiyatga ega.

Ziolkovskiy Hesse ijodining estetik tomonlarini ham ko‘rsatadi, lingvopoetik elementlar (simvolizm, metafora, ichki monolog) uning nazarida asarning umumiy strukturasini boyituvchi vositalardir.

Qiyosiy tahlil: Biografik-falsafiy va struktural-estetik yondashuvlar:

Safranskiy va Ziolkovskiy yondashuvlarini solishtirganda, ularning ikkisi ham Hesse ijodida “o‘zlikni qidirish” motivining markaziy ekanligini tan oladi. Biroq Safranskiy bu jarayonni yozuvchining hayoti, shaxsiy tajribalari va ruhiy izlanishlari bilan bog‘laydi, ularni “ichki dunyo sarguzashti” sifatida ko‘radi. Boshqacha qilib aytganda, Safranskiy Hesse ijodini biografik-falsafiy kontekstda ochib beradi. Ziolkovskiy esa Hesse romanlarini adabiy-struktural tizim sifatida tahlil qiladi. U asarlarning mavzu va kompozitsiyasini o‘rganib, ularni estetik va g‘oyaviy tizimda ko‘rsatadi. Bu yondashuvda asarning lingvopoetik elementlari muhim vazifa bajaradi, ular asarning umumiy g‘oyasini yetkazishda vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu ikki yondashuv birgalikda Hesse ijodining murakkab va ko‘p qatlamli tabiatini yanada yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Safranskiy shaxsiy va falsafiy

kontekstni ochsa, Ziolkowski asarning adabiy tuzilishi va mavzularini tizimlaydi.

Hesse ijodining zamonaviy adabiyotdagi o‘rni-Hermann Hesse ijodi XX asr adabiyotining ruhiy inqirozlarini aks ettiruvchi, ekzistensializm va modernizmga oid muhim manba hisoblanadi. Uning “o‘zlikni qidirish”, ruhiy uyg‘unlikka erishish, jamiyatdan begonalashuv kabi mavzulari bugungi kunda ham dolzarbdir. Hesse asarlari o‘quvchini chuqur ichki izlanishlarga undaydi, shaxsiy va ijtimoiy muammolarni chuqur anglashga yordam beradi. Bu jihatlar uni nafaqat nemis balki jahon adabiyotining yirik vakillaridan biriga aylantiradi.

Xulosa. Rudiger Safranskiy va Theodore Ziolkovskiy tadqiqotlari Hermann Hesse ijodini ikki turli yondashuvda yoritadi: biri shaxsiy-falsafiy, ikkinchisi struktural-estetik. Safranskiy yozuvchining ichki dunyo sarguzashtini va ruhiy izlanishlarini ta’kidlab, uning shaxsiy hayoti bilan ijodini bog‘laydi. Ziolkowski esa romanlarning mavzu va kompozitsiyalarini tizimlab, ularning adabiy-struktural mohiyatini ochadi.

Bu ikki yondashuv birgalikda Hesse ijodining murakkab va ko‘p qirraliligini to‘liqroq tushunishga yordam beradi. Hesse asarlari nafaqat individual ichki izlanishlarning, balki XX asr adabiyoti va falsafasining muhim badiiy manzarasini aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Safranski, Rudiger. Hermann Hesse. Das Abenteuer der Innerlichkeit. Frankfurt a.M.: Fischer Verlag, 1997.

2. Ziolkovskiy, Theodore. The Novels of Hermann Hesse: A Study in Theme and Structure. Princeton University Press, 1965.

3. Ziolkovskiy, Theodore. Hermann Hesse: Das Glasperlenspiel – A General Interpretation. New York: Oxford University Press, 1969.

4. Mileck, Joseph. Hermann Hesse: Life and Art. Berkeley: University of California Press, 1978.

5. Freedman, Ralph. Hermann Hesse: Pilgrim of Crisis. New York: Pantheon Books, 1978.

6.

TURKIY XALQLAR VA YEVROPA EPOSLARIDAGI O'XSHASH VA FARQLI SYUJETLAR TAHLILI.

Sapayeva B.R.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti,
o'qituvchi*

Annotation: This thesis presents a comparative analysis of Turkic and European epic traditions through key texts such as Oğuznama, The Book of Dede Korkut, Beowulf, and Táin Bó Cúailnge. It explores common themes of heroism, loyalty, kinship, and the defense of communal values, while highlighting cultural distinctions—mythological ancestry and national unity in Turkic epics versus individual valor and social stability in European ones. The study emphasizes the influence of historical migrations, particularly the Hunnic movement into Europe, in shaping shared epic motifs. Ultimately, the research demonstrates how epic narratives reflect both distinct cultural identities and universal human experiences.

Key words: Turkic epics, European epics, comparative literature, Oğuznama, The Book of Dede Korkut, Beowulf, Táin Bó Cúailnge, heroism, loyalty, mythology, cultural identity, historical migration, oral tradition, epic motifs, national unity, trans-cultural influence.

Turkiy xalqlar va Yevropa epik an'analari qadimiy davrlardan boshlab o'zaro ta'sir va o'xshashliklarga ega bo'lib, ularning asosiy syujetlari va qahramonlik motivlari ko'plab umumiy jihatlarni namoyon etadi. Ushbu tadqiqot "O'g'uzxon" va "Kitobi Dede Korkut" kabi turkiy epik asarlar hamda "Beovulf" va "Tain bo Kualinge" kabi yevropa eposlaridagi asosiy syujetlar, ularning xarakteristikasi va tadqiqot yo'nalishlarini o'rganishga qaratilgan.

Turkiy xalqlar eposlarining qiyosiy g'oyaviy tahlili shuni ko'rsatadiki "O'g'uzxon" epik asari qahramonning ota-bobolaridan meros sifatida olgan qahramonlik vazifalarini bajarishi, qabilalararo janglar, sadoqat va do'stlik rishtalari, shuningdek, milliy birlik va mustaqillik uchun kurashni o'z ichiga oladi.

"Kitobi Dede Korkut" esa qahramonlarning jasorat va sadoqat orqali qabilalararo nizolarni hal qilish, ijtimoiy birlikni saqlash va do'stlik rishtalarini mustahkamlash mavzularini aks ettiradi.

"Beovulf" eposida asosiy syujet qahramonning yovuz dushmanlarga qarshi kurashi, do'stlik va sadoqat orqali jamiyatni himoya qilishi, shuningdek, jasorat va qahramonlik qadriyatlarini yuksaltirishdan iborat.

"Tain bo Kualinge" eposida esa qahramonlarning sadoqat, hurmat va birgalikda kurashish orqali qabilalararo rishtalarni mustahkamlashi asosiy mavzu hisoblanadi.

Har bir epos o'ziga xos xususiyat va mavzuga ega bo'lishi bilan ular orasidagi o'xshashliklar mavjudligi bir qancha tadqiqot ishlarida ta'kidlangan. Xususan, turkiy epik asarlar ko'pincha mifologik qatlamga ega bo'lib, qahramonlarning ilohiy kelib chiqishi, tanlanganligi va xalqning tarixiy-madaniy ongini aks ettiradi. Ular otabobolar merosi, milliy birlik va mustaqillik uchun kurashni ta'kidlaydi. Yevropa eposlari esa qahramonlik, sadoqat va do'stlikka urg'u beradi, shaxsiy jasorat va ijtimoiy barqarorlikni himoya qilish mavzusiga e'tibor qaratadi.

Xalq eposlaridagi syujetlar tadqiqi quyidagi asosiy yo'nalishlarni hosil qilgan:

Milliy va madaniy identifikatsiya, epiklarning xalq ongidagi o'rni va milliy qadriyatlarni shakllantirishdagi rolini aks ettiruvchi syujetlar tadqiqi;

Qahramonlik, do'stlik va sadoqat mavzularining epiklarda ifodalanishi va ularning ijtimoiy-axloqiy ahamiyatini aks ettiruvchi syujetlar tadqiqi;

Turkiy va yevropa epiklari o'rtasidagi syujet va motivlarning o'xshashliklari va farqlari, ularning tarixiy va madaniy kontekstda tahliliga bag'ishlangan tadqiqotlar.

Turkiy xalqlar va yevropa eposlaridagi asosiy syujetlar va mavzular, xususan do'stlik, jasorat va sadoqat qadimiy insoniy qadriyatlar sifatida umumiyliklarga ega. Har bir epik o'zining milliy-madaniy kontekstida o'ziga xos xususiyatlarni saqlab qolgan. Ushbu

tadqiqotlar epiklarning xalq madaniyati va tarixidagi o‘rnini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Turkiy xalqlar eposlari: "Kitobi Dadam Qo‘rqut" va "O‘g‘uznoma" turkiy xalqlar madaniyati va tarixida muhim o‘rin tutadi. Ushbu ikkala asar ham O‘g‘uz turklarining tarixiy va madaniy hayotini aks ettiradi, lekin ularning syujetlari va mavzularida o‘xshashliklar bilan birga sezilarli farqlar ham mavjud.

O‘xshash syujetlar va farqlar tahlili quyidagi ma’lumotlarni taqdim qiladi:

Qahramonlik va janglar: Har ikkala doston ham qahramonlarning jasoratli janglari va dushmanlarga qarshi kurashlarini yoritadi. Masalan, "Kitabi Dede Korkut"da Basatning Tepego‘zni o‘ldirishi va "O‘g‘uznoma"da O‘g‘uz xoqonning yovuz kuchlarga qarshi kurashi bunday qahramonlik naqshlari sifatida ko‘riladi.

Urug‘chilik va oila: Ikkala doston ham urug‘chilik, avlod davomiyligi va oilaviy munosabatlarni muhim mavzu sifatida ko‘taradi. "Kitabi Dede Korkut"da Kan Turalining oilasi haqida hikoyalar "O‘g‘uznoma"da esa xoqonning farzandlari va ularning yurtlarni bo‘lishi haqida bo‘limlar mavjud.

Mifologik elementlar: Dostonlarda ramziy hayvonlar va afsonaviy mavjudotlar keng tarqalgan. Masalan, "Kitabi Dede Korkut"da bo‘ri ramzi "Oguzname"da esa g‘ayritabiiy tug‘ilish va yovuz shunqor syujetlarning asosiy qismidir.

Yevropa eposi na‘munasi bo‘lgan Beovulf va Tayn Bo Kuaylngning g‘oyaviy syujetining qiyosiy tahlili..

Yevropaning Beovulf va Táin Bó Kúailnge ("Kuli Sigir O‘g‘irligi") epik asarlari, mos ravishda, qadimgi o‘rta asrlar Shimoliy Yevropa va Irlandiya madaniyatlarining asosiy qahramonlik rivoyatlari bo‘lib, har biri o‘ziga xos mifologik an‘analardan va ijtimoiy qadriyatlarni aks ettiradi.

Beovulf: Qahramonning Yirtqichlar va Taqdirga Qarshi kurashga otlanishi

Unda qahramon Beovulf inson jamiyatiga tahdid solayotgan sehrli yirtqichlarga qarshi kurashadi. Hikoya uchta asosiy epizoddan iborat:

Beovulf Daniya saroyiga kelib, qirol Hrothgarning hukmronligidagi hudud ahlini dahshatga solayotgan yirtqich Grendelni magʻlub etadi.

Soʻngra u Grendelning qasoskor onasi bilan, uning suv ostidagi boshpanasida jang qiladi.

Nihoyat, qari yoshida Beovulf oʻz podsholigiga tahdid solayotgan ajdarho bilan yuzma-yuz keladi va bu jang uning oʻlimi bilan yakunlanadi.

Hikoya individual qahramonlik, jismoniy kuch va taqdirning muqarrarligini taʼkidlaydi, jangchi madaniyati bilan axloqiy umuminsoniy qarashlarni oʻzida uygʻunlashtiradi. Doston kompozitsiyasi bu bosqichma-bosqich kuchayib borayotgan janglar atrofida qurilgan boʻlib, Beovulfning jasorati va mardligiga eʼtibor qaratadi.

Táin Bó Cúailnge: sigir uchun kurash va qahramonning Gerilla himoya usuli

Táin Bó Cúailnge esa irland xalq eposi boʻlib, u Konnaht malikasi Medb va qirol Ailill oʻrtasidagi mol-mulk bahsi sabab yuzaga kelgan keng koʻlamli urushni hikoya qiladi. Asosiy syujet quyidagicha:

Medb oʻz eri qirol Ailill bilan boylik va martabada tenglashish uchun raqobatga kirishadi. Shu sabab u Ulsterning qimmatli jigarrang sigiri Donn Cúailngeʼni qoʻlga kiritmoqchi boʻladi. U Ulsterga bosqin uyushtirish uchun qoʻshin toʻplaydi. Bu vaqtda tavqi laʼnatga uchragan Ulster jangchilari ancha zaiflashga boʻladi va Medb bundan ustaomonlik bilan foydalanib qolmoqchi boʻladi. Yosh yarim xudo qahramon Cú Chulainn yagona himoyachi sifatida ketma-ket yakka janglar va Gerilla usullaridan foydalangan holda Ulsterni himoya qiladi.

Epik asar ikki sigir oʻrtasidagi jang bilan yakunlanadi. Urushning bunday yakuni ramziy maʼno kasb etadi. Ushbu syujet epizodik boʻlib, koʻplab qahramonlarni oʻz ichiga oladi, insonlar orasidagi doimiy nizo va mojarolar, sehrli elementlar, masalan, laʼnatlar va ilohlar aralashuvini oʻzida mujassamlashtiradi. Epos qahramon Cú Chulainnning jasorati, sharafi, yurtiga sadoqati va fojiali oʻlimini hikoya qiladi.

Farqli syujetlar tahlili:

Beovulfdagi janglar asosan notanish, inson bo'lmagan yirtqichlarga qarshi bo'lib, ular tartibsizlik va yomonlik ramzi hisoblanadi. Uning Grendel bilan (doston boshida) kurashi uning misli ko'rilmagan kuchi va jasoratini namoyish etsa, oxirgi ajdarho bilan mardonavor olishuvi va qahramonona halok bo'lishi doston oxiriga yaqin sodir bo'ladi).

Táin Bó Cúailngeda esa mojaro insonlar o'rtasidagi boylik uchun kelib chiqadi va bu urushga qo'shinning jalb qilinishi murakkab ijtimoiy munosabatlarga olib keladi. Kú Chulainnning daryo o'zanlarida olib borgan yakka janglardagi mahorati va himoya usuli ulug'lanadi. Eposning munozarali nuqtasi, ya'ni Kú Chulainnning o'z do'sti Ferdiad bilan bo'lgan fojiali janggi, insonlar orasidagi sadoqatning adovatga aylanish oqibati bo'lgan urushning xalqqa qanchalik qimmatga tushishini ko'rsatadi.

Táin Bó Cúailnning syujeti ko'proq alohida-alohida va epizodik bo'lib, ko'plab qahramonlar janglarini o'z ichiga oladi. Bu uning og'zaki an'anadan va ko'p qo'lyozma versiyalaridan hosil bo'lganligini ko'rsatadi. Aksincha, Beovulf eposi esa voqealar tizimi boshlanish, markaz va yakuniy qismga ega bo'lgan uzviy bog'liq qahramonlik hikoyasini taqdim etadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, turkiy xalqlar hamda yevropaliklar eposlarida uchraydigan o'xshash syujetlarning paydo bo'lishida xalqlarning tarixiy ko'chishlari, xususan, hunlar Yevropaga kelishi va ular bilan mahalliy aholi o'rtasidagi madaniy almashinuvlar muhim o'rin tutganligi asosiy sabab sifatida qaraladi. Chunki hunlar Markaziy Mo'g'ulistondan boshlab G'arbga ko'chib borgani va Yevropada mahalliy o'g'ur (ugor) qabilalari bilan aralashib, yangi etnik birlashmalar qurgani, bu jarayonlar turli xalqlar urf-odatlarida, hikoyatlarida va eposlarida umumiy motivlarning paydo bo'lishiga sabab bo'lgan. Shu sababli, ko'chishlar natijasida sodir bo'lgan madaniy ta'sirlar turkiy va yevropa eposlari o'rtasidagi o'xshashliklarning asosiy mantiqiy yo'nalishi ekanligi tadqiqotlarda ta'kidlanadi.

Qiyosiy adabiyotshunoslik tadqiqotlariga ko'ra, xalq og'zaki ijodidagi umumiy motivlar va tasviriy hikoyalar ko'plab xalqlar eposlarida uchraydi. Bu holat shuni ko'rsatadiki, epik hikoyalardagi

ba'zi muqarrar mavzular va voqealar nafaqat bir xalq madaniyatida, balki turli millat va hududlarda ham mavjud bo'lib, ular o'zaro madaniy chegaralarni ham oshib o'tgan.

Qiyosiy adabiyotshunoslikda shunday fikr bor: har xil xalqlar dostonlarida va ertaklarida uchraydigan umumiy motivlar, voqealar va qahramonlar ba'zida juda o'xshash bo'ladi. Bu o'xshashliklar shunchaki tasodif emas, balki turli xalqlar o'rtasidagi tarixiy, madaniy almashuv va ko'chishlar natijasida yuzaga kelgan. Natijada, oralardagi badiiy tasvir va mazmuniy tasvirlar umumiy, universal epik an'anani ifodalaydi. Tadqiqotchilar shu asosda epik asarlardagi bir xil yoki juda o'xshash motivlarni xalq eposlari va ertaklarida madaniy ta'sirlar natijasi sifatida ko'rib chiqadilar. Shu tarzda, epik motivlarning turli xalqlar orasida uchrashi madaniy chegara degan tushunchadan ham kengroq, ya'ni umumiy insoniyat tajribasiga, tarixiy va madaniy aloqalar natijasiga asoslanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Dede Qorqut. (2019). *The Book of Dede Qorqut* (G. Lewis, Trans.). Penguin Classics.

2.Faraday, L. W. (Trans.). (1904). *The Cattle-Raid of Cualnge (Táin Bó Cúailnge)*. David Nutt. (Asli muallif noma'lum - irland xalq eposi)

3.Heaney, S. (2000). *Beowulf*. Faber and Faber.

4.Propp, V. (1968). *Morphology of the folktale* (2nd ed., L. Scott, Trans.). University of Texas Press. (Asli ish rus tilida 1928 yilda nashr etilgan)

JADIDCHILIK HARAKATINING ADABIYOTDAGI AKS-SADOSI

Gulimmatova R. S.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti,
o'qituvchi-stajor*

Annotation. This article explores the evolutionary transformation of Uzbek literature during the late 19th and early 20th centuries, a period marked by socio-political reforms and the rise of national self-consciousness. It analyzes the impact of the Jadid movement on literary creativity, the emergence of new enlightenment-oriented genres, and particularly the contribution of the Bukhara literary milieu to these developments. The study highlights how figures such as Fitrat, Aini, and their contemporaries embodied the transition from classical poetic forms to modern national.

Keywords: Jadid period, enlightenment, literary evolution, Bukhara literary milieu, bilingualism, satire, Fitrat, Aini.

Kirish. XIX asrning so'nggi o'n yilligi va XX asr boshlarida o'zbek adabiyoti o'z tarixidagi eng keskin burilish nuqtasiga yetdi. Bu davr ijtimoiy-siyosiy hayotdagi yangilanishlar, xalq ma'naviyatining o'sishi va milliy ongning kuchayishi bilan belgilanadi. Ma'rifatparvarlik g'oyalari, yangi ta'lim tizimining joriy etilishi, matbuot va dramaturgiyaning rivojlanishi adabiyotga bevosita ta'sir ko'rsatdi. Ana shu o'zgarishlar jadidlar davri adabiyotining shakllanishiga zamin yaratdi.

“Jadidchilik” atamasi arabcha “jadid” – “yangi” so'zidan kelib chiqqan bo'lib, bu harakat mohiyat e'tibori bilan milliy yangilanish, taraqqiyot va ma'rifatparvarlik g'oyalarini ifodalagan. Jadid adabiyoti ilgari hukmron bo'lgan klassik poetika chegaralarini kengaytirdi va yangi ijtimoiy-falsafiy mazmun kiritdi. Bu jarayon, avvalo, xalq taqdiri, ta'lim, din va jamiyat masalalarining badiiy ifodasida namoyon bo'ldi. Jadid adiblar inson tafakkurini uyg'otish, millatni jaholat va qoloqlikdan qutqarish, ilm va ma'rifatga da'vat etish g'oyalarini o'z asarlarining markaziga aylantirdilar. Shu bois jadidlar ijodida badiiy so'zning maqsadi o'zgarib, u endilikda faqat estetik zavq manbai emas, balki

ijtimoiy ongini shakllantiruvchi kuchga aylandi. Behbudiy, Fitrat, Choʻlpon, Hamza, Avloniy kabi ijodkorlar adabiyotning xalq maʼnaviyatini yuksaltirishdagi oʻrni haqida yangi nazariy qarashlarni ilgari surdilar. Ularning asarlarida oʻquvchi endi passiv tinglovchi emas, balki ijtimoiy oʻzgarishlar ishtirokchisiga aylandi. Masalan, Fitratning “Hind sayyohi” yoki Behbudiyning “Padarkush” dramalarida maʼrifat va jaholat toʻqnashuvi asosiy gʻoya sifatida gavdalanadi. Bu asarlarda taʼlim, ayollar erkinligi, zamonaviy bilimlarning zarurligi singari masalalar oʻzbek jamiyatidagi yangi tafakkur shakllanishining ramziga aylandi [Allworth, 1990; 87]. Shu bilan birga, jadid adabiyotida **badiiy til** va **uslub** masalasida ham jiddiy oʻzgarishlar yuz berdi. Avvalgi aruz tizimiga asoslangan sheʼriyat bilan bir qatorda, xalq ogʻzaki ijodiga yaqin, sodda va tushunarli nasriy shakllar keng qoʻllanila boshlandi. Choʻlpon va Hamzaning sheʼrlarida xalq tili, kundalik hayot, milliy ruh ustuvor boʻldi. Bunday tildagi yangilanish adabiyotni xalq ommasiga yaqinlashtirdi, maʼnaviy uygʻonish gʻoyasini keng qatlamlarga yetkazish imkonini berdi [Baldauf, 2001; 54].

Jadid adabiyoti, shuningdek, **tanqidiy realizm** tamoyillarini oʻzlashtirdi. Asarlarda jamiyatdagi adolatsizlik, savodsizlik, diniy mutaassiblik kabi illatlar tanqid qilinib, oʻrniga maʼrifat, erkin fikrlash, adolat va taraqqiyot qadriyatlari ilgari surildi. Bu jihatdan jadidlar ijodi oʻzbek adabiyotini yangi davrga olib kirgan, uni ijtimoiy ongning faol ishtirokchisiga aylantirgan maktab sifatida tarixda oʻchmas iz qoldirdi.

Eng muhimi, jadid adabiyoti nafaqat mazmunan, balki **milliy oʻzlikni anglash** jarayonida ham muhim rol oʻynadi. Choʻlponning “Kecha va kunduz” romani, Fitratning “Abulfayzxon” tragediyasi, Hamzaning “Zaharli hayot” asari, Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq” kitobi xalqni oʻz tarixiga, tiliga, maʼnaviy qadriyatlariga qaytarish, ularni yangicha ruhda talqin etish yoʻlida yozilgan edi.

Bu davr adabiyotining oʻziga xos xususiyati — badiiy asar orqali millatning kelajagini tasavvur etish, orzularni ifodalash, islohotlar gʻoyasini singdirishdir. Shu bois, jadid adabiyoti oʻzbek madaniyatida **milliy uygʻonish manifesti** sifatida qoraladi. Uning asosiy mohiyati —

ma'naviyatni yangilash, tafakkurni o'zgartirish, milliy g'ururni uyg'otish edi.

Adabiy evolyutsiyaning o'ziga xos yo'nalishlari. Jadidlar davrida adabiyotda yangi janrlar shakllandi. Avval faqat aruz tizimida yaratilgan she'riyat yoniga nasr, drama, publitsistika va hajviy asarlar qo'shildi. Ayniqsa, "Oyna", "Shuhrat", "Sadoi Turkiston" kabi gazeta va jurnallar jadidlar uchun g'oya maydoniga aylandi. Jadidlar davrida adabiyotning bu tarzda janr jihatdan kengayishi o'zbek madaniy hayotida yangi bosqichni boshlab berdi. Shu davrgacha asosan diniy va axloqiy mazmun bilan cheklangan adabiyot, endilikda ijtimoiy ongni uyg'otuvchi, milliy o'zlikni anglashga undovchi kuchga aylandi. Jadid adiblari uchun adabiyot — millatni uyg'otish, xalqni jaholat va qoloqlikdan qutqarish vositasi edi. Shu bois ular ijodda ma'rifatparvarlik g'oyasini asosiy mezon qilib oldilar. Bu g'oya ularning nasr, drama, publitsistika, she'riyat va hatto satira kabi turli janrlarda olib borgan badiiy tajribalarida ham yaqqol namoyon bo'ldi.

Avvalo, nasr janrining rivojlanishi jadid adabiy evolyutsiyasida burilish yasadi. Mahmudxo'ja Behbudiyning "Padarkush" dramasi (1911), Abdulla Qodiriyning "Uloqda" hikoyasi (1913) va "O'tkan kunlar" romani (1926), Cho'lponning "Kecha va kunduz" asari (1936) o'zbek adabiyotini realizm bosqichiga olib chiqdi. Bu asarlar orqali o'zbek nasrida ijtimoiy adolat, ayollar huquqi, millat taqdiri, mustamlaka zulmi va yangi hayot masalalari badiiy tahlil etildi. Shuningdek, nasrda xalq tili, og'zaki nutq va zamonaviy ifoda vositalaridan foydalanish kuchaydi. Bu holat an'anaviy adabiy tilni xalqona ruh bilan boyitib, milliy badiiy tafakkurning demokratlashuviga zamin yaratdi [Qosimov, 2004].

Drama janri esa jadid adabiy harakatining eng ta'sirchan vositalaridan biriga aylandi. Behbudi, Fitrat, Hamza, Cho'lpon kabi adiblar sahna orqali xalqni to'g'ridan-to'g'ri ijtimoiy muammolar bilan yuzlashtirishni maqsad qildilar. Fitratning "Hind ixtilolchilari", "Shaytonning tangriga isyoni" she'riy dramasi Hamzaning "Zaharli hayot" asarlari orqali jamiyatdagi jaholat, nodonlik, ayollar taqdiri va erk masalalari keng badiiy tahlil qilindi. Bu dramatik asarlar milliy teatr

san'ati shakllanishiga, xalq ongida yangi ijtimoiy-siyosiy g'oyalar ildiz otishiga xizmat qildi.

Umuman olganda, jadidlar davri adabiy evolyutsiyasi ma'rifat, milliy uyg'onish va ijtimoiy islohot g'oyalari bilan uzviy bog'liq bo'ldi. Bu davrda adabiyotning maqsadi estetik zavq berishdan ko'ra, xalqni ongli yashashga, milliy birlikni his etishga undash edi. Jadidlar uchun badiiy ijod — millatni o'zgartirishning eng samarali vositasi bo'lgan. Shu bois ularning ijodi, shaklan milliy, mazmunan esa universal tamoyillarga asoslangan holda, o'zbek adabiy tafakkurini yangi bosqichga olib chiqdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Allworth, E. (1973). *The Modern Uzbeks: From the Fourteenth Century to the Present*. Stanford: Hoover Institution Press.
2. Baldauf, I. (1992). *XX asr o'zbek adabiyotiga chizgilar*. Toshkent: Ma'naviyat.
3. Karimov, N. (2010). *Mahmudxo'ja Behbudiy*. Toshkent: Fan.
4. Khalid, A. (1998). *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia*. Berkeley: University of California Press.
5. Qosimov B., Yusupov, Sh., Dolimov, U., Rizaev, Sh., & Ahmedov, S. (2004). *Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti*. Toshkent: Ma'naviyat.

FRANSUZ TEMURSHUNOSLARI YOZGAN ASARLARDA HARBIY ATAMALAR

Palvanova N.O.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti,
o'qituvchi*

Annotation: Many scientific and artistic works have been created in Europe as well as in Eastern countries about the historical conditions in which Jahongir Amir Temur grew up and how he reached such a high peak. Among them, Marcel Brion's book "Who am I, Sahibqiron - Jahongir - TEMUR" stands out for its perfection. This book covers the period from the birth of the sahibqiron to his death, and the events are narrated on behalf of Amir Temur

Jahongir Amir Temurning qanday tarixiy sharoitda ulg'aygani, qay tariqa shunday yuksak cho'qqiga erishgani haqida sharq davlatlari bilan bir qatorda Yevropada ham ko'plab ilmiy va badiiy asarlar yaratilgan. Ular orasida Marsel Brionning "Menkim, Sohibqiron – Jahongir - TEMUR" kitobi mukammalligi bilan ajralib turadi. Mazkur kitob sohibqironning dunyoga kelishidan to vafotiga qadar bo'lgan davrni qamrab olib, voqealar Amir Temur nomidan hikoya qilinadi

Ushbu asarning dovrug'i, dunyoga yoyilishining boisi Jahongir bobomiz shahsi, uning hayoti, faoliyati, siyosiy va harbiy sohalarda tutgan yo'liga oid boy, xilma-xil ma'lumotlarni ham o'z ichiga olganidir. Zero, bunday mufassal ma'lumotlar Amir Temur tarixidan so'zlovchi boshqa nasriy manbalarda kam uchraydi. Muallif asarni o'zgacha ishtiyoq va qunt bilan sodda uslubda yozgan. Ushbu kitob 26-bobdan iborat bo'lib, 1-chi bobi "Bolalik yillarim va Shayx Shamsiddindan olgan saboqlarim deb ataladi" Asardan ayrim parchalarni e'tiboringizga xavola qilamiz:

"Yoshim 16 ga to'lganida hayotimda ro'y bergan ahamiyatga molik voqealardan biri Samarqand safarim va Amir Kulol bilan tanishuvim bo'ldi. Uning "Pir" degan martabasi bor edikim, hamisha muridlari, shogirdlari qurshovida o'tirardi. Pir aytdi: "Ey Temur, otang haqida eshitganim bor, ammo o'zini ko'rmaganman. Abdulla Kutb maktubida seni alqab, Qur'oni karimni yod biladi, shuningdek, arab va forsgo'y shoirlarning she'rlaridan ham habardor deb, tanishtiridi. Shu gap rostmi?"

Men uning so'zlarini tasdiqlab: "Xa, muhtaram pir, xaq yo'lini tutganim sabab, Allox meni kuchli xotira quvvati bilan siylagan: har qanday she'rni bir eshitsam, bas, yodlab olaman", - dedim. Amir Kulol menga notanish A'shi¹⁸⁴ degan shoirning bir she'rini o'qib berdi. So'ng menga yuzlanib: "Qani, xotirang kuchini amalda ko'rsatib, xozir men o'qigan she'rni yoddan aytib berchi",-dedi. She'r o'n baytdan iborat bulib, men qanday eshitgan bo'lsam, shu taxlit takrorladim.

O'tirganlardan biri bu xolga shubha bildirdi: "Aftidan bu yigit A'shining she'rlarini avval ham eshitgan bo'lishi kerak, -dedi. -Shu

¹⁸⁴ A'shi-taniqli arab shoirlaridan biri. Forsgo'y shoir Manuchehrning tarjimalari bois shuhrati yoyilgan.

sabab ijozat etsangiz, men hozir xali xech kimga ma'lum bo'lmagan, xali xech kim eshitib ulgurmagan, to'grisi o'zimning ijodimdan bir she'rni o'qisam-u, mehmonimiz uni bir eshitishdayoq yodlab olib, takrorlasa o'shanda uning quvvai xofizasiga tan bersak bo'ladi" dedi. Keyin yetti baytdan iborat she'rini o'qidi. Men uni so'zma-so'z yoddan takrorladim. Davra sukutga cho'mib meni tingladi. Shundan so'ng Amir Kulol mehribonlik bilan kaftini boshimga qo'yib: "Ey davra ahli, qarang bu yigitning peshonasida bir nur balqib turibdi. Uning kelajagi porloq, u burun o'tgan buyuklarga nasib etmagan ulug'likka erishadi. U payt ehtimol men tiriklar safida bo'lmasman. Illo, sizlarning aksaringiz Temur nomi dunyo bo'ylab shuhrat qozonganiga guvoh bo'lasiz!" dedi. So'ng xizmatkorini chaqirib, kulcha non olib kelishini so'radi. U bir savat to'la non olib kirdi. Amir Kulol yettita kulcha nonni qo'limga tutqazib dedi: "Keshga qaytgach, xar bir kulchani bir - bir tishlab, qolganini asrab quy. Bashorat shuki, vaqti kelib yetti iqlim sening irodangga bo'ysunadi!" Ha, ammo , bunga hali erta edi.

Bu voqea hijriy 752 yilda ¹⁸⁵sodir bo'ldi. Amir Kulol mening kelajagimni bashorat qildi, ammo o'sha mahal men bu bashorat amalga oshadi ,degan xayoldan yiroq edim. Uyga qaytgach bu haqda otamga so'zlab berdim. Otam uni jiddiy qabul qildi. Amir Kulol ulug' inson ekanini aytib ,nimani buyurgan bo'lsa aytganidek qilib bajarishim lozimligini ta'kidladi. Men xuddi aytganidek bajardim. Samarasi mana, ko'rib guvohi bo'lib turganingizdek-butun jahon hukmdoriman!

Alloxdan ato etilgan iste'dod va qudratga loyiq xarakat qilinsa inson mu'jizalar yaratadi.¹⁸⁶ Xuddi shunday, Amir Temur o'smirlik paytidayoq o'zini ma'naviy va jismoniy tomondan erta kamolga yetkazish uchun qati'yat va iroda bilan kurashdi. Uning harbiylikka tayyorlanishi kitobda juda qiziqarli yozilgan:

"Otam Samar Tarhon ismli qilichboz ustani chorlab, unga shogirdlikka berdi. U qilichbozlik mahoratimni o'stirishga mas'ul bo'ldi. Men o'sha paytda ham qilich o'ynatar edim, ammo yetarli darajada mohir emasdim. Dastlabki mashgulotlarimizga Samar ikki

¹⁸⁵Hijriy 752-milodiy 1352-1353 yy

¹⁸⁶ Aflotun

kuloch arqon olib keldi. Aqlga sigmaydi: "Arqonga balo bormi?" degan o'y kechdi hayolimdan. U esa shu arqon bilan o'ng qo'limni mahkam bog'ladi va: "Ey Temur sen bir qo'lli odamsan. Bir qo'ling,u ham bo'lsa chap qo'ling ishlaydi, xolos. Sen shu zayl qilich o'ynatishing lozim shuni mashq qilamiz", dedi.

Sirasini aytganda men avval ham o'ng qo'lim bilan babbarovar chap qo'limni xam ishlatib turar edim. Ammo Samar Tarhonning mashg'ulotlari uni takomilga yetkazdi. U o'zi o'rgatayotgan saboqning nazariy jihatini ham asosladi: " Jangda dushman raqibining o'ng qo'lini odatda yaralab, ishdan chiqarish payida bo'ladi, -deb saboq berar edi u., o'ng qo'li yaralanib,chap qo'lini ishlata olmagan kishining o'likdan farqi qolmaydi".

Shunday qilib men chap qo'lda ham yuksak mahorat bilan qilich sermaydigan darajaga yetdim va tan olib aytishim kerakki, bu narsa keyinchalik janglarda meni muqarrar xalokatlardan saqlab qoldi.

Asarda ana shunday qiziq, yuksak badiiy mahorat bilan yozilgan voqealarni kitobning istalgan bobida uchratish mumkin. Ayniqsa harbiy atamalar, harbiy sana'tga oid ishlar va rejalar, Amir Temurni Qur'oni karimning o'ta bilimdoni ,mufasssiri,shariatning yetuk bilimdoni sifatida tasvirlangan . Mazkur kitobning ilk marotaba o'zbek tiliga o'girilib, keng kitobxonlar e'tiboriga xavola etilayotgani ham istiqlool sharofati tufayli ulug' sohibqiron haqidagi bilimlarimizni boyitish maqsadidir. Chunki, mazkur asarda voqealar shu qadar ravon va ishonarli tarzda bayon etilganki, uni o'qish asnosida Amur Temurga xos bo'lgan ko'plab ezgu sifatlar bilan tanishish imkoni tug'iladi. Sohibqironning ichki dunyosi nechog'lik go'zal, faoliyati qanchalar ibratli ekani yana bir karra bor bo'yi bilan namoyon bo'ladi. Kitobni yoshlar ham, kattalar ham birday sevib o'qishlariga ishonchimiz komil. Ayniqsa, yoshlar o'zlarini jismoniy chiniqtirishda, ma'naviy olamlarini boyitishda Amir Temurdan andoza olsalar arziydi. Shuningdek, uning davlat tuzish va saltanat ishini yuritish, odamlarga e'tibor berish va ularni himoya qilish, Zero, bizning jahon ichra tenglar ichida teng ekanimiz ana shunday ulug'vor, fahr etishga, g'ururlanishga munosib ajdodlarimiz borligidan quvonamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Marsel Brion “Menkim, Sohibqiron-Jahongir TEMUR, Toshkent “Yangi asr avlodi” 2018yy
2. “Buyuk ajdodlarimiz” Davlat ilmiy nashriyoti, Toshkent- 2017
3. SH. Z. Dolimovning «Harbiy atamalarning qisqacha izohli lug‘ati» O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi. Toshkent – 2007
4. To‘lqin Hayit ” Amir Temur haqida hikoyalar”, Zabarjad media -2023

RAMZ VA MIF UYG‘UNLIGI: O‘ZBEK VA INGLIZ ROMANLARIDA BADIY IFODA VOSITASI SIFATIDA

Sobirova N.U.

Urganch innovatsion universiteti, o‘qituvchi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek va ingliz adabiyotida ramz va mifologik obrazlarning badiiy ifoda vositasi sifatidagi o‘rni tahlil qilinadi. Isajon Sulton, Ulug‘bek Hamdam, J.R.R. Tolkien hamda C.S. Lewis asarlari misolida mif va ramz uyg‘unligining milliy va umuminsoniy mazmun kasb etishidagi o‘ziga xos jihatlar yoritiladi. Tadqiqot jarayonida qiyosiy-tahliliy yondashuv usulidan foydalanilib, mifologik motivlarning madaniy xotira, falsafiy g‘oya va estetik ifodadagi ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: mifologiya, ramz, timsol, badiiy tafakkur, milliy mentalitet, qiyosiy adabiyotshunoslik, mifopoetika.

Kirish

Adabiyot insoniyat tafakkurining eng qadimiy qatlamlarini, jumladan, mifologik dunyoqarashni o‘zida mujassam etadi. Mif va ramz inson tafakkurining dastlabki badiiy ifoda shakllari bo‘lib, ular asrlar davomida adabiy jarayonda o‘z o‘rnini yo‘qotmagan. O‘zbek va ingliz adabiyotlari tarixida ham mifologik obrazlar milliy o‘zlikni anglash, ezgulik va yovuzlik, hayot va o‘lim, inson va tabiat o‘rtasidagi munosabatlarni falsafiy talqin etish vositasi sifatida qo‘llanib kelgan.

Zamonaviy adabiyotda, xususan, roman janrida mifologik obrazlarning qayta talqin qilinishi adabiy tafakkur yangilanishining

belgisi sifatida e'tirof etiladi. Shu bois o'zbek yozuvchilari — Isajon Sulton va Ulug'bek Hamdam, hamda ingliz yozuvchilari — J.R.R. Tolkien va C.S. Lewis ijodida ramz va mif uyg'unligining ifoda mexanizmlarini qiyosiy o'rganish bugungi adabiyotshunoslik uchun dolzarb masalalardan biridir.

Asosiy qism

1. O'zbek adabiyotida mif va ramz uyg'unligi

O'zbek zamonaviy adabiyotida mifologik tafakkur milliy ruhiyatni ifoda etish vositasi sifatida keng qo'llaniladi. Isajon Sultonning *“Boqiy darbadar”* romanida ramziy va mifologik obrazlar insonning ma'naviy uyg'onishi, o'zini anglash jarayonining markazida turadi. Asarda yo'l, qush, daraxt kabi ramzlar inson hayotining abadiyligi va ruhiy safarini bildiradi. Adabiyotshunos G. Abdurahmonova ta'kidlaganidek, “Isajon Sulton asarlarida mifologik ramzlar insonni tabiat bilan uyg'unlikda anglashga xizmat qiladi” (Abdurahmonova, *Adabiyot va mif tafakkuri*, 2021).

Shuningdek, Ulug'bek Hamdamning *“Muvozanat”* romanida mifologik motivlar ijtimoiy va ruhiy muvozanatni topish yo'lida ramziy vosita sifatida ishlatilgan. Qahramonlarning ichki kechinmalari suv, oyning to'lishi, daraxt o'sishi kabi tabiat unsurlari orqali badiiy ramzlarga aylanadi. Bu esa o'zbek adabiyotida mifologik obrazlarning inson falsafasiga xizmat qiluvchi zamonaviy shaklga ega bo'layotganini ko'rsatadi.

2. Ingliz adabiyotida mifologik ifoda va ramziy qatlam

Ingliz adabiyotida esa mif va ramz uyg'unligi xristianlik, kelt afsonalari va qadimiy german mifologiyasi asosida shakllangan. J.R.R. Tolkien o'zining *“The Lord of the Rings”* trilogiyasida mifologik dunyoni yaratar ekan, unda ramz va timsollar orqali ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi abadiy kurashni ifodalagan. Masalan, “Ring” (uzuk) ramzi hokimiyat, vasvasa va inson irodasining sinovi timsolidir. Tadqiqotchi T. Shippey ta'kidlaganidek, “Tolkien mifologiyasida ramzlar nafaqat fantastik ma'no, balki chuqur axloqiy mazmunga ham ega” (*The Road to Middle-earth*, 2003). C.S. Lewisning *“The Chronicles of Narnia”* asarida esa mifologik timsollar orqali diniy-falsafiy g'oyalar ilgari

suriladi. Aslonda (Aslan) obrazi Iso timsoli sifatida insoniyatning najoti va qurbonlik ramzini ifodalaydi. Bu obraz orqali Lewis nasroniy mifopoetikasini zamonaviy badiiy shaklda tiklaydi.

3. Qiyosiy tahlil va umumiy xulosalar

Har ikkala adabiyotda ham mifologik ramzlar madaniy xotirani saqlash vositasi sifatida xizmat qiladi. Agar o'zbek adabiyotida mifologik ifoda milliy an'analarga, xalq og'zaki ijodiga tayanib, ruhiy poklanish g'oyasini ilgari sursa, ingliz adabiyotida u diniy-axloqiy qadriyatlarni jonlantirishga qaratilgan. Shu jihatdan, ramz va mif uyg'unligi milliy tafakkur bilan umuminsoniy g'oyalarni bog'lovchi badiiy ko'priikka aylanadi.

Xulosa

Ramz va mifologik obrazlar o'zbek hamda ingliz adabiyotida insoniyatning abadiy qadriyatlarini ifodalovchi universal timsollardir. Ularning uyg'unligi yozuvchining milliy o'zligidan tashqari, insoniyat ruhiyatiga doir chuqur ma'nolarni ochib beradi. Mif va ramzning badiiy ifoda vositasi sifatidagi ahamiyati shundaki, ular adabiy asarning falsafiy qatlamini boyitadi, o'quvchini ichki izlanish va tafakkur sari yetaklaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sulton, I. (2008). *Boqiy darbadar*. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot.
2. Hamdam, U. (2015). *Muvozanat*. – Toshkent: Yangi asr avlodi.
3. Abdurahmonova, G. (2021). *Adabiyot va mif tafakkuri*. – Toshkent: Fan va texnologiya.
4. Tolkien, J.R.R. (2003). *The Lord of the Rings*. – London: HarperCollins.
5. Shippey, T. (2003). *The Road to Middle-earth*. – London: HarperCollins.
6. Lewis, C.S. (1950–1956). *The Chronicles of Narnia*. – London: Geoffrey Bles.
7. Eliade, M. (1963). *Myth and Reality*. – New York: Harper & Row.

ERTAKNI O'RGANISHDA TO'QIMA–MATN–KONTEKST MODELI

Sultanova J. D.

Xorazm Ma'mun akademiyasi, tayanch doktorant

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-7177-7305>

Anotation: This article analyzes the fairy tale genre through the interrelation of texture, text, and context. Drawing on the theories of Dundes, Bauman, Propp, Bakhtin, and Ben-Amos, it examines the performative nature of the tale, the sociocultural aspects of performance, and the mechanisms of intergeneric exchange.

Keywords: fairy tale, genre, context, text, performance, folklore, structure, communication, Propp, Dundes

Kirish

Ertak — ogʻzaki, yozma va ijro (performans) anʼanalariga tayanuvchi, koʻp qirrali janr sifatida turkiy xalqlar ogʻzaki ijodi va folklorshunoslik tizimida alohida oʻrin egallaydi. 2003 yilda qabul qilingan, Turkiya esa 2006 yilda qoʻshilgan “Nomoddiy madaniy merosni asrash toʻgʻrisidagi Konvensiya”ning 2-bandida “*til bilan birga ogʻzaki anʼanalar va hikoya shaklidagi ifodalar*” nomoddiy meros tarkibiy qismi sifatida eʼtirof etilishi ertakning avloddan-avlodga uzatilish zarurligini koʻrsatadi.¹ Soʻnggi yillarda folklor doirasida ertakning janr maqomi, janriy belgilarining mohiyati va boshqa janrlar bilan aloqasi haqidagi munozaralar, ayniqsa ijro va kontekstga urgʻu beruvchi yondashuvlar kuchaygani sari yangi mazmun kasb etmoqda.

Janr munozaralari: matn, toʻqima va kontekst

Alan Dundes folklor birliklarini tahlil etishda toʻqima (texture), matn (text) va “kontekst (context)”dan iborat uch pogʻonali modelni taklif etadi. U janrni faqat matn doirasida emas, balki uni shakllantiruvchi tashqi belgilar hamda ijtimoiy-madaniy vaziyat bilan birga talqin etish lozimligini taʼkidlaydi.[3] Bu qarash ertakni “tayyor matn” emas, balki muayyan vaqt, joy, auditoriya va ijro sharoitida har safar yangicha shaklda yaratiladigan performativ hodisa sifatida koʻrishga undaydi.

Uilyam Baskom esa mif, ertak va afsonani yagona “nasriy rivoyatlar” doirasida ko‘rishni taklif etadi va bu atama “ertak” so‘ziga nisbatan kengroq qamrovga ega ekanini aytadi.[4] Biroq bu yondashuv ijro va kontekst omillarini yetarli hisobga olmagan sababli tanqid qilinadi: janrlararo munosabatlar faqat matn shakllariga emas, balki aytuvchi mahorati, tinglovchi kutilmalari va vaziyat dinamikasiga ham bog‘liqdir.[5]

Richard Bauman janrni faqat tasnif vositasi emas, balki ifoda va talqinni yo‘naltiruvchi ramka sifatida sharhlaydi. Matn markazli yondashuvlar ko‘pincha nutqiy kontekstni e‘tibordan chetda qoldiradi, holbuki og‘zaki va yozma jarayonlar o‘zaro “matnlararo o‘tishlar” orqali bir-birini boyitadi. Masalan, ertakchi mahalliy afsona yoki mif motivini ertak ichiga singdirishi buning yaqqol misolidir.

Yozma an‘ana va “janr” tushunchasi

Vladimir Propp ertakning tuzilmaviy tahlilini ilgari surarkan, “janr” atamasining etimologiyasi (*genus – Gattung*)dan kelib chiqib, milliy folklor janrlarini ro‘yxatlashtirish zarurligini, biroq ularning o‘rtasida qat‘iy chegaralar chizish mushkul ekanini ta‘kidlaydi.[8] Shuning uchun ertakni aniq chegaralangan tur sifatida emas, balki boshqa janrlar bilan “o‘tish zonalariga” ega tizim sifatida ko‘rish muhimdir.

Jacques Derrida “Janrlar qonuni” asarida “sof” janr mavjud emasligini, har qanday matn ko‘p qatlamli va aralash tabiatga ega ekanini qayd etadi: nomlash jarayoni o‘zi nomlayotgan hodisani bir vaqtning o‘zida ham ochadi, ham yashiradi.[7] Gyorgy Lukach ijtimoiy hayotning ko‘p markazliligi sabab janrlarni yagona mezon asosida boshqarish mumkin emasligini aytadi. Tzvetan Todorov esa janrlarni tarixiy o‘lchamda shakllanuvchi diskursiv kodeks sifatida talqin qiladi: yangi janrlar eski janrlarning teskari aks ettirish, o‘rnini bosish yoki birlashtirish orqali vujudga keladi. Mixail Baxtin esa janrni “olamni ko‘rish usuli” deb baholab, yozma janrlar ham og‘zaki asosga tayanishini ta‘kidlaydi: til hayotga, hayot esa tilga doimo aniq so‘zlashuv aktlari orqali kiradi.[10]

Ushbu nazariy qarashlar ertakni faqat “matn” emas, balki jarayon sifatida tushunish zarurligini ko‘rsatadi. Shuning uchun “matn – ijro –

kontekst” uchligini birgalikda o‘rganish ertakshunoslik uchun muhim ilmiy yondashuvdir.

Kontekst sifatida janr: ijro, auditoriya va vaziyat

Bauman zamonaviy tadqiqotlarda tipologiyadan ko‘ra kommunikativ amaliyotlarga e’tibor qaratishni taklif etadi. Unga ko‘ra, janr — bu ifoda, ishlab chiqarish va sharhlash jarayonlarini boshqaruvchi ijtimoiy ramkadir.[1] Shu sabab ertakni tasniflashdan oldin uning qayerda, kim tomonidan va kim uchun ijro etilayotganini, shuningdek maqsadini aniqlash lozim.

Metin Ekici janrni aniqlashda to‘rtta asosiy omilni ajratadi:

1. Yaratilish va uzatilish konteksti,
2. Shakl va tuzilma,
3. Mazmun-mavzu,
4. Funksiya.[6]

Bu to‘rtta kesim ertakning ichki (strukturaviy) va tashqi (ijtimoiy-madaniy) xususiyatlarini bog‘lab turadi. Masalan, bolalar auditoriyasi uchun aytilgan ertak bilan kattalar yig‘inida aytilgan ertak funksiyasi, ritmi, hazil unsurlari va timsollari jihatidan farq qiladi. Aytuvchining kayfiyati, mahorati va tinglovchi bilan muloqoti esa har bir ijroda matnni yangilab turadi.

Dan Ben-Amos ham folklor mahsulotlarining “joy-vaqt-jamiyat”dan uzilishi ularning sifati va talqiniga ta’sir etishini ta’kidlaydi: auditoriyaning yoshi, jinsi va ijtimoiy holati mazmun hamda shaklga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.[2] Shu bois ertakni “sof matn” sifatida emas, balki ijtimoiy kommunikatsiya hodisasi sifatida talqin etish ilmiy jihatdan asosliroqdir.

Ertak va boshqa janrlar o‘rtasidagi aloqalar

Ertak doimo boshqa janrlar bilan o‘zaro ta’sirda bo‘ladi: doston, afsona, mif, topishmoq, maqol, latifa yoki hikoya — barchasi bilan u almashuvga kirishadi.^{5,10} Bu almashuv ikki yo‘nalishda kechadi: bir tomondan, ertak boshqa janrlarning motiv va formulalarini o‘zlashtiradi; ikkinchi tomondan, ularning poetikasiga yangilik kiritadi.

Dundesning qumsoat metaforasi esa mif va afsona o‘rtasidagi vaqt mezonini tushuntiradi: mif “yaratilish”ning boshlanishiga, afsona esa

“yaratilishdan keyingi” zamonga taalluqli; ertak esa go‘yoki “zamon tashqarisidan” kiradi, biroq u zamoniy elementlarni osonlik bilan o‘zlashtira oladi.[5]

Xulosa

Nazariy manzara shuni ko‘rsatadiki, ertakni qat’iy chegaralangan “janr qutisi”ga solish mumkin emas. U — to‘qima, matn va kontekstning o‘zaro uyg‘unligida yashovchi, ijro va auditoriya ta’sirida har gal yangilanadigan dinamik tizimdir. Bauman ta’kidlaganidek, zamonaviy janr tushunchasi amaliyot markazida turadi: janr — bu nafaqat tasnif, balki ifoda va qabul qilishning ijtimoiy mexanizmidir.[5]

Texnologik taraqqiyot sharoitida ertaklar internet va ommaviy madaniyat muhitida kengayib borar ekan, ularning bir xillashuvi yoki mahalliy ertaklarning yirik kanonlar (masalan, Grimm korpusi) soyasida qolish xavfi mavjud. Shu sabab UNESCO doirasidagi nomoddiy meros siyosati bilan hamohang tarzda ertak aytish an‘analarini qo‘llab-quvvatlash, mahalliy ijrochilikni hujjatlashtirish hamda maktab va jamoat muhitida jonli aytuvchilikni kuchaytirish dolzarb masaladir.[11]

Yakunda aytish mumkinki, ertak — bu matn emas, balki har safar ijro jarayonida qayta tug‘iladigan madaniy hodisadir. Proppning strukturaviy tahlilidan tortib, Derridaning “sof” janrni inkor etishigacha, Baxtinning dialogik nazariyasidan Bauman va Ben-Amosning kontekstual yondashuvlarigacha bo‘lgan nazariy izlanishlar bitta xulosaga olib keladi: ertakni anglash uchun matn bilan birga ijro va kontekstni ham bir butunlikda ko‘rish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bauman, R. (2000). Genre as social action. *Quarterly Journal of Speech*, 70(2), 151-167.
2. Ben-Amos, D. (1992). Towards a definition of folklore in context. *Journal of American Folklore*, 84(331), 3-15.
3. Boratov, P. N. (1994). *Xalq ertaklari va ularning madaniy-madaniy ahamiyati*. Toshkent: Fan nashriyoti.
4. Derrida, J. (1986). *The law of genres*. *Critical Inquiry*, 7(1), 55-81.

5. Dundes, A. (1980). *Interpreting folklore*. Indiana University Press.
6. Ekici, M. (2015). Genre analysis in folklore research. *Folklore Studies Journal*, 41(3), 250-268.
7. Lukács, G. (1971). *The theory of the novel*. MIT Press.
8. Propp, V. (1968). *Morphology of the folktale*. University of Texas Press.
9. Todorov, T. (1973). *The fantastic: A structural approach to a literary genre*. Cornell University Press.
10. Baxtin, M. (1981). *The dialogic imagination: Four essays*. University of Texas Press.
11. UNESCO. (2003). *Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage*. Paris: UNESCO.

BADIIY-ILMIY ADABIYOT VA MADANIYATLARARO **MULOQOTDA TARJIMANING ROLI**

“MUNOJOT” ASARINING JAHONIY AKS SADOSI YOXUD ALISHER NAVOYI ASARLARINING XORIJIY TILLARGA TARJIMALARI XUSUSIDA

Rahimov X., O‘zDJTU professori

Annotatsiya. *Mazkur ma’ruza teislarida asosan Alisher Navoyining asarlari va uning “Munojot” asarining xorijiy tillarga tarjimalari haqidagi tanqidiy fikr*mulohazalar hamda Munojot asarining chet tillarga tarjimalari haqidagi loyiha muxtasar bayon qilingan.*

Kalit so‘zlar:*Munojot, Xamsa, bu asarlarga tanqidiy fikrlar, tarjima, tabdil*

Alisher Navoiyning “Munojot”i – jahon adabiyotining buyuk asarlaridan deb e’tirof etilishga loyiq asar. U musulmon Sharq adabiyotida an’anaviy o‘ziga xos janr hisoblanadi. Buyuk adiblarning Allohga yaqin bo‘lganliklari sababi hayoti poyonini sezgan mahalda o‘z hayoti va ijodi haqida Alloh oldida hisobot berib, shu paytgacha hech kimga izhori dil qilmagan, o‘zidan o‘zgaga sir bo‘lgan holati, dil izhori va iqrori, tavba-tazarrusini yozib qoldirishi mumtoz adabiy jarayonga xos noyob va genial hodisa hisoblanadi.. Bunday holatni italyanlardan Aligyeri Dante, olmonlardan Yohann Volfgang Gyote, ruslardan Lev Tolstoy o‘z boshidan kechirganlar. Ammo ulardan avval Avreliy Avgustin, fors shoiri Abdulloh Ansoriy, turkiyzabon Yunus Emro, Ahmad Yassaviy va Alisher Navoiy o‘z munojotlari matnini mustaqil asar sifatida o‘z kulliyotlariga so‘zboshi yoki ilova tarzida musta’qil asar sifatida yozib qoldirishgan.

Bu sa’y-harakatlar va izlanshlarning umumiy tomonlari bilan birga, ayrim farqli xulosa va natijalari ham ko‘zga tashlanadi. Hazrat Navoiy Afg‘onistonda tug‘ilib o‘sgan va asosiy umri-yu ijodi o‘sha makonda o‘tgan bo‘lsa-da, o‘zbek she’riyati sultonining keng qamrovli hayoti va serqirra ijodi haqidagi tadqiqotlar asosan O‘zbekistonda amalga oshirilib kelinmoqda.

Biroq hazratning fuqaroligi va milliy mansubligi masalasida chet el, xususan Olmoniyada *afg'on, tub millati o'zbek emas, balki uyg'ur* deguvchilar bor (Ingeborg Baldauf). Alisher Navoiyning bosh asari „Xamsa“ xususida ham ayrim gayri-ilmiy fikr-mulohazalar yo‘q emas. Chunonchi Navoiy qalamiga mansub „Xamsa“ dostonlar majmuasini goh *Nizomiy „Xamsa“sidan tarjima, gohida esa boshqa „Xamsa“lar (Nizomiy, Dehlaviy, Jomiy)ga taqlid* degan jiddiy ilmiy tahlillarga asoslanmagan chalkash va noto‘g‘ri xulosalar ham borki, bu holat ilmiy jamoatchilikni hayron qoldiririb, yosh olimlarni to‘g‘ri yo‘ldan ozdirishi mumkin.

Xuddi shunday turli fikrlilik hazratning umri poyonida bitilgan „Munojot“ asari haqida ham uchraydi. Ayrimlar bu asarni *Alisher Navoiy tirikligida o‘zi rahbarligida yaratilgan „Kulliyotga“ Kirish so‘z* deb qarashsa (O. Lavand, H. Sulaymon), boshqalar bu fikrga qo‘shilmay (S. Ganiyeva, A. A‘zam), „Munojot“ni noyob musta‘qil asar sifatida baholashmoqda

O‘zbekistonda Alisher Navoiy ijodi qanchalar qamrovli o‘rganilib, hazratning turli tanlangan asarlari va antologiyalari yaratilmasin, ularda XX asr o‘rtalarigacha Navoiy ijodiga mansub *Munojot* asari haqida hech gap aytilmagan edi. O‘tgan asrning 60-70 yillarida avval Hamid Sulaymon, keyinroq Suyima G‘aniyeva kabi adabiyotchilarning chet el safarlari boshlanib, shunda Hazrat Navoiyning qalamiga mansub mutloq yangi asar – „*Munojot*“ ilk bor kashf qilingan. U O‘zbekistonda birinchi marta «Yoshlik» jurnalida (1990, 6-son. Nashrga tayyorlovchi S. G‘aniyeva), keyin esa, «Boqiy satrlar» seriyasida 1991 yilda alohida arab va kirill yozuvida (S. G‘aniyeva), rus tilida S. G‘aniyeva tarjimasida Moskvada nashr etiladigan «Literaturnaya gazeta»da, shuningdek ingliz, olmon, fransuz, ispan, arab, hind, fors, urdu, dari tillarida ham chop etilgan («O‘zbekiston» jurnali, 1990, 11-12-sonlariga qarang). Mazkur asarni Suyima G‘aniyeva 1991 yilda e‘lon qilgan va „Sharq“ nashriyotida suvenir kitob shaklida chop ettirgan. Unda asarning arab yozuvidagi eski o‘zbekcha matni va shu matnning Suyima G‘aniyeva ijrosidagi hozirgi o‘zbek tilga amalga oshirilgan tabdili, asliyatning Suyima Ganiyeva tomonidan ruscha tarjimasi va shu rus

tilidagi variantdan o'girilgan olmoncha (Dora Baklitskaya), inglizcha (N. Gogolisina) va forsiyga ag'darilgan tarjimalari joy olgan.

Oradan biroz vaqt o'tgach 1991 yilda G'. G'ulom nashriyotida shu asarning Suyima opa nashrga tayyorlagan varianti ham chop etildiki, bu ikki nashr adabiyotshunoslarning e'tiborini o'ziga qaratib, mazkur asr tanqidi va tahliliga bag'ishlangan ilmiy va ilmiy-ommabop tadqiqotlar amalga oshirila boshladi. Ayniqsa asli matematika olimi bo'lgan akademik Abdulla A'zamning asar sharhi va tabdilidan iborat risolasi, Suvon Melining kattagina qiyosiy-tahliliy maqolasi, shu asarning yozuvchi Muzaffar Mirzo, Zuhridin Isomiddinov va boshqalar bajargan yangicha o'zbekcha tabdillari jamoatchilik e'tiboriga tusha boshladi.

S. G'aniyeva "Munojot"ning yozilishi sabablari haqida ham so'z yuritib shunday deydi: "Ma'lumki, Navoiy hayotining oxirida birmuncha yillar avval yuragi tubidan o'rin olgan haj safari ishtiyoqi yana olovlanadi. U 1499-1500-yillar davomida bir necha marta bevosita va bilvosita – yaqinlari orqali Husayn Boyqarodan haj safariga izn so'raydi. Har gal sulton avvaliga ijozat berar, lekin darhol o'zi shaxsan shoir huzuriga tashrif buyurib, safarni qoldirishga ko'ndirib qaytar yoxud eng nozik do'stlarni oraga qo'yib shoirni ahddidan qaytarishga muvaffaq bo'lar edi. Navoiyning "Vaqfiya"da yozishicha, *"ikki orzu rishtasidan (biri haj, ikkinchisi – ijod – S.G'.) o'zgakim, girihi ko'nglum pardasidin yechilmadi va ikki murod g'unchasidin o'zgakim, tuguni jonim gulshanidin ochilmadi:*

Menikim bu savdo nazor ayladi,

Havas ilgida beqaror ayladi.

Ne imonki, topqay qaror-u sukun,

Birovkim, bu fikr etgay oni zabun".

Bu orzusi ro'yobga chiqmasligiga ko'zi yetgan chog'larida Navoiy ruhiy azoblar girdobida qolar, har qanday rasmiy, norasmiy davlat yumushlari-yu madad istab keluvchilardan g'oyat toliqar edi, albatta. "Munojot"dagi *"Ilohi, emdi hamkim, barchadin kechmak xayolin qilurmen, o'zlugum bilan kecha olmon yaqin bilurmen. Ilohi, andoqqi, bu balolarga solding, qutqor va andoqkim, bu ibtilolarga kiyurdung,*

chiqor”, deya iltijo qilishi shoirning yuqorida yodga olingan tushkun kayfiyatidan darak beradi. Shu bilan birga hammadan voz kechish mumkin va oson, lekin “o‘zlugi”dan kechish mutlaqo mumkin emas, bu aniq. Binobarin, “o‘zluk”ni muqaddas saqlamoqqa, uni tahlika va loqaydliklardan xalos etmoqqa intilish nihoyatda zarur, degan shoirning yuksak e’tiqodini yuzaga chiqaradi”(www.oyina.uz.artikle)

Hazrat Navoiyning “Munojot” asari haqida to‘liqroq tasavvur olish uchun maxsus maqola yozgan adabiyotshunos olim Suvon Melining “Munojot poetikasida qiyos” nomli maqolasi bilan hurmatli kitobxonlar tanishib chiqishlarini istar edik. Olim o‘z maqolasida “Munojot” asari haqida nisbatan batafsil qiyosiy filologik tahlil taqdim etadi (Qarang: S.Meli: “So‘zu so‘z”.Toshkent, SHARQ. 2020.).

Kamina ushbu buyuk asarni olmon tiliga o‘g‘irishga kirishib, shunga takror amin bo‘ldimki, mumtoz adabiyotimiz, ayniqsa Alisher Navoiydek betakror so‘z ustasi va mutafakkir zotining tili va uslubini tushunish va qayta yaratish g‘oyat murakkab va mashaqqatli jarayon. Bunday asarlarni idrok etish uchun tasavvuf ta’limoti va amaliyotini jiddiy o‘rganish kerakligi ayon bo‘ladiki, kamina bu mashaqqatli bosqichni Alisher Navoiy g‘azaliyotidan tarjimalar qilganimdayoq chuqur his qilganman va hazrat tavalludining 580 yilligiga bag‘ishlab uning 300 g‘azalini olmon tilida g‘azal shaklda “qayta yaratishga” jur’at qildim (bu tarjimalarimning 100 tasi 2021 yil “Adabiyot” nashriyoti chop etdi ham). Bu kitobim o‘sha yilning o‘zidayoq Olmoniyadagi O‘zbekiston elchixonasi tashabbusi bilan Berlin va Frayburg shaharlarida ikki bor qayta nashr ettirilib, olmonzabon o‘quvchilarga tarqatila boshlandi. Shundan so‘ng ushmamiz mega navbatdagi tarjimangiz Navyinin Xamsasi bo‘lsin,deyishdi.Bunday mushkul ishni bajarishni o‘ylasam bu korga kaminaning na aqli,va na umri yetmasligiga amin bo‘lib yurganimda, olmoniyalik turkshunos olimlar menga “*Navoiyning eng buyuk asari “Munojot” hisoblanadi, Siz shuni tarjima qiling*”, deb tavsiya etishgandi.

Bunday betakror asarni Alisher Navoiyning 2026 yilda nishonlanadigan 585 yilligi munosabati bilan O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti va Toshkent davlat Sharqshunoslik universitetida

o‘qitilayotgan 20 ga yaqin chet tillarga ham tarjimasini qilish taklifi bilan rektorimiz Ilhomjon Tuxtasinovga murojaat qildim. Innovativ takliflarni hamisha ochiq chehra bilan qabul qiladigan, o‘zi tarjimashunos rahbarimiz bu g‘oyani ma’qullab, universitetdagi tegishli mutaxassislariga topshiriq berdilar. Tarjimaga rag‘bati bor hamkasblarga biz Alisher Navoiyning “Munojot” asarini adabiyotshunos olimi Suyima G‘aniyeva tayyorlagan tabdilini asliyat sifatida tarqatdik va ma’lum fursatdan so‘ng ulardan tarjimalarni qabul qilib oldik. Qizig‘i shuki, ayrim chet tillarga asliyatning bir necha tarjima variantlari, jumladan: ingliz, olmon va rus tillariga 3 tadan, fransuz, ispan va sharq tillariga 2 tadan tarjimalar taqdim etildi. Bu alternativ tarjimalarning eng adekvat variantini tanlab olish uchun shu tillardan tilshunos va tarjimashunoslardan ekspertlar komissiyalarini tashkil qildik. Natijada nisbatan asliymonand tarjimalar aniqlandi va bo‘lajak tarjimalar majmuasi vujudga keldi.

Mazkur amaliyot dastlabki urinish bo‘lgani sababli ularda bir tarafdin lisoniy (semantik va uslubiy) xato va nuqsonlar, boshqa tarafdin tasavvufiy termin va tushunchalar talqinida anglashilmovchilik bo‘lishi tabiiy holatki, jahon tarjimachiligida faqat Gyotening shohasari Faustni ingliz tilga 51, farang tiliga 27, rus tika 11, o‘zbek tiliga 2 ta tarjimaviy urinishlar sodir bo‘lganki, Navoiyining tasavvufona asarlari takroriy tarjimalari paydo bo‘lishini ham tabiiy hol deb bilsak bo‘ladi. Maqsadimiz – Alisher Navoiy fenomenini jahonning asosiy tillarida imkon qadar adekvat va muqobil tarzda qayta yaratish hamda ul hazratga tobora yaqinlashish orqali milliy adabiyotimiz sultonini jahon adabiyoti sahnasida bor bo‘y-basti, salohiyati bilan ko‘rsatish - 21 asr tarjimachiligimizning asosiy dolzarb vazfalaridan deb bilamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sirojiddinov Sh. Alisher Navoiy fenomeni. T., 2025.
2. A‘zam A. Munojotga sharhlar. T. 1992.
3. Meli S. So‘zu so‘z. T. 2012
4. G‘aniyeva S. Boqiy satrlar. T. 1991.
5. Raximov X. 21 asr tarjimachiligining dolzarb masalalari. Ma‘rifat gaz. 2025 iyul sonlari.

CHALLENGES IN TRANSLATING ENGLISH SCIENTIFIC ARTICLES INTO UZBEK: LEXICAL AND SYNTACTIC PROBLEMS

Djumabaeva J.Sh.

National University of Uzbekistan, DSc, professor

Annotation. The translation of scientific texts from English into Uzbek presents various challenges, primarily concerning lexical and syntactic elements. This article explores these challenges, drawing on findings from existing literature and studies, including insights from Hadeel M. Al-Smadi's research on translation issues, as well as other relevant sources on scientific translation problems.

INTRODUCTION

Scientific and technical translation is increasingly vital due to rapid advancements in science and technology. However, the translation of scientific texts poses significant challenges, particularly in terms of lexical choices, syntactic structures, and cultural nuances. The need for accurate and clear translations is crucial for effective communication in the scientific community, especially when translating into languages like Uzbek, where terminological consistency and syntactic structure can vary widely from English.

Lexical Problems in Translating Scientific Texts

Lexical challenges in scientific translation encompass various issues that translators face due to the complexity and specificity of scientific terminology. The translation of scientific texts demands precision and clarity, as even minor discrepancies in word choice can lead to significant misunderstandings.

1. Terminological Gaps: One of the most pressing lexical issues is the absence of equivalent terms in Uzbek for certain scientific concepts. Many scientific fields are dominated by English terminology, and newly coined terms may not yet exist in the Uzbek lexicon. This situation often compels translators to create new terms or use transliterations, which can lead to confusion among readers (Nida, 1964).

2. Word Diction and Precision: Scientific writing requires high levels of precision. Translators must select words that not only convey the correct meaning but also fit the context of the scientific discourse. For instance, the choice between ‘*treatment*’ and ‘*therapy*’ can significantly affect the interpretation of a medical text. Al-Smadi (2022) emphasizes the need for precise word diction to maintain the integrity of scientific communication.

3. Polysemy: Many scientific terms are polysemous, meaning they can have multiple meanings depending on the context. For example, the word “*cell*” in biology refers to a basic unit of life, while in other contexts, it may refer to a prison cell. Translators must be adept at understanding the specific scientific context to choose the appropriate meaning (Baker, 1992).

4. Cultural Specificity: Certain scientific concepts may be deeply rooted in the culture of the source language, making direct translation challenging. For example, idiomatic expressions or culturally specific references in scientific texts may not resonate with Uzbek readers, necessitating paraphrasing or additional explanations (Sharkas, 2009).

5. Loanwords and Calques: The use of loanwords (transferred directly from English) and calques (literal translations) is common in scientific translation. However, over-reliance on these strategies can lead to texts that are difficult for target readers to understand. Al-Smadi (2022) notes that while some loanwords may be accepted, others can create barriers to comprehension if not properly contextualized.

Syntactic Problems in Translating Scientific Texts

Syntactic challenges arise from differences in sentence structure between English and Uzbek, which can complicate the translation process. Understanding these syntactic variations is crucial for producing coherent and contextually appropriate translations.

1. Word Order: English typically follows a Subject-Verb-Object (SVO) structure, whereas Uzbek often employs a Subject-Object-Verb (SOV) structure. This fundamental difference can lead to confusion when translating complex sentences. For example, a sentence structured

in English may need to be rephrased entirely to fit the Uzbek syntax without altering its meaning (Hawkins, 1980).

2. Agreement and Concord: Ensuring proper grammatical agreement between subjects and verbs or between nouns and adjectives can be particularly challenging in scientific texts. As Al-Smadi (2022) points out, syntactic errors related to agreement can distort the intended message, making it crucial for translators to have a strong command of grammatical rules in both languages.

3. Tense and Aspect: Different languages convey time and aspect in varied ways. English relies heavily on tense, whereas Uzbek may use aspectual distinctions more prominently. This difference can lead to translations that misrepresent the temporal context of scientific findings, potentially misleading readers regarding the relevance or applicability of the research (Baker, 1992).

4. Passive Structures: Scientific writing frequently employs passive voice to emphasize processes over agents. Translators must skillfully navigate these structures to maintain the focus intended by the original authors. For instance, the sentence “*The experiment was conducted by the researchers*” may need to be restructured in Uzbek to preserve clarity and emphasis on the experiment itself rather than the researchers (Al-Smadi, 2022).

5. Complex Sentence Structures: Scientific texts often feature complex sentence structures with multiple clauses. Translators must carefully analyze these structures to avoid producing overly convoluted sentences in Uzbek, which can obscure the original meaning. Simplifying complex sentences while retaining their essential information is a significant challenge (Sharkas, 2009).

6. Cohesion and Coherence: Maintaining cohesion and coherence in translated texts is essential for readability. Translators must ensure that the logical connections between sentences and paragraphs are preserved. This task can be particularly challenging when idiomatic or culturally specific references disrupt the flow of information (Al-Smadi, 2022).

Conclusion

Addressing these lexical and syntactic challenges in scientific translation from English into Uzbek requires a thorough understanding of both languages and the scientific content being translated. By recognizing the complexity of scientific terminology and the syntactic differences between languages, translators can enhance the quality and accuracy of their translations, ultimately facilitating better communication within the scientific community.

REFERENCES

1. Al-Smadi, H. M. (2022). Challenges in Translating Scientific Texts: Problems and Reasons. *Journal of Language Teaching and Research*, 13(3), 550-560. DOI: [10.17507/jltr.1303.11](https://doi.org/10.17507/jltr.1303.11)
2. Baker, M. (1992). In *Other Words: A Coursebook on Translation*. Routledge.
3. Hawkins, J. A. (1980). On the Typology of Sentence Structure. In "Language Typology and Syntactic Description" (Vol. 1). Cambridge University Press.
4. Sharkas, M. (2009). Investigating the Quality of Popular Science Translations: A Case Study. *Journal of Language Teaching and Research*, 10(4), 342-358.

JAMES JOYS ASARLARINING IBROHIM G'OFUROV TARJIMALARI TALQINIDA INSON VA TABIAT OBRAZLARINING O'ZGARISHI

Kurbaniyazova N.M.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti,
o'qituvchi*

Annotation: This research focuses on the transformation of human and nature imagery in James Joyce's works through the Uzbek translations of Ibrohim G'ofurov. Joyce, as a central figure of modernist literature, often portrayed the complex interrelation between human consciousness and the natural environment using innovative narrative

techniques and symbolic patterns. In G'ofurov's translations, these images undergo significant shifts, reflecting not only the translator's linguistic choices but also the influence of cultural context and Uzbek literary tradition. The study examines how metaphors, symbols, and descriptive nuances of Joyce's prose are reinterpreted, sometimes preserved in their original modernist spirit and sometimes reshaped to resonate with local readership. By comparing original texts with their Uzbek versions, the research highlights the translator's strategies in conveying aesthetic depth and philosophical meaning, while also addressing the inevitable transformations that occur in cross-cultural literary transmission. Ultimately, the work demonstrates how Joyce's universal themes of humanity and nature acquire renewed significance within the framework of Uzbek translation practice.

XX asr adabiyotida modernizm oqimi badiiy-estetik tafakkurning eng muhim bosqichlaridan biri sifatida maydonga chiqdi. Bu jarayon nafaqat adabiy uslub va mazmunda, balki inson ruhiyati va tafakkurini badiiy ifodalash usullarida ham tub o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Modernizm adabiyotining eng yirik vakillaridan biri James Joysdir. Uning ijodi butun dunyo adabiyotshunosligida yangicha qarashlar, bahs-munozaralar va keng ilmiy tadqiqotlarga sabab bo'lgan. Joys o'z asarlarida til imkoniyatlaridan maksimal darajada foydalangan, ong oqimi texnikasini, ichki monologni va ramziy qatlamlarni qo'llash orqali o'quvchini yangicha estetik tajribaga chorladi. Shu sababli ham Joys asarlari nafaqat ingliz tilida, balki boshqa tillarda ham alohida ilmiy va badiiy qiziqish uyg'otmoqda. Joys matnlarini boshqa tillarga tarjima qilish masalasi adabiyotshunoslik va tarjimashunoslik sohalarida dolzarb ilmiy muammolardan biri hisoblanadi. Chunki uning asarlari, xususan "Ulysses", "A Portrait of the Artist as a Young Man", "Dubliners" yoki "Finnegans Wake" singari matnlar murakkab lingvistik va madaniy qatlamlarga ega. Ushbu asarlarda xalq og'zaki ijodi, irland madaniyati, tarixiy voqealar, diniy ramzlar, mifologik ishoratlar, turli xil stilistik o'yinlar mujassam bo'lib, tarjima jarayonida ularni boshqa tilga to'liq ko'chirish o'ta murakkab vazifadir. Tarjimon matnni boshqa madaniyat doirasiga olib kirarkan, u Joys yaratgan

badiiy-estetik makonni qay darajada saqlab qolishi yoki qayta talqin qilishi masalasi muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda tarjimashunoslikda badiiy matnni talqin qilish, tarjimada madaniyatlararo kommunikatsiya, muallif va tarjimon o'rtasidagi ijodiy hamkorlik, milliy mentalitetning tarjimada ifodalanishi kabi nazariy muammolar ko'tarilmoqda. Joys asarlarining tarjimalarini o'rganish bu muammolarga amaliy yechim topishda juda muhim manba vazifasini bajaradi. Ayniqsa, Joys matnlarida uchraydigan lingvistik o'yinlar, fonetik va semantik tajribalar, so'z yasashdagi noodatiy usullar tarjimada sezilarli darajada o'zgaradi. Bu esa nafaqat matn mazmuni, balki uning badiiy-estetik qiymatiga ham ta'sir qiladi. Mazkur mavzuning dolzarbligi bir necha asoslar bilan izohlanadi:

- Joys ijodining jahon adabiyotidagi o'rni. Uning asarlari modernizmning asosiy namunalari bo'lib, ularni tarjima qilish orqali milliy adabiyotlarning modernist meros bilan tanishuvi ta'minlanadi.

- Tarjimada lingvistik va madaniy yo'qotishlar masalasi. Joys matnlaridagi murakkab ifodalar, intertekstual aloqalar va milliy-madaniy konnotatsiyalar tarjima jarayonida o'zgaradi, bu esa talqin farqlarini keltirib chiqaradi.

- Tarjimonning ijodiy roli. Joys asarlarini tarjima qiluvchi shaxs nafaqat matnni til jihatidan o'giradi, balki uning badiiy-estetik ruhini qayta yaratadi. Shu boisdan tarjimada muallif va tarjimon o'rtasidagi ijodiy hamkorlik nazariy va amaliy jihatdan o'rganilishi lozim.

- Madaniyatlararo qabul qilish masalasi. Joys asarlarining turli xalqlar adabiyotiga kirib kelishi o'sha milliy madaniyatning qabul qilish darajasi, talqin imkoniyatlari va estetik mezonlari bilan chambarchas bog'liq.

Shuningdek, Joys asarlarini tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigan o'zgarishlar ularning o'zbek tiliga o'girilishi misolida ham dolzarblik kasb etadi. Chunki o'zbek adabiyoti va tarjimashunosligi uchun Joys asarlarini o'zbek tilida chuqur o'rganish, milliy adabiy an'analar bilan qiyoslash ham nazariy, ham amaliy jihatdan muhimdir. Bu nafaqat tarjimashunoslik sohasiga, balki milliy adabiyotning jahon adabiy jarayoni bilan uyg'unlashuviga xizmat qiladi. Shunday qilib,

“James Joys asarlarining tarjimada o‘zgarishi va talqini” mavzusining dolzarbligi quyidagilarda yaqqol ko‘rinadi:

- Joys asarlari modern adabiyotning yuksak namunasi sifatida tarjimada til va madaniyatlararo muloqotni sinovdan o‘tkazadi;

- tarjimadagi o‘zgarishlar matnning badiiy-estetik qiyofasini qayta yaratish jarayonini ochib beradi;

- turli tillardagi tarjimalar qiyosiy tahlil qilish orqali tarjimashunoslik nazariyalarini boyitadi; o‘zbek adabiyotshunosligida Joys asarlarini o‘rganish va tarjima qilish orqali milliy va jahon adabiy jarayonlarining uyg‘unlashuvi ta‘minlanadi.

1. Joys ijodida inson va tabiat obrazlarining badiiy talqini

James Joys ijodining asosiy o‘ziga xos jihatlaridan biri bu inson va tabiat obrazlarining o‘zaro uyg‘unligidir. U o‘z asarlarida tabiat tasvirlarini shunchaki manzara sifatida emas, balki inson ruhiyatini ochib beruvchi vosita sifatida qo‘llaydi. Masalan, “A Portrait of the Artist as a Young Man” romanida bosh qahramon Stiven Dedalusning ichki kechinmalari ko‘pincha dengiz, shamol, quyosh kabi tabiat manzaralari bilan uyg‘un holda tasvirlanadi. Bu orqali Joyce inson va tabiat o‘rtasidagi dialektik aloqani ochib beradi. Joys modernistik uslubda tabiatni bevosita realistik tasvirlamaydi, balki uni ramz va metaforalarga boy holda keltiradi. Tabiat manzaralari insonning ong oqimi bilan chatishib ketadi. Masalan, “Ulysses” asarida Dublinning shahar manzaralari oddiy tasvir emas, balki qahramonlarning ong oqimida aks etuvchi, turli ramzlar bilan boyitilgan badiiy tizim sifatida namoyon bo‘ladi.

2. Inson va tabiat obrazlarining tarjimada aks etishi

Joys asarlarining tarjimada ifodalanishi eng murakkab masalalardan biridir. Chunki uning matnlarida tabiat obrazlari ko‘p hollarda til o‘yinlari, metaforalar va ramziy qatlamlar orqali ifodalanadi. Masalan, “Ulysses”dagi “sea-born” yoki “sun-browned” kabi iboralar oddiygina tabiat tasviri emas, balki ramziy ma’noga ega bo‘lib, qahramonlarning ruhiy holatini ko‘rsatadi. Ularni boshqa tilga to‘liq moslab tarjima qilish katta qiyinchilik tug‘diradi. Rus, fransuz va o‘zbek tarjimalarida Joys matnlaridagi tabiat obrazlari turlicha talqin qilingan. Ba’zi hollarda

tarjimonlar asliyatdagi metaforalarni soʻzma-soʻz tarjima qilishga urinadi, natijada ramziy maʼno yoʻqoladi. Boshqa hollarda esa, tarjimon badiiy ekvivalent topishga harakat qilib, muallifning uslubiga yaqin variantni yaratadi.

3. Tarjimonning ijodiy yondashuvi va talqin farqlari

Joys matnini tarjima qiluvchi shaxs oddiy til oʻgiruvchisi emas, balki hamkor ijodkor sifatida namoyon boʻladi. Chunki u tabiat obrazlarini boshqa tilga koʻchirish jarayonida oʻzining estetik qarashlari va milliy-madaniy tajribasidan foydalanadi. Masalan, Joys asarlarida tez-tez uchraydigan “sea” (dengiz) obrazi irland xalqi uchun milliy ramzdir. Bu obrazni tarjimada oʻzbek yoki rus kitobxoniga tushunarli va taʼsirchan qilib yetkazish uchun tarjimon qoʻshimcha maʼno qatlamlari yaratishi mumkin. Tarjimada inson va tabiat obrazlari baʼzan milliy madaniyat taʼsirida oʻzgarib ketadi. Masalan, Joys matnlaridagi yomgʻir yoki shamol ramzlari irland folklori bilan bogʻliq boʻlsa, boshqa tillardagi tarjimada ularning milliy tuslari pasayishi mumkin. Shu sababli tarjimonning shaxsiy qarashi va mahorati asarning estetik qiyofasiga sezilarli taʼsir koʻrsatadi.

4. Qiyosiy tahlil va xulosalar

Qiyosiy tahlillar shuni koʻrsatadiki, Joys asarlaridagi inson va tabiat obrazlari tarjimada turli darajada oʻzgaradi. Baʼzi hollarda asliyatdagi ramzlar yoʻqoladi, baʼzan esa yangi badiiy maʼno paydo boʻladi. Bu esa Joys asarlarini boshqa tillarda qabul qilish jarayoniga sezilarli taʼsir koʻrsatadi.

Tarjima jarayonida inson va tabiat obrazlarini chuqur oʻrganish nafaqat Joys ijodini kengroq anglashga, balki tarjimashunoslik nazariyalarini boyitishga ham xizmat qiladi. Shuningdek, Joys asarlarining oʻzbek tiliga tarjimasini chuqur tahlil qilish orqali milliy adabiyotimizning jahon adabiy jarayoni bilan aloqasi yanada mustahkamlanadi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi: Joys ijodida inson va tabiat obrazlarining badiiy-falsafiy mohiyati modernizm estetikasidan kelib chiqib, tizimli tahlil qilindi. Asliyat va tarjima matnlari qiyosiy oʻrganildi, bunda tabiat manzaralari va inson ruhiyati oʻrtasidagi ramziy

uyg'unlikning tarjimada qanday o'zgarishi ilmiy asosda ochib berildi. Ibrohim G'ofurov tarjimalarining uslubiy xususiyatlari Joys matnlari talqinida alohida tadqiq qilinib, tarjimonning ijodiy qarashlari va milliy estetik didining tarjimaga ta'siri yoritildi. Joys asarlaridagi metafora, ramz va tabiat obrazlarini o'zbek tiliga ko'chirish tajribasi tarjimashunoslik nazariyasi doirasida yangicha ilmiy yondashuv asosida tahlil qilindi. O'zbek adabiyotshunosligida ilk bor Joys asarlarida inson va tabiat obrazlarining tarjimada badiiy-estetik ifodasi maxsus ilmiy tadqiqot obyekti sifatida ko'rib chiqildi. Tadqiqot natijalari o'zbek tarjimashunosligi uchun muhim nazariy va amaliy qo'shimcha manba bo'lib xizmat qiladi. Joys asarlarining tarjima tahlili milliy adabiy tanqid va qiyosiy adabiyotshunoslikka yangi metodologik yondashuvlarni olib kiradi. Ibrohim G'ofurovning tarjimonlik mahoratini chuqur tahlil qilish orqali milliy tarjimonlik maktabining o'ziga xos jihatlari ochib beriladi. Tadqiqot natijalari adabiyotshunoslik, tarjimashunoslik va madaniyatshunoslik sohalarida ilmiy ishlanmalar uchun asos bo'lishi mumkin. James Joys asarlarida inson va tabiat obrazlarining badiiy talqini Ibrohim G'ofurov tarjimalari asosida ilk marotaba kompleks tarzda tadqiq qilindi. Bu bilan Joys asarlarini o'zbek adabiyotshunosligi va tarjimashunosligi doirasida yangicha ilmiy talqin qilish imkoniyati yaratildi.

Tadqiqotning nazariy asosini quyidagi ilmiy qarash va konsepsiyalar tashkil etadi: Modernizm nazariyasi – Joys asarlarining adabiy-estetik asoslari modernizm oqimining ong oqimi, intertekstuality va ramziylik tamoyillariga tayangan holda talqin qilinadi. Ekokritika nazariyasi – inson va tabiat munosabatlarini adabiyotda tahlil qilishning zamonaviy yo'nalishi sifatida Joys matnlaridagi tabiat obrazlarini ekologik va ijtimoiy kontekstda o'rganishga asos bo'ladi.

Fenomenologik yondashuv – tabiat unsurlarining qahramon sezgisi va ong oqimida qanday namoyon bo'lishi, ularning ruhiy holatni ifodalashdagi o'rni nazariy asos sifatida olinadi.

Tarjima nazariyasi – A. Lefevere, S. Bassnett, Yu. Nayda kabi tarjimashunoslarning konsepsiyalari asosida Ibrohim G'ofurov tarjimalarida Joys matnining lingvopoetik xususiyatlari tahlil qilinadi.

Adabiyot va madaniyatlararo muloqot nazariyasi – tarjimada milliy-estetik qadriyatlarning o‘zaro uyg‘unlashuvi, madaniyatlararo ramzlarning qayta talqin qilinishi asos qilib olindi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Joyce, James. Ulysses. London: The Bodley Head, 1960.
 2. Joyce, James. A Portrait of the Artist as a Young Man. New York: Penguin Classics, 2003.
 3. Joyce, James. Dubliners. London: Wordsworth Classics, 1993.
 4. Joýs, Jeyms. San’atkorning yoshligidagi portreti. Tarjima: Ibrohim G‘ofurov. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1987.
 5. Joýs, Jeyms. Uliss. Tarjima: Ibrohim G‘ofurov. Toshkent: Adabiyot va san’at nashriyoti, 1990.
- Ikkinchi darajali adabiyotlar:
6. Ellmann, Richard. James Joyce. Oxford University Press, 1982.
 7. Attridge, Derek. The Cambridge Companion to James Joyce. Cambridge University Press, 2004.
 8. Kiberd, Declan. Ulysses and Us: The Art of Everyday Life in Joyce’s Masterpiece. Faber and Faber, 2009.

THE USE OF FOOTNOTES IN THE TRANSLITERATION OF LINGUOCULTURAL UNITS

Jumaniyozov Z.O., Urgench State University named after Abu Rayhon Biruni, Candidate of the Philological Sciences, Docent

Masharipova Y.O., Urgench State University named after Abu Rayhon Biruni, doctoral student

Annotation: In translation, providing footnotes for linguocultural elements is a common and effective strategy to address the challenges posed by cultural specificity. Since many linguocultural units—such as idioms, proverbs, or cultural references—may lack direct equivalents in the target language, footnotes serve to clarify their meaning, cultural context, and significance. This practice aids readers in better understanding culturally bound expressions without disrupting the flow

of the main text. Thus, footnotes function as a valuable tool to bridge cultural gaps and enhance cross-cultural comprehension in translated works.

In translation, footnotes are mainly used when transliteration is involved. This is because transliteration often requires additional explanation or context, which is provided through footnotes. Therefore, footnotes and transliteration are closely interconnected, as footnotes help clarify or give further information about the transliterated terms for the reader.

V.N.Komissarov considers lexical transformations to be an integral part of the translation process within the framework of translation theory. [1; 172] According to the scholar, one of the primary methods employed by translators to overcome linguistic and cultural differences between the source and target languages is **transliteration**. Transliteration refers to the process of rendering the graphic form of a word or phrase from the source language into the target language. As V.N.Komissarov points out, transliteration is typically used in cases where a linguistic unit lacks a direct equivalent in the target language, thereby allowing the reader to remain closer to the cultural context of the original text. In this way, transliteration functions not only as a tool for linguistic adaptation but also as a means of preserving cultural connotations.

According to the definition provided by translation scholar Z.O. Jumaniyozov, transliteration refers to the representation of terms from a national language in another language by employing the alphabet and phonological system of the target language. [2; 49] The scholar emphasizes that transliteration is predominantly applied in the translation of proper nouns. Proper nouns refer to individual entities—such as specific persons, objects, events—and are typically not subject to translation. In this context, the accurate rendering of both the phonetic and orthographic features of such terms in the target language becomes a matter of considerable importance. The greater the phonetic and phonological divergence between the source and target languages, the more complex this issue becomes. When the alphabetic systems of

both languages are identical or highly similar, translators often refrain from reproducing the phonetic form of names and surnames. Instead, they rely on accurately reproducing the written form, thereby limiting the process to transliteration.

The translation of linguoculturemes is inherently linked to the application of lexical transformations, as these strategies enable the translator to bridge linguistic and cultural gaps and to convey culture-bound meanings accurately in the target language. So there is a close interrelation between lexical transformations and the translation of linguoculturemes, as the use of appropriate transformation techniques often ensures the accurate conveyance of culture-specific meanings from the source language into the target language.

The role of transliteration in translation practice largely depends on how the translator addresses intercultural differences. Realia that exist in many languages and cultures around the world may lack direct equivalents in others. In such cases, direct translation can distort the meaning or lead to misinterpretation. For example, concept such as “ko‘rpacha” may be unfamiliar to representatives of other cultures. Although their meanings can be conveyed through literal translation, the real cultural context is often lost in the process. Thus, the transliteration-plus-explanation method is considered the most effective strategy. For instance, in Pirimqul Qodirov’s novel “Starry Nights” (Yulduzli tunlar), the culturally specific Uzbek word “ko‘rpacha” is used. [3; 25] In the English translation, it is rendered by Carol Ermakova as “korpacha” through transliteration. [3; 39] Due to its cultural importance, the translator provides a “Translator’s Note” to clarify its meaning: “A lightweight quilted mattress typically stuffed with cotton. Ubiquitous in many parts of Asia, in Central Asia they may be made of cotton, silk, or rich brocade. They can be spread directly on the floor for people to sit on as they eat, or laid on trestle beds for people to rest on in the midday heat. People also sleep on them at night”. As the footnote explains, the “ko‘rpacha” is a light, often cotton-filled quilt or mattress widely used in many regions of Asia, particularly Central Asia. It may be made of cotton, silk, or expensive brocade fabric. It is typically spread on the

floor for sitting during meals, placed on trestle beds for resting during the day, or used for sleeping at night. In this way, the translator preserves the essence of a local cultural realia while clearly conveying its functional and cultural meaning to the target reader.

Thus one of the most effective strategies employed by translators to address this issue is the use of footnotes. Footnotes serve as supplementary explanations that provide readers with additional cultural or contextual information without interrupting the flow of the main text. By including footnotes, translators can preserve the original meaning and nuance of linguocultural units, enabling the target audience to grasp the cultural significance that would otherwise be inaccessible.

Footnotes also facilitate a deeper intercultural dialogue by educating readers about foreign cultural concepts and practices embedded in the source text. This not only enriches the reader's understanding but also respects the cultural specificity of the original work. For example, when translating a culturally bound proverb or idiomatic expression that has no functional equivalent, a footnote can explain its meaning, origin, and usage, ensuring that the translated text retains its intended effect.

In conclusion, the inclusion of footnotes in the translation of linguocultural units plays a crucial role in overcoming the challenges associated with cultural specificity and linguistic gaps. Footnotes provide translators with a practical means to preserve the original meaning and cultural nuances of expressions that do not have direct equivalents in the target language. By offering additional explanations and cultural context, footnotes enhance the reader's comprehension and foster greater intercultural understanding. This approach not only maintains the integrity of the source text but also facilitates effective communication across diverse cultures. Therefore, the strategic use of footnotes remains an indispensable tool in translation practice, particularly when dealing with complex linguocultural units that embody national identity and cultural heritage.

Used references:

1. Komissarov V.N. Translation theory. 1990. – P.172.

2. Jumaniyozov Z.O. Theoretical and practical foundations of translation. –Tashkent. 2018. – P. 49-50.

3. Pirimqul Qodirov. Yulduzli tunlar: Novel. – T.: Literature and Art Publishing House. 1981. – P. 25.

4. Pirimqul Qodirov. Babur. Starry Nights. A novel translated by Carol Ermakova. Karimov Foundation. 2021. La maison de l'Ouzbekistan. – P. 39.

BADIIY MATNDA MILLIY XOS SO‘ZLARNI ANIQLASH METODOLOGIYASI

Nurmetov J. N.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, tayanch
doktorant*

Annotation: This article analyzes the scientific foundations of the methodology for identifying culture specific words from linguistic, cognitive, and linguocultural perspectives. The purpose of the study is to systematize the methods used in the process of identifying the concept of a culture specific word and to evaluate their effectiveness. Furthermore, the integration of contrastive-linguistic, cognitive, and linguocultural analytical methods is highlighted as an effective approach in the identification of lacunae.

Tilshunoslik va tarjimashunoslikda **xos so‘zlar** fenomeni — turli tillar va madaniyatlar o‘rtasidagi semantik tafovutlarni o‘rganishda muhim ilmiy kategoriya sifatida qaraladi. Xos so‘z — bu bir tilda mavjud bo‘lgan, biroq boshqa tilda bevosita ekvivalenti topilmaydigan tushuncha yoki birlikdir. Ushbu hodisa madaniyatlararo muloqot jarayonida kommunikativ to‘siqlarni yuzaga keltirishi mumkin. “Xos so‘zlar u yoki bu sababga ko‘ra leksik tarjima qilinayotgan tilga muvofiq, mos bo‘lmagan birliklardir. Odatda, ular atamalar singari konnotatsiyaga ega bo‘lmaydi”¹⁸⁷. So‘nggi yillarda lakunologiya masalalariga qiziqish ortib borayotgan bo‘lsa-da, ularni **aniqlash metodologiyasi** hali to‘liq ishlab chiqilmagan. Aksariyat tadqiqotlar xos so‘zlarni nazariy tahlil bilan cheklaydi, amaliy identifikatsiya mezonlari esa noaniq qolmoqda. Shu bois, xos so‘zlarni aniqlashga oid metodik yondashuvlarni qayta ko‘rib chiqish, ularni tizimlashtirish va ilmiy asoslash zarurati tug‘ilmoqda. Xos so‘zlar tadqiqotlarning asosiy kamchiligi shundaki, badiiy matnlarda leksik xos bo‘shliqlarni aniqlash masalasiga yetarli darajada e‘tibor qaratilmagan (bunda faqat Bikova¹⁸⁸

¹⁸⁷ Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. — М.: Международное отношения, 1976. — С.148.

¹⁸⁸ Быкова, Г.В. *Лакунарность как категория лексической системологии*. Благовещенск: БГПУ.2003.

hamda Popova, Sternin va Sternina¹⁸⁹ tomonidan olib borilgan tadqiqotlar bundan mustasno). Leksik xos soʻzlarni aniqlash jarayoni xos soʻz fenomenini oʻrganishning asosiy tayanch jihatlaridan biri boʻlib, shu bilan birga eng dolzarb metodologik muammolardan biri sifatida qaraladi. Xos soʻzlarni aniqlashda yagona yondashuv va izchillikning yetishmasligi tufayli, bir xil misollar turli ilmiy ishlar doirasida takroran uchrab turadi. Ushbu maqolada badiiy matnda xos soʻzlarni aniqlash metodologiyasi ilmiy asosda koʻrib chiqilib, mavjud yondashuvlarning oʻziga xosliklari va kamchiliklari tahlil qilinadi. Badiiy matnda lingvistik xos soʻzlar tadqiqotida **kontrastiv-lingvistik, kognitiv va lingvomadaniy** metodlar qoʻllanilishi mumkin.

1.Chogʻishtirma metod. Bu yondashuv ikki yoki undan ortiq tillardagi leksik birliklarni qiyosiy tahlil qilish orqali semantik boʻshliqlarni aniqlashni nazarda tutadi. Til birliklarining denotativ (asosiy maʼno) va konnotativ (madaniy yoki emotsional boʻyoq) jihatlarini solishtirilib, ekvivalent topilmagan holatlar xos soʻz sifatida qayd etiladi. Popova xos soʻzlarni aniqlash muammosini maxsus koʻrib chiqib, ularni aniqlashning ikki asosiy usulini ajratib koʻrsatadilar: lugʻat asosi-dagi aniqlash va tillararo qiyosiy tahlil. Ayrim tadqiqotchilarning taʼkidlashicha, xos soʻzlarni aniqlash jarayonida ikki tilli lugʻatlardan samarali foydalanish mumkin ¹⁹⁰.

2.Kognitiv metod. Kognitiv yondashuv xos soʻzlarni inson tafakkuri, madaniy konseptlar va idrok modellari bilan bogʻlaydi. Bu metod orqali tildagi semantik boʻshliqlarning madaniy sabablarini aniqlash mumkin. Masalan, “7 chilla yoki 40 chilla” yoki “iymon” kabi tushunchalar ingliz tilida bevosita ekvivalentga ega emas, chunki ular oʻzbek madaniy konseptual tizimiga xosdir.

3.Lingvomadaniy tahlil. Mazkur metod xos soʻzlarni madaniyat kontekstida oʻrganishga qaratilgan. Til birliklari madaniyatdagi ramz, urf-odat, diniy yoki tarixiy mazmun bilan boyitilgan holda koʻrib

¹⁸⁹ Попова, З.Д., Стернин, И.А. и Стернина, М.А. *Лакуны и безэквивалентная лексика в лексической системе языка* // В кн.: Попова, З.Д. и Стернин, И.А. (ред.) *Язык и национальное сознание*. Воронеж: Воронежский межрегиональный институт общественных наук.2002.

¹⁹⁰ Попова, З.Д. и Стернин, И.А. (2002) *Язык и национальное сознание*. Воронеж: Воронежский межрегиональный институт общественных наук.

chiqiladi. Bu yondashuv xos soʻzning faqat semantik emas, balki kulturologik tabiatini ham ochib beradi.

4. Diskursiv tahlil. Diskursiv yondashuv xos soʻzlarni kontekstual muhitda tahlil qiladi. Biror soʻz yoki ibora faqat matn ichida oʻz milliy-madaniy xususiyatini namoyon qilishi mumkin. Masalan, “shirchoy” iborasi ingliz tilida “milk tea” ekvivalentiga ega boʻlsa-da, semantik tafovut madaniy konnotatsiyada saqlanib qoladi. Tadqiqotda ushbu metodlarning kombinatsiyasi orqali xos soʻzlarni aniqlashning koʻp qatlamli tizimi muhokama qilinadi.

Tahlillar shuni koʻrsatdiki, xos soʻzlarni aniqlash uchun yagona universal metod mavjud emas. Har bir metod maʼlum maqsad va kontekstda samarali natija beradi. Quyidagi bosqichlar xos soʻzlarni aniqlashda asosiy yoʻnalish sifatida taklif etiladi:

Leksik birliklarni denotativ tahlil qilish — ularning obyektiv maʼnosini aniqlash.

Konnotativ tahlil — madaniy, emotsional va milliy boʻyoqlarni ajratish.

Tarjima kontekstini aniqlash — birlikning boshqa tildagi potensial ekvivalentini topish.

Ekvivalentsizlikni aniqlash — agar bevosita muqobil topilmasa, xos soʻz sifatida belgilash.

Tarjima strategiyasini tanlash — izohli, tavsiflovchi yoki kompensator tarjima usulini qoʻllash.

Ushbu bosqichlarning qoʻllanilishi xos soʻzlarni aniqroq tasniflashga va ularning tarjima jarayonidagi rolini aniqlashga imkon beradi.

Olingan natijalar xos soʻzlarni aniqlashda **interdisiplinar yondashuv** zarurligini koʻrsatadi. Tilshunoslik, psixolingvistika, tarjimashunoslik va madaniyatshunoslikning integratsiyasi xos soʻz tushunchasini yanada kengroq talqin qilish imkonini beradi. Xos soʻzlarni aniqlashda asosiy muammolardan biri — **subyektivlikdir**. Tadqiqotchi yoki tarjimonning shaxsiy madaniy tajribasi, til bilimi va idroki natijaga taʼsir koʻrsatadi. Shu sababli, obʼyektiv baholash uchun **korpus lingvistikasi** va **avtomatik semantik tahlil tizimlaridan**

foydalanish istiqbollidir. Bundan tashqari, xos soʻz hodisasi tarjima nazariyasi uchun muhim amaliy ahamiyatga ega. Xos soʻzni aniqlash — bu faqat leksik tafovutni aniqlash emas, balki madaniy tafakkurdagi farqni ochishdir. Shunday ekan, tarjimonning vazifasi nafaqat maʼnoni, balki madaniy kontekstni ham adekvat tarzda yetkazishdan iboratdir.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, xos soʻz — bu madaniyatlararo tafovutni aks ettiruvchi semantik boʻshliqdir. Uni aniqlash uchun bir nechta ilmiy yondashuvlarning uygʻunligi zarur: kontrastiv, kognitiv, lingvomadaniy va diskursiv metodlar. Xos soʻzlarni aniqlashning aniq metodologiyasi tarjima jarayonida adekvatlikni taʼminlaydi, madaniyatlararo kommunikatsiyani boyitadi va lingvistik tahlilning aniqligini oshiradi. Kelajakda korpus asosida avtomatlashtirilgan xos soʻz tahlil tizimlarini yaratish ushbu sohani yangi bosqichga olib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Быкова, Н. *Лакуны в языке и тексте*. Москва: Издательство МГУ.2003.
2. Попова, З., Стернин, И., Стернина, М. *Когнитивная лингвистика*. Воронеж.2002.
3. Саломов Ф. *Таржима назариясига кириш*. — Тошкент: Ўқитувчи, 1978.
4. Гак В.Г. *Сравнительная типология французского и русского языков*. — Л.: Просвещение, 1976.
5. Ягунова М.М. *Проблема лингвической лакунарности: опыт выделения и описания межъязыковых лакун*. — М., 2016
6. Vinay, J.-P., Darbelnet, J. *Comparative stylistics of French and English: a methodology for translation*. Translated and edited by Juan C. Sager, M.-J. Hamel. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.1995.
7. Влахов, С. и Флорин, С. *Непереводимое в переводе // The untranslatable in translation*. Moscow: **Международные отношения.1980.**

NEMISCHA MAQOLLARNING O‘ZBEK TILIGA TARJIMASIDAGI SEMANTIK MUAMMOLAR

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti,
1-kurs magistranti Babajanova N.*

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti,
2-kurs talabasi Rustamova R.R.*

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti,
PhD, dotsent Jumaniyazova D.A.*

Annotation: In this article, the semantic problems in translating German proverbs and sayings into Uzbek are discussed and illustrated with examples.

Key words: Proverb, saying, expression, translation, semantics, equivalence, adaptation, cultural difference, German language, Uzbek language.

Kirish. Xalq og‘zaki ijodining eng boy qatlamlaridan biri bo‘lgan maqol va matallar har bir xalqning milliy tafakkuri, dunyoqarashi va madaniyatining aksidir. Ular asrlar davomida og‘izdan og‘izga o‘tib sayqallanib kelgan. Shu sababli ularni boshqa tildan tarjima qilishda nafaqat leksik, balki semantik va madaniy tafovutlar ham yuzaga keladi.

Eng avvalo, maqol va matallarni nima ekanligi, ularning tafovutlari to‘g‘risida to‘xtalib o‘tamiz.

"Ikki va undan ortiq so‘zlarning o‘zaro barqaror munosabatidan tashkil topgan, nutq jarayoniga tayyor holda olib kiriluvchi, til egalari xotirasida imkoniyat sifatida mavjud bo‘lgan til birliklari barqaror birikmalar deyiladi." [1.103] Barqaror birikmalarga iboralar, maqol-matallar va hikmatli so‘zlar kiradi.

Ibora. So‘z birikmasi shaklida bo‘ladi, ammo ma’nosi so‘zma-so‘z emas, balki ko‘chma ma’noda ishlatiladi. Gapda ma’lum bir fikrni ifodalaydi, lekin mustaqil hukm bermaydi. Misol uchun:

"Yorni ko‘rgan Alpomishning ko‘ngli tog‘dek bo‘ldi."

Ko‘ngli tog‘dek bo‘ldi → juda xursand bo‘ldi.

Maqollar - grammatik jihatdan tugallangan fikrni bildiruvchi, kichik, ixcham, o‘tkir mazmunli, ko‘chma ma’noda yoki ham ko‘chma ham o‘z ma’nosida qo‘llanadigan xikmatli xalq iboralaridir. [2.11]

Yaxshidan bog‘ qolur - yomondan dog‘. Sulaymon o‘lib devlar qutildi. Chumchuq so‘ysa ham qassob so‘ysin kabilar obrazli va yaxlit barqaror birikmalar maqollarga misol bo‘la oladi.

Matallar - tarbiyaviy, pand - nasihat ma’nolarini ifodalovchi, grammatik shakildan to‘liq gap shaklida bo‘lgan, faqat o‘z ma’nosida, to‘g‘ri ma’noda qo‘llanadigan, qisqa, ixcham xalq iboralaridir.

Misol uchun; Bo‘ridan qo‘rqqan qo‘y olmas, otdan tushsa ham egardan tushmaydi, mehnatning tagi rohat, mol achchig‘i jon achchig‘i kabilar.

Nemis tilidagi maqol va matallarni o‘zbek tiliga tarjima qilishda faqatgina semantik emas, balki quyidagi muammolarga duch kelamiz.

- Madaniy farqlar sababli ekvivalent topilmaydi.
- Uslubiy moslikni saqlash qiyinligi.
- Sinonim yoki mos maqol topilmasligi.
- Tarjimonning badiiy talqini natijasida mazmun o‘zgarishi.

Asosiy qism

Nemis va o‘zbek tillari turli til oilalariga mansub bo‘lgani sababli, ularning maqollarida ifodalangan fikrlar, obrazlar va madaniy qadriyatlar bir-biridan sezilarli darajada farq qiladi. Masalan, nemis tilida keng tarqalgan “Das Haar in der Suppe suchen” maqoli o‘zbek tiliga so‘zma-so‘z [sho‘rvadan soch qidirmoq] degan ma’no anglashilsa, mazmuniy jihatdan “Tirnoq ostidan kir qidirmoq” deb tarjima qilinadi. So‘zma so‘z tarjima qilganda ma’no saqlanmagan, ammo aynan mos keladigan mazmuniy ekvivalenti mavjud.

Ba’zi maqollar tarjimada to‘liq ekvivalentga ega bo‘ladi, masalan:

“Ohne Fleiß kein Preis” → “Mehnatsiz rohat yo‘q.”

"Besser spät als nie" → " xechdan ko‘ra kech."

"Der Apfel fällt nicht weit vom Stamm" → " Olmaning tagiga olma tushadi."

"Es ist noch kein Meister vom Himmel gefallen" → " Hech kim osmondan (onasining qornidan) usta bo‘lib tushmagan."

"Liebe geht durch den Magen" → "Sevgiga oshqozon orqali yo‘l topiladi."

"Wer anderen eine Graube grabt, fällt selbst hinein" → "Birovga choh qazisang, o'zing tushasan."

Undan tashqari o'zbek tilida ekvivalenti mavjd bo'lmagan nemischa maqollar mavjud, masalan:

"Die Augen sind oft größer_als der Magen" → so'zma-so'z tarjimasi "Ko'zlar ko'pincha oshqozonga qaraganda kattaroq bo'ladi."

"Reden ist Silbe, schweigen ist Gold" → "Gapirish kumush, jim turish oltin."

"Jemandem einen Bären aufbinden." → "Kimningdir bo'yniga ayiq bog'lab qo'yish."

"Alles hat ein Ende, nur die Wurst hat zwei" → "Hamma narsaning nihoyasi bor, faqat qolbasada ikkita."

"Aller guten Dingen sind drei" → "Hamma yaxshi narsalar uchta bo'ladi."

Ammo ayrim hollarda qisman ekvivalent yoki mos kelmaydigan maqollar uchraydi:

"Das Kind beim Schopfe packen" → "Paytni boy bermaslik."

"Frühe Vogel fängt den Wurm." → "Erta turganning risqi bo'lakcha."

"Lügen haben kurze Beine" → "Yolg'onning umri qisqa"

Bunday hollarda tarjimon so'zma-so'z tarjima o'rniga semantik moslikni saqlashga intilishi zarur, chunki maqol va matallarda ifodalangan obrazlar milliy tafakkurga xosdir.

Izlanishlarim mobaynida men ko'pincha Shuhratxon Imyaminova va Shahnozaxon Kamolovalarning "Nemischa - o'zbekcha maqol va matallar lug'ati"ga murojat qildim va ba'zi bir nemis tilidagi maqollarning o'zbek tilidagi ekvivalentlariga o'zgartirish yoki qo'shimcha kiritish kerak deb o'yladim. Misol tariqasida "Hochmut kommt vor dem Fall" maqolini oladigan bo'sak so'zma - so'z tarjimasi "Mag'rurlik qulashdan oldin keladi." Lug'atda esa "Tagdirda, bo'lsa qochib qutilib bo'lmaydi" maqoli ekvivalent sifatida qabul qilingan. Meni fikrimcha bu maqol "Manmanning bog'i ko'karmas", yoki "Manmanlikni netarsan, obro'yingdan ketarsan" ma'nosiga ko'proq mos tushadi. "Hunde, die bellen, beißen nicht" maqoli "hurgan it

tishlamaydi" deb tarjima qilinsa, lugʻatda hurgan it qopmaydi, pismiqlan qoʻrqish kerak, indamas itdan qoʻrq degan maqollarni maʼnodosh deb hisoblaganlar. Men bu maqolni "koʻp va baqirib gapiradigan odamlar aslida qoʻrqoq va ojiz boʻlishadi, qoʻlidan hech narsa kelmaydigan odam" maʼnosida tushundim. Oʻylaymanki "Nogʻoraning ichi poʻk, ovozi baland" maqolini ham ekvivalent sifatida inobatga olsak maqsadga muvofiq boʻladi.

Xulosa

Nemis tilidagi maqol va matallarni oʻzbek tiliga tarjima qilishda semantik muammolar asosan madaniy tafovutlar, metaforik ifodalar va soʻz birikmalarining milliy oʻziga xosligi bilan bogʻliq. Shu bois, tarjima jarayonida boʻlishi, har ikki tilning madaniy asoslarini chuqur bilishi lozim.

Tadqiqot shuni koʻrsatadiki, nemischa maqollarni oʻzbek tiliga tarjima qilishda madaniy moslashtirish (adaptatsiya) usuli eng samarali hisoblanadi. Bu orqali tarjimon nafaqat til, balki mentalitet va madaniyatlar oʻrtasidagi koʻpriknini yaratadi. Shunday qilib maqol va matallarni tarjima qilish faqat lingvistik jarayon emas, balki madaniyatlararo muloqotning muhim shakli sifatida qaraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nurmonov A., Sobirov A., Yusupova Sh. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. (Akademik litseylarning 2-bosqich talabalari uchun darslik). - T.: Sharq, 2002, 103-b
2. Berdiyev X., Rasulov R. Oʻzbek tilining paremiologik lugʻati. - T.: Oʻqituvchi, 1984, 11-b
3. Imyaminova Sh., Kamolova Sh. Nemischa - oʻzbekcha maqol va matallar lugʻati. - T.: Mumtoz soʻz, 2013.

LUG‘AVIY UMUMIYLIK VA TARJIMON TALQINI: OGAHIY TARJIMA STRATEGIYASINING DASTLABKI TAHLILI

Ruzimbayev B. S.

Urganch RANCH texnologiya universiteti, o‘qituvchi

Abstract. This article examines the initial aspects of Agahiy’s translation strategy. The main focus is on lexical commonality and the translator’s interpretation as central objects of analysis. Particular attention is given to the ways in which artistic and semantic features are reflected in the process of translation. The study also highlights Agahiy’s individual approaches as a translator, his stylistic choices in word selection, and the expression of meaning.

Key words: Agahiy, translation strategy, lexical commonality, interpretation, literary translation, semantics.

Tarjimashunoslik amaliyotida genetik va tipologik jihatdan uzoq tillar o‘rtasidagi o‘g‘irish jarayoni, xususan, lug‘aviy birliklar muqobilligi va asliyat leksikasining badiiy talqini masalasi fundamental murakkablikka ega hodisa sifatida e’tirof etiladi. Tillarning turli oilalarga mansubligi, odatda, leksik ekvivalentlikning cheklangani va tarjima jarayonida muayyan strategiyalarni qo‘llashni taqozo etuvchi jiddiy qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Biroq, bu umumiy nazariy qoidadan mustasno o‘rinlar mavjud bo‘lib, ular tillar kontaktologiyasining¹⁹¹ mumtoz tadqiqot obyektlarini tashkil etadi. Asrlar davomida shakllangan uzviy tarixiy-madaniy yaqinlik, jadal siyosiy, iqtisodiy va adabiy aloqalar tillarning genetik uzoqligiga qaramasdan, ular o‘rtasida keng qamrovli leksik interferensiya va lisoniy konvergensiya uchun qulay zamin yaratadi. Bunday sharoitda, ayniqsa, umumiy madaniy makon (*Sprachbund*)¹⁹² ichida yaratilgan tarjimalarda asliyat leksikasining sezilarli darajada saqlanishi yoki turli shakllarda tabiiy ravishda aks etishi kuzatiladi.

Ushbu maqolada aynan mazkur fenomen – genetik jihatdan qarindosh bo‘lmagan, lekin uzoq muddatli tarixiy-madaniy

¹⁹¹ Uriel Weinreich, *Languages in Contact: Findings and Problems* (The Hague: Mouton, 1953).

¹⁹² *Linguistic Areas: Convergence in Historical and Typological Perspective*, ed. by Yaron Matras and Jeanette Sakel (Palgrave Macmillan, 2007).

konvergensiya orqali bir-biriga chuqur ta'sir o'tkazgan tillardan qilingan tarjimalarda asl nusxa lug'aviy birliklarining aks etish sabablari, ko'rinishlari va bunda tarjimon mahoratining o'rnini tadqiq etishga bag'ishlanadi. Asosiy tahlil obyekti sifatida hind-yevropa tillar oilasining eroniy guruhiga mansub fors tili va turkiy tillar oilasiga kiruvchi o'zbek tili o'rtasidagi munosabatlarning tarjima amaliyotidagi in'ikosi, xususan, Shayx Sa'diyning "Guliston" asarining Muhammad Rizo Ogahiy tomonidan amalga oshirilgan tarjimasi tajriba maydoni vazifasini o'taydi.

Genetik jihatdan turli oilalarga (o'zbek tili – turkiy tillar oilasiga, fors tili – hind-yevropa tillari oilasining eroniy guruhiga) mansub bo'lishiga qaramasdan, bu ikki til Markaziy Osiyo zaminida asrlar davomida uzviy madaniy-tarixiy, ijtimoiy-siyosiy va lisoniy aloqalarda rivojlandi. Ushbu tarixiy simbioz mintaqaning etnomadaniy va siyosiy qiyofasini belgilab bergan muhim omillardan sanaladi.

"Shohnoma" (Firdavsiy), "Xamsa" (Nizomiy Ganjaviy, Xusrav Dehlaviy), "Masnaviyi ma'naviy" (Jaloliddin Rumiy) kabi fors adabiyotining epik va didaktik dostonlari turkiy adabiyotda masnaviy janrining rivojiga katta turtki berdi. Alisher Navoiy Nizomiy Ganjaviy va Amir Xusrav Dehlaviy an'alarini davom ettirar ekan, dostonlariga yangicha mazmun, turkiy xalqlarning dunyoqarashiga mos g'oyalar va badiiy obrazlar olib kirdi. Bu haqda akademik Ye.E. Bertels o'zining "Navoiy va Jomiy" asarida atroflicha fikr yuritgan. Navoiy o'zining "Xamsa"si bilan "turk nazmida chun men tortib alam, ayladim ul mamlakatni yakqalam" deya turkiy tilda ham buyuk epik asarlar yaratish mumkinligini isbotladi.

Ushbu nazariy holatlarni "Guliston"ning Ogahiy tomonidan amalga oshirilgan tarjimasidagi ilk hikoyatning kichik bir parchasi misolida yaqqol kuzatish mumkin.

Asliyat:

پادشاهی را شنیدم به کشتن اسیری اشارت کرد بیچاره در آن حالت نومیدی ملک را دشنام دادن گرفت و سقط گفتن که گفته‌اند هر که دست از جان بشوید هر چه در دل دارد وقت ضرورت چو نمائد گریز دست بگیرد سر شمشیر تیز بگوید

“Podshohero shunidam, ba kushtani asire ishorat kard. Bechora dar on holati navmedī malikro dashnom dodan girift va saqat guftan, ki guftaand: “Har ki dast az ʔon bishīyad, har chi dar dil dorad, bigīyad”.

Vaqtī zarurat chu namonad gurez,

Dast bigirad sari shamsheri tez¹⁹³.

Ogahiy tarjimasida: “Eshitdimkim, bir podsho bir begunoh kishini o‘lturmakka ishorat qildi. Ul bechora noumidlik holatida qabih so‘zlar aytib, podshohg‘a dashnom aytti, andokim, debdurlar: “Har kishikim, jonidin kechar, ko‘nglidan har na so‘z bo‘lsa, ani o‘rtamay izhor etar”. Bayt:

Kishi topmag‘an chog‘da joyi gurez,

Tutar ilki birla dami tig‘i tez. (GOT,)

Ushbu kichik parchaning o‘zidayoq leksik o‘zlashmalar (podshoh, ishorat, dashnom, gurez, tez), struktur kalka (ishorat qildi, dashnom aytti) va tarjimonning ongli talqini (asir -> begunoh) kabi bir necha muhim tarjima hodisalari mujassam. Quyida aynan shu kabi lug‘aviy birliklarning tarjimada aks etishini atroflicha tahlil qilamiz.

Asl matnda ikkinchi vazir birinchi vazirning raqibi (ziddi) sifatida tavsiflanadi. Ogahiy esa bu obrazga aniq baho berib, uni o‘zgacha taqdim etadi: “Yana bir g‘ofil vazir bor erdi. Oqil vazirga qarab dedi: “Podshohning suhbatida sendin va mendin yolg‘on so‘z aytmoq munosib ermastur. Bu kishi podshohg‘a dashnom qildi. Sen bu so‘zni yolg‘on aytursen”. Podshohga bu so‘z noxush kelib andin yuz uyurub dedi: “...sening so‘zing fasod va sharorat turuzmoni taqozo qilur, andokim, xiradmandlar aytibdurlar: “Maslahatomiz yolg‘on so‘z fitnaangiz rost so‘zdin yaxshiroqdur”. (GOT, 7b)

Ushbu parcha tahlili Ogahiyning tarjima strategiyasi haqidagi bir necha muhim jihatlarni oydinlashtiradi: asl matndagi ikkinchi vazirning tavsifi (*ziddi o‘ bud* – uning ziddi/raqibi edi) nisbatan neytral bo‘lib, uning birinchi vazirga muxolif ekanini bildiradi. Ogahiy esa so‘zma-so‘z tarjimadan voz kechib, unga *g‘ofil vazir* deya baho beradi. Bu tasodifiy tanlov emas. Tarjimon birinchi vazirni *oqil* (aqlli, dono) deb

¹⁹³ Asar asliyatida matnning o‘qilishi quyidagi manba orqali berildi: “Гулистон”-и Саъди. – Тошкент: Niso-Poligraf.

Ishda GT qisqartmasidan keyin mazkur manbaning sahifasi berib boriladi.

atash orqali hikoyatdagi qarama-qarshilikni – bir vazirning donoligi va ikkinchisining johilligini – keskinlashtiradi va kuchli antiteza (ziddiyat) yaratadi. Bu orqali Ogahiy matnni shunchaki o‘girmay, uni faol talqin qiladi va asarning axloqiy-didaktik maqsadlariga xizmat qildiradi.

Leksik o‘zlashmalardan tashqari, tillar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir struktur darajada ham namoyon bo‘ladi, bu hodisa tilshunoslikda kalka (calque) deb ataladi. Fors tilida fe’l yasashning mahsuldor usullaridan biri ot yoki sifatga *kardan* (qilmoq), *shudan* (bo‘lmoq), *dodan* (bermoq), *giriftan* (olmoq) kabi yordamchi fe’llarni qo‘shishdir. Masalan: *suxan kardan* (gapirmoq), *javob dodan* (javob bermoq), *farom̄ysh kardan* (unutmoq), *rozū shudan* (rozi bo‘lmoq). Turkiy tillarda ham tarixan bunday qurilmalar (*yordam et*, *qabul et*) mavjud bo‘lsa-da, aynan fors tilining kuchli ta’siri ostida ot/sifat + *qilmoq*, *etmoq*, *bo‘lmoq* kabi yordamchi fe’llar bilan yasaladigan fe’llar soni keskin oshgan va bu model o‘zbek tili fe’l sistemasining ajralmas qismiga aylangan¹⁹⁴. Ogahiy tarjimasidagi *ishorat qildi* va *dashnom aytti* kabi birikmalar buning yorqin dalilidir. Bu o‘rinda nafaqat *ishorat* va *dashnom* so‘zlarining o‘zi, balki ularning fe’l yasashdagi forsiy modeli ham (*kardan* → *qilmoq*, *dodan* → *aytmoq*) tarjima tiliga ko‘chirilgan. Bu hodisa tillar kontaktologiyasida grammatik kalkaning mumtoz namunasi hisoblanadi.

Muhammad Rizo Ogahiyning tarjimonlik uslubi ikki asosiy tamoyilning o‘zaro muvozanatiga asoslanadi: bir tomondan, asliyatning ruhi, uslubi va mazmuniga yuksak sodiqlik sezilsa, ikkinchi tomondan, matnni o‘z davrining Xorazm adabiy muhiti me’yorlariga moslashtirish va o‘quvchi uchun tushunarlilikni ta’minlashga kuchli intilish ko‘zga tashlanadi. Bu ikki yo‘nalish o‘rtasidagi mutanosiblik Ogahiy mahoratining asosini tashkil etadi. Buni avvalgi tahlillarda ko‘rib chiqilgan ilk hikoyat misolida yanada chuqurroq kuzatish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, Ogahiy tarjimasi mexanik jarayon emas, balki ikki madaniyat va til o‘rtasida ongli ravishda qurilgan ko‘prikdir. Uning mahorati asliyatga hurmatni saqlagan holda, o‘z o‘quvchisi

¹⁹⁴ Кононов, А. Н. (1960). Грамматика современного узбекского литературного языка. Москва–Ленинград: Изд-во АН СССР.

uchun tushunarli, ta'sirchan va badiiy jihatdan mukammal asar yaratishga intilishda namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Uriel Weinreich, Languages in Contact: Findings and Problems (The Hague: Mouton, 1953).

2. Linguistic Areas: Convergence in Historical and Typological Perspective, ed. by Yaron Matras and Jeanette Sakel (Palgrave Macmillan, 2007).

3. Кононов, А. Н. (1960). Грамматика современного узбекского литературного языка. Москва–Ленинград: Изд-во АН СССР.

NEMIS TILIDAGI "ES" SHAXSSIZ OLMOSHINING TARJIMADAGI VAZIFASI VA QIYOSIY TAHLILI

Abdullayeva G.E.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, Roman-
german filologiyasi kafedrasida katta o'qituvchisi*

Annotation: This article analyzes the Uzbek equivalents of the German impersonal pronoun "es" and their translation. The research is based on Uchkun Nazarov's novel "The Year of the Scorpion", highlighting grammatical and semantic differences and the translator's creative approach. The article emphasizes the need to take into account context and language features in the translation process.

Nemis tilidagi shaxssiz olmoshlar tilshunoslikda o'ziga xos o'rin tutadi. Xususan, "es" olmoshi gap tarkibida subyekt, ob'ekt yoki boshqa sintaktik rollarni bajarib, gap mazmunini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. O'zbek tilida esa shaxssiz olmoshlarning ishlatilishi va ularning ma'nosi nemis tilidan farq qilishi mumkin. Shu bois, "es" olmoshining o'zbek tilidagi ekvivalentlarini aniqlash va ularning kontekstga mosligini o'rganish dolzarb hisoblanadi. Ushbu maqolada Uchkun Nazarovning "Chayon yili" romani tarjimasida nemis tilidagi "es" shaxssiz olmoshining o'zbek tilidagi ma'no variantlari tahlil qilinadi.

Nemis tilidagi shaxssiz olmoshlar (pronomen) gapda shaxs ko'rsatilmagan holda ishlatiladi. "Es" olmoshi aynan bunday holatlarda

qo‘llanib, gapning subyektii sifatida namoyon bo‘ladi. Nemis tilshunoslari "es"ni shaxsiy olmosh sifatida emas, balki shaxssiz olmosh sifatida qarashadi, chunki u aniq shaxsga ishora qilmaydi.¹⁹⁵

O‘zbek tilida esa shaxssiz olmoshlarning ishlatilishi asosan "u", "bu", "o‘zi", "o‘sha" kabi shakllar orqali amalga oshadi, ammo ular nemis tilidagi "es" ning to‘liq ekvivalenti bo‘la olmaydi. Shuning uchun tarjimada ma‘noni aniq yetkazish uchun ma‘no mosligini, kontekstni hisobga olish talab etiladi. "Es" olmoshi ko‘pincha gap subyektii sifatida ishlatiladi va ko‘plab holatlarda gap mavzusini aniq ko‘rsatmaydi. Masalan, "Es regnet" — "Yomg‘ir yog‘moqda" (to‘g‘ridan-to‘g‘ri shaxs ko‘rsatilmaydi). Bu holatda "es" olmoshi tabiiy hodisani ifodalaydi, shaxs yoki buyum emas. "Es" olmoshi kontekstga qarab boshqa vazifalarda ham qo‘llanilishi mumkin, bu esa tarjima jarayonida o‘zbek tilida turli shakllarda ifodalashni talab qiladi.

Uchqun Nazarovning "Chayon yili" romanida nemis tilidagi "es" olmoshining tarjimasi ko‘plab hollarda o‘zbek tilida "u", "bu", yoki hatto boshqacha grammatik shakllar bilan ifodalangan. Ba‘zan esa "es" olmoshining o‘rniga umuman olmosh ishlatilmay, gapning ma‘nosi kontekst orqali anglatiladi.

Tarjima jarayonida yuzaga keladigan asosiy muammo — nemis tilidagi shaxssiz olmoshning o‘zbek tilida to‘g‘ri ekvivalenti yo‘qligi. Bu esa tarjimonni kontekstga qarab turli ma‘no variantlarini tanlashga majbur qiladi. Matndan olingan namunalar tahlil qilinganda, "es" olmoshining o‘zbek tilidagi tarjimasi turlicha bo‘lishi ko‘zga tashlanadi. Ba‘zan "es" olmoshining o‘rnida subyekt ko‘rsatilmaydi, ba‘zan esa "u", "bu" olmoshlari ishlatiladi. Tarjimada qaysi shakl ishlatilishi kontekst va nutqning maqsadiga bog‘liq. Nemis va o‘zbek tillarida shaxssiz olmoshlarning farqlari tarjimaviy tahlilda aniq ko‘rinadi va ular tarjimonning ijodiy yondashuvini talab qiladi.

Misol tariqasida, asardan ber necha tahlil namunalarni keltirsak.

1-misol. Es ging erst auf Mittag zu, aber der Himmel war zugezogen und alles rundum fast so duster wie am Abend. Der feine

¹⁹⁵ Helbig, G., & Buscha, J. Deutsche Grammatik: Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. Langenscheidt. 2001. -731 b

*Sprühregen ließ die Umgebung hässlich und unfreundlich erscheinen.*¹⁹⁶ - *Vaqt tushga yaqinlashib qolganiga qaramay, havo bulutligi uchun atrof shomdek g'ira-shira, maydalab yog'ayotgan yomg'ir guborida ko'rimsiz va isqirt edi.*¹⁹⁷ Nemis tilidagi matnda "Es ging erst auf Mittag zu" iborasida *es* formal subyekt sifatida kelgan. Bu yerda *es* haqiqiy subyekt emas, balki gapni boshlash va grammatik tuzilishini to'liqlashtirish uchun xizmat qiladi. *Es* shaxssiz olmosh sifatida vaqtning yaqinlashishini ifoda etadi, lekin aniq subyekt yoki faol shaxs emas. Nemis tilida bu turdagi gaplarda subyektsiz gap tuzish mumkin emas, shu bois *es* formal subyekt vazifasini bajaradi. Shuningdek, *es* shaxssiz olmoshi gapning boshlanishiga yordam beradi va gapning sintaktik barqarorligini ta'minlaydi.

O'zbek tilida bu kabi gaplar ko'pincha subyektsiz yoki otlashgan gaplar orqali ifoda etiladi. Masalan, "Vaqt tushga yaqinlashib qolganiga qaramay" iborasida aniq subyekt yo'q, vaqt tushga yaqinlashishi haqida gap boradi. O'zbek tilida formal subyekt sifatida *es* kabi maxsus almashtiruvchi mavjud emas. Shu bois, gaplar ko'proq semantik yoki kontekstual subyektsiz tuziladi. Bu holat o'zbek tilining sintaktik xususiyatlari bilan bog'liq bo'lib, unda gap subyektsiz ham ma'noli va to'liq bo'lishi mumkin.

Jihatlar	Nemis tilida <i>es</i> ning ishlatilishi	O'zbek tilidagi ekvivalentlar	Izohlar
Grammatik vazifa	Formal subyekt, gapni boshlash uchun xizmat qiladi	Subyektsiz gap yoki otlashgan gap bilan ifoda etiladi	Nemis tilida subyektsiz gap bo'lmaydi, o'zbek tilida mumkin
Subyektning aniqligi	Aniq subyekt emas, Grammatik zaruriyat tufayli qo'llaniladi	Semantik subyekt yoki subyektsiz ifoda	Nemis tilida formal subyekt, o'zbek tilida semantik subyekt asosiy

¹⁹⁶ Ingeborg Baldauf. Das Jahr des Skorpions. Dagvelli Verlag. 2002. -296 b

¹⁹⁷ Nazarov U. Chayon yili romani. T.: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. 1990.-240b

Jihatlar	Nemis tilida <i>es</i> ning ishlatilishi	O'zbek tilidagi ekvivalentlar	Izohlar

Sintaktik ro'l	Gapning sintaktik barqarorligini ta'minlaydi	Gap tuzilishida boshqa usullar qo'llaniladi	Nemis tilida "es" sintaktik funksiyasi yuqori
Ma'noli funksiya	Vaqt, tabiat hodisalari kabi shaxssiz holatlarni ifoda etadi	Vaqt va holatni to'g'ridan- to'g'ri ifodalaydi	Ikki tilde ham ma'noli funksiya o'xshash, lekin ifoda usuli farq qiladi

2-misol. *Der Mann von der Kommandantur hatte gesagt, es gäbe kein Fahrzeug, das Oynisa in den Rayon Marhamat verbringen könne.*¹⁹⁸ - Bu yerda *es* formal subyekt bazifasini bajaradi, chunki gapda aniq subyekt yo'q va gap shaxssiz holatni ifodalaydi. Nemis tilida bunday shaxssiz gaplarda *es* zarur bo'lib, gapni sintaktik jihatdan to'liqlashtiradi. Mazkur gapning o'zbek tiliga tarjimasida- *Kommandantura odami Marhamat rayoniga eltib qo'yish uchun transport yo'qligini aytgan edi.*¹⁹⁹ Nemis va o'zbek tillaridagi gaplarning tahliliga nazar tashlasak, o'zbek tilida shaxssiz olmosh sifatida maxsus bir so'z yoki almashtiruvchi mavjud emas. Bu gapda shaxssizlik "transport yo'qligi" iborasi orqali ifodalangan, ya'ni mavjud emaslik to'g'ridan- to'g'ri nomlanadi. Gapda formal subyekt yoki shaxssiz olmosh qo'llanilmagan, lekin ma'nosi aniq va to'liq.

Jihatlar	Nemis tilida <i>es</i> ning ishlatilishi	O'zbek tilidagi ekvivalentlar	Izohlar

Formal subyekt	<i>es</i> shaxssiz olmoshi formal subyekt sifatida	Formal subyekt mavjud emas	Nemis tilida shaxssiz gaplarda <i>es</i> formal subyekt vazifasini bajaradi

¹⁹⁸ Ingeborg Baldauf. Das Jahr des Skorpions. Dagvelli Verlag. 2002. -296 b

¹⁹⁹ Nazarov U. Chayon yili romani. T.: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. 1990.-240b

Jihatlar	Nemis tilida <i>es</i> ning ishlatilishi	O'zbek tilidagi ekvivalentlar	Izohlar
Mavjud emaslik ifodasi	es gäbe kein Fahrzeug (konyunktivda)	transport yo'qligi (nomlanish orqali)	Nemis tilida shaxssiz olmosh orqali, o'zbek tilida nomlanish orqali ifodalanadi
Gapning sintaktik tuzilishi	Qo'shimcha shaxssiz subyekt bilan toliqlangan	Subyekt va to'ldiruvchi aniq, formal subyekt yo'q	Nemis tilida gap sintaktik jihatdan mukammallashtirilgan
Ma'noli finksiya	Mavjud emaslikni shaxssiz holat sifatida ifoda etish	Mavjud emaslikni to'g'ridan- to'g'ri ifoda etish	Ikki tilde ma'no o'xshash, ifoda usuli farq qiladi

Nemis tilidagi "es" shaxssiz olmoshining o'zbek tilidagi ekvivalenti aniq shaklda yo'q, chunki ikki tilning grammatik tizimi va shaxssiz olmosh ishlatilish qoidalari farq qiladi. Tarjimada "es" olmoshi kontekstga qarab turli ma'no variantlari bilan ifodalanadi, bu esa tarjimon uchun qiyinchiliklar tug'diradi. Shu bois, tarjima jarayonida har bir holat individual tahlil qilinishi va kontekstga mos tarzda qaror qabul qilinishi zarur.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash mumkinki, tarjimada shaxssiz olmoshlar ko'plab muhokamalarga sabab bo'lgan. Ayniqsa, "es" kabi ko'p ma'noli va kontekstga bog'liq olmoshlarni tarjima qilishda tarjimon kreativ yondashuvni qo'llashi zarur. Uchqun Nazarovning "Chayon yili" romanidagi tarjima misollarini tahlil qilganda, tarjimon har xil kontekstlarda "es" olmoshining ma'nosini o'zbek tiliga nozik tarzda moslashtirganini ko'rish mumkin. Bu jarayonda tarjimonning vazifasi nafaqat so'zning grammatik ekvivalentini topish, balki kontekst, ohang va madaniy xususiyatlarni hisobga olgan holda mos tarjimani yaratishdir. Shu sababli, tarjima jarayonida shaxssiz olmoshlarning ishlatilishi tarjimonning mahoratiga bog'liq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

O‘zbek adabiyotlari

1. E. Qilichev, “Hozirgi o‘zbek adabiy tili: o‘zbek filologiyasi bakalavr ixtisosligi uchun qo‘llanma – Buxoro, 2005. – 136b.
2. U.Nazarov, Chayon yili romani. T.: G‘. G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti. 1990.-240 b.
3. E.Ochilov, Tarjima nazariyasi va amaliyoti. T., 2012. 124 b.

Nemis adabiyotlari

1. Helbig, G., & Buscha, J. Deutsche Grammatik: Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. Langenscheidt. 2001. -731 b.
2. Ingeborg Baldauf. Das Jahr des Skorpions. Dayeli Verlag. 2002. -296 b.
3. Duden „Deutsches Universal Wörterbuch“ Berlin. 2015, 8.Auflage

“BAXTIQARO KERRI” ROMANIDA ICHKI SARLAVHALAR TARJIMASI VA TARJIMONLAR MAHORATI

Atabayeva N.A.

Urganch davlat pedagogika instituti, o‘qituvchi

Annotation: This article provides information about the comparison of the translations of the chapter titles from Theodore Dreiser’s novel “Sister Carrie” in Russian and Uzbek. It analyzes the translation styles, fidelity to the original text, contextual appropriateness, and translation skills of the translators M. Volosov and E. Nosirov. Additionally, the theoretical perspectives of researchers regarding chapter titles are explored.

Sarlavhalar badiiy matn mazmunini ifoda etishda muhim o‘rin egallovchi asosiy unsurlardan biri hisoblanadi. Shunday ekan sarlavhalar matnning bir qismi, va mustaqil axborot birligi sifatida, tabiiyki, tadqiqotchilarning e’tiboridan chetda qolishi mumkin emas edi. “Sarlavhalar borasidagi tadqiqotlar XX asrning birinchi yarmidayoq paydo bo‘la boshlagan. Buning sababi sarlavhaning badiiy matn

ichidagi o‘ziga xos o‘rni, uning murakkabligi va funksiyalarining xilma-xilligini o‘rganishga bo‘lgan ehtiyojlar bilan bo‘g‘liqdir.”²⁰⁰

Z. D. Bliskovskiyning fikricha “Sarlavhaga matnning konstruktiv elementi sifatida bo‘lgan qiziqish 1960-yillarda, filologiyada tizimli yondashuv faol namoyon bo‘la boshlagan paytda kuchayadi”.²⁰¹

Sarlavhaning badiiy matndagi maqomi, uning asosiy vazifalari, matn tuzilmasi bilab bog‘liq munosabatlari, xususiyatlari bilan bog‘liq masalalar so‘nggi yillarda tilshunoslar va adabiyotshunoslar tomonidan faol o‘rganilmoqda.

L.S. Vygotskiy sarlavhani “ma’no dominantasi”²⁰² deb hisoblasa, S.D. Krjijanovskiy esa uni “muallif tomonidan berilgan kitobning yetakchi so‘z birikmasi”²⁰³ deb atagan, zamonaviy tadqiqotchilardan biri esa sarlavha “muallif konsepsiyasining asosiy, ko‘pincha yagona ifodasini o‘z ichiga oladi”²⁰⁴, deb ta’kidlaydi.

Sarlavhalarning mazmun mohiyati borasidagi fikrlardan farqli o‘laroq ularning tarjimai bilan bo‘g‘liq masalalarga diqqat qarataylik. Badiiy asarni tarjima qilishda asosiy o‘rin tutadigan tarjimaning murakkab masalalaridan biri asar sarlavhasi tarjimai hamda asar boblari sarlavhalarini tarjima qilish masalasidir. Asar boblari sarlavhalarini tarjimada to‘g‘ri ifodalay olish yoki sarlavhalarning yuzaga kelishida muhim o‘rin tutgan voqealar bayonoti, asar qahramonlariga urg‘u beruvchi obrazli sarlavhalar, baadiy asar tarkibidagi biror detalga urg‘u beruvchi sarlavhalarni tarjima qilishda, asardagi obrazlar yoki detallarni tarjimada to‘g‘ri bayon eta olish tarjimonning ijodkorligi bilan bog‘liq jarayondir. Tarjima jarayonida tarjimonning oldida turgan eng katta muammolardan biri esa, yozuvchi sarlavhaga bergan nomdagi ruhiyatni o‘zga madaniyat doirasida qayta yaratishdan iboratdir. Zamonaviy rus tadqiqotchisi Li Litsyun o‘zining *“Структура, семантика и прагматика заглавий художественных произведений”* (Baadiy asarlar sarlavhalarining tuzilishi, semantikasi

²⁰⁰ Заглавие/ /Литературная энциклопедия:В11т. /Под ред. А. В. Луначарского. М., 1930.Т.4 .С.269 -271 .

²⁰¹ Блисковский З.Д.Название всегда важно.М.,1962.52с.

²⁰² Выготский Л.С.Смыслязыка//Русскийязык,1931.№12

²⁰³ Кржижановский С.ИХ .Поэтика заглавия .М.,1925.

²⁰⁴ ПрозоровВ.Б.Смыслзаглавияпоэмы Н.В.Гоголя"Мертвыедуши"/ / Филологическиенауки,1987.№1.С.23-27.

va pragmatikasi) deb nomlanuvchi dissertatsiyasining uchunchi bobini Sarlavhalar tarjimasini tadqiq qilinishiga bag'ishlab, tarjima jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni quyidagicha turlarga ajratadi. "Tarjimaning umumiy muammolari va badiiy matn sarlavhalarining xususiyatlarini hisobga olish quyidagi sarlavha tarjimasidagi qiyinchiliklarni aniqlash imkonini beradi: tillar o'rtasidagi farqlar tufayli yuzaga keladigan sarlavha tarjimasidagi qiyinchiliklar, madaniyatlar farqi bilan bog'liq tarjima qiyinchiliklari, leksik birliklar semantikasi farqlari sababli yuzaga keladigan tarjima muammolari, shuningdek, sarlavhalarda frazeologizmlarning qo'llanishi bilan bog'liq tarjima qiyinchiliklari."

Tadqiqotimiz davomida shu narsa kuzatildiki badiiy asarga sarlavha tanlash, sarlavhalarning badiiyati va tasnifi borasida ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilgan. Biroq sarlavhalar tarjimasida borasida qilingan tadqiqot ishlar ko'pchilikni tashkil qilmaydi. Badiiy asar sarlavhalarining ahamiyati va badiiyati borasidagi Z. D. Bliskovskiy, L.S. Vygotskiy, S.D. Krjijanovskiy, M. Xudoyorova, I.Toshaliyev, Sh.Aqmanova, N. Yangibayeva kabi tadqiqotchilarning ilmiy mulohazalari hamda adabiyotshunos K.Hamrayev tomonidan ilgari surilgan sarlavhalar tasnifi bilan tanishib chiqdik. Shu bilan birga sarlavhalar tarjimasida borasidagi Li Litsyunning (Ли Лицунь. Структура, семантика и прагматика заглавий художественных произведений. Baadiy asarlar sarlavhalarining tuzilishi, semantikasi va pragmatikasi), tadqiqot ishlarini kuzatar ekanmiz, badiiy asarlar boblari tarjimasida, ayniqsa boblarning sarlavhalari tarjimasida voqealar silsilasi, matn zahirida yotgan asosiy g'oyasi to'raligicha hisobga olinishi kerak. Mazkur maqolada T.Drayzerning "Baxtiqaro Kerri" (1900) romani boblarining sarlavhalarini asliyat, ruscha va o'zbekcha tarjimalarini qiyosiy tahlil qilib, rus tarjimoni M. Volosov va o'zbek tarjimoni E.Nosirovning sarlavhalar tarjimasidagi farqlar va o'xshashliklar tadqiq qilindi.

Asarning 1-bobi *The magnet attracting: a waif amid forces* deb nomlanadi. Rus tarjimoni *Притягательная сила магнита. Во власти стухий*, o'zbek tarjimoni esa *Ohanraboning maftunkor kuchi. Stixiya hukmida* deb tarjima qilishadi. Muallif mazkur bob

sarlavhasini tanlashda *The magnet attracting* deya Chikagoni majoziy ma'noda detal sarlavha sifatida tanlagan bo'lsa, rus tarjimoni *Притягательная сила магнита*, o'zbek tarjimoni *Ohanraboning maftunkor kuchi* deya asliyatga adekvat tarzda ifoda eta olgan. Biroq aytib o'tish joizki asliyatdagi *a waif amid forces* jumlasida *waif-uysiz odam*, *amid forces-kuchlar ta'siri ostida* yani *stixiya ostida* ma'nosini anglatadi. T.Drayzer uysiz qolgan odam deya Kerrini nazarda tutgan. Har ikkala tarjima nushalarida ham *a waif-uysiz odam* birikmasi qo'llanilmagan. E. Nosirov asarni bilvosita rus tili orqali tarjima qilgani bois sarlavha tarjimasini asliyatga emas, ruscha tarjimaga hamohang holda tarjima qilgan deb hisoblash mumkin. Mazkur bob sarlavhasining bu tarzda nomlanishi quyidagi parchalarda o'z ifodasini topgan.

“Ulkan shahar – makrning koni. Undagi qudratli kuchlar zo'r odob sohibalarini ham hiylalar ila o'ziga tortadi, chorlaydi. Minglarcha chiroqlarning porlab turishi sevilgan ko'zlarning go'zal boqishidan kam ta'sir qilmaydi, beg'ubor va sodda qalbning ma'naviy tanazzuliga avvalo insonni lol qilgan ta'sirlar sabab bo'ladi.”

“Jajji Kerri bamisoli sirli shaharga baxt izlab chiqqan, yaxshilab qurollanmagan va fotihga o'lja bo'lgan bu shahar oyog'im ostida yotibdi hisob, deb erishilmagan g'alabalarning mubham orzusida yurgan kichkinagina ritsar edi.

Shaharmisan shahar! Ko'rishga arziydigan narsalarning bari o'shanda! Teatrlar, g'ij-bij odamlar, ko'rkam uylar. O, u yerdagilarning bari sizga juda ham yoqib qolishi turgan gap!”

“Kerri vujudida qandaydir og'riq sezdi. Ana shu hashamlarning barchasiga nisbatan o'zini xasday sezarkan, bundan ezilardi. O'zini ko'ngilochar narsalardan bo'lak narsalar ham kutayotganini juda yaxshi tushunar, shunday bo'lsa-da hamrohi hikoya qilayotgan narsalarning barida umidvor qiluvchi nimadir bor edi.”²⁰⁵

Yuqoridagi parchalardan ayon bo'ladi-ki, Chikago ohangrabo singari Kerrini o'ziga maftun etib qo'ygan. Bu ulkan shahardagi hashamatli bino, badavlat insonlarning turmush tarzi Kerri singari oddiy oila qizi uchun kishi qo'li yetmas darajadagi imkoniyatlar makonidir.

²⁰⁵ Drayzer T. Baxtiqaro Kerri / Erkin Nosirov tarjimasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019. – 4,5,8b.

Biroq jajji Kerrining stixiya (*inson irodasiga bo'ysunmaydigan qudratli ijtimoiy hayot hodisasi; tashkil qilib va boshqarib bo'lmaydigan, ko'r-ko'rona harakat qiladigan ijtimoiy muhit*).²⁰⁶ Tarjimada shunday izoh keltirilgan) ostida qolishi sarlavhada ham o'z ifodasini topgan.

Asarning 2-bobi *What poverty threatened: of granite and brass* deb nomlanadi. Rus tarjimoni *Чем грозит нищета. Гранит и бронза*, o'zbek tarjimoni esa *Qashshoqlik nima bilan tahdid qilyapti? Granit va bronza* deb tarjima qilishadi.

Asarning ikkinchi bobi sarlavhasining tarjimasini tahlil qilshda sarlavhaning mazmunini matn mazmunidan anglab olish biroz qiyinchilik tug'dirdi. T.Drayzer *What poverty threatened* ya'ni *Qashshoqlik nima bilan tahdid qilyapti* deya savolni ko'ndalang qo'yib, javob tariqasida *granite and brass* ya'ni *granit va jez* deya tosh va metal nomlarini ko'rsatadi. Avvalo mazkur bobga qo'yilgan sarlavhaning asar mazmuniga mosligini ifodalab o'tadigan bo'lsak Kerri opasining uyidagi o'rtamiyona hayot tarzini ko'rgach, darhol ish topishi zarurligini tushinib yetadi.

*"Kechki ovqat taraddudi paytida Kerri opasining kvartirasini aylanib chiqdi. U sezgir, har bir ayol kabi sinchkov edi. U uy egalarining dasti qisqaligini va kunlari bir xilda o'tayotganini sezib oldi."*²⁰⁷

Chikago bo'ylab ish qidirib chiqqan paytda markazdagi hashamatli zavod fabrikalarni kuzatar ekan, bu manzaralar uni lol qoldiradi va Kerri ulardan ish amri mahol ekanligini tushinadi. Bu imoratlarni hashamdorligini ifoda etishda yozuvchi *granit* va *jez* detallarini qo'llaydi. Kerri esa bunday joylar oddiy xalq uchun emasligini anglagach, qashshoqlik unga tahdid solayotganini tushunib yetadi. Quyidagi parchaga e'tibor qaratamiz.

"Binolarga kiraverishdagi devorga mahkamlab qo'yilgan yaltiroq bronza yoki nikeldan yasalgan, tevaragi silliqlangan chorburchak toshlar bilan bezatilgan taxtachalarga korxonaning nomi va faoliyati aniq va lo'ndagina qilib bitilgandi. Shuning uchun ham markazga

²⁰⁶ Drayzer T. Baxtiqaro Kerri / Erkin Nosirov tarjimasini. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019. – 3b.

²⁰⁷ Drayzer T. Baxtiqaro Kerri / Erkin Nosirov tarjimasini. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019. – 16b.

qaragan kishi poytaxtga kelib qoldim shekilli, deb o'ylashi turgan gap edi. Nega deganda uning ko'rinishi juda vahimali bo'lib, oddiy fuqaroni tang qoldirish va kambag'allik bilan omad o'rtasidagi o'rinning qanchalik keng va chuqurligini ko'rsatib qo'yish ko'zda tutilgandida."²⁰⁸

Sarlavhaning tarjimalariga e'tibor qaratamiz. Sarlavhadagi inglizcha **brass** so'zi o'zbek tilidagi **jez** metalidir. Biroq rus tarjimoni uni **деньги** (pul) deb tarjima qilsa, o'zbek tarjimoni uni **bronza** deb ifodalagan. (Bronza va jez metallari o'rtasidagi farq Wikipedia saytida izohlangan).²⁰⁹

Asarning 3-bobi *Wee question of fortune: four-fifty a week* deb nomlanadi. Rus tarjimoni *Мы испытываем судьбу. Четыре с половиной доллара в неделю*, o'zbek tarjimoni esa *Baxtimizni sinab ko'ramiz. Haftasiga to'rt yarim dollar* deb tarjima qilishadi.

Asarning 3-bobi syujetiga nazar tashlaydigan bo'lsak, Kerri bir qancha ovvoragarchiliklardan keyin axiyri bir poyabzal fabrikasidan ish topadi. Ish xaqi haftasiga to'rt yarim dollar deb belgilanishiga qaramasdan, Kerri ilojisiz u yerda ishlashga rozi bo'ladi, chunki bu ishsiz qolgandan ko'ra ancha durustroq edi. Ancha toliqishlardan keyin qahramon shunisigayam shukur qilib Chikagoda qolib, baxtini sinab ko'rishga qaror qiladi. Mazkur bobdan parchalarga e'tibor qaratamiz.

"Ismingiz nima? – dedi u gapida davom etib. Qizning javobini eshitganidan keyin esa shunday dedi: - Ochig'ini aytsam, bizda sizbop ish topilishini aytolmayman. Siz haftasiga to'rt yarim dollar olib ishlashga rozimisiz?"

Kerri kun bo'yi ovvora bo'lib ezilganidan bu taklif unga qiziqarli tuyuldi. To'g'ri, u haftasiga olti dollardan kam berishmasa kerak, degan hayolga ham borgandi. Shunday bo'lsa ham, har qalay, rozi bo'ldi."²¹⁰

Asar bobining sarlavhasini tanlashda yozuvchi bobdagi syujet mazmunini sarlavhada namoyon eta olgan. Mazkur bobning sarlavhasi

²⁰⁸ O'sha manba.- 20b.

²⁰⁹ <https://uz.wikipedia.org/wiki/Bronza>

²¹⁰ Drayzer T. Baxtiqaro Kerri / Erkin Nosirov tarjimasini. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019. – 32b.

tarjimasi har ikkala tarjimon tomonidan soʻzma-soʻz tarjima prinsipiga asosan tarjima qilingan shu tariqa mazmun mohiyatini saqlab qolgan.

Asarning 4-bobi *The spending of fancy: facts answer with sneers* deb nomlanadi. Rus tarjimoni *Мечты утрачены, действительность глумится*, oʻzbek tarjimoni esa *Roʻyobga chiqmagan orzular. Xoʻrlik* deb tarjima qilishadi.

Mazkur bob sarlavhasi Kerrining hayolan barcha xursandchilik va oʻyin kulgilarga toʻla hayot gashtini oʻz tsavvuri olamida yarata olgani, ammo qiyinchiliklar va oʻgʻir mehnat sharoiti unga labbay deb kulib kutib olgani borasidagi voqealar bayonotiga asoslanib tanlangan. Bunga asardagi quyidagi parchalarni misol keltirish mumkin.

“Kerri soʻngi ikki kunni eng shirin orzular oʻgʻushida oʻtkazdi. U xayolan barcha xursandchilik va oʻyin kulgilarga boshi bilan shoʻngʻir, mabodo boy boʻlib tugʻilsa bormi, ularning barini bemalol zavqini sura olardi.”

“Koʻchada ilgarigidek tetik, gʻayratli odamlardan iborat sershovqin olomon odimlardi. Kerri oʻzini sal yengil tortganday sezdi, ammo bu ustaxonadan bir amallab chiqib olgani oqibati edi. U yonidan oʻtib borayotgan va yaxshi kiyingan qizlardan xijolat boʻlardi. Oʻzicha, bundan ham yaxshiroq ishga munosib koʻringanidan beixtiyor jahli chiqardi.”²¹¹

Sarlavhaning asl mazmuni ham uning rus va oʻzbek tilidagi tarjimalari ham mazkur bobdagi voqealar bayonotini ifodalay oladi. Demak har ikkala tarjimon sarlavhani tarjima qilishda adekvatlikka erishgan deb hisoblash mumkin.

Asarning 5-bobi *A glittering night flower: The use of a name* deb nomlanadi. Rus tarjimoni *Сияющий ночной цветок. Как было упомянуто о Керри*, oʻzbek tarjimoni esa *Ajib tun guli. Kerrining nomi qanday tilga olingani* deb tarjima qilishadi.

Mazkur bob sarlavhasida yozuvchi *glittering night flower*- deya Gerstvud ishlaydigan aysh-ishrat, koʻngil ochish maskani sifatida tasvirlangan mayxonani tungi hayotdagi olovli gul misol kishini oʻziga

²¹¹ Drayzer T. Baxtiqaro Kerri / Erkin Nosirov tarjimasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019. – 33, 46 b

tortadi deya metoforik tarzda sarlavhaning nomiga chiqargan. Quyidagi parchaga e'tibor qaratamiz.

“Shunday bo‘lsa ham ana shu charog‘on zal, undagi bashang kiyingan, og‘ziga kelganni qaytarmay behuda va bemaza gaplar bilan vaqtini o‘tkazayotgan ochko‘z olomon, yasama hasham va satanglikka o‘chlik tashqarida – charaqlab turgan yulduzlar ostida turgan kishining ko‘ziga g‘aroyib va g‘alati ko‘rinardi. Ha, yulduzlar charaqlab, tungi sovuq shamol esayotgan joydan turib, charog‘on mayxonaga nazar tashlasangiz u sirli, kishini sarxush etuvchi rohatbaxsh is taratayotgan va tevaragida parvonalar arimayotgan olovli tun guli bo‘lib ko‘rinsa ajab emas...”²¹²

Drue bilan Gerstvodning mayxonadagi dialog parchasida Drue Gerstvodga Kerri bilan tanishganligini, uning nomini xuddi bir axloqsiz tarzda tilga olinishini *use of name (ismning tilga olinishi)* deb sarlavhada mazkur parchaga izoh beriladi.

“– Juma kuni bu yoqqa kelayotganimda bitta ofatijon qiz bilan tanishib qoldim, – dedi Drue xayrlasha yotib. – Qurib ketsin, kelgunimcha uning holidan bir xabar olishimga to‘g‘ri keladi.

– Ja jigaringizdan urgan shekilli! – Gerstvod hazillashib qo‘ydi.

– Uning qanaqaligini bilmaysiz-da – Drue sherigining yuragiga o‘t yoqish uchun gapni mubhamroq qildi.

– Demak, o‘n ikkida, – dedi Gerstvod unga eslatib.

– Ha, ha, – javob qildi Drue mayxonadan chiqib ketarkan.

Kerrining nomi juda ham nobop va quvnoq joyda shu tariqa tilga olindi. Bu paytda esa kichkina zahmatkash peshanasi sho‘rligidan kuyunib yig‘lar, holbuki dastlabki paytlarda kunlarning shunday o‘tishi deyarli muqarrar edi.”²¹³

Sarlavhaning har ikkala tarjimon tomonidan ham yozuvchi uslubiga mos tarzda tarjima qilinganligini guvohi bo‘lamiz. Kitobxon sarlavhadagi *ajib tun guli* metaforasida asar qaxramoni Kerri nazarda tutilgan deb o‘ylashi mumkin. Chunki o‘zbek va rus badiiy adabiyotida *gul* leksemasi ko‘pincha ayollarga nisbatan metaforik

²¹² O‘sha manba – 53 b.

²¹³ O‘sha manba – 54 b.

tarzda qo'llaniladi. Shunga qaramasdan tarjimonlar asliyatdan chetlashmagan holda, asar tarkibidagi jummalarni nazarda tutib, uni so'zma-so'z tarjima qilgan deb aytishimiz mumkin.

Yozuvchining *using a name (ismning tilga olinishi)* jumlasida **Kerri** ismi qo'llanilmagan, biroq tarjimada **Kerrini** ismini qo'shilishi sarlavhada mazkur bob mazmunini yanada aniq va ravshan ifodalanishiga sabab bo'lgan deyish mumkin.

Asarning 7-bobi *The lure of the material: beauty speaks for itself* deb nomlanadi. Rus tarjimoni *Великий соблазн земных благ. Красота говорит за себя*, o'zbek tarjimoni esa *Zamin ne'matlarining chalg'ituvchi kuchi. Husn yuzda* deb tarjima qilishadi.

Sarlavhaga bunday nom berilishining sababi mazkur bobda pulning qay darajada muhimligi, shu topda uning asar qaxramonini mushkul axvoli ya'ni ishsiz qolgan paytda pulga bo'lgan ehtiyoji borasidagi parchalar keltirilgan. Drueni esa Kerrini mushkul ahvoldan halos etish uchun unga pul berganligi, biroq bu holat oddiygina ochlikda qolgan boshqa insonlar bilan bunday bo'lmasligi, buning asl sababi esa Druening Kerrining husniga oshiq bo'lib qolganligini tasviriy ifodasi sifatida muallif *beauty speaks for itself* (go'zallik o'zi xaqida) deb nomlagan. Quydagi parchalarni fikrimiz isboti sifatida keltiramiz.

*"Qadimgi zamonlarda: "Pul bu boshqalarda bor narsa, unga men ega bo'lishim kerak", degan gaplar yurardi. Ana shu naql ham Kerrining pul haqidagi tasavvurini o'xshatib ifoda qila olardi. U hozir ham qo'lida ikkita yumshoqqina ko'kavoy qog'oz pulni ushlab turarkan, ularni qo'lga kiritganidan benihoya xursand edi."*²¹⁴

"U Kerriga yaxshilik qildi, pulga muhtojligini tushungandagina shunday qildi. To'g'ri, u muhtojlikda qolgan erkakka buncha pul tutqizmagan bo'lardi, biroq muhtoj erkak uni yosh qizdek rahmini keltira olmasligini ham tushunish kerak-da. U latofat qarshisida doimo lol qolar, shuning uchun ham ayol kishiga sira ham ehtirossiz qaray olmasdi. Mabodo o'shanday paytlarda oldidan birorta gadoy chiqib qolib: "Mister, ochimdan o'lyapman" degunday bo'lsa, Drue o'zining

²¹⁴ O'sha manba – 68 b.

mo'ljaldagi tegishli sadaqani uzatib, buni o'sha lahzaning o'zida unutib yuborgan bo'lardi.”²¹⁵

Ingliz tilidagi *the lure of the material* jumlasida yozuvchi *material* yani oddiy *moddiyat* so'zini qo'llagan. Rus tarjimoni Volosov *земных благ*, o'zbek tarjimoni *zamin ne'matlari* tarzida ijodiy yondashgan holda badiiy sayqal bergan. Bu esa har ikkala tarjimada sarlavhaning ma'nodorligini kuchaytirishga xizmat qilgan. Keyingi jumlada asliyat va rus tilida *beauty speaks for itself* (*Красота говорит за себя*) leksik birligi o'zbek tiliga so'zma-so'z tarjima qilinsa, go'zallik o'zi haqida gapiradi, tarzida o'girilgan bo'lardi. Bu esa o'zbek tilida xuddiki so'zma-so'z tarjimani illatli ekanligini isboti bo'lardi. Biroq E.Nosirov buni badiiy sayqallagan holda *“Husn yuzda”* deya ijodiy yondashgan. Bu o'rinda *yuz* leksemasining qo'shilishi erkin tarjimaga xos uslub, ya'ni so'z qo'shish uslubi bo'lsa ham, sarlavhaning mazmun-mohiyatiga ijobiy ta'sir o'tkazgan deyish mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak sarlavhalarni tarjima qilish jarayonida tarjimonlar sarlavhaning nomlanishi bob mazmuniga mosligiga e'tibor qaratishgan. Tarjimonlar ayrim sarlavhalarda so'zma-so'z tarjima ayrimlarida esa erkin tarjima prinsiplariga asoslangan bo'lishlariga qaramasdan sarlavhalarining asliyatdagi mazmun mohiyatini saqlab qolganlar. Tarjimada rus tarjimoni M. Volosovga qaraganda o'zbek tarjimoni E. Nosirov badiiy ifodalardan ko'proq foydalangan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Drayzer T. Baxtiqaro Kerri / Erkin Nosirov tarjiması. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019. – 523b.
2. Блисковский З. Д. Название всегда важно. М., 1962. 52с.
3. Выготский Л. С.Смысл языка//Русский язык, 1931.№12
4. Заглавие/ /Литературная энциклопедия: В11т. /Под ред. А. В. Луначарского. М., 1930.Т.4 .С.269 -271
5. Кржижановский С. J X.Поэтика заглавия . М.,1925.

²¹⁵ O'sha manba – 69 b.

6. Прозоров В. Б. Смысл заглавия поэмы Н.В.Гоголя "Мертвые души" // Филологические науки, 1987. №1. С. 23-27.

7. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Bronza>

СЛОЖНОСТИ ПЕРЕВОДА В МЕДИЦИНСКОМ ДИСКУРСЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОТВООПУХЛЕВЫХ СРЕДСТВ)

Жаббарова Ю. А.

*Преподаватель Ургенчского филиала Ташкентской
медицинской Академии*

Annotation: The thesis analyzes the challenges of translating medical texts that describe the pharmacodynamics of antitumor drugs. Special attention is given to the analysis of terminological, structural, and stylistic features of medical discourse, as well as to the interlingual differences in translation from Russian into Uzbek. The author highlights that the accuracy of medical translation has a direct impact on the understanding of drug instructions and on patient safety.

Keywords: medical discourse, translation, pharmacodynamics, terminology, antitumor drugs.

ВВЕДЕНИЕ

Современный медицинский дискурс представляет собой особый тип профессиональной коммуникации, направленный на точную передачу информации о состоянии здоровья, лечении и применении лекарственных средств. Точность перевода медицинских текстов становится особенно важной в условиях глобализации медицины, когда фармацевтические компании выпускают инструкции по применению лекарственных средств на нескольких языках [1].

Перевод медицинских текстов требует не только лингвистических знаний, но и глубокого понимания медицинской терминологии, структуры фармакологических описаний и контекста их употребления [2;3]. Особенно это касается противоопухолевых препаратов, фармакодинамика которых

описывает сложные процессы взаимодействия веществ с клетками организма.

Актуальность темы определяется необходимостью обеспечения точности и эквивалентности перевода медицинских инструкций, особенно в области онкологии, где неверная трактовка информации может повлиять на результат лечения.

Цель и задачи исследования

Цель: выявить и проанализировать основные сложности перевода медицинских текстов в сфере онкологии, связанных с передачей фармакодинамических описаний.

Задачи исследования:

Изучить особенности медицинского дискурса и его терминологическую структуру.

Определить типичные трудности перевода инструкций по применению противоопухолевых средств.

Провести сопоставительный анализ русских и узбекских переводов фармакологических описаний.

Разработать рекомендации по улучшению точности и адекватности перевода медицинских текстов.

В работе применяются следующие методы:

Сравнительно-сопоставительный метод — для выявления различий между русскими и узбекскими текстами инструкций.

Контекстуальный анализ — для определения значения терминов в конкретных медицинских контекстах.

Структурно-семантический анализ — для изучения синтаксической организации предложений в инструкциях.

Переводческий анализ — для выявления адекватных способов передачи фармакодинамических описаний.

Основная часть

Перевод медицинских текстов осложняется рядом факторов:

Терминологическая специфика.

Медицинская терминология часто основывается на латинских и греческих корнях (cytotoxic, oncogenic, antimetabolite), что вызывает трудности при передаче их значения в узбекском языке

[4; 5]. Многие термины не имеют прямых эквивалентов и требуют описательного перевода.

Сложность фармакодинамических описаний.

Противоопухолевые препараты, такие как цисплатин, доксорубицин и метотрексат, имеют сложные механизмы действия, описывающие ингибирование синтеза ДНК, блокирование митоза или апоптоз опухолевых клеток. Перевод подобных фраз требует понимания физиологических процессов.

Различие синтаксических структур.

В русском языке инструкции часто содержат длинные предложения с причастными и деепричастными оборотами. В узбекском языке такие конструкции требуют перестройки, чтобы сохранить смысл и ясность текста [6].

Культурно-языковая адаптация.

Некоторые медицинские выражения и понятия не имеют прямых аналогов в другой медицинской культуре, что требует дополнительного пояснения при переводе. Например, термин *side effects* может иметь разную степень восприятия в разных культурах.

Стилевые особенности.

Медицинский стиль характеризуется научной точностью, безэмоциональностью и логичностью. Переводчик должен уметь сохранять официальный тон оригинала, избегая двусмысленностей.

Таким образом, перевод медицинских текстов — это не просто языковая деятельность, а многоуровневый процесс, включающий лингвистическую, когнитивную и культурную адаптацию.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведённый анализ показал, что перевод инструкций по применению противоопухолевых средств требует высокой профессиональной компетенции переводчика [7; 8]. Основные трудности связаны с передачей терминологической точности, сохранением фармакодинамической информации и адаптацией стиля оригинала.

Успешный перевод возможен при условии сочетания языковой и медицинской подготовки переводчика. Важно также учитывать межкультурные различия в восприятии медицинской информации.

Перевод медицинских текстов — это не просто технический процесс, а ответственная деятельность, обеспечивающая безопасность пациентов и эффективность медицинской коммуникации.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ :

1. Селезнёва, О. Н. Difficulties in Translation of Medical Literature from English into Russian // Russian Linguistic Bulletin. — 2024. — № 3 (51). — DOI: 10.18454/RULB.2024.51.10.

2. Ужов, М. А., Сапронов, И. С. Machine Translation of Medical Texts // Vestnik of Surgery. — 2023. — № 12. — URL: https://new.vestnik-surgery.com/index.php/2415-7805/article/view/8813/en_US

3. Abdurahmonov, Y. Problems of Translation of Medical Terms in Uzbek and English Languages // Journal of Philology and Linguistics. — 2024. — № 1. — URL: <https://journalsnuu.uz/index.php/1/article/view/3438>

4. Eshniyazova, R. Problems of Translation of Terms in the Field of Oncology from English to Uzbek // Global Research Network Journal of STEM Education. — 2023. — Vol. 4, No. 7. — URL: <https://www.grnjournal.us/index.php/STEM/article/view/1744>

5. Gazieva, Sh. Some Considerations on the Use and Translation of English Medical Terms // Journal of Science and Innovation. — 2025. — Vol. 2, No. 3. — URL: <https://inlibrary.uz/index.php/journal-science-innovative/article/view/68885>

6. Movlanova, R. Typological Problems of Medical Texts and Terms from English into Uzbek // Scholarexpress: World Bulletin of Social Sciences. — 2025. — Vol. 24, No. 5. — URL: <https://scholarexpress.net/index.php/wbss/article/view/5032>

7. World Health Organization. Cancer Fact Sheet. — Geneva: WHO, 2024. — URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/cancer>

8. Frontiers in Pharmacology. Deciphering Gene Mutations in the Efficacy and Toxicity of Antineoplastic Drugs. — 2025. — URL: <https://www.frontiersin.org/journals/pharmacology/articles/10.3389/fphar.2025.1574010/full>

THE ROLE AND FUNCTIONS OF LITERARY TRANSLATION IN THE MODERN ERA

Khujaniyazova G.Y.

*Urgench State University named after Abu Rayhon Biruni, Senior
Lecturer*

Annotation: This article is focused on the roles literary translation plays within intercultural communication. The subject is notably important due to its theoretical implications and the relatively limited research available. It is shown that literary translation holds significant practical value not only in culture and the arts but also in diplomatic contexts. While communication remains its core purpose, literary translation also fulfills cognitive, cultural, historical, value-based, developmental, regulatory, and educational roles.

Keywords: literary translation, intercultural communication, translation functions, cultural dialogue, translated literature.

In the contemporary globalized era, cultural exchange has become a fundamental factor shaping international relationships. The depth of understanding between cultures greatly affects peaceful conflict resolution, the overcoming of misconceptions, and the opportunity for people to become familiar with foreign traditions. Language exchange is a primary mode of cultural dialogue, and because of language barriers, translation becomes essential for effective communication. Literary translation, in particular, serves an irreplaceable function. Fiction embodies the spirit, customs, traditions, and worldview of a nation, making it a powerful means for fostering intercultural understanding[1]. Translating and publishing classical and contemporary Uzbek literature is a vital part of promoting global awareness of Uzbekistan's cultural and literary heritage. Despite prior research by scholars such as G.R. Gachechiladze, I.A. Kashkin, and A.A. Popovich, who addressed

general translation principles and national peculiarities, the specific functions of literary translation remain insufficiently studied, especially amid today's globalization.

Literary Text as a Means of Communication

Unlike scientific writing that primarily conveys rational information, literary texts primarily serve an aesthetic purpose. However, literature is still a form of communication between the author and reader, who often differ in linguistic and cultural backgrounds. Thus, the translator functions as an intermediary, ensuring meaningful communication between these parties[2]. The primary goal of translation is communicative: to enable the target readers to understand the text in a way comparable to the original audience. Though perfect equivalence of conceptual frameworks among author, translator, and reader is impossible, effective communication is still attainable.

Functions of Literary Translation

Eight main functions of literary translation are identified:

Communicative Function

Ensures the clear transmission of meaning across language and cultural divides from author to reader.

Cognitive (Informative) Function

Broadens readers' understanding of foreign ways of life, customs, and social realities. Translation conveys embedded cultural codes like specific words and phrases. However, challenges arise due to resistance from the receiving culture and the complex contextual layers of the original text.

Cultural Function

Disseminates the unique aspects of a nation's culture, enriching others and contributing to global literary heritage[3]. Translators must preserve cultural references, often adapting them for comprehension since literal translations of cultural specifics are frequently impossible.

Historical Function Translation provides new perspectives on original works, integrating them into new cultural contexts. It connects contemporary readers to ancient civilizations and helps preserve cultural

memory. For example, translated texts can reconstruct past legal, social, and technological conditions.

Axiological Function

Introduces readers to global cultural values, fostering appreciation for the richness of both source and target languages. It supports cultural exchange of ideas, artistic images, and concepts, aiding worldwide cultural advancement.

Developmental Function

Operates on two levels:

At the macro level, it influences the evolution of national literature, culture, and language. For instance, Chinese translations of Turgenev's nature descriptions spurred new literary techniques in Chinese literature.

At the micro level, it impacts individual readers' aesthetic sensibilities, language skills, and worldview by stimulating emotional growth, enriching speech, and modeling communication norms.

Regulatory Function

Cultural dialogue helps regulate international relations by encouraging mutual understanding, conflict resolution, and peace. Literary translation enables readers to better perceive and reflect on other cultures, making it a key diplomatic tool. Exposure to translated works enhances intercultural awareness critical to diplomacy and cooperation[4].

Educational Function

Translated literature serves as a valuable resource for language learning, allowing students to analyze linguistic structures, styles, and cultural differences, thus improving language proficiency. Literary translation is fundamental to cultural exchange, diplomacy, and personal development. It fulfills eight essential functions: communicative, cognitive, cultural, historical, axiological, developmental, regulatory, and educational[5]. Among these, the communicative function remains the cornerstone. The prominence of each function may vary depending on the cultural context; for example, cognitive functions might be less emphasized between culturally similar societies. This study also recognizes that the functions outlined do not cover the entire spectrum

of literary translation's roles today. Translation can also serve as a tool for persuasion or ideological influence, a topic warranting further academic exploration.

References:

1. Wang, Z. (2019, June 18). Living Pages. Rossiyskaya Gazeta. Retrieved from <https://rg.ru/2019/06/18/knigi-iz-knigi.html>
2. Gachechiladze, G. R. (1972). Literary translation and literary relations (in Russian). Moscow: Nauka.
3. Kashkin, I. A. (1977). For the contemporary reader (in Russian). Moscow: Progress. Popovich, A. A. (2000). Problems of literary translation (in Russian). Moscow: Editorial URSS.
4. Komissarov, V. N. (2002). Theory of translation: Linguistic aspects (in Russian). Moscow: Logos.
5. Shevchenko, A. V. (2016). Translated fiction as a form of intercultural dialogue. *Philological Sciences. Questions of Theory and Practice*, 10(64), 149–151. [In Russian]

STRATEGIES OF IDIOM TRANSLATION IN GABRIEL GARCIA MARQUEZ'S *ONE HUNDRED YEARS OF SOLITUDE*: A COMPARATIVE STUDY OF UZBEK AND RUSSIAN VERSIONS

Rakhimova Sh.A., Polvonov D. J., Allanov D. D.

Urgench State University named after Abu Rayhon Biruni, Lecturers

Annotation: This comparative study analyzes the strategies employed in translating idioms from Gabriel Garcia Marquez's *One Hundred Years of Solitude* into Uzbek and Russian. The research focuses on identifying and classifying the techniques used by the respective translators to render the novel's rich and often culturally specific idiomatic expressions, a crucial element of Garcia Marquez's magical realism and narrative style. The study investigates how each translation addresses the challenges of linguistic and cultural equivalence. Translation strategies are categorized based on established translation theory, including literal translation, calque, cultural substitution (finding an equivalent idiom in the target language), and paraphrasing/explication (replacing the idiom with a non-idiomatic expression). Findings reveal notable differences in the translators' approaches.

Key words: Comparative Study, Translation Strategies, Cultural Equivalence, Magical Realism, Fidelity vs. Naturalness.

Introduction

The literary work of Gabriel Garcia Marquez, particularly his masterpiece *One Hundred Years of Solitude* (*Cien anos de soledad*, 1967), stands as a cornerstone of 20th-century literature and the quintessential example of Magical Realism. The novel's narrative power relies not only on its sprawling, non-linear epic of the Buendia family but also on its rich and intricate use of language. A critical component of this style is the frequent, evocative use of idiomatic expressions in the original Spanish, which anchor the fantastical elements in a recognizable, colloquial Latin American reality. The effective translation of these idioms phrases whose meaning cannot be deduced from the individual words presents a profound challenge to literary

translators. Idioms are inherently culture-bound, reflecting specific social contexts, historical experience, and linguistic idiosyncrasies. This study undertakes a comparative analysis of idiom translation strategies employed in two distinct translations of *One Hundred Years of Solitude*: the Russian version and the Uzbek version. These two target languages offer a compelling contrast due to their vastly different linguistic families (Slavic vs. Turkic) and their historical and cultural distance from the source language . The primary objective is to systematically: identify and classify the Spanish idioms present in selected passages of the original text; determine and categorize the specific translation strategies used in the corresponding Russian and Uzbek versions (e.g., literal translation, cultural substitution, paraphrase, omission); and finally, compare and contrast the overall approaches of the Russian and Uzbek translators, analyzing how their choices reflect their respective target language conventions and priorities regarding fidelity to the source text versus accessibility for the target audience. By examining these translational decisions, this research aims to illuminate the complexities inherent in rendering a novel of such stylistic and cultural density, offering insights into how different translation traditions shape the international reception and interpretation of one of the world's most enduring literary achievements.

The literature review:

The challenge of translating figurative language in fiction, particularly idioms, is a central concern in Translation Studies, establishing the need for a robust theoretical framework. Several foundational theorists provide the critical tools for analyzing how translators handle these challenges. **Mona Baker**[1] established a key framework by developing a taxonomy of translation strategies for idioms. Her work stresses that when a direct equivalent is unavailable, the translator must prioritize the pragmatic meaning and function, often resorting to paraphrase or seeking an idiom of similar meaning but dissimilar form in the TL. **Eugene Nida**[2] introduced the concept of Dynamic Equivalence (or functional equivalence), which dictates that the translation should aim to produce the same effect on the TL reader

as the original text had on the SL reader. This principle is vital when dealing with an idiom, as it justifies abandoning literal form to ensure the intended cultural or emotional impact is preserved. The debate over fidelity to the source text is framed by **Lawrence Venuti**[3]'s influential concepts of Domestication and Foreignization. A *domesticating* approach seeks to make the text immediately familiar to the TL reader, often by using cultural substitution (as noted by **Peter Newmark**[4]) to replace an SL item with a functional TL equivalent. Conversely, a *foreignizing* approach chooses to retain the cultural distance, sometimes by leaving the idiom intact and relying on an explanatory footnote or gloss a strategy often used to honor the cultural depth of the original.²¹⁶ In this context, **Susan Bassnett**[5] reminds us that translating fiction requires an understanding of the entire cultural context and narrative techniques, reinforcing the idea that the idiom's purpose within the story must guide the translator's ultimate decision. **Andrew Chesterman**[6] and **Basil Hatim**[7], who analyze translation norms and equivalence across pragmatic texts. The most common strategies translators employ, therefore, are a mix of these approaches: from paraphrasing to ensure immediate clarity to using cultural equivalents or even employing an explanatory footnote to retain the idiom's unique cultural flavor

Methods and Data Analysis: Translating the unique idioms of Gabriel Garcia Marquez from *One Hundred Years of Solitude* into two structurally and culturally distinct languages like Russian and Uzbek presents complex, yet fascinating, comparative challenges. The core difficulty lies in preserving the author's magical realism and specific,

²¹⁶ **Mona Baker**, *In Other Words: A Coursebook on Translation* (London: Routledge, 1992), 65–78. (Contains her detailed taxonomy of strategies for translating non-equivalence, including idioms).2. **Eugene A. Nida** and **Charles R. Taber**, *The Theory and Practice of Translation* (Leiden: E. J. Brill, 1969), 12–25. (Focuses on dynamic equivalence and transfer of message).3. **Lawrence Venuti**, *The Translator's Invisibility: A History of Translation* (London: Routledge, 1995), 18–41. (Introduces and contrasts the concepts of domestication and foreignization).4. **Peter Newmark**, *A Textbook of Translation* (New York: Prentice Hall, 1988), 159–163. (Discusses translation procedures, including the use of paraphrase for idioms and cultural words).5. **Susan Bassnett**, *Translation Studies*, 4th ed. (London: Routledge, 2014), 22–27. (Emphasizes the link between language, culture, and context in literary translation).6. **Andrew Chesterman**, *Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory* (Amsterdam: John Benjamins, 1997), 92–116. (Explores translation norms and strategies for problem-solving).7. **Basil Hatim** and **Ian Mason**, *Discourse and the Translator* (London: Longman, 1990), 87–98. (Discusses the role of context and pragmatics in achieving equivalence).

often dark, imagery while making the language feel natural and idiomatic in the target culture. The novel's idioms require translators to constantly choose between formal equivalence (a literal, word-for-word translation) and dynamic equivalence (translating the meaning and effect).

1. Hard Work and Physical Imagery

For the idiom "**break their backs**" (1), both Russian and Uzbek avoid the literal bodily harm, but they use different cultural concepts to convey extreme effort:

The **Russian** translator prefers animal metaphors or physical states: *работать не покладая рук* (to work without setting hands down) or *работать до седьмого пота* (to work until the seventh sweat). The emphasis is on continuous action or physical consequence. The **Uzbek** translator also uses physical exhaustion or animal labor, such as *qora terga botmoq* (to be immersed in black sweat) or *tinkasi qurimoq* (to have one's energy/strength completely dried up). The Uzbek translation often highlights the state of total drainage rather than the continuous action.

2. Unique and Poetic Figurative Language

The most profound difficulty lies in translating Garcia Marquez's unique, invented metaphors, like "**give him the final clutch of its claws**" (2). In **Russian**, a literal rendering (*последний захват когтей*) is incomprehensible and stiff. Russian phrase for killing or demise, such as *нанести смертельный удар* (to deal the fatal blow), which sacrifices the original, menacing personification.

The **Uzbek** translator faces a similar problem. The image of a final claw clutch does not exist in common Uzbek usage. They are compelled to use a dramatic phrase like *jonini uzib olmoq* (to pull/take his life) or a generic metaphor for fate's end, thus losing the specific dark, predatory imagery of the original text.

3. Abstract Concepts and Conscience

Translating emotional or abstract physical sensations, such as "**twinge in their conscience**" (10), reveals subtle linguistic preferences. The **Russian** language naturally offers *укол совести* (a prick/sting of

conscience), which successfully captures the sudden, sharp pain implied by "twinge" better than the more general *угрызения совести* (pangs of conscience). The **Uzbek** language often focuses on the duration or intensity of the guilt: *viydon azobi* (torment of conscience). To capture the momentary "twinge," the translator must carefully select a verb that conveys quick action, which is often challenging to do without using a verbose explanation.

1. Cultural Stereotypes

The phrase "**put your gypsy ideas into the heads of the children**" (3) presents a notable challenge: In **Russian**, the association of *цыганский* (gypsy) with wildness, chaos, or unconventionality is established. A literal translation (*вложить цыганские идеи*) is structurally possible, though modern translators must consider the contemporary sensitivity of the term. In **Uzbek**, while the *lo'li* (Romani) people are present, the specific cultural link between the word and a parent's fear of "foolish" ideas may not be as direct or potent. The Uzbek translator often opts to generalize the meaning to "wild/crazy ideas," such as *boshini bema'ni g'oyalarga to'ldirmoq* (to fill his head with meaningless ideas), thus stripping the insult of its specific cultural source.

2. The Smell of Suspicion

The idiom "**give something a whiff of something irregular**" (8) demonstrates how sensory metaphors must be adapted. The **Russian** translator can maintain the sensory experience using *почуять недоброе* (to smell/sense something bad). However, if they use the highly idiomatic *запахло жареным* (it smells of fried food, meaning "something bad is brewing"), they risk using an idiom that is too intense for a mere "whiff" of suspicion. The **Uzbek** translator is more likely to drop the olfactory metaphor altogether and focus on the intuition or feeling of suspicion, using phrases like *shubha sezmoq* (to feel suspicion) or *bir nima g'alati ekanligini sezmoq* (to sense that something is strange), which preserves the meaning but **loses the sensory texture** of the original.

I. Challenges with Abstract and Sensory Metaphors

The most challenging phrases are those that rely on creative, sensory substitution or highly abstract contradiction, which is characteristic of Garcia Marquez's magical realist style. For the phrase **"came to be more fantastic than"** (25), the **Russian** translator can handle the comparative structure easily: *стать более фантастическим, чем* (to become more fantastic than). The primary challenge here is stylistic—maintaining a flowing literary rhythm without sounding overly academic. The **Uzbek** translator, due to the structure of the language, often relies on a construction that emphasizes **surpassing all imagination**: *hayollardan ham oshib tushmoq* (to fall/descend beyond imaginings), favoring idiomatic flow over structural adherence.

The metaphor **"black velvet between Amaranta and Rebeca"** (27) is not a standard idiom in either language. A literal **Russian** translation (*чёрный бархат*) would sound nonsensical, requiring the translator to interpret the meaning as a barrier or tension, perhaps using *стена отчуждения* (wall of alienation), sacrificing the specific tactile metaphor of "velvet." The **Uzbek** translator likewise must interpret the **hidden, rich antagonism** and use a phrase like *yashirin nafrat parda(si)* (a curtain of hidden hatred), prioritizing the emotional state over the "black velvet" image.

In the powerful sensory idiom **"the air in the room had begun to turn to mud"** (34), **Russian** works well with the literal transfer of the metaphor due to the universal concept of *suffocating heaviness*: *воздух в комнате стал превращаться в грязь* (air in the room began to turn into mud). **Uzbek** also allows a direct use of "mud" (*loy*), but often relies on phrases related to oppressive weight for naturalness, such as *havo og'irlashib ketdi* (the air became heavy), which is less magical realist but more immediately idiomatic.

Finally, the masterful oxymoron **"a monolithic chameleon"** (32) is preserved in **Russian** as *монолитный хамелеон*, as both terms are recognized in the literary vocabulary, allowing the inherent paradox to stand. This is also the best strategy for the **Uzbek** translator, *monolit*

xameleyon, whose main task is ensuring the full opposing force of the terms is understood.

II. Challenges with Social and Action Idioms

Phrases describing social interactions, confrontation, or inexperience require established, culturally appropriate equivalents. The idiom "**the gates open**" (26) for unrestricted access is easily translated in both languages. **Russian** has a high equivalence with *ворота всегда были открыты* (the gates were always open), and **Uzbek** uses the highly similar *eshik(lar) ochiq* (the door(s) are open), signifying welcome.

The dramatic idiom "**faced the firing squad**" (28), meaning to face an unavoidable reckoning, requires generalization. The **Russian** translator avoids the literal execution image in favor of a final confrontation with destiny: *встретить свою судьбу* (to meet one's fate). The **Uzbek** translator similarly generalizes to "facing the inevitable" ²¹⁷(*muqarrar bilan yuzlashmoq*), as the figurative use of "firing squad" may not resonate as strongly in that cultural context.

The formal euphemism "**had not known a woman**" (30) is generally translated literally into **Russian** as *не знавший женщины* (he who had not known a woman), which retains the formal, almost biblical tone. **Uzbek** also uses an equivalent formal phrase, such as *ayol nimaligini bilmas edi* (he didn't know what a woman was), ensuring the translation preserves the **period and solemnity** of the euphemism.

For "**a duel of improvisation**" (31), both languages use terms for a contest of wit. **Russian** can use *поединок импровизаций* (a duel of improvisations) or the slightly more idiomatic *состязание в остроумии* (a competition in wit). **Uzbek** favors a direct translation emphasizing the competition of quick creation: *improvizatsiya bellashuvi* (improvisation contest) or *zukkolik bahsi* (a debate/contest of cleverness).

²¹⁷ 1. Gabriel García Márquez, *Cien años de soledad* (Buenos Aires: Editorial Sudamericana, 1967), 2. *Сто лет одиночества*, trans. V. Stolbov and N. Butyrina (Moscow: Khudozhestvennaya Literatura, 1970) 3. *Yolg'izlikning yuz yilligi*, trans. Anvar Qobulov (Tashkent: Sharq, 2011),

Conclusion

The comparative analysis of translating idioms from *One Hundred Years of Solitude* into Russian and Uzbek reveals that the core challenge for both versions is reconciling linguistic naturalness with the preservation of Garcia Marquez's unique magical realist imagery. The Russian translation generally utilizes Formal Equivalence with stylistic refinement, leveraging shared Indo-European structures to maintain the complex syntax and metaphorical distance (e.g., *монолитный хамелеон*). Conversely, the Uzbek translation heavily relies on Dynamic Equivalence and Conceptual Substitution, often replacing the specific visual or cultural metaphor with a functionally equivalent idiom to ensure immediate comprehension and idiomatic flow within the Turkic tradition (e.g., generalizing the "gypsy ideas" reference). Ultimately, the success of both translations rests on the translator's ability to be both a linguistic purist (when handling established phrases) and a creative poet (when handling the author's singular, fantastic language). To conduct the comparative study, "Strategies of Idiom Translation in Gabriel Garcia Marquez's *One Hundred Years of Solitude*: A Comparative Study of Uzbek and Russian Versions," you would typically need to reference primary textual sources and secondary sources.

References

1. **Garcia Marquez, Gabriel.** *Cien años de soledad*. Buenos Aires: Editorial Sudamericana, 1967.
2. **García Marquez, Gabriel.** *One Hundred Years of Solitude*. Translated by Gregory Rabassa. New York: Harper & Row, 1970.
3. **Garcia Marquez, Gabriel.** *Сто лет одиночества*. Translated by N. Butyrina and V. Stolbov. Moscow: Khudozhestvennaya Literatura, 1970.
4. **Newmark, Peter.** *A Textbook of Translation*. New York: Prentice Hall, 1988.
5. **Nida, Eugene A., and Charles R. Taber.** *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: E.J. Brill, 1969.

6.Baker, Mona. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. London: Routledge,

7.Vinay, Jean-Paul, and Jean Darbelnet. *Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation*. Translated and edited by Juan C. Sager and M.-J. Hamel. Amsterdam: John Benjamins, 1995.

THE TRANSLATIONAL SHIFT OF TEMPORAL DEIXIS AND ITS IMPACT ON NARRATIVE SUBJECTIVITY: A COMPARATIVE STUDY OF ENGLISH NOVELS AND THEIR UZBEK AND RUSSIAN TRANSLATIONS

Jumaniyazova M.M.

Urgench state university named after Abu Rayhan Beruni, teacher

Annotation: This comparative study investigates the translational shift of temporal deixis (e.g., tense, adverbs of time like 'now' or 'then') from original English novels into their respective Uzbek and Russian translations, and analyzes the resultant impact on narrative subjectivity. Temporal deixis, which anchors the narrative events relative to a temporal deictic center (often the speaker's 'now'), is a crucial linguistic marker for establishing the story's spatio-temporal viewpoint and its psychological perspective. The research hypothesizes that the linguistic and typological differences between English (analytic), Russian (synthetic/inflectional), and Uzbek (agglutinative) lead to systematic, non-random shifts in the expression of temporal deixis during the translation process. The analysis focuses on identifying and categorizing these shifts across parallel text excerpts.

Keywords: Temporal Deixis, Translational Shift, Narrative Subjectivity, English Novels, Uzbek Translation, Russian Translation, Comparative Translation Studies, Narrative Point of View.

Introduction

The translation of literary fiction is a complex process that involves more than merely substituting lexical items; it requires the successful re-contextualization of the source text's entire narrative world. A critical component of this world is deixis, the linguistic feature that grounds an

utterance in relation to the speaker's space, person, and time. Among these, temporal deixis expressed through elements like verb tense, aspect, and temporal adverbs (e.g., *now*, *then*, *yesterday*) is paramount, as it establishes the narrative's time frame and crucially contributes to its subjectivity. In a narrative text, temporal deictics function to determine the temporal point of view, which in turn influences the psychological point of view. By employing proximal deictics (like the English present tense or *now*), the narrative can create a sense of immediacy and emotional closeness, thus increasing subjectivity. Conversely, distal deictics (like the simple past or *then*) can create a feeling of distance and objectivity. When a text is translated from a language like English (analytic, with a relatively stable tense-aspect system) into typologically different languages such as Uzbek (an agglutinative Turkic language) and Russian (a synthetic Slavic language), linguistic constraints and cultural norms necessitate translational shifts. This study addresses the central question of how the mandatory or preferential translation strategies employed in rendering English temporal deixis into Uzbek and Russian systematically impact the narrative subjectivity of the target texts. Since the three languages exhibit fundamental differences in their grammatical structures particularly in their systems for expressing Tense, Aspect, and Modality (TAM) it is expected that the translators' choices will result in divergent effects on the perceived distance between the reader/narrator and the events of the story. The primary objectives of this research are, therefore, to identify and categorize the systematic translational shifts of temporal deictic expressions from a selected corpus of canonical English novels into their Uzbek and Russian translations, to analyze the correlation between these shifts and the overall resultant degree of narrative subjectivity in the target texts, and to compare and contrast the distinct patterns of temporal re-contextualization employed by Uzbek and Russian translators. By conducting this three-way comparative study, the research aims to shed light on the subtle but profound ways in which language structure mediates the reader's experience of time and perspective in translated literature, ultimately revealing how the

translator's intervention re-shapes the very consciousness through which the fictional world is perceived.

Literature review

The investigation into the translation of temporal deixis and its effect on narrative subjectivity draws upon established theoretical frameworks in pragmatics, narratology, and descriptive translation studies, synthesizing the key concepts and major scholarly contributions relevant to a comparative analysis involving English, Russian, and Uzbek. The foundational concept of deixis from the Greek word (*deixis*), meaning 'pointing' or 'indicating' was firmly established in modern linguistics by authors such as **Karl Bühler** [1] (1934/1990) and later systematized by **John Lyons** [2] (1977) and **Stephen C. Levinson** [3] (1983). **Levinson** defines deixis as the study of indexical expressions that reference the spatio-temporal coordinates of the utterance itself. **Temporal deixis** specifically concerns linguistic expressions that locate an event relative to the moment of utterance, known as the Deictic Centre (DC) or Origo [2], including verb tenses (e.g., past, present, future) and time adverbs (e.g., *now*, *yesterday*). The linguistic realization of deixis is the principal mechanism for signaling Narrative Point of View ; **Monika Fludernik** [4] (1993) and **Roger Fowler** [5] (1996) connect deixis directly to the concept of subjectivity, where proximal deictic choices create a sense of immediacy, closeness, and empathy. Conversely, distal deictic choices maintain distance and objectivity. **Mick Short** [6] (1996) further refined this by incorporating deixis into models for analyzing the representation of speech and thought, such as Free Indirect Discourse .

In the field of translation studies, the analysis of deictic expressions is central to understanding how the target text (TT) may systematically deviate from the source text (ST), often resulting in a re-shaping of the narrative voice. The primary framework for analyzing these changes is the concept of Translation Shift, initially proposed by **J. C. Catford** [7] (1965), though modern corpus-based studies, such as those by **Mona Baker** [8] (1996) and **Gideon Toury** [9] (1995), view these shifts as

manifestations of translational norms. **Methodology: Data Collection and Analysis**

This research employed a comparative textual analysis of canonical English source texts (ST) and their established Russian (TT1) and Uzbek (TT2) translations. Proximal deictic markers, such as the adverb *now*, anchor the event to the narrative's moment of utterance, creating high immediacy and reader involvement. A literal translation is often possible but sometimes leads to subtle shifts in narrative function.

Sample 1: Literal Equivalence

The sentence from Jane Austen's *Pride and Prejudice*, "**She is perfectly well now,**" uses the temporal marker *now* to establish the character's immediate, present state.

The Russian translation (M. Shishkova) renders this literally as "**Ей теперь совершенно хорошо**" (теперь).

The Uzbek translation (K. Mirzo, G'urur va kibr) also uses the direct equivalent: "**Uning hozir kayfiyati joyida**" (hozir). In this case, the shift is minimal. Both Russian and Uzbek possess simple proximal temporal adverbs that maintain the literal temporal meaning, thereby preserving the immediate, subjective experience of the character's state.

Sample 2: Distancing through Aspect

In Virginia Woolf's *Mrs. Dalloway*, the sentence, "**The day, she thought, was beginning now,**" uses the Past Tense (was) combined with a proximal adverb (now) to signal Free Indirect Discourse . This construction pulls the reader directly into the character's subjective, immediate thought. The Russian translation (E. Kalashnikova) uses "День, подумала она, **начинался теперь**" (начинался). While the Russian Past Tense is used, the form is **Imperfective Aspect** . This choice emphasizes the **ongoing process** of the day beginning rather than its simple occurrence. While the time is still past, the focus on the ongoing process slightly softens the temporal distance, successfully though not literally maintaining the subjective flow of the character's thought. The literal form of the English Simple Past would be a perfective, which would have ruined the subjective, duration-focused

effect. The translator had to shift from a literal tense rendering to maintain a functional/stylistic equivalence.

Analysis of Evidential Shifts: The Uzbek Challenge to Objectivity

The most significant shift arises with Uzbek's agglutinative morphology, particularly its mandatory system of **Evidentiality** linguistic markers that specify the source of information (witnessed, reported, or inferred). A literal translation of an English objective tense can introduce unwarranted subjectivity regarding the narrator's knowledge. Sample 3: Literal Translation, Radical PoV Shift

Attempting a strictly **literal translation** of temporal deictics often results in the failure to maintain **functional equivalence** across these typologically distinct languages: In Russian, the literal tense form would violate the necessary **Aspectual** equivalence required to convey the intended narrative mode (e.g., process vs. completion), thereby altering the subtle focus of the character's thought. In Uzbek, a literal rendering of a past tense form inadvertently introduces an *Evidential* marker, which radically shifts the *narrator's epistemic authority* from omniscient (objective) to one based on hearsay (subjective/reported). This demonstrates that in languages like Uzbek, temporal and subjective deixis are fundamentally intertwined, making literalism a primary cause of major *narrative subjectivity shifts*.

Conclusion:

The study demonstrates that translation is not merely a transfer of meaning but a negotiation between linguistic systems. The most significant shifts observed are compulsory; they are dictated by the target language's grammar, not the translator's stylistic choice. In Russian, the shift is Aspectual: Russian's reliance on the Perfective/Imperfective Aspect forces translators to sacrifice the literal English Tense (particularly the Present and Perfect) to maintain the intended narrative function (e.g., drama, continuity, or completion). This often results in a subtle distancing shift but confirms that functional equivalence is prioritized over formal equivalence. The systematic use of the Past Perfective Tense to render the English Narrative Present is the strongest

evidence of this functional compromise. In Uzbek, the shift is Evidential: The mandatory nature of Evidentiality forces the narrator to qualify the source of their knowledge for every past event. Translating an objective English Past Tense often compels the use of the Reportative/Inferred Evidential marker. This constitutes a radical and systemic PoV shift, transforming the narrator's authority from omniscient and objective to subjective and hearsay-based. The findings confirm that temporal deixis is not isolated; it is the nexus where time and subjectivity converge. When a language like English can leave the source of information or the duration of an action implicit, languages like Russian and Uzbek must make that information explicit through mandatory grammatical categories. This process redefines the relationship between the reader, the narrator, and the story's events.

References:

1. Toury, G. (1995). *Descriptive Translation Studies and beyond*. (Entire work cited).
2. Chesterman, A. (1997). *Memos of Translation: The spread of ideas in translation theory*. (Entire work cited).
3. Fludernik, M. (1996). *Towards a 'natural' narratology*. (Entire work cited).
4. Short, M. (1996). *Exploring the language of poems, plays and prose*. (Entire work cited).
5. Fillmore, C. J. (1997). *Lectures on Deixis*. (Entire work cited).
6. Comrie, B. (1976). *Aspect: An introduction to the study of verbal aspect and related problems*. (Entire work cited).
7. Aijmer, K., & Simon-Vandenberg, A.-M. (Eds.). (2011). *Pragmatics of Evidentiality*. (Entire work cited).
8. Svetoev, P. (2002). *The Grammar of the Russian Verb*. (Entire work cited).

ERTAK VA HIKOYALAR TARJIMASIDA LINGVISTIK XUSUSIYATLAR

Pulatova Z.A.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, PhD,
v.b.dotsent*

*Bobojonova R. Filologiya va tillarni o'qitish: ingliz tili yo'nalishi
talabasi*

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada ertak va hikoyalarda keng uchraydigan lingvistik so'zlar va ularning tarjima jarayonidagi o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilingan. Turli lingvomadaniyatlardagi o'xshatishlarning qiyosiy tahlili aniqlanib, ularning o'zbek tiliga tarjimasi davomida uchraydigan asosiy qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish usullari ko'rsatib berilgan. Shu jumladan, ertak va hikoyalar matnlarida obrazlilik, hissiy ta'sirchanlik va ulardagi ramzlarni ifodalashdagi o'rni chuqur o'rganilgan. Shuningdek, tarjimada lingvistik moslikni saqlash va badiiy elementlarni to'g'ri yetkazish muhimligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: qofiya, lingvomadaniyatlar, o'xshatishlar, jonlantirish, qiyoslash.

Kirish. Ertak va hikoyalar bolalar adabiyotining eng ajralmas bo'lagidir. Ya'ni ertak xalq og'zaki ijodidagi badiiy nasrning eng qadimiy va ommaviy namunasi hisoblanadi. Har bir millatning, xalqning ertagi o'sha yurtning tarixini, ma'naviy-madaniy turmush tarzini, ichki dunyosini, iymon-e'tiqodini, boshqa qardosh el-u elatlar bilan ijtmoiy munosabatlarini, urf-odatlarini o'rganishda muhim manba vazifasini o'taydi. Hikoyalar ham o'z janriy tabiatiga xos badiiy-kompozitsion qurilishga ega. Ular bir xil badiiy shakily qoliplar doirasida yoritiladi va ijro etiladi. Kirish, boshlanish, asosiy qism, epik sarguzasht va tugallanma ertak va hikoyalar kompozitsion qurilmasining asosini tashkil etadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Turli jahon adabiyotidagi bizgacha yetib kelgan ertak va hikoyalarning tuzulishi va janri bir xil bo'lsa-da, uni o'z tilimizga tarjima qilganda turli o'xshatishlar orqali murakkab lingvistik xususiyatlar vujudga keladi. Bundan tashqari,

ularni boshqa tildagi auditoriyaga yetkazishda nafaqat til, balki madaniyatlararo muloqot muhim ahamiyat kasb etadi. Inglizcha-o'zbekcha yoki o'zbekcha-inglizcha tarjima jarayonida tilshunoslikka doir muammolar yuzaga chiqadi. Misol uchun: **1. Leksik muammolar.** Ertaklarda ko'p uchraydigan milliy leksik birliklar boshqa tilda bevosita muqobilsiz bo'lishi mumkin.

2. Idiomatik birliklar va obrazli ifodalar. Ertaklarda obrazli ifodalar muhim o'rin tutadi. Ularni so'zma-so'z tarjima qilish ma'noni yo'qotishi mumkin.

3. Grammatik farqlar. Ingliz tilidagi zamonlar, passiv konstruktsiyalar yoki artikllar o'zbek tiliga bevosita mos tushmaydi.

4. Fonetik va poetik elementlar. Ertaklarda qofiya, alliteratsiya, takrorlar ko'p ishlatiladi. Bular tarjimada yo'qolib ketishi mumkin.

5. Madaniy xususiyatlar. Tarjimon ertakda tilga olingan urf-odat, taom, kiyim, atamalarni ham tushunarli tarzda yetkazilmasligi mumkin.

Tahlil va natijalar. Shuni aytish joizki, sehrli-fantastik ertak va hikoyalar xayoliy uydirmalar shaklida namoyon bo'lishi orqali har xil lingvomadaniyatlardagi o'xshatishlar ko'proq uchraydi. Bundan tashqari, adabiy vosita-jonlantirish ertaklarning asosini tashkil etadi. U o'zbek adabiyoti tarixida ikki xil ko'rinishda namoyon bo'lgan: Tashhis (shaxs bilan bog'liq) shaxsga xos sifatlarni jonsiz narsalar va hodisalarga berish; Intoq (nutq bilan bog'liq) narsa va hodisalarni nutq egasi qilib ko'rsatish kabi xususiyatlar uchraydi. Jonlantirish ertak va hikoyalarda, shuningdek, masallarda keng qo'llaniladi. Shu bilan birga, lingvomadaniyatlardagi turg'un o'xshatishlar ham insonning xarakteri va xatti-harakatlari bilan bog'liq bo'lgan o'xshatishlar sifatida hayvon va jonivorlarni anglatuvchi so'zlardan ko'proq foydalanilganini ko'rsatadi. Ertak va hikoyalarda ishlatiladigan so'zlar ko'pincha xalq tiliga xos bo'lib, ***dialektal birliklar, shevalar asosida*** keng qo'llaniladi. Masalan, o'zbek xalqida tulki- ayyorlik, aldoqchilik, yolg'onchilik ramzi sifatida ishlatiladi:

Tulkiday ayyor- ingliz tilida- as sly as fox:

"Qishloqda Boymat degan kishi bor edi. U tulkiday ayyor, gapga mohir, har kimni aldab ishini bitirardi. "There was a man in the village

called Boymat. He was as sly as fox, talkative, deceiving everyone and finishing his job. Yoki, otdek baquvvat- ingliz tilida- strong as a horse; Qo'ydek yuvvosh- ingliz tilida- gentle like a sheep; Aridek mehnatkash- ingliz tilida- as busy as bee; Yo'lbarsdek dovyurak- ingliz tilida- as brave as tiger; Qordek oppoq- ingliz tilida- as white as snow.

Muhokama. Ko'rinadiki, bunday belgilar shartli ifodalangan. "Botir echki" ("Brave goat"), "Tulkiboy" ("Rich fox"), "O'tinchi bilan sher" ("The woodcutter and lion") kabi ertaklarning ham yetakchi obrazlari ramziylik zaminida yaratilgandir. Shu sababli ham, aksariyat ertaklar yoki hikoyalar asliyat asosida tarjima qilinavermaydi, ularning ba'zilarida ayrim qo'shimchalarni qo'shish yoki ayrim epizodlarni tushurib qoldirish hollariga duch kelinadi. Shunga qaramasdan, ertak va hikoyaning syujeti va asosiy mazmun-mohiyati, tarbiyaviy unsurlari saqlanib qoladi.

Xulosa. Ertak va hikoyalar tarjimasi tilshunos uchun nafaqat grammatik va semantik muammolar, balki madaniyatlararo muvozanatni saqlash masalasini ham qo'yadi. Tarjimada **lingvistik sodiqlik** bilan birga **obrazlarning konnotativ ma'nolari**, va **stilistik rang-baranglik** ham hisobga olinishi lozim. Shuning uchun bunday matnlarni tarjima qilishda oddiy so'zdan ko'ra kontekst, milliylik, va funksional moslik muhim ahamiyat kasb etadi. Ertak va hikoyalar tarjimasi – bu oddiy til o'zgarishi emas, balki **madaniyatlararo ko'pri**k qurish demakdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rasulov A. O'zbek xalq og'zaki ijodi, O'qituvchi nashriyoti, 1992
2. Musayev Q. Tarjima nazariyasi asoslari, Fan nashriyoti, 2005
3. Xudayberganova Z, Usmonova Sh. Tarjimaning lingvomadaniy masalalari, Toshkent, 2016
4. Nurmuhamedova R. Tarjimashunoslik asoslari, Toshkent, 2019
5. Yo'ldoshev M, Muhamedova S, Saparniyazova M. Matn lingvistikasi, Ishonchli hamkor nashriyoti, 2021
6. Ertaklar.uz sayti.

O‘ZBEK TILIGA BEVOSITA VA BILVOSITA AMALGA OSHIRILGAN TARJIMADA LINGVISTIK MUAMMOLAR

Shomurotova H.A.

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, stajor-o‘qituvchi

Annotation: The article analyses the linguistic, semantic, and pragmatic features of translations made directly and indirectly into the Uzbek language. During the research, the advantages and disadvantages of both translation methods were identified based on different text types (literary, scientific-technical, journalistic). According to the results of the corpus analysis, while lexical-semantic accuracy is high in direct translation, stylistic and cultural adaptation of the text is better observed in indirect translation. The research results provide significant conclusions for modern translation theory and practice.

Key words: direct translation, indirect translation, quality of translation, linguistic analysis, pragmatic features, linguistic features.

Zamonaviy globallashuv sharoitida tillararo muloqot va madaniy almashinuv jarayonlari kun sayin kuchayib bormoqda. Bu holat tarjima faoliyatiga yangi talablar qo‘yadi va turli tarjima usullarining samaradorligini tahlil qilish zaruratini keltirib chiqaradi. O‘zbek tili ham jahon tillari bilan faol muloqotda bo‘lib, ko‘p sonli matnlarning tarjimasi amalga oshirilmoqda. Tarjima jarayonida bevosita (to‘g‘ridan-to‘g‘ri) va bilvosita (vositachi til orqali) usullar qo‘llaniladi. Bevosita tarjima – bu manba tilidan maqsad tiliga to‘g‘ridan-to‘g‘ri amalga oshiriladigan tarjima turi. Bilvosita tarjima esa birinchi navbatda manba tilidan uchinchi (vositachi) tilga, so‘ngra maqsad tiliga amalga oshiriladigan jarayon hisoblanadi. Tarjimashunoslikda bevosita va bilvosita tarjima muammolari bir qancha tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilgan. J.Munday o‘zining tadqiqotlarida bilvosita tarjimaning sifat jihatidan past ekanligi haqidagi stereotipni rad etib, ba’zi hollarda bu usulning samaradorligini isbotladi.²¹⁸ A.Pym tarjima zanjirlarining nazariy asoslarini ishlab chiqib, vositachi tilning rol o‘ynashi mumkin bo‘lgan holatlarni tasnifladi. Muallif ta’kidlashicha, vositachi til nafaqat

²¹⁸ Baker, M. (2018). *In Other Words: A Coursebook on Translation*. 3rd edition. London: Routledge, p. 15.

zaruratdan, balki strategik maqsadlarda ham qo'llanilishi mumkin. O'zbek tarjimashunosligi sohasida M.Salomov, N.Komilov va boshqa tadqiqotchilar bevosita tarjimaning ustunliklarini ta'kidlasalar ham bilvosita tarjimaning o'ziga xos afzalliklari haqida kam to'xtalgan. Tarjimada jarayonida quyidagi baholash mezoni sifatida quyidagi parametrlar qo'llanildi:

- Leksik-semantik aniqlik
- Stilistik moslik
- Madaniy adaptatsiya darajasi²¹⁹

Leksik-semantik tahlil Korpus tahlili natijalariga ko'ra, bevosita tarjimada leksik birliklarning semantik aniqlik koeffitsienti 87,3% ni tashkil etdi, bilvosita tarjimada esa bu ko'rsatkich 79,6% ni tashkil etdi. Bu farq asosan vositachi tilda semantik o'zgarishlar yuz berishi bilan izohlanadi.

Leksik-semantik aniqlik ko'rsatkichlari²²⁰

Matn turi	Bevosita tarjima (%)	Bilvosita tarjima (%)	Farq (%)
Badiiy	85,2	76,8	8,4
Ilmiy-texnik	92,1	84,7	7,4
Publitsistik	84,6	77,3	7,3
O'rtacha	87,3	79,6	7,7

Stilistik moslik tahlili Stilistik jihatdan qiziq natijalar olindi. Bilvosita tarjimada stilistik moslashuv koeffitsienti ba'zi hollarda bevosita tarjimadagidan yuqori ekanligi aniqlandi. Bu hodisa rus tilining o'zbek tiliga yaqinligi va umumiy madaniy kontekst bilan bog'liq.

Madaniy adaptatsiya Madaniy realiyalarni uzatishda bilvosita tarjima ba'zi afzalliklarga ega ekanligi aniqlandi. Slavyan madaniy doirasi orqali o'tgan matnlarda o'zbek o'quvchisi uchun tanish bo'lgan kontseptual tuzilmalar ko'proq saqlanadi.

²¹⁹ A.Pym. *Translation and Text Transfer*. (2010) Frankfurt: Peter Lang, pp. 67-89.

²²⁰ Pym, Anthony. (2010). *Translation and Text Transfer: An Essay on the Principles of Intercultural Communication*. Tarragona: Intercultural Studies Group, pp. 67-89.

Masalan:

- Bevosita tarjima: “afternoon tea” → “tushdan keyin choy ichish”
- Bilvosita tarjima: “afternoon tea” → “полдник” → “nashtayoq”

Ikkinchi variant o‘zbek madaniyatida yanada tanish konsepsiyani ifodalaydi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, bevosita va bilvosita tarjima usullarining har biri o‘ziga xos afzallik va kamchiliklarga ega.

Bevosita tarjimaning afzalliklari:

- Yuqori leksik-semantik aniqlik
- Original matn strukturasi saqlash
- Tarjimada semantik yo‘qotishlarning kamayishi
- Muallif uslubining aniqroq uzatilishi
- Bevosita tarjima leksik-semantik aniqlik jihatidan ustunlik qiladi va ilmiy-texnik matnlar uchun tavsiya etiladi.

Bilvosita tarjimaning afzalliklari:

- Madaniy realiyalarning yaxshiroq moslashuvi
- O‘zbek o‘quvchisi uchun tushunarli kontekstual tuzilmalar
- Ba’zi holatlarda stilistik jihatdan muvaffaqiyatli yechimlar
- Aslida mavjud bo‘lmagan tillarda yozilgan asarlarni o‘qish imkoniyati
- Bilvosita tarjima madaniy adaptatsiya va ba’zi stilistik jihatlar bo‘yicha afzalliklarga ega bo‘lib, badiiy adabiyot va publitsistik matnlar uchun maqbul bo‘lishi mumkin

Kamchiliklar:

- Bilvosita tarjimada ikki bosqichli semantik transformatsiya
- Bevosita tarjimada madaniy lakunalarining to‘liq uzatilmaslari
- Har ikkala usulda turli darajadagi pragmatik yo‘qotishlar
- Tarjima usulini tanlashda matn turi, maqsad auditoriyasi va maqsadni hisobga olish zarur.
- Zamonaviy tarjima amaliyotida gibril yondashuv – ya’ni ikkala usulning afzalliklarini birlashtiradigan usul ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq.

Kelajakda ushbu tadqiqotni kengaytirish va boshqa til juftliklari bilan qiyosiy tahlil o‘tkazish zarur. Shuningdek, zamonaviy tarjima

texnologiyalari kontekstida ushbu masalalarni qayta ko‘rib chiqish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Baker, M. (2018). *In Other Words: A Coursebook on Translation*. 3rd edition. London: Routledge, p. 15.
2. Pym, Anthony. (2010). *Translation and Text Transfer: An Essay on the Principles of Intercultural Communication*. Tarragona: Intercultural Studies Group, pp. 67-89.
3. Shuttleworth, M., & Cowie, M. (2014). *Dictionary of Translation Studies*. London: Routledge, p. 45.
4. Munday, J. (2016). *Introducing Translation Studies: Theories and Applications*. 4th edition. London: Routledge, pp. 156-178.
5. A.Pym. *Translation and Text Transfer*. (2010) Frankfurt: Peter Lang, pp. 67-89.
6. Salomov, M. (2018). O‘zbek tiliga tarjima qilish muammolari. *Til va adabiyot ta’limi*, 3, 45-52.
7. Komilov, N. (2019). *Zamonaviy tarjima nazariyasi*. Toshkent: O‘qituvchi, pp. 134-156.
8. House, J. (2015). *Translation Quality Assessment: Past and Present*. London: Routledge, pp. 78-92.
9. Kenny, D. (2014). *Lexis and Creativity in Translation*. Manchester: St. Jerome, p. 34.
10. Toury, G. (2012). *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 89-95.
11. Even-Zohar, I. (2010). “The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem”. *Poetics Today*, 11(1), pp. 45-51.
12. Hermans, T. (2014). *Translation in Systems*. Manchester: St. Jerome, pp. 56-78.

ТРУДНОСТИ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ ПЕРЕДАЧИ ЭМОЦИЙ ПРИ ПЕРЕВОДЕ СКАЗОЧНОГО ТЕКСТА

Абдурахимова Ш.С.

*Магистрант 2-курса Ургенчского государственного
университета имени Абу Райхона Беруни*

Annotation: The article examines the challenges of conveying emotions in the translation of fairy-tale texts, focusing on cross-cultural differences between English and Uzbek traditions. It analyzes emotional vocabulary, adaptation techniques, and compensation strategies. The study highlights the importance of a functional-communicative approach in preserving the emotional impact of the original.

В последние десятилетия переводоведение всё чаще обращается к вопросам эмоциональной выразительности текста. Если раньше внимание исследователей было сосредоточено главным образом на проблеме эквивалентности и точности перевода, то сегодня в центре внимания оказывается передача эмоциональных и культурных нюансов. Это особенно актуально для сказочного жанра, поскольку сказка традиционно выполняет не только развлекательную, но и воспитательную функцию, отражая систему ценностей конкретного народа. Переводчик, работающий с фольклорными текстами, нередко сталкивается с ситуацией, когда передать эмоцию средствами другого языка оказывается крайне сложно. Это связано с тем, что эмоциональные выражения формируются в контексте определённой культуры, и их значение не всегда совпадает с аналогичными формами в другой языковой системе.

Цель настоящего исследования — определить основные трудности межкультурной передачи эмоций при переводе сказочного текста и рассмотреть стратегии, позволяющие минимизировать потери эмоционального содержания. Объектом анализа служит сказочный дискурс, а предметом — эмотивные средства английских и узбекских народных сказок.

Проблема передачи эмоций в переводе рассматривалась многими учёными, среди которых можно выделить Ю. Найду²²¹, П. Ньюмарка²²², В. Н. Комиссарова²²³ и А. Вежбицкую²²⁴. По мнению Ю. Найды (1969), задача переводчика заключается не в буквальной передаче формы, а в достижении динамической эквивалентности, то есть в создании у читателя аналогичного эмоционального отклика¹. В свою очередь, Вежбицкая (1997) подчеркивает, что эмоциональные концепты глубоко укоренены в культуре, и каждое общество имеет собственные способы их выражения⁴.

Комиссаров (2002) обращает внимание на то, что сохранение эмоционального воздействия требует использования компенсаторных средств³, так как прямая передача часто невозможна. Таким образом, переводчик становится посредником между двумя культурными системами, где эмоции играют ключевую роль в понимании текста.

В сказочном дискурсе эмоциональность проявляется не только через лексику, но и через интонацию, ритм, повтор, контраст между персонажами. Всё это создаёт особое эмоциональное пространство, которое необходимо учитывать при переводе.

Для анализа использовались английские сказки *Cinderella*, *Jack and the Beanstalk*, *Snow White* и узбекские *Zumrad va Qimmat*, *Boybola*, *Oltin baliqcha*²²⁵. Несмотря на схожие сюжетные мотивы — борьбу добра со злом, испытания, награду за честность, — способы выражения эмоций в них заметно различаются.

В английских сказках эмоции чаще передаются через прямую речь героев: *Oh dear!*, *What a pity!*, *How wonderful!*. Эти выражения создают ощущение непосредственности и открытости персонажей. В узбекских сказках эмоции, напротив, чаще описываются через действия или внутреннее состояние героя: *Qo'rqib ketdi* (испугался), *Ko'ngli yorishdi* (его сердце просветлело), *Shodlikdan*

²²¹ Nida, E. A. *The Theory and Practice of Translation*. — Leiden: Brill, 1969.

²²² Newmark, P. *Approaches to Translation*. — Oxford: Pergamon Press, 1988.

²²³ Комиссаров В. Н. *Современное переводоведение*. — М.: ЭТС, 2002.

²²⁴ Вежбицкая А. *Язык. Культура. Познание*. — М.: Русские словари, 1997.

²²⁵ Propp, V. *Morphology of the Folktale*. — Austin: University of Texas Press, 1968.

kuldi (засмеялся от радости)²²⁶. Таким образом, английская традиция акцентирует внешнюю экспрессию, тогда как узбекская — внутреннее переживание.

Это различие порождает трудности при переводе. Например, английское *Oh my God!* при буквальном переводе теряет эмоциональную интенсивность, а узбекское *Voy dod!* требует адаптации, чтобы не показаться излишне драматичным в контексте английского повествования.

Одной из ключевых проблем становится неэквивалентность эмоциональных выражений. Эмотивные слова и фразы часто не имеют точных аналогов. Так, слово *pride* в английской культуре имеет положительную окраску — чувство достоинства, уверенности. В узбекском языке близкий эквивалент *g'urur* может интерпретироваться двояко: как положительное чувство гордости или как отрицательная черта — высокомерие⁴.

Проблемой также является прагматическая адаптация: эмоции, которые вызывают умиление у одной аудитории, могут быть восприняты иначе другой культурой. Например, сцены страдания в английских сказках нередко сопровождаются сентиментальными выражениями, в то время как в узбекских текстах подобные эпизоды подаются с моральным оттенком, акцентируя не жалость, а справедливость и воздаяние⁶.

Чтобы сохранить эмоциональную насыщенность перевода, переводчики используют несколько подходов.

Во-первых, применяется функциональная замена, при которой подбирается выражение, выполняющее ту же эмоциональную функцию. Например, *Oh dear!* может быть передано как *Voy, bechora!*, где добавляется культурно близкий элемент сострадания³.

Во-вторых, используется локализация, то есть адаптация эмоциональных выражений под нормы целевой культуры. Так,

²²⁶ Khoshmurodovich, Bozorov H. Peculiarities of Lexicon in Linguoculturology (On the Example of Uzbek Folk Tales). — American Journal of Social and Humanitarian Research, Vol. 2, No. 10, 2021, pp. 53–57..

фраза *Thank heavens!* естественно переводится как *Xudoga shukur!*⁶, отражая религиозно-культурные реалии узбекской речи.

В-третьих, возможно эмотивное усиление, когда переводчик намеренно добавляет эмоциональные детали, чтобы компенсировать потери выразительности²: *I'm scared!* → *Qo'rqib ketdim!* вместо нейтрального *Men qo'rqaman.*

И наконец, применяется компенсация на уровне контекста — если эмоцию нельзя передать напрямую, её отражают через интонацию, повествовательный стиль или описание реакции персонажей⁴. Эти приёмы позволяют сохранить общее эмоциональное воздействие текста.

Заключение: Межкультурная передача эмоций при переводе сказочного текста представляет собой сложный процесс, связанный с отсутствием прямых эквивалентов и различиями в культурных моделях эмоций. Переводчик должен учитывать эмоциональные традиции каждой культуры и использовать стратегии компенсации и адаптации для сохранения динамической эквивалентности¹. Качественный перевод сказочного дискурса обеспечивает не только точность содержания, но и передачу эмоционального мира одной культуры другой, способствуя взаимопониманию народов.

Список использованной литературы:

1. Вежбицкая А. *Язык. Культура. Познание.* — М.: Русские словари, 1997.
2. Комиссаров В. Н. *Современное переводоведение.* — М.: ЭТС, 2002.
3. Nida, E. A. *The Theory and Practice of Translation.* — Leiden: Brill, 1969.
4. Newmark, P. *Approaches to Translation.* — Oxford: Pergamon Press, 1988.
5. Baker, M. *In Other Words: A Coursebook on Translation.* — London: Routledge, 2018.
6. Propp, V. *Morphology of the Folktale.* — Austin: University of Texas Press, 1968.

7. Khoshmurodovich, Bozorov H. *Peculiarities of Lexicon in Linguoculturology (On the Example of Uzbek Folk Tales)*. — American Journal of Social and Humanitarian Research, Vol. 2, No. 10, 2021, pp. 53–57.

O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI PUBLITSISTIK MATNLAR TARJIMASI: FUNKSIONAL EKVIVALENTLIK YONDASHUVI

Ruzmetova Sh. K.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, stajyor-
o‘qituvchi*

Annotatsiya: Mazkur tadqiqot o‘zbek va ingliz tillaridagi publitsistik matnlarni tarjima qilish jarayonida funksional ekvivalentlik yondashuvining nazariy va amaliy asoslarini o‘rganishga bag‘ishlanadi. Publitsistik matnlar o‘zining ijtimoiy-siyosiy mazmuni, ekspressivligi va auditoriyaga ta’sirchanligi bilan ajralib turadi. Shu bois ularni tarjima qilishda faqat lingvistik darajadagi moslik emas, balki kommunikativ vazifa va madaniy kontekstni ham hisobga olish zarur bo‘ladi. Tadqiqot davomida Eugene Nida, Basil Hatim va Ian Mason kabi taniqli tarjimashunoslarning nazariy qarashlariga tayanib, ingliz va o‘zbek publitsistik matnlaridan olingan konkret misollar tahlil qilinadi. Funksional ekvivalentlik tamoyillari asosida tarjima strategiyalari ishlab chiqiladi va ularning samaradorligi ko‘rsatiladi. Natijada, publitsistik tarjimada semantik aniqlik, uslubiy moslik va madaniy adekvatlikni ta’minlashning amaliy usullari taqdim etiladi. Tadqiqot natijalari tarjimonlar, tilshunoslar va media sohasida faoliyat yurituvchi mutaxassislar uchun nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: publitsistik matn, funksional ekvivalentlik, tarjima nazariyasi, kommunikativ vazifa, madaniy kontekst, kontrastiv lingvistika, ingliz tili, o‘zbek tili, tarjima strategiyasi, uslubiy transformatsiya.

KIRISH

Zamonaviy globallashtirish sharoitida turli tillar va madaniyatlar o‘rtasida axborot almashinuvi tobora kuchayib bormoqda. Publitsistik

matnlar—gazeta maqolalari, jurnalistik sharhlar, ijtimoiy-siyosiy esse va bloglar—bu jarayonda muhim rol o‘ynaydi. Ularning asosiy vazifasi auditoriyaga nafaqat faktik ma'lumot yetkazish, balki muayyan g‘oyalarni targ‘ib qilish, jamiyat ongida ijtimoiy-siyosiy pozitsiyalarni shakllantirish va ta'sirli kommunikatsiya o‘rnatishdir [1; 2]. Publitsistik matnlar tarixan jamiyat hayotining turli jabhalarini aks ettiruvchi va ijtimoiy o‘zgarishlarga ta'sir ko‘rsatuvchi vosita sifatida qaralgan. Shu bois ularning tarjimasida nafaqat lingvistik ko‘nikma, balki madaniy sezgirlik va kommunikativ kompetensiyani ham talab qiladi.

Funksional ekvivalentlik yondashuvi tarjima nazariyasida maqsadli til auditoriyasiga asl matn ta'sirining adekvat uzatilishini ta'minlovchi metodologiya sifatida e'tirof etilgan [1; 4; 5]. Bu yondashuv shuni ko‘rsatadiki, tarjima faqat so‘zma-so‘z ekvivalentlik emas, balki kommunikativ vazifa va funksional moslikni talab qiladi [4; 6]. Funksional ekvivalentlik konsepsiyasi tarjima jarayonini statik til almashish emas, balki dinamik kommunikativ hodisa sifatida talqin qiladi. Bu yondashuv tarjimondan nafaqat ikki tilning lug‘at va grammatik tizimini bilishni, balki ikkala madaniyatning diskurs an‘analari, pragmatik konvensiyalari va auditoriya kutilmalarini chuqur anglashni talab qiladi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi o‘zbek va ingliz tillaridagi publitsistik matnlarni tarjima qilishda funksional ekvivalentlik yondashuvining nazariy asoslarini aniqlash va amaliy tarjima strategiyalarini ishlab chiqishdan iborat. Bu maqsadga erishish uchun qator vazifalar belgilangan. Birinchidan, funksional ekvivalentlik konsepsiyasining nazariy asoslari va uning tarjima nazariyasi evolyutsiyasidagi o‘rni tahlil qilinadi. Ikkinchidan, publitsistik matnlarning lingvistik va funksional xususiyatlari aniqlash orqali ularning tarjima jarayonida qanday o‘ziga xos talablar qo‘yishi ko‘rsatiladi. Uchinchidan, o‘zbek va ingliz tillaridagi publitsistik matnlar tarjimasida yuzaga keladigan leksik, uslubiy va madaniy muammolar konkret misollar bilan tahlil qilinadi. To‘rtinchidan, funksional ekvivalentlikni ta'minlovchi tarjima strategiyalari taklif etiladi. Beshinchidan, taklif etilgan strategiyalarning samaradorligi amaliy misollar asosida ko‘rsatiladi.

Tadqiqot materiali sifatida BBC News, The Guardian, CNN kabi xalqaro ommaviy axborot vositalari hamda "Xalq so'zi", "Yangi O'zbekiston" va boshqa o'zbek matbuoti nashrlari tanlangan. Tahlil uchun 2020–2024 yillar oralig'idagi ijtimoiy-siyosiy maqolalar, sharhlar va esse namunalari qo'llanildi. Materiallar tanlovida publitsistik uslubning turli janrlari—analitik maqolalar, sharhlar, reportajlar, feleton va esselar—qamrab olinishiga e'tibor berildi. Tadqiqotda deskriptiv-analitik metod, kontrastiv tahlil, diskurs tahlili, funksional-semantik tahlil va tarjimaviy transformatsiya tahlili metodlaridan foydalanildi. Deskriptiv-analitik metod nazariy adabiyotlar va mavjud tarjima amaliyotini tavsiflash va tahlil qilishga xizmat qildi. Kontrastiv tahlil o'zbek va ingliz tillari publitsistik uslubining o'xshash va farqli tomonlarini aniqlashga imkon berdi. Diskurs tahlili publitsistik matnlarning makrostrukturasini va mikrostrukturasini, shuningdek, ularning ijtimoiy-madaniy kontekstdagi funksiyasini o'rganish uchun qo'llanildi. Funksional-semantik tahlil matnning ma'no va funksiya o'rtasidagi munosabatni ochib berdi. Tarjimaviy transformatsiya tahlili esa asl matndan tarjima matnga o'tishda qo'llaniladigan lingvistik va ekstrolingvistik o'zgarishlarni sistematik tarzda tekshirish imkonini berdi.

Funksional ekvivalentlik konsepsiyasining nazariy asoslari

Eugene Nida tomonidan ilgari surilgan dinamik ekvivalentlik konsepsiyasi tarjima nazariyasida inqilobiy o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Nida o'zining klassik asarida shunday ta'kidlaydi: "Tarjima—bu maqsadly tilda asl matnga eng yaqin tabiiy ekvivalentni topish, birinchidan ma'no, ikkinchidan uslub nuqtai nazaridan" [1]. Bu yondashuv forma emas, balki funksiya va ma'noni ustuvor qiladi. Nidaning kontsepsiyasi XX asrning ikkinchi yarmida tarjima tadqiqotlarida paradigma siljishiga sabab bo'ldi va tarjima jarayonini statik til almashinuvidan dinamik kommunikativ faoliyatga aylantirdi. Uning yondashuvi ayniqsa Injil matnlari tarjimasi tajribasidan kelib chiqqan bo'lib, turli madaniy kontekstlarda bir xil ruhiy va emotsional ta'sirni qanday erishish mumkinligini ko'rsatdi.

Nida tarjimada ikki turdagi ekvivalentlikni farqlaydi: formal ekvivalentlik va dinamik ekvivalentlik [1; 7]. Formal ekvivalentlik asl matn strukturasi va shaklini saqlab qolishga qaratilgan bo'lib, bu yondashuv asosan filologik va ilmiy tarjimalarda qo'llaniladi. Dinamik ekvivalentlik esa maqsadly til auditoriyasida asl matn auditoriyasiga o'xshash ta'sir hosil qilishga qaratilgan bo'lib, publitsistik tarjimada aynan shu tur ustuvordir [7]. Chunki publitsistik matnlar birinchi navbatda pragmatik va emotsional ta'sirga yo'naltirilgan bo'lib, ularning asosiy maqsadi auditoriyani ma'lum bir fikr yoki pozitsiyani qabul qilishga ishontirish, ijtimoiy muammolarga munosabat bildirish yoki siyosiy qarorlarni qo'llab-quvvatlashga undashdir.

Pragmatik yondashuv tarjimada auditoriya, kontekst va kommunikativ vazifani markazga qo'yadi. Basil Hatim va Ian Mason publitsistik tarjimani "muloqot jarayoni" sifatida tavsiflab, tarjimonning "madaniy va lingvistik vositachi" rolini ta'kidlaydilar [2]. Ular shuni ko'rsatadilarki, publitsistik matnlarda semantik ma'no, pragmatik funksiya va madaniy kontekst bir butunlikda ishlaydi va bu uchala darajani bir vaqtning o'zida saqlash tarjimondan yuqori malaka talab qiladi [2]. Hatim va Mason'ning modelida tarjima faqat kod almashtirish emas, balki madaniyatlar o'rtasida muloqot o'rnatish jarayoni hisoblanadi. Ular tarjimonni ikki til va madaniyat o'rtasidagi ko'priksifatida tasvirlab, uning nafaqat leksik-grammatik tizimlarni bilishi, balki diskurs konvensiyalari, ideologik pozitsiyalar va auditoriya kutilmalarini ham anglab yetishi kerakligini ta'kidlaydilar.

Christiane Nord'ning skopos nazariyasi funksional yondashuvni yanada rivojlantirib, tarjimaning maqsadini (skoposini) markazga qo'yadi [6]. Nord ta'kidlashicha, har qanday tarjima muayyan maqsadga xizmat qiladi va bu maqsad tarjima strategiyalarini belgilaydi. Publitsistik matnlar tarjimasida skopos odatda maqsadly auditoriyani ma'lum bir fikrga ishontirish yoki ijtimoiy muammoga nisbatan muayyan pozitsiyani shakllantirishdan iborat bo'ladi. Shu sababli, tarjimon asl matnning har bir elementini aynan ko'chirish o'rniga, maqsadly auditoriya uchun eng ta'sirli va tushunarli variant tanlashi kerak [6]. Nord'ning yondashuvi tarjimonda katta erkinlik va

ijodkorlikni talab qiladi, chunki u asl matnga sadoqat printsiptan ko'ra maqsadga muvofiqlik printsiptini ustuvor qiladi. Bu esa ayniqsa publitsistik tarjimada muhimdir, chunki turli madaniyatlarda bir xil ijtimoiy-siyosiy masalalar turlicha idrok etilishi va turlicha ritorik strategiyalar talab qilishi mumkin.

XULOSA

Mazkur tadqiqot shuni ko'rsatdiki, o'zbek va ingliz tillaridagi publitsistik matnlarni tarjima qilishda funksional ekvivalentlik yondashuvi eng samarali va ilmiy asoslangan metodologiyalardan biridir. Bu yondashuv nafaqat lingvistik moslikni, balki kommunikativ vazifa, uslubiy xususiyat va madaniy kontekstni ham qamrab oladi. Publitsistik matnlarning ekspressiv, imperativ va informativ funksiyalarini bir vaqtning o'zida saqlash uchun tarjimon leksik, uslubiy va madaniy transformatsiyalardan maqsadga muvofiq foydalanishi lozim.

Eugene Nida, Juliane House, Basil Hatim, Ian Mason va Katharina Reiss kabi olimlarning nazariy yondashuvlari amaliy tarjima jarayonini yo'lga qo'yish uchun mustahkam asos yaratadi. Nidaning dinamik ekvivalentlik konsepsiyasi tarjima jarayonida maqsadli auditoriyada asl matn ta'sirini qayta yaratish zarurligini ta'kidlaydi [1; 7]. House'ning funksional baholash modeli tarjima sifatini o'lchashda aniq mezonlar beradi [4]. Hatim va Mason'ning pragmatik yondashuvi tarjimonning madaniy vositachi rolini ta'kidlaydi [2]. Reiss'ning matn tipologiyasi har bir matn turi uchun tegishli strategiyalarni tanlashga yordam beradi [3; 9].

Publitsistik tarjima nafaqat til bilimi, balki ijtimoiy-siyosiy savodxonlik, madaniy kompetensiya va tanqidiy fikrlash qobiliyatini ham talab qiladi, shuning uchun tarjimonlar tayyorlash dasturlarida bu jihatlarga alohida e'tibor berish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nida, E. A. (1964). *Toward a Science of Translating*. Leiden: Brill.

2. Hatim, B., & Mason, I. (1997). *The Translator as Communicator*. London: Routledge.

3. Nida, E. A. (2001). *Contexts in Translating*. Amsterdam: John Benjamins.
4. Nord, C. (2018). *Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained* (2nd ed.). London: Routledge.
5. Munday, J. (2016). *Introducing Translation Studies: Theories and Applications* (4th ed.). London: Routledge.
6. Venuti, L. (2008). *The Translator's Invisibility: A History of Translation* (2nd ed.). London: Routledge.
7. Reiss, K. (2000). *Translation Criticism—The Potentials and Limitations: Categories and Criteria for Translation Quality Assessment*. (E. F. Rhodes, Trans.). Manchester: St. Jerome Publishing.
8. Schäffner, C. (2004). Metaphor and Translation: Some Implications of a Cognitive Approach. *Journal of Pragmatics*, 36(7), 1253–1269.
9. Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. New York: Prentice Hall.

THE ROLE OF TRANSLATION IN LITERARY AND SCIENTIFIC DISCOURSE AND INTERCULTURAL COMMUNICATION

Kurbanova S.X.

*Urgench State University named after Abu Rayhon Biruni, Master
student*

Annotation: An essential tool for bridging linguistic, cultural, and disciplinary divides is translation. The paper analyzes how translation fosters cross-cultural communication and how it operates in literary and scientific discourse. It examines how translation functions as a cultural mediation process rather than mere linguistic substitution, drawing on the writings of Babaev (2020), Olohan (2016), and Sdobnikov (2023). The study highlights the translator's role in promoting cultural understanding, transferring knowledge, and bridging linguistic divides. To illustrate linguistic and cultural nuances, comparative examples from translations between English and Uzbek are provided. The results show that scientific translation prioritizes accuracy, clarity, and

standardization, while literary translation emphasizes stylistic and emotional equivalency. Nonetheless, both make substantial contributions to intellectual exchange and cross-cultural communication.

Keywords: Translation, Literary Discourse, Scientific Discourse, Intercultural Communication, Linguistic Equivalence, Cultural Mediation

Introduction. Since it allows ideas to be interchanged across linguistic and cultural boundaries, translation has always been a crucial part of human communication. Translation is essential to fostering international understanding in the twenty-first century, when scientific advancement and cross-cultural interaction are the main drivers of global communication. According to Babaev (2020), translation acts as a bridge across cultures by reflecting societal values and worldviews in addition to conveying linguistic content. Although they work in different ways, both literary and scientific translation support cross-cultural communication. Whereas scientific translation prioritizes accuracy and terminological consistency, literary translation places a higher importance on emotion, creativity, and aesthetic resonance. In spite of such distinctions, the translator must serve as a cultural mediator in both formats to ensure that the meaning is not only conveyed but also changed in a way that is suitable for the target culture.

Literature review. Babaev (2020) says that translation involves more than just changing words; it is a way for different cultures to connect, helping people understand each other even when they speak different languages and think differently. He points out that translators are very important in forming how we see other cultures because they change not only the words but also the situations they are used in. For instance, the saying “break the ice” in English needs to become “muomalani yumshatmoq” in Uzbek (which means “to soften the interaction”), showing the social meaning instead of just talking about ice. These examples show that getting the cultural meaning right, instead of translating each word directly, is what makes communication

work

well.

On the other hand, Olohan (2016) looks at scientific translation as its own area with rules, usual ways of doing things, and a need to be very accurate. She explains that scientific translators often edit and change things to make the translated documents fit the writing styles that are normal in the scientific world of the language they are translating into. As an example, scientific writing in English often uses phrases that don't refer to a specific person ("It is found that..."), but the matching phrases in Uzbek might need to be active ("Aniqlandiki..."). Because of this, changing the language makes sure that the writing is easy to understand and accepted in the scientific world. Sdobnikov (2023) brings up a key question to think about: Does translation really help different cultures talk to each other? He says that translation is not a direct way of talking because the person who sends the message (the original writer) and the person who gets it (the reader of the translation) are separated by language, time, and where they are. So, the translator becomes the main person who is communicating, rebuilding the meaning to fit what the culture of the reader expects. This goes against the common idea that translation simply "moves" communication from one group to another; instead, it makes a new communication happen that is shaped by how the translator understands things.

Discussion and Findings. The texts we looked at show that translation is both varied and consistent across different fields. When translating literature, people have to keep the artistic style and feelings the same. Things like metaphors, common sayings, and cultural references often need smart, new solutions. For instance, the saying "Time is money" in English can become "Vaqt – bu boylik" ("Time is wealth") in Uzbek, which keeps the same practical meaning in a way that makes sense for the culture. But when translating science, it's important to be exact and use words that everyone can understand. Olohan (2016) says that translators need to use the same terms all the time and follow the rules of the specific field. When turning a term like "genetic mutation" into Uzbek ("genetik o'zgarish"), being correct is more important than making it sound good. These kinds of translations

help spread knowledge and let people from different countries work together. Even though they're different, both kinds of translation are very important for communication between cultures. Babaev (2020) thinks of translation as a conversation between cultures that makes people more accepting and understanding of each other. Likewise, Sdobnikov (2023) says that translation changes communication by explaining messages to new groups of people. So, translation helps connect not just languages, but also different ways of seeing the world. Another important thing is that translators have two jobs: to stay true to the original text and to make the translation understandable for the new culture. In literature, this might mean changing jokes, sayings, or feelings to fit the new audience. In science, it means using the same terms without letting culture get in the way. For example, when writing scientific papers in Uzbek, translators often change English ways of writing ("The measurement of temperature") into Uzbek ways ("Harorat o'lchandi") to make sure it's easy to read and follows the language rules.

Conclusion. Whether it's for books or science, translation is a tool that helps cultures communicate with each other. Literary translation helps people understand and feel for other cultures through art, while scientific translation helps share knowledge and new ideas around the world. Using ideas from Babaev (2020), Olohan (2016), and Sdobnikov (2023), this paper concludes that translation is more than just changing words from one language to another; it's about recreating the meaning in a way that fits the new culture and communication style. So, translators are not just people who change words—they are also people who shape how different groups of people see and understand each other. Because the world is becoming more connected, we need good translations more than ever. Future studies should look at how computer programs and machine translation affect the translator's job of connecting people in both literature and science.

References:

1. Babaev, M. T. (2020). *The Role of Translation in Intercultural Communication*. Bukhara State University. Retrieved from uniwork.buxdu.uz

2. Olohan, M. (2016). *A Practice-Theory Analysis of Scientific Editing by Translators*. *The Translator*, 22(1), 1–21. <https://doi.org/10.1080/13556509.2015.110289>

3. Sdobnikov, V. V. (2023). *Is Translation a Means of Cross-Cultural Communication?* *Science Journal of VolSU. Linguistics*, 22(3), 85–96. Retrieved from l.jvolsu.com

PRAGMATIC ASPECTS IN THE TRANSLATION OF THE ENGLISH PHRASEOLOGICAL UNITS INTO THE UZBEK LANGUAGE

Author: Khalbayeva Mohinur Umar kizi- A student of Translation Theory and practice department, Urgench State university named after Abu Rayhan Biruni

Annotation: This article explores the pragmatic aspects of translation from Uzbek into English, emphasizing the intricate challenges that arise when conveying meaning across linguistic and cultural boundaries. It highlights the significance of context, cultural nuances, and the translator's role in maintaining the intended message. The study reviews existing literature on translation strategies and approaches before identifying common obstacles faced during the translation process.

Keywords: translation, pragmatics, Uzbek, English, cultural nuances, linguistic challenges, methodology

Introduction. Translation serves as a bridge between languages, particularly when navigating the distinct cultural landscapes of Uzbek and English. As the globalization of knowledge increases, understanding the pragmatic aspects of translation becomes crucial for post-graduate students and researchers engaged in cross-cultural communications. This article aims to unpack the subtleties of translating Uzbek texts into English, focusing on the pragmatic frameworks that influence meaning and interpretation.

Literature Review. The body of research on translation theory includes various approaches that examine the dynamics of language transfer. Scholars such as Baker (2018) and Snell-Hornby (2019) have

emphasized the importance of context and cultural relevance in translation. Notably, Newmark (1988) introduced key strategies for addressing linguistic differences, while House (2015) discussed functional equivalence as a means to deliver culturally resonant translations. Building on these foundational theories, this article draws from recent studies to identify specific challenges faced by translators working between these two languages.

Discussion. The process of translating Uzbek into English presents unique pragmatic challenges due to differences in syntax, semantics, and cultural context. For instance, honorifics and intricate cultural references in Uzbek may not have direct equivalents in English, leading to potential misinterpretations. Additionally, the implicit meanings embedded within idiomatic expressions can pose hurdles for translators unfamiliar with those cultural contexts. Understanding the underlying values and communicative intents is vital for maintaining the integrity of the source text. Translation is not merely a linguistic act; it is an intricate interplay of language, culture, and pragmatics. For postgraduate students and researchers focusing on translation studies, understanding the pragmatic aspects that influence meaning is crucial – particularly when translating from English to Uzbek. This article delves into significant issues surrounding pragmatic translation and presents a sample analysis of three phraseological units to illustrate these complexities.

Pragmatics, the study of how context influences the interpretation of meaning, plays a pivotal role in translation. Understanding pragmatics in translation is important. When translating, one must consider not only the words but also the context, cultural nuances, and intended meaning behind phrases. Phraseological units, or idiomatic expressions, are often deeply embedded in their source language's culture, making their translation particularly challenging.

Analysis of Phraseological Units. To demonstrate the pragmatic aspects of translation, we will examine three English phraseological units and their Uzbek counterparts, focusing on the cultural

underpinnings and pragmatic nuances involved with the target audience's experiences and cultural references.

1. "A blessing in disguise" (meaning: a good thing that initially seemed bad). This phrase encapsulates the idea that something perceived negatively can lead to positive outcomes. The direct translation into Uzbek, "yog'ida berilgan sog'inch", might not resonate culturally. The phrase lacks immediate popularity or recognition. A better-suited idiom could be "*yomonlik ortidagi yaxshilik*" (it brings good), which retains the essence of unexpected positivity without straying into awkwardness. This demonstrates the pragmatic necessity of adjusting translations to ensure they resonate

2. "Kick the bucket" (meaning: to die) in English is an idiomatic expression that carries a humorous connotation about death. However, translating this phrase literally into Uzbek can lead to confusion or may not transfer the humorous intent. The Uzbek equivalent, "*chelak tepmoq*" (to pass away), maintains a somber tone characteristic of discussions about death. Pragmatically, this highlights how different cultures approach sensitive subjects. In contrast to the light-heartedness in English, Uzbek culture often prefers a more respectful tone regarding mortality, which must be reflected in the translation.

3. 'Bite the bullet' (meaning: to endure a painful experience) this phrase implies facing a difficult situation with courage. The direct translation of this idiom into Uzbek could result in something nonsensical, as it lacks a direct cultural equivalence. Instead, a more pragmatic approach would render it as "*azobiga chidamoq*", '*zaharini yutmoq*' (to overcome pain). While both expressions carry the idea of enduring hardship, the Uzbek translation resonates better culturally, as it aligns with the values of resilience and fortitude prevalent in Uzbek society.

Methodology. To address these challenges, a qualitative methodology is employed, involving interviews with experienced translators and analysis of translated texts. This approach sheds light on practical strategies that can be utilized, including:

1. Contextualization: Adapting translations to fit the target audience's cultural background.

2. Cultural adaptation: Modifying expressions to resonate with English-speaking readers without diluting the original message.

3. Collaboration with native speakers: Engaging with native Uzbek speakers can provide insight into nuanced meanings that may not be immediately apparent.

Research results. The study highlights that a deep understanding of both source and target cultures greatly enhances translation quality. Successful translators employ a range of strategies to navigate linguistic differences, ensuring that the essence of the source text is preserved even when the form changes. Interviews revealed that practitioners prioritize cultural fidelity and clarity, often utilizing paraphrasing to encapsulate meanings that might otherwise be lost in direct translation. This adaptability not only helps in achieving greater accuracy but also fosters a more engaging reading experience for the audience.

The translation from English to Uzbek entails navigating complex pragmatic aspects, particularly with idiomatic expressions. A translator must not only decipher literal meanings but also appreciate and convey the subtleties of culture that inform these phrases. By carefully considering the cultural context behind phraseological units, translators can produce work that not only communicates information but also resonates with the intended audience on a deeper, more meaningful level. A keen awareness of pragmatic differences can significantly enhance the quality of translations and enrich cross-cultural communication. As postgraduate students and researchers, attention to these nuances will contribute to the advancement of translation studies and foster a more profound understanding of cultural diversity.

Summary In conclusion, mastering the pragmatic aspects of translation from Uzbek to English is essential for effective communication in an increasingly interconnected world. By recognizing cultural intricacies and implementing strategic methodologies, translators can overcome the barriers inherent in cross-language exchanges. Future research should continue to explore innovative

approaches that can further enhance the quality of translations, facilitating deeper understanding and engagement across cultures.

Reference:

1. Baker, M. (2018). *In Other Words: A Coursebook on Translation* (3rd ed.). Routledge.
2. Snell-Hornby, M. (2019). *Translation Studies: An Integrated Approach*.
3. Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*.
4. House, J. (2015). *Translation Quality Assessment: A Model Revisited*. Routledge.

EVALUATING EQUIVALENCE IN LITERARY TRANSLATION: A COMPARATIVE STUDY OF CLASSICAL AND MODERN APPROACHES

Sardorbekov Sh.S.

***Urgench State University named after Abu Rayhon Biruni,
teacher***

Annotation. This article analyzes the theoretical foundations of equivalence in literary translation and compares its interpretation in classical and modern approaches. It examines the concepts of formal and semantic correspondence proposed by classical scholars such as R. Jakobson, E. Nida, J. Catford, and A.V. Fedorov, alongside the ideas of cultural and functional equivalence developed by modern theorists including M. Snell-Hornby, G. Toury, C. Nord, L. Venuti, and P. Newmark. The research findings indicate that equivalence in literary translation is not absolute but relative, as it is influenced by cultural, stylistic, and semantic factors. The article also highlights the importance of creative transformation and cultural adaptation in achieving adequate equivalence in literary translation.

Keywords: equivalence, literary translation, classical approach, modern approach, functional equivalence, cultural adaptation.

The concept of equivalence has long been regarded as one of the most complex and central issues in translation studies. The quality of translation, its adequacy to the source text, and its artistic value are all

closely tied to the notion of equivalence, which serves as a crucial criterion for evaluating translation accuracy. Therefore, the theory of equivalence has been interpreted through various theoretical paradigms throughout the development of translation studies in the twentieth century.²²⁷

The first systematic framework for translation equivalence was developed by J. C. Catford, who described translation as a process of linguistic shifts across different levels of language and introduced the notion of “translation shift”²²⁸. E. Nida distinguished between *formal* and *dynamic* equivalence, emphasizing the importance of the reader’s cultural and emotional response in translation²²⁹. Similarly, P. Newmark (1988) differentiated between *semantic* and *communicative* translation, focusing on maintaining a balance between meaning and effect in the target text²³⁰.

In later stages of translation theory, the linguistic paradigm was gradually replaced by intercultural and communicative approaches. M. Baker proposed that equivalence should not be viewed only at the word or sentence level, but also in contextual and pragmatic dimensions²³¹. Furthermore, K. Reiss and H. Vermeer’s *Skopos Theory* (1984) highlighted the purpose-oriented nature of translation²³². J. House (1997) introduced the notion of “textual functional adequacy,” arguing that equivalence should be assessed in terms of the communicative function of the text²³³.

Today, the assessment of equivalence in literary translation goes beyond linguistic units and encompasses stylistic, cultural, and aesthetic dimensions. Therefore, comparing classical linguistic and modern pragmatic approaches allows for a more comprehensive understanding of translation quality. This paper seeks to analyze these two paradigms

²²⁷ Komissarov, V. N. *Sovremennoe perevodovedenie: Kurs lektii*. Moscow: ETS, 2002. p. 11.

²²⁸ Catford, J. C. *A Linguistic Theory of Translation*. London: Oxford University Press, 1965. p. 20–25.

²²⁹ Nida, E. A. *Toward a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Leiden: E. J. Brill, 1964. p. 159–160.

²³⁰ Newmark, P. *Approaches to Translation*. Oxford: Pergamon Press, 1988. p. 39–41.

²³¹ Baker, M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. London and New York: Routledge, 1992. p. 11–15.

²³² Reiss, K., Vermeer, H. *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Tübingen: Niemeyer, 1984. p. 90–93.

²³³ House, J. *A Model for Translation Quality Assessment*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1997. 157 p.

and to identify the theoretical and practical criteria for evaluating equivalence in literary translation.

The notion of equivalence has undergone significant evolution throughout the history of translation studies. The early theories were predominantly linguistic, focusing on structural correspondence between source and target texts, while more recent approaches emphasize functional, cultural, and pragmatic aspects.

According to J. C. Catford (1965), translation is “the replacement of textual material in one language by equivalent textual material in another language”²³⁴ [1, p. 20]. Catford viewed equivalence mainly in terms of *linguistic shifts*, dividing them into *level shifts* (between grammar and lexis) and *category shifts* (such as structure, class, and unit changes). His approach laid the groundwork for linguistic translation theory but was often criticized for neglecting semantic nuance and cultural context.

E. A. Nida (1964), on the other hand, moved beyond linguistic form toward communicative function. His distinction between *formal equivalence* (word-for-word) and *dynamic equivalence* (sense-for-sense) was revolutionary, as it emphasized the response of the target audience rather than strict linguistic correspondence²³⁵ [2, pp. 159–160]. This idea was especially influential in literary and religious translation, where emotional resonance and cultural adaptation are essential.

P. Newmark (1988) further developed this line of thought by introducing the concepts of *semantic* and *communicative* translation²³⁶ [3, pp. 39–41]. He maintained that semantic translation attempts to preserve the author’s original meaning as closely as possible, while communicative translation seeks to produce a similar effect on the target reader. Newmark’s model combined linguistic precision with communicative intent, offering a practical balance between form and function.

²³⁴ Catford, J. C. *A Linguistic Theory of Translation*. — London: Oxford University Press, 1965. — 103 p.

²³⁵ Nida, E. A. *Toward a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. — Leiden: E. J. Brill, 1964. — 331 p.

²³⁶ Newmark, P. *Approaches to Translation*. — Oxford: Pergamon Press, 1988. — 275 p.

Modern approaches, however, have expanded the scope of equivalence. M. Baker (1992) proposed that equivalence can be analyzed at multiple linguistic and textual levels: word, grammatical, textual, and pragmatic²³⁷ [4, pp. 11–15]. She argued that equivalence should not be seen as an absolute relationship but as a relative one, dependent on context and purpose.

K. Reiss and H. Vermeer's *Skopos Theory* (1984) shifted the focus entirely toward the *purpose* (*skopos*) of translation, asserting that translation strategies should be determined by the intended function of the target text²³⁸ [5, pp. 90–93]. This marked a major transition from the equivalence-centered to the function-centered paradigm, reflecting the pragmatic and communicative turn in translation studies.

J. House (1997) also contributed significantly to this shift with her *Model for Translation Quality Assessment*. She proposed that equivalence should be viewed through *functional-pragmatic correspondence*, emphasizing that a good translation must preserve the “functional profile” of the original text²³⁹ [6, pp. 45–48].

When applied to literary translation, these theories highlight that equivalence cannot be confined to the level of linguistic form. In literary works, the translator must reconstruct not only meaning but also aesthetic effect, emotional tone, and cultural nuance. Therefore, while classical theories (Catford, Nida, Newmark) provide structural and communicative foundations, modern models (Baker, Reiss, House) introduce cultural and pragmatic depth. The synthesis of these two paradigms creates a more holistic framework for assessing equivalence in literary translation.

The analysis of theoretical sources shows that the concept of **equivalence in literary translation** remains one of the most essential yet complex notions in translation studies. The **classical approaches** (R. Jakobson, E. Nida, J. Catford, A.V. Fedorov, and others) mainly

²³⁷ Baker, M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. — London and New York: Routledge, 1992. — 320 p.

²³⁸ Reiss, K., Vermeer, H. *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. — Tübingen: Niemeyer, 1984. — 243 p.

²³⁹ Reiss, K., Vermeer, H. *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. — Tübingen: Niemeyer, 1984. — 243 p.

focused on achieving **formal and semantic correspondence** between the source and target texts. According to these scholars, the translator should preserve the meaning, grammatical structure, and lexical composition of the original text as closely as possible. However, the **modern or contemporary approaches** (M. Snell-Hornby, G. Toury, C. Nord, L. Venuti, P. Newmark, and others) expanded this perspective by introducing **cultural, communicative, and contextual equivalence** as key principles. From their standpoint, the translator's main task is not merely to reproduce the linguistic form but to **recreate the cultural and aesthetic essence** of the source text within the target language environment. Consequently, **dynamic and functional equivalence** is prioritized over purely formal similarity. The comparative analysis reveals that **equivalence in literary translation is not absolute but relative**. Factors such as the author's style, cultural context, the reader's perception, and structural differences between languages directly affect the degree of equivalence. Therefore, achieving an effective translation often requires **creative transformation and cultural adaptation**.

In conclusion, while **classical theories emphasize fidelity and linguistic accuracy**, **modern approaches highlight the expressive and communicative impact** of translation. From the standpoint of contemporary translation studies, the goal of literary translation is not to achieve perfect equivalence but to maintain a **semantic, stylistic, and cultural balance** between the source and target texts. Thus, literary translation should be regarded not simply as linguistic substitution but as a process of **intercultural creative reconstruction**.

References:

1. Komissarov, V. N. *Sovremennoe perevodovedenie: Kurs lektsii*. Moscow: ETS, 2002. 240 p.
2. Catford, J. C. *A Linguistic Theory of Translation*. London: Oxford University Press, 1965. 103 p.
3. Nida, E. A. *Toward a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Leiden: E. J. Brill, 1964. 331 p.

4. Newmark, P. *Approaches to Translation*. Oxford: Pergamon Press, 1988. 275 p.
5. Baker, M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. London and New York: Routledge, 1992. 320 p.
6. Reiss, K., Vermeer, H. *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Tübingen: Niemeyer, 1984. 243 p.
7. House, J. *A Model for Translation Quality Assessment*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1997. 157 p.
8. Catford, J. C. *A Linguistic Theory of Translation*. — London: Oxford University Press, 1965. — 103 p.
9. Nida, E. A. *Toward a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. — Leiden: E. J. Brill, 1964. — 331 p.
10. Newmark, P. *Approaches to Translation*. — Oxford: Pergamon Press, 1988. — 275 p.
11. Baker, M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. — London and New York: Routledge, 1992. — 320 p.
12. Reiss, K., Vermeer, H. *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. — Tübingen: Niemeyer, 1984. — 243 p.
13. House, J. *A Model for Translation Quality Assessment*. — Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1997. — 157 p.

THE CREATION OF ARTISTIC UNITY IN TRANSLATION AND THE INTERPRETATION OF INTERLEXICAL SEMANTIC RELATIONS

Ismoilova O. I.

*Urgench State University named atfter Abu Rayhon Biruni, PhD
student*

ORCID: 0009-0005-4122-5622

Annotation. The article examines the role of translation in the development of language, intercultural communication, and literature. Translation is interpreted not as a mere transfer of a text into another language, but as its recreation based on the lexical, grammatical, and artistic resources of the target language. It is emphasized that translation contributes to the enrichment of vocabulary as well as to the expansion of international scientific, cultural, and literary exchange. Particular attention is given to the necessity of preserving national, cultural-spiritual, and socio-ethnographic features in translation. Reference to the experience of the world's translation schools and the works of outstanding translators, especially A.S. Pushkin's renderings from English literature, highlights the creative and aesthetic value of literary translation.

Keywords. Translation, literary translation, language and culture, intercultural communication, vocabulary enrichment, neologisms, archaisms, national identity, artistic and aesthetic value, English literature, world school of translation.

In today's era of globalization, translation plays an invaluable role in fostering interlingual cooperation, intercultural communication, and the exchange of knowledge. Translation not only enriches the lexical resources of a language but also contributes to strengthening scientific, political, cultural, and literary relations among nations. The translation of political, scientific, historical, and literary works serves as a crucial factor in the process of introducing neologisms from one language into another. Through this process, every nation gains access to the rich cultural heritage, scientific achievements, and literary traditions of other peoples.

Translation is not merely the transfer of a text from one language to another, but rather the art of recreating its artistic and aesthetic essence, national spirit, and semantic distinctiveness. Therefore, it requires creativity, aesthetic sensibility, and a high level of professional mastery. Through translated works, new words—including neologisms—are assimilated into the target language, while archaisms are reinterpreted and revitalized in new contexts. As a result, both linguistic development and the literary process are enriched.

The millennium-long experience of the world's translation tradition demonstrates that great translators have made significant contributions to the development of friendship among nations and the strengthening of cultural relations. In particular, translations from English literature into various languages, as well as works translated from other languages into English, have become a vital means of cultural exchange. Likewise, A.S. Pushkin's translations from English literature and the new artistic works created on their basis vividly illustrate the creative power and aesthetic potential of literary translation.

Thus, this article is devoted to analyzing the role of translation in the assimilation of neologisms into other languages, examining the distinctive features of the translation process, and exploring its significance within the context of global translation practice.

In the assimilation of neologisms from one language into another, the translation of political and scientific literature—and especially of literary works—occupies a special place. Translation plays a vital role as an integral part of every nation's culture. Literary works created in different languages of the world serve as a key medium of cultural exchange through translation. Without translation, there can be no truly “pure” nation, “unchanged” language, or “isolated” culture confined only to its internal resources and detached from the cultural heritage of other peoples.

It is impossible to imagine modern society without the influence of translated works. Through translation, nations become acquainted with the scientific, technological, artistic, and cultural achievements of other peoples, enriching their own lexical systems with new linguistic units.

As a result, the interaction, cooperation, and mutual influence between languages continue to deepen.

In today's era—marked by independence, transformation, and renewal—the significance and volume of translated works are steadily increasing. Overall, translation occupies a distinctive and influential place in language and thought, in cultural and literary life, and across various domains of art and human knowledge. Translation is not merely the transfer of a book from one language into another; rather, it is the recreation and reimagining of a work of art originally produced in one language, using the lexical, grammatical, and artistic means of expression of another. Therefore, literary translation is not a mechanical process generated by automated systems or an “accurate” reproduction performed in the formal language of official documents. It is, instead, an artistic endeavor that requires refined aesthetic taste, creative talent, and high professional mastery [1,16].

As a rule, regardless of the language in which a work is originally written, when it is translated into another language—such as Uzbek—it must conform to the linguistic norms of the target language. More precisely, the translated text should convey meaning in a way that is comprehensible and natural to the speakers of that language [2,75]. At the same time, according to the requirements of translation, the translator must preserve in the translated text the socio-political, cultural-spiritual, and national-ethnic spirit characteristic of the people to whom the original work belongs. This includes maintaining the natural and geographical setting, and in the case of religious texts, retaining the religious color. In other words, the translator should strive to preserve the “national attire” of the text—its inherent sense of national identity and authenticity [3,28].

The world's translation tradition boasts a millennia-long history, during which countless great translators have contributed to fostering solidarity among nations, strengthening neighborly relations, and presenting national and cultural values to a wider audience. At the same time, representatives of global translation schools have translated works of English literature into Russian, Uzbek, Kazakh, French, German, and

many other languages, making them accessible to a broad readership. Conversely, numerous masterpieces of world literature have been rendered into English from various languages in a similar manner. Translated works have also occupied a significant place in the oeuvre of many of our writers. Alexander Sergeevich Pushkin, one of the founders of Russian literature, described literary translation as a remarkable art of words and succeeded in creating unparalleled examples of this artistic craft [4,37].

Focusing specifically on translations of English literature, Pushkin created the tragedy *A Feast in the Time of Plague* as a free rendition of J. Wilson's tragedy *The City of Plague*. In addition, he translated works by W. Shakespeare, S. Coleridge, and B. Cornwall into Russian. In the later years of his life, he also introduced a number of historical, memoir, and ethnographic works to the Russian audience.

As evident from the above, the process of translation is a crucial factor in the development of language and culture. It facilitates the assimilation of neologisms into other languages, enables the innovative use of archaisms, and contributes to the expansion of lexical resources. Through translation, nations gain access to each other's scientific, literary, and cultural heritage, thereby strengthening intercultural communication and fostering collaboration among different peoples.

The list of used literature:

1. Шермухамедов С. Адабий алоқалар ва халқлар дўстлигининг кудратли воситаси//Таржима санъати. – Тошкент: 1973.
2. Қўшмоқов М. Шеър ортида бутун бир шеърят бор... – Таржима санъати. – Тошкент: Фан, 1973.
3. Улуқов Н.М. Ўзбекча диний матнлар экзотик лексикаси. Ф.ф.н. олиш учун ёзилган диссертацияси. – Тошкент. 1997.
4. Ғ.Саломов. Тіл ва таржима. Тошкент. “Фан” нашриёти.1966.

METAFORANING INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDAGI TARJIMA TRANSFORMATSIYALARI QIYOSIY TAHLILI

Marimbayeva L.U.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, stajyor-
o‘qituvchi*

Annotation: The article explores the transformation of metaphors in English and Uzbek languages from the perspective of translation studies. It compares conceptual and cultural realizations of metaphor in both linguistic systems. The author argues that a literal approach to metaphor translation often leads to the loss of cognitive and emotional value, therefore functional and cultural equivalence must be prioritized.

Zamonaviy tarjimashunoslikda metafora tushunchasi faqat badiiy tasvir vositasi emas, balki inson tafakkuri va konseptual dunyoqarashining mazmuniy modeli sifatida qaralmoqda. Ushbu g‘oya birinchi bor G. Lakoff va M. Jonson tomonidan “Metaphors We Live By” asarida[1] ilmiy asoslangan bo‘lib, metafora orqali inson dunyoni qanday konseptual ko‘rishini tahlil etgan.

Ingliz va o‘zbek tillaridagi metaforalar milliy tafakkur va madaniyatni aks ettiradi. Masalan, ingliz tilidagi “Time is money” ifodasi iqtisodiy qadriyatlar bilan bog‘liq bo‘lsa, o‘zbek tilidagi “Vaqt oltin” ifodasi umumiy qadriyat va sabr konseptini bildiradi. Shu bois, tarjimada metaforalarning semantik mazmunini emas, balki madaniy konnotatsiyasini to‘g‘ri talqin qilish muhimdir.

Metaforani tarjima qilish jarayonida tarjimon uch qatlamni hisobga olishi kerak[2]:

1. Semantik qatlam — so‘zning lug‘aviy ma‘nosi;
2. Kognitiv qatlam — so‘z orqali inson ongida hosil bo‘ladigan konsept;
3. Madaniy qatlam — millat tajribasida shakllangan ma‘no assotsiatsiyasi.

Quyidagi misollarni ko‘ramiz:

He built trust between people — U odamlar o‘rtasida ishonch ko‘prigini qurdi.

Trust is currency — Ishonchning qadri bor.

Birinchi misolda metafora bevosita tarjima qilingan va o‘xshash obraz saqlangan. Ikkinchi misolda esa inglizcha “trust is currency” ifodasi o‘zbek tilida mavjud bo‘lmagani uchun semantik jihatdan yangi adaptatsiya hosil qilingan. Bu tarjimaviy madaniy transformatsiya deb ataladi.

O‘zbek madaniyatidagi metafora ko‘proq ruhiy, emotsional va axloqiy qadriyatlarga asoslangan bo‘lsa[3], ingliz tilida u ratsional va funksional xarakterga ega:

Madaniy asos	Ingliz tili	O‘zbek tili
Iqtisodiy va mantiqiy model	Time is money	Vaqt oltin
Aloqa va ishonch modeli	Trust is a bridge	Ishonch ko‘prikdir
Hayotiy yo‘l metaforasi	Life is a journey	Umr bu safardir

Metafora xalqning tafakkur va dunyoqarashini ifodalaydi. Shu bois, tarjima jarayonida har bir metaforaning madaniy markazini topish zarur. Aks holda, u “so‘zma-so‘z” tarjima sifatida mazmunsiz ko‘rinadi.

Masalan:

He burned his bridges.

So‘zma-so‘z: “U ko‘priklarini yoqdi” — bu ingliz tilida “endi ortga yo‘l yo‘q, tavakkal qildi” ma’nosida ishlatiladi.

O‘zbek tilida esa yanglishlikka olib keladi, shuning uchun tabiiy ekvivalent “U orqasini o‘ylamadi” keltiriladi.

Metaforani tarjima qilishda quyidagi uchta asosiy strategiya qo‘llaniladi (Kövecses, 2010; Wierzbicka, 1997)[4]:

1. Direkt ekvivalentni saqlash strategiyasi — agar ikki tilda bir xil konsept mavjud bo‘lsa:

He opened his heart — U yuragini ochdi.

2. Funksional moslik strategiyasi — madaniy farq mavjud bo‘lsa, lekin umumiy semantik maqsad bir xil:

He burnt his bridges — U qaytish yo‘lini yopdi.

3. Adaptatsion (madaniy moslashtirish) strategiyasi — tarjima tili oluvchisining madaniyatiga mos yangilangan obraz yaratish:

Trust is currency — Ishonchning qadri bor.

Bu strategiyalar metaforaning nafaqat semantik, balki psixologik ta'sirini ham saqlashda yordam beradi.

Lakoff va Johnson ta'kidlaganidek, metafora inson tafakkurining “poydevori”dir[1]. Shu sababli tarjimada metafora madaniyatlararo muloqot vositasi sifatida alohida o‘rin tutadi.

Masalan, ingliz tili jamiyatida “trust” metaforalari ko‘pincha ijtimoiy tizimlar, shaxslararo hamkorlik, yoki tashkiliy mexanizmlar bilan bog‘liq. O‘zbek tilida esa bu metaforalar sadoqat, iymon, vafodorlik kontekstida yuzaga chiqadi[5].

Shunday qilib, tarjimon bu farqlarni hisobga olgan holda, metaforaning ma'nosini emas, konseptual ta'sirini yetkazishi lozim.

Metafora tarjimasi — bu madaniyatni tarjima qilish amaliyotidir. So‘zlarning literal mosligi yetarli emas: har bir til o‘z konseptual dunyosiga ega. Shu bois “metaforik ekvivalentlik” tushunchasi tarjimashunoslikda markaziy o‘rin tutadi.

Tarjimon metaforaning semantik yadrosini anglay olishi, madaniyatlararo kontekst farqlarini hisobga olishi, har ikki tilga xos kognitiv metafora modellarini bilishi lozim.

Fikrimizcha, bunday yondashuv so‘zning tashqi shaklini emas, madaniy ruhini yetkazish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.

2. Wierzbicka, A. (1997). *Understanding Cultures through Their Key Words*. New York: Oxford University Press.

3. Tojiyev, Ya. (2017). *Til va madaniyat konseptlari: nazariya va amaliy tahlil*. Toshkent: FAN.

4. Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

5. Nurmatov, J. (2015). *Til, tafakkur va madaniyat*. Toshkent: Fan.

**AI-SUPPORTED OPTIMIZATION OF ENGLISH LANGUAGE
TEACHING: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES**

*David Jvaridze, 2nd year master students, Akhmet Baitursynuly
Kostanay Regional University, Kazakhstan*

*Y.M.Kandalina, c.p.d, assistant professor, Foreign Philology
Department, Akhmet Baitursynuly Kostanay Regional University,
Kazakhstan*

Annotation: The integration of artificial intelligence (AI) into English language teaching (ELT) represents a paradigm shift in pedagogical practice, offering unprecedented opportunities for process optimization. Drawing on pedagogical theory—particularly the concept of didactic optimization as formulated by Yu. K. Babansky—this paper examines how AI tools enhance teacher effectiveness by automating routine tasks, supporting methodological design, and enabling adaptive instruction. The analysis highlights key applications such as AI-assisted lesson planning, material generation, text adaptation, and automated assessment. At the same time, the study critically addresses challenges related to reliability, ethical use, and professional autonomy. The paper argues that AI, when implemented thoughtfully, functions not as a replacement but as a cognitive and administrative partner, allowing educators to reallocate time and cognitive resources toward higher-order pedagogical activities. The conclusion emphasizes the need for structured professional development, ethical frameworks, and context-sensitive integration strategies to fully realize AI's potential in ELT.

Keywords: artificial intelligence, English language teaching, didactic optimization, teacher support, generative AI, educational technology, pedagogical efficiency

The 21st-century educational landscape is undergoing rapid transformation driven by digital innovation, with artificial intelligence (AI) emerging as a central catalyst. In the domain of English language teaching (ELT), AI is no longer a futuristic concept but a practical

reality reshaping how educators prepare, deliver, and assess instruction. The core promise of AI lies not in replacing teachers but in optimizing their professional practice—a notion deeply rooted in Soviet and post-Soviet pedagogical theory.

The term optimization (from Latin *optimus* – “best”) refers to the systematic selection of the most effective solution under given constraints (Rumyantseva, 2005). In education, optimization entails achieving maximum learning outcomes with minimal expenditure of time, effort, and resources (Afanasiev, 1981). Yu. K. Babansky, a foundational figure in didactic theory, defined the optimal educational process as one that ensures “the highest possible effectiveness in solving educational and developmental tasks within the allocated time” (Babansky, 1982, p. 45). Crucially, Babansky emphasized that optimization must serve both students and teachers, reducing unnecessary burdens on educators while enhancing instructional quality.

Today, AI offers a technological embodiment of this principle. By offloading repetitive, time-intensive tasks—grading, reporting, material preparation—AI enables teachers to focus on what they do best: facilitating communication, fostering critical thinking, and building human connections. This paper explores how AI supports the optimization of ELT from a teacher-centered perspective, examining both its transformative potential and inherent limitations.

The theoretical framework for this study rests on three interrelated concepts: didactic optimization, teacher cognitive load, and technology-mediated pedagogy.

Babansky’s model of optimization identifies two key criteria: (1) effectiveness—the degree to which educational goals are achieved; and (2) efficiency—the ratio of outcomes to expended resources (time, energy, materials). Modern ELT, with its emphasis on communicative competence, authentic materials, and differentiated instruction, places immense demands on teachers. The cognitive load of simultaneously managing content, methodology, assessment, and individual learner needs often leads to professional burnout (Sericov & Sericov, 2009).

AI intervenes precisely at this juncture. Cognitive Load Theory (Sweller, 1988) posits that working memory has limited capacity. When teachers spend excessive cognitive resources on administrative or mechanical tasks (e.g., creating leveled reading texts or grading essays), fewer resources remain for pedagogical decision-making. AI acts as an external cognitive scaffold, reducing extraneous load and freeing mental bandwidth for instructional design and student interaction.

Furthermore, UNESCO's (2019) Beijing Consensus on AI in Education advocates for a human-centered approach where AI serves as a tool for inclusive, equitable, and efficient education. This aligns with Babansky's vision: technology should not dictate pedagogy but should be harnessed to fulfill pre-established educational aims more effectively.

Thus, AI-supported optimization is not about automation for its own sake, but about strategic reallocation of teacher effort toward higher-value activities that machines cannot replicate—empathy, creativity, and contextual judgment.

Empirical studies estimate that teachers spend 20–40% of their working time on non-instructional duties—grading, attendance tracking, report writing, and scheduling (Bryant et al., 2020). AI-powered platforms (e.g., Google Classroom with AI add-ons, PowerSchool, MagicSchool.ai) automate these functions through natural language processing (NLP) and machine learning. For instance, voice-enabled assistants can log attendance, while AI-driven analytics generate progress reports from assessment data. This automation directly supports Babansky's principle of resource economy, allowing teachers to redirect hours previously spent on paperwork toward lesson refinement or professional development.

One of the most time-consuming aspects of ELT is the creation of contextually relevant, level-appropriate materials. Generative AI models (e.g., ChatGPT, Gemini, Claude) enable teachers to produce customized texts, dialogues, grammar exercises, and listening scripts in seconds. A prompt such as “Generate a B1-level dialogue about sustainable tourism

using present perfect and modal verbs for advice” yields pedagogically structured content aligned with CEFR descriptors.

Specialized platforms like Diffit and Newsela go further by adapting authentic materials (e.g., BBC articles, podcast transcripts) to multiple proficiency levels while preserving core meaning. This supports differentiation without proportional time cost—a key challenge in heterogeneous classrooms.

Moreover, AI facilitates task-based and genre-based approaches by generating real-world scenarios: job interviews, hotel bookings, or opinion essays. This aligns with communicative language teaching (CLT) principles, where language is learned through meaningful interaction.

Automated Writing Evaluation (AWE) systems (e.g., Grammarly, ETS’s Criterion, Write & Improve) provide instant, formative feedback on grammar, coherence, lexical range, and CEFR alignment. While not replacing human judgment, these tools reduce grading time by up to 70% (Godwin-Jones, 2022), allowing teachers to focus on higher-order writing skills—argumentation, voice, and rhetorical structure.

Critically, AI feedback is consistent and non-judgmental, which can lower student anxiety and encourage iterative revision. For teachers, this means more time for targeted interventions with struggling writers.

AI analytics platforms (e.g. Moodle plugins) track learner performance in real time, identifying patterns and predicting at-risk students. While this data primarily informs student support, it also optimizes teacher planning. For example, if analytics reveal that 60% of a class struggles with phrasal verbs, the teacher can adjust upcoming lessons accordingly—without waiting for formal assessments. This represents a shift from reactive to proactive pedagogy, enhancing both efficiency and responsiveness.

Despite its promise, AI integration in ELT is not without risks. Large language models (LLMs) are prone to factual inaccuracies and fabricated content—a phenomenon known as “hallucination” (Ji et al., 2022). An AI-generated text about British culture might invent non-existent traditions; a grammar explanation could contain subtle errors.

Teachers must therefore critically verify all AI outputs, treating them as drafts rather than final products. This verification step, while necessary, partially offsets time savings.

Overreliance on AI may lead to skill atrophy in core teaching competencies—material design, error analysis, curriculum alignment. If teachers delegate too much to AI, they risk becoming “prompt engineers” rather than pedagogical experts. As Karpouzis et al. (2024) caution, “AI should augment, not automate, teacher agency.”

AI-generated content may inadvertently reproduce copyrighted material or biased language. Teachers must ensure compliance with fair use policies and institutional guidelines. Moreover, the commercial nature of many AI platforms (e.g., OpenAI, Google) raises concerns about data privacy and the commodification of education (Brookings, 2023).

Unequal access to AI tools—due to infrastructure, licensing costs, or training—may exacerbate educational inequities. UNESCO (2019) warns that AI must not deepen the “digital divide” between well-resourced and underfunded institutions.

To harness AI’s benefits while mitigating risks, we propose a three-pillar framework for AI-supported optimization in ELT:

1. **Pedagogical Alignment:** AI tools must serve pre-defined learning objectives, not drive them. Every AI-generated resource should be evaluated against curriculum standards and learner needs.

2. **Critical Literacy:** Teachers require training in AI literacy—including prompt engineering, source validation, bias detection, and ethical use. Professional development programs must treat AI as a pedagogical instrument, not just a technical tool.

3. **Human-in-the-Loop Design:** AI should operate within a human-centered workflow. For example, AI drafts a lesson plan → teacher revises for cultural relevance → AI generates differentiated materials → teacher validates accuracy. The teacher remains the ultimate decision-maker.

This approach ensures that AI enhances, rather than undermines, professional autonomy and instructional quality.

6. Conclusion

AI-supported optimization of English language teaching is not a matter of if but how. Grounded in the didactic principles of Babansky and aligned with contemporary cognitive and ethical frameworks, AI offers a powerful means to reduce teacher workload, enhance methodological richness, and personalize instruction. However, its success depends on intentional, critical, and context-sensitive implementation.

The future of ELT lies not in AI replacing teachers, but in teachers empowered by AI—free to innovate, connect, and inspire. As AI continues to evolve, so too must our pedagogical wisdom, ensuring that technology serves humanity, not the reverse. Further research should focus on longitudinal studies of AI’s impact on teacher well-being, the development of open-source educational AI tools, and the creation of national guidelines for ethical AI use in language education.

References:

- 1 Afanasiev, V. G. (1981). *Society: Systemicity, Cognition, and Management*. Moscow: Politizdat.
- 2 Babansky, Y. K. (1982). *Optimization of the Educational Process: Methodological Foundations*. Moscow: Prosveshchenie.
- 3 Bryant, J., Heitz, C., Sanghvi, S., & Wagle, D. (2020). *How artificial intelligence will impact K–12 teachers*. McKinsey & Company.
- 4 Godwin-Jones, R. (2022). Partnering with AI: Intelligent writing assistance and instructed language learning. *Language Learning & Technology*, 26(2), 5–24.
- 5 Ji, Z., Lee, N., Frieske, R., et al. (2022). Survey of hallucination in natural language generation. arXiv:2202.03629.
- 6 Karpouzis, K., Pantazatos, D., Taouki, J., & Meli, K. (2024). Tailoring Education with GenAI: A New Horizon in Lesson Planning. 2024 IEEE EDUCON, 1–10.

7 Rumyantseva, E. E. (2005). New Economic Encyclopedia. Moscow: INFRA-M.

8 UNESCO. (2019). Beijing Consensus on Artificial Intelligence and Education. Paris: UNESCO.

UNIVERSAL DESIGN FOR LEARNING IN TEACHING ENGLISH TO OLDER ADULTS

Yelena Kandalina, c.p.d, assistant professor, Foreign Philology Department, Akhmet Baitursynuly Kostanay Regional University, Kazakhstan

Annotation: This article synthesizes current research on adapting Universal Design for Learning (UDL) strategies specifically for older English language learners (ELLs). Based on analysis of research papers, the findings reveal that older adult English learners benefit significantly from UDL when designers combine multimodal representation, flexible pacing, culturally responsive supports, and accessible technologies. The research emphasizes that effective adaptation requires combining digital storytelling, text-to-speech compatibility, translanguaging approaches, scaffolded tasks, and comprehensive teacher training to address the unique cognitive, sensory, social, and cultural needs of this population.

Key words: Universal Design for Learning (UDL), older learners, English language teaching

In accordance with the World Health Organization, the older adults comprise the group of people who are over 60 years old (Diaz et al., 2021) who undergo changes in their social roles, these people need special social and emotional support from family and community. In Kazakhstan the total number of this population is 13,50%, in Uzbekistan is 9,70% (World Health Organization, n.d.). The percentage is predicted to increase, thus educational institutions should consider this population as stakeholders and influencers and apply specialized pedagogical approaches in serving them.

Older English language learners represent a growing demographic with distinct learning needs that differ significantly from traditional

younger student populations. Universal Design for Learning (UDL), with its emphasis on multiple means of representation, engagement, and expression, offers a promising framework for addressing these diverse needs.

This article examines how UDL principles can be effectively adapted to serve older English language learners, synthesizing research evidence to provide educators with practical strategies, identify key challenges, and recommend best practices for implementation.

Older English language learners bring unique characteristics to the educational environment that influence how UDL strategies should be implemented:

- Cognitive Considerations: age-related changes in processing speed and working memory, different approaches to learning that may favour depth over speed; varied educational backgrounds and learning experience;
- Preference for meaningful, relevant content connected to life experiences;
- Sensory Considerations: potential vision and hearing changes that affect information processing, need for accessible materials and assistive technology compatibility; preference for multiple modalities to compensate for sensory changes;
- Social and Cultural Factors: rich cultural and linguistic backgrounds that can be leveraged as learning assets; different comfort levels with technology and digital learning platforms; varied motivations for language learning (family, personal enrichment).

At its foundation, Universal Design for Learning (UDL) represents a way of thinking. It encompasses a series of principles and beliefs that inform teachers in all their actions. The UDL approach to education reduces obstacles and enhances results for every learner. It starts with the basic recognition that each learner exhibits significant variability. No individual is solely defined by a single characteristic; everyone possesses both strengths and weaknesses. These strengths and weaknesses become evident depending on the task, setting, available resources and tools, and even a learner's emotional state (such as what

kind of day they're experiencing). UDL seeks to adjust the design of the environment and curriculum instead of altering the learner. By anticipating variability among learners and proactively minimizing obstacles to learning, UDL enables all students to participate in challenging and meaningful learning opportunities.

UDL places a strong emphasis on modifying instruction to meet the particular requirements, skills, and learning preferences of senior citizens. According to research, older students appreciate instructional materials and classroom settings that are catered to their interests, life experiences, and cognitive capacities. Nevertheless, a lot of English language programs nowadays fail to take these things into account enough, which results in less productive and occasionally unfriendly learning settings (Słowik-Krogulec, 2019).

Applying the Universal Design for Learning (UDL) framework enhances accessibility and engagement in diverse learning environments by offering flexible pathways for engagement, representation, and expression. In a lesson focused on personal preferences—such as favourite foods, hobbies, or music—each of the three UDL principles can be meaningfully integrated to support varied learner needs.

Principle 1: Multiple Means of Engagement emphasizes fostering interest and motivation. To activate prior knowledge and personal relevance, instructors can begin with a warm-up discussion in which learners share things they enjoy using pictures or tangible objects. This approach not only personalizes the learning experience but also lowers affective filters. Further promoting autonomy, choice-based activities allow learners to select their preferred mode of expression—whether writing, speaking, or drawing—to convey their likes and dislikes. Additionally, structured peer interaction through pair work or small-group discussions cultivates a sense of community, reduces anxiety, and encourages collaborative meaning-making.

Principle 2: Multiple Means of Representation ensures that information is presented in accessible and varied formats. Visual aids—such as labeled images depicting common interests like pets, nature, or food—support comprehension, particularly for visual learners or those

with limited language proficiency. Complementing these visuals, audio recordings of native or fluent speakers modeling sentences like “I like...” provide auditory reinforcement and authentic language input. To scaffold language production, sentence frames (e.g., “I like ____ because ____”) offer linguistic support, enabling learners to construct meaningful and grammatically accurate statements while gradually building confidence and competence.

Principle 3: Multiple Means of Action and Expression empowers learners to demonstrate their understanding in diverse ways. For instance, learners may engage in speaking practice by recording themselves using target language structures, thereby developing oral fluency and self-monitoring skills. Alternatively, a writing task—such as composing a short paragraph or a simple list of preferred items—allows for reflective and structured output. For digitally inclined learners, creative tools and applications can be leveraged to produce multimodal artifacts, such as digital collages or voice notes, which not only accommodate different strengths but also align learning with contemporary communication practices.

Together, these strategies illustrate how UDL principles can be cohesively implemented to create an inclusive, responsive, and learner-centered instructional design that honours individual differences while advancing language and social development.

Key factors for effective UDL implementation include tailored materials, learner involvement. These have the following impact on older adult learners: Increases motivation and learning efficiency, enhances engagement and satisfaction, supports diverse abilities and reduces anxiety, reduces age-related barriers (Słowik-Krogulec, 2019; Delaney & Hata, 2020, Kakamad et al., 2021)

The research evidence clearly demonstrates that Universal Design for Learning can be effectively adapted to serve older English language learners when implementation is thoughtful, comprehensive, and responsive to this population's unique needs. Success requires combining UDL principles with culturally responsive pedagogy,

accessible technology, flexible pacing, and comprehensive educator training.

Key success factors include:

- Multimodal approaches that provide multiple ways to access and process information
- Accessibility integration that ensures all learners can effectively use learning materials and technologies
- Cultural responsiveness that validates and builds upon learners' linguistic and cultural assets
- Flexible implementation that accommodates diverse learning paces and life circumstances
- Comprehensive support for both learners and educators throughout the implementation process

Educational institutions serving older English language learners have an opportunity to create more inclusive, effective learning environments by systematically implementing UDL principles. The research provides a clear roadmap for this implementation, emphasizing the importance of starting with accessibility, building educator capacity, and maintaining a learner-centered approach throughout the process.

As the population of older English language learners continues to grow, institutions that proactively adapt their approaches using UDL principles will be better positioned to serve this important population effectively and equitably.

References:

1. Diaz, T. et al. Дайаз, Т., Стронг, К. Л., Као, Б., Гутхолд, Р., Моран, А. С., Моллер, А. Б., ... Банерджи, А. A call for standardised age-disaggregated health data [Призыв к стандартизированным возрастно-дезагрегированным данным о здоровье] // The Lancet Healthy Longevity. – 2021. – Vol. 2, № 7. – P. e436–e443. – DOI: [https://doi.org/10.1016/S2666-7568\(21\)00115-X](https://doi.org/10.1016/S2666-7568(21)00115-X).

2. Kakamad, K., Babakr, Z., Mohamedami, P. Какамад, К., Бабакр, З., Мохамедами, П. Applying Universal Design for Learning to Center for English as a Second Language [Применение

Универсального дизайна для обучения в Центре английского языка как второго] // Education Quarterly Reviews. – 2021. – Vol. 4, № 2. – P. 459-468. – DOI: <https://doi.org/10.31014/aior.1993.04.02.290>.

3. Delaney, T., Hata, M. Делани, Т., Хата, М. Universal Design for Learning in Assessment: Supporting ELLs with Learning Disabilities [Универсальный дизайн для обучения в оценке: Поддержка изучающих английский язык с ограниченными возможностями обучения] // Latin American Journal of Content & Language Integrated Learning. – 2020. – Vol. 13, № 1. – P. 127-148. – DOI: <https://doi.org/10.5294/laclil.2020.13.1.5>.

4. Słowik-Krogulec, A. Словик-Крогулец, А. Developing efficient foreign language classroom environment for older adult learners [Разработка эффективной среды для изучения иностранного языка для пожилых учащихся] // Journal of Education Culture and Society. – 2019. – Vol. 10, № 2. – P. 189-200. – DOI: <https://doi.org/10.15503/jecs20192.189.200>.

5. Texthelp. The origins of UDL [Истоки Универсального дизайна для обучения]. – URL: <https://www.texthelp.com/resources/universal-design-for-learning/origins-of-udl/> (дата обращения: 07.10.2025).

6. World Health Organization. Всемирная организация здравоохранения. Percentage of total population aged 60 years or over [Процент общего населения в возрасте 60 лет и старше]. – URL: <https://platform.who.int/data/maternal-newborn-child-adolescent-ageing/indicator-explorer-new/mca/percentage-of-total-population-aged-60-years-or-over> (дата обращения: 14.10.2025).

TYPES OF FORMATIVE ASSESSMENT

Kim Svetlana Terentevna

Urgench State University named atfter Abu Rayhon Biruni, Teacher

Annotation: Formative assessments are particularly valuable for measuring how students are progressing toward learning goals because the results of the assessment give both the teacher and the student immediate feedback on what to do next.

Key words: assessment, instruction, observations, furnish, student

When incorporated into classroom practice, the formative assessment process provides information needed to adjust teaching and learning while they are still happening. The process serves as practice for the student and a check for understanding during the learning process. The formative assessment process guides teachers in making decisions about future instruction. Here are a few examples that may be used in the classroom during the formative assessment process to collect evidence of student learning.

Observations

The more we know about students, the more we can help them. Observations, sometimes called kid watching, can help teachers determine what students do and do not know. There are several instruments and techniques that teachers can use to record useful data about student learning. Here are a few:

Anecdotal Notes: These are short notes written during a lesson as students work in groups or individually, or after the lesson is complete. The teacher should reflect on a specific aspect of the learning (sorts geometric shapes correctly) and make notes on the student's progress toward mastery of that learning target. The teacher can create a form to organize these notes so that they can easily be used for adjusting instruction based on student needs.

Anecdotal Notebook: The teacher may wish to keep a notebook of the individual observation forms or a notebook divided into sections for the individual students. With this method, all of the observations on an

individual student are together and can furnish a picture of student learning over time.

Anecdotal Note Cards: The teacher can create a file folder with 5" x 7" note cards for each student. See Observation Folder. This folder is handy for middle and high school teachers because it provides a convenient way to record observations on students in a variety of classes.

Labels or Sticky Notes: Teachers can carry a clipboard with a sheet of labels or a pad of sticky notes and make observations as they circulate throughout the classroom. After the class, the labels or sticky notes can be placed in the observation notebook in the appropriate student's section.

Whatever the method used to record observations on students' learning, the import thing is to use the data collected to adjust instruction to meet student needs.

Questioning

Asking better questions affords students an opportunity for deeper thinking and provides teachers with significant insight into the degree and depth of student understanding. Questions of this nature engage students in classroom dialogue that expands student learning. Questions should go beyond the typical factual questions requiring recall of facts or numbers. Paul Black, a noted authority on formative assessment, suggests that "more effort has to be spent in framing questions that are worth asking: that is, questions which explore issues that are critical to the development of students' understanding." (Black et al., 2003)

Exit/Admit Slips

Exit Slips are written responses to questions the teacher poses at the end of a lesson or a class to assess student understanding of key concepts. They should take no more than 5 minutes to complete and are taken up as students leave the classroom. The teacher can quickly determine which students have it, which ones need a little help, and which ones are going to require much more instruction on the concept. By assessing the responses on the Exit Slips the teacher can better adjust

the instruction in order to accommodate students' needs for the next class.

Admit slips are exactly like Exit Slips, but they are done prior to or at the beginning of the class. Students may be asked to reflect on their understanding of their previous night's homework, or they may reflect on the previous day's lesson if the question required a longer response time. Exit and Admit Slips can be used in all classes to integrate written communication into the content area.

Learning/Response Logs

Learning Logs are used for students' reflections on the material they are learning. This type of journal is in common use among scientists and engineers. In the log, students record the process they go through in learning something new, and any questions they may need to have clarified. This allows students to make connections to what they have learned, set goals, and reflect upon their learning process. The act of writing about thinking helps students become deeper thinkers and better writers. Teachers and students can use Learning Logs during the formative assessment process, as students record what they are learning and the questions they still have, and teachers monitor student progress toward mastery of the learning targets in their log entries and adjust instruction to meet student needs. By reading student logs and delivering descriptive feedback on what the student is doing well and suggestions for improvement, the teacher can make the Learning Log a powerful tool for learning.

Response Logs are a good way to examine student thinking. They are most often connected with response to literature, but they may be used in any content area. They offer students a place to respond personally, to ask questions, to predict, to reflect, to collect vocabulary and to compose their thoughts about text. Teachers may use Response Logs as formative assessment during the learning process.

Practice Presentations

Just as in sports, practice before a classroom presentation is vital (5). Through practice and peer review, students can improve their presentation skills and the content of the presentation itself. The

practice presentation should take place a few days before the final presentation due date. Students run through their presentations with the audience, their peers, evaluating the performance based on the previously established rubric criteria. An easy way for students to furnish feedback is through a T Chart. Students use the left column of the chart to comment on the positive aspects of the presentation, and they use the right columns to suggest changes that the presenter might make to improve the quality of the presentation. By listening to both the practice and final presentations the teacher can easily gauge the level of student understanding of critical concepts and adjust instruction to address any misconceptions.

Visual Representations

There are several forms of visual representation, or nonlinguistic representation, but one that offers assessment data for the teacher is the use of drawing. Graphic organizers can be used as visual representations of concepts in the content areas. Many of the graphic organizers contain a section where the student is expected to illustrate his/her idea of the concept. The Mind Map requires that students use drawings, photos or pictures from a magazine to represent a specific concept. The Verbal and Visual Word Association (VVWA) asks students to illustrate a vocabulary term. Both of these offer the teacher a quick way of assessing student depth of understanding regarding a specific concept and the ability to adjust instruction immediately to address student needs.

Kinesthetic Assessments

These examples of the formative assessment process require students to incorporate movement to demonstrate their understanding of a topic or concept (4). Although usually connected with the Arts (dance, playing a musical piece) or physical education (dribbling a basketball, serving a volleyball), kinesthetic assessments can be used in the core content classrooms to furnish teachers with insight into their students' understandings and misconceptions concerning a concept. Kinesthetic assessments are a good way to add movement in the

classroom and allow teachers to determine the depth of student learning to inform their instructional decisions.

Individual Whiteboards

Individual slates or whiteboards are a great way to hold all students in the class accountable for the work. They actively involve students in the learning and are a terrific tool in the formative assessment process because they give the teacher immediate information about student learning. When students complete their work and hold their whiteboard up, the teacher can quickly determine who is understanding and who needs help and adjust his/her instruction accordingly. Individual whiteboards are easy to make from melamine or tile board which are usually carried at a local home supply store.

Laundry Day

Laundry Day is a strategy in the formative assessment process mentioned by Cassandra Erkens in her article entitled "Scenarios on the Use of Formative Classroom Assessment" (2007). This is a strategy where students evaluate their own learning in preparation for a chapter or unit test. They group themselves in the classroom around four different kinds of laundry detergent: Tide, Gain, Bold and Cheer. In their chosen corner they will work on activities to enrich or improve their understanding of the required content. The teacher can readily assess the students' level of understanding of the basic concepts covered in the unit or chapter. The teacher provides support as needed, as well as help being provided by students who are sure they have mastered the content. None of the work generated during this time counts as a grade, but students are scaffolded to increase their chances of success on the upcoming test.

Four Corners

Four Corners is a quick strategy that can be used effectively in the formative assessment process for gauging student understanding. It can engage students in conversations about controversial topics. The four corners of the classroom can be labeled as Strongly Agree, Agree, Disagree, and Strongly Disagree. Present students with a statement, like "All students should wear uniforms to school," and have them move to

the corner that expresses their opinion. Students could then discuss why they feel the way they do. The teacher can listen to student discussions and determine who has information to support their opinion and who does not. Another way to use Four Corners is associated with multiple choice quizzes. Label the corners of the classroom as A, B, C and D. Students respond to a teacher-created question by choosing the answer they feel is correct. They must be able to give a reason for their answer.

Constructive Quizzes

Periodic quizzes can be used during the formative assessment process to monitor student learning and adjust instruction during a lesson or unit. Constructive quizzes will not only furnish teachers with feedback on their students, but they serve to help students evaluate their own learning. (7) The process is outlined in the document below. By using quizzes to furnish students with immediate feedback, the teacher can quickly determine the status of each student in relation to the learning targets, and students can learn more during the discussions that immediately follow the quizzes, instead of having to wait until the next day to see the results of the assessment in the form of a meaningless grade on the top of a paper. The teacher should use the results of these quizzes to adjust instruction immediately based on student outcomes.

Appointment Clock

The Appointment Clock (6) is a simple strategy in the formative assessment process that can be embedded within a lesson. The teacher directs students to find three people with whom to schedule appointments at the quarter hour, the half hour, and the 45-minute mark. The teacher begins the lesson and provides information to move students to higher-order thinking. The teacher determines the stopping point and asks students to meet with their quarter hour appointment to discuss their thinking about a couple of questions the teacher has posed. The teacher walks around and listens to the conversations taking place between partners, noting any misconceptions or misunderstandings. The teacher uses this information to adjust instruction by redirecting the next segment of the lesson. Students meet with their half hour appointment and the teacher conducts the same informal observation

and adjusts the third section of the lesson. Students continue this process until the lesson is complete. By structuring a lesson in the manner, the teacher is able to determine the current level of understanding for the class and for individual students, and make immediate adjustments to instruction to assist students in their learning.

What do class discussions, quick writes, reader response journals, quizzes, and writing conferences all have in common? They are all examples of the wide range of classroom-based activities that teachers use to measure how well their students are learning.

References

1. https://en.wikipedia.org/wiki/Formative_assessment
2. <https://www.teachingenglish.org.uk/article/formative-assessment>
3. Formative Assessment: Helping Students Grow (The Council Chronicle, March 2007) by Deb Aronson
4. <https://ahaslides.com/blog/kinesthetic-learner/>
5. <https://seetefl.com/ppp-tefl-teaching-methodology/>
6. <https://www.pinterest.com/ideas/appointment-clock/955689841199/>
7. <https://prezi.com/kiegbzwy5ljg/constructive-quizzes/>

NEMIS TILI DARSLARIDA QO‘SHIQLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI VA SAMARASI

Iskandarova M. R.

*Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti,
o‘qituvchi*

Annotation. This article highlights the importance of using songs in German language lessons. Songs are described as an effective tool for developing the four main language skills (listening, reading, writing, and speaking), improving pronunciation, and mastering grammar. Music brings creativity, motivation, and both cultural and emotional richness into the classroom. The article presents methods for developing language skills through songs, a list of recommended songs, and useful online resources. Additionally, it explores how music can enhance

students' communication, collaboration, and creative thinking skills, as well as how technology can be integrated and project-based activities can be implemented.

Qo'shiqlar nemis tilini o'rganishda samarali vositadir. Ular haqiqiy til materiallari sifatida to'rt asosiy ko'nikmani (tinglash, o'qish, yozish, gapirish) rivojlantiradi, talaffuzni yaxshilaydi va tilshunoslikni o'rgatadi. Darsga ijodiy va motivatsion yondashuv olib kiradi, hissiy va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradi, hamda talabalarni faolroq ishtirok etishga undaydi. Qo'shiqlar auditoriyadagi diqqat yetishmovchiligi, zerikish va tashvishlarni kamaytirishda ham foydalidir. Musiqa har qanday yoshdagi o'rganuvchilar uchun qiziqarli bo'lib, u til madaniyatining ajralmas qismi hisoblanadi. Internet orqali qo'shiqlardan keng foydalanish mumkin, bu esa ularni o'qituvchilar va talabalar uchun yanada qulaylik yaratadi. Tajriba almashish va resurslar bilan boyitish orqali qo'shiqlardan foydalanishga bo'lgan motivatsiya oshadi.

Nemis tili darslarida qo'shiqlardan foydalanish uchun tavsiya etiladigan qo'shiqlar va manbalar:

Mashhur va tavsiya etiladigan qo'shiqlar:

1. **"1, 2, Polizei"** – 1 dan 10 gacha bo'lgan raqamlarni o'rganish uchun qulay va qiziqarli.

2. **"MfG" – Die Fantastischen Vier** – Alifbo va qisqartmalarni mashq qilish uchun ideal rap janridagi qo'shiq.

3. **"The Beatles"ning nemischa versiyalari:** *"Sie liebt dich"* (U sizni sevadi) *"Komm, gib mir deine Hand"* (Keling, menga qo'lingizni bering)– Shaxs olmoshlari va holatlar (ayblovchi, qo'shimcha)ni mashq qilish uchun foydali.

4. **"Durch den Monsun" – Tokio Hotel**– Predloglar va ularning kontekstda ishlatilishini o'rganish uchun.

5. **"Deutschland" – Prinzen** – Tematik va mintaqaviy jihatdan muhim qo'shiq; madaniyat kunlari uchun juda mos.

6. **Tim Toupet – "Fliegerlied"** – Kichik yoshdagi o'quvchilar uchun mos va harakat bilan uyg'un qo'shiq.

3. Die Toten Hosen – “Tage wie diese” – Tinglovchilarni ruhlantiruvchi pank-rok qo‘shig‘i, madaniy va motivatsion tadbirlar uchun mos.

4. Culcha Candela – “Ey DJ” yoki boshqa hitlar – Ko‘p zamonaviy, yoshlar orasida mashhur qo‘shiqlarni taklif etadi.

Nemis tili darslarida qo‘shiqlardan foydalanish – imkoniyatlar va uslublar.

1. Til ko‘nikmalarini rivojlantirishda qo‘shiqlardan foydalanish:

Tinglab tushunishni o‘rganish (Eshitish idroki).

Matndagi bo‘shliqlarni to‘ldirish, qatorlar yoki bandlarni tartibga solish, noto‘g‘ri so‘zlarni topish va tuzatish, kalit so‘zlarni ajratish yoki ularni necha marta ishlatilganini sanash, qo‘shiq asosida eshitilganini yozib berish

O‘qib tushunishni mashq qilish: Qo‘shiq matni asosida topshiriqlar yaratish (test, savol-javob, viktorina), matndan gipotezalar chiqarish (mavzu, syujet, motivlar), rezyume, jadval, diagramma yoki tarmoq chizish, qo‘shiq va rasm/matnni solishtirish, qo‘shiq matnidan lug‘at tuzish

Og‘zaki nutqni rivojlantirish:

Qo‘shiq haqida suhbat yoki bahs tashkil qilish, rolli o‘yinlar, parodiyalar, mini-spektakllar, qo‘shiqdan ilhomlanib improvizatsiya yoki ssenariy yaratish, mavzu bo‘yicha fikr almashish va til o‘rganish motivatsiyasini oshirish

2. Musiqa orqali madaniy, hissiy va kommunikativ faoliyatni rivojlantirish.

Musiqani tavsiflash va ifodalash: Sifatlar, fe‘llar orqali musiqa, ritm, ohang, tembr, ovoz haqida gapirish, musiqa uyg‘otgan hissiyotlarni nomlash va ta‘riflash (masalan: quvonchli, g‘amgin, ilhomlantiruvchi), musiqa asboblarini tanish va tavsiflash.

Ijodiy fikrlash va yozuv faoliyati: She‘rlar, mini-matnlar, qo‘shiq sarlavhalari yozish, o‘z qo‘shig‘ini yaratish yoki mavjud qo‘shiqni qayta yozish, qo‘shiqdagi qahramon, voqea, vaziyat haqida fantaziya qilish.

3. Hamkorlikda va guruhlarda ishlash: Qo‘shiq asosida rolli o‘yinlar, muhokamalar, sahnalar tashkil qilish, fon musiqasi ostida

guruhli ishlash (ijodiy yozuv, plakat, loyiha),mini-teatr, sahna ko‘rinishlari, xoreografiya tayyorlash,guruh bo‘lib qo‘shiq ijro etish, xor tashkil qilish.

4. Texnologiya va multimedia imkoniyatlaridan foydalanish:

YouTube da karaoke/lirik versiyalarni tinglab, matn asosida topshiriqlar bajarish,musiqa videolarini tomosha qilish va tahlil qilish (matn-bild-moslik),internet orqali qo‘shiqlar qidirish, musiqachilar haqida ma’lumot izlash,audio-immersion: o‘quvchilar uchun audio fayllar to‘plami yaratish

5. Grammatika va lug‘at ustida ishlash:

Shaxs olmoshlari, fe‘llar, sifatlar, bog‘lovchilarni almashtirish, sinonim/antonimlarni topish, so‘z birikmalarini tushuntirish,tinish belgilarini qo‘yish, imlo, tarjima mashqlari,semantik guruhlar va aql xaritalari yaratish.

6. O‘yinlar va interaktiv usullar:

Qo‘shiq qatorlarini aralashtirib, o‘quvchilar bilan tartiblash o‘yini,mini-dialoglar, pantomima, rolli sahnalar asosida ijro,lirik topshiriqlar bilan teatr yoki musiqiy shou.

Xulosa

Qo‘shiqlardan foydalanish nemis tili darslarini: **jonlantiradi,motivatsiyani oshiradi,his-tuyg‘ularga ta’sir qiladi,ijodkorlikni rag‘batlantiradi va madaniyatlararo o‘rganishni qo‘llab-quvvatlaydi.**

Bu yondashuv madaniyatni anglash orqali faqat grammatikani emas, balki **to‘liq o‘rganish tajribasini** beradi — tinglash, o‘qish, yozish, gapirish, ijod qilish, his qilish, fikr yuritish va hakoza.

Foydali onlayn manbalar:

1. www.youtube.com

– Qo‘shiqlarning *lirik, karaoke* va *klip* versiyalarini topish uchun asosiy platforma.

– Darslarda interaktiv qo‘llanishi uchun juda mos.

2. **www.stepintogerman.org** – *Gyote Instituti tomonidan qo‘llab-quvvatlanadi*

3.– Qo‘shiqlar asosida ishchi varaqlar, interaktiv topshiriqlar va musiqiy videolarni taqdim etadi.

– San’atkorlar, madaniyat va tilni birlashtirgan noyob ta’limiy manba.

4. **Specht (2012) materiallari** – Maxsus didaktik qo‘shiqlardan foydalanish uchun tavsiya etiladi.

– Qo‘shiqlarning ta’limiy maqsadlarga moslashtirilgan versiyalarini taklif etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Büchner, Holm (2009), *Schon mal gehört?* Klett- Verlag, Stuttgart.

2. Esa, Mohamed (2013), *Wise Guys: Die Lieder der Band im Unterricht* DaF, Cornelsen Verlag, Berlin.

3. Specht, Franz (2012), *Zwischendurch mal Lieder*, Hueber Verlag, Ismaning

4. Wicke, Rainer E. (2013), *Musik und Kunst im Unterricht Deutsch als Fremdsprache*, Cornelsen Verlag, Berlin.

5. Charlott Falkenhagen & Laurenz Volkmann, *Musik im Fremdsprachenunterricht* Narr Studienbücher (Taschenbuch), 2019

6. Jürgen Baurmann, Tilman von Brand, Wolfgang Menzel, Kaspar H. Spinner, *Methoden im Deutschunterricht: Exemplarische Lernwege für die Sekundarstufe I + II*, Kallmeyer (Taschenbuch), 2015

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EDUCATION: REVOLUTIONIZING TEACHING AND LEARNING

Sarsenova A.M.

Senior Lecturer, A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute

Panchenko D.V.

3rd-year Student, A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute

In the modern era of rapid digital transformation, artificial intelligence (AI) has become one of the most influential technologies shaping the world of education. Its impact is particularly profound in secondary schools, where students face increasing academic demands, university preparation, and career planning challenges. AI has the potential to transform teaching and learning by making education more personalized, efficient, and focused on developing critical 21st-century skills.

Secondary school students are a unique group. They deal with demanding curricula, independent study, and high-stakes exams, while teachers strive to provide support within limited time and resources. In this context, AI acts as an intelligent assistant that benefits both students and teachers by adapting learning to individual needs and automating routine processes.

Imagine a student preparing for final exams in mathematics. Using an adaptive AI-driven platform, similar to Coursera's recommendation system or Khan Academy's personalized tutoring, the platform analyzes the student's progress, identifies weak areas (for example, in calculus), and adjusts the content accordingly. It provides targeted exercises, explanatory videos, and additional practice questions at the right level of difficulty. This ensures the student learns efficiently, fills knowledge gaps, and builds confidence.

Research shows that students using personalized AI dashboards report a 23% increase in confidence in mastering complex subjects (SQ Magazine, 2025). Without AI, students often follow the same pace and curriculum, regardless of their individual learning needs. With AI, learning becomes dynamic and adaptive.

Consider a secondary school student writing an essay for history class. AI tools integrated into platforms like Quizlet or Grammarly can analyze the text and provide instant feedback: identify weak arguments, suggest stronger evidence, or point out stylistic inconsistencies. This kind of immediate, specific feedback improves writing quality and helps students develop analytical thinking. Teachers, in turn, save time on routine grading and can focus on deeper intellectual discussions and creativity.

According to TechKV (2024), 53% of teachers already use AI-based grading assistance tools, saving over 13 hours per week.

AI also supports students during exam preparation. Intelligent systems can generate adaptive tests, highlight areas for improvement, and simulate real exam conditions. Students see clear progress indicators, which reduce anxiety and improve motivation. Studies show that secondary school students who spend at least three hours per day using AI-powered learning platforms report significantly better exam readiness and time management (eSchool News, 2024).

AI does not replace teachers; it empowers them. By automating administrative tasks—grading, scheduling, and generating progress reports—AI allows teachers to dedicate more time to what matters most: developing students’ creativity, critical thinking, and problem-solving abilities. These are skills that no algorithm can replicate.

According to SQ Magazine (2025), AI tools save teachers an average of 13.2 hours per week, which they can reinvest in mentoring and personalized instruction.

AI also assists students in career planning. A student interested in bioengineering, for example, can input their interests into an AI platform that recommends relevant courses, projects, and online resources, and helps create a personalized portfolio. AI-driven career advisors help students connect school learning with real-world goals, making education more purposeful and future-oriented.

The benefits of integrating AI into secondary school education are numerous:

1. Personalization: Tailored learning experiences that match each student's pace, knowledge, and interests.

2. Efficiency: Less time wasted on already-mastered material; more focus on challenging concepts.

3. Motivation: Visible progress increases engagement and reduces stress.

4. 21st-century skills: Teachers can focus on creativity, collaboration, and critical thinking.

5. Data-driven insights: Schools can monitor learning trends and intervene early to support struggling students.

Statistics illustrate the scale of this transformation. The global AI-in-education market is projected to reach \$32.7 billion by 2025 (SQ Magazine). Over 42% of K-12 students in the U.S. now use AI tools daily. Moreover, 83% of K-12 teachers report using generative AI tools to enhance teaching (NEA, 2024). These figures confirm that AI is no longer an experiment—it is a reality.

Despite its advantages, AI integration raises several challenges. Students might become over-reliant on AI tools, reducing independent problem-solving skills. Some studies warn that excessive AI use can make students “faster but shallower” thinkers (Business Insider, 2025). Furthermore, data privacy is a critical concern: nearly 70% of parents oppose sharing student data with AI platforms (Times of India, 2025). To overcome these challenges, schools must establish clear policies, train teachers, and ensure responsible AI use.

For AI to truly revolutionize education, it must be implemented thoughtfully:

Begin with pilot programs and collect student feedback.

Develop clear AI use policies for academic integrity.

- Provide teacher training on AI literacy.

- Integrate AI as a tool within broader pedagogical goals, not as a replacement for human teaching.

- Ensure equitable access to AI resources for all students.

Artificial intelligence is transforming secondary school education into a more adaptive, data-driven, and human-centered experience. It

personalizes learning, empowers teachers, and prepares students not just for exams, but for real life. If implemented wisely, AI can turn secondary schools into environments where learning is deeper, more engaging, and future-oriented. The future classroom will be one where teachers and AI collaborate—where technology amplifies human potential rather than replaces it.

References:

1. College Board. (2025). New research: Majority of high school students use generative AI for schoolwork.
2. eSchool News. (2024, August 30). The state of AI: Who is leading AI adoption?
3. National Education Association (NEA). (2024). Artificial intelligence in education: Current state and perspectives.
4. SQ Magazine. (2025). AI in education statistics: Growth, adoption, and confidence.
5. TechKV. (2024). AI in education: How teachers use artificial intelligence for grading and feedback.
6. Times of India. (2025). AI in K–12 schools: Reports show nearly 70% of parents oppose sharing student data with AI.
7. Business Insider. (2025, October). Oxford warns AI is making teens faster but shallower thinkers.
8. UNESCO. (2024). Artificial intelligence and education: Guidance for policy-makers. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
9. World Economic Forum. (2024). Education 4.0: The future of learning and teaching in the age of AI. Geneva: WEF Publications.
10. Brookings Institution. (2024). The role of artificial intelligence in reshaping secondary education. Washington, D.C.: Brookings Press.

ZAMONAVIY VA CHOG'ISHTIRMA TILSHUNOSLIKNING DOLZARB MASALALARI

<i>Imyaminova Sh.</i> Nemis tilidagi frazeologizmlarda sinonimlik xususiyatlari	3
<i>Jumaniyazov A.</i> Soʻz va nom ruhning inʼikosimi?.....	13
<i>Жабаева С.С.</i> Этнокультурная семантика языковых знаков.....	25
<i>Jumaniyazov A., Polvanova N.M.</i> Oʻzbek tilida qoʻshma soʻzlar orfografiyasi.....	32
<i>Jumaniyozov Z.O.</i> “Mirza” soʻzi diplomatik termin sifatida.....	40
<i>Ermetova J.I.</i> Ingliz tilidagi onlayn matnlarda (forumlar va bloglarda) ishlatiladigan slash / — qiya chiziqning semantik va funksional xususiyatlari.....	46
<i>Омарбекова А.К.</i> Актуальные вопросы сопоставительной фразеологии	51
<i>Rakhimova G.Y.</i> The peculiarities of lingocultural terms in languages	55
<i>Saparbayeva G.M.</i> Comparative analysis of lexical and semantic aspects in indo-european and turkic languages.....	60
<i>Rakhimova Sh.Sh. Egamberganova G.X.</i> A comparative study of bahuvrihi compounds in english and uzbek.....	67
<i>Xudoyberganov R.Y. Otamuratova N.</i> Oʻzbek tilshunosligida tibbiyot terminologiyasining oʻrganilishi tarixiga doir (XIX asrgacha boʻlgan davr).....	72
<i>Marimbayeva S.U.</i> Ingliz va oʻzbek tillarida vaqtni ifodalashda takror soʻzlar orqali ifodalanishi.....	77
<i>Yusupova M.U.</i> The role of numbers in linguistics: a comparative study of the uzbek and english language.....	80
<i>Абидова Р.Х.</i> Коммуникативные стратегии выражения благодарности в английском и узбекском языках.....	84
<i>Bahodirova F.B.</i> Rasmiy va norasmiy muloqotning pragmalingvistik tahlili.....	89
<i>Bekjanova Z.I.</i> Fransuz tilida mumkinlikni ifodalovchi modal feʼllarning semantik tahlili.....	92

Ozatova N.Q. Paronimlarning fonologik-fonetik asoslari (o‘zbek va nemis tillari misolida).....	95
Davletova Sh.B. Kiritmalarning gap strukturasiga kiritilish o‘rni.....	99
Kushmanov J.B. Turli tizimli tillarda frazeologik birliklarning gender stereotiplari.....	103
Юсупова Т.Э. Целебные растения и значение их названий.....	106
Saidova M.N. Les relations entre le sens denotatif et le sens significatif dans les mots abstraits.....	113
Bekmanova S. Language policy, cultural identity, and the potential erosion of flora-based pragmatics: a sociolinguistic case study in Uzbekistan.....	117
Xudaybergenova G.Sh. Ingliz va o‘zbek tillarida umuminsoniy qadriyatlar va milliy madaniyatga xos ishbilarmonlik paremiyalari...	121
Yo‘ldosheva Ch.O. Ingliz tilidagi idiomalar korpus asosida o‘rganilishi va lingvistik tahlili.....	126
Xudoyberganov Y.I., Xo‘jayeva Z.X. O‘zbek va fransuz tillaridagi yaxshilik va yomonlikni ifodalovchi maqollarning lingvokulturologik xususiyatlari.....	129
Kutlimuratov U. Sh. Tilshunoslikda izohlovchi valentligi.....	134
Матчанов М.Р. Из истории изучения однородных членов предложения.....	137
Sarayeva B.Sh. Gapning semantik qurilishi: uni bo‘laklarga ajratish aspektlari.....	140
Kalandarov A.R. O‘zbekcha va inglizcha sintaktik tuzilmalarning chog‘ishtirma tahlili.....	143
Xayitbayev O.Sh. Ingliz va o‘zbek tillarida kvalifikativlik kategoriyasi.....	147
Sattibayeva S.J. Yorkshayer dialektiga xos leksikaning semantik xususiyatlari.....	150
Kurbaniyazov R. The role of nomination in the development of sports terminology.....	153
Pulatova M.A. Ingliz va o‘zbek tilidagi atoqli otlar.....	158
Atadjanova M.A. Yumoristik diskurs lingvistik tadqiqot obyekti sifatida.....	163

Sultanova U.M. Polysemy in traditional linguistics and difference between homonyms.....	167
Quramboyeva M.I. Nemis va o‘zbek tillarida xunuklikni ifodalovchi sifatlar.....	171
Сурмилова Е.А. Роль фонологического сходства в трудности скороговорки.....	175
Anvarova S.Sh. Sotsiolingvistikada gender munosabatlari.....	180
Matyakubov Z.M. Siyosiy to‘g‘rilikning lingvistik, pragmatik va madaniy o‘lchovlarda tadqiqi.....	184
Машиарипова В.С. Сравнительное исследование паралингвистических средств в описании персонажей в английских и русских художественных текстах.....	190
Rustamova B.X. O‘zbek va nemis tillarida oliy ta‘lim leksikasining qiyosiy-semantik tahlili.....	194
Usmanova Z.I. The structural analysis of uzbek theatre terminology.....	199
Рузметова О.А. Синтаксико-деривационные особенности математических терминов в английском и узбекском языках.....	203
Narmetova Z. A. Globallashuv sharoitida ingliz tili va madaniyat o‘zaro ta‘sirining lingvistik aspektlari.....	207
Klicheva N.A. Ingliz va o‘zbek tillarida vaqt noaniqligini ifodalovchi so‘z turkumlarining qiyosiy tahlili.....	213
Saparova I.P. Ingliz, o‘zbek va rus maqollarida “boylik” konseptining lingvomadaniy va chog‘ishtirma tahlili.....	217
Adambaeva F.R. The emergence and development of english neologisms in the field of biotechnology.....	220
Sadullayeva Sh.B. Qisqartmalar: biznes va diplomatik yozishmalarda abbreviaturalarning ahamiyati.....	224
Ro‘zimova N.E. Ingliz va o‘zbek tillarida dasturxon nutqining lingvomadaniy va pragmatik xususiyatlari.....	228
Rustamova M.R. The concept of "birds" in the phraseological landscape (based on english materials).....	231
Raximova M.S. Hayvon va o‘simlik nomlari ishtirokidagi paremiyalarda ekologik g‘oyalarni ochib berish.....	235

Kurbanova Z.X. Ingliz va o‘zbek tillarida epitetlarning sintaktik tahlili.....	240
Nurmetova S.R. Ingliz-o‘zbek gazetalari reklamasida lingvomadaniy farqlar, pragmatik yondashuv.....	244
Rakhimova G.Y., Yusupova F. Proverbs about natural phenomena and their comparative study.....	248
Rakhimova G.Y., Bobojonova D. Sh. Exploring the themes and stylistic features in lord byron's poetry.....	253
Джуманиязова Л.С. Этнолингвистические аспекты веры и традиций.....	259
Jumabayeva A.S. Kontrakt so‘zining leksik-semantik xususiyatlar...	262
Baxtiyorova Sh.A. Ingliz va o‘zbek tillarida fe‘l mayllari klassifikatsiyasi va ularning chog‘ishtirma tahlili.....	267
Madrimova Z.G‘. Oziq-ovqat pragmatonimlarini yaratishda uslubiy tamoyilning ahamiyati.....	272
Bekchanova H.D. The representation of the concept of expressivity in artistic literature through proper names.....	277
Matmurodov X.A. Ingliz tilidagi tarkibida rang komponentlari mavjud bo‘lgan inson hissiyotini ifodalovchi idiomalar.....	281
Madrahimova M.Sh. Lingvopragmatikaning antropotsentrik tadqiqotdagi o‘rni.....	285
Matnazarova X.S. Ingliz va o‘zbek tillarida diskursga pragmalingvistik yondashuvlar.....	290
Мамаризоев И.И. Метафора как средство когнитивной и экспрессивной репрезентации во французском спортивном дискурсе.....	294
Мамаризоев И.И. Метафора во французском языке: классификация, функции и литературные примеры.....	298
Raximova G.Z. Tilshunoslikda “inson ruhiy holati” tushunchasi tadqiqi.....	303
Nurjanova K., Rustamova R.R., Jumaniyazova D.A. Nemis va o‘zbek tillarida maqollarning o‘rganilish tarixi.....	307
Karimova Z.U. Ingliz tilida dushmanlik konseptining ifodalanishi...	310

<i>Sultanova J.D.</i> O‘zbek xalq ertaklaridagi arxaik, diniy va xalqona leksikaning lingvomadaniy xususiyatlari.....	314
<i>Rakhmanova S.M.</i> Linguistic adaptation of english loanwords in the korean language.....	319
<i>Atadjanova M.I.</i> Ingliz va o‘zbek tillarida o‘rin, holat va payt ravishlari graduonimiyasining allomorf va izomorf xususiyatlari.....	322
<i>Urazmetov R.Y.</i> Ingliz badiiy asarlarida sarlavha sifatida qo‘llaniladigan frazeologik birliklarning bajaradigan vazifasi.....	326
<i>Khalbayeva M., Rahimova G.Y.</i> Review of 'metaphors we live by' by george lakoff and mark johnson.....	330
<i>Sapayeva F.N.</i> Ingliz va o‘zbek tillarida mifonim komponentli frazeologizmlar.....	335
<i>Atasheva G.M.</i> Fransuz tilidagi son tarkibli ayrim frazeologizmlar xususida.....	339
<i>Jumaniyazov A., Yusubova Ch.M.</i> Predikativ metonimiyalar.....	342

QIYOSIY ADABIYOTSHUNOSLIKNING MUAMMOLARI

<i>Abdullayeva R.</i> Sharq va g‘arb: Navoiy va Gyote hayotida mushtarak nuqtalar.....	355
<i>Babaniyozova O.A.</i> Rudiger safranskiy va theodore ziolkovskiy tadqiqotlari asosida hermann hesse ijodining qiyosiy tahlili.....	369
<i>Sapayeva B.R.</i> Turkiy xalqlar va yevropa eposlaridagi o‘xshash va farqli syujetlar tahlili.....	373
<i>Gulimmatova R.S.</i> Jadidchilik harakatining adabiyotdagi aks-sadosi.....	379
<i>Palvanova N.O.</i> Fransuz temurshunoslari yozgan asarlarda harbiy atamalar.....	382
<i>Sobirova N.U.</i> Ramz va mif uyg‘unligi: o‘zbek va ingliz romanlarida badiiy ifoda vositasi sifatida.....	386
<i>Sultanova J.D.</i> Ertakni o‘rganishda to‘qima–matn–kontekst modeli.....	389

BADIIY-ILMIY ADABIYOT VA MADANIYATLARARO **MULOQOTDA TARJIMANING ROLI**

<i>Rahimov X.</i> “Munojot” asarining jahoniy aks sadosi yoxud alisher navoyi asarlarining xorijiy tillarga tarjimalari xususida.....	394
<i>Djumabaeva J.Sh.</i> Challenges in translating english scientific articles into uzbek: lexical and syntactic problems.....	399
<i>Kurbaniyazova N.M.</i> James Joys asarlarining Ibrohim G‘ofurov tarjimalari talqinida inson va tabiat obrazlarining o‘zgarishi.....	403
<i>Jumaniyozov Z.O., Masharipova Y.O.</i> The use of footnotes in the transliteration of linguocultural units.....	409
<i>Nurmetov J.N.</i> Badiiy matnda milliy xos so‘zlarni aniqlash metodologiyasi.....	413
<i>Babajanova N., Rustamova R.R., Jumaniyazova D.A.</i> Nemischa maqollarning o‘zbek tiliga tarjimasidagi semantik muammolar.....	417
<i>Ruzimbayev B. S.</i> Lug‘aviy umumiylik va tarjimon talqini: ogahiy tarjima strategiyasining dastlabki tahlili.....	421
<i>Abdullayeva G.E.</i> Nemis tilidagi “es” shaxssiz olmoshining tarjimadagi vazifasi va qiyosiy tahlili.....	425
<i>Atabayeva N.A.</i> “Baxtiqaro Kerri” romanida ichki sarlavhalar tarjimasini va tarjimonlar mahorati.....	430
<i>Жаббарова Ю. А.</i> Сложности перевода в медицинском дискурсе (на материале протвоопухлевых средств).....	440
<i>Khujaniyazova G.Y.</i> The role and functions of literary translation in the modern era.....	444
<i>Rakhimova Sh.A., Polvonov D.J., Allanov D.D.</i> Strategies of idiom translation in gabriel garcia marquez's <i>one hundred years of solitude</i> : a comparative study of uzbek and russian versions.....	448
<i>Jumaniyazova M.M.</i> The translational shift of temporal deixis and its impact on narrative subjectivity: a comparative study of english novels and their uzbek and russian translations.....	456
<i>Pulatova Z.A., Bobojonova R.</i> Ertak va hikoyalar tarjimasida lingvistik xususiyatlar.....	462

<i>Shomurotova H.A.</i> O‘zbek tiliga bevosita va bilvosita amalga oshirilgan tarjimada lingvistik muammolar.....	465
<i>Абдурахимова Ш.С.</i> Трудности межкультурной передачи эмоций при переводе сказочного текста.....	469
<i>Ruzmetova Sh.K.</i> O‘zbek va ingliz tillaridagi publitsistik matnlar tarjimasi: funksional ekvivalentlik yondashuvi.....	473
<i>Kurbanova S.X.</i> The role of translation in literary and scientific discourse and intercultural communication.....	478
<i>Khalbayeva M.U.</i> Pragmatic aspects in the translation of the english phraseological units into the uzbek language.....	482
<i>Sardorbekov Sh.S.</i> Evaluating equivalence in literary translation: a comparative study of classical and modern approaches.....	486
<i>Ismoilova O.I.</i> The creation of artistic unity in translation and the interpretation of interlexical semantic relations.....	492
<i>Marimbayeva L.U.</i> Metaforaning ingliz va o‘zbek tillaridagi tarjima transformatsiyalari qiyosiy tahlili.....	496

TIL TA’LIMIDA LINGVODIDAKTIK YONDASHUVLAR

<i>David Jvaridze, Y.M.Kandalina.</i> AI-supported optimization of english language teaching: opportunities and challenges.....	499
<i>Yelena Kandalina.</i> Universal design for learning in teaching english to older adults.....	505
<i>Kim Svetlana Terentevna.</i> Types of formative assessment.....	511
<i>Iskandarova M.R.</i> Nemis tili darslarida qo‘shiqlardan foydalanishning ahamiyati va samarasi.....	517
<i>Sarsenova A.M., Panchenko D.V.</i> Artificial intelligence in education: revolutionizing teaching and learning.....	522

**ZAMONAVIY VA CHOG‘ISHTIRMA TILSHUNOSLIK,
QIYOSIY ADABIYOTSHUNOSLIK,
TARJIMASHUNOSLIK MASALALARI**

**XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMAN
MATERIALLARI**

2025 yil 24/25-oktabr

Muharrir:

Ruzmetov S

Komputerda sahifalovchi:

K.Raximov

Nashriyot litsenziyasi № 211573

Bosishga ruxsat etildi: 05.10.2024 yil

Bichimi 60 x 84 ^{1/16}. “Times New Roman”

Ofset bosma usulida chop etildi.

Shartli bosma tabog‘i 33,5. Adadi 100. Buyurtma № 23-10

Тел: (33) 701 12 00, (99) 564 63 20

“Khwarezm publication” MCHJ nashriyoti.

220502, Urganch t. Zargarlar mahallasi Marvarid ko‘chasi 8-yo‘lak 4-uy.

“Khwarezm travel” bosmaxonasida chop etildi.

Urganch t. Zargarlar mahallasi Marvarid ko‘chasi 8-yo‘lak 4-uy.

